

ПАВЛО
ТИЧИНА

ОЦИФРУВАННЯ
КНИГ

hurtom.com

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ПАВЛО ТИЧИНА

ЗІБРАННЯ
ТВОРІВ
У ДВАНАДЦЯТИ
ТОМАХ

НАУКА
КРИТИКА
ПУБЛІЦИСТИКА

ТОМИ
8-10

ПАВЛО ТИЧИНЧА

ТОМ
ВОСЬМИЙ
КНИГА ДРУГА

СТАТТІ
РЕЦЕНЗІЇ
ДОПОВІДІ
ВИСТУПИ

1943 — 1945

Печатаються публіцистическіе, літературно-критическіе статті і дослідження, автобіографіческіе матеріали, рецензії, написанніе в 1943—1945 гг.

Редакційна колегія

О. Т. ГОНЧАР
(голова)

С. А. ГАЛЬЧЕНКО
(секретар)

І. Ф. ДРАЧ

М. Г. ЖУЛИНСЬКИЙ
(заступник голови)

О. І. КУДІН

Л. М. НОВИЧЕНКО

В. І. ОЛІЙНИК

В. М. РУСАНІВСЬКИЙ

С. В. ТЕЛЬНЮК

Упорядкування та примітки

А. М. ПОЛОТАЙ

Редактор тому

М. Г. ЖУЛИНСЬКИЙ

Редакція художньої літератури

Т 4702590200-454 передплатне
М221 (04)-86

© Видавництво «Наукова думка», 1986,
упорядкування, примітки

СТАТТІ
РЕЦЕНЗІЇ
ДОПОВІДІ
ВИСТУПИ

ЧЕРЕЗ ЗОЛОТІ ВОРОТА ПЕРЕМОГИ

Київ — радянський! Якою солодкою музикою відгукуються у нас в серцях ці лаконічні, але горді слова.

Київ — з такою любов'ю оспіваний Шевченком, Гоголем! Наш багатостраждальний, розтерзаний Київ, нарешті, визволено! ¹ Скільки він вистраждав, скільки перетерпів! За фантастичним графіком навіженого Гітлера Київ мав бути перетворений на провінціальний пункт сільсько-господарської області Німеччини. Цим графіком Гітлер наче говорив німецьким поміщикам і всякій іншій німецькій погані: ідіть, наводняйте Україну, обжирайте її — і Київ в першу чергу.

І от палетіла на Київ ненажерлива сарана, вона об'їла все. Дикі бузувіри розривами снарядів перекопали землю, зруйнували школи, музеї, театри, вирубали садки й парки, витоптали чоботищами своїми всі рослини, квіти і трави — і тільки цілий ліс пибениць понастановили скрізь, озерами крові наповнили воронки...

Але Київ — місто богатирів. Київ ворогові коряться по звик. На його горі Печерській поховано священний прах богатиря Іллі Муромця. На земляному валу Києва стоять стародавні Золоті Ворота — символ волі українського народу. Переказ так про них говорить: «Колись під час облоги Києва один з богатирів київських виніс з міста на своїх плечах Золоті Ворота, а потім після перемоги над ворогом знову поставив їх на місце, сказавши при цьому: «Стояти вам там, де й стояли!»

Від печер київських, що під лаврою, ідуть далекі підземні ходи, як переказує легенда, на всі боки. І доходять вони до самого Новгороду, Смоленська і Почаєва. Хай буде це тільки легенда. Але як вона точно передає рух серця України — міста Києва — до сердець братніх міст російських! І, справді, так воно й було в історії. Коли Київ виступав проти ворогів — він одночасно цим самим боровся й за волю російського народу. І, навпаки, російський

народ у боротьбі за свою волю відстоював також і народ український. І не дарма в наші дні час визволення Києва безпосередньо іде за часом визволення Смоленська. За Київ б'ються зараз і українці, і росіяни, за Київ б'ються всі народи Радянського Союзу. Бо Київ — найдавніша слава наша, Київ — наша гордість і краса. Київ — місто, яке привертало і привертає увагу видатних державних діячів і творців Західної Європи та Америки.

З Києва, ще на світанку української державності, була віддана в дружини королю Франції дочка князя Ярослава Мудрого ², яка й понині добре відома всім французам як королева-українка Ганна Регіна. Історії України і Києва приділив досить місця в своїх творах Вольтер ³. Про чудовий блиск ріки Дніпра вище Києва говорить в своїй поемі Байрон ⁴. Які теплі рядки про наше українське місто ми зустрічаємо у польських поетів, поетів чеських, болгарських! А яке величезне враження від відвідання Києва лишилося у Бальзака! ⁵ Те саме можна сказати і про Анрі Барбюса, ім'ям якого названа одна з центральних вулиць Києва. Про Київ з особливою теплотою сказано було в привітанні американців урядові Радянської України з приводу XXV роковин УРСР. Про Київ там же, в Америці, у своїх виступах говорила Людмила Павличенко. І багато ще можна було б навести прикладів, які свідчать про те, що Київ — на устах народів світу.

І, нарешті, в наші дні — немов ластівка — прилетів до нас, до Радянського Союзу лист з Англії відомого письменника Шона О'Кейсі ⁶ (лист надруковано в журналі «Новый мир», кн. 4 за цей рік), де він каже, що «хороший, роботячий і чесний народ Південно-Західної Англії все більше і більше зближається з своїми товаришами з Дніпра, Волги й Дону».

Як радісно стає від того, що українці, росіяни та інші народи Радянського Союзу мають в Західній Європі своїх вірних друзів серед чесного і роботячого народу. Значить, серцю цих друзів теж дороге визволення нашою славною Червоною Армією тимчасово окупованих областей України і, зокрема, визволення Києва. Ми чуємо, як і вони радіють з нами сьогодні, що до числа орденів, якими радянський уряд нагородив своїх чудо-богатирів, — орденів Суворова ⁷, Кутузова ⁸, Олександра Невського ⁹ — указом додано ще один орден: Богдана Хмельницького — славного сина українського народу. І знаменне те, що на ордені узаконено напис українською мовою.

Гетьман Богдан Хмельницький після перемоги над ворогами урочисто в'їжджав на білому коні своєму до Києва через широко розкриті Золоті Ворота. Наші радянські воїни, які переслідують і знищують гітлерівські дикі орди уже на правому березі Дніпра, також увійшли в Київ через Золоті Ворота перемоги. І, вступивши до Києва, вони сказали: «О, Золоті Ворота! Стояти вам знову там, де й стояли!»

[1943]

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКІ ВАНДАЛИ

Лист, опублікований в газеті «Правда» 9 листопада («Становище в Києві»), викликав у моїй душі почуття гордоців за наш народ і гнів проти ворога.

З хвилюванням бачиш у листі рядки про організацію для киян випікання хліба, про відбудову водопроводу, про намічене якнайшвидше збудування залізничного мосту через Дніпро. Гордість проймає тебе, коли читаєш у листі про хорошу організацію артилерійського вогню, про нестримний наступ наших танків і піхоти, про те, з якою радістю зустрічали кияни бійців Червоної Армії.

Гнівом закипає душа — гнівом проти окупантів, коли дізнаєшся, що фашисти підпалили в Києві університет, Будинок оборони, публічну бібліотеку і що людей наших ловили вони з допомогою дресированих собак.

Прокляті дресирувальники фашистські! Тричі мерзенні злодії і палії! Вони хотіли зробити українців своїми рабами! Але в тім-то й сила духу українського народу, що його підкорити неможливо. І наймерзенніші засоби гітлерівців — масові розстріли, тортури, підпали — не що інше, як страх ворога перед українським народом, страх перед зростанням української культури, що розлилася, наче море.

Гітлерівці за останні два роки в своїх брудних газетах щосили намагалися очорнити українську радянську культуру. Намагалися вони також розправитись і з нашою спадщиною. Богдана Хмельницького, Григорія Сковороду, Тараса Шевченка, Івана Франка фашисти ретельно переробляли на свій лад. Які жалюгідні, сміховинні всі ці й подібні їм форми фальсифікації. Мотиви їх давним-давно вже нам відомі і зрозумілі. Адже завжди мріяли ненажерливі загарбники роз'єднати український народ з народом російським, «прикарманити» собі Україну з її столицею Києвом.

Але в тім-то й незламність українського народу, що він живе і розвивається в нерушимому єднанні і братерстві

народом російським. І Богдан Хмельницький, який закрив це єднання на Переяславській Раді в 1654 році, по достоїнству ще вище сьогодні поставлений у нас — перед усіма народами Радянського Союзу, перед усіма народами світу.

Зрозуміла нам нелюбов фашистів до Григорія Сковороди, який виступав у XVIII столітті проти запрошення «німецьких учителів» до нашої землі і висміяв у своїх трактатах німецьку науку виховання. Зрозуміла нам нелюбов фашистів до Тараса Шевченка, яка особливо яскраво виявилася в зневажанні його могили. Шевченко всією силою душою ненавидів німців-поміщиків, німців-гнобителей, царедворців. Шевченко перестерігав народ від нашествия хитрих німецьких колоністів, які в його часи встигли уже завітати на прославлені землі, де була Запорозька Січ, і там садити собі картоплю...

Київ для нас — дороге місто. В 1918 році з Києва, як і з території всієї України, були вигнані німецькі окупанти. В Києві 30 січня 1937 року Надзвичайний XIV з'їзд Рад УРСР одностайно ухвалив Конституцію Української РСР.

До яких тільки підлих заходів не вдавалися гітлерівці в ці останні два роки війни, щоб усіма способами принизити українську радянську культуру! На окупованій ними Україні, і зокрема в Києві, вони оскверняли пам'ятники старовини, грабували музеї, розпродуючи потім цінності українського народу на своїх розбійницьких біржах.

Але знищити українську культуру їм не вдалося! Адже за рік до віроломного нападу на нас Гітлера в одному тільки Києві було 20 вищих учбових закладів, в яких навчалося понад 22 тисячі студентів! Учбові заклади Києва, як і всієї України, на самому початку війни були переведені у глибокий тил і там продовжували свою роботу. В тилу працювали Академія наук УРСР, Спілка радянських письменників України, Спілки художників, композиторів, колективи театрів і т. д.

І ось у той час, коли Гітлер спалював у Києві школи, інші українські вчені, письменники, діячі мистецтв працювали у братніх республіках на оборону країни. В той час, коли спеціально підібрана Ріббентропом зграя фашистських псевдовчених пограбувала в Києві бібліотеку Академії наук, студентка Київського університету Людмила Павличенко під час свого перебування в Нью-Йорку знайомила американський народ з культурою Радянської Украї-

ни, розповідала йому, як бореться з фашистськими загарбниками народ український, як бореться Київ.

Визволення Києва Червоною Армією викликало захоплення всього прогресивного людства. Про визволення Києва багато говорилося за кордоном на мітингах і прийомах на честь 26-ї річниці Жовтня. Можна сказати, що Київ сьогодні — на устах народів світу!

На мітингу в Лондоні головував настоятель Кентерберійського собору Х'юлетт Джонсон. Хай він почує те, що я скажу тут. Хочу окремо сказати я про підле, про мерзенне поводження фашистів з нашими пам'ятниками культури. На Київську лавру посягнули гітлерівські кати! Лавра — наш стародавній свідок виникнення і розвитку книгодрукування на Україні. Про діяльність друкарні, заснованої при Києво-Печерській лаврі в XVII столітті, списано і надруковано цілі томи. Гравірувальне мистецтво майстрів Києво-Печерської лаври було зразком для майстрів слов'янських народів.

Любив і любить народ український свою столицю — Київ прекрасний. Улюблена мати моя не раз з своїми односельчанами пішки ходила до Києва. А одного разу трапилося їй їхати до Києва кіньми, і вона взяла й мене з собою — мене, зовсім ще маленького, що ледве вмів ходити. А коли мені стало вісім років, я з батьком своїм знову побував у Києві. З усього баченого тоді у місті мені особливо запам'ятався Богдан Хмельницький на коні. Про нього в нашому селі Піски дівчата співали вечорами пісню, що закінчувалася приспівом:

У Києві над горою
З великою булавою.

Тепер рідне село моє спалене проклятими фашистськими бандитами. Біля могил батька мого й матері — суцільна могила рідних односельців, яких я знав, любив, з якими вчився в школі і ділився своїми думами. До помсти кличуть кістки пісковчан, убитих гітлерівцями і живцем спалених ними в колишній церкві! І катам не уникнути кари. Доблесна Червона Армія наздожене їх скрізь і всюди.

Багато вона поклала фашистів у землю, особливо під Києвом. В сто разів більше вона їх покладе ще!

Хай же здійсниться грізний суд над ними! Хай же не побачать вони ні нашої, ні своєї землі!

ВЕЛИКА ДРУЖБА РОСІЙСЬКОГО І УКРАЇНСЬКОГО НАРОДІВ

Є мотиви, звучання яких дзвінчате і радісне. До них належить мотив дружби народів. Дружба народів особливо глибоко пускає своє коріння тоді, коли між цими народами багато є спільного як у мові, культурі, характері, так і в території і навіть у спільних ворогах. Такими близькими між собою народами і є народи російський та український. Коріння дружби їх виходить з глибини віків. Ось на початку XIII століття ми бачимо, як між новгородським князем Мстиславом Удалим¹ і юним князем Данилом Галицьким був укладений союз. Ось у 1410 році ми бачимо, як у знаменитій Грюнвальдській битві проти німецьких псів-рицарів разом з росіянами відважно б'ються й українці і багато інших. Ще можна було б навести тут прикладів тієї теплої дружби, яка переростає в палке братерство.

Братерське єднання народів російського і українського некро відбилося на знаменитій Переяславській Раді в 1654 році, яка з радістю ухвалила пропозицію гетьмана Богдана Хмельницького про укладення нерушимого союзу українського народу з народом російським. Об'єднання двох великих народів в одну сім'ю відразу ж сприятливо позначилося як на їхніх найближчих діях політичних, так і на всій їхній дальшій долі. В 1655 році росіяни й українці, спільно борючись з ворогами, принесли визволення від мерзених окупантів Білорусії і Смоленщині. Як мудрий політик і полководець Богдан Хмельницький, звикши дивитися далеко вперед, добре тоді розумів, що український народ в об'єднанні з російським може зберегти свою самостійність, тільки в об'єднанні з російським може запобігти спустошливим наскокам ворога.

І перемога над Карлом XII², і розгром прусських полків Фрідріха II, і знищення армії Наполеона³, і перемога над кайзером Вільгельмом⁴ — хіба під силу було б це зробити одному тільки народові? І особливо перемоги над німцями, які раз у раз розкривають звірячу пащу свою на

Україну. Як сучасники, так і потомки Богдана Хмельницького високо оцінили його ініціативу братнього єднання. В думках українські козаки називають свого гетьмана дорогим батьком; у стародавній драмі український народ наш Богдана називає найхоробрішим воїном як на землі, так і на морі; український філософ XVIII ст. Григорій Сковорода величає Хмельницького героєм свободи ⁵. Похвальні слова Богданові ми бачимо також і в історичних піснях російських. А сьогоднішні правнуки полководця українського ще вище піднесли ім'я його: Переяслав, де відбулося єднання двох наших народів, перейменований тепер на місто Переяслав-Хмельницький. Радянський уряд заснував орден імені Богдана Хмельницького, яким нагороджуються найхоробріші воїни радянські, найхоробріші як на землі, так і на морі.

До прикладів спільних дій наших народів проти іноземних ворогів на полі бою хочеться додати ще приклади дружби російських і українських діячів XIX і XX ст. на ґрунті боротьби з царизмом. Шевченко і Чернишевський; Павло Грабовський і Якубович ⁶; Горький і Коцюбинський. Знаменне в цій дружбі те, що в творчості кожного з них відчувається обопільний вплив. Дружба двох великих народів виробила в нас особливу внутрішню увагу до культури і предків другого народу. Звідси у російського поета-декабриста Рилєєва зародилися такі рідні по духу українцям твори, як дума «Богдан Хмельницький», поеми «Войнаровський», «Наливайко», «Палій». Звідси у Лесі Українки поема на тему з російської історії «Бояриня». Звідси у Пушкіна «Полтава», у Чайковського і Римського-Корсакова опери на українські сюжети ⁷, у скульптора Микешина ⁸ кінна статуя гетьмана Богдана. Я вже не кажу про Гоголя і Рєпіна ⁹, які самі, будучи великими в душі українцями, багато послужили своїми творами святій справі єднання братніх наших народів.

Споконвіку благодатною була земля наша. Але довгий час наші народи не були господарями її щедрих багатств, і особливо народ український, якого царизм не хотів визнавати за націю. Царська Росія була тюрмою народів. Одна доля, гірка доля була і в українців, і в росіян. Але спільна тяжка доля народів царської Росії ще більше згуртувала їх між собою, ще більш загартувала у боротьбі з царизмом.

В тисяча дев'ятсот сімнадцятому році російський пролетаріат під проводом Леніна, під керівництвом партії більшовиків разом з біднішим селянством у день перемоги

Великої Жовтневої соціалістичної революції підірвав стіни «тюрми народів» і дав право всім народам царської Росії творити і будувати своє життя рівноправно і вільно. З допомогою російського народу за межі Радянської України були вигнані в 1918 році ненависні німці, їхні лакеї Скоропадський і Петлюра; були розгромлені Денікін, Врангель, банди Тютюнника, Махна.

При дружній співтворчості українського народу з народом російським Радянська Україна добилася високого розквіту як на господарському, так і на культурному фронті. Відбудування Донбасу, створення наміченого в першій п'ятирічці Дніпрогесу, створення велетнів машинобудування — все це справа рук робітників усіх народів Радянського Союзу, і в першу чергу робітників народів українського і російського. Дружба народів дала широкі можливості взаємного ознайомлення з культурною спадщиною українців і росіян. За останнє десятиріччя у всесоюзному масштабі були проведені святкування ювілеїв Пушкіна і Шевченка. І на відкритті пам'ятника Тарасові Шевченку у Каневі російські письменники в своїх промовах говорили про поета українського, як про любимого поета також і російського народу. Постава української опери Миколи Лисенка «Тарас Бульба» і драм Корнійчука на російській сцені¹⁰; переклад «Евгенія Онегіна» на українську мову Максимом Рильським; новий переклад «Кобзаря» Шевченка і переклад творів українських радянських письменників на російську мову — все це привело до того, що український і російський народи глибоко проникли в душу один одному, а проникнувши, ще більше зрозуміли її і полюбили.

Дружба як між окремими людьми, так і між народами особливо, пізнається в люту годину. Люті часи, часи тяжких випробувань несподівано присунулись до українського народу в червні 1941 року. Радянська Україна одна з перших прийняла на себе удари німецьких загарбників. Берлінський людоджер гадав, що йому пощастить шляхом своєї агітації, інсинуацій і диверсій розчленувати Радянський Союз і посіяти ворожнечу між нашими народами. Особливо німцям хотілося забити клин між українцями і росіянами. Але по-їхньому не вийшло! Грудьми стали на захист священної землі росіяни й українці, як і всі народи Радянського Союзу! Велика Вітчизняна війна показала, що для всіх нас однаково дорога кожна п'ядь землі радянської і під Ленінградом, і під Харковом, і під Мінськом. В тім-то

й сила великої дружби українського народу з народом російським, що, хоч би як силкувалися вороги, вона завжди залишиться нерушимою, здоровою і — головне — моральною. Стояти не тільки за себе, але й за іншого. А тому битва за Сталінград була одночасно битвою також і за Україну.

З перших же днів Великої Вітчизняної війни всі творчі сили українського народу, як і культурні цінності його, були відправлені у радянський тил. І там, в республіках Радянського Союзу, працюючи на оборону країни, українська інтелігенція ще ближче, ще тісніше об'єдналася з братніми народами, і особливо з народом російським. В новорічному звіті уральців окремо сказано про нашого українця знаменитого рудокопа Івана Завертайла, який по-богатирському працює й інших цього вчить. Знатний бурщик Криворіжжя, українець Олекса Семиволос подружився з російськими шахтарями Бакала¹¹ і передає їм свій досвід.

Нещадно знищує звіра німецького наша героїчна, доблесна Червона Армія! Безустанно, весь час, і день, і ніч працює на оборону країни наш тил радянський! І люблю нам чути, як наші поети в натхнених рядках славлять силу радянську велику, що зі Сходу пролітає все далі і далі на Захід. Микола Бажан у вірші «Вітер зі Сходу», звертаючись до нашої сили, що ворога нищить, говорить:

Заграй над Дніпром, засурми над Сулою,
Полинь через сині далекі Карпати,
Щоб став для народу ти голосом бою,
І речником подвигу, й вістю розплати!

І відгукується йому з Москви Микола Асєєв¹²:

Слушай, Киев,
Гляди, Полтава,
Чуй, ушедший в лес народ:
Это — наша
С врагом расправа.
Это наши
Идут вперед!

ПЕРШІ КАВАЛЕРИ ОРДЕНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Заснування ордена Богдана Хмельницького викликало широкі відгуки у представників усіх народів нашої Батьківщини, і особливо у представників народу українського. В їхніх висловлюваннях, вміщених у газетах, з гордістю відмічалось те, що до існуючих орденів імені знаменитих російських полководців — Суворова, Кутузова, Олександра Невського — долучено новий бойовий орден, названий ім'ям славного сина українського народу, і що цей радісний факт приведе до ще більшого прояву героїзму на фронті і в тилу. Героїзмом червоних бійців в дні Великої Вітчизняної війни захоплені дружні нам союзні народи. Героїзмом червоних бійців, які переправилися через Дніпро, буквально зачудований весь світ. Червона Армія подолала тут таке складне випробування, рівне якому навряд чи знає воєнна історія. Одна тільки операція форсування Дніпра на північ від Києва дала країні понад п'ятсот Героїв Радянського Союзу! А скільки радянських воїнів прославили себе в битвах з німцями при розпиренні плацдарму на правому березі Дніпра! Багатьом з них була присвоєні військові звання, багато з них були нагороджені орденами Радянського Союзу.

Після обнародування Указу про заснування ордена Богдана Хмельницького всіх нас, як і самих воїнів, звичайно, охопило законне нетерпіння — хотілося швидше діждатися, почути, а хто ж будуть ті, що першими удостояться нагородження новим орденом? Як їх на ім'я звати? Звідки вони родом?

Ордени Радянського Союзу — це вища нагорода, що надається за особливі заслуги. Нема вищої заслуги, як самовіддана боротьба за оборону Батьківщини. Батьківщина наша багатонаціональна й багатомовна. Але Батьківщина у нас водночас становить єдину сім'ю, освячену дружбою народів. В цьому джерело сили й суцільності СРСР. Ідея суцільності найяскравіше виявлена в структурі Червоної

Армії, бо вона є армією братерства між народами нашої країни, армією захисту волі й незалежності народів нашої країни.

За визволення Радянської України в рядах Червоної Армії і в загонах партизанів відважно б'ються з німецькими загарбниками українці й росіяни, євреї й казахи, білоруси й грузини, поляки й башкири. Це вони визволили від берлінських людоджерів усі міста й села на лівобережжі України, в тому числі місто Переяслав. На Переяславській Раді 289 років тому, за почином гетьмана Хмельницького, був укладений непорушний союз між великим народом українським і великим братнім народом російським. Переїменування міста Переяслава в Переяслав-Хмельницький радісно було зустрінuto в усіх кінцях нашої Батьківщини.

В битвах за очищення правобережної України від диких гітлерівських орд наші бійці ступають по тих же місцях і шляхах, якими колись з перемогами йшов Богдан Хмельницький. На білому коні своєму мчав він попереду війська українського, високо стрясаючи гетьманською булавою.

— Хлопці! — кричав він. — Богатирі мої, славні побратими! Рубайте шаблями ворогів проклятих! Грудьми за Київ постоїмо, за його святині, за Україну!

Хоч техніка воєнної справи тоді була не та, що тепер, хай темпи були повільнішими, а поля битв не такі величезні, але ненависть Хмельницького до ворога була такою ж сильною, як і у нас тепер, — ненависть до чужоземних загарбників, до грабіжників, злодіїв і вбивць. В драмі XVIII століття «Милость, Украину освободившая» до Богдана від народу українського звернено такі слова:

О, кто ты лепо восхвалит, Богдане?
Кто толиких дел высоты достане?

Правнуки Богдана Хмельницького в битвах за Радянську Україну сьогодні досягли подвигів ще вищих, ніж предки. Славні правнуки ці були гідно оцінені і нагороджені орденами Радянського Союзу, в тому числі орденом Богдана Хмельницького.

Кого не візьми сьогодні з наших богатирів радянських — всі вони такі великі, що нечувані в історії подвиги проявляють, що про них створюються цілі легенди. Легенди народилися вже і про військові чудеса, створені воїнами генерал-лейтенанта Олексія Ілліча Данилова¹... За вміле керування боєм і за особисту хоробрість генерал-лейтенан-

ти Данилова було нагороджено орденом Богдана Хмельницького, національністю росіянина. У тій же стародавній драмі мати Україна, звертаючись до російського народу, каже:

«Соторжествуйте мені нині, росіяни!»

Сьогодні всі народи Радянського Союзу, виховані у великій дружбі, торжествують з нагоди перемог над німцями. Вони знають: свята справа визволення України так само дорога росіянам та іншим братнім народам, як і українцям.

Безстрашність і хоробрість при переправі через Дніпро проявив гвардії майор Борис Васильович Тарасенко² і весь його саперний батальйон. Завдяки невтомній роботі гвардії майора Тарасенка і особистому його керівництву будуванням засобів переправи, частини Н-ського з'єднання одним стрибком перемахнули на правий берег Дніпра. Першим переправився на той бік, незважаючи на сильний обстріл противника, сам Тарасенко. Він не відходив від переправи і особисто керував форсуванням річки. Гвардії майора Тарасенка було нагороджено орденом Богдана Хмельницького II-го ступеня. Тарасенко — українець.

Третім, що героїчно проявив себе при переправі через Дніпро, був підполковник Йосиф Наумович Каплун, національністю єврей. Підполковник Каплун уміло організував збір засобів переправи і особисто керував подоланням Дніпра. Переправу провів швидко, організовано, без втрат у живій силі й техніці. Крім того, підполковник Каплун вибрав плацдарм для розгортання бойових порядків частини, що переправилася. Підполковника Каплуна було нагороджено орденом Богдана Хмельницького III-го ступеня.

Ось вони, три витязі, три богатирі радянські! В різних місцях вони росли, в різних умовах формувалися: генерал-лейтенант Данилов ріс на Волзі, в місті Куйбишеві, гвардії майор Тарасенко — на Україні, підполковник Каплун в Могильовській області Білоруської РСР, але всі вони пішли грудьми своїми захищати любиму Батьківщину від озвірілого німця. В цьому велика мудрість національної політики партії Леніна, в цьому велике значення Червоної Армії, як армії братерства між народами Радянської держави.

Герої наших днів, герої Вітчизняної війни тим і величні, тим і сильні, що вони щогодини й щохвилини відчувають у собі спадковий, родинно-богатирський зв'язок з ве-

ликими предками своїми. Якщо в драмі «Милость» про Богдана Хмельницького говорилося, що він «дел предков своих подражатель» і що він «древней козацкой славы соблюдатель», то про героїв Вітчизняної війни з ще більшою підставою можна сказати: воістину вони найкращі, найвищі наслідувачі славних предків своїх — Суворова, Кутузова, Олександра Невського, Богдана Хмельницького. Їх богатырські риси перейдуть у спадщину новим поколінням наших народів. І будуть учитися внуки й правнуки наші у героїв Вітчизняної війни — вчитися ворога ненавидіти, вчитися перемагати.

Віссаріон Белінський при появі в друку повісті Гоголя «Тарас Бульба» сказав³ про героїв її: «Якщо в наш час можлива гомерична епопея, то ось вам її найвищий зразок, ідеал і прототип». Прототипом епопеї Великої Вітчизняної війни, над якою багато вже працюють поети, письменники й художники, є і будуть славні сини нашої Батьківщини, богатирі, витязі, герої — і між ними три перших кавалери ордена Богдана Хмельницького.

[1943]

МОЕМУ НАРОДУ

К тебе, мой родной украинский народ, я обращаю сыновнее слово свое!

Неисчислимы твои бедствия, тяжки твои мучения, которые упали на тебя в Отечественной войне от кровавого Гитлера! Но все мучения бесстрашно ты переносил и переносишь, и потому имя тебе: Мужественный Народ, Великий. Петлей, пожарами и автоматом берлинский людоед хотел утратить тебя, навеки уничтожить. Но ты не дрогнул: вместе с великим братским русским народом и другими народами Советского Союза ты твердо на ноги стал, ты обратил свой огненный гнев против ненавистного врага проклятого, ты ударил по нему, словно богатырским молотом по наковальне. И потому имя тебе: Богатырь-Народ, Бессмертный. Бессмертны подвиги твоих сынов, борющихся за Родину в рядах Красной Армии! Бессмертны подвиги твоих народных мстителей — партизан во вражеском тылу! Славы деяния твоих сынов, работающих в помощь Красной Армии в советском тылу. И потому имя тебе: Народ-Победитель.

Этим именем величают тебя братские народы Советского Союза, под этим именем знают тебя все народы мира, таким тыходишь и в историю побед наших — в историю борьбы за Правду, за счастье Человечества.

Торжествуй, народ мой! В эти радостные дни гордо звучат итоги наших побед над врагом. Уже Красная Армия, очистив от немецких захватчиков левобережье Украины, перешла Днепр, освободила наш Киев и сражается за освобождение детей твоих на правом берегу Днепра.

Торжествуй, народ мой! Суд уже вершится над тиранами! Не уйдут от кары справедливой нашей ни мерзкий палач Гитлер, ни его приспешники.

Ты ж, народ мой, возрождаешься, из руин воскресаешь! Высоко значение патриотической самоотверженности сынов твоих, высоко звучание твое в Великой Отечественной

войне! Учреждением ордена Богдана Хмельницкого, переименованием города Переяслава в Переяслав-Хмельницкий еще выше Советским правительством поднято это значение, это звучание твое. И главный мотив всех твоих сегодняшних песен и речей: «Я побеждаю! Я, народ украинский, живу! Я утверждаюсь!»

Утверждайся ж, мой народ, и возрождайся. Крепи дружбу с народом русским и другими народами Советского Союза! Воспевай победы доблестной Красной Армии!

[Грудень 1943 р.]

УСІ ВИРОДКИ НЕ МИНУТЬ КАРИ

У німців замість душі — комора пожадливісті. У прусській сім'ї замість серця — мотузком зв'язаний вузлик злопам'ятності, насильства і жаги свинства. Там, де у народу в високим в житті призначенням благородне поривання, прагнення до щастя людства, там у берлінських людозжерів тільки звірячий егоїзм, сухий розрахунок і вигадка. О, на вигадку німчура давно вже хитра. Але вигадка ця в них завжди була скерована на те, щоб якомога більш привизити гідність іншого народу, гідність окремої людини.

Не було хіба зневагою душі українського народу з боку німців-підглядців, коли вони з початку ХІХ століття під виглядом колоністів, пробравшись в Росію, на місці Запорізької Січі, на місці слави нашого народу, славних наших предків, почали розводити картоплю.

Квітка-Основ'яненко, Гоголь ненавиділи їх в минулому, ненавиділи їх за це, а Тарас Шевченко, ледве стримуючи себе, щоб не вигукнути тонко й уїдливо, презирливим словом про них висловився: «Кущий німець вузлуватий».

Але «подвиг» німців на землі Запорізькій це був тільки початок їхніх дальших огидних дій.

У 1918 році німці в особі генерала Гофмана нахабно заявили, що українців, мовляв, вони вигадали самі, що важлива не культура українського народу, а хліб, вугілля, цукор, залізо, які вагонами повинні бути вивезені з окупованої тоді німецькими грабіжниками України. Але Червона Армія добре таки дала їм тоді замість хліба в саме серце сталі, заліза...

Кровожерлива програма німців сьогоднішніх щонайнахабніше пішла ще далі. Сьогодні вигадка німецька не обмежилась самим тільки приниженням душі народу,— ні, вона вимагає ще й знищення його. І цю підлу справу знищення народу здійснюють вони з проведенням у своїй німецькій тупій свідомості огидних параграфів, з розглядом нових прийомів винищення на офіційно створених конференціях, з обгрунтуванням фашистської філософії. Від самовпевнених відповідей цих огидних, кущих

в моральному відношенні німців на судовому процесі в Харкові нам всю душу перевертає. Яку нікчемність являють собою фашисти-німці і як їх, проклятих, земля ще носить? Підсудні зізнались у своїй вині, але вони, бачите... чесно виконували волю своїх начальників.

Сукняні в них лоби, сукняні почуття, сукняні думки. Підсудні зізналися у тому, яку велику кількість знищили вони радянських людей і, як діти, приведені на розстріл, просили німців не вбивати їх, але німчурі, бачте, ніколи було слухати прохання шестирічних. Німчурі треба було поспішати, щоб цим поспіхом виграти собі економію часу. Економія часу, в свою чергу, потрібна їм була для того, щоб якомога швидше винищувати непокірних українців і, таким чином, провести колонізацію України.

І це говорять німці з середньою і вищою освітою! Та киньте, чого ж тут дивуватись. Таж і освіта в німців є не що інше, як хитра вигадка.

У німецькій школі, за словами газети «Берлінер берзен цайтунг», розвивають «новий вид фюрерів». Ось він, новий вид фюрерів, перед нами, на лаві підсудних. Німецький недолюдок, щоб більше бути схожим на фюрера, у Харкові розп'яв одного з радянських хворих, пригвоздивши його до стіни. У німецькій школі вбивають в голову: самий дух повинен учитись марширувати.

І гітлерівські молодчики дотримуються цієї, з дозволу сказати, «філософії», і марширують, коли йдуть викачувати з населення хліб; коли ведуть на розстріл людей; коли по трупах їхніх проходять урочисто; коли йдуть підпалювати села; коли йдуть ділити між собою речі забитих радянських громадян. І ось самий дух у фашистів заходить сьогодні у гітлерівських чоботищах. Сукняні в нього почуття і думки, але він, зображуючи собою ідеал надлюдини, люто поводить навкруги своїми свинячими зіницями і тільки помахує гумовою дубинкою. Він є той дух фашистів, але коли треба де — сам бере з розстріляного костюмчик... Позіхне, відпустить жарт на адресу повішеної дівчини, і знову зітхне. Так колись позіхав пушкінський Фауст-гуляка, якому, за словами Белінського, «ніщо в горлянку не йде». Та ні, сучасному гуляці — Фаусту, навпаки, надто вже багато в горлянку йде. Проте все ще цього йому не вистачає, і він більше тим зайнятий, щоб вигадати новий, удосконалений спосіб винищення радянських людей.

Бідний німчик! Як йому ніколи! Він викачує кров з ра-

лишських підлітків для поранених фашистів, він примушує дітей по-собачому гавкати, він розпорює животи трирічним в присутності матерів, він кидає юнаків і дівчат у криниці, він собаками зацьковує радянських громадян, він побиває людей по голові лопатою або закопує їх живцем. Та це ще не все. Адже треба ж, кінець кінцем, попертиючись з розстрілу на машині додому, ще й пісні драги німецькі (показання свідків).

Відний німчик, наскільки він зайнятий, як йому дійсно ніколи! І ось, щоб ліквідувати самим все це «ніколи», німці вигадали машину «душогубку». Вони на судовому процесі намагались довести, що ця машина, мовляв, вигадана з гуманістичною метою, а саме, щоб полегшити передсмертні муки радянських людей. Та справа ж у тому, що... собака брешо, вітер носить. Собаки прокляті! І вони ще сміють на суді, перед лицем всього світу, здаватись доброчесними!

Настав час нам тепер дати нелюдам таку милість — випробувати їхні передсмертні муки. Настав час усьому фашистському поріддю позов наш пред'явити за все, що вони нам, тричі презренні, заподіяли.

И не можу без обурення читати слова свідка Янчі, який сказав, що після смерті від виснаження і розстрілу більшої частини військовополонених та цивільних осіб, які перебували у таборі, там, мовляв, стало вільніше.

Але ж табір цей — прообраз того, що вони хотіли збити в Україною. Та й самі німці цього не приховують. По 300 душ знищували вони відразу для того, щоб Україна нарешті стала просторою й вільною до прийняття німецьких поміщиків.

Так ось же, і на нашій вулиці настало свято! Червона Армія, очищаючи Правобережжя від ворога лютого, велику кількість німців перевела на небесні простори, на утримання фашистського сатани.

«Генер зовсім невесело бути німцем», — вирвалось у одного з свідків-німців на процесі.

Ну, а як же ви гадали, панове німці? Весь час вам танці на кістках спалених вами людей? Пождіть, ця невеселість поройде ще в суцільну для вас печаль.

Вільніше й чистіше буде на землі, коли ми винищимо німецьких загарбників, як і тих, хто, зрадивши Батьківщину, пішов до них на службу.

И віттю вирок Військового трибуналу.

[Друга половина грудня 1943 р.]

АВТОБИОГРАФИЯ

Родина моя — с. Пески Новобасанского р[айо]на Черниговской области. Родился я в 1891 году 13 января по ст[арому] стилю. Родители мои — из духовных. Отец до 1906-го года (год смерти его) был сельским дьячком и одновременно учителем школы грамоты. Так как семья наша была большая (одних детей 9 душ) и отец не мог всех нас прокормить, а тем более обучить, пришлось некоторым из нас идти на собственные хлеба. Я поступил в Троицкий хор г. Чернигова, пел в хоре, жил там в общежитии, а учиться ходил за четыре километра в бурсу. Это было в 1900—1901 учебн[ом] году. После окончания бурсы (в 1907 г.) я поступил там же в Чернигове в семинарию, которую окончил в 1913 г. Летом этого же года по моему прошению я был зачислен студентом Киевского коммерческого института. Учиться надо было только на собственные деньги — поэтому, начиная с 1913-го года и по 1917-ый, я все время на работе, все время на службе: сначала работал в конторе газеты «Рада»; исполнял обязанности технического секретаря в редакции украинского худ[ожественно]-педагогического журнала «Світло» (1913—1914 гг. в Киеве); а потом на некоторое время отлучился в Чернигов — да и должен был отлучиться, ибо как раз нашлась мне работа в Статистическом бюро губернского земства (дело в том, что в начале империалистической войны генерал-губернатор позакрывал все украинские редакции и издательства и мне надо было искать новую работу). После Чернигова — в 1915—1916 гг. я снова в Киеве — работаю пом[ощником] хормейстера и статистом в украинском театре Миколы Садовского¹. Там я и встретил Октябрьскую революцию.

Печататься я начал еще со школьной скамьи, т. е. в 1912 году в Чернигове. В Чернигове в то время жил известный украинский писатель Михайло Коцюбинский. Коцюбинский для передовой части украинского населения г. Чернигова, а также для молодежи устраивал у себя так

пшани[аемые] «субботы». Ходил и я на «субботы» Коцюбинского, которые очень много дали мне для моего развития. М. Коцюбинский во время своего пребывания у Максима Горького на острове Капри (Италия) в 1911 году прочел ему мои стихотворения, и Максим Горький с тех пор начал следить за моим творчеством и помогать мне (см. письмо его ко мне, опубликованное в газ. «Вісті» в 1937 г.).

В Киеве я жил безвыездно с 1916-го и по 1923-ий год. В 1917—1918—1919 гг. в отрезки времени Советской власти и служил попеременно то в «Молодом театре»², то в ред[акции] газ. «Нова рада»³, то в Гослитиздате Украины⁴ и в редакции журнала «Мистецтво революції»⁵. В 1920 годы заведывал худож[ественно]-кооперативным музеем Днепросоюза⁶, а позже — Губсоюза. С 1920-го года и по 1923-ий заведывал литературн[ой] частью в Государственном театре им. Т. Шевченко⁷ в Киеве. В Киеве в 1918 году издал первую свою книгу «Солнечные кларнеты», а в 1920 году — «Плуг» и «Вместо сонетов и октав». С 1923-го года и по 1934-ый (год переезда украинской столицы из Харькова в Киев) я работал в Харькове в качестве соредактора журнала «Червоний шлях». В Харькове выпустил свои сборники: «Ветер с Украины» (1924), «Чернигов» (1931), «Партия ведет» (1934). В Харькове работал также и по общественной линии в Горсовете (нескольких созывов), был избран кандидатом в члены ВУЦИК. В 1929 году избран был действительным членом Академии наук УССР. В Киеве с 1936 года и по 1939-ый год был директором Института литературы АН. В 1941 году за книгу «Чувство семьи единой» получил Государственную премию (лауреата 1-ой степени). В том же году вышла моя книга «Сталь і ніжність», книга статей «Магистральми жизни». В 1938 году был избран депутатом Верховного Совета Украины. Награжден орденами СССР: орденом Ленина (в 1939 г.), орденом Трудового Кр[асного] Знамени (в 1941 г.). За границей был три раза — и все три раза по командировкам: в 1925 г. в Чехословакии (Прага) и Франции (Париж); в 1929 г. в Турции (Истамбул, Анкара); в 1935 г. в Париже и Лондоне. В 1925 г. был командирован НКПросом, в 1929 также — в составе делегации украинских востоковедов, и в 1935 году был командирован из Москвы в качестве делегата на Международный антифашистский конгресс обороны культуры в Париже (под председательством Анри Барбюса).

В период Отечественной войны работал директором Института языка и литературы Академии наук УССР (в Уфе, потом в Москве). Сейчас работаю в Наркомате просвещения УССР (нар[одным] комиссаром просвещения УССР).

30.XII — 43

ВСЕЙ РОДИНЕ НАШЕЙ БЫТЬ СВОБОДНОЙ И СЧАСТЛИВОЙ!

1943 год за нашими плечами. Год величайших боев и блестящих побед советского оружия.

Неслыханные победы Красной Армии, родившись на подступах к Москве и к Сталинграду, на широких приволжских степях, распростерли свои могучие крылья, и вот они уже гремят на Дону, и вот они уже промчались над нашим родным Днепром и несутся далее по Правобережью, к западным границам, к призывно зашумевшим лесам Карпатских гор. Праздничным благовестом звучит гром советских пушек для томящихся еще в тяжелой фашистской неволе наших братьев и сестер.

И сейчас, на пороге нового 1944 года, хочется сказать им от всего сердца:

— Родные мои! Новый год несет вам великую радость избавления. Крепитесь в борьбе с лютым врагом, с немцем-поработителем! За каждую вашу кровинку, за каждую слезу, пролитую вами, враг сторицей заплатит своею черною кровью.

Сегодня с особенной любовью хочется сказать бойцам Красной Армии:

— Воины, бесстрашные наши богатыри! Страна с гордостью смотрит на вас — освободителей сотен тысяч людей от ига немецких палачей и людоедов. Родина, как мать, благословляет каждого из вас, идущего на поле брани. Вы, уничтожая гитлеровские орды, совершаете величайшее благо в истории. Человечество вечно будет помнить о ваших подвигах.

И вместе с воинами Красной Армии должны напрячь все силы все советские люди. Пусть беспокойство за общее дело, за скорейшее освобождение советской земли не покидает нас ни на одну минуту. Пусть сознание великого долга перед Родиной, перед Красной Армией движет нас на трудовые подвиги, как движет оно на героический самоотверженный труд Алексея Семиволоса, Ивана Панаца-

тенко¹, Алексея Зиберова, Ивана Гурина и тысячи других советских патриотов. Пусть еще звонче, с еще большей силой любви к Родине и ненависти к врагу звучат стихи наших поэтов. Пусть волнует наши сердца мастерство советских актеров и художников. Пусть с еще большим творческим накалом горит на благо Родины мысль научных работников. Пусть еще вдумчивее, с еще большей любовью воспитывают педагоги чудесную поросль юных советских патриотов.

Сердце наполняется радостью, когда я читаю о восстановлении заводов, шахт, железных дорог, колхозов, МТС, школ, научных учреждений, театров, клубов, дворцов культуры в освобожденных от врага районах, ибо это является утверждением нашей советской жизни. Пусть же дело восстановления народного хозяйства в этих районах, большое всенародное дело, увлечет всех наших людей. Никто не смеет безучастно стоять в стороне от него. [...]

Красная Армия с честью выполняет свою освободительную миссию. Она возвращает советским людям, томившимся в фашистской неволе, свободу, величайшие права, записанные в Конституции. В Конституции говорится также и об обязанностях советских граждан. Первая обязанность — честно трудиться. Самоотверженный труд советского гражданина — важнейшее условие победы. Самоотверженный труд — огромное благо, ибо оно является утверждением советской жизни.

Вот какие мысли рождаются сегодня, на пороге 1944 года. Сурова обстановка войны, она требует от нас жертв, огромного напряжения сил, энергии, творческой мысли.

Но как прекрасен грядущий день победы! Я вижу освобождение всех советских земель, временно захваченных врагом, я вижу Украину, воспрянувшую из оков немецкого рабства, израненную, измученную, но гордую и прекрасную, величественную и милую нашему сердцу. Я вижу ее новый расцвет. Война показала, какие неиссякаемые могучие силы и таланты таятся в нашем народе. Эти силы, эти таланты способны творить чудеса, ибо они являются утверждением советской жизни.

Приближайте же, товарищи, день полного освобождения советской земли! Пусть новый год принесет нам окончательную победу над врагом!

[1944]

ВАША ЗАДАЧА — УЧИТЬСЯ И УЧИТЬСЯ

Дорогие дети, славные юные ленинцы!

Поздравляю вас с Новым годом на нашей родной земле — земле украинской, советской, освобожденной героической Красной Армией от немецких захватчиков. Лютый враг, оккупировав районы Украины, разрушал и уничтожал все то, что было создано украинским народом на протяжении веков, все то, что создала для вас Советская власть — школы, дворцы, стадионы, клубы, библиотеки, санатории. Фашистские звери хотели отобрать у вас навсегда радость, счастье, свободу.

Не удалось им это! Красная Армия изгнала поработителей с Левобережья, она продолжает уничтожать их на Правобережье, она будет гнать и уничтожать их и дальше, до полной над ними победы.

Для вас, дети, снова возвратилась настоящая жизнь — радостная, свободная, счастливая. Наша Родина делает все, чтобы советские школьники могли успешно учиться, культурно отдыхать, обогащать свои знания.

Сегодня у вас большой праздник. Кроме издаваемой для вас украинской газеты «Зірка», начинает также выходить русская детская газета «Юный ленинец»¹.

В новом 1944 году хочу пожелать вам, дети, еще лучше учиться, чтобы из вас выросли достойные сыны и дочери нашей необъятной Родины.

[1944]

НАМ СЬОГОДНІ ДУМАТЬ ПРО ОДНЕ

До першого (київського) числа «Радянської України»¹ я хочу два слова дати саме про Київ, як про високий об'єкт нашої любові до нього.

Київ — це наша честь, і гордість, і хвала. До Києва завше у нас така ніжність і разом з тим повага! Як до творця живого! Як до героя, що визволився з пут. Тим більше зросла ця ніжність у нас до Києва тоді, як його після тяжких мук були розп'яли берлінські людожери. Скільки думок тягнулось до нього звідусіль! І з фронтів, і з тилу радянського, з братерських республік, з партизанських загонів у ворожому тилу! І говорили, і писали про нього не лише українці, а і представники інших народів Радянського Союзу. Особливо це стосується співців із народу. Ось, наприклад, російська сказительниця М. С. Крюкова в багатьох своїх билинах співає про київську «стіну нерушиму». Ось за нею сказительниця Мордовської АРСР Ф. І. Беззубова на самому початку Вітчизняної війни прекрасною думою обізвалась до столиці України — «Не сумуй, красень місто Києве! Верхівлю Києва хмари покрили, але ті хмари Червона Армія розвіє». Мотив Києва тим природніше ми зустрічаємо в українських поетес із народу: у Галини Прохаченко², Лесі Нечипоренко, Ганни Пєрєв'язко та інших. Багато присвячено Києву творів тих наших письменників, що були в лавах Червоної Армії. Найсильніше сказав поет Ст. Крижанівський:

Я пішов в круговорот двобою³
і, солдатом ставши в боротьбі,
половину серця взяв з собою,
а другу — залишив у тобі.

Половину свого серця залишив у Києві Олекса Семиволос, який у статті своїй «Україна живе в серці моєму», надрукованій в «Известиях», з гордістю обзивався до свого народу з Уралу, що він родився біля Києва, в Корсуні, на

річці Рось і що все життя своє хоче працювати для України. Половину серця свого у Києві залишили робітники ІІ-ського київського заводу; вони в листі до «Київської правди»⁴ клянуться все зробити для того, щоб наблизити перемогу над німцем та допомогти рідному місту для відбудови його. Те ж саме треба сказати і про червоноармієця А. Андрєєва, який, друкуючи в «Комсомольской правде» своє ліричне відкривання «За що я воюю», мріє після закінчення війни ще раз побувати у Києві.

Нам сьогодні думать про одне: перемогти німців. Героїчна наша армія жене їх зараз, проклятих, все далі і далі на захід. Але в поняття перемоги над ворогом увіходить також і поняття закріплення відвойованого. А закріпити відвойоване — це означає унормувати життя, очиститись від бруду, залишеного німцями, і якнайшвидше відновити радянську культуру.

Київ звільнений понад три місяці тому. Страшні сліди катів берлінського людоджера залишилися на ньому. На Хрещатик, на університет, на лавру просто боляче дивитись. А скільки ж людей він наших понищив! Скільки молоді на каторгу в Німеччину загнав!

Київ за ці три місяці набагато до кращого змінився, насамперед побільшало людей. А з ними ж нашому місту повернулась і енергія людська, рухливість, ініціатива. Появилось те, що було закопано за часів німецького панування. В книгарнях стали продаватися радянські книги. Почали свою роботу школи, інститути, університет. Працює музикальний театр, кіно та радіо. Відкрилися бібліотеки. На стінах будинків впадають в око друквані об'яви про прийом студентів до вишів, про набір робочої сили в установи і підприємства, набір співаків до капел тощо. А сьогодні вийшли оце в столиці України центральні наші газети. Тобто Київ уже новим життям дихає, і українська радянська культура в нім що день, то розкривається все більше.

Зараз до Києва повертаються наші робітники, будівники, письменники, артисти, а також селяни, які приходять віддати свої сили на відновлення міста. І тут відбувається з людьми щось чудотворне. Всі вони у Києві буквально немовби дістають собі другу половину серця, ту, яку під час війни більшість залишила була в рідному місті. І від цього сил їм прибуває воістину нечуваних, як у легендарного київського богатиря Михайлика, що Золоту Брану на плечах своїх переносив з місця на місце.

Чимало гітлерівських молодчиків поклала в землю наша славна Червона Армія. Вона їх покладе іще, брудних, ненавидних, без числа і ліку! Нам же сьогодні треба якомога швидше відбудувати міста і села, відновити в них життя культурне. Тож до роботи, славні патріоти, кияни! На відбудову Києва дивляться всі народи Радянського Союзу, на відбудову Києва дивиться все передове людство світу.

[1944]

ВІЧНО ЖИВА ЧУДОДІЙНА СИЛА РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Дорогі брати і сестри!

Ми промовляємо до вас у славні дні великих перемог наших над ворогом, напередодні 26-их роковин від дня заступання наймогутнішої в світі армії робітників та селян. Радійте, любі! Червона Армія, очистивши від німецької погани Лівобережжя і перейшовши через Дніпро, визволила столицю України Київ і тепер велетенськими кроками підходить до наших священних кордонів на Заході.

Ми промовляємо до вас у ті дні, коли богатирі радянської землі — червоні воїни й народні месники — партизани з лабет німецького ката визволили дороге серцю нашому місто Канів. Радійте, люди! Червоний прапор перемоги високо має на Шевченковій горі!

Ми промовляємо до вас у тій добі року, коли ще кілька тижнів тому весь народ радянський святкував 290 річницю Переяславської Ради. Радійте, люди! Місто Переяслав перейменовано на місто Переяслав-Хмельницький.

Дружба великого українського народу з великим народом російським, яку з ініціативи славного Богдана закріплено було на Раді в Переяславі; міць Червоної Армії, яка є армією братерства поміж всіма народами нашої країни, піднесення значення вікових надбань української культури і її спадщини, на верхів'ї якої височить творчість Тараса Шевченка, і, нарешті, відновлення української радянської культури, — оце є те, на чому тримається й тримається вся сила наша та могутність; це є те, що (всі ці роки перед війною) і вам, братове й сестри, дало змогу в добробуті рости, в талантах розцвітати; це є те, на що ви й зараз, перебуваючи в німецькій неволі, повинні безмірно надіятись, надіятись і уповати.

Краї наш був вільний, щасливий та багатий. Але ворог лютий, віроломно папавши на нас, поклав собі перетворити його на дике поле. Німець хотів скорити наш народ і, по-німецьки його, рабом своїм зробити.

Та нескоримий дух і сила українського народу! Вічно жива чудодійна сила рідної землі. Хоч як її не плюндру-

вали німці, а вона підводиться, встає і діє. Радянська Україна з-під руїн воскресє.

Дорогі брати і сестри!

Великий ентузіазм виявляє зараз народ наш на визволених землях України. І молодь, і дорослі, і діди, і навіть діти, і всі — чим тільки вони можуть — допомагають державі у відбудові наших міст та сіл. Великий патріотичний рух пройшов по всій Україні — рух, що вилився у щедрих внесках до всенародного фонду оборони — фонду Червоної Армії. Цей патріотичний рух є найкращий доказ того, що всі трудящі нашої країни ще тісніше згуртувалися під прапором партії Леніна.

Радянська Україна пишалася грандіозним розмахом будівництва культури. Якщо брати зростання будівництва хоча б в галузі освіти, то це зростання просто-таки вражає нас. Кількість шкіл на Україні за роки Радянської влади із 19 тисяч зросла до 30 тисяч. Кількість учнів по школах з півтора мільйона зросла до шести мільйонів. Кількість учителів — з 47 тисяч зросла до 240 тисяч.

Але німецьким загарбникам такі великі успіхи наші, природно, не подобались. Їм хотілось одного: щоб народ український був упослідженим народом; щоб він не знав освіти; щоб він не створював таких цінностей культури, про які все передове людство з прихильністю та подивом говорить. І німецькі загарбники з особливою люттю, з особливою ненавистю накинулись на українську радянську культуру. Для цього у них навіть заведено нову спеціальну науку — науку знищення, яка заздальгідь ще розробляла правила, як і коли підкладати міни під Харківський та Київський університети, як висаджувати в повітря Києво-Печерську лавру, як підпалювати Полтавський музей¹ та Бібліотеку ім. Короленка², як красти цінності із музеїв і т. д., і т. п.

Дорогі брати і сестри!

Цю страшну науку міг вигадати лише той, у кого нема ні душі, ні серця. Такими всьому світові й показали себе німецькі фашисти. Але хай вони начуваються! Під могутнім натиском героїчної Червоної Армії дикі орди німецькі своїм трупом устилають наші поля українські, а рештки цих орд в невимовнім страху відкочуються все далі й далі на Захід.

Це, одначе, аніяк не виключає того, що ворог ще може багато лиха наробити — особливо мирним людям нашої країни. Бо ворога не знищено ще остаточно. Отже, добити

Його — це найперше наше завдання. Допомогайте ж і ви в цьому нам, дорогі брати й сестри! Тримайтеся же ви разом поміж собою, не давайте на підмову підлих катів і нікуди не виїжджайте з рідної землі. Не вірте пльоткам німецько-фашистських націоналістів, які хочуть внести розбрат поміж народів Радянського Союзу.

Важкі випробування припали на долю українського народу. Та ніщо його не зломить у біді: ні муки, ні пожежі, ні руйнування. Що день, то все більше й більше очищається рідна земля наша від наслідків коричневої чуми німецької. Визволяються міста і села. На місці зруйнованого починається відбудова. Життя пульсує, життя живе! А сама Радянська Україна ще більше прав своїх набуває поміж братніми республіками Радянського Союзу. З великою радістю зустрів наш український народ історичні рішення X Сесії Верховної Ради СРСР³ про поширення прав союзних республік щодо утворення на їх території військових формувань та щодо уповноважень в галузі зовнішніх зносин. Це є нові животворчі досягнення мудрої ленінської національної політики. Вони ще вище підкреслюють вагу і значення місця Радянської України поміж передових народів світу.

Дорогі товариші! Робітники й робітниці, колгоспники і колгоспниці, учителі, інженери, лікарі й уся чесна радянська інтелігенція в тимчасово окупованих районах України! Ви, жителі чудесної Вінниці, де жив наш Михайло Коцюбинський. Ви, славні земляки незламного каменяра Івана Франка, громадяни міста Львова! Ви, земляки співця галицького селянства — Василя Стефаника⁴ й мужніх співців буковинських лісів — Ольги Кобилянської⁵ та Федьковича! Ви, нащадки звитяжних воїнів полків залізних Данила Галицького та загонів народних месників Кармелюка і Довбуша! Ви, що досі в німецькій неволі мучитесь! Закликаю Вас до активних дій проти німецьких загартників.

Не виконуйте розпоряджень гітлерівських розбишак! Цим ви завдасте ударів ворогові там, де він менш за все сподівається.

Дорогі товариші!

Радісний день остаточного визволення всієї землі радянської наближається. Німецькому пануванню надходить кінець. Увінчана славою Червона Армія твердо й непохитно йде вперед на Захід, до кінцевої перемоги.

[Середина лютого 1944 р.]

СЛАВА ГЕРОЯМ ОТВАЖНЫМ!

Светлый день праздника Красной Армии — день радости и торжества советского народа!

26 лет сегодня истекает со времени создания нашей могучей, нашей стальной, непобедимой Красной Армии. 26 лет воистину неслыханных в мире подвигов, бесстрашия, героизма! Какой чудесный боевой путь, какая прекрасная летопись славных дел любимого детища нашего народа! Красная Армия, защитница наша, 26 лет назад спасла молодую советскую страну от немецкого империализма, Красная Армия 26 лет спустя освобождает и очищает советскую землю от той же поганой нечисти немецкой... Красные воины без устали и метко бьют врага, отстаивают права, свободу и честь нашу.

Народ украинский с особенным воодушевлением отмечает сегодня всенародный праздник — славную годовщину героической Красной Армии. Мужественные богатыри наши освободили от ненавистных фашистов уже бóльшую часть Советской Украины. Свободна уже столица ее — Киев. Над народной нашей святыней — могилой славнейшего сына Украины Тараса Шевченко в Каневе — снова реет красное знамя. Все дальше и дальше откатываются на Запад гитлеровские шакалы.

Бесконечно близка Красная Армия каждому советскому человеку! О том, как любит народ советский свою родную Красную Армию, свидетельствует могучая волна патриотизма, выразившаяся в щедрых взносах сынов нашей Родины в фонд обороны. Со всех концов республики, из городов и сел украинских текут добровольные взносы в фонд Красной Армии. Вносят все: рабочие и колхозники, инженеры и артисты, домашние хозяйки. Особенно хочется подчеркнуть широкий патриотический порыв со стороны работников просвещения, профессоров, учителей, со стороны учащихся и всей молодежи советской. Не отстают и школы, как например, 13 киевская средняя школа, учи-

тели и учащиеся которой собрали 14 тысяч рублей и много ценных подарков.

Школы берут шефство над ранеными бойцами. С любовью и нежностью заботятся они о наших героях, собирают для них библиотечки, белье, посуду и другие вещи.

Большую помощь оказывают наши учителя и учащиеся также семьям фронтовиков и детям-сиротам: деньгами, одеждой, обувью. Одна только школа Горловки собрала свыше 10 тысяч рублей и более 5 тонн овощей! Таких примеров можно было бы привести немало.

На исторические победы Красной Армии вся страна наша отвечает победами на трудовом фронте. Народ советский со всей своей настойчивостью горячо взялся за возрождение родного края. Единым чувством, единым стремлением живут сейчас наш фронт и тыл — армия и народ. Скорее изгнать из священной земли советской преданного врага! Скорее залечить нанесенные им раны!

От всего сердца поздравляем наших защитников с беспримерными победами, приносим им горячую всенародную благодарность за их бессмертные дела в этой грандиозной, небывалой еще до сей поры в истории человечества битве против черных сил фашизма.

Слава непобедимой Красной Армии!

[ПРОМОВА НА ШОСТІЙ СЕСІЇ
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ПЕРШОГО СКЛИКАННЯ]

Сесія Верховної Ради зібралася в ті дні ¹, коли Радянська Україна, як і інші братні республіки, дістала собі величезні права щодо утворення військових своїх формувань і щодо уповноважень в галузі зовнішніх зносин. Ці права стали можливими в результаті досягнутої політичної, економічної й культурної зрілості союзних республік, в результаті ще більшого зросту могутності Радянського Союзу.

Піднесення значення місця українського народу поміж народами світу, природно, підвищує у всіх нас і саму увагу до його культури. Великий народ повинен і освіту мати велику. [...]

Народ український справедливо називає роки існування Радянської влади золотими роками розквіту, грандіозного розвитку української радянської культури.

Радянська Україна за короткі 23 роки перед Вітчизняною війною перетворилася в могутню індустріально-колгоспну державу. Республіка наша була вкрита густою мережею шкіл, вишів, бібліотек, клубів, музеїв. Широко були відкриті двері шкіл, інститутів, університетів для дітей робітників, селян, інтелігенції. В них навчалися мільйони учнів, сотні тисяч студентів. Одних лише загальноосвітніх шкіл налічувалося у нас понад 29 000, серед яких майже 18 000 неповних середніх і середніх шкіл. В Українській РСР було завершене загальносереднє навчання — семирічне на селі й десятирічне у місті.

В нашій країні вчилися всі: і молодь, і дорослі, і літні люди, вчилися чоловіки й жінки.

Радісно буяло життя в нас! В радісній творчості можливо жили люди наші! Та ось віроломно напали на нас чорні, дикі орди німецьких загарбників. І завзялися вони терзати нашу землю священну. І завзялися мучити народ радянський. Найбільшої люті доходили німецькі загарбники там, де справа ішла про нашу культуру. З божевіль-

ним дикунством, з п'яною оскаженілістю знищували вони і знищують усе те, що зв'язане з нашим культурним надбанням, що зв'язане з нашою освітою. У одних лише тих районах України, що їх уже визволено, зруйновано, за першим підрахунком, понад 2100 шкільних будинків та близько 40 вишів, в тому числі спалено і висаджено в повітря найдавніший Київський університет, спалено університет Дніпропетровський, Харківський педагогічний інститут та інші.

Пограбовано та спалено багатющі скарби Харківської бібліотеки ім. Короленка, Київської бібліотеки ім. ВКП(б), бібліотеки Київського університету. Знищено полтавський, чернігівський, київський музеї, зруйновано Києво-Печерську лавру і висаджено в повітря Успенський собор. Це огидні діяння сто раз огидного, зажерливого, багатоголового змія, який без кінця і краю зіпав своєю пащею на наш народ український, намагаючись усе поглинене їм перетравити у своєму шлункові. Та з ходом подій цей змії від могутніх ударів Червоної Армії почав втрачати свої голови: під Сталінградом, на Кавказі, під Орлом і у нас на Україні. У цьому провалі ворога велику заслугу мають вірні сини нашого народу, які в радянському тилу, не покладаючи рук, працювали на оборону країни. До провалу німецького ката багато доклала зусиль своїх і радянська інтелігенція. [...]

Так само на перемогу над ворогом самовіддано працювали й ті безстрашні сини нашої Батьківщини, що перебували у ворожому тилу, це — герої наші, народні месники-партизани, це — мужні робітники підпілля, серед яких велике місце припадає на учителів, студентів та учнів.

Під час німецької окупації зовсім завмерло було культурне життя на Україні і, зокрема, життя освітнє. Німці в брудних інтересах своїх подекуди відкривали були так звані «народні школи», які мали завданням своїм готувати покірливих рабів для Німеччини. Але діти наші — ті, що якимсь чудом не були ще вигнані на каторгу в Берлін, саботували такі «школи». Про героїчні діла нашої радянської молоді найпереконливіше може свідчити підпільна діяльність комсомольців м. Краснодар з її організацією «Молода гвардія»².

Безпросвітним було тоді життя учителів, професорів, робітників бібліотек та клубів. Їм доводилось або працювати не за спеціальністю — сторожами, прибиральницями,

двірниками, або ж бути зовсім безробітними і ледве-ледве животіти. Багато хто з них ішов в партизани й допомагав доблесній Червоній Армії бити німецьких загарбників.

Товариші депутати! Лютий ворог хотів і хоче знищити наш народ український як фізично, так і духовно. Але чи можна знищити народ, в якого такі славні предки, як Данило Галицький, Семен Палій, Богдан Хмельницький; у якого вікова культура; у якого такий могутній побратим, як великий російський народ, спілка з яким нерушимою є ось уже 290 років? Не можна знищити народ, життя якого щільно пов'язане з віковою культурою братніх народів радянських республік, не можна зробити рабом той народ, який у Великому Жовтні устав до життя, розцвів і став рівним серед рівних в рідній сім'ї народів Радянського Союзу!

Партія і уряд достатньо зараз відпускають нам коштів для всієї радянської культури і, зокрема, для народної освіти.

Це свідчить, що Комуністична партія і радянський уряд в час напруження всіх своїх сил особливо виявляють піклування про народну освіту на Україні.

Основні кошти по народній освіті будуть скеровані на такі заходи: школи загального навчання, дитячі будинки й дитячі садки, підготовку педагогічних кадрів у вишах та педшколах, політосвітню роботу та на відбудову зруйнованих учбових шкільних приміщень, бібліотек, клубів, музеїв тощо.

Німці під час свого «хазяйнування» на могилі Шевченка стріляли в монумент геніального співця свободи українського народу, цим підкреслюючи, що вони, мовляв, стріляють у всю українську культуру радянську. Але ж культура нашого народу жива! Безсмертний творчий дух народу нашого! Визволяються міста і села, і вже починає відроджуватися в них життя, заліковуються рани, відбудовуються заводи, фабрики, шахти, підприємства. Розпочинають свою роботу школи, бібліотеки, музеї... Ще гриміли гармати під Фастовом³, Тетеревом⁴, а в Києві вже учні веселою юрбою ішли до школи. Знову розпочалося навчання, що так зухвало було перерване фашистами. Органи народної освіти за короткий термін у важких умовах воєнного часу зуміли відновити у визволених областях роботу більш ніж 11 000 шкіл, в яких на 1 січня 1944 року навчалось понад мільйон учнів!

Радянський уряд передбачає асигнування на утриман-

ня шкіл загального навчання 585 076 000 карбованців. Ця сума забезпечує нам повністю утримання в 1944 році 11 197 шкіл та охоплення навчанням 1 200 000 дітей шкільного віку.

Асигнування на школу забезпечують, крім того, охоплення початковим навчанням з нового навчального року всіх дітей, починаючи з 7 років, та здійснення загального обов'язкового початкового навчання на селі і в неповних середніх школах у містах із значним охопленням навчанням дітей в середніх школах як у містах, так і на селі.

В 1944-45 навчальному році буде працювати в 8 областях 5622 початкових, 4489 неповних середніх і 1086 середніх шкіл, з них на селі — 4996 початкових, 3760 неповних середніх і 535 середніх шкіл.

Війна викликала потребу в широкому залученні на виробництво жінок. В зв'язку з цим держава поширює мережу дитячих садків, як по лінії промислових наркоматів, так і по лінії Наркомату освіти.

На утримання дитячих садків, підпорядкованих органам народної освіти, уряд наш передбачає відпустити 17 308 000 карбованців. В 1944 році буде працювати 529 дитячих садків з охопленням 24 000 дітей.

За час війни внаслідок фашистської окупації областей Української РСР, внаслідок звірств та масових розстрілів населення німецькими розбійниками в країні нашої збільшилось число дітей-сиріт. Радянська держава приймає цих дітей повністю на своє піклування.

В 1944 р. в 8 областях буде працювати 235 дитячих будинків з охопленням 26 900 дітей, з них буде спеціальних будинків 41 — на 10 200 дітей-сиріт воїнів Червоної Армії та дітей партизанів Вітчизняної війни, батьки яких загинули від рук німецьких розбійників.

Відновлення мережі шкіл, збільшення кількості учнів у них та поширення дитячих будинків та дитячих садків вимагає поширення також і підготовки педагогічних кадрів у вишах та педагогічних школах.

У визволених 8 областях уже відновили свою роботу Київський, Харківський та Дніпропетровський університети, 11 педагогічних інститутів, 8 учительських інститутів та 25 педагогічних шкіл.

В педагогічних вишах в 1944 р. навчатиметься 17 500 та в педагогічних школах 7100 студентів.

На підготовку кадрів у педагогічних вишах уряд наш передбачає асигнувати понад 53 600 000 карбованців та

в педагогічних школах — 11 652 000 карбованців, а всього понад 65 мільйонів карбованців. Ці асигнування забезпечують намічений план підготовки кадрів у 1944 р.

Товариші депутати! Уряд та Центральний комітет ВКП(б) приділяють виняткову увагу зміцненню нашої школи, увагу вчителям, вихованню дітей, розвитку культури в нашій країні. За останній час було проведено ряд дуже важливих заходів в галузі народної освіти. Запроваджено роздільне навчання в школах обласних центрів та в школах великих промислових міст. У нас, в Українській РСР, роздільне навчання вже запроваджено по школах міст Києва, Харкова, Сталіно⁵, Сум, Ворошиловграда, а з нового навчального року буде запроваджено і в інших містах.

З нового навчального року заплановано прийом до шкіл дітей семилітнього віку. Це дасть можливість прискорити підготовку молодих кадрів.

Запроваджено в школах цифрову п'ятибальну систему оцінки успішності і поведінки учнів.

Уряд видав 11 серпня 1943 року Постанову про підвищення заробітної плати вчителям шкіл. Підвищено також ставки вихователям дитячих будинків.

Товариші депутати! Радянське вчительство, відчуваючи постійне піклування партії і уряду про вчителів та школу вважає справою честі виправдати їх увагу і довір'я. Радянські вчителі докладають всіх своїх зусиль, знань, досвіду для найшвидшої відбудови й організації роботи шкіл, для піднесення якості навчання в школах, зміцнення дисципліни учнів, виховання в них палкої любові і відданості нашій Батьківщині.

В патріотичному русі добровільних внесків на літаки та колони танків, в русі, що охопив усю нашу країну, щедрими внесками проявили себе наші вчителі та учні. Студенти та викладачі Ніжинського педінституту ім. Гоголя внесли в фонд оборони 100 000 крб., учні-піонери та вчителі Покровської середньої школи ім. Горького Дніпропетровської області внесли 35 000 карбованців, колектив учителів та учнів Харківської середньої школи № 1 внесли 100 000 карбованців — і багато ще можна було б тут навести подібних прикладів.

Велике творче піднесення охопило весь наш народ! Бо нечувані ще в історії принесла нам перемоги Червона Армія — перемоги над німецькими загарбниками. Але в той час, як всі ми з радістю віддаємо свої сили на відродження

життя України, ще й досі знаходяться такі люди, що хочуть розбрат посіяти поміж народами Радянського Союзу. Це підлі зрадники, запродавці, українсько-німецькі націоналісти. Дружба народів нашої Батьківщини за час Вітчизняної війни ще більш поглибилась і зміцніла. Отже, наше завдання сьогодні щодо цього одне — бити німецьких фашистів і бити фашистів українських!

Народний комісаріат освіти Української РСР, як і його органи на місцях, вважатимуть за перший свій обов'язок суворе виконання народногосподарського плану в галузі розвитку мережі шкіл, дитячих будинків, дитячих садків, вишів, клубів, бібліотек, виконання закону про загальне обов'язкове навчання, виконання плану встановлених контингентів та виконання асигнувань, які держава призначає на освіту.

Товариші депутати! У відновленні роботи шкіл та нормальній їх роботі велику роль відіграють також і інші наркомати та відомства Української РСР, які постачають школам шкільно-письмове приладдя, наочні шкільні посібники, шкільну меблю, папір, друкують підручники, виготовляють дитяче взуття та одяг. Народний комісаріат освіти ставить вимогу перед Наркоматом місцевої промисловості УРСР ширше і в більшій кількості виробляти для учнів ручки, пера, олівці, наочні посібники та інше шкільно-письмове приладдя.

Народний комісаріат освіти ставить вимогу перед Наркоматом лісної промисловості УРСР забезпечити школи меблями, партами, столами, шафами і шкільними дошками.

Управлінню в справах поліграфії та видавництва треба якнайшвидше відбудувати друкарні, забезпечити друкування для шкіл підручників, а також організувати виготовлення зошитів.

Народний комісаріат освіти ставить вимогу перед Наркоматом легкої промисловості, перед Наркоматом текстильної промисловості, Наркоматом місцевої промисловості і Укрпромрадою ширше розгорнути виробництво тканин, виготовлення дитячого одягу, взуття та організувати лагодження його. Спільним піклуванням про школу, про наших учнів ми забезпечимо нормальне навчання, дамо змогу нашим дітям позбутися наслідків тимчасової окупації нашої країни німецькими варварами, що відірвали дітей від навчання, позбавили їх радощів та багатьох залишили сиротами й каліками.

Товариші депутати! Асигнування на народну освіту, що їх відпускає наш уряд, цілком забезпечують в 1944 році здійснення всіх заходів, намічених народногосподарським планом.

Перед нами почесне й велике завдання — відбудувати заклади народної освіти, зруйновані німецькими окупантами, охопити всіх дітей шкільного віку навчанням в школах, забезпечити підготовку належних кадрів учителів, піднести якість навчання в школах, зміцнити дисципліну учнів, організувати військове навчання по школах.

Народний комісаріат освіти, органи народної освіти та радянське вчительство докладуть всіх сил своїх до того, щоб з честю справитись з поставленими завданнями.

Ми зробимо все, щоб ліквідувати наслідки німецької окупації і піднести справу розвитку народної освіти на вищій щабель.

Вже близько той день, коли жодного німця не буде на радянській землі і народ наш знову єдиним, щасливим і повновладним господарем буде на своїй рідній землі. Запорукою цьому є наша славна Червона Армія.

[1944]

[ВИСТУП НА ВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ 130-РІЧЧЮ
ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА]

Товариші!

З високої гори сто джерел біжить. Ти головне із них вибери — те, що прямовисною силою падіння свого та грізним виглядом більш од усіх тебе сьогодні на боротьбу з ворогом піднімає.

З висот стогранної душі Тараса Шевченка передаються нам почуття життєвідпорності, радості творчості, безстрашності боротьби, але всіх їх разом покриває двоєдине чуття: любов до своєї Батьківщини й ненависть до ворога.

Сто тридцята річниця від дня народження українського поета, революціонера-демократа Тараса Григоровича Шевченка збіглася якраз у нас із тим часом, коли душа нашого народу, мов той парус на вітрі, в напруженні великому — і її рухами керує, з одного боку, чуття єдиної родини, родини народів Радянського Союзу, а з другого — чуття безпощадної помсти до німецьких загарбників.

Сто тридцята річниця від дня народження Шевченка збіглася з радісним часом великих перемог нашої доблесної Червоної Армії на фронтах Вітчизняної війни, дякуючи чому ми сьогодні й святкуємо День Тараса в столиці України — Києві. Уже червоні воїни, богатирі радянські, громлячи й знищуючи жадних не в міру фріців, досягли священних наших кордонів на Заході; уже червоний прапор перемоги має на Шевченковій горі у Каневі; визволено із рабства німецького тисячі поселень; звільнено сотні тисяч українців, росіян, білорусів; а оце допіру прийшла по радіо радісна звістка про звільнення старовинного українського міста Гумані !

Великі наші перемоги! Але ворога ще не розбито остаточно. [...]

Уся тактика наших стратегів в роки Вітчизняної війни саме ж і полягала в тім, щоб підвести німців до провалля. Здійсненню цієї тактики допомагали всі радянські люди — як ті, що в нашому тилу працювали й працюють на

оборону країни, так і ті, що в тилу ворога самі безпосередньо боролися й борються проти німців. У здійсненні цієї тактики велику роль відіграла і відіграє морально-політична єдність народів Радянського Союзу, віра в свої сили, віра в перемогу, а також святе збереження в своїй душі преемственості духу наших предків.

Великих предків має український народ! З-поміж полководців українських минулих віків нема найславнішого від Богдана Хмельницького. А з-поміж поетів, мислителів і борців за щастя всього людства нема могутнішого й ширшого, як Тарас Шевченко. Його спадщина — це глибокий колодязь, в якому повнота живучої води, скільки її не черпай, все залишається тією самою.

Живуща сила творчості Тараса Шевченка цінна насамперед тим, що вона ще за життя поета пробуджувала в народі українському національну гордість.

Чия правда, чия кривда
І чії ми діти? —

такими словами не один раз запитував своїх земляків поет. Чудодійна сила творчості Тараса Шевченка цінна тим, що вона приводила до єднання два великі народи (в її кращих представниках) — український і російський. Зразком цього єднання була дружба самого Шевченка з Чернишевським, Щепкіним², Горбуновим³ та іншими. Волелюбна сила душі Шевченка закликала до єднання всі слов'янські народи. І, нарешті, сьогодні окремо підкреслити нам хочеться силу пророчої прозорливості Шевченка, яка виявилася в тім, що він неодноразово застерігав український народ від наводнювання німцями України і від онімечування рідного люду. Поет скрізь, де тільки міг, повставав проти всіх отих енгельгартів, бенкендорфів, дубельтів, фонкорфів та інших. Поет, не боячись переслідувань з боку німців-сановників, що вбили у силу при царському дворі, одверто попереджає своїх покріпачених земляків: дивіться! До чого дійшло! Уже —

І на Січі мудрий німець
Картопельку садить.

(Тут слово «мудрий» Шевченко вживає в розумінні «хитрий»).

А чиєю кров'ю
Ота земля напоєна,
Що картопля родить? —

з ще більшою ясністю, що наводить на активні діяння, запитує їх далі поет.

Як співзвучні нам сьогодні ці слова Шевченка — слова, звернені до свого народу! Хіба не та сама гордість, гордість усвідомлення місця свого народу, звучала та звучить у статтях і виступах наших Героїв Радянського Союзу, героїв фронту й тилу: і льотчика Молодчого, і танкіста Щипуна⁵, і криворізького гірняка Семиволоса, і академіка Патона, і снайпера Людмили Павличенко, і славного героя-партизана Ковпака!⁶

Гордість за свій народ і за співця його свободи — Тараса Шевченка — звучить і в привітанні, надісланім із Нью-Йорка президію з'їзду Ліги американських українців⁷ на ім'я Голови Президії Верховної Ради Української Соціалістичної Республіки Мих[айла] Серг[ійовича] Гречухи, а також у привітанні, надісланім із Буенос-Айреса III Всеслов'янському мітингу в Москві від Товариства ім. Тараса Шевченка.

Заклик Шевченка до єднання слов'ян чудесно перегукується зараз з відрадними фактами бойової співдружності народів Радянського Союзу з Чехословакією.

Шевченко в своїй поемі «Єретик» прославив чеський народ, який не дав потонути нашій правді в німецькій пучині⁸. В дні Вітчизняної війни чехословацька бригада брала участь у звільненні столиці України — Києва. Про це, як також і про любов чехів та словаків до Тараса Шевченка, сказав у Лондоні на мітингу, присвяченому 26-й річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, заступник чехословацького міністра чужоземних справ. В телеграмі до народного комісара закордонних справ УРСР О. Є. Корнійчука посол Чехословацької республіки пан Фірлінгер⁹, говорячи про дружбу українського народу з сусідньою з нами Чехословащиною, в першу чергу згадав про великого Шевченка та Івана Франка.

Високо сьогодні цінують творчість Тараса Шевченка слов'янські народи! Бо ця творчість надихає їх на боротьбу проти кривавого Гітлера. Любов до Тараса Шевченка яскраво ми бачимо в творах славетної польської письменниці Ванди Василевської, чеського вченого Зденека Недєдлого¹⁰, ласького поета Ондри Лисогорського¹¹ та ін. Чорногорський поет Радуле Стівенський в своїм зверненні до України каже:

В морі крові фашистів утопим,
З корнем плем'я ворога знищимо.

На святу могилу Шевченка
Знову квіти покладем урочисто.

Українсько-німецькі націоналісти в своїх брудних писаннях намагаються зараз обкраяти Тарасові Шевченкові крила і зробити з нього такого поета, який би цілком відповідав смакові берлінських людодів, що визначили Україні бути німецькою колонією. Та в тім же й сила Тараса Шевченка, що він своїми крилами всіх націоналістів побиває. Тарас Шевченко іще в 50-х роках минулого сторіччя в поемі «І мертвим, і живим...»¹² навіки прокляв зрадників, запродавців свого народу, які, одвернувшись од рідної спадщини своєї, в німецькі землі перлись по освіту. Тарас Шевченко тоді їм говорив:

Ох, якби те сталось, щоб ви не вертались!
Щоб там і здихали, де ви поросли!

Ці слова так же само прикладаємо і ми зараз до українсько-німецьких націоналістів, які пльотками своїми хочуть розбрат посіяти поміж народами Радянського Союзу. Здохнуть ці націоналісти разом з Гітлером кривавим, а сюди, на Україну, їм більше уже не вертатись! Дружба народів Радянського Союзу за роки Вітчизняної війни ще більш у нас поглибилась, ще більш окріпла. Весь народ радянський ще тісніше став навколо прапора партії Леніна.

Німці зруйнували на Україні школи, спалили музеї, дітей та матерів наших замордували в дупогубках, а мольдь загнали на каторгу до Німеччини. Фашисти спалили наші університети, висадили в повітря Києво-Печерську лавру, зрівняли з землею квітучі колись населені пункти.

В голосі обурення та протесту проти цих злочинів — у голосі всіх радянських людей: робітників, селян, інтелігенції — ясно чути й голос Тараса:

Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших...

Протест цей прийняла в свою душу і героїчна дочка російського народу Зоя Космодем'янська, яка, за словами її матері, знала й любила творчість Шевченка. Голос цей прийняла в своє серце і героїчна дочка українського народу Люба Земська, яка пам'яттю великого Кобзаря поклялася мстити ворогові до кінця, бити його безпощадно. Грізно

звучить сьогодні голос Шевченка в опублікованих висловлюваннях героїв Дніпра та героїв, що знищили фашистські війська в районі Корсуня-Шевченківського¹³.

Гітлерівські молодчики у Каневі стріляли в монумент Шевченка. Цим німці хотіли показати, що вони стріляють у всю українську культуру. Але українська культура жива, і її нікому не вбити! Німці хотіли знищити народ український, а саму Україну перетворити в підсобну для Німеччини сільськогосподарську область. Але народ український безсмертний! Україна наша як була радянська, так і буде радянська! [...]

Зусиллями радянських патріотів, при допомозі народів Радянського Союзу і, зокрема, при допомозі великого російського народу ми свою Україну піднімем із руїн високо-високо до сонця!

А над тиранами нехай останній суд звершиться! Щоб потекла сторіками ворожа кров у синє море!.. Цей останній суд успішно проводить наша славна Червона Армія!

[Перша половина березня 1944 р.]

СЕЛЯМ ТЕБЕ, БАШКИРИЯ!

Орденосная Башкирия, страна батыров, край безмерных природных богатств!

Два с половиною года назад, в тяжкую годину испытаний, ты гостеприимно открыла нам двери в дом свой, встретила, как родных. Немец топтал землю нашу, разорил, грабил. Стонала Украина.

Низкий сегодня поклон тебе, башкирский народ, от братского украинского народа, для которого нашлась у тебя тогда помощь от чистого сердца!

Башкирия, мы полюбили твои города, твои дремучие леса, горные реки, твою землю, вскормившую и взрастившую трудолюбивый, талантливый, воинственный народ. Мы полюбили твою культуру, твоих ученых, поэтов, музыкантов, твоих сынов, защищавших и защищающих вместе с нашими сынами свободу, честь — все великое, что дал Октябрь.

Большая дружба соединила нас. И радуется сердце. Наши инженеры работали на ваших заводах, ковали оружие для победы над врагом. Биологи и медики находили новые препараты, ускорявшие лечение тяжелых ран. Строители и энергетики воздвигали новые сооружения. Украинские ученые изучали богатые недра земли, помогали вводить новую для республики культуру сахарной свеклы, работали над увеличением урожайности полей ваших. Археологи и историки изучали материальную культуру народа, историю городов.

Живая связь установилась у нас со школами, с театром, с художниками, композиторами, писателями Башкирии. Плодотворно работали мы. В Уфе создавалась трехтомная «История Украины», «История украинской литературы», словари, учебники; в Уфе изданы многие произведения украинских классиков и современных писателей, изданы альманахи, сборники.

Радость страны — это радость моя ¹,
И Родины счастьем я счастлив...
За радость страны сил остатки

отдать
Считаю великим я счастьем!
(Сайфи Кудаш)

Для Родины у башкирских поэтов всегда в сердце самые лучшие, самые нежные эпитеты.

Страна!
Сравнил бы я тебя с цветком ², —
Но жизнь цветка коротка.
Сравнил бы я тебя со звездой, —
И она угасает на заре.
Сказал бы я: ты — сердце мое, —
Но считаны и сердца биения.
Сказал бы я: ты — солнце мое, —
Если б ночь темноты не приносила.
(Баязит Бикбай)

Один враг у башкирского и украинского народов, общий враг у всех народов Советского Союза. Враг этот — гитлеровская Германия. Башкирский эпос в одной из своих песен вот как говорит о джигите, борющемся за край родной: «Внутри мужественного джигита — оседланная, взнузданная лошадь лежит». Башкирия дала много мужественных джигитов, героев Великой Отечественной войны. Мы знаем их имена.

Советский богатырь ³, голова которого превыше туч, с поднятой сверкающей саблей, стоит на горе и всматривается в даль... Всякий раз, когда я вижу врагов, во мне храбрости только прибавляется. Настоящий герой тот, кто в такое время не испугается и назад не подается. Камни ломай, через воды переправляйся, вперед на врага наступай! — так призывает поэт М. Гафури свой народ к битве с врагами.

Сколько нового для себя я нашел в творчестве замечательного поэта Мажита Гафури, классика башкирской поэзии! Я долго изучал наследие его, изучал башкирский язык, вместе с поэтом испытывал гнев и ненависть к врагу.

Селям тебе, Башкирия, породившая Мажита Гафури! Селям тебе, Башкирия, и за твоих новых поэтов — Сайфи Кудаша, Гарифа Гумера ⁴, Баязита Бикбая, Кулибая ⁵, Нигмати, Гайнана Амири ⁶, Ханифа Каримова ⁷, Кадыра Даяна ⁸, Сюндюкле ⁹, Ихсана! Боевая сабля Мажита Гафури в ваших руках, поэты, отточенная, грозная.

Везде — на воде, под водой ¹⁰,
Везде — на земле, в облаках,
Везде черный Гитлер найдет
Разящую ярость клинков!

(Сюндюкле)

Народ башкирский проявляет тысячи примеров доблести и геройства на фронтах и в тылу.

Вставай, батыр! Зовет страна на подвиг ¹¹,
За партию, за Родину иди!
За сердце наше, за Москву родную,
К победе, что сверкает впереди!

(Сайфи Кудаш)

...Советский богатырь, голова которого превыше туч, разит врага в самое сердце. Еще немного — и весь советский народ поразит фашистского насильника наповал.

Прощаясь с коллективом Академии наук УССР, покидавшим в середине 1943 года Башкирию, председатель Совнаркома Башкирии Сабир Ахметдзянович Ваганов сказал:

— Когда настанет час окончательного разгрома диких орд гитлеровской Германии, когда настанет пора великих восстановительных работ на земле бессмертного Тараса, благодарный башкирский народ не забудет вашей помощи!

Взволнованно, от глубины души ответили тогда ему ученые Украины, художники, писатели: никогда не забыть нам, украинцам, вашей помощи, дорогие друзья, вашего гостеприимства!

Впереди еще бои и испытания. Красная Армия подходит на Западе к священным кордонам нашей Родины. Ваш приезд к нам, на Украину, дорогие друзья, после окончательной победы над врагом, будет великим праздником для всех нас, новым торжеством дружбы народов. Этот час недалек. Он будет!

[1944]

СЕРДЕЧНЫЙ ПРИВЕТ С БЕРЕГОВ ДНЕПРА!

С высоких берегов Днепра, из освобожденного, возрождающегося Киева в день 25-летия Советской Башкирии¹ шлю свой горячий сердечный привет братскому башкирскому народу.

Дорогие товарищи, славные друзья-побратимы! Ваш сегодняшний праздник является также праздником и украинского народа. Вашу радость переживаем в своем сердце также и мы, украинцы.

История говорит нам о том, что еще в глубине веков пути народов башкирского и украинского переплетались между собой. Но больше всего эти пути переплелись в годы Советской власти и особенно в годы Отечественной войны, когда в тяжкую для нас годину творцы украинской культуры гостеприимно были приняты в свою хату башкирским народом и его правительством. За годы Отечественной войны Уфа стала для нас родным городом, и дружба наша в общей работе на оборону страны еще более возросла и окрепла. Это взаимное обогащение является ярчайшим отображением дружбы народов. Благодаря дружбе народов украинские писатели в Уфе получили возможность выпустить из печати «Историю Украины», подготовить к печати «Историю украинской литературы» и русско-украинский словарь, издать произведения украинских классиков и советских писателей. За все это мы благодарны башкирскому народу.

Мы благодарны бойцам башкирских дивизий, сражающихся за освобождение Советской Украины.

Мы глубоко признательны трудящимся Башкирии за их шефство над Ворошиловградской областью.

При помощи всех народов Советского Союза, при помощи великого русского народа немецкие захватчики будут навсегда изгнаны из пределов нашей Родины.

Да здравствует дружба народов!

Слава потомкам Салавата Юлаева²!

Да здравствует героическая Красная Армия!

[1944]

СЛАВА ГЕРОЯМ НАШИМ — БОГАТИРЯМ РАДЯНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Червона Армія, ламаючи на своєму шляху німецькі перепони, вийшла до наших державних кордонів. Уявляю, який від цього переполох піде серед наших ворогів. Ви-гнати німецьких загарбників від Волги до Дніпра, потім від Дніпра до Дністра, а сьогодні ось аж до самих державних кордонів — це може зробити тільки той народ, у якого непохитна віра в перемогу і в своє світле майбутнє. Таким і є народ Радянського Союзу, у якого символом дружби є Червона Армія.

Сьогоднішні наші перемоги є незаперечним доказом сили і могутності Радянського Союзу, доказом живучості, організованості і безсмертя радянських народів. Честь і слава героям нашим, богатырям радянської землі!

[1944]

ЧАС РОЗПЛАТИ НАСТАВ!

З великою увагою слухав я заяву народного комісара закордонних справ¹ товариша Молотова, зроблену представникам радянської і закордонної преси, про перехід державного кордону і про вступ наших військ на румунську територію.

Радісні дні переживає наша країна. Почуттям гордості й любові сповнюється серце за нашу Батьківщину, за доблесних воїнів Червоної Армії. Російські богатирі разом з українцями, білорусами, грузинами і іншими народами посяжної Радянської країни, нещадно громлячи ворога, п'ядь за п'яддю очищають нашу священну землю від фашистської нечисті.

День переходу нашими військами румунського кордону увійде в історію Великої Вітчизняної війни, як день початку розгрому полчищ Гітлера і його прибічників на їх власній території. Як загнаний звір, фашистська гадина шукає сховище в своєму бандитському логові, але доблесні війська Червоної Армії знайдуть їх і там, помстившись за поругану нашу землю, за руїни міст і сіл, за мільйони невинних жертв, які загинули від рук варварів.

Час розплати настав! Вперед же, славні богатирі, за честь, за славу Батьківщини!

[1944]

ЗА КУЛЬТУРУ І ДИСЦИПЛІНУ В ШКОЛІ

Видатною подією в житті радянської школи є запровадження в поточному навчальному році «Правил для учнів», затверджених нашим урядом. Цим знаменним документом кладеться край різнобою у вимогах до поведінки учня. В ньому чітко і сконденсовано визначені основні моменти виховної роботи, здійснити яку й покладено на нашу школу. «Правила для учнів» — це єдина програма формування морального обличчя підростаючого покоління, єдині вимоги до життя й поведінки учнів. Їх призначення — скерувати на правильне річище запальну юну вдачу, нестримну допитливість, іскрометну енергію наших дітей, юнаків і юнок, прищепити їм позитивні, культурні навички громадської поведінки, навички свідомої дисципліни.

«Правила для учнів» мають допомогти школі дати добру путівку в життя своїм вихованцям, тобто випустити їх у світ, на самостійний шлях освіченими й культурними громадянами, які зобов'язані будуть дати Радянській Батьківщині якомога більше користі. Наша молодь, вийшовши з стін школи й прийшовши на роботу на завод, фабрику, в колгосп, в ряди Червоної Армії, повинна прийти туди з виробленими вже, встановленими навичками дисциплінованості, внутрішньої організованості, з культурними звичками й нахилами.

Значення «Правил для учнів» не лише суто педагогічне: вони набувають і великої політичної ваги — адже, по суті, вони являють собою ряд тих вимог, які сама держава наша ставить до учнів радянської школи. «Правила для учнів» — перш за все загальнодержавний документ, документ, в якому стисло, але з вичерпуючою повнотою викладені комуністичні засади виховання молодого покоління радянського народу.

«Правила для учнів» складаються з 19 коротко, але надзвичайно змістовно сформульованих пунктів. Головний сенс їх зводиться до трьох моментів.

По-перше, «Правила» повинні забезпечити порядок в школі, необхідний для успішної роботи, для виховання

в учнів навичок старанної учбової праці щодо навчання. Наші учні, наша молодь повинні наполегливо оволодівати знаннями, щоб стати освіченими й культурними, щоб бути активними й корисними синами нашої дорогої Батьківщини. Систематично й без запізнь відвідувати навчання, не пропускати уроків без поважних причин, уважно слухати на уроці пояснення вчителя й відповіді товаришів, старанно працювати, вчасно, акуратно і самостійно виконувати домашні завдання — такі обов'язки учнів щодо їх навчання.

По-друге, «Правила для учнів» визначають вимоги до культурної й дисциплінованої поведінки учня у школі й поза школою. Вони скеровані на те, щоб виховувати не тільки дисциплінованих, але й скромних, уважних і чулих учнів. Де б учні не були, вони завжди повинні поводитися пристойно й культурно. Але, підкреслюю, ця пристойна поведінка повинна бути прищеплена так, щоб вона випливала з органічної потреби в цьому самих учнів, з невід'ємного бажання бути вірцевим членом соціалістичного суспільства.

І, нарешті, третій момент — боротьба за честь школи, за честь свого класу. В заключному пункті сказано: «Дорожити честю своєї школи і свого класу, як своєю власною». Цей пункт має бути основою для всіх пунктів «Правил для учнів», саме з нього і треба виходити при запровадженні в життя «Правил». Які прекрасні зразки боротьби за честь свого колективу дають робітники наших заводів, фабрик, шахт, підприємств, яке гідне подиву змагання за тую ж честь провадиться на наших колгоспних ланах. І ось наші учні, члени першої, наймолодшої ланки могутнього колективу нашої Батьківщини, повинні так само наполегливо день у день боротися за честь свого класу, за честь своєї школи.

Як практично повинна запроваджувати в життя «Правила для учнів» наша школа? Перша й найголовніша вимога — це цілковите усвідомлення «Правил» учнями й, найперше, самими педагогами, причому всім педагогічним колективом в цілому. Необхідно, щоб учні й учителі ясно усвідомили, що таке культурна поведінка. Необхідно, щоб культурна поведінка, кінець кінцем, була результатом органічної потреби, щоб вона йшла від чулого серця й розумної голови. Як часто спостерігаємо ми, що учні не розуміють своїх тих чи інших провин, скажімо, хоч би такі провини, як псування шкільної меблі, штовхання, пере-

шіптування між собою під час уроку, різні бешкетні забавки під час перерв.

Запровадження «Правил» аж ніяк не повинно проводитися механічно. Самі тільки загальні бесіди, вивішування «Правил» у класах, без роз'яснень або так звані «пророблювання» їх наспіх не допоможуть. Вони будуть марні. Потрібна неухильна повсякчасна дійова робота в школі й поза школою. Прищеплення навичок культурної поведінки має впливати з самого процесу виховної й навчальної роботи школи. Взірцем у цьому повинні бути перш за все самі вчителі. Загальновідомим є той факт, що особистий приклад учителя, стиль його роботи, його вимогливість до себе й до учнів мають великий вплив на учнів. Як правильно сказав славнозвісний російський педагог Костянтин Дмитрович Ушинський¹, а за ним Борис Грінченко², А. Макаренко³, що особа педагога і є та виховна сила, яку не можуть замінити ні моральні сентенції, ні система заохочень і покарань.

Багато важить в цій важливій справі ще й те, щоб при запровадженні «Правил» педагогічний колектив домігся єдиного стилю роботи в цьому, щоб була повна погодженість щодо єдності у вимогах до учнів. Зрозумілим є те, що штампів якихось у цьому єдиному стилі не повинно бути. Кожен учитель, кожний класний керівник, директор школи ні на хвилину не повинні забувати, що в такій складній справі, як виховання нашого молодого покоління, особливо потрібен індивідуальний підхід до учнів.

Тут логічно постає питання про покарання й заохочення. Це дуже актуальне, а разом з тим і важке питання. Існуюча школа покарання явно не задовольняє. Нема сумніву, що практика радянської школи виробить і усталить її. Та однак педагогічній громадськості нашій слід пам'ятати, що покарання — не основний, а лише допоміжний засіб у виховній роботі. Головне — комплекс, система позитивних заходів, скерованих на правильне виховання молоді. Розуміється, що ми й далі повинні вести рішучу боротьбу з безглуздим лібералізмом у виховній і навчальній роботі і практикувати сполучення переконування з належним примусом. Застосування покарань є обов'язковим, але незаперечним є той факт, що покарання впливають на учнів тільки тоді, коли їх застосовують обдуманно й не часто. Поряд з тим школи повинні узаконити такий порядок у себе, щоб жодне, навіть найменше порушення «Правил для учнів» не залишалось непоміченим. Такий

порядок, без сумніву, прищепить учням почуття відповідальності за свої вчинки, допомагатиме їм усвідомлювати кожне порушення дисципліни.

І ще, про що повинні пам'ятати вчителі при застосуванні покарань: не принижувати в учня гідність людини. Михайло Іванович Калінін у своїй бесіді з учителями-відмінниками говорив ⁴: «Людина повинна любити людей». От саме таку любов до людей і зобов'язані прищепити учням наші педагоги. А для цього, розуміється, треба насамперед навчити наше молоде покоління поважати самим себе і інших, поважати й любити в собі і в інших величаву свідомість людської гідності.

Хочу загострити увагу широкої громадськості на 13 пункті «Правил для учнів». Боротьба проти лайливих і брутальних виразів має перетворитись на боротьбу за культуру мови учнів. Треба рішуче викорінювати з лексикону учнів різні споганені слова й вислови, які на жаль, так поширені ще в їх мові.

Велика роль в успішній організації поведінки учнів директора (завідувача) школи. Першочергове завдання керівника школи — так згуртувати весь педагогічний і шкільний колектив школи, щоб боротьба за високу дисциплінованість стала непорушним законом для них, щоб тая боротьба була боротьбою за створення славних традицій у своїй школі, якими можна заслужено пишатися.

Не менша роль у формуванні морального обличчя учнів і класних керівників, тобто безпосередніх організаторів шкільного колективу в класах. Від того, як класні керівники зуміють згуртувати учнів на спільних завданнях і спільних інтересах боротьби за високу якість навчання і за зразкову дисципліну, як вони скерують їх на громадську працю і позашкільне життя, у великій мірі залежить успіх всієї нашої виховної роботи.

Боротьба за високу культуру й дисципліну в школі є велике й почесне завдання радянської школи. Однак потрібна і допомога широкої громадськості, партійних і комсомольських організацій, батьків учнів — всього радянського народу. Органи народної освіти і школи чекають, що вони, як і раніш, дістануть велику підтримку і допомогу від найширших кіл нашого суспільства. Велику допомогу в цій справі надає нам реалізація рішень XII Пленуму ЦК ВЛКСМ «Про заходи по поліпшенню роботи комсомолу в школі» ⁵.

[1944]

РАДІСТЬ, ГОРДІСТЬ, УПЕВНЕНІСТЬ

Радість, гордість, упевненість — ось три почуття, що оволоділи всією моєю істотою, коли я слухав першотравневий наказ Верховного командування. В цей час в моєму уявленні весна в природі і перемога на фронтах злилися в єдиний образ весни перемог, перемог радянського народу.

В Києві уже розпукуються дерева. Стрункі тополі, вкриті молодою ніжною зеленню, високо йдуть у небо, як високо наші перемоги в цьому році йдуть у міжнародну атмосферу під куполом світу. В перемогах наших честь і слава насамперед належить найлюбимішому дітищу радянського народу — Червоній Армії, партизанам, а також трудящим усієї Країни Рад.

Радість, велика радість в моєму серці! Бо Червона Армія визволила вже понад три чверті окупованої фашистськими загарбниками землі радянської. На полях нашої країни, зокрема на полях України, закипіли вже весняні роботи. В столиці Радянської України — Києві — з кожним днем все ширше відроджується життя: архітектори працюють над переплануванням міста¹, очищається Хрещатик; скликано пленум художників²; письменники й композитори створюють великий гімн перемоги і слави, а з театру гримлять чудові слова з п'єси «Богдан Хмельницький»³: «Дніпро ніколи ще так не розливався широко, як у цьому році».

Бо радянському народові сьогодні дано почесне завдання визволити польський, чехословацький та інші народи від влади погані фашистської. Таке завдання здійснити під силу тільки богатиреві-народові, складовою частиною якого є і наш народ український.

Через глибини океану на кораблі протягом трьох років сміливо вів нас великий керманіч — Партія, і ось перед нами вже земля. Так! Земля квітуча, рідна, родюча, земля талантів відкрилась перед нами. На ній від-

новили вже свою роботу школи, бібліотеки, театри, лабораторії...

Упевненість сьогодні в нашому серці, бо горді дані завдання нам: границі землі нашої відновити від Чорного моря і до моря Баренцового. Бо перед усім світом дано нам грізне завдання: пораненого звіра фашистського добити в його власному лігві. І це буде, буде, буде!

Тріумфуй, радянський народе! Ворога ми перемагаємо, ворога ми переможемо! Радій, Україно! Повінь нашої перемоги ніколи ще так широко не розливалася, як цієї весни.

В АРМІЇ ВЕЛИКОГО ЛЕНІНА

Всі ці дні я сповнений тільки однієї свідомості — свідомості того, що мене Центральний Комітет ВКП(б) прийняв до Комуністичної партії. Всі ці дні у мене таке почуття, наче по калинових мостах до мене літа мої молоді на вороних прилетіли. Всі ці дні у мене таке відчуття, немов хтось великий-великий до мого серця рукою доторкнувся ніжно. Я знаю: сьогодні мені, молодому членові партії, свою свідомість треба спрямувати виключно на одне — щоб як слід вивчити обов'язки більшовика-партійця. Але хто може закинути мені те, що я говорю тут про переживання свої при вступі до партії? Адже ці переживання ні з чим незрівнянні.

Пам'ятаю, в дитинстві я допомагав батькові своєму садити яблуні. Ах, який це був для мене щасливий день — ніколи не забуду. Але, по-перше, це зі мною було в невеликому саду, і, по-друге, нас тоді, рідних між собою, було тільки двоє. А тепер я, в пору своєї зрілості, від Комуністичної партії трудящих дістав можливість працювати в саду неймовірних розмірів, можливість працювати разом з мільйонами своїх рідних по партії братів!.. Пам'ятаю, в дитинстві молода мати моя якось принесла мене на руках на берег озера, осяяного сонцем. Ах, яке сильне прагнення залишилося в мені з того часу назавжди до блакитної, з сонячним подихом висоти — висоти, відображеної глибиною дихаючого озера! Але простір тоді перед моїми очима обмежувався самим тільки озером і його берегами. А тепер переді мною весь світ з його схвильованим, буремним морем!.. Фашистські загарбники своєю отрутою й нечистю хотіли залити сади передового людства. Нечисть фашистська залила вже була собою родючі землі нашої Батьківщини, землі моєї багатостраждальної України.

Але народ радянський витримав випробування. Так, він не тільки витримав, він завдав ворогові смертельних ран. Героїчна Червона Армія, знищуючи фашистських за-

гарбників на нашій землі, давно вже досягла державних кордонів і пішла ще далі. Блискучі перемоги Червоної Армії, що здивували весь світ, прийшли до нас тому, що вона — наша армія — є армія братерства між народами нашої країни. Ці перемоги прийшли до нас тому, що всі народи нашої країни в боротьбі проти фашистського людоїда очолені Комуністичною партією. І ось, тільки міцно тримаючись за єдність волі і за єдність дій мільйонів членів партії, можна безстрашно стояти серед буремного моря.

Яку висоту в будівництві життя ще доведеться мені взяти! В яку глибину спуститись! Ця висота і глибина щедро осяяні сонячним животворним світлом науки марксизму-ленізму. Мене можуть спитати: а хіба я, якого давно вже називали безпартійним більшовиком, не вивчав цієї науки раніш? Звичайно, вивчав. Але, як член партії, сьогодні я повинен безустанно працювати над підвищенням своєї свідомості, щоб у цьому також і для інших бути прикладом.

Наприкінці травня цього року, слухаючи на Пленумі ЦК КП(б)У доповіді, виступи, я думав: ніде не може творець для застосування своїх сил стільки знайти простору, як у партії. Почуття нового в тобі завжди вона підтримує. Партії сила — всеосяжна, притягальна. Не тільки партійці, але й безпартійні знаходять в ній частку душі своєї, не соромлячись, несуть їй свої радощі й болі.

Тімірязєв¹, щоб дати відсіч нападам антидарвіністів на науку про життя рослин, по допомогу вдається до основоположника партії — В. І. Леніна. Ціолковський², що науково обгрунтував можливість міжпланетних польотів, перед смертю своєю оголосив, що він усі праці свої передає більшовицькій партії і Радянському урядові. Так само й Мічурін: тільки з допомогою партії і міг здійснити він свою ідею схрещування плодкових дерев, узятих з різних кінців земної кулі. [...]

Ось так само партія наша багато разів думала і про народ український — ще тоді, задовго до Жовтневої революції, коли народ мій, разом з народом російським та іншими, визрівав для боротьби з царизмом. І заколосилося після Жовтня жито радянської української культури! І високі скирти досягнень Радянської України тепер стали видні навіть за морями!

Недавно для перевірки роботи шкіл їздив я в села під Києвом: Бровари, Требухів, Гоголів та інші. З яким завзяттям працюють наші вчителі, щоб відновити українську

радянську школу після «хазайнування» в ній фашистського звіра! Ось школа села Гоголів. Багато чого не вистачає в ній: і парт, і столів, і класних дощок! Але разом з тим яким життям наповнена вона! Директор школи веде нас в новоорганізовану бібліотеку; він з гордістю розповідає про виступ гуртків — драматичного, хорового... Любов до своєї Батьківщини, любов до Комуністичної партії надихає радянських педагогів на дуже важку, але вдячну роботу. А ось школа села Требухів. Після уроку, на перерві, ми з педагогами й учнями починаємо розмову на подвір'ї. Темі в нас з учнями — про дисципліну, з учителями — про роль партії в історії українського народу. Учні й учениці, з очима широко розкритими, запитуючими, з м'якими чубчиками на голові — руськими, чорними й білими, як льон, обступають мене кругом. Молодий розсадник біля школи, нагинаючись від вітру до землі, лисніє на сонці, сади гойдаються в зеленій задумі...

В невимушеній розмові і педагоги, і ми, що приїхали до них, багато разів підкреслюємо одне, для нас найголовніше. Тільки ленінська національна політика партії ще на самому початку Жовтневої революції могла визначити існування України як держави, визначити розвиток її економіки і національної культури. Хто при першій навалі німців на Україну розробив план їх вигнання? Хто переміг Петлюру? Хто залишав у підпіллі своїх працівників, коли на Україну вдерлись окупанти, Денікін і білополяки?.. Ми розмовляємо, а через дорогу — озеро, гострим ситняком поросле, від хмар, що пливуть над ним, то радісно світлим стає, то знову у блакитну безодню поринає... Ніяка інша партія, крім Комуністичної партії, не могла б організувати такої могутньої всенародної боротьби за перемогу над гітлерівськими дикими ордами, підняти весь народ радянський на священну Вітчизняну війну. Вперше в історії нашій споконвіку українські землі воз'єдналися в єдиній Українській Радянській державі.

Ленін Комуністичній партії дав назву: «розум, честь і совість нашої епохи». Яке щастя вчитись у цього великого геніального розуму. Оспівуванню його присвятили всі свої сили народні поети: Дагестану — Сулейман Стальський, Вірменії — Акоп Акопян³, Башкирії — Мажит Гафурі та багато інших. Сила партії у зв'язку з народом. Яка радість тримати цей зв'язок і бачити результати його! З глибини народу, з почину Ферапонта Головатого, до

партії ринув потік заяв про добровільне відрахування своїх заощаджень на літаки й танкові колони. З глибини народу народилася думка про шефство підприємств над машинно-тракторними станціями. З глибини народу виросло сьогодні бажання тисяч дочок Радянської України, послідовниць Марії Демченко і Марини Гнатенко, відродити на бурякових полях колишню славу п'ятисотенниць.

Партія — єдино правильний вихователь, що застосовує до своїх дітей батьківську лагідність і одночасно залізні вимоги залізної дисципліни. Цими днями я побував у зеїтниць⁴. Далеко за містом, в лісі, під невгамовні співи й щебетання пташок, при підбадьорливому запаху сосни наша розмова почалась якось раптово, щиро, без програми: про перемоги Червоної Армії, про художню літературу... Скажу одверто: запитання зеїтниць просто мене вразили — такі вони були мужні і зрілі. У багатьох з них медалі. Коли зеїтниці говорили про труднощі доручень або ж про труднощі їх теперішньої професії, вони сміхом висловлювали свою зневагу до смерті. І особливо ясно усвідомив я в той день, що отакими особливими мусимо бути всі ми — солдати, що складають армію великого учителя людства В. І. Леніна.

Хочу ще сказати про один дуже важливий для мене момент. Партія, незважаючи на те, що вона зайнята розв'язанням грандіозних питань, які стосуються перебудови всього нашого життя, поширює також свою опіку і на окрему людину. Ось хоча б опіка щодо мене: в тяжкі хвилини життя мого скільки разів мені допомагала, скільки разів підтримувала! Допомога від партії приходила до мене в різних формах, різними шляхами, часто і шляхами безпосередніми. Так, в 1933 році орган Центрального Комітету і МК ВКП(б) — газета «Правда» — в своїй передовій статті відзначила мій твір «Партія веде»⁵ і цим немов на руках материнських підняла мене вгору і поставила на вищий ступінь життя. Як годі, так і тепер я сповнений синівського почуття любові до Комуністичної партії.

При вступі до партії сьогодні я дістав нові права. Але я знаю: головне не в цьому, а в тому, щоб права нові та гарненько, тісно поєднувати з моїми обов'язками як партійця. Всі свої сили віддам на святу справу відбудови нашої Батьківщини! Ніколи не згасне в мені почуття ненависті до фашистських загарбників, що спалили моє село Піски, моїх рідних і тисячі таких самих рідних мені односельців. Мільйонами ударів хочеться відповісти фашист-

ським загарбникам за це, за всі зруйновані міста і села, за вбивство мирних радянських людей, за вигнання на фашистську каторгу молоді нашої. Гуманістом сьогодні бути — значить фашистську гангрену з організму людства вирізати.

Відчуваю в собі приплив сил нових! Відчуваю в собі бадьорість і свіжість! Відчуваю радість! В зв'язку з прийняттям мене в члени ВКП(б) я одержав привітальні листи й телеграми від колективу співробітників центральних газет України, від Інституту мови й літератури Академії наук УРСР, від окремих товаришів — партійних і безпартійних — з Харкова, Москви, від мого вчителя ще з дитинства Миколи Ілліча Подвойського⁶, також од вірменських письменників з Баку. Переживання моєї радості представниками українського та інших народів Радянського Союзу показує нам ще раз, як міцно розвинене в нашому народі чуття єдиної родини, як міцно стоїть дружба наших народів.

ДЗЕНЬ ДОБРЫ, БЕЛАРУСЫ

Радостью великой наполнились наши сердца! Минск, столица братской Белоруссии, освобожден от фашистских захватчиков! ¹

Чудо-богатыри родной Красной Армии в наступлении победном освобождают село за селом, город за городом. Вражьей кровью оmyвается земля, и недолго еще осталось ждать нам, когда великий советский народ, раздавив фашистскую гадину, вытрет руки и вздохнет с облегчением.

22 года трудился белорусский народ, чтобы жизнь его была светлой, чтобы творчество было радостным, а государство — сильным, готовым встретить врага в поединке.

Враг напал подло, вооруженный до зубов всем, что могла дать ему техника. Фашистские грабители и насильники много горя принесли белорусскому народу. Сколько угнано девушек и юношей на каторгу! Сколько убито, замордовано в застенках! Сколько вывезено добра!

Но ни на минуту не прекращал народ борьбы с захватчиками, не сдавался. В густых лесах Белоруссии росли партизанские отряды, грозны они были немцам. Мстили народные герои врагу за поругание святынь, за страдание людское. Сражаясь, росли и крепили в битвах. Не сломили гитлеровцы духа белорусского народа, не поставили они на колени ни детей, ни женщин, ни стариков. Жизни лишились белоруссы, но не сгибались перед врагом, не валялись в ногах его, ждали прихода своей освободительницы — Красной Армии. И дождались светлого дня. Хлебом-солью встречают белоруссы Красную Армию — русских, украинцев и других воинов великого Советского Союза, своих сынов, отцов, мужей, братьев.

Дзень добры, маці-Беларусь! ²
Дзень добры вам, бары і нівы.
Вітайце ясную зару
І вызвалення дзень шчаслівы!
Хай у курганіцах палі

І даль пажарамі дыміцца,
Ды беларускае зямлі
Не бачыць болей чужаніцам!
Ты зацвіцеш, зямля, ізноў...
Ты закрасуеш зноў садамі...
Вітай жа, Беларусь, сыноў,—
Які прышлі к табе з братамі!

Так гаворыць паэт Советскай Беларусіі Пятрусь Бровка. Так сёння гаворыць весь беларускі советскі народ. Воздадим и воспоем славу победоносной Красной Армии!

[1944]

СОНЦЕ ЩАСТЯ НАД БІЛОРУССІЮ

Визволення Мінська — ще одне торжество твердості народного духу, ще одно торжество воїнського вміння радянських полків, могутньої сили нашої техніки, нестримності наступального пориву.

Мінськ наш, радянський! Серце любої Білорусії знову вільно б'ється. В задимленому небі війни засяяла ще одна зоря наших перемог. Засяяла, освітила шлях арміям далі, туди, на захід, до кордонів, на рубежі, на Берлін!

Радіють білоруси, радіють з ними брати-росіяни, українці, узбеки, башкири, казахи. У московському салюті, в яскравих вогнях ілюмінацій гримить і палає радість сердець народу.

Береги древнього Дніпра, що ріднять народи наші, вільні тепер від верхів'я до устя.

Сонце життя й щастя сходить над Білорусією. Його тепло зігріє й оживить знову все те, чим була багата й красна земля білоруська. Відродиться господарство народу, його мистецтво, наука, література. Задзвенить у полі й хатині рідна пісня на славу перемоги, на славу життя.

Привіт тобі, велика Білорусь!

Привіт тобі, змучений Мінськ, що боровся і переміг!

Привіт тобі, визволительнице, арміє братерства народного — непереможна Червона Арміє!

[1944]

[ЛИСТ З ПРИВОДУ ПАТРІОТИЧНОГО ПОЧИНУ
ЖИТЕЛІВ СЕЛА ВЕРХІВНІ
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ]

*Житомирська область, м. Вчорайше
Секретареві РК КП(б)У Сигарьову
Заврайвно Дзюбишину*

Прошу передати колгоспникам, учителям, учням середньої школи, студентам сільськогосподарського технікуму села Верхівні подяку за виявлену з їх боку ініціативу, за активну участь у підготованні верхівнянської середньої школи до нового навчального року. Те, що верхівняни вирішили віддати кошти, належні на відбудову школи, у фонд оборони країни, те, що вони своїми силами і за один день зробили школу цілком готовою для навчання дітей; те, що вони закликали громадськість України піти за прикладом своїм і допомогти радянській школі, є блискучим виявом любові до своєї Батьківщини, любові до партії більшовиків, є великим доказом того, як високо в душі українського народу стоять почуття обов'язку перед своєю Батьківщиною; як глибоко розвинутий в серцях народу патріотизм; як широко розвинуто почуття єдності і національної гідності.

Славний патріотичний почин громадян села Верхівні заслуговує на велику похвалу й відзначення. Німецькі загарбники хотіли, щоб на Україні не було ні науки, ні літератури, ні мистецтва і щоб не було народної освіти. Український народ за допомогою братнього російського народу успішно очищає свою землю від фашистської нечисті. Червона Армія, завдаючи нищівних ударів по ворогові, визволила вже майже всю Радянську Україну, досягла державних кордонів і пішла ще далі.

Ініціатива верхівнян сьогодні особливо нам цінна: вона ж бо на фронті освіти прямим є ударом по німецьких загарбниках і їх підлих замірах.

Безсмертний і живий дух українського народу! Жива й незборима справа радянської народної освіти! Незламна є дружба народів Радянського Союзу!

Хай живе Червона Армія, визволительниця наша!

[1944]

ЗОЛОТАЯ ВЕСТЬ

Радостная весть! Золотая! Львов освобожден¹. Львов — старинный город украинский, младший брат Киева!

Над ним сегодня алые знамена цветут, символ жизни советской, свободы и счастья.

Глубокие раны нанесли Львову немецкие фашисты, но не могли они отнять у него давней немеркнущей славы, его гордости и чести высокой. Ибо не любит покоряться Львов.

Семь веков тому назад возник этот город. Основание его приписывают Даниле Галицкому, разбившему под Дорогичином² немецких «псов-рыцарей», а под Ярославом³ венгерских захватчиков. Данило Галицкий — один из любимейших героических предков наших, один из талантливейших создателей украинской государственности. Данила Галицкого знают и чтят воины Красной Армии, как храбрейшего в боях, как искусного и смелого стратега.

И вот теперь под Львовом наша доблестная Красная Армия разбила потомков «псов-рыцарей» — гитлеровские банды разбойничьи.

Под стены Львова подступали полки Максима Кривоноса⁴, славного сподвижника Богдана Хмельницкого, как вестники народной борьбы за освобождение, как высокий пример ратной доблести и любви к земле родной!

Гордый и мужественный Львов всегда кипел ненавистью к немецким поработителям. Казалось, и самые камни древнего города накалились этой ненавистью, гневом народным и не могут остыть никак.

Немцы хотели вытравить у львовских украинцев их национальное самосознание, уничтожить, растоптать украинскую культуру. Они наложили было запрет и на самое слово «украинец», называя украинцев «рутенцами». А самый Львов переименовали в Лемберг.

Но украинский Львов все время сохранял свою национальную душу, свято берег свою культуру, язык, обычай. Тяжкие пережил он муки. Но он мужал и крепнул в борь-

бе. В самые черные дни жизни украинского народа сын его Иван Франко поддерживал веру наших людей в освобождение, провидя зорким глазом грядущее:

...Вірю в силу духа⁵
І в день воскресний твого повстання.

Поэт-борец, он являлся прекрасным олицетворением свободолюбия и жизнеутверждения украинского народа. Как ни терзала его судьба, каким преследованиям и унижениям он ни подвергался — великий сын Украины был смел, упорен и неутомим в борьбе:

...Я син народу,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох,
Мій поклик: праця, щастя і свобода,
Я хлопський сип, пролог, не епілог.

В сентябре 1939 года сбылись мечты вековечные западных братьев наших: воссоединился народ украинский в едином Украинском Советском государстве. Воспрянул древний Львов, помолодел под небом свободы и счастья. Словно сад весенний, расцвела здесь украинская культура. И какие были бы плоды!

Но черной тучей налетели на Львов гитлеровские вороны. Они ввергли Львов, как и всю Украину, в пучину горя и слез, залили землю свободную горячей кровью человеческой.

Три долгих года терзали немцы Львов⁶, жгли и разоряли его. Но, как говорил Иван Франко,

Ще те не вродилось
Острів залізо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарізав.

Самодур Гитлер со своей разбойничьей шайкой не смог превратить народ украинский в раба своего. Не склонился перед захватчиками Львов. И сегодня солнце свободы снова сияет над ним.

Ликует Львов! Ликует Украина — неотделимая часть Советского Союза.

И славит народ наш Красную Армию, завершающую освобождение советской земли от немецко-фашистских захватчиков.

Славит Украина братский русский народ и все народы Советского Союза за могучую помощь в боях и в воссоединении жизни.

[1944]

[ПРОМОВА
НА РЕСПУБЛІКАНСЬКІЙ НАРАДІ ВЧИТЕЛІВ
25 ЛИПНЯ 1944 р. У КИЄВІ]

Уперше за три роки Вітчизняної війни республіканська парада активу вчителів і керівних працівників народної освіти урочисто зібралась у стародавній столиці України, у нашому рідному Києві. Це стало можливим в результаті постійного піклування про нас партії Леніна й Радянського уряду, в результаті великих перемог доблесної Червоної Армії над німецькими загарбниками, — визволення майже всієї України від фашистської нечисті, в результаті печуваних ще в історії успіхів і перемог на фронтах Вітчизняної війни.

Червона Армія іде воістину походом богатирським! Уже ми напередодні цілковитого визволення братньої республіки — Білорусії; уже наближається година визволення Литовської, Латвійської та Естонської Радянських Республік. Червона Армія взяла ряд польських міст — а це вже є славним початком здійснення першотравневого наказу Верховного Головнокомандуючого про визволення з німецької неволі наших братів поляків, чехословаків та інших союзних з нами народів, що перебувають під п'ятою гітлерівської Німеччини.

Отже, дякуючи таким швидким успіхам Червоної Армії, вся наша країна, увесь народ радянський переживає творче піднесення, високе напруження зросту й слави. В державному житті України це виявилось у формі утворення Народного комісаріату оборони та Народного комісаріату закордонних справ Республіки. Високе зростання нашого суспільного життя яскраво може підкреслити один із останніх Указів Президії Верховної Ради СРСР про охорону материнства. І хоча в ранах ще стоять наші міста і села — в ранах, на яких видно сліди зубів берлінського людожера, — ми вже широко розпочали відновлення країни.

Блиск і гострота радянської зброї, непереборний натиск червоних воїнів на німців буквально весь світ зачудували.

Англійські воєнні теоретики відзначають, що славнозвісний перехід радянських богатирів через Дніпро й Дністер набагато наблизив термін висадки експедиційного корпусу у Франції. Сердечно, просто, від всієї душі на адресу червоних воїнів і командирів було сказано в резолюції жіночого мітингу в Нью-Йорку: «Прийміть наше безмежне захоплення, нашу любов і подяку. Ми віддаємо данину вашій хоробрості».

Ця данина хоробрості немалою мірою належить також і тим учителям нашим, що перебували й перебувають в лавах Червоної Армії.

Відаючи данину хоробрості народів Радянського Союзу, передові народи світу все більше й більше виявляють свою охоту до знайомства з радянською культурою. За кордоном одна по одній появляються статті про школу й освіту народів Радянського Союзу і, зокрема, народу українського. У відповідь на руйнування дикими ордами німецькими радянських шкіл, бібліотек, музеїв за кордоном лунають голоси протесту: від учених світу, від письменників Англії й Америки, від Англійської королівської Академії мистецтв.

Та інакше й бути не може. Бо, як влучно висловила свою думку газета «Іран», «Червона Армія захистила не лише Росію, але своєю кров'ю захистила світову цивілізацію й культуру».

Таку повагу до себе в світі ми завоювали не відразу, але ця повага стоїть і високо, і твердо. Нам приємно відзначити, що американська газета «Кріспен сайенс монітор» нашу епоху схильна називати «російським віком» (під Росією розуміючи тут весь Радянський Союз). Радісно додати до цього щире визнання ірландського письменника Шона О'Кейсі (автора відомого роману «Я добуваюсь у двері») про те, що англійська молодь переймає досвід молоді радянської, яка живе понад Дніпром, Волгою і Доном.

І справді, в нас є чим гордитись. Адже ж школяреві Олегу Кошовому¹, що став організатором підпільної комсомольської організації «Молода гвардія», всього було шістнадцять років; Світлані Овчаренковій та Галі Шереметовій, що видали в тилу ворога листівку «Німецьке дзеркало»,— 12 років, а Костеві Кравчуку², який зберіг бойові радянські знамена,— 10 років.

Так само знають за кордоном про учителів-героїв Ти-

мофія Шашла, Василя Яремчука³, Олександра Балабая⁴, Юрія Збанацького⁵ та багатьох інших.

Але в чім же саме криються джерела нашої сили? Де воно, те нержавіюче, що витримує і жар, і вітри, й морози? [...] Тільки дякуючи дружбі народів, ми в силі розв'язати всі найтрудніші питання щонайлегше і найшвидше.

В поняття дружби народів неодмінно увіходить момент взаємообміну надбаннями культурної спадщини. У нас на цей рік припало три ювілейних дати видатних педагогів наших: 150 років від дня смерті українського філософа Григорія Савича Сковороди, який висміяв німецьку науку виховання і стояв за загальноприступну освіту для народу; 120 років від дня народження батька народних вчителів, основоположника російської педагогічної науки Костянтина Дмитровича Ушинського, який обстоював вручення народної освіти самому ж народові; і 5 років від дня смерті Надії Костянтинівни Крупської⁶, що багато сил своїх поклала на створення нової радянської школи, на правильну постановку освіти в національних республіках.

Ці три постаті стоять в самому центрі спадщини нашої педагогічної, і їх, мов ті високі тополі, скрізь видно у нас далеко. Учительські кола дружніх нам і союзних країн весь час цікавляться досягненнями сучасної радянської педагогічної та психологічної думки. Це видно хоча б із того, що при ВОКС'і (Всесоюзному товаристві культурного зв'язку з закордоном) в час війни виникла потреба в утворенні педагогічної секції, яка метою своєю поставила розсилку інформаційних бюлетнів в союзні і дружні країни, а також сприяти організації листування поміж школярами Радянського Союзу, Північних Штатів Америки⁷ та школярами Англії. Ось приклади зв'язку поміж нашими учнями й учнями передових країн світу. В 29-му номері газети «Британський союзник» вміщено вірш учениці із Уельса Джакелін Моріс про Сталінград і про відновлення в ньому школи.

Німецькі розбишаки хотіли знищити український народ, його науку, літературу, мистецтво і, головне, його школу. Але український народ безсмертен. Жива і невмируща його справа народної освіти. І з приводу цього, з приводу перемог наших над ворогом велика радість проняла споріднені нам слов'янські народи. На народному зібранні міста Глина в Хорватії голова Антифашистського віча народного визволення хорватський поет Володимир Назор⁸ сказав: «У Києві, що уславився своїми пам'ятниками

старовини та освітою, ще й досі живе богатир Ілля Муромець. У лівій руці Ілля Муромець тримає плуг — ним він оре рідну землю, а в правій держить палицю, що нею вигнав він ворогів із Києва. Ілля Муромець із Києва іде на Захід, переступає він ліси, річки і гори і б'є і молотить по хребту німця зажерного».

Цей образ якнайкраще передає момент переслідування й розгрому Червоною Армією дикого зброду Гітлера.

[1944]

ТОВАРИЩАМ УЧИТЕЛЯМ

Сегодня начинается новый учебный год. В радостное время принимаемся мы снова за свою почетную работу. В радостное, счастливое время, когда Советская Украина — от Северного Донца и до Карпат — освобождена героической Красной Армией от немецких захватчиков. Тяжкие испытания, выпавшие нам, приближаются к концу. Освобожденная страна наша снова оживает для творческой жизни, для строительства.

Партия и правительство в дни Отечественной войны поставили перед советской школой большие задачи. И делом чести всех работников народного просвещения является выполнить эти задачи, добиться того, чтобы наступающий учебный год был годом решительного улучшения качества обучения и воспитания учащейся молодежи.

А чтобы этого достичь, нам необходимо самим повседневно учиться, повседневно повышать образовательный и политический уровень, непрестанно совершенствовать свое педагогическое мастерство.

На одном из первых мест в вашей работе перед вами стоит задача: воспитание у молодого поколения чувства любви и преданности нашей Родине, воспитание героизма, мужества и чести. Образцом в этом должны служить героизм и мужество славных воинов Красной Армии, которые гонят подлую немчурку с нашей родной земли; образцом должны стать трудовые подвиги героев советского тыла, бессмертные дела героев прошлого Украины и всех народов Советского Союза.

Дорогие товарищи! Боритесь за честь своей школы, потому что слава тому учителю и той школе, которые воспитали и воспитывают грамотных, культурных, волевых и смелых граждан, способных и талантливых, инициативных и действенных. За ваш труд будет вам благодарность великая от народа нашего; за ваш труд будет вам благо-

дарность от тех, кого вы обучаете, кому вы открываете дорогу в жизнь.

Поздравляю вас, славных тружеников народного просвещения, с началом 1944/45 учебного года и желаю больших успехов в вашей благородной работе!

1 сентября 1944 г.

ДОБРЕ ВЧИТЕСЬ

Любі діти!

Поздоровляю вас з новим навчальним роком!

Наш навчальний рік починається в радісні дні наближення цілковитого визволення рідної України.

Вже майорять червоні прапори на голубому Дунаї і незабаром всю Україну, всю Радянську землю буде очищено від фашистської погані.

Цю найвеличнішу перемогу, цю радість приносить нам Червона Армія — ваші батьки, матері, брати і сестри.

Любі діти! Ваше навчання відбувається в тяжку пору. Незважаючи на суворий час, партія і уряд приділяють вам величезну увагу, щодня, щогодини піклуються про вас.

Відмінним навчанням, чудовою поведінкою ви зобов'язані віддячити їм за це піклування.

Ви мусите вчитись так, щоб після закінчення школи одержати золоту або срібну медаль.

Ви мусите учитись так, щоб вашим навчанням, вашою поведінкою пишались батьки, матері, брати, сестри — герої-богатирі, фронтовики.

До навчання, діти!

Бажаю вам великих успіхів!

[1944]

СЛАВА ТОБІ, ОДЕСО!

Неосяжна 'могутня моя Вітчизна! Плечима вона упирається в Балтику, а ногами міцно стоїть на берегах Чорного моря. Там Ленінград, тут Одеса. Дві фортеці землі нашої, славою вкриті в дні Вітчизняної війни.

Ми пишалися красунею Одесою в роки розквіту нашого, ми уболівали за нею тоді, як ворог-чужинець шматував її, нищив чудесні сади надморські. Та прийшли, нарешті, часи світлі, настали радісні дні визволення. У вільній нашій Одесі ми вільно святкуємо тепер її півтора століття ¹.

Сто п'ятдесят років! Багата і велична історія цього порівнюючи молодого міста. Створене волею і працею народу нашого, воно швидко й бурхливо зростало у своєму кипучому житті.

Скільки славних імен, що ними пишається Одеса! Це вона у себе навівала колись Пушкіну натхнення ². Це в ній колись народився був такий скромний, але надто помітний діяч української культури, як Михайло Комаров ³ (Уманець), що один з перших пропагував у народі Шевченкову спадщину, склав першу класичну бібліографію його творів, а, крім того, ще й усім нам дав виготовлений ним російсько-український словник. В Одесі працював поет Степан Руданський ⁴, М. Аркас ⁵, Овсянико-Куликовський ⁶, Сеченов ⁷, Ушинський, Багрицький. Сюди, до Одеси приїздив славний поет-каменяр Іван Франко ⁸, щоб налагодити зв'язок поміж діячами Галичини і півдня України. Тепер цей зв'язок, це єднання культури здійснились і на віки вічні самоствердились.

Ми знаємо Одесу як місто прославлених творців і великих вчених. Із Одеси вертались сліпі зрячими, хворі вставали на ноги і бралися до роботи. Одеса славна [...] різними ділами академіка Філатова ⁹, майстерністю професора Столярського ¹⁰, що виховав талановитих музик для країни. Одеса уславилась як першокласний порт, великий

Індустріальний і культурний центр, як місто славнозвісних курортів і оздоровниць. Десятками підприємств, вишів, науково-дослідних інститутів, театрів, музеїв та бібліотек вона гідно посіла місце одного з провідних центрів Радянської України.

Ми знаємо Одесу як колыску революційного руху на півдні нашої країни. Тут червоний прапор волі піднімали славні потьомкінці, рука Опанаса Матюшенка¹¹ в грозний 1905 рік високо піднесла славу Одеси. Тут виростав казкової сили богатир Григорій Котовський.

У суворий час оборони Одеси¹² в 1941 році ми чули її мужній голос, який закликав севастопольців, киян, лєнінградців стояти на обороні до кінця. Літопис нашого часу назавжди записав 69 героїчних днів і ночей оборони Одеси. Одеса не схилилась перед ворогом, а стояла, як скеля могутня. Грізна сила одеситів на порох перемелювала недолюдків ворожих, що лізли до міста, як та сарана. Вороги добре скуштували сили нашої могутності. Світ увесь чесний захоплювався дивами оборонців славної Одеси. Їй посилає палкий свій привіт мужній гарнізон Торбука. Свої найгарячіші й найщиріші побажання успіху слали їй жінки Брістоля.

Лютий ворог під час окупації жорстоко мстився над гордими, волелюбними громадянами міста-героя. Ми не простимо ніколи катам за муки людей наших, яких вони топили у морі, мордували у фашистських застінках лише за те, що вони — радянські громадяни.

Від Донеччини до Карпат Україна сьогодні визволена героїчними воїнами Червоної Армії. І от в ці дні визволення святкує своє стоп'ятидесятиріччя прекрасна Одеса — перлина півдня, місто сонця і краси. Одеса буде знову молодіти, буяти й розквітати культурою національною, культурою соціалістичною.

Поздоровляю друзів одеситів з святом переможним. Від щирого серця бажаю вам творчого зросту, правдивих шукань і успіхів.

Мужнійте тілом, зрійте духом! Вам є в кого вчитись. У вас є бездонне джерело, звідки можна черпати досвід життя і боротьби.

Слава тобі, Одесо — красо України! Перед тобою, Одесо, велике майбутнє.

[ВИСТУП НА ВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ ПАМ'ЯТІ ОШЕРА ШВАРЦМАНА,
19 ВЕРЕСНЯ 1944 р.]

Ошера Шварцмана не довелось мені в житті своїм побачити ні разу, а от же весь час у мене таке враження, що нібито я його давно-давно вже знаю! Чи то як сусіда близького, чи то навіть і як родича. Таке відчуття спорідненості із Шварцманом появилсь у мене від того часу, коли я в Харкові приторкнувся був до поета через його друковану творчість,— і відтоді полюбив його навіки. Це було в 1924 році, в п'ятиріччя від дня смерті поета.

Югент, югент! ¹
Ві а шпілндіке вел,—

прочитав мені одного разу єврейський літератор, друг Ошера.

— Але ні,— сказав він,— слухайте ось далі, як тут гарно сказано:

Ві а трер фун фулер фрейд —
Дейн штел,
Дейн юнге фрейд.

Я взяв із рук літератора книгу Шварцмана і поспробував і собі ці рядочки повторити. Але, на жаль, не зміг: майже на кожному слові язик мій спотикався. Щоправда, літери єврейські, як і окремі слова, мені були вже знайомі. Їх я навчився ще 1913 року в Чернігівській семінарії, де нам з метою навчити витолковувати Біблію раз на тиждень викладали староеврейську мову. Так, літери й окремі слова знав я, та що з того? Для того, щоб досягнути всю глибину творів Ошера Шварцмана, не вистачало ще мені дуже та й дуже багато. Головне — це лексикону слів єврейських. А крім того, треба було знати, як будується єврейська мова, які вона має особливості, в якому напрямі вона розвивається і т. д., і т. п. Отже, на моє прохання незабаром мені було підшукано вчителя, який і взявся учити мене читати по-єврейському та писати. Отак Ошер Шварцман

через свою поезію привів мене до ознайомлення з єврейською мовою, привів мене до роботи над перекладами з оригіналу із єврейських поетів.

Чим більше я заглиблювався в творчість Ошера Шварцмана, тим все більше й більше я зачаровувався нею, як і самим також творцем. Мені відкрилось, яке-то велике серце мав поет! Які невичерпні можливості, яку силу носив він у собі! При його величезній обдарованості як багато він міг би зробити в єврейській літературі! Серце поета боліло за народ, серце поета чисте, як кришталь. Поет, реагуючи на утиски з боку царського уряду, з обуренням запитивав: а чого ж це непоорані ниви гуляють, коли ось цілі містечка без хліба з голоду мруть і скрізь заставлено шляхи страхами (вірш «Взяла під крило мене опівніч...»). Поет в часи петлюрівських погромів звідусіль чує приглушений плач братів своїх (вірш «Часто в присмерки...»). А в дні денікінської сваволі серце поета було немов той лист, на якому горе людське пописалося своїми вогняними літерами (вірш «Мій брат»). Багато пережив Ошер Шварцман... Але він ніколи не падав духом... І сам поет, взявши гвинтівку до рук, разом з іншими червоними бійцями, представниками народів нашої країни, іде в засідку й на ворога чигає (вірш «Повстання»). Віра в перемогу і в майбутню молодість свого народу ніколи поета не покидає. Бо й сам же він душею молодий.

Молодість, молодість!
Ти — як та хвиля прудка,
Як сльоза ти, і блиск, і вся радість.
Ох, яка ж то, яка
Молода твоя радість!

І особливо кінець цього вірша ізроблено в нього немовби із нержавіючої сталі:

Цеклап дем коп мір оф а штейн² —
Іх дарф нішт мейн,—

що в моєму перекладі вилилось отак:

Мені хоч голову розбий —
Я молодий!

А який він ніжний у віршах своїх про матір, про сестру і свою дівчину!

Моя кохана пахне так³,
Мов навесні сади вишневі.

Яблуком осіннім спілим⁴
Пахне її тіло юне!

Щодо мотивів молодості, то Ошер Шварцман небагато найде собі суперників в українській поезії в передреволюційний час і в перші роки революції — одного-двох хіба, не більше, але серед них мені хочеться тут назвати Василя Чумака. У Чумака немало є спільного із Шварцманом не тільки щодо образів та ритму, а й щодо характерного для них обох подвоєння слів. У Ошера Шварцмана: «кноспн-клей» (зелен-клей), «ін іре кіндер-офне» (в очах її двосірих), «ін калтер вінтер-нахт» (студеної зимово-ночі), а у Василя Чумака: «кряля-мавка», «гомін-жгут», «ланки-бризки», «стріли-трави» та ін. І, треба сказати правду, словотворні подвоєння Ошера Шварцмана поки що ніяк нам не вдавалось перекласти на українську мову — остільки вони оригінальні й стислі.

У кожного з нас в душі є велика потреба: з своїм улюбленим поетом, що помер, хоча б раз на рік розмовляти з ним на його могилі. Але не завше це нам удасться. Бо ж деяких поетів могили нам невідомі. Справді, хто зможе принести нам квітку з могили вірменського класика Хачатура Абовяна, який одного разу вийшов із свого дому і більше вже туди не повертався? Хто вкаже нам могилу Василя Чумака, замученого денікінцями в Києві? Отак і з Ошером Шварцманом. Цілі юрби молоді й дорослих ходили б — я знаю! — на могилу Ошера Шварцмана, але де вона — його могила? Ошер Шварцман загинув смертю героя на полі бою, і тільки відомо нам те, що могила його десь на лінії поміж Києвом та Ковелем.

Наприкінці цього літа я їздив на фронт — якраз саме в ті місця, де Ошер Шварцман вийшов останній раз на ворога з гвинтівкою в руках. Багато я тоді передумав про нього. Ну, от він добре вмів української мови, — наслідуючи Шевченка, навіть вірші писав по-українському. А ми з ним так-таки ні разу й не побалакали між собою. Та зате зараз — і перед війною, і особливо в час війни — ми з ним буквально нерозлучні.

І під час I Всесоюзного з'їзду письменників у Москві 1934 року, і на ювілей Джамбула в Алма-Аті, і на урочистому святі, присвяченому епосу «Давид Сасунський», в Єревані — скрізь я неодмінно згадував в статтях своїх про Ошера Шварцмана. В 75-річний ювілей від дня смерті Тараса Шевченка газета «Правда» надрукувала мою статтю під назвою «Шевченко й поети братерських республік», у якій (у статті) я окремо з любов'ю зупинився й на Ошері Шварцмані. А рівно два роки тому (без одного дня),

тобто 20. IX 1942 року, в Уфі на антифашистському мітингу представників єврейського народу я у виступі своїм Ошера Шварцмана поставив як зразок усім тим, що бились і б'ються за Батьківщину.

Перебуваючи на фронті, я думав: ну, от ми на одній з ним вулиці жили у Києві — на Кузнечній, а дивись, так ні разу він і не заглянув до мене в хату. Ну, а зате зараз він увійшов до моєї поеми, раптом знайшов я для себе заспокоєння — до поеми «Котовський».

Я роздивлявся навкруги: отут же він ходив, оцими стежками-шляхами. Чи не появиться часом із гвинтівкою своєю? Я вголос вихваляв його і мужність, і уміння передчувати майбутнє...

І кричав у мені гнів: Гітлер кривавий хотів насолодитися муками євреїв! Берлінські людожери хотіли випити всю кров з єврейського народу! Цими злодіяннями вони хотіли внести замішання поміж народи нашої країни. Але жива і непорушна дружба народів Радянського Союзу! А фашисти нехай начуваються тепер! За всі ці їхні злодіяння їм не буде жодного прощення — ні на краплинку! Запорукою цьому є великі, не чвані ще в світі успіхи нашої славної Червоної Армії.

[19 вересня 1944 р.]

ЗЕЛЕНІ ПАГІНЦІ *

Вчора ще вони були у ніжному, перехідному періоді від дитинства до юності, сьогодні вже стали змужнілими, дужими, вольовими людьми. Така чудесна зміна сталася з ними в огні Великої Вітчизняної війни. Центральний Комітет більшовицької партії в своєму привітанні нашої молоді у день 25-річчя ВЛКСМ¹ сказав:

«У Великій Вітчизняній війні радянська молодь проявила високе усвідомлення свого обов'язку перед Батьківщиною і незламну волю до розгрому ворога. Вона стала достойною спадкоємицею героїчних традицій нашого народу, бойових традицій партії більшовиків».

Ці слова, сказані про всю радянську молодь, повною мірою стосуються і до українських молодих поетів.

Високе усвідомлення свого обов'язку перед Батьківщиною, глибоке розуміння моменту, що його переживаємо, — це основний мотив творів українських письменників так званого третього покоління молоді.

Вот и выросли мы, возмужали, окрепли до срока².
Мать-отчизна ласкала и нежно баюкала нас.
И она повсечасно вела нас дорогой широкой.
Вот и выросли мы. И настал испытания час.

(О. Новицький)

Про те, як сталося це передчасне змужіння, говорять нам самі ж поети в своїх ліричних визнаннях.

Я шел на фронт и, как в былые дни³,
Захлопнул форточку, стяхнул полоску пыли,
Сказал своим соседям, чтоб они
Белье забрать у прачки не забыли.

Це — визнання Івана Неходи; воно звучить епічно спокійно. Дещо воно відрізняється, звичайно, від схвильо-

* Передмова до збірника віршів молодих українських поетів у російських перекладах «Мы — Сталина солдаты» (видавництво ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», Москва, 1944).

ваного визнання його ж собрата по перу, російського молодого поета Василя Захарченка:

Нам только снился дым сражений ⁴
И тьма тревожная застав,
И вот нас жизнь без сожалений
Взяла, за книгами застав.

Та все 'дно обидва вони говорять про те ж саме — про раптове їх в ім'я Батьківщини змужіння. Це змужіння аж ніяк не треба розуміти якось жорстоко, грубо механічно, як якийсь відсічення назавжди від своєї юної душі бажання ласки й тепла. Ні, і на самому фронті наші юнаки і дівчата (поети і поетеси) часто в думці повертаються до материнської ласки, до тепла домашнього вогнища... І це анітрохи не заважає їм бути відважними й хоробрими, і це у них цілком природне і добре.

«Житье мое — червоный мак на жите ⁵, что только-только грезит расцвести», — признається Михайло Стельмах. Поет разом із бійцями Червоної Армії просувається вперед: «Атаки и походы, на всех путях орудий ярый гром». І от поет, сприймаючи цю обстановку, в душі своїй чує новий голос:

Житье мое —
Не посвист соловьиный,—
Пожары, кровь, усталое плечо.
За черным дымом встала Украина,
И вражья кровь
В семьсот ручьев течет.

Таке ж самісіньке переродження ми бачимо і в Івана Неходи. В ніч перед боєм говорить він: «Я глаза закрываю ⁶, кутаюсь, «люли-лю» сам себе напеваю. Сплю. И как будто не сплю...». Чи не розкривається в цих останніх двох ритмічних ударах (Сплю. И как будто не сплю...) стан переходу від ліричних спогадів до жорстокої дійсності? М. В. Гоголь говорить: «Незвичайний ліризм — народження верховної тверезості ума» ⁷. Чи не підкорений цілком ліризм Неходи в даному випадку тверезості ума його? А коли підкорений, то, значить, нове народження поета на фронті відбувається нормально, природно. І поет, який вигукував перед цим:

Сколько нежности и ласки ⁸
Бьет из сердца глубины! —

тепер уже, природно, хоче змінити напрям свого ліризму:

Нежность, искренность и ласку ⁹
В гнев священный преврати.

Почуття відповідальності перед своїм народом віднині оволодіває поетом. Який чудовий по своїй лаконічності і силі бачимо ми в Івана Неходи вірш на цю тему:

По смерти близких учит нас война¹⁰
Вести счет дням без отдыха и сна...
По шрамам битв припоминаем даты
Мы — смерть презревшие...

Зелені пагінци! Вчора іще наші юнаки і дівчата із задрістю дивилися на військову форму, а сьогодні вже вони — «смерть презревшие».

Важливе місце у творчості молодих українських поетів посідає тема ствердження життя.

Сыны мои, слышите, я не убита,
Хотя и растерзано тело врагом!
(Марія Грудницька¹¹)

Еще сильна я,— в буре устою!¹²
(Василь Швець)

Я — живой!
Я родимой отчиной дышу¹³.
И великой, прекрасной отчизне
В дар я чувство и разум, и жизнь приношу
Даже там, где, казалось, нет жизни!
(Микола Шаповал)

А ствердження життя народжує віру в майбутнє, впевненість у перемозі нашій. «Новый день настанет!»¹⁴ — говорить Ольга Громова. «Фашистов зарюю в украинском поле»¹⁵, — вторить їй Галина Прохаченко. «Верь во все, что верила¹⁶, — в молодость земли!» — молодій дружині, як і всім молодим ровесникам і подругам, радить Іван Нехода.

«Молодость земли» — ці слова особливо показові для творчості молодих українських поетів. Адже в молодість землі вірили богатирі наші: і Добриня Нікітич, і Ілля Муромець, і київський богатир Михайлик. А дякуючи цій вірі, і змія кровожерного вони збороли. Мотив молодості землі у молодих українських поетів служить немовби мостом між ними та богатирями київського кола. Мостом цим до нас в українську поезію з давньої старовини жива наступність приходить. І переймають внуки у своїх прадідів славних широкі жести, безстрашні порухи богатирів, і набираються вони сили. «У бури силу ветра одолжу»¹⁷, — заявляє В. Швець; «К победе молодость ведет!»¹⁸ — проголошує К. Швачко. І, подібно до того, як Добриня Нікітич, щоб

набратися сил для перемоги над змієм, купається у ріці Почайні та ще й випиває річкової води, так і радянський богатир, герой Дніпра Морозенко Іван (у вірші Стельмаха) до води припав¹⁹, освіжився, а потім на правий берег поплив по хвилях... У молодих українських поетів особливо сильно звучить мотив богатирської наступності, бо вони п'ють із чистих джерел поезії народної.

У чудовому вірші Петра Біби²⁰ «Деревья» прекрасно проведено зіставлення дуба та осокора. Їх гріє те ж саме сонце, і одна земля їм дає життя, але буває, що в тиху погоду, як немає вітру, осокір дрижить, а дуб і гілкою не ворухне.

Будто он сказать ветрам желает:
«Прихоть вихря — дубу не указ».
Смелый сердцем раз лишь умирает,
А трусливый — много тысяч раз.

Зелені ізумрудові пагінці! Вчора ще вони, дивуючись подвигам героїв, мріяли про наслідування їх, а сьогодні самі стали на шлях своїх попередників-героїв. Звідси в наших молодих поетів виникає величний образ Батьківщини, яка бореться і перемагає. Ось як про перший місяць війни говорить В. Лісняк: «Днепр! Ты такую бурю поднял...»²¹, виразною інтонацією своєю підкреслюючи обурення всього радянського народу гітлерівською Німеччиною. Саме так трохи іншими словами говорить про Батьківщину М. Рудь:

Источник дум и гнева мать²² —
Мой дом, мой край, земля моя!

А В. Швець просто в обличчя гнівно кидає:

Германия, ты нас не онемечишь!

З глибини історії у вірші молодих українських поетів гнівно і владно входять наші батьки й діди: Гонта і Кармелюк, Лук'ян Кобилиця, Щорс... А слідом за ними у віршах нашої молоді живими голосами благословляють нас на бій з фашистами Тарас Шевченко, Іван Франко, Микола Лисенко. Це немовби встановлення поетичного роду свого.

На тему усвідомлення роду написано багато віршів поетами народів Радянського Союзу. Російський поет М. Рилленков²³ у вірші «Наследие» з любов'ю говорить про Ломоносова і про Державіна, який гримів на півсвіту. Молодий український поет К. Швачко у вірші «Тарас нам голос

подає» також високо прославляє великого Кобзаря нашого, причому в такому ось незвичному контексті:

Вы встали все в порыве дружном:
Тарас нам голос подает...

Так, українські радянські поети — всі, як один, встали на ворога, і, в тому числі, звичайно, поети молоді.

Я хочу тут особливо підкреслити всю важливість вивчення нашої спадщини українськими поетами, вивчення самих свіжих і глибоких джерел поезії — дум українських, історичних пісень, билин, лірики народної. Це вивчення приводить до своєманітної творчої трансформації образів народної поезії у молодих наших поетів. Такі твори, як пісні Т. Одудька²⁴, «Дума» Є. Бандуренка²⁵, «Олеся» Я. Шпорти²⁶, треба прямо сказати, стоять на вірному шляху, що веде до створення епосу.

Надзвичайно цікавою в цьому відношенні є творчість Галини Прохаченко. Оригінальні народні порівняння та образи, чудова чиста українська мова, багата ритміка — все це робить поезію Галини Прохаченко в такій же мірі доступною для народу, як і поезія Джамбула, Сулеймана Стальського, хоч останні є представниками усної поезії. У Галини Прохаченко в одному з її творів лірика любовна оригінально сплітається з лірикою бойовою:

Как стану я биться²⁷,
Выйди в чисто поле.
Выйди в чисто поле,
Рядом стань со мною.
Если стану падать,
Поддержи рукою.

Те ж саме ми знаходимо і в поезіях В. Швеця (відзначу могутній ліричний розмах його вірша «Северянка, твой голос чудесен»²⁸), Д. Білоуса²⁹, М. Стельмаха (на велику похвалу заслуговує його вірш «Телята»), І. Неходи та ін. Та, мабуть, сильніше, ніж у інших, зливається лірика любовна з бойовою у Любові Внучко³⁰, в її вірші «Возлюбленному»:

Когда бы предал ты Отчизну,
Когда бы струсил ты в бою,
Во имя Родины и жизни
Я б прокляла судьбу твою.

В цих рядках видна спадкоємниця нашої могутчої духом Лесі Українки.

Молоді поети на фронті і в тилу не перестають працювати над собою. Вони з повним правом можуть сказати про себе віршами:

Пытливая мысль молодая стремится
Познаьем стихии земли обуздать.
Наш лозунг: Учитесь! Учитесь!
Учитесь!
Культурой и знаниями все побеждать.

А що може бути похвальніше жаги знань у молодім творці? І в бліндажі наші молоді поети не розстаються з книжкою, з думкою про пізнання життя. Воістину світле майбутнє жде літературу нашу!

Зелені пагінці! Вчора ще ви були нікому не відомі, а сьогодні вже Батьківщина доручає вам найблагородніше завдання: оспівати боротьбу народів Радянського Союзу з проклятим гітлеризмом, оспівати перемогу над дикими ордами фашистськими. Вам Батьківщина доручила оспівати в своєму слові героїв наших [...].

Чтоб в городах лучи огней сияли,
Чтобы палач лежал с свинцом в груди,
Чтоб весны наши вечно расцветали...
(О. Ющенко ³¹)

Ворог хотів відібрати священну землю нашу, фашистський людожер намірявся знищити, з лиця землі стерти талановитий наш народ. Багато угнали гітлерівці української молоді на фашистську каторгу. Але народ український безсмертний, він продовжує рости й розвиватися, і доказом цього є молодь наша — найкоштовніша, мужніюча сила. Молодь Радянської України на всіх ділянках роботи, куди б її не поставили, вершить чудеса — за щастя людей, за остаточне визволення нашої Батьківщини від ворогів.

ДЖЕРЕЛА НАШОЇ СИЛИ

Зведення Радянського Інформбюро повідомляють: Червона Армія вибиває ворога з останніх районів і сіл України, які перебувають ще під його владою. Наближається свято визволення всієї української землі.

Свято визволення — скільки в цих словах гордості за нашу силу, спаяність і дружбу народів! Звільнення України від німецьких загарбників — скільки в цих словах радості за наших стратегів, за наше вміння й перевагу.

Червона Армія здобула небувалі в історії перемоги. Червона Армія є армією братерства між народами нашої країни. Улюблена нами всіма, вона носить таке прекрасне й ніжне ім'я, як ім'я армії-визволительки. І тому перше, що хочеться висловити на нашому святі визволення, це глибоку подяку Червоній Армії.

Головні вивершувальні бої за визволення України збіглися в нас з моментом щедрого визрівання літа, з моментом збору врожаю. Таке ж визрівання ми спостерігаємо і в державному житті України: створення Наркомату оборони та Наркомату закордонних справ; а так само і в житті громадському: широка участь усього населення у відбудові зруйнованих німцями міст, сіл, заводів, колгоспів, шкіл; добровільний збір грошей в західних областях України на танкові колони. Таким чином, хвастливі слова Гітлера про те, що коли український народ не стане перед ним навколяшки, то цей наш народ, як і сама Україна, будуть зметені з лиця землі, сьогодні до неможливого стали і жалюгідні, і смішні. Цікаво, що сам Гітлер, до божевілья закоханий у власні свої мавпячі викривлення й підхихікування, та втратив раптом сьогодні смак до всякого сміху. Але це, сказати б, цілком зрозуміло, через що. Народне прислів'я каже: «Хто на гвіздок сідає, той рідко сміється».

Гітлерівські канібали в'язали українському народові і руки, й ноги його, але він розірвав свої пута! Гітлерів-

ські молодчики виколювали українському народові очі і заливали гарячою смолою вуха його, але він не переставав і бачити, і чути! Бо жив могутній Радянський Союз. Бо тільки в Союзі Радянських Соціалістичних Республік, за його допомогою змогли скинути з себе страхітливе фашистське ярмо. Тільки чуття єдиної родини давало йому силу в боротьбі з лютим ворогом.

І, будучи зачудовані цією боротьбою українського народу, з великою повагою висловились про нього англійські і американські воєнні теоретики й стратеги (про героїв Дніпра); ірландський письменник, друг Радянського Союзу Шон О'Кейсі (в опублікованому листі про зближення трудящих Південно-Західної Англії з товаришами з Дніпра, Волги й Дону); заступник чехословацького міністра закордонних справ Ріпка (у виступі на мітингу в Лондоні — про битву під Києвом); Джон Фут — в англійському збірнику «Демос» (про українських радянських поетів); хорватський поет Володимир Назор — на народних зборах міста Глина в Хорватії (про богатиря Іллю Муромця, що переможно прямує зараз з Києва на Захід) і т. д., і т. ін.

Одважно боролися за своє визволення сини і дочки українського народу, відважно ішли вони на ворога разом з синами і дочками великого російського та інших народів Радянського Союзу. Про самі лише битви за Київ можна було б скласти цілу книгу відгуків друзів наших за кордоном, а також привітальних телеграм та висловлювань співчуття. Ось жінки Бірмінгама вітають жінок столиці України — Києва, ось коротка хроніка про поздоровлення членами афганського уряду працівників радянського посольства в Кабулі; ось повідомлення з Лондона про те, що генерал Ейзенхауер¹ організував фонд пам'яті славного сина російського народу генерала Ватутіна².

Немало подібних відгуків ми маємо у своєму розпорядженні також і щодо інших міст України. Наведу кілька прикладів. Населення Франції вітає вирок Харківського суду над гітлерівськими недолюдками (газета «Ньюс кропікл»); гарнізон Тобрука із Африки передавав слова підбадьорення захисникам Одеси; а ось уже зовсім недавнечко прийшло повідомлення, що міська рада міста Ванкувера (Канада) ухвалила взяти шефство над містом Одесою³.

Гітлер і його п'яна компанія за всяку ціну намагалися посіяти розбрат між народами Радянського Союзу і, особливо, розбрат між народами українським і російським. Але

російський і український народи з першого ж дня Вітчизняної війни стали між собою ще ріднішими, ще ближчими.

Тоді Гітлер і його компанія попробували схитрувати іншими способами. Обравши знаряддям своїм українсько-німецьких націоналістів, що звили гадюче кубло в Канаді, вони почали в продажній пресі агітацію за потребу створення в Європі, бачите, якоїсь «незалежної й окремої» України. При цьому Україну Радянську вони облили чорним, не шкодуючи фарб, аж геть усю. Але з українсько-німецькими націоналістами, як і з самими німецькими фашистами, повів боротьбу Крайовий виконавчий комітет, який зібрав на допомогу Радянській Україні понад чверть мільйона доларів, а також прислав нам на Україну надруковану в Канаді «Золоту книгу». В ній, в цій книзі, що зазвучала на весь світ, було дев'ятнадцять тисяч підписів українців, які живуть у Канаді! В ній, в цій книзі, ми прочитали палкі слова на захист Радянської України, на знак схвалення дружби українського народу з народом російським, на захист української науки, літератури та мистецтва.

Було визначною подією заснування в Радянському Союзі ордена Богдана Хмельницького і перейменування міста Переяслав в місто Переяслав-Хмельницький. Цими двома державними актами, з одного боку, підкреслювалось заслужене право українського народу на благородну гордість за такого великого свого сина, як Богдан; а з другого боку — ще більше зміцнювався нерушимий союз двох братніх народів — союз, ініціатором якого 290 літ тому був на Переяславській Раді славетний наш гетьман. Багато з цього приводу з'явилося відгуків в Англії, де особливо добре знають Богдана Хмельницького з його листування з Олівером Кромвелем ⁴.

На нашому святі визволення ми від душі, від усього серця повинні будемо пошанувати ті народи Радянського Союзу, які в трудні для України дні Вітчизняної війни подали нам неоціненну допомогу. Великий російський народ, а також інші народи Радянського Союзу одразу ж після віроломного нападу німецьких загарбників на нас по-братерському прийняли і дали притулок у себе робітникам українських заводів, за планом вивезених в радянський тил, колгоспникам і українській інтелігенції.

25 грудня 1942 року в Москві в Колонному залі Будинку Спілок було урочисто відсвятковано 25-річчя проголошення Української Радянської Соціалістичної Республіки [...].

Німецькі імперіалісти хотіли понімежити український народ, але мова українська на Україні сьогодні лунає і в пресі, й на вулиці, в художній літературі, і в театрі, в сім'ї, і в школі. Німецькі варвари до останку зруйнували народне господарство України, але ми не тільки стаємо на ноги в цьому відношенні, але вже й починаємо ходити по-справжньому. [...]

Потекла з свердловини радіоактивна вода в Миронівці⁵ Київської області, Лисичанська гута на Донбасі, відбудована за два місяці до строку, дала вже понад 200 тисяч кв[адратних] метрів скла для міст України; колгоспники Вінницької області відбудовують 43 цукрових заводи, на Дніпробуді дедалі ширше розгортаються відбудовні роботи і т. д. Але найголовніше, чим може пишатися Україна, це те, що першість у Всесоюзному змаганні за високий урожай тримає в цьому році Київська область, а першість за видатні успіхи в розвитку соціалістичного тваринництва — Переяслав-Хмельницький район Київської області. Як область, так і район одержали перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони.

Німецькі псевдовчені і псевдофілософи, спираючись на реакційні міркування Гегеля про слов'янську націю⁶ — як про росіян, білорусів, так і про українців, з отруйною піною коло рота говорили, що вони, мовляв, і досі не виступили як самостійний момент в ряду виявлень розуму в світі. Що можна на це сказати? Та тільки одно, як це і в українському прислів'ї говорить: хвалилася кобила, що з возом горшки побила.

Але гітлерівська кобила ще й перед смертю не одвикла брикатися. Ну що ж, нехай. Але шкура у неї добряче таки облізла, здирати треба. А хто втрачає шкуру, той мусить і свого хвоста також віддати, тобто перейти до такого етапу, коли йому вже не до філософування. Отак воно сьогодні й є з гітлерівською клікою.

Те, що ми скажемо зараз, це ми говоримо не для здаючої гітлерівської тварюки. Битва під Москвою, битва за Сталінград, битва на Курській дузі, що стали початком великої битви за визволення Радянської України, здобуття Харкова, героїчний перехід радянських воїнів через Дніпро, здобуття Києва, Чернівців, Львова і, нарешті, остаточне очищення Радянської України від фашистської нечистої німецької — оце і є справжнє, високоталановите виявлення розуму в світі з боку російського, українського, білоруського, а також інших народів країни.

Оборонна робота українських робітників, колгоспників, учених, письменників в дні Вітчизняної війни — це і є самовідданий прояв розуму в світі. Залізна стійкість тяжко катованих в тилу у ворога наших робітників, колгоспників, учителів, учнів і, зокрема, учнівської молоді — членів організації «Молода гвардія» в Краснодарі; шматування тилу ворога рейдами партизанських з'єднань знаменитих С. Ковпака, О. Федорова ⁷, А. Одухи ⁸ — це і є високе виявлення розуму в світі.

А український народ вихвала і виховує сила зверхбогатирська, сильнішої од якої і нема вже ніде в світі. Це сила рідної нашої партії більшовиків, партії Леніна. Це сила нашої великої Радянської Батьківщини. Нехай же на нашому близькому святі визволення України Ленінове слово у великому серці народу радістю дзвенить і не змовкає: Україна була і буде Радянською!

[1944]

[РЕДАКЦИИ «УЧИТЕЛЬСКОЙ ГАЗЕТЫ»]

В день 20-летия «Учительской газеты» шлем приветствие творческому ее коллективу, боевому отряду на культурном фронте борьбы за советское народное образование.

Газета прошла славный путь, вооружая знанием и опытом многомиллионную армию педагогов и воспитателей.

Особенно близка и дорога стала нам «Учительская газета» в эти последние годы, годы Отечественной войны. Фашистские варвары, вероломно напав на нашу страну, поставили своей целью не только предать уничтожению все культурные ценности нашего народа, но и наложить звериную свою лапу на самую душу молодого советского поколения. Сложны и ответственны задачи, стоящие перед учительством освобожденных районов. «Учительская газета» помогала и помогает нам в этой особенно ответственной и важной работе.

Руководствуясь указаниями большевистской партии и правительства, неуклонно следуя великим заветам Ленина, «Учительская газета» всегда на первое место ставила вопросы коммунистического воспитания, поднятия культурного уровня в среде учителей и учащихся, а также вопросы глубокого изучения родного языка и родной литературы.

Советские учителя, где бы они ни находились — в советском ли тылу, в рядах ли Красной Армии, — внимательно следят за своей газетой и тянутся к ней всеми мыслями своими. К ней обращаются учителя со своими тревогами и смущениями, радостями и горем. Свидетельство этому — бесконечное количество писем в редакцию от учителей, родителей и школьников со всех уголков нашего необъятного Советского Союза; свидетельство этому также и письма многих учителей Советской Украины, нередко написанных, как к близкому другу, на родном языке, просто по-украински.

Тесная, дружная связь «Учительской газеты» с украинской школой и с ее педагогической общественностью тем более ценна для нас сейчас, в период восстановления украинской культуры после изгнания немецких захватчиков.

Золотых успехов и долгих красных дней желаю всему коллективу «Учительской газеты».

Да здравствует дружба народов!

Да здравствует героическая Красная Армия — освободительница!

[1944]

ВСТУПНЕ СЛОВО НА РАДІОВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ ВІРМЕНСЬКИМ ПИСЬМЕННИКАМ
І. ІОАННІСЯНУ, О. ТУМАНЯНУ, А. АКОПЯНУ,
А. ІСААКЯНУ, 10 ЖОВТНЯ 1944 р.]

Великі, радісні дні переживаємо ми — дні нечуваних ще в світі перемог Червоної Армії над німецькими загарбниками. Гітлерівські дурники жорстоко прорахувалися. Вони, віроломно напавши на Радянський Союз, думали, що їм вдасться внести замішання та ворожнечу поміж народи нашої країни. Але народи Радянського Союзу — всі як один — встали на ворога. Народи Радянського Союзу в своїй спаяності поміж собою таку виявили силу, об яку вщент розбилися дикі гітлерівські орди. Ця сила лежить у дружбі наших народів, яка ще більше зміцніла за роки Вітчизняної війни. В історичній битві за Москву брали участь усі народи Радянського Союзу. В боях за столицю Радянської України Київ разом з українцями проти німців билися і росіяни, і казахи, і башкири, і євреї. А як радісно було нам почути, що обмін досвідом грузинських колгоспників Махарадзевського району з українськими колгоспниками району Генічеського продовжується й під час Вітчизняної війни. Як радісно за творчу співдружність українського і узбецького театрів, за допомогу нашим областям Москви, Азербайджану, Туркменії...

Говорячи про святе братерство народів СРСР, хочемо згадати тут талановитий і славний народ вірменський. Ми ніколи не забудемо того хвилюючого моменту, коли в серпні 1942 року до нас, що працювали тоді в столиці Башкирії — в Уфі, — до академіків, письменників, артистів, художників, та раптом ластівкою прилетів дружній лист, у якому говорилося:

«Ми завжди з вами, братове українці!»

Лист підписали академік Орбелі¹, народний художник Сар'ян², письменник Аветік Ісаакян³ та інші.

Так! Вірменський народ у тяжкі для нас часи допомагав нам бити німецьких фашистів як гвинтівкою, так і бичуючим художнім словом. Цьому багато в прикладів. Ось сімнадцятирічна вірменка Ася Кекеджян — за пові-

домленням газети «Правда» (4 грудня [19]43 р.) — як героїня відзначилася в боях за визволення України. Ось поет Гурген Борян⁴, перебуваючи на фронті в лавах Червоної Армії, пише твір під назвою «Київ — наш!». Ось поет Ованес Шіраз⁵ в радянському тилу пише твір «Україна». І самі тут як висновок входять у наші серця слова: нинішня війна з усією силою підтвердила відому вказівку Леніна про те, що війна є всебічне випробування усіх матеріальних і духовних сил кожного народу⁶ («Правда», 23/XII—[19]43 р.). Треба сказати, що вірмени випробування це витримали з честю. Поміж наших генералів прославили себе на фронтах Вітчизняної війни такі сини вірменського народу, як генерал армії Баграмян⁷, генерал-лейтенант, Герой Радянського Союзу Парсєгов⁸, адмірал Ісаков⁹. 89-та стрілецька дивізія, що складається з вірмен, в боях за звільнення Таманського півострова заслужила найменування Таманської дивізії («Красная звезда», 10 березня [19]44 р.). Вічною славою покрили свої імена Герої Радянського Союзу Нельсон Степанян¹⁰. Хачатур Мелікян¹¹, Самсон Мкртумян¹²...

Що ж до духовних сил вірменського народу — сил, які витримали випробування, — можна було б багато і багато чого сказати, ілюструючи безліччю прикладів з усіх галузей науки, мистецтва. Я скажу тут лише про одне: про виявлення сили представників літератури. Сорок письменників вірменських з перших днів війни пішло в лави Червоної Армії. Кілька з них на полі бою впало смертю хоробрих («Лит[ерату]ра и искусство», 26/8—[19]44 р.). Найстарший із сучасних вірменських письменників Аветік Ісаакян створив видатний твір «Бойовий заклик».

У боротьбі за Батьківщину вірменських героїв окриляє слово партії. У боротьбі за Батьківщину вірменських героїв підтримує також і дух їх предків. Сучасний вірменський поет Наїрі Зарян¹³ каже:

Він з вами, дух батьків,
Він ніколи не залишає вас.

У число батьків сучасних вірменських письменників, поміж інших героїв славного минулого Вірменії, увіходять також і класики літератури, яким ми й присвячуємо сьогодні нашу передачу. Це — Ованес Ованесян, Ованес Туманян і Акоп Акопян. Ованес Ованесян, від дня смерті якого восени цього року минає 15 років, є родоначальником нової вірменської поезії — поезії, що почалась в 80-х ро-

ках ХІХ сторіччя. Він є автором відомих творів «Все вгору та вгору», «Легенда про царя Артавазда», «Нова весна», «Зерно»... Другого поета-класика — Ованеса Туманяна — ми знаємо як автора популярної ліричної поеми «Ануш», як автора багатьох ліричних віршів, оповідань, казок, байок і віршів для дітей. Разом з Аветіком Ісаакяном ці поети, як каже Валерій Брюсов, складають собою яскраве сузір'я на небі вірменської поезії¹⁴. Дякуючи цим поетам, ми маємо чудові переклади творів Тараса Шевченка на вірменську мову. Четвертий поет-класик, що ми сьогодні про них говоримо, є Акоп Акопян — родоначальник вірменської пролетарської поезії, автор відомих творів «Більшовик», «Ширканал», «Революція», «Новий ранок», «Завод», «Степану Шаумяну»...

Твори цих поетів увійшли в читанки і хрестоматії української радянської школи поряд з творами Пушкіна, Янки Купали, Джамбула, Сулеймана Стальського.

Безсмертна і непорушна є дружба народів Радянського Союзу!

10 жовтня 1944 р.

ТОРЖЕСТВО УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

До 1941 року в республіці існувало 29 314 шкіл, в яких навчалося 6 054 160 дітей. Починаючи вже з 1928 року українською мовою навчалося 82 проценти з загального числа учнів. Україна волею Радянської влади і більшовицької партії вийшла в перші ряди культурних народів світу.

Німецькі розбійники з особливою лютістю палили і розкрадали культурні цінності українського народу, прагнули позбавити його науки, мистецтва, літератури і шкіл, а наших учителів і всю нашу українську радянську інтелігенцію вони намагалися знищити. Фашистські кати спалили храм української культури — Київський університет, в якому згоріло понад 2 мільйони книг, знищили Київську публічну бібліотеку, спалили понад 8 тисяч шкіл.

Багато видатних учителів України загинули від рук гестапівських катів. У фашистських катівнях замордовано найстаріших учителів Чернігівської області: Соколова, Рибальченка, директора школи Сало. Героїчно загинула вчителька Артемівської середньої школи на Харківщині Дорошенко.

Гітлерівські вбивці не пощадили навіть школярів. Ніколи наш народ не простить фашистським мерзотникам загибелі школярів Краснокутської школи з Харківської області, яких напівживими закопали в землю. Багато шкільної молоді гітлерівці насильно вивезли на каторгу до Німеччини. З самої тільки Київщини вивезено понад 27 тисяч учнів, а з Волині — понад 200 тисяч.

Але вчительство та учні України, незважаючи на суворі випробування, залишилися вірними нашій Радянській Батьківщині. У відповідь на знущання і катування, яким їх піддавали німецькі окупанти, вони активно включилися в боротьбу українського народу проти ненависних загарбників. На Чернігівщині, наприклад, 119 учителів брали

участь у партизанських загонах. Особливо відзначилися педагоги: Поліна Михайлівна Макаренко, М. Логвиненко, О. Судейкіна, вчитель Гордієнко, який особисто знищив 230 гітлерівців.

Імена юних героїв-краснодонців — учасників підпільної організації вчителів і комсомольців Ворошиловградської області Олега Кошового, Уляни Громової¹, Івана Туркенича², 12-річного партизана Васи Карелика, який пустив під укіс 16 німецьких ешелонів, київського піонера Кості Кравчука, який зберіг у чорні дні фашистського терору бойові прапори двох полків Червоної Армії, і багато інших стали символом відданості і беззавітного служіння Батьківщині.

І коли довгожданий, світлий день прийшов, вчителі і школярі, як і всі трудящі визволеної України, дружно взялися відбудовувати зруйновані німцями вогнища культури.

У Ворошиловграді вчителі за допомогою учнів і населення відремонтували 20 шкіл, в Краснодонському районі — 48 шкіл, у Старовірівському районі Харківської області селяни не тільки відремонтували 17 шкіл, але своїми силами відбудували все їх обладнання. В Чернігівській, Житомирській, Полтавській та інших областях до шкіл вже завезено дрова і торф. Серед населення провадиться збір підручників та літератури для шкільних бібліотек. У Харківській області зібрано понад 572 тисячі книг для шкільних бібліотек, розграблених німцями. Благородну ініціативу проявили батьки учнів Чернігівської області. Вони створили фонд допомоги дітям, батьки яких загинули на фронтах Вітчизняної війни. Вже зібрано коло 600 тисяч карбованців, багато одягу та взуття.

1 вересня цього року, вперше за роки війни, в школах республіки нормально почався навчальний рік. У цьому році школою охоплено сотні тисяч дітей. В самих тільки перших чотирьох класах навчається понад 2 мільйони учнів.

Говорити про школу, значить говорити про дітей наших. Діти — найкраще, в ім'я кого ми прагнемо до життя, до творчості, до праці, в ім'я кого боремося і перемагаємо. Діти наші — безсмертя народу нашого.

Недаром так любив дітей великий зодчий світу — Ленін, великі творці культури Максим Горький, Надія Крупська. Ось чому піклуванню про дітей в школі повинно бути підпорядковано все — піклування про кадри і бо-

ротьба за нашу радянську педагогічну методику, за якість навчання і за розвиток педагогічної майстерності.

Вищі навчальні заклади України становлять нашу законну гордість. Напередодні війни в 57 педагогічних вузах України навчалось 42 000 студентів. Понад 4500 професорів і викладачів працювали в цих інститутах.

В своїй звірячій ненависті до української радянської культури окупанти зруйнували вищі школи, вони спалили педагогічні інститути Харкова, Полтави, Запоріжжя, Миколаєва, Кременчука і багатьох інших міст. Цінне устаткування кабінетів, лабораторій і бібліотек вони розграбували або знищили.

На визволеній Україні відбудовано 38 вищих педагогічних закладів, в тому числі 5 університетів. Відновили роботу 6 науково-дослідних інститутів при університетах, 3 астрономічні обсерваторії, 3 ботанічні сади. До кінця року буде відбудовано ще 3 науково-дослідних інститути. При ряді вузів створені нові факультети для підготовки спеціалістів, яких наша країна тепер особливо потребує. Це — геолого-географічні, історичні, філософські, економічні факультети і факультет зовнішніх зносин.

У вихованні радянських громадян, у формуванні їх світогляду величезну роль відіграли до війни політико-освітні заклади України — будинки культури, будинки колгоспників, районні і сільські клуби, бібліотеки-читальні. В 1941 році в містах і селах Радянської України налічувалось понад 25 000 клубів. Вони були центром політичного виховання мас, озброювали їх різносторонніми знаннями, виховували в дусі радянського патріотизму. Величезною популярністю серед населення користувались бібліотеки. Німецькі вандали знищили всі культурні цінності, що створювалися протягом десятиріч.

Відродження культурних закладів у містах і селах почалося негайно після вигнання німецьких загарбників. Визволені з німецького полону радянські люди з жадобою потягнулися до правдивого слова, до рідної пісні, до хвилюючих радянських вистав і фільмів. Трудящі міст і сіл, особливо молодь, відробили десятки тисяч годин на відбудуванні клубів і хат-читалень. Робітники Макіївського заводу вже відбудували пограбовану німцями бібліотеку. В бібліотеці вже налічується до 20 тисяч томів книг, зібраних у населення. Гірники шахт — тресту «Макіїввугілля» в свої вихідні дні будують новий палац культури. Колгоспники Чернігівщини обладнали десятки нових сіль-

ських клубів і хат-читалень. В селі Олександрівка Старо-бешиівського району колгоспники відбудували приміщення для колгоспного клубу. 16 клубів і 35 хат-читалень збудовані в Богодухівському районі Харківської області.

Це лише початок. Попереду ще багато роботи для того, щоб ліквідувати наслідки підлого хазяйнування на українській землі банд німецько-фашистських розбійників. Трудящі Радянської України, під керівництвом і за допомогою партії і Радянської влади, при сприянні братнього російського народу незабаром відродять усі вогнища української культури, і на оновленій, очищеній від німецької нечисті землі ще яскравіше заблищить відроджена багата культура нашої любимої Батьківщини.

[1944]

[ВСТУПНЕ СЛОВО, ВИГОЛОШЕНЕ
НА УРОЧИСТОМУ ВЕЧОРІ, ПРИСВЯЧЕНОМУ
100-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ СМЕРТІ І. А. КРИЛОВА]

Товариші! Відзначаємо сьогодні сторіччя від дня смерті великого російського байкаря Івана Андрійовича Крилова. Це ім'я таке знайоме і рідне всім нам ще змалку, з школи, що воно самим тільки звучанням своїм наповнює серця наші ніжністю і теплотою. Тим більше, що ми ж і згадуємо його ув особливий, у винятково радісний для Радянської країни час. Вся наша земля звільнена уже від німецьких загарбників. Нема німецької нечисті на Україні! Це сталося в результаті перемог нашої славної героїчної Червоної Армії. І ось тепер на звільненій землі ми привселюдно шануємо того, хто кожному із нас ще в дитинстві нашому прищеплював любов до Батьківщини, хто ще ж і в наші дні духовним знаряддям своїм — відгостреним словом — допомагав нам бороти запеклого ворога.

Духовною зброєю в боротьбі проти загарбників може володіти лише той письменник, хто поміж багатьма іншими якостями своїми у серці має глибоко розвинене почуття патріотизму, секрет ясності творчого вислову і широкое звучання народності. Такими якостями і володів якраз Іван Андрійович Крилов.

Нелегко йому приходилось проносити цю зброю! Нелегко саме через те, що він в часи особливого лютування кріпосників ніколи не відрікався і не думав відрікатись від простого народу.

Придворні, казенні писаки розповсюджували були про Крилова різні нісенітниці — на зразок тієї, що він, мовляв, тільки й уміє написати, що для дитини. (Немовби писання для дітей — це щось нижче було чи ганебніше.) Але ні! Цим вони хотіли зігнорувати всю його діяльність як журналіста, зігнорувати всю його політичну сатиру. Бо Крилов як продовжувач просвітніх і демократичних традицій Новикова, Фонвізіна¹ та Радищева не міг байдуже чки пройти повз ту велику неправду, яка чинилась з боку

гнобителів-панів простому закріпаченому людові. Крилов не міг не протестувати у своїй комедії «Трумф»² проти придушення народу його німецькою муштровкою. Це ж і підкреслював у ньому згодом Тарас Шевченко, коли, пробираючи в своєму щоденнику скульптора барона Клодта³ за те, що той виліпив замість величного старця жалюгідну статую і горельєфи для дітей, а ніяк не для дорослих, сказав: «Образив ти великого поета...»

Особисті вороги Крилова в салонах своїх говорили, що він байку свою вивів на площу. Так! Бо Іванові Андрійовичу абсолютно не було чого робити в дворянських салонах, де без кінця й краю точились суперечки про літературну мову поміж прихильниками Карамзіна й прихильниками Шишкова⁴. А Крилов сміливо відчинив двері своєї творчості до творчості народної. І полились у нього прислів'я, приказки, приповідки... Це ж про нього згодом так мітко скаже Віссаріон Белінський⁵: «Крилов прокладе й іншим російським поетам дорогу до народності...»

Реакційні критики в байках Крилова спромоглися відшукати, як казали вони, якісь там напрями, моралі і навіть непристойності. Ну що ж! Якщо називати виступи Крилова проти кріпацтва, проти панів, вельмож ще й проти царів непристойностями, то, звичайно, реакційні критики мали свою рацію. Бо саме ж ці виступи і зробили те, що Крилов став близьким і зрозумілим не тільки літераторові та вченому, а й грамотному селянинові, кріпаку, мандрівникові, лакею і солдатові. Це ж про Крилова так прекрасно потім скаже Микола Васильович Гоголь: «Його притчі — достояніє народне і складають книгу мудрості самого народу...»⁶.

«Мудрість народу» — це найвища оцінка нашому російському поетові і байкареві. Тільки мудрість народу могла підказати Крилову під час Вітчизняної війни 1812 року написати байку «Вовк на псарні» і передати її Кутузову як доказ віри в перемогу останнього над Наполеоном.

«Мудрість народу» — цю оцінку творчості Крилова було висловлено ще за життя байкаря в 1838 році Василем Андрійовичем Жуковським, який сказав⁷: «...Поетичні уроки мудрості дійдуть до потомства і ніколи не втратять у нього своєї сили й свіжості, бо вони перетворились в народні прислів'я; а народні прислів'я живуть з народами і їх переживають».

Сьогодні байки й окремі вислови Крилова звучать буквально по всьому Радянському Союзу: звучать в устах

лекторів і пропагандистів; звучать у школі в устах дітей, звучать у співах в показах самодіяльності, на олімпіадах, звучать у фарбах на картинах художників, звучать в живих іграх, в лялькових театрах, в газетах, у кіно.

Факт заснування в наші дні Вітчизняної війни нового інституту Академії наук СРСР — Інституту російської мови — підкреслює всю вагу потреби підвищення глибокого опанування російською мовою з боку юного покоління, потребу очищення рідної мови від іноземних впливів. І тут багато чим допоможе нам вивчення мови Івана Андрійовича Крилова. Переклад байок Крилова на українську мову приведе українських поетів до ще сумліннішого вивчення української мови народної. Переклади байок Крилова ведуть ще до тіснішого зближення двох наших братніх культур — української й російської, ведуть до зміцнення дружби народів, відсвіченням якої є наша славна Червона Армія як армія братерства поміж народами нашої країни. Сила і міць Червоної Армії широко визнана по всьому світі! Наша любов до Червоної Армії диктує нам для порівняння сили її й могутності шукати приклади з творів улюблених письменників-класиків. [...]

Разом з червоними воїнами за ці всі роки Вітчизняної війни як слід попорались коло німців і наші славні червоні партизани. І тепер ворог, як той вовк із байки Крилова «Вовк і кіт», кидається на всі боки, шукаючи порятунку. Але йому Червона Армія з арміями союзних держав говорить одне:

...сам себе вини:
Що ти посіяв — те й пожни.

[21 листопада 1944 р.]

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА *

Товариші! 1944 рік набагато більше, ніж це було у попередні роки, ряснів знаменними ювілейними датами. Так, протягом цього року, народ наш радянський урочисто провів ювілейні свята, пов'язані з славними іменами Крупської, Ушинського, Старицького, Чехова, Рєпіна, Котляревського, Крилова.

І ось, нарешті, сьогодні ми з вами відзначаємо 150-річчя від дня смерті славетного українського філософа й письменника Григорія Савича Сковороди.

Така ясна кількість ювілейних святкувань стала можливою у нас в результаті нечуваних ще в світі перемог героїчної Червоної Армії над німецькими загарбниками.

Григорій Савич Сковорода, незважаючи на те, що фізичне життя його віддалене від нас на 150 років, сьогодні для всіх нас є близький і рідний.

Близький тим, що він був великим патріотом своєї батьківщини.

Близький тим, що він любив свій рідний український народ і, бажаючи йому щастя, зміцнював дружбу з кращими представниками російського та інших народів тодішньої Росії.

Близький тим, що він глибоко ненавидів зверхність чужоземців, які, позахоплювавши тепленькі місця навколо трону цариці, хотіли розпоряджатися нашою землею та народом. І тут смішними й нікчемними видаються нам намагання буржуазних філософів довести, нібито Сковорода був глухий до політики. Ось у своїй байці «Олениця та Кабан» Сковорода висміює німецьких баронів, називаючи їх свиньми, які рилом підривали землю нашу, а також землю в польських та угорських горах. Якщо взяти на ува-

* Із вступного слова на урочистому ювілейному засіданні АН УРСР 18 грудня 1944 р. з нагоди 150-річчя від дня смерті Г. С. Сковороди.

гу той факт, що в 1772 році відбувся перший поділ Польщі, а також те, що тоді саме Австрія загарбала українські землі, Галичину, то нам цілком стане ясно, як активно відгукувався Сковорода на політичні події свого часу. Крім того, Сковорода аж ніяк не падав перед зовнішнім блиском тієї моди на закордонну культуру, яка, як я вже сказав, мостила собі гніздечко в придворних колах царської Росії. Навпаки, сам він, поїхавши за кордон, не схотів скидати свого жупана й перебиратися в камзол, не схотів надівати на голову парик, а тримав себе гідно, з гордістю за свою вітчизняну науку й філософію. А повернувшись додому, Сковорода в своїх творах «Благодарний Еродій» та «Убогий Жайворонок» безжально розкритикував німецьку систему виховання. Зрозуміло, за це його дуже незлюбили українсько-німецькі націоналісти. Вони за всяку ціну намагалися і намагаються в своїх статтях про Сковороду зробити з нього сектанта, відлюдника, містика. Українсько-німецькі націоналісти розповсюджують ту думку, що нібито Сковорода тікав від життя, бо ж проповідував «пізнай себе самого». Але цим вони тільки виказують своє нецтво. Бо проповіддю своєю «пізнай себе самого» Сковорода не тільки не уникав світу та людей, а, навпаки, широкими кроками підходив до цих останніх, а через них пізнавав і світ увесь.

Маркс і Енгельс дають таку характеристику тій добі, в якій проповідував Сковорода: «XVIII вік був епохою об'єднання¹, збирання людськості із стану роздробленості й роз'єднання, в яке воно було ввергнуте християнством; це передостанній крок на шляху до самопізнання й самовизволення людськості, але саме ж як передостанній він залишався однобічним і таким, що застряг у суперечності» (Маркс и Энгельс, т. II, с. 348).

Сковорода, як дитина свого віку, не міг, звичайно, уникнути суперечностей в своїй філософії, але ж усією діяльністю своєю він багато прислужився до самовизволення людськості. Та й не міг же він був обминути цього гасла, оскільки воно найпоширенішим було у XVIII віці.

Жан-Жак Руссо, наприклад, у своїй відомій праці «Чи сприяло відродження наук і мистецтв очищенню нравів?» рекомендує «увійти в самого себе» і прислухатись до голосу совісті. Робесп'єр, вождь якобінців, дякував Жан-Жаку Руссо за те, що той навчив його пізнавати самого себе. Зустрічається це гасло також і у Клопштока, і у Франкліна, і у Гете. Є підстави твердити, що на тему

цього ж самого гасла обізвася і композитор Глюк у своїй «Симфонії при потушених свічках»².

Остільки сильне було тоді звучання цього гасла, що навіть іще і в першій чверті ХІХ віку письменники повторювали не раз його, як наприклад, Байрон у своїй містерії «Каїн», де Люцифер, демонструючи Каїнові³ всесвітні простори, каже: «Ти хотів знання. А втім, що я показав тобі, хіба ж ти не пізнав самого себе?»

Отже, вчення Сквороди про самопізнання було передовим, бо пов'язане ж воно з шуканням щастя для людей, пов'язане з визволенням від рабства, з любов'ю до своєї батьківщини.

Учення Маркса-Енгельса-Леніна — це є той єдиний ключ до оцінки наших попередників, який не дозволяє нам відривати даного діяча культури від історичної обстановки, не дозволяє ставити його на невластивий йому п'єдестал, але разом з тим тричі дозволяє нам давати йому те, на що він дійсно заслужив, не зменшуючи його заслуг ні на йоту.

Конкретно при оцінці особи й діяльності Сквороди ми керувалися опублікованою в цьому році статтею «Про хибні та помилки в освітленні історії німецької філософії кінця ХVІІІ й початку ХІХ віку».

Популярність Сквороди в наші дні дуже широка. Про це свідчить той факт, що ім'я його завжди згадувалось і згадується на антифашистських мітингах, на мітингах Всеслов'янського комітету.

До розробки творів Сквороди як письменника узявся Інститут української літератури Академії наук УРСР. До розробки його творів як педагога узявся Український науково-дослідний інститут педагогіки НКО. Про витлумачення старогребейських слів у творах Сквороди готує роботу науковий колектив Кабінету єврейської культури Академії наук УРСР. На ювілей творчими роботами своїми щедро обізнались літературознавці й композитори, скульптори й художники. Впадає в око той факт, що ювілей Сквороди викликав до опублікування в пресі легенди про Сквороду, які щойно записані із уст народу. А приїзд до Києва земляків Сквороди із села Сквородинівки Харківської області ще більше підкреслює те, як шанує Григорія Савича наш народ і як він його, немовби живого, сьогодні пам'ятає.

Закінчуючи, хочу підкреслити, що учення Сквороди могло бути оцінено як слід тільки дякуючи Великій Жовт-

невій революції, тільки дякуючи Радянській владі. В 1918 році Рада Народних Комісарів РРФСР видала декрет, якого підписав Ленін, про увічнення великих попередників наших, і серед цих попередників було названо й ім'я Григорія Савича Сковороди.

В 1942 р. в столиці Башкирії, Уфі, коли ми відзначали ювілейну дату Сковороди, ми говорили: «Окрилюємось надією⁴, що незабаром настане той час, коли на нашій землі не буде ані жодного німця. Тоді ми на вільній Радянській Україні з радістю згадаємо Григорія Савича, що боровся з гнобителями рідного народу».

І ось у нас сьогодні цей радісний, цей щасливий час настав! Назавжди вже вигнано із України фашистську нечисть німецьку! Наша славна Червона Армія б'є німця вже у його власному лігві — і саме там, де колись Сковорода, пробуваючи в Угорщині, картав німецьких баронів своїм гострим словом пророчим. Нашу перемогу над німецькими загарбниками ми здобули, дякуючи мудрому керівництву партії Леніна.

[1944]

[ПРИВІТАННЯ З НОВИМ 1945 РОКОМ]

Новий рік — нові путі-дороги. І всі вони сходяться на одній висоті, ім'я якій Перемога.

Крокуйте, юнаки і дівчата Радянської України, впевнено і невтомно до цієї омріяної нашим народом висоти. Нічого не шкодуйте для того, щоб допомогти своїм батькам, братам, друзям, які Новий рік зустрінуть далеко від вас, на передовій, в жорстокому бою з ворогом.

Ви добре працювали в ім'я Батьківщини в сорок четвертому. Працюйте ж в новому році ще наполегливіше. Ви добре вчилися, а треба вчитись ще краще, ще настійніше, бо в знанні — сила.

Ростіть гідними громадянами нашої чудової Вітчизни, любіть свій народ, любіть його дітище — Червону Армію, яка йде до Перемоги.

[1945]

ЛЮБІТЬ СВОЮ СЛАВНУ БАТЬКІВЩИНУ

Сьогодні починається новий, 1945 рік.

Це вже другий Новий рік зустрічаєте ви на вільній землі нашій, визволеній від жорстокого ворога-убивці, німецького фашиста, який зазіхнув було на ваше чудесне дитинство, позбавив було вас освіти, щоб не бути вам людьми, а стати рабами-невільниками.

Наш Радянський уряд повсякчасно піклується про вас, про вашу щасливу долю, про ваше навчання, щоб зростали ви міцними і сильними фізично, щоб збагачувалися освітою високою, знаннями всебічними.

Любіть же свою рідну школу, любіть своїх вихователів-учителів, любіть батьків своїх, землю нашу радянську, нашу славну Батьківщину!

Минулого року весь радянський народ тепло відзначив ювілейні дати великих працівників на полі освіти та літератури: Крупської й Ушинського, байкаря Крилова, філософа-педагога Сквороди.

Пам'ятайте їх, діти! Це ж бо вони свого часу сміливо виступали проти німецької шкільної науки, яку німці зухвало нам нав'язували. Тії ж недолюдки-німці і в цю війну не тільки хотіли задурманити ваші голови своєю робовласницькою шкільною наукою, а почали було руйнувати й саму радянську школу. Лише дякуючи героїчній Червоній Армії, що визволила нашу землю від ворога-німця, та трудовим подвигам батьків та вчителів ваших пощастило знову відродити нашу славну радянську школу.

Любі діти! Будьте наполегливими в навчанні, дисциплінованими в школі, вдома, на вулиці, добре вчіться, збагачуйте свої знання, з любов'ю вивчайте рідну свою мову, літературу та історію нашого великого героїчного народу, ввічливо поведіться з старшими, як то личить радянським дітям.

Хай безсмертні подвиги краснодонських юнаків та дівчат і героїчний вчинок київського піонера Кості Крав-

чука, як також і подвиги багатьох інших, завжди будуть для вас прикладом того, якими повинні бути радянські діти.

Я певний того, що імені радянського учня ви не соромите, а піднесете його ще вище.

Поздоровляю вас з Новим роком і бажаю вам найкращих успіхів у новому році, а разом з тим і добре відпочити під час зимових канікул.

[1945]

РАДЯНСЬКИЙ НАРОД — НАРОД БОГАТИРІВ

Дорогі товариші!

Учителі, працівники освіти західних областей Радянської України!

Сьогодні ми з вами маємо честь бути присутніми на першій нараді активу учителів тих областей, що довгий час були відірвані від Радянської України і перебували під чужим володінням. Скільки пам'ятає історія, не було ще ніколи подібної наради в Західній Україні. Не скликали її ні австро-угорські володарі, ні пани польські. А скликав цю нараду активу вчителів наш рідний уряд Радянської України, України вільної, України великої, возз'єднаної в єдиній Українській радянській державі!

Скликано цю нараду в наші радісні історичні дні, коли народи Радянського Союзу разом з свободолюбивими народами світу завдають нищівних ударів по цитаделі зла, насильства і убивств — по гітлерівській Німеччині. Наша славна героїчна Червона Армія вцент розгромила гітлерівські дикі орди, вимела їх рештки за межі кордону нашої країни, визволила і ряд інших країн, що були окуповані фашистським звірем, і зараз уже провадить боротьбу на території ворога — у власнім його лігві. Це воістину грандіозні, нечувані ще в історії успіхи радянської зброї, успіхи Червоної Армії!

Водночас наші союзники тиснуть ворога і з заходу, і з півдня. Загнаний у своє лігво, фашистський звір німецький ще пробує огризатись, але, чуючи загибель, пускається на всілякі хитрощі і брехні, що от він, мовляв, ніколи не хотів війни, що от він, мовляв, ні на кого перший не нападав, і т. д., і т. п. Цим звір фашистський перед нами всього себе виявляє: наскільки він боїться справедливої кари за свої злочинства.

А кара все-таки жде його! І жде неминуче! І великі рахунки подадуть німцям український, російський, білоруський народи. Великі рахунки подадуть німцям литов-

ський, латвійський, естонський та інші народи Радянського Союзу. Великі рахунки подадуть німцям братні нам слов'янські народи героїчної Югославії, багатостраждальної Польщі, мужньої Чехословаччини.

А ще ж і Франція, Бельгія, Голландія! А ще і Греція, Норвегія, Англія, Північні Штати Америки. Доведеться гітлерівській Німеччині розплачуватись за свої злочини перед цілим людством! І за пролиту кров мільйонів людей, за муки і страждання матерів, дідів і немовлят; за посирочення сотень тисяч дітей; за спалені міста і села; за зруйновані фабрики, заводи, електричні станції, за спалені школи, бібліотеки, театри...

Судити німецьких катів будуть усі ті народи, яких вони хотіли поневолити, і, насамперед, судити їх будемо ми — народи слов'янські, яким німецькі загарбники готували долю приречених на рабство або й на фізичне знищення. Німці одверто і не раз заявляли про це, проголошуючи слов'ян нижчою расою. Та й не тільки заявляли, а й відповідно по-злочинному діяли. Уся їх поведінка на наших тимчасово окупованих землях яскраво про це говорила: і Бабин Яр у Києві, і звірства в Харкові, звірства у Львові, у Славуті, і в польським Майданеку. Це те, що народом ніколи не забувається, ніколи не прощається!

Німецькі загарбники — давній ворог слов'янських народів, давній ворог великого українського народу.

Хто протягом століть шматував чеський народ? Хто забрав собі слов'янські землі між Одером і Віслою? Хто винищив цілі слов'янські народи — полабів, кашубів та сербо-лужичан, від яких залишилися тільки рештки?

Не в міру бундючний і зажерливий німець.

Хто нацьковував болгар на сербів, сербів на болгар і хорватів? Хто під'юджував поляків посуватися на схід, на землі українські, білоруські, російські, а тим часом відтіснив їх із Сілезії й узбережжя Балтійського моря? А хто — і це я особливо тут підкреслюю — увесь час зазіхав на українські лани й українську руду, український хліб, цукор і сало? І перш над усе зазіхав на наш талановитий вільнолюбний народ? Той же самий зажерливий німецький загарбник, якого Тарас Шевченко, а за ним і Іван Франко презирливо називали «куций німець вузлуватий».

«Куцим» і «вузлуватим» наші обидва генії називали німця тому, що німецький самозакоханий куций розум не йшов далі того, що саме німцям придумували різні їхні

королі Карли та кайзери Вільгельми. На одному тільки вузлику зав'язано розум німецький, це — щоб німцям слов'яни були рабами. На цьому ж грав і чорний спадкоємець усіх попередніх карлів та вільгельмів несамовитий, придуркуватий Гітлер.

Товариші! Уроки боротьби слов'янських народів з німцями дуже повчальні. Їх треба не забувати, а, навпаки, вивчати. Від цього серця наші ще більше сповняться гордістю за історичні дії слов'янських народів. Адже слов'янські народи в історії не раз давали відсіч німецьким загарбникам. Згадаємо тут Данила Галицького, що в 1238 році розбив німців під Дорогичином, згадаємо розгром німецьких «псів-рицарів» на льоду Чудського озера Олександром Невським. Згадаємо Грюнвальдську битву 1410 року, де прославив себе український лицар Федько Острозький. І особливо з гідністю кожного разу згадувати нам треба уміння радянського війська, яке розгромило німців на Україні в 1918 році.

Отже, повчальність уроків боротьби слов'янських народів проти німецьких загарбників, насамперед, полягає в тім, щоб всі вони якомога більше зміцнювали дружбу поміж собою. Для нас же ця повчальність полягає в тім, щоб український народ ще тісніше пов'язав свою дружбу з народом російським. Ця дружба має кріпке своє коріння в минулому. Славний наш гетьман Богдан Хмельницький на Переяславській Раді привів народ український до вічної згоди з народом російським. Відомо ж усім нам також, як підтримували Тараса Шевченка у боротьбі його проти царя, панів-помічників кращі представники російського народу — Герцен, Добролюбов, Чернишевський. Відомо ж нам, яка була зразкова дружба поміж Михайлом Коцюбинським і Максимом Горьким. А Іван Франко — як він прагнув до всього того прекрасного, що виходило з-під пера кращих російських письменників! Сам він перекладав на мову українську твори Пушкіна, Лермонтова, Чернишевського, Некрасова.

Великий російський народ допоміг нам у Жовтні здобути свободу. Він же, як я вже говорив, допоміг нам вигнати німців з України в 1918 році. І особливо цінна для нас його підтримка тепер — під час Великої Вітчизняної війни.

Німецькі загарбники з першого ж дня підступного свого нападу на нас хотіли внести ворожнечу і розбрат поміж радянські народи і, зокрема, хотіли відірвати український народ від Радянського Союзу. Але як вони не мучили на-

род, цього їм зробити не вдалось. Їхні наміри й плани розбились об таку залізну силу, якої немає ніде, крім як у Радянському Союзі.

Товариші! За всяку ціну нам треба зміцнювати дружбу народів. Бо тільки дякуючи їй, ми досягли верхівень економічного багатства і розцвіту культури своєї. Бо тільки дякуючи їй, ми із війни виходимо переможцями.

Українсько-німецькі націоналісти, що діють під дирижерську паличку німецьких фашистів, намагаються посіяти в народі українському ненависть до братнього російського народу. Причому обіцяють українцям показати якийсь там шлях до якоїсь там «окремої» й «незалежної» України. Ми знаємо, про яку «незалежну» Україну йде тут мова. Про це нам добре розкриває вся історія спроб німців під виглядом так званої незалежної України перетворити Україну на німецьку колонію, а наш народ повернути в рабство. Але народ український відразу ж розкусив мерзотну суть українсько-німецьких націоналістів. Велику свідомість своїх вчинків, велике розуміння своїх історичних завдань виявив український народ. Бо народ добре знає, що єдино правильним для нього буде це йти спільним шляхом разом з братнім російським та іншими народами Радянського Союзу. Справді. Великий український народ! Велика його й культура! Своїми творчими досягненнями й багатствами землі своєї український народ посідає неабияке місце поміж першими передовими народами світу. Так у яку ж тоді оріхову шкаралущу хочуть його замкнути підлі запродавці, покидьки народу? Та й для чого? Іван Франко давно ще був обсміяв подібних «незалежників», коли писав:

Якби само велике страждання!¹
Могло тебе, Вкраїно, відкупити,—
Було б твоє велике панування.
Нікому б ти не мусила вступити.

Якби могутність, щастя і свобода
Відмірялись по мірі крові й сліз,
Пролитих з серця і з очей народу,—
То хто б з тобою супірництво зніс?

О горе, мамо! Воля, слава, сила
Відмірюються мірою борби;
Лиш в кого праця потом скронь зросила,
Наверх той виб'ється із темної юрби.

Тобто Іван Франко говорив: для оцінки народу мало ще його пасивного страждання; для оцінки народу мало

ще пасивно пролитою крові й сліз; ні! — височінь народу виміряється мірою боротьби його проти ворогів людства. Народ радянський, не шкодуючи сили, боровся проти німецьких загарбників, за що й стяжав собі славу героїчного народу. Ця слава великою мірою припадає народові українському, який безліч героїв породив у роки Вітчизняної війни: і в битві за Москву, і в битві під Сталінградом, Харковом, Києвом, при переході через Дніпро, при визволенні Львова і міст Закарпатської України. Одних тільки вчителів-героїв ми нараховуємо тисячами! Багато з них нагороджено високими нагородами — таких, наприклад, як Василя Яремчука, Івана Калиберду², Удовиченка, Шашла та інших. А на Чернігівщині в партизанських загонах брало участь 119 учителів! Учитель Гордієнко знищив 230 гітлерівців!

За благородним прикладом своїх учителів ішли також і тисячі дітей-учнів. Широко відомі безсмертні подвиги підпільної організації учнів-комсомольців «Молодої гвардії» в Краснодарі. Організаторові «Молодої гвардії» Олегові Кошовому всього було 16 років. А ще менше, а саме 12 років, було учневі-партизанові Василеві Карелику, що пустив під укіс 16 ешелонів ворога і знищив 62 гітлерівці! А ще менше, а саме 10 років, було київському школяреві Кості Кравчуку, що переховав і зберіг од німців бойові прапори полків Червоної Армії.

Ось якою мірою боротьби виміряється воля, слава й сила українського народу! Воля, слава й сила у данім випадку стоять не на чому іншому, як тільки на моральній дозрілості учителів, вихователів, а через них — на моральній дозрілості й учнів, на їх глибокій любові до своєї Батьківщини.

Товариші! До напруженої творчої праці взялась зараз вся Україна після свого звільнення від німецької нечисті. Підводяться з руїн міста і села. Відновлюється життя, в широкі рамки входить наука, література й мистецтво. І, головне для нас, зводиться на ноги радянська школа. Іще багато чого бракує нам для навчання дітей в школі — і підручників, і олівців та зошитів; не для всіх шкіл є приміщення, бо їх поруйнували та попалили німецькі варвари; не вистачає нам також і учительських кадрів. Але шкільну справу ми повинні з вами так будувати, щоб вона — ця справа — якомога швидше змогла ввійти в нормальне рiчище. Партія і уряд велику увагу приділяють цьому. І постаєвова про атестат зрілості. І нагородження

учителів орденами та медалями. І піднесення авторитету вчителя комсомольськими організаціями на виконання рішень XII пленуму ЦК комсомолу. З свого боку, й учителі повинні ще більше піднести свій ідейно-політичний рівень, щоб вони змогли як слід прищепити дітям почуття радянського патріотизму. От про ці головні питання (плюс питання про військове навчання, про позакласну та позашкільну роботу) і повинні ми тут на нашій нараді активу обмінятися своїми думками. А крім того, ми, як народні учителі, як представники українського народу, повинні будемо сказати своє слово презирства й осуду про мерзенні дії зрадників українського народу — українських націоналістів. Завдання, покладені на нас, ми повинні виконати будь-що! Бо на нас дивляться всі народи світу: одні — з затаєним злорадством, а другі — з захопленням і надією.

Ось на народних зборах міста Глина в Хорватії голова антифашистського Віча народного визволення Володимир Назор сказав, що в Києві ще й досі живе богатир Ілля Муромець. Лівою рукою Ілля Муромець держиться плуга, а в правій тримає палицю. Ілля Муромець із Києва іде на захід, переступає він річки, ліси та гори і мостить палицею по хребту німця зажерливого.

Цей образ прекрасно змальовує героїчний подвиг Червоної Армії, великі дні розгрому німецьких агресорів. Німецькі розбишаки хотіли знищити український народ, його науку, літературу, мистецтво, його школу, його культуру. Але український народ безсмертний. Жива й непорушна його справа народної освіти. І у вас, товариші, у Львові та в усіх західних областях України побував Ілля Муромець. Отже, дух його богатирський повинен відчуватися на всіх ваших ділах та заходах.

Радянський народ — народ богатирів, а богатирі завжди виходять переможцями. Так воно є, так воно й далі буде!

РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ «ЗІРКА»

В день двадцятиріччя газети «Зірка» сердечно вітаю творчий колектив редакції!

За 20 років свого творчого життя «Зірка» відіграла значну роль у справі комуністичного виховання нашого юного покоління. «Зірка» прищеплювала любов до книжки, до навчання, будила молоді таланти, сприяла запровадженню в життя правил культурної поведінки учнів і виховувала в дітях почуття любові до своєї радянської Батьківщини.

Цією благородною роботою «Зірка» допомагала нашій радянській школі здійснювати ті великі завдання, що їх ставили перед школою партія і уряд.

У грізні дні Вітчизняної війни, коли наші доблесні герої-воїни нещадно нищать хижого ворога в його власному лігві, радісно усвідомлювати те, що серед кращих бійців Червоної Армії є й колишні автори, кореспонденти й читачі — вихованці «Зірки». Про це свідчать численні листи, що їх одержує газета з фронту.

В день двадцятиріччя газети «Зірка» від душі бажаю колективу редакції ще більших творчих успіхів. Бажаю, щоб сьогоднішнє коло читачів «Зірки» невпинно зростало й ширилось, щоб зв'язок газети з нашою школою та з її повсякденним життям ставав ще більш тіснішим, ще більш співдружнім.

[1945]

ПІДНЕСТИ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНУ РОБОТУ СЕРЕД УЧИТЕЛІВ *

Понад два роки німецькі загарбники, які підло напали на нашу Батьківщину і тимчасово захопили територію Радянської України, з хижацькою ненажерливістю грабували наше добро, створене довгою працею нашого народу і з звірячою лютістю руйнували, палили наші школи й інші освітні заклади, нищили нашу культуру, мордували й вбивали наших людей. Вони хотіли стерти їх з лиця землі.

Та не вийшло! Героїчна Червона Армія розгромила ворожі полчища і вимела їх рештки за межі нашої землі, звільнивши її за короткий час від німецької погані, а тепер громить фашистського звіра в його власному логові.

Не встигав ще затихнути переможний гуркіт гармат, як наші вчителі під керівництвом партійних організацій і органів народної освіти, за допомогою батьків і широкої радянської громадськості з ентузіазмом бралися за відновлення зруйнованої німецькими розбійниками школи й освіти. В мінімально короткі строки очищалися від бруду і ремонтувалися шкільні приміщення, збиралася мебля і навчальне устаткування, підручники, обліковувалися діти, розпочиналося навчання. Ця плідотворна праця нашого вчительства стала невід'ємною частиною героїчної відбудовчої праці, яку розгорнув весь український народ, керований життєдайним почуттям радянського патріотизму і вдячності до народів Радянського Союзу, доблесної Червоної Армії за своє визволення.

Віддана праця широких мас нашого вчительства дала можливість за короткий час, що пройшов після звільнення України, поновити в значній мірі мережу наших шкіл, налагодити їх роботу і, незважаючи на дуже важкі умови, домогтися певних її наслідків. Проте зроблене є тільки

* Із промови на республіканській нараді з питань агітації і пропаганди при ЦК КП(б)У.

невеликою частиною тієї роботи, яка ще попереду. Перед нами стоїть завдання не тільки відновити те, що було у нас перед нападом німецьких загарбників на нашу країну, а й піднести нашу школу на вищий рівень відповідно до нових вимог нашого життя і нових постанов партії і уряду, які вийшли за останні роки. Виконання цього завдання — це почесний обов'язок і програма дій для нашого вчительства, органів народної освіти на ближчий час.

Успішне здійснення цього завдання потребує ряду передумов, і серед них чільне місце посідає розгортання і піднесення на вищий рівень ідейно-політичної роботи серед учителів.

Питання ідейного виховання нашої інтелігенції завжди було актуальним. Але особливої актуальності воно набуло зараз, коли перед нами стоїть завдання завершити не тільки військовий розгром фашизму, а й ідеологічний його розгром, викоренити рештки отруйного впливу його людина-ненависницької ідеології, коли треба народ наш піднімати до нових завдань будівної роботи, до вищих ступенів його культурного зростання.

У світлі цих завдань все відповідальніше стає роль радянської інтелігенції, її ідейної витриманості і загартуваності. Особливо великого значення набуває в зв'язку з цим ідейно-політична робота серед учителів. І це не тільки тому, що армія народних учителів є чи не найбільшим загоном нашої інтелігенції, що своєю кількістю вчительство виділяється серед неї. Це передусім тому, що самим своїм змістом праця вчителя потребує неупинної роботи над його духовним озброєнням, постійного підвищення його ідейно-політичного рівня. Перед учителем стоїть високе і відповідальне завдання — виховувати нове покоління відданих нашій Батьківщині, відданих партії Леніна, мужніх, сміливих, ініціативних, освічених і вмілих будівників нового суспільства. Щоб справитися успішно з цим завданням, кожному вчителеві треба багато й систематично працювати над собою, гартувати свою ідейну міць, а нам треба всіляко допомагати йому в цій роботі. Тоді ми зможемо його піднести до рівня тих високих завдань, які стоять перед ним. До цього ми повинні йти, учив нас В. І. Ленін, «систематичною, неухильною, наполегливою роботою¹ і над його духовним піднесенням, і над його всебічною підготовкою до його дійсно високого звання».

Ідейна робота серед вчительства набуває особливого значення і тому, що воно є тією силою, через яку партія

може широко провадити свій ідейно-політичний, культурно-освітній вплив на маси.

І ми повинні собі твердо усвідомити, що коли наші вчителі будуть політично розвинені, добре ідеологічно підковані, то і якість шкільної роботи значно підвищиться, і наша шкільна молодь діставатиме добре радянське виховання, і батьки наших учнів матимуть правильну інформацію про нашу радянську, фронтову й міжнародну дійсність. Озброюючи вчительство ідеологічно, ми куємо собі прекрасні кадри для масової ідейно-виховної роботи серед населення. До того ж, ми не можемо ні на хвилину забувати, що тепер якісний рівень нашого вчительства децю знизився. До школи прийшло багато нових учителів, які не набули ще належного досвіду, а часто не мають і належної освітньої підготовки. Старого вчительського активу, який раніш працював в тому чи іншому районі, здебільшого немає. Чимало вчителів залишилось на окупованій території, де голови людей засмічувалися фашистськими брехнями, націоналістичною отрутою. Цій брехні і отруті ми повинні протиставити здорове слово радянської правди.

Отже, повстає невідкладне завдання якнайширше розгорнути планомірну роботу по підвищенню ідейно-політичного рівня вчительства. Цю роботу треба провадити усіма лініями: і в обласному, і в районному, і в сільському масштабах. Треба провадити цю роботу з усією вчительською масою, із 160 тисячами учителів, що працюють тепер у школах УРСР.

Форми цієї роботи мають бути різноманітні: самостійна праця кожного учителя над собою, гуртки, лекції, доповіді, семінари, теоретичні конференції, консультації, товариські бесіди й т. ін. І ця робота — це не кампанія. Це — органічна і провідна частина всієї нашої щоденної систематичної і безперервної роботи по підвищенню якості наших вчительських кадрів. Особливо актуальним є успішне її здійснення в західних областях України.

Виконуючи рішення ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про ідейно-політичну роботу серед інтелігенції, серед учителів України, ми вже здійснили ряд заходів щодо цього. У м. Львові за участю партійних організацій було проведено міжобласну нараду вчителів², в якій брало участь понад 1000 педагогів. Проведено конференції вчителів по всіх західних областях України. У великих містах для вчителів організовано лекторії, вечірні університети марк-

сизму-ленінізму та проведено ряд лекцій і доповідей на різні теми.

Під керівництвом партійних організацій значну роботу проведено також і серед вчителів східних областей. У Київській області, в м. Черкасах, за допомогою міськкому КП(б)У, прочитано 35 лекцій і доповідей для вчителів. Відкривається спеціальний відділ вечірнього університету марксизму-ленінізму для вчителів. У Ворошиловградській області з питань поточної політики прочитано для вчителів 108 лекцій.

Усі ці заходи, безперечно, зміцнюють справу ідейно-політичного зростання вчительства, активізують його роботу і в справі піднесення своєї ділової кваліфікації. Про це свідчить хоча б той факт, що індивідуальні консультації для вчителів в обласних інститутах удосконалення кваліфікації вчителів набули масового характеру. Таких консультацій за перше півріччя 1944—45 навчального року Київським інститутом удосконалення кваліфікації вчителів дано 3750, Львівським — 1450, Станіславським — 943 і т. ін.

Це свідчить про те, що вчитель, бажаючи працювати краще, шукає поради, шукає собі допомоги.

Тепер практика висунула і таку нову форму роботи з учителями, як семінар вихідного дня. За ініціативою Тростянецького району в Сумській області з вересня місяця 1944 р. щомісячно запроваджується день учителя. Київський обласний відділ народної освіти 4 лютого ц[ього] р[оку] скликав вчителів до столиці Радянської України на семінар вихідного дня. Учителі заслухали доповідь заслуженого діяча науки професора Чавдарова³ «Про шляхи піднесення якості навчання», а після цього пішли до театру. Слід поширити цей досвід і частіше його практикувати по інших містах України.

Щоб донести ленінське партійне, радянське слово до кожного вчителя, нам потрібно у кожній школі налагодити ідейно-політичну роботу з учителями. Директори шкіл повинні стати на місцях організаторами її. Гуртки — це справа добровільна. Вони не можуть охопити всіх учителів. А ми повинні охопити геть чисто всіх вчителів ідейно-політичною роботою. Треба, щоб кожен учитель якнайбільше працював над собою. Треба, щоб питання ідейно-політичної пропаганди знайшли почесне для себе місце і в змісті роботи шкільних педагогічних рад та методичних об'єднань.

Треба більше приділити уваги організації кваліфікованих лекцій для вчителів з актуальних питань нашої вітчизняної історії, літератури, мистецтва і науки. Щоб успішно виховувати молодих патріотів нашої Батьківщини, учитель повинен добре знати її минуле і сучасне, її великих поетів і художників, композиторів і вчених, її полководців і політичних діячів.

В цьому плані важливого значення набуває і поширення науково-природничих знань серед учителів. Формувати науково-матеріалістичний світогляд нашої молоді — таке завдання стоїть перед кожним учителем. А щоб це зробити, треба самому бути широко освіченою людиною, вміти відповідати на ті численні й різноманітні запити, які наша молодь ставить. А вона всім цікавиться, зокрема і тим, чи був початок і чи буде кінець світу, чи є життя на інших планетах, як воно виникло на землі, як виникла сама земля і сонячна система, що таке людська душа, що таке сон і сновидіння і тисячами інших питань. Щоб відповісти на них, треба самому в них правильно розбиратись.

Пропаганда науково-природничих знань серед населення — важливе чергове завдання. Ширення її серед мас є необхідним елементом піднесення загальної культурності населення, вироблення у них науково-матеріалістичних поглядів на природні та суспільні явища і увільнення їх від різних забобонів. Тому й треба в першу чергу організувати цю роботу серед самих учителів.

Дуже важливим моментом у здійсненні всіх цих завдань є для нас зараз створення міцного вчительського активу. Щоб відділи райнаросвіти, шкільні інспектори, директори шкіл були людьми політично обізнаними, культурними, щоб вони були добрими організаторами у всіх галузях, над цим в областях треба як слід попрацювати. Від цього дуже багато залежить виконання всіх інших чергових завдань.

Ідейно-політичний рівень учительства нерозривно пов'язаний з його педагогічною підготовкою. У нас багато учителів, особливо по районах, які не мають відповідної педагогічної освіти. Вони повинні набути її через заочну освіту. Держава на це витрачає великі кошти. Але в організації заочної освіти ще мало ладу. Коли вчитель сам вдома не працює, не читає книг, з заочної освіти нічого не вийде. Треба поставити цю справу так, щоб вона давала належні наслідки, щоб заочники навчалися, студіюючи відповідні книги, набували знань з першоджерел. А для

цього насамперед треба знати своїх заочників, треба допомагати їм здобувати потрібні їм книжки, посібники, організувати консультації кращих учителів району, створювати сприятливі умови для їх роботи. Треба давати їм можливість під час канікул відвідувати відповідні виші, де вони вчаться. працювати в бібліотеках тощо.

Серйозна робота чекає нас улітку. НКО намічає організувати влітку широку перепідготовку вчителів через республіканські, обласні та районні курси і семінари. По західних областях через ці курси маємо пропустити всіх керівних працівників відділів народної освіти та шкільних інспекторів, директорів НСШ і СШ, 2150 завідуючих початкових шкіл і 5000 вчителів шкіл. Аналогічну роботу запроєктовано провести і по східних областях. До виконання цього великого завдання треба завчасно готуватися.

Усі вищеназвані заходи мають стимулювати систематичну і наполегливу самоосвітню працю кожного вчителя і забезпечити допомогу в її здійсненні. Учитись самостійно, наполегливо і терпеливо, учитися з книжок і на досвіді педагогічної роботи — таке завдання стоїть перед кожним учителем, перед кожним працівником на ниві народної освіти. Грунтовно опанувати марксистсько-ленінську теорію, глибока правдивість і велика сила якої ще раз доведена її перемогою над людиноненависницькою ідеологією ворога, — такий його почесний обов'язок. Виконання цього обов'язку є необхідною передумовою радикального поліпшення якості навчально-виховної роботи нашої школи.

[1945]

ДО БОЛГАРІЇ ЛЕТИМО

Ранок першого березня у Києві видався якимсь похмурим, хмарним. Складаючись в дорогу, я весь час в душі своїй плекав надію: може, й сьогодні нам таки не вдасться полетіти? О! Якби це сталося, то я б за цей день багато б ще чого прочитав про Болгарію і явився б до болгар більш підготовленим, ніж зараз.

О 10-ій годині ранку телефонний до мене дзвінок: московська делегація, що ночувала в готелі «Інтурист», прохає негайно виїздити на аеродром, а по дорозі заїхати до готелю по Марію Швермову — делегатку від Чехословачії.

— Добре! Виїжджаємо!

Ті, що проводжають нас — із ЦК та із Наркомзаксправ, тільки що від'їхали від готелю, коли ми під'їхали до нього, — уже стоять біля аероплана, за крилом, у затишку. Бо ж вітер...

А на аеродромі вітер! Якийсь немирний він сьогодні: одно рве, дмухає, аж крила аеропланів здвигаються, — куди не повернись — одно тобі заходить збоку і неодмінно, бач, по калюжі він намагається черкнути, щоб бризки на тебе... Або ж, ударившись об землю, вихопиться вихром вгору — і раптом світ увесь коло тебе стихне, тільки там десь гул у покошлатих хмарах над землею. І, слухаючи той гул, мені приходять до пам'яті рядки із народної болгарської пісні про царевича Іванчо:

Мовби літом у місяці липні
Тут зимою гроза налетіла,
І дощем набряклі хмари
Враз закутали й гори, і небо,
Грянув грім, і земля загула,
Провіщаючи чудо велике.

Чудо! Це слово якоюсь ще радістю лоскоче мені серце¹. < І я в душі своїй прощаю те, що сьогоднішні хмари та криють від мене ясне сонце. > Бо ж чую я: за цими

сьогоднішніми хмарами чудо жде мене велике, конгрес слов'янських народів, Слов'янський собор!

Ліда Петрівна², дружина моя, не хочуть вилазити з машини. Марія, узнавши про те, що я аж двічі був у Празі, забалакала про чеську літературу: про Іржі Волькера³, про Неєдли, про переклади моїх [віршів] на чеську⁴. В машину до нас побалакати сідає й Ніколай Тихонов⁵. Але першим ділом він питає, у кого із нас є голка: гудзик у нього від шинелі відірвався, і треба пришити.

— Ну що, полетимо? — питають члени делегації, що оце зараз на двох машинах під'їхали до нас. Саме з розчинених дверей аероплана по драбинці сходять на землю екіпаж корабля — і ми всі разом утворюємо численне коло. Знайомимось.

А тим часом мій шофер Валентин Миколайович з присутньою усім шоферам цікавістю уже стоїть біля робітників, що підвезли ось під самі пропелери бензин. Аероплан, немов той велетенський кінь, жадібно п'є його — аж капає йому з морди...

— Чи полетимо сьогодні? — запитує Ніколай Тихонов, що вже пришив свій гудзик.

Це питання усіх нас обходить. Голова делегації генерал Гундоров⁶ каже, що нам неодмінно треба бути сьогодні в Софії. Начальник корабля, погоджуючись, стверджуюче киває головою: авжеж, авжеж, що треба сьогодні. Тільки ж [підіть] погрітись в урядовій кімнаті, поки дізнаєтесь за погоду. І зараз же рушив в напрямі контори аеропорту. Туди ж скеровую і я свої кроки, бо на мене, як виявляється, не взято ще квитка. Нас обох по ламкучому шорсткому снігу обганяє машина з акад[еміком] Державіним⁷. А вітер, а хмари! І жодного тобі просвітку в небі.

Акад[емік] Державін од вітру ховається в машину.

Зала аеропорту повно набита людьми. Хто читає газету, хто співає, а хто просто стоїть перед таблицею на стіні й довго щось розбирає. Двері вхідні раз по раз хляпають.

Поки оформляли справу з моїм квитком, я пішов на другий поверх аеропорту в урядову кімнату. Тут був уже академік Жебрак⁸ (білорус) і лейтенант. Згодом приходять ще два поляки: проф[есор] Банах⁹ і т[овариш] Ольшевський, що з ними я познайомився був іще вчора, як зустрічав їх на аеродромі.

Академік Державін сидів біля вікна — в шубі, у шапці, як у поета Некрасова, з-під якої вибивалось посивіле волосся, і стомленим голосом, кашляючи, говорив до дів-

чини у військовій формі, що допомагала йому перевзуватись: «А як же теплі шерстяні устілки, Надю,— в таку погоду, як сьогодні, це велике значення має». Я, грішним ділом, подумав: «І навіть було такого старого брати?» Але потім під час нашої подорожі я побачив, що мов перше враження було глибоко помилковим і що без академіка Державіна взагалі неповною б була делегація від Радянського Союзу.

Коли академік Державін закінчив своє перевзування, ми познайомились із ним. Його повне ім'я — Микола Себастьянович. «А це ось,— він сказав,— моя учениця Надія — їде в сербській мові удосконалювати себе на практиці».

Принесли нам по шклянці чаю з печивом, і ми, сівши до столу, продовжували свою розмову про недавні довибори в Українській Академії наук, про його книги із історії слов'янських народів. Трохи згодом увійшов син Миколи Себастьяновича — професор Державін Костянтин Миколайович ¹⁰ і сповістив, що вже можна сідати в аероплан.

— Погода це тільки тут хмарна, а там далі на Захід буде ясніше.

— Добре, Котику, добре. Ну то що, поїхали? — звертається до мене Мик[ола] Себ[астіянович] чистою українською мовою. І дорогою розповідає мені, що в нього ж дружина — українка і що сам він учився на Україні, в Ніжинському ліцеї.

1. III. Із Києва вилетіли пізно. Бо вогкий вітер віяв. Хмарно було. І довго виясняли можливості вильоту (вилетіли за 10 хв[илин до] 2-ї год[ини]).

...Бессарабія під нами. Сніг рябіє на зморшках невисоких гір. Дністер. І ось, нарешті, Букарешт ¹¹. Вилізши з аероплана, ми побродили трохи по вулиці, що прилягає до аеропорту, подивились на румунських солдат, що несли варту біля входу, на румунок у високих шапках, прочитали у вітрині під дротяною сіткою на кіоску друковане оголошення, що рос[ійські] війська зайняли Штеттін ¹² (п е р е в і р и т и!)... про Балтику й т. ін. (у т о ч н и т и) й вернули знову до аероплана, який уже за цей час устигли заправити бензином.

До Софії ще залишилось летіти годину й 20 хвилин.

...Далеко з правого боку гори Балканські побачив. Дуже високо летіли, і у вухах велике тиснення повітря, таке велике, що глухнеш: навіть реву та грохоту процелерів не чуєш.

Дунай під нами! Снігу на полях уже нема. Відчувається, от-от зазеленіє.

На аеропорті велика делегація.

Довгою вулицею їхали, яка непомітно перейшла в побудівлі центру; електрики багато скрізь!

Розмістили нас у готелі...

Перевели годинники свої на годину назад. Опів до 9-ої вечеря. Були на ній... Державін (його всі тут знають і люблять) гарно сказав. Потім всі ми по черзі виступали. Я говорив від укр[аїнського] народу.

Як прийшов я у свій номер о 1-ій год[ині] ночі, я в передпокої залишив собі світло, а в кімнаті погасив, щоб можна було із вікна подивитись. Глянув я: це ж я в Софії! — скрикнуло щось у мені. Навпроти будинки високі, а за ними — сиве, сиве щось на небі. Надів я пенсне — аж це гори снігові...

[1 березня 1945]

[ВИСТУП НА СЛОВ'ЯНСЬКОМУ КОНГРЕСІ В СОФІЇ]

Дорогі братове! Велику радість і гордість переживаємо ми сьогодні з вами на вашому велелюдному торжестві, на Слов'янському соборі. Радість за те, що болгарський народ цілком уже і назавжди визволено з-під ярма німецьких загарбників. Це зробила могутня Червона Армія, яка є армією братерства поміж народів Радянського Союзу на чолі з старшим народом російським. Гордості сповнено моє серце за те, що у цьому визволенні брав також участь і народ Радянської України.

Український радянський народ у героїчні дні Великої Вітчизняної війни пильно стежив за тим, що діялось у вас тут у Болгарії. Український радянський народ, на якого з перших же днів війни впала була вагота розбишацького нападу берлінського людоїда, всією душею розумів, які-то страшні випробування випали й на долю народу болгарського. Як українцям, так і болгарам треба було боротися не тільки з дикими ордами німецькими, ще ж із зрадниками і з запроданцями рідного народу — боротися в партизанським підпіллі. Але різниця між нами була та, що найкращі сини українського [народу], будучи в лавах Червоної Армії, саме ж бо там разом з представниками інших народів Радянського Союзу і, зокрема, народу російського, у всеозброєнні боролись проти Гітлера кривавого.

І ось після переломної битви під Сталінградом настав час, коли героїчними діями Червоної Армії та червоних партизанів, як і зусиллями всіх радянських людей, було, нарешті, вигнано німецьких фашистів з окупованих земель України, Росії, Білорусі.

І прозвав наш народ Червону Армію теплим-теплим благородним ім'ям армії-визволительки.

[...] Отже, гордістю сповнюється серце за нашого солдата і нашого командира — росіянина, українця, білоруса, вірмена, узбека, грузина, які сьогодні подали руку доно-

моги болгарам, так, як це було й колись в боях під Плевною¹...

Братерські симпатії українського народу до народу болгарського закорінюються ще в давнині, в далекому минулому. Насамперед для нас [важлива] роль Кирила і Мефодія², просвітня діяльність їх... поклала початок ц[ерковно]-слов'янській літературі. Так, золота доба болгарської літератури за часів Симеона³ багато допомогла розвитку літератури української. Ще тоді, в давноминулі часи, зав'язуються поміж болгарським та українським народами культурні взаємовідносини. А звідси йде і обопільний вплив на рідні культури.

В свою чергу, багато хто із болгарських відомих діячів діставали собі освіту й працю на Укр[аїні], як напр[иклад], Христо Бот[ев], А. Л. Кон[стантинов]⁴ та ін. У вас, в Софії, зберігався нелегально виданий у Женеві 1881 р. «Ко́бз[ар]»⁵ Тараса Шевч[енка].

З особ[ливою] радістю хочеться тут ще відзначити особисту дружбу поміж сучасними укр[аїнськими] письменниками та письменниками болгарськими, які ще незадовго перед віроломним нападом нім[ецьких] загарбників працювали у нас на Рад[янській] Укр[аїні] — в Харкові, Києві, Одесі.

Сьогодні ми присутні на великому історичному торжестві — на святі визволення, дружби й будівництва життя нового, тобто на святі весни в житті б[олгарського] нар[оду]. Дозвольте мені свої почуття з приводу цього передати своїм віршем⁶.

[4 березня 1945 р.]

СИЛА «КОБЗАРЯ»

Геніальний поет український Тарас Григорович Шевченко народився 25 лютого (9 березня) 1814 року в селі Кирилівці на Звенигородщині, в родині селянина-кріпака Григора Шевченка. Тільки 47 років прожив Тарас Григорович на світі, і з них більше половини — а саме 34 роки — в тяжкій неволі, то в кріпацькій, то в нелюдському засланні в жовтих пустелях оренбурзьких та аральських. Але кожен день, кожна годину цього мученицького життя віддав Шевченко своєму народові, за волю і щастя якого він боровся до останнього подиху і словом полум'яним та гнівним, і ділом чесним, всім своїм духом нескоримим, що не знав ні вагань, ні поступок на обраному поетом свідомо тернистому шляху.

Роки, в які складався світогляд молодого Шевченка та в які з'явився потім його перший твір — «Кобзар»¹, були, мабуть, найтяжчими і найтемнішими в житті українського народу, як і всіх поневолених народів царської Росії.

У нещасних кріпаків, яких безжально мучили пани, не раз виривався крик, благання. Та благання ці приглушувались новими ударами, новими мордуваннями. І от у кріпаків почала тоді поволі прокидатися свідомість, гідність себе, як людини, і вони замість благань в душі своїй поклали твердо не покорятися панам.

І от в цей час, коли всім приходилось жити в атмосфері тучі-бурі, в час, коли горе люте ходило по хатах, виїшла в світ книжка Тараса Шевченка «Кобзар». І в цій книжці першим словом сказано було:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

Не криючись, одверто, повним голосом своїм, просто царю в вічі кидав він свій грізний запит:

Чия правда, чия кривда
І чий ми діти?

Що ж робити? Де подіти свої думи ці? Куди пустити їх правди шукати? В кінці першого вірша «Кобзаря» Шевченко відповідає:

...а що робить!
Журба не pomoже.

...В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну...

...Там найдете ширу правду,
А ще, може, й славу...

Власне, у Шевченка були ще рішучіші рядки:

Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине...
Слава не поляже...

Але царська цензура ці рядки випустила.

Що ж давало право Шевченкові саме таким тоном з царизмом розмовляти? В чім сила маленької книжки, що зветься «Кобзар»? Чим її можна пояснити? Та, насамперед, тим, що Шевченко, який до недавнього сам був кріпаком і сам добре знав, яка є на смак «гірка» знедоленого люду, не міг відділяти поезії від життя, а, навпаки, брав їх у нерозривній взаємодії. Цю взаємодію схоплював він гострим оком своїм поетичним так мітко й безпомилково, немовби перед ним увесь час побільшуюче скло стояло, а він би у тее скло дивився. Говорячи в своїм «Кобзарі» про Перебендю, якому на землі й куточка спокійного нема через те, що він все знає, через те, що він все чує,— Шевченко тим самим про себе говорив. Бо він дійсно все знав і все чув.

Лютою змією коло серця Тарасового постійно була згадка про те, що мільйони кріпаків весь час іще тягнуть ненависне ярмо, накинуте панами. Лютою змією коло серця була у нього болюча згадка про те, що рідні сестри й брати його безславно конають у неволі. Якийсь там блазень, якийсь карляр і розпутник має право проміняти рідну сестру його за собаку або ж право на ланцюг її, як звіра, посадити чи убити зовсім.

Оця рішучість, оця сміливість, невпинне шукання правди, шляхів до визволення від рабства, до свободи відразу ж дійшли, на крилах долетіли до всіх тих сердець прямих і чесних, які ненавиділи царську дійсність.

Ось усі ті обставини, силою яких народився геніальний

співець свободи. Ось ті соки підземні, що, напоївши корінь дерева, дали останньому змогу вирости в розложисте дерево, рідне всім, велике. Ім'я співця геніального — Тарас Шевченко, а дерево розложисте — «Кобзар» його.

Доля книжки, взагалі твору людського духу не однакова. І це ми яскраво бачимо на блискучому прикладі незвичайного поширення «Кобзаря» Тараса Шевченка, який в одну мить після виходу його в світ за свою силу діючу буквально був розхваний, мільйонами рук притулений до серця, а потім, десятки разів перевиданий і доповнений, пішов і далі в світ діяти між люди.

Французький письменник Меріме сказав про Тургенєва, що той двадцятьма двома пострілами своїх оповідань з циклу «Записки охотника» стріляв у бік кріпаччини, що гнобила його країну. Якою ж цифрою можна визначити, перелічити постріли Тараса Шевченка? Взяти хоча б такі його твори, як «Катерина», «Гайдамаки», «Єретик», «Заповіт», «Сон», «Кавказ». Таж він стріляв у кріпаччину і в винних у заведенні цього рабства — царів і панів — буквально кожним своїм віршем, буквально кожним рядком поетичним! І коли цих пострілів, на думку Шевченка, було ще недосить, він закликав усією громадою «обух сталь», сокиру гострити на триклятих тиранів.

Гнів Тараса Шевченка зародився ще тоді, в криваве царювання Миколи Палкіна, коли поет, сам будучи кріпаком, на собі відчув усі тортури і страждання своїх закріпачених братів-селян, пережив їх разом з російськими революціонерами-демократами Чернишевським, Добролюбовим, Герценом. Гнів цей огнем викрешував і в відомій бесіді з грузинським поетом, тоді ще молодим, Акакієм Церетелі, і в підписанні протесту проти антисемітського виступу журналу «Иллюстрация». Гнів цей ще більше загострювався в засланні і мужнів в Оренбурзі серед пригноблених царським урядом башкирів і казахів, в Косаралі серед казахів і киргизів. «Караюсь, мучуся, але не каюсь», — ось що відповів Шевченко на хитре запитання тирана, а чи не від того він, щоб покаятись? І Шевченко, куди б його не закинула доля, завжди був вірний своєму девізові не кається, не гнучися перед царями, завжди прислухався він до мови пригноблених народів, вивчав їх поезію, фольклор підіймав людей на протест, на протидіяння.

Силу «Кобзаря» Шевченка цілком вірно передав у двох своїх словах Чужбинський — «бурею лютує»². Є свідчен-

ня, що в списках розповсюджувався «Кобзар» на Кавказі. В списках доходив він і до тюремних камер ув'язнених за царизму революціонерів. Буташевич-Петрашевський на допиті в III відділі казав: «Твори Шевченка розійшлися в тім краю (в Україні.— П. Т.) у великій кількості і були причиною великого хвилювання умів». В літературі російській впливу «Кобзаря» зазнав на собі не один письменник. Наприклад, Олексій Кольцов під впливом його навіть написав кілька поезій по-українському.

Вплив «Кобзаря» позначився також і в творчості Некрасова, Сурикова, Дрожжина, Максима Горького. Що ж до українського письменства, то тут просто таки трудно сказати, хто не зазнав на собі впливу «Кобзаря» Шевченка.

Не менший слід залишив по собі «Кобзар» Шевченка й по інших країнах світу. Досить сказати, що на протязі трьох десятиліть після смерті Шевченка «Кобзар» його за кордоном перевидається дванадцять разів! Видатні західноєвропейські критики і поети високо цінували творчість Шевченка,— та воно й зрозуміло.

Після смерті Генріха Гейне, що ненавидів псевдопатріотизм «тевтономанів», після смерті Беранже, на тлі безнадійного ридання Бодлера про кінець світу, на тлі бодлерівських плакальників, що проповідували огиду до боротьби, гнівне слово Тарасове особливо співзвучне було простому людові, біднякам. За цю співзвучність народ гаряче сприймав пісні Тараса Шевченка і вважав їх за свої, рідні. В Болгарії, наприклад, твори Тараса Шевченка, перекладені болгарською мовою³, настільки глибоко увійшли в народ, настільки там тисячу разів перешліфувались, змінилися, що згодом ці твори вчені болгарські записували вже з уст народу не як пісні українського генія, а просто як свій болгарський фольклор. Так, гнівне слово Шевченка було тоді передове в Європі і до нього не могли не прислухатися на Заході.

Якими грандіозними кроками ступає Шевченко й зараз — по республіках Радянського Союзу, по всій націй славі Вітчизні, коли про вплив його поезії на свою власну говорять російські поети, білоруські, вірменські, чуваські, грузинські, єврейські, таджицькі, башкирські, казахські... Він є у нас «перший і воістину народний поет», як сказав О. М. Горький.

Сьогодні думи Шевченка є невіддільні від дум нашого народу. І тому народ так часто, як в радісні, так і в гіркі хвилини, звертається до свого поета. Гуманізм Шевченка,

його ставлення до людини, його постійна турбота про пригноблених — як це зараз нам співзвучно! Інтернаціональна єдність, кріплення дружби народів — як це зараз потрібно!

Гітлерівські собаки, віроломно напавши на Радянський Союз, один із перших своїх ударів спрямували на Україну, вони пройшли по ній смерчем огняним. Гітлерівські собаки, поставивши собі за мету перетворити в рабів народи Радянського Союзу і, зокрема, народ український, всю Україну шибеницями обставили, концтаборами застроїли та вербувальними пунктами на каторжні роботи оточили... Та цього ще мало: німці хотіли накласти свою звірячу лапу й на самий дух українського народу, дух, що завжди прагнув свободи. Вони онімечували школи, університети, вони нищили пам'ятники культури, старовини й мистецтва. Гітлерівські молодчики не оминули також і пам'ятника Тарасові на могилі поета... Та ніщо з їх злочинів на Україні не проходило їм дурно! Народні месники повстали! Народні месники — відважні партизани, б'ючи німців без промаху, без ліку, добре віддячили берлінським людоїдам за всі ті муки, що чинили вони нашому народові.

В наші героїчні дні творчість Тараса Шевченка набуває особливо важливого характеру. Патріотизм поета, його ненависть до ворога з восьмидесятилітньої давнини випромінює на нас яскраві снопи світла, і ми не можемо очей одвести від цього чарівного сяйва! Особливо одна сьогодні дорога нам риса в творчості Шевченка — це його постійна недремність до ворогів свого народу і, зокрема, недремність до хитрощів німців. Всі ті енгельгардти, бенкендорфи, дубельти, барони фонкорфи та інші, що їх густо насаджували царі як поміщиків та урядовців, були найлютіші мучителі українського народу, вороги його волі і культури. О! Якими запеклими ворогами волі й свободи українського народу виявились тепер нащадки бенкендорфів — різні геббельси, розенберги і кохи на чолі з своїм звіроподібним Гітлером.

До самої смерті своєї не переставав Шевченко протестувати проти онімечування України. Які близькі, які зрозумілі і співзвучні його протести нашому часові!

Тепер, коли німецькі людожери хотіли поневолити нашу батьківщину, на захист повстали всі народи Радянського Союзу. Надії ворогів на розчленування України Рад через розпалення в ній національного розбрату були биті з перших днів Вітчизняної війни. Дружба народів — одна з могутніх фортець наших, об яку відцент розбіються гіт-

лерівські орди. Дружба наша в ряді інших підвалин її тримається на взаємному обміні радянських народів культурними цінностями. І коли українцям близькі й зрозумілі Пушкін, Шота Руставелі, Абай⁴, Ованес Туманян, Максим Богданович⁵, Фаталі Ахундов, Габдулла Тукай, Мажит Гафурі, то для всіх народів Радянського Союзу такий близький сьогодні і зрозумілий Тарас Шевченко.

В численних листах червоноармійців (не тільки українців) — в листах, що надходять до Спілки письменників, до наших редакцій, до Академії наук, — є одне прохання, що без кінця повторюється, прохання надіслати «Кобзар» Шевченка на фронт. Так гнівне слово Тарасове допомагає нам сьогодні і духовною зброєю своєю в боротьбі проти німецьких загарбників. І ми, разом зі своїм поетом, ще голосніше підносимо сьогодні його клич бойовий: «Нехай ворог гине!»

[1945]

З НОВИМИ СИЛАМИ ЗА НАВЧАННЯ!

Дорогі учні, славні радянські школярі!

Сьогодні ви закінчуєте свою весняну перерву. Наша більшовицька партія і Радянський уряд приділили багато уваги та піклування, щоб ви весело й культурно використали час шкільної перерви. До ваших послуг було надано театри, кіно, концертні зали. Для вас було організовано денні вистави по театрах, демонструвались спеціальні кіносеанси. По багатьох школах відбулись зустрічі учнів з письменниками, вченими, учасниками Вітчизняної війни, стахановцями підприємств. Було упорядковано також чимало й повчальних екскурсій.

Короткий був цей весняний перепочинок, але проведено його було організовано, й він, безперечно, повинен дати багато вам корисного. З свіжими новими силами ви повернетесь завтра до школи, щоб знов продовжувати своє навчання.

Любі діти! Завтра починається четверта, остання чверть навчального року. Цей етап є завершальним у вашій ціло-річній напруженій праці, і вам треба докласти всіх зусиль, щоб закінчити його успішно, щоб домогтись найбільшої кількості оцінок «5».

Що для цього треба робити?

Перш за все навчіться дорожити й якнайкраще використовувати свій час. Бережіть його на уроках, у класі, після уроків, дома, під час виконання домашніх завдань. Встановіть для себе твердий розпорядок, сталий режим дня — коли вставати, коли вчити уроки, коли повторювати пройдений матеріал, коли відпочивати, коли лягати спати. Випишіть цей розклад, погодьте з класним керівником й неухильно додержуйте його.

Про те, що діти вчать правильно організовувати свій час, свідчить багато листів учнів до органів народної освіти й до редакцій газет, як от, скажімо, лист учениці 3-ї

Сумської школи Марти Якушиної, надрукований у газеті «Юный ленинец»¹.

Наведіть порядок серед своїх книжок, зошитів і навчальних приладь, щоб кожна річ мала своє місце і щоб у потрібну хвилину та чи інша книга або зошит були у вас під рукою. Цим ви усунете метушню, покvapливiсть, врятуєте себе від марного витрачання таких дорогих для вас зараз хвилин.

Багато допоможете ви самі собі у цей відповідальний період, якщо будете уважними й активними під час класних уроків. Пам'ятайте: чим краще ви працюватимете в класі, тим менше доведеться витрачати часу на засвоєння й закріплення матеріалу вдома. Слухайтеся своїх учителів — вони ваші перші найближчі друзі і наставники.

Велику увагу вам треба буде приділити повторенню пройденого матеріалу. Особливо це стосується учнів випускних X класів, яким цього року вперше доведеться складати екзамени на атестат зрілості. Уважно сплануйте під керівництвом учителів повторення й твердо йдіть за визначеним порядком. Можна добрати багато цікавих форм повторення. Добре зробили учні 82-ї Харківської школи і учениці 135-ої Київської школи, що поділилися своїм досвідом у цій справі на сторінках газет «Зірка» й «Юный ленинец».

Працюйте самостійно. Учiть наполегливо й усвідомлено. Не зубрiть, не заучуйте механiчно програмний матерiал, а домагайтесь яснoгo й чiткoгo засвоєння його, щоб кожне правило чи формула, факти й вiдомостi глибоко врiзались вам у пам'ять — на все життя. Тодi набутi таким чином знання стануть для вас у пригодi й допоможуть вам бути корисними для суспiльства.

Вчiться сумлiнно. Ваше навчання повинно бути виявом вашого патрiотичного обов'язку перед Вiтчизною. Радiсно чути, коли самi учнi усвідомлюють це. Ось учень II-го класу 39-ої Одеської школи Вадим Овсянников надiслав маршаловi Толбухiну² листа i обiцяв в ньому добре вчитись. Маршал Толбухiн прислав вiдповiдь Вадимовi, похвалив i надiслав йому подарунок.

Наша славна визволителька, героїчна Червона Армія добиває зараз фашистську гадину в її власному лiгвi. Учителі, вчені, письменники, iнженери, лікарі, робітники й селяни, весь народ наш допомагає своїм воїнам-богатирям остаточно розгромити ненависного ворога. Не відстають

в цій великій справі й наші учні й на ділі доводять, що вони з честю носять славне звання радянських школярів.

Спокійно, впевнено, з цілковитою вірою у свої сили прямуйте до кінцевої мети, до успішного закінчення навчального року.

Від усього серця бажаю вам відмінних наслідків!

[1945]

ТОРЖЕСТВУЙТЕ, НАРОДИ!

Торжествуй, земле радянська, країно правди, щастя й свободи!

Овіяні безсмертною славою знамена твої багряно пламеніють над Берліном. Споконвічного ворога твого повержено в прах. Величезну смертельну небезпеку, що загрожувала всьому людству, відвернуто, знято.

Якими жалюгідними здаються тепер недавні кривляння берлінського людоджера — пройдисвіта Гітлера, що уявляв себе владарем світу! Адже це він, нікчемний блазень, посмів назвати нашу велику Батьківщину, країну Леніна, географічним поняттям, а героїчну історію нашого народу — вигаданою казкою.

О! Географія добре сьогодні поглузувала з нього — так само як і історія. Наше правее діло, в ім'я якого радянські народи принесли стільки жертв і втрат, восторжествувало.

Могутній геній Леніна, що освітлював нам шлях, привів нас до перемоги.

Ми вправі гордитися тим, що радянський народ — єдиний в світі народ, який мужньо встояв перед шаленим натиском фашистських орд, та не тільки встояв, а й зломив їх, вигнав хижака за межі своєї Батьківщини і завдав йому смертельного удару, визволивши тим самим і все людство від небезпеки поневолення.

Ми гордимось тим, що в перших лавах борців за свободу і незалежність Батьківщини, поруч з робітниками й колгоспниками йде наша радянська інтелігенція. Імена вчителів Героїв Радянського Союзу Яремчука, Шашла, Одухи, Збанацького і тисяч інших достойних синів волелюбного українського народу золотими літерами вписано у велику книгу його боротьби проти фашистських поневолювачів.

Переміг радянський народ перш за все тому, що він був згуртований могутньою силою дружби народів, що

в своїй визвольній боротьбі був організований і натхненний великою більшовицькою партією.

Століттями сіяв підступний ворог розбрат і чвари поміж слов'янами — східними й західними, — і цим хотів назавжди поневолити й винищити їх. Але непорушна сила дружби радянських народів, що привела їх до блискучої перемоги над німецько-фашистськими поневолювачами, з'явилась сьогодні непреложним стимулом дружби всіх волелюбних народів, в першу чергу народів слов'янських. В цій дружбі запорука миру на землі й добробуту всього трудящого людства.

В сонячному вінку завойованої слави народи нашої країни святкують Першотравень.

Радість велику в ці урочисті дні перемоги переживає наш український народ. Його честь, свободу і державну незалежність врятовано братньою допомогою рідного нам російського й інших народів Радянського Союзу. Яке щастя перебувати в цій єдиній, згуртованій, монолітній сім'ї!

Ще не одgrimіли бої, а Вітчизна наша уже взялась до відбудовчої роботи.

Сьогодні майбутнього далину я оком прозираю!
розбивсь об нас ворог, став він як глина,
й на смітнику вже й «берта», і автомат...
А в височині — така ж прекрасна й чудова
посеред народів стоїть Україна, —
немов та яблуна в садах народолюбного раю!

В ці великі дні всенародного торжества всі думки й почуття наші линуць у Москву, в серце нашої Вітчизни.

Слава героїчній Червоній Армії, яка виправдала сподівання всього прогресивного людства!

ПЕРЕМОГА У НАС, ПЕРЕМОГА!

Це була дзвінка, стрілозвучна, стоголоса ніч — ніч із 8 травня на 9, яка схвильованим голосом із репродуктора несподівано всіх нас розбудила і голосно сказала:

— Радійте! Вітайте одне одного, обнімайтесь! Бо до цього ось моменту тривала війна, а зараз нове життя починається — життя воістину весняне! Червона Армія розгромила фашистського звіра в його власному лігві! Фашистська Німеччина капітулювала!

І ми кинулись в сім'ї своїй одне одного поздоровляти. Одні з нас плакали з радощів, а інші від незвичайного збудження високого тремтіли, як у гарячці...

Було це після 3-ї години ночі. І тут наче буря вогненна по всьому місту разом зчинилась: взялись вихоплюватися постріли тріскучі; плавко одна по другій пливли в темне небо бархатинне трасуючі кулі, повні ракети, то кучеряво-білі, то зеленаві та червоні, важко злетівши над будинками, якусь хвилину переживали там у височині свою блискучу радість, а потім, перехилившись, іскристо поволі розсипались вниз... Тільки на будинку міської Ради прапор, осяяний прожекторами знизу, не переставав червоним переливатись, жахтіти...

Перебігаючи від одного вікна до другого, ми стежили, як кожен раз по-іншому освітлювався Київ у різних кварталах і як по небу пересувалися голубі стовпи прожекторів. І я тепло подумав про Ватутіна та Шолуденка¹, які лежать в могилах над Дніпром і які перші йшли визволяти Київ.

Ракети ще рясніше стали злітати вгору, радіо почало передавати Указ Президії Верховної Ради СРСР про те, що день 9 травня оголошується днем всенародного торжества, святом Перемоги. Голос із репродуктора на всю хату гримів, а в моїй голові стільки зразу зринало думок, що вони клубком аж наче застрягали у дверях...

— Аякже! Це ж і на фронті зараз усі про цю почу-

ли радість,— на фронті, де також є і мої улюблені та рідні. Цю саму радість переживають зараз і в шпиталях, і в хатах матерів, дружин, сестер та братів наших воїнів червоних у всьому Радянському Союзі! І в землянках мого села, що було майже все спалене проклятими тевтонами. Який простір тепер відкривається для мирного будівництва, для зростання культури радянської і, зокрема, культури української!.. Дякуючи Червоній Армії, давно вже почала летіти шерсть із фашистської гієни, а сьогодні й летіти у неї вже нема чому, бо й самої ж гієни на світі немає.

Ще дужче гримів голос із репродуктора, а тим часом телефонні дзвінки аж розривались у передпокої, владно кликали до себе, підійти закликали. Це поздоровляли нас друзі із різних кінців міста, а також і друзі із редакцій газет та радіокомітету...

На вулиці юні голоси кричали: «Слава!» Стріляти вгору вже почали майже під самим вікном. Радість виливалась стихійно, широко, торжественно. Радіо почало передавати Гімн Радянського Союзу, а я багато ще думав про непохитність Червоної Армії, про героїзм радянського народу. І сон мене відбіг, і ніч уже десь підсунулась до світанку. Синіло за вікном по-весняному. Тільки червоний прапор на будинку міської Ради жахтів, переливався...

Ранком 9 травня я прокинувся від дзвінкої пісні, що за вікном розлягалась. Виглянувши у вікно, я побачив, що це чотири двірнички у білих фартухах, обнявшись за талію, ішли посеред вулиці й співали. І я ще глибше відчув те, що оголошено вночі: війну закінчено. Куди вони йшли — по службі до міліції? Чи деінде? В данім випадку не важливо. Важливо те, що вони — матері, патріотки і що в них сини були на фронті. Ну як же їм не співати, коли війна скінчилась!

День 9 травня у Києві наповнений був демонстрацією. Військо, службовці, робітники, студенти і діти із квітами, що проходили повз трибуну,— яка це краса була! Яке піднесення всі ми відчували! Вітер прапори й стрічки розвівав, хмари острівками пливли, каштани після дощу зеленіли...

Трудно нам було під цю війну, і трудно, і тяжко. Але героїчна Червона Амія не тільки встояла, а й перемогла, та не тільки перемогла, а ще й ворога розгромила. Трудно було, зокрема, українському народові. Дякуючи братньому великому російському та іншим народам Радянського Сою-

зу, українську інтелігенцію з перших же днів фашистської навали запросили до себе братні республіки: і Башкирія, й Казахстан, Узбекистан, та Грузія. В той же час, як українська інтелігенція в братніх республіках працювала на оборону країни, в тилу у ворога, в підпіллі героїчно боролася славні сини й дочки українського народу. Не всі вони живі залишились, але слава про них житиме в віках. І я згадав про Лялю Убийвовк², що лежить у Полтаві, і я згадав про Попудренка³, що лежить у Чернігові, і я згадав про Олега Кошового з товаришами, що лежать в Краснодоні...

Віковічна боротьба слов'янських народів закінчилась перемогою над німецько-фашистськими загарбниками. Так. Знищити хотів слов'янські народи фашистський загарбник. Але слов'янські народи вийшли переможцями. І простір зараз поміж західними та східними слов'янами цілком уже очищено від привнесених фашистами частоколів та перепон. На цьому славному шляху очищення просторів для співдружності багато сил поклали герої всіх слов'янських народів: і росіянка Зоя Космодем'янська, і українка Майка Блакитна, і чех капітан Ярош⁴, і багато-багато інших.

Але битва йшла не лише за свободу слов'ян, а й за всі волелюбні народи світу. Бо наша перемога одвела й від них смертельну небезпеку фашистського поневолення. В цей знаменний день всенародного торжества перемоги всі мислі й серця наші з нашими рідними червоними воїнами відважними. Славою безсмертною вкривалися страдницькі дороги їх від Львова до Волги. В віках не померкне тріумфальний шлях їх від Волги аж до Берліна. Безмежна любов їх до своєї Радянської Вітчизни, яку виховувала в них славна Комуністична партія, освілювала тернисті шляхи їх до перемоги. Навіки слава їм — відважним богатырям радянським!

Слухали ми по радіо слово, а за вікнами прожектори на радощах просто аж полосують все небо. І прапор червоний жакхтить, переливається в повітрі прапор Перемоги.

[ВИСТУП-МОНТАЖ ПО РАДІО ДЛЯ ДІТЕЙ]

Любі діти!

На запрошення українського радіокомітету я хочу розповісти вам про те, як починав я складати поезії — вірші й чому саме почав їх складати.

Складання віршів, діти, та й загалом вся письменницька робота — це досить складна, важлива й відповідальна справа. Не всякий здатний управитись з цією роботою як слід. Багато треба вчитись і добре знати життя наших людей, історію нашого народу, прекрасну мову його, багату природу нашого чарівного краю. А щоб глибше відчувати своєрідну красу нашої Батьківщини, треба вивчати життя й інших народів. А що найголовніше — треба любити свій народ. Тільки тоді письменник у гарних, добірних, співучих словах зможе показати в творах, в поезіях своїх ту красу своєрідну народу нашого: його радощі і горе, творчу працю його і його бажання, його прагнення. Тільки тоді письменник, поет зможе виконати перед народом своє призначення — будити в людях любов до своєї Вітчизни, запалювати їх на трудові чи ратні подвиги, виховувати в людях людей.

Я почав писати ще перед Жовтневою революцією.

Коли вперше я вийшов на літературну ниву й став за її плугом, найближчими й найдорожчими вчителями моїми були Михайло Коцюбинський і Максим Горький¹. Це вони поставили мене на вірний шлях, і відтоді я почув силу в своєму голосі й заговорив своїми власними словами.

Та голос мій змужнів тільки за часів Радянської влади, після Жовтневої революції, що розкрила передо мною неосяжні обрії нового щасливого життя нашого народу.

Громадянська війна, через вогні якої мусив пройти наш народ перше, ніж почати будувати своє щасливе життя, навіяла на мене ті думки й ті почуття, що їх показав я у вірші, який ви зараз прослухаєте.

На майдані²

Воля, за яку пішли боротися партизани, принесе людям їх щасливу долю. Посмутніли матері, бажаючи щастя в їх боротьбі, чекали на цю долю, й вони її діждались. Сонце свободи засіяло над нашою країною. Залунали дитячі голоси в гаях, сплітаючись чарівним мереживом з піснями лісових птахів. Цю чарівну картинку я подаю в такому вірші:

А я у гай ходила

Веселіться, діти, любіть сонце, славте свій день. Його завоювали вам ваші старші брати й сестри під керівництвом більшовицької партії, його дав нам дорогий наш Ленін.

Хор лісових дзвіночків

Тяжке, безпросвітне життя було у батьків і дідів ваших перед Жовтневою революцією. Цар жорстокий володів тоді країною нашою. Він не любив простого нашого народу бідного й завдавав йому всяких утисків, держав у злиднях, гнобив його. Ось про це розповідь вам казка моя про дударика.

Дударик

Дударик у казці, щоб здобути собі перстень золотий, умертвив жорстокого царя. Так трудящі нашої країни скинули й свого паря, щоб самим будувати своє вільне, золоте життя. Світлий образ Леніна, що допоміг трудящим здобути свій золотий перстень, вабив до себе дорослих і малих. Яке щастя бути таким, яким був Ленін. «Хочу бути ленинцем»,— співається в моїй «Пісні піонера», яку ви зараз прослухаєте.

Пісня піонера

Квітне життя молоде наше, зерном повним наливається. Встають нові міста і села. Будуються велетні заводи. Богатирем стає народ наш радянський. Міцніють його сили. Молодість буяє на нашій землі, вона в наших м'язах, в нашій душі, в нашій пісні чарівній, запашній.

Пісня молодості

Оспівував молодість свою щасливу народ наш радянський. Україна найкращою була красунею в великій сім'ї братніх радянських народів. Та не весь український народ

жив цим щасливим життям. Західна Україна томилася ще в гіркій неволі у польських магнатів і румунських бояр. І ось настав знаменний день в житті українського народу. Дякуючи могутньому Радянському Союзу, Західна Україна возз'єдналася з Україною Радянською. Мати приголубила, до серця пригорнула дочку свою безталанну. Про це розповідь вам, діти, моя

Ганнусенька із Західної України

Щасливо жила наша Україна, заможна, квітуча, сяюча. Та ось позаздрили нам вороги наші, а найлютіший з них — німець проклятуший. Як злодій вночі, напав він несподівано на нашу мирну землю й почав палити наші міста й села, руйнувати наші фабрики й заводи, толочити ниви наші золотії, а людей убивати, в неволю, у рабство брати. Не стерпів народ радянський наруги такої, весь, як один, став на захист своєї Батьківщини.

Ми йдемо на бій

Народ боровся, його сини й дочки самовіддано, не шкодуючи навіть свого життя, повстали проти ворога на фронті і в тилу, відкрито і в запллі. Та хоч яких пекельних страждань завдавав їм ворог, були вони непохитні, як скеля. Так безмежно любили вони свою Батьківщину. Героїчна смерть відважної партизанки Зої Космодем'янської навіки уславила її святе ім'я. І слава ця не померкне, поки сяятиме сонце в небі. Послухайте мою пісню про цю прекрасну дівчину.

Пісня про Зою Космодем'янську

Чим дошкульніші були удари наші по ворогові, тим більше казався ворог. Німець-звір хапався за найжорстокіші, надлюдські засоби, щоб зламати залізну волю наших людей, підкорити їх під себе: вогнем палив наші села, сиротив наших дітей. На руїни обернув він і моє рідне село Піски на Чернігівщині, де я родився, де я зростав.

В поемі «Сирітка» я й змальовую цю жорстоку розправу гітлерівських катів.

Сирітка

Негідник, бандит, злодюга, потвора проклята, люта. Бракує слів, щоб дати справжнє ім'я німецько-фашистським недолюдкам, щоб на віки вічні затаврувати їх надлюдські вчинки. Та що б там не діяв ворог, не згинався

наш народ. Віра в перемогу, глибока, переконлива, ні на мить не гасла в серцях наших людей, бо

Я єсть народ, якого правди сила
Ніким звойована ще не була.
Яка біда мене, яка чума косила —
А сила знову розцвіла.

(«Я утверджуюсь»)

[...] Духовна, моральна міць нашого народу, яку в нас випестувала наша рідна більшовицька партія,— культура наша, слово наше було озброєнням нашим побідним —

Ти німоті не далось,
Озернилось, як колосся,
Стало бойове і гідне —
Слово наше рідне!

(«Слово»)

Порівнюючи цю нашу силу духовну з моральною неміччю ворога, що він її виявив перед лицем усього цивілізованого людства, яким жалюгідним кривлянням здавалось оте фіглярське ламання Гітлера, що пнувся в Наполеони! Про це зневажливе висміювання пройдисвіта Гітлера й написано мій вірш

С в и н я - н а п о л е о н ч и к

[...] Доблесні подвиги героїчного радянського народу на фронтах і в тилу, натхненні безмежною любов'ю до своєї Батьківщини, до свого уряду, повели нас до перемоги.

В і й с ь к о р а д я н с ь к е в Б е р л і н і

Віковічного ворога нашого повалено. Роздавлена Німеччина склала зброю, беззастережно капітулювала перед нашою країною. Кошмар рабства, що гнітив народи Європи, розвіявся, як сон, в огні і гуркоті нашої непереможної радянської зброї. Слава лунає по всьому світу народові нашому радянському, народові-визволителю, народові-герою, народові-переможцю.

Грими, наша славо, грими!

[Перша половина травня 1945 р.]

БУДЬТЕ ГІДНИМИ БАТЬКІВ І БРАТІВ ВАШИХ!

Любі діти!

Сьогодні ми відзначаємо день закінчення учбового року. Ваше шкільне навчання вступає у вирішальний період — період екзаменів.

Екзамен у школі — це не просто перевірка того, в якій мірі засвоєно вами програмний матеріал, — це показник росту духовних, інтелектуальних сил нашого молодого покоління — майбутніх майстрів соціалістичного будівництва. Вам, як молодому поколінню, якраз і припала висока честь далі нести переможний прапор Леніна й підносити його все вище та вище. Отже, екзамен — це перш за все важлива й відповідальна державна справа.

Наша більшовицька партія, Радянський уряд завжди приділяли велику увагу навчально-виховній роботі в школах. Навіть під час Вітчизняної війни, коли, здавалося б, вся увага, все піклування мали б скеровуватись на оборонні інтереси нашої Батьківщини, Радянський уряд не тільки не послабив, а ще більше підсилив свою увагу до роботи школи. Шкільну роботу поставлено було поряд з роботою оборонною.

В цьому році вперше запроваджуються екзамени на атестат зрілості для тих учнів, які закінчують навчання в середніх школах, а також запроваджуються випускні іспити за початкову та неповну середню школи.

Народний комісаріат освіти УРСР протягом цього навчального року домагався того, щоб ви, діти, одержали щонайкраще виховання в школі, щоб набули ви сталих, високих знань з усіх галузей науки, щоб прищепили собі навички до самостійного поповнювання знань поза школою.

На цьому зосереджувалась увага ваших учителів — вихователів, навколо цих завдань мобілізувалась увага й ваших батьків.

Наша країна вступила в період мирного соціалістичного будівництва. Нашій Батьківщині потрібні добре освічені, кваліфіковані люди. Такими добре освіченими, кваліфікованими повинні стати ви, радянські учні.

Отже, під час екзаменів та іспитів будьте впевненими й вдумливими. Перед кожним іспитом ще раз перевіряйте самі себе з тих розділів, в яких ви відчуваєте себе недостатньо підготовленими. Використовуйте розумно свій час. Умійте планувати його так, щоб його вистачило й на навчальну працю, і на потрібний для вас перепочинок.

Я глибоко переконаний, що ви, молоді патріоти нашої славної соціалістичної Батьківщини, закінчите екзамени з високими показниками на радість батьків ваших.

В дні, коли весь народ наш радянський радісно торжествує перемогу над своїм ворогом, допоможіться ж і ви, діти, своєї славної перемоги. І щоб ця перемога ваша була тією живою водою, що щедро зрошуватиме культурну ниву нашого народу. І щоб квітла тая нива, як саме буяння молоді сили вашої.

Розцвітай же, слово³,
і в родині, і у школі,
й на заводі, і у полі
пречудесно, пречудово —
розцвітай же, слово.

Нехай же почуття відповідальності за успішне завершення вашого навчання керує вами в ці вирішальні дні.

Бажаю вам успіху, любі й дорогі ваші діти!

[1945]

ЗА ЗДОРОВ'Я РОСІЙСЬКОГО НАРОДУ!

Слова сердечної здравиці російському народові, проголошені товаришем Сталіним на прийомі в Кремлі¹ на честь командуючих військами Червоної Армії, викликали у мене багато думок і почувань.

Товариш Сталін так коротко висловив величезну любов і повагу всіх радянських народів до великого російського народу — нашого старшого брата, могутнього й стійкого нашого соратника!

Ніколи ще, певно, ми не відчували всієї величі цієї любові, цієї поваги так, як в дні нечувано тяжкої й упертої боротьби радянських народів проти гітлерівської Німеччини. Саме в цій боротьбі загартувалася й зміцніла любов та дружба наших народів, як загартовується у розжареному горні гострий і незламний булатний меч. У цій боротьбі злились гарячі потоки крові радянських народів, освячуючи наш братерський союз. І свята кров російських людей, щедро пролита на полях України за свободу та щастя її, сходить золотим урожаєм вдячності і вірності в серцях українських людей. На віки вічні збереже український народ пам'ять про тих російських братів, які разом з нами України боролись за визволення нашої землі, за свободу Радянської Вітчизни.

Україна багато чим зобов'язана російському народові. В найтяжчі години її історичного існування він не раз подавав їй рятівну допомогу.

На Переяславській Раді наш народ поклявся зберігати нерозривний союз з російським народом.

Отже, на віки вічні з'єднав український народ свою долю з долею російського народу. Наслідуючи його приклад, наш народ відважно боровся з царським самодержавством, брався до зброї в пам'ятні дні 1905 року. За прикладом російського народу, пліч-о-пліч з ним, під прапором Леніна наш народ грудьми кращих синів своїх відстоював завоювання Жовтня, стверджував на своїй землі владу

Рад. За допомогою великого російського народу він домігся чудесного перетворення України на могутню індустріально-колгоспну державу. Він відчував братерську допомогу російського народу, створюючи Дніпрогес — могутнє дітище першої п'ятирічки, будуючи гіганти-заводи в Харкові, Донбасі, Запоріжжі, Маріуполі², забудовуючи нові чудові міста. За допомогою російського народу, при великому ентузіазмі українського народу, наша рідна Україна вкрилася сіттю МТС — опорних пунктів колгоспного землеробства. Радістю й достатком дихала українська земля, на якій пишно та буйно виростали не тільки плоди, вирощені трудом колгоспного селянства, але й наша рідна національна радянська культура, наша література, мистецтво, наші школи.

За допомогою великого російського народу здійснилася давня мрія українців про воз'єднання Західної України й Буковини в єдиній українській державі.

Увесь розвиток нашої національної культури завжди проходив в тісному єднанні з культурою російського народу.

Великий наш кобзар Тарас Шевченко глибоко шанував Пушкіна й Брюллова³, Глинку⁴ та Щепкіна, йому дорогою й близькою була мова російського народу, мова, якою писали свої палкі заклики до боротьби за щастя й справедливість Герцен і Чернишевський.

Чудовим прикладом тісного зв'язку творів російської і української культури завжди буде служити сердечна дружба М. Горького з М. Коцюбинським.

Хочу я тут сказати ще про те, який глибокий слід поклала російська культура на формування мові душі в дитинстві.

Пам'ятаю, як одного разу на різдвяній ялинці учителька подарувала мені разом з позолоченими горіхами дві книжечки невеличкі: «Байки» Глібова і «Сказку о царі Салтане» Пушкіна. Я був тоді ще в першій групі сільської школи. Як захоплювались всі ми в нашій сім'ї, коли старша сестра, після прослухання байок Глібова у виконанні батька, читала нам чудесну казку Пушкіна! Через двадцять п'ять років по тому, коли перекладав я на українську мову оперу Римського-Корсакова «Сказка о царі Салтане» для Харківського театру, не раз мені згадувався той різдвяний подарунок у дні дитинства.

Таке ж сильне захоплення викликало в нашій сім'ї читання взятих із шкільної бібліотеки «Тараса Бульби»

Гоголя, віршів Жуковського, Кольцова, Нікітіна⁵. А вже коли я вчився у Чернігові і співав у хорі Народного дому, як мене захопили пісні «В реке бежит гремучий вал» (на слова Пушкіна), «Ни кола, ни двора» (на слова Нікітіна), «Откуда, звездочка-краса» (на слова Жуковського), «За рекой на горе» (на слова Кольцова)! Любив я Шевченка, любив я і Пушкіна. І от те, що увійшло у мою дитячу свідомість, продовжує розвиватися і по цей день.

Два місяці тому — під час роботи Слов'янського конгресу в Софії, а також і під час подорожі по всій Болгарії — мені доводилося не раз виступати не тільки українською, але й російською мовою, як мовою старшого слов'янського народу.

Російська культура завжди збагачувала нашу українську культуру, сприяла її розквіту.

В роки Радянської влади ще повніше живиться душа нашого народу поживленими соками російської культури, найвищої і найпрекраснішої своїм ідейним змістом, шляхами та формами свого виявлення.

Одним диханням дихає український народ з російським народом.

[...] Нехай ще більше міцніє союз українського й російського народів, нехай ще жарчіше палає в наших серцях безмежна любов до нашого старшого брата!

Разом з братнім російським народом⁶
Ми безсмертні в віках.

[1945]

[ВИСТУП НА РАДІОВЕЧОРІ, ПРИСВЯЧЕНОМУ ТВОРЧОСТІ САЙФІ КУДАША]

Товариші радіослухачі! Радісний час переживаємо ми з вами. Бучно відсвяткував увесь радянський народ славу перемогу над фашистським звіром німецьким. Цю перемогу принесла нам героїчна непереможна Червона Армія... На забезпечення ж боєспроможності Червоної Армії багато попрацювали радянські народи нашої Батьківщини. І от в хвилини радості, в час мирного будівництва, ми, українці, й повинні сьогодні віддати належне тим народам, які в тяжку для нас годину відразу ж прийшли на допомогу нам, широко розчинили двері в свою хату, прийняли нас до себе, як своїх рідних-найрідніших. З-поміж усіх радянських народів насамперед український народ складає дяку великому братньому народові російському. Також ми повинні відзначити допомогу з боку грузинського, казахського, узбецького та інших народів Радянського Союзу. І окремо хочемо зупинитись на допомозі українському народові з боку народу башкирського.

З перших же днів віроломного нападу німецьких загартників на нашу землю орденоносна Башкирія гостинно запросила нас до себе, розмістила українську інтелігенцію в своїй столиці Уфі, подбала за приміщення для нас, за умови роботи, за увесь достаток. Отже, і Українська Академія наук, і Спілка письменників, і Київський оперовий театр, і Спілка художників України в Уфі мали можливість не тільки перебувати ввійну, а ще й продуктивно працювати на оборону країни.

Велика дружба міцно з'єднала наші народи! А кожна дружба, як відомо, заснована на пізнанні один одного. І дійсно, моменти обоюдного пізнання двох наших народів були дуже часті. В той час, як творці башкирського народу все глибше й глибше вивчали культурне надбання українського народу,— наші творці щиро полюбили молоду культуру башкирську. Живий зв'язок установився у нас

зі школами, художниками, композиторами й письменниками Башкирії.

Літературознавці башкирські працювали над творчістю Тараса Шевченка, над творчістю радянських українських письменників. Наші ж літератори перекладали башкирських поетів, писали про них розвідки. Так, наприклад, мені в Уфі удалось написати й видрукувати окремою книжкою розвідку про творчість башкирського поета-класика Мажита Гафурі.

Українські учені вивчали багаті надра землі башкирської, допомагали вводити нову для республіки культуру цукрового буряка, працювали над підвищенням урожайності полів.

Археологи й історики вивчали матеріальну культуру народу башкирського, історію його міст і сіл. Столиця Башкирії Уфа, треба сказати, велике посідає місце в історії української культури в часи Великої Вітчизняної війни. Із Уфи пішла ідея шефства трудящих Башкирії над Ворошиловградською областю. Із Уфи наші художники й письменники, в тім числі і я, їздили виступати на Урал — в Авзян і Белорецьк, на уральські заводи; із Уфи наші фольклористи виїздили до українських сіл Башкирської республіки з метою записування народної творчості; в Уфі науковими силами інститутів Академії наук створено було «Історію України», «Історію української літератури», у видавництві Спільки письменників видано було багато літературних збірників, альманахів; в Уфі було відсвятковано 25-річчя Радянської України. І треба було бачити, з якою теплою, з якою радістю вітали нас на цьому святі башкири! Нашому святу присвячені були цілі сторінки в газетах, башкирські поети писали поезії й цілі поеми виключно на сюжети із життя Радянської України.

Наприклад, хорошими віршами обізвався відомий поет Рашит Нігматі (до речі, Рашит Нігматі учився й виховувався у нас на Україні, а тому Україна в його творах звучала весь час іще й перед війною). Рашит Нігматі висловлює вдячність Україні за те, що вона його та інших башкирів в період відбудовчий, як своїх дітей, стрічала у себе. Прекрасними поезіями на свято обізувались Баязит Бікбай, Гаріф Гумер, Кадир Даян, Ханіф Карім, Гайнан Амірі та інші.

І особливо теплі, дохідливі до серця й своєю формою чудесні твори дав нам краший учень Мажита Гафурі Сайфї Кудаш. Його поема «Думи опівнічні» в стисло поданих

образах охоплює всю історію України, зупиняється на страдницькому житті Тараса Шевченка, переходить до Жовтня й закінчує впевненістю, що Україну буде визволено із лабет хижого звіра.

Цікаво, що цей твір Сайфі Кудаша голосно перегукується з відомим твором Миколи Бажана «Ніколи, ніколи не буде Вкраїна рабою німецьких катів». Сайфі Кудаш, як і Микола Бажан, каже:

Той народ, що вікам дав Тараса,
Що шумить над світами крилом,
У покорі не гнувся ні разу
І ніколи не буде рабом.

(Переклад Володимира Сосюри)

На взяття Харкова Сайфі Кудаш написав вірша під назвою «Вітання» (присвячено мені); в цьому вірші він вилив усю свою радість з приводу визволення міст України:

Любимий наш край Україно! З ясного роздолля
Ти вітром незборним розносиш зловісний туман,
Червоним бійцем ти ідеш у бою серед поля —
І крові гадючої звівся навкруг океан.

Ти сонцем встаєш, і світанок співа прапорами —
Над Харковом серпень у щасті сія золотий;
В червоних полках перемога крокує із нами,
Широкі дороги лягають на Київ святий!

І силу, і мужність червоних бійців прославляю,
Я бачу, я чую — земля веселіє навкруг.
«Наш Харків радянський!» — я, друже, сердечно вітаю
Із святом великим тебе, як поет і як друг!

(Переклад Михайла Стельмаха)

Українські мотиви у Сайфі Кудаша цілком органічні й непоодинокі. Сайфі Кудаш іще перед війною відгукнувся був на приєднання Західної України (вірш «Каушу»). А під час війни в Уфі разом з композитором Пилипом Козицьким він створив оперу «За Батьківщину». Тоді ж саме Сайфі Кудаш працював разом із композитором Григорієм Верьовкою над подачею в хорі народних мотивів башкирських, і Григорій [Верьовка] виконував своїм хором в Уфі цілий відділ башкирських пісень, а також покладений ним на ноти твір самого Сайфі Кудаша «Слово матері».

Сьогодні минає 32 роки літературної діяльності Сайфі Кудаша. Творчість його різноманітна. Сайфі Кудаш — і поет, і байкар, і драматург, багато пише для дітей. Він

є учителем молодих башкирських поетів, він є одним із упорядників башкирського епосу «Ідукай і Мурадим».

Наостанці хочемо відзначити, що Сайфі Кудаш готує зараз до друку антологію української поезії в перекладах на башкирську мову.

Дамо ж ми йому сьогодні слово у нас на Україні, передавши вам, радіослухачі, його твори в українських перекладах наших українських поетів.

[2 червня 1945 р.]

ВСЕНАРОДНАЯ ЛЮБОВЬ И СЛАВА ВОИНАМ-ПОБЕДИТЕЛЯМ

Закрывшаяся вчера в Москве XII Сессия Верховного Совета СССР — одна из замечательных страниц завершальной, победной главы истории Великой Отечественной войны.

Война явилась величайшим испытанием могущества советского социалистического строя, созданного Лениным.

И это испытание Советское государство выдержало так блестяще, что изумило весь мир.

Красная Армия изгнала врага из временно оккупированной им советской территории и перешагнула наши государственные границы, чтобы добить врага в его логове.

Наш украинский народ вечно будет хранить в своем сердце безграничную благодарность Красной Армии, возвратившей ему свободу и независимость, спасшей его культуру и государственность, вернувшей его к творческому, созидательному труду. Вечная любовь наша к старшему брату, великому русскому народу. Мы видим, как колосится обильный урожай Победы на полях родной Украины. Мы видим созревание чудесных плодов свободной и счастливой жизни нашего народа. Мы видим, как на недавних пепелищах вырастают новые села, как воздвигаются в них высокие и светлые дома.

Демобилизованных из армии наш народ встретит замечательными достижениями своего труда, успехами в восстановлении народного хозяйства. Снова расцветает и золотится под ласковым солнцем наша родная земля.

Разбойничья военная колесница гитлеровской Германии сокрушена до последнего винтика. След ее колес, проложенный по всем европейским странам, должен был повернуть назад от Москвы, от волжских берегов, от склонов Кавказских гор, от города Ленина. Этот след бесславно исчез на отравленной ядом человеконенавистничества немецкой земле, в столице фашистской Германии Берлине,

над которым красные воины водрузили знамя нашей Победы.

Наша великая Родина, как мать, встретит демобилизованных. Она и в обстановке мирной жизни окружит их вниманием и любовью, той согревающей человеческой теплотой, которая заключается в благодарном сердце всего советского народа. Такой любовью проникнут Закон сессии о демобилизации¹. Это — забота о советских людях, это — любовь к ним.

Во многих письмах, приходивших из Красной Армии на наши заводы, в колхозы, в советские учреждения, в редакции газет, наши воины высказывали горячее желание скорее добить врага, достичь полной победы над ним, чтобы, вернувшись домой, жадно взяться за труд, восстановить все, что разрушил враг.

Какая в этих письмах жажда увидеть близких людей, погладить головку ребенка, перелистать любимую книгу, увидеть знакомую школу, клуб, вдохнуть запах родных мест!

Красные воины возвращаются домой! В каждом городе, в каждом селе их встретят, как спасителей родной земли, как победителей в невиданной в истории битве, как самых близких и дорогих людей. Их ждет народ, их ждут отцы и матери, братья, сестры и дети. Их ждет мирный труд, который так радостен в лучах Победы.

Возвращение славных воинов в родные места должно быть подлинно триумфальным шествием победителей.

Сегодня, в ознаменование победы над Германией в Великой Отечественной войне, Верховный Главнокомандующий назначил в Москве на Красной площади Парад Победы².

Этот парад — демонстрация могущества славной Красной Армии.

[1945]

[ВИСТУП ПО РАДІО
З НАГОДИ ЗАКІНЧЕННЯ
ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ]

Товариші радіослухачі! У нашій країні настав час мирного будівництва. Радянський народ святкує свою перемогу над найлютішим ворогом людства — німецькими загарбниками. Свято за святом відбувається у нас тепер в Радянському Союзі: вшанування в Кремлі командуючих військами Червоної Армії; нагородження ВЛКСМ орденom Леніна¹; 220-річний ювілей Академії наук СРСР, свято з нагоди Наказу про демобілізацію, — і вчора грандіозний парад у Москві, присвячений перемозі Червоної Армії. Ці свята супроводжуються в Радянському Союзі також і великим піднесенням на фронті трудовому. Ось наприклад, у нас на Україні. Як прекрасно показали себе колгоспники, учителі, батьки учнів і самі учні, що за один день підготували школи до нового навчального року, у Вчорайшанському районі Житомирської області! Тепер цей рух перекинувся і в інші області нашої республіки. Який великий розголос дістала у нас конференція по створенню підручників!² З якою радістю, з яким трудовим ентузіазмом відгукнулися наші люди на Постанову Раднаркому і ЦК КП(б)У «Про будівництво житлових будинків колгоспників»³. Ці всі успіхи стали можливими лише в результаті нечуваних ще в світі успіхів славної нашої Червоної Армії.

У розгромі гітлерівської Німеччини особливу роль відіграли слов'янські народи. Слов'янські народи у боротьбі своїй жорстокій величезних зазнали жертв, а все-таки не здались: вони були підтримані й очолені Радянським Союзом, де найбільшими перемогами над німцями в історії прославили себе і українці, і білоруси, і особливо найстарший поміж слов'янськими народами — народ російський. А тому, коли Гітлер кривавий, замисливши знищити слов'ян, почав пожирати одна за одною Чехословакію, Польщу, Югославію, всі погляди західних слов'янських народів звернулись до Радянського Союзу. І, не дивлячись на те,

що Україна, Білорусь та області РРФСР теж, в свою чергу, зазнали віроломного нападу берлінських людоїдів,— Радянський Союз відразу ж організував допомогу західним слов'янським народам. Отже, коли ми візьмемо чехів та словаків, то, з одного боку, вони відважно боролися проти німців у себе, там, на своїй рідній землі. Чеські робітники навмисне псували на військових заводах виготовлювану для німців зброю. Чеські селяни пускали під укіс німецькі ешелони. Їхні партизани поклялись убити протектора Чехії й Моравії лютого ката Гейдріха — і вони цю клятву свою перетворили в дію. А з другого боку — в цей самий час у Радянському Союзі було організовано Першу чехословацьку бригаду⁴, яка згодом виросла в армійський корпус. Те ж саме і щодо польського народу, який також багато витерпів під цю війну, але мужньо витримав і не скорився ворогові. Польському народові іще під час самої війни з німецькими загарбниками подано було з Радянського Союзу велику допомогу: на території СРСР було закладено основу до створення озброєних сил Польської Республіки. Треба сказати, що і чехи, словаки й поляки у боротьбі проти оскаженілого звіра самі брали приклад із наших прославлених на весь світ червоних воїнів — богатирів Червоної Армії. Цей приклад чи не найбільше застосували у себе югослави. Боротьбу народів Югославії на чолі з народним героєм маршалом Йосипом Броз-Тіто⁵ всі передові народи світу оцінюють як величезну послугу людству в справі розгрому фашистської Німеччини. Червона Армія, на запрошення народів Югославії, охоче прийшла їм на допомогу. І, нарешті, Червона Армія звільнила від німецького іга народ болгарський, якого зрадниками болгарського народу, різними філовими, багряновими, божіловими було кинуто в пащу фашистського звіра німецького. Болгарський народ пішов проти зрадників, болгарський народ увесь час прислухався до того, як безжально розправлялися з гітлерівськими молодчиками народ російський, український, білоруський та інші народи Радянського Союзу, і сам, де тільки можна було, нищив німця зажерливого.

Отже, всі слов'янські народи тісно об'єдналися під час війни і на чолі з радянським народом пішли проти німецьких загарбників. Слов'янські народи у цій війні загартували свої сили, ще більше відчували себе свободолюбними слов'янами, ще більше відчували потребу дружби західних слов'ян з слов'янами східними Радянського Союзу.

Нехай же живе і міцніє непорушна бойова єдність слов'янських народів! Нехай живе й процвітає постійний взаємообмін культурними досягненнями! Нехай братерство слов'янських народів буде вічним-вічним, ясным, як сонце, кріпким, як дуб, і запашним, як квітка пахуча!

[25 червня 1945 р.]

СВЯТО ПРАЦІ

Переможне завершення Великої Вітчизняної війни розкрило перед нашим радянським народом-переможцем незорі перспективи мирного будівництва.

Здобута перемога над споконвічним ворогом нашої Батьківщини — німецьким імперіалізмом ще міцніше згуртувала наші радянські народи, відродила братню співдружність у великій сім'ї слов'ян, забезпечила дальший розквіт нашої Вітчизни.

Ця перемога з новою силою сколихнула невичерпні запаси творчої енергії народних мас, викликала нове піднесення їхнього трудового ентузіазму.

Над нашою Батьківщиною знову сяє сонце великого свята праці.

Творчий подих цього всенародного свята відчувається з особливою силою у нас на Україні, серед наших робітників і колгоспників, серед нашої радянської інтелігенції, педагогів і учнів.

Розгорнута програма відродження народного господарства України і її культури, зокрема план нового колгоспного будівництва, знайшла найжвавіший відгук серед наших українських патріотів і запалила їх на героїчні трудові подвиги.

Показовим є в цьому трудовий подвиг колгоспників Житомирського сільського району. З власної ініціативи вони порядком недільника виконали велику роботу по підготовці всіх шкіл свого району до нового навчального року.

Щоб мати уявлення про масштаб цієї роботи, досить сказати, що житомирці мали не тільки відремонтувати 44 шкільних будинки і квартири учителів, але також оновити всі шкільні меблі і обладнання; не тільки поставити паркани навколо пришкільних садиб, але й самі садиви привести в належний вигляд: розбити квітники і клумби, обладнати спортивні майданчики і т. ін. В багатьох селах шкільні будинки вимагали капітального ремонту. Опріч

того, у всі школи треба було завезти річну норму палива. За приблизним підрахунком вартість усіх цих робіт оцінювалась в 1270 тисяч карбованців.

Ця величезна робота успішно виконана на протязі одного дня. Десятитисячна армія колгоспників, педагогів, учнів і їхніх батьків, комсомольців і молоді району о 5 годині ранку була вже на своїх робочих місцях. Змагаючись один з одним, бригада з бригадою, колгосп з колгоспом, ентузіасти соціалістичної праці з честю виконали поставлене перед собою завдання — всі 44 школи району повністю були підготовлені до майбутнього навчального року.

Характерно, що всі потрібні будівельні матеріали вшукано на місці. Лише деякі з них, наприклад, цвяхи, скло, покрівельне залізо, одержано порядком допомоги від господарників або зібрано бригадами школярів-комсомольців, а то й закуплено в сусідніх районах за рахунок самих учасників недільника.

Успіх недільника забезпечила велика підготовча робота, проведена місцевими партійними і радянськими організаціями, а також органами народної освіти. Організуючу і керівну роль в проведенні недільника відіграли працівники райкому партії і відділу народної освіти, які були прикріплені до окремих шкіл [...].

Проведений недільник був дійсно народним трудовим святом. В ньому якнайкраще позначилась глибока любов радянського народу до своєї школи, його дбайлива увага до дітей.

— Піклування про дітей — наш священний обов'язок, — говорили учасники недільника. — Ми хочемо, щоб наші діти навчалися в теплих, світлих приміщеннях, щоб вони виростили грамотними, культурними громадянами нашої Вітчизни. Ми вийшли всією громадою на ремонтні роботи і з радістю попрацювали на наших дітей.

Після мітингів, якими закінчилося це чудове трудове свято, відбулися дружні зустрічі учасників недільника. За довгими, святково прибраними столами, серед зелені квітучих садків до пізньої пори святкували колгоспники свою трудову перемогу. У вечірньому повітрі радісно дзвеніли і дитячі голоси: це було свято і для наших юних школярів.

Трудовий подвиг колгоспників Житомирського району не випадковий. Ще в минулому році їхні земляки — колгоспники с. Верхівні Вчорайшанського району підготували свою школу до навчального року. Те ж саме вони повторили і в цьому році. Розвиваючи прекрасну ініціативу

верхівнянців, колгоспники Житомирського району пішли ще далі: те, що зробили верхівнянці в масштабі одного свого села, вони зуміли зробити в масштабі цілого району.

Відзначаючи виключно важливе державно-політичне значення благородного патріотичного почину трудящих Житомирського сільського району, Народний комісаріат освіти УРСР оголосив подяку учасникам недільника і зажадав списки тих з учасників, які найбільш відзначилися під час недільника, для преміювання.

Ми глибоко переконані, що прекрасна ініціатива житомирців буде підхоплена в багатьох і багатьох районах нашої республіки. Обов'язок кожного працівника народної освіти, обов'язок кожного директора школи — широко популяризувати серед населення патріотичний почин колгоспників Житомирського району. Це допоможе нам в найкоротші строки і якнайкраще підготувати наші школи до наступного навчального року.

[1945]

ПРОМОВА НА СЬОМІЙ СЕСІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР ПЕРШОГО СКЛИКАННЯ]

Товариші депутати!

Сьома Сесія Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки проходить в дні великого торжества¹ народу нашого, в дні щасливі, неповторні, коли сама радість бує в серцях усіх радянських людей — радість перемоги над німецькими завойовниками! В нашій країні настав час мирного будівництва. Свято за святом відбувається тепер в Радянському Союзі: після Перемоги — вшанування в Кремлі командуючих військами Червоної Армії; нагородження ВЛКСМ орденом Леніна; 220-річний ювілей Академії наук СРСР².

Ці свята супроводжуються великим піднесенням на фронті трудовому — чи то спільними заходами по викопуванню в колгоспах винограду та кок-сагізу, чи змаганням машиністів врубових машин на Донбасі, а чи підготовкою — за один день! — шкіл до нового навчального року силами колгоспників, учителів, батьків учнів та силами самих учнів, як то широко почалось у Вчорайшанському районі Житомирської області, в селі Богданівці Кіровоградської області, в селі Козацькому області Херсонської та в багатьох інших містах. В республіці чути цюкіт топорів, скрегіт пилок, стук молотків — то відбудова йде сіл і міст.

А в галузі мистецькій на олімпіадах і конкурсах провадиться показ і відбір сил молодих. І пісня рідна, і слово вільне лунають по всій нашій країні. І те, що молоді артисти читають на конкурсах із Тараса Шевченка, — ой так воно зараз до сьогоднішнього дня пасує:

Прорветься слово, як вода³,
І дебрь-пустиня неполита,
Зцілющою водою вмита,
Прокинеться; і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,

Веселим птаством оживуть.
Оживуть степи, озера...

Так! Прорвалось наше слово, як вода. Ось воно, аж ген в Сан-Франціско устами української делегації всьому світові говорить про роль України у війні проти фашистської Німеччини, про місце й роль України в Радянському Союзі.

Ось наше слово у піснях звучить вже в Югославії під час перебування в ній бригади наших артистів у маршала Броз-Тіто.

Ось наше слово лунає в Болгарії. Там, три місяці тому, на Слов'янському конгресі я, як делегат, мав щастя перед представниками всіх слов'янських народів говорити про розквіт української культури в Радянському Союзі і, зокрема, про розквіт української радянської школи.

Тобто наше слово радянське, як того гостя дорогого, приймають і шанують зараз у себе скрізь усі передові народи світу. Вони рахуються з нашою думкою, вони прислухаються до Радянського Союзу, бо ми перемогли, бо ми стали дужі й могутні. Ожили степи, озера...

Великий патріот російського народу Віссаріон Белінський, геніально прозираючи в майбутнє, бачив, як славна його батьківщина «...стоїть на чолі освіченого світу⁴, дає закони і науці, й мистецтву і приймає побожну данину поваги від усього освіченого людства».

Великі жертви принесли народи Радянського Союзу на вівтар Перемоги. Об'єднані незламною дружбою, народи радянські зуміли з достоїнством витримати гіркість невдач і знайти в себе невичерпні джерела сили й могутності, щоб поставити мерзенного ворога на коліна.

Вітчизна наша торжествує. [...]

Товариші депутати!

У горні війни, разом з усією радянською державною та економічною системою успішно склала іспит і школа радянська.

Школа наша, учительство наше вірно служать народу, з гідністю творять доручену їм справу навчання, освіти й виховання молодого покоління, безмежно відданого своїй Вітчизні, своєму уряду і партії Леніна.

Товариші депутати!

Німецькі загарбники, вдершись на територію України, заподіяли величезну шкоду нашим школам, дитячим садкам і будинкам, нашим вузам, бібліотекам та іншим культурно-освітнім закладам. Вони зовсім знищили або зруйнували десятки тисяч шкільних приміщень, їх обладнан-

ня і устаткування. Вони знущалися над нашими вчителями і учнями, мордували їх, убивали, тисячами відправляли на каторгу до Німеччини. Цим вони хотіли позбавити наш народ його культури, поневолити його фізично й духовно.

Наша славна Червона Армія, розгромивши ворога і добивши його полчища в його власному лігві, назавжди відвернула ту смертельну небезпеку, що загрожувала нашому народові, і знову відкрила перед ним широкі можливості дальшого культурного розвитку. Керовані почуттям вдячності до Червоної Армії за своє визволення, наші робітники й колгоспники, наші вчителі, батьки і учні зразу взялися заліковувати рани, завдані нашої школі фашистським звірем, заходилися відновлювати під керівництвом органів народної освіти та партійних організацій шкільну мережу, ремонтувати й очищати від бруду шкільні приміщення, поновлювати їх устаткування, збирати книжки й шкільне приладдя.

І сьогодні з цієї високої трибуни я хочу повідомити вас, товариші депутати, що ми добилися потрібних наслідків у справі відновлення нашої школи. Після визволення України нам удалося поновити в 1943/44 навчальному році роботу 10 565 шкіл, а в цьому навчальному році у нас уже функціонувало 26 155 шкіл (проти 29 314 шкіл, що були на Україні перед нападом німецьких загарбників на нашу країну). У цих школах навчалася в цьому році коло 4-х з половиною мільйонів учнів (проти 6 054 000, які навчалися перед війною).

Відновлення шкільної мережі йде повним темпом, і ми маємо всі підстави сподіватися, що вона скоро досягне довоєнного рівня. Поновлюється також і мережа дитячих будинків та дитячих садків.

Поруч з відновленням мережі шкіл ми маємо певні досягнення і в справі піднесення якості їх роботи. Здійснення цього завдання натрапляло в нас на надзвичайні труднощі. Тут гостро давала себе відчувати й недостача вчителів в ряді шкіл, підручників, зошитів, навчальних приладь, і брак шкільних меблів, і недостача палива в багатьох школах, і ряд інших перешкод. Але ентузіазм учителів, їх любов до своєї справи, їх завзяття й наполегливість перемагали всі труднощі.

І під час війни партія та уряд незмінно піклувалися про нашу школу, про створення сприятливих умов для поліпшення її роботи.

Під час війни здійснювалися важливі заходи щодо реформи школи. Найважливішими з них є запровадження роздільного навчання у великих містах, затвердження правил для учнів, встановлення початку навчання від 7 років, запровадження екзаменів на атестат зрілості та випускних екзаменів за початкову і 7-річну школу тощо.

Здійснення цих рішень в практиці роботи нашої школи забезпечило значне поліпшення якості навчання й виховання наших дітей. Про це свідчать попередні підсумки екзаменів та перевідних іспитів цього року в школах. Я можу повідомити Сесію Верховної Ради УРСР про те, що цього року середні школи випустять молодь, підготовлену набагато краще, ніж раніше.

Поліпшення якості навчання й виховання в школі безперечне. Проте воно нас аж ніяк не може задовольнити. Народний комісаріат освіти та його місцеві органи старанно вивчать наслідки річної роботи шкіл республіки, виявлять всі наявні ще в роботі школи хиби й докладуть всіх зусиль, щоб наступний 1945—1946 навчальний рік був роком ще більшого зростання нашої школи.

Товариші депутати!

Одним із показників великого піклування радянської держави про розвиток народної освіти є ті асигнування, які рік у рік виділяються на цю справу. Ось і зараз на 1945 рік із загального бюджету України, що обчислюється в 9 мільярдів 263 мільйони 414 тисяч карбованців, на справу освіти виділяється понад 3 мільярди 303 мільйони карбованців.

Головне місце в бюджеті Наркомату освіти посідає школа, на потребу якої у 1945 році виділяється 1 мільярд 670 мільйонів 890 тисяч крб.

У 1945-1946 навчальному році УРСР матиме початкових шкіл 15 466, семирічних — 9133, середніх — 2273, а разом 26 тисяч 872 школи. У них навчатиметься понад 5 мільйонів учнів. Число учнів початкових та середніх шкіл має зрости на півмільйона. Кількість семирічних шкіл зросте на 597, а середніх — на 167.

Серйозну роботу треба виконати в справі перепідготовки та підвищення кваліфікації наявних кадрів учителів, зокрема, в західних областях УРСР.

Значні асигнування призначаються на відбудову 512 зруйнованих шкільних приміщень.

Втрати на 43 вищі навчальні заклади системи Нарко-

мату освіти, в яких навчатиметься 34 600 студентів, становитимуть 165 мільйонів 780 тисяч карбованців.

На утримання дитячих будинків та дитячих садків бюджет Наркомату освіти має 351 мільйон 103 тисячі крб. (Число дітей в дитячих садках з 45 000 на початку 1945 р. зростає до 70 385 на кінець року.)

Великі асигнування бюджету на справу освіти вимагають ефективного їх використання. Досвід минулого року свідчить, що в цій справі на місцях допускається багато помилок.

Невиконання плану розвитку мережі освітніх закладів тягне за собою недовиконання бюджетного плану. Мають місце випадки невчасного відпуску коштів на потреби освітніх закладів та несвоєчасної виплати утримання учителів.

Затримується постачання школам і іншим освітнім закладам палива та освітлення. Недостатньо забезпечуються дитячі заклади продуктами харчування та потрібним інвентарем.

У надзвичайно тяжкому стані справа обладнання студентських гуртожитків.

Вкрай незадовільний також стан із використанням коштів на капіталовкладення.

Всі ці недоліки можна й треба усунути. Для цього потрібна допомога місцевих організацій, а також, в першу чергу, ваша, товариші депутати, допомога. Ось хоча б узяти нам тут таке питання, як поліпшення матеріального стану вчителів. Треба одверто сказати: ми часто ще стикаємося з фактами неуважного й байдужого ставлення до матеріально-побутових умов учителів з боку місцевих органів влади. Ми повинні забезпечити виконання директив уряду й партії про поліпшення добробуту учителів.

Товариші депутати!

Наближається новий навчальний рік. Органи народної освіти разом з трудящими України розгорнули велику роботу в справі підготовки шкіл до нового навчального року.

Але всіх цих заходів недосить. Підготовка школи до нового навчального року, створення належних матеріальних умов для її роботи — це справа не тільки Наркомату освіти, а й інших наркоматів, це загальнодержавна справа. Я не можу не сказати про те, що в минулому навчальному році не всі наркомати й організації здійснили свої обов'язки перед школою. Так, Наркомліспром та Укоопромліссоюз не додали школам за планом, затвердженим

РНК УРСР 23 червня 1944 року, 6 тисяч парт, 7400 класних дощок. Наркомат місцевої промисловості та Наркомат легкої промисловості УРСР не додали школам 307 тисяч ручок, понад 2 мільйони чорнильниць, 4 мільйони пер.

У 1945-46 навчальному році нашим школам потрібно дати 650 тисяч парт, 50 тисяч класних дощок, 70 тисяч столів, 40 тисяч шаф, 200 тисяч стільців. До початку навчального року нам потрібно виготовити 5 мільйонів зошитів, понад 22 мільйони олівців, пер, ручок, понад 30 мільйонів канцелярських та інших приладь. Ми повинні виконати й цілий ряд інших невідкладних завдань, а саме: закінчити капітальне відбудування 202 шкіл у містах і 310 шкіл у селах, закінчити ремонт шкіл не пізніше 15 липня.

Народний комісаріат освіти і його місцеві органи віддадуть всі свої сили, всю свою енергію, знання й уміння, щоб з честю виконати обов'язки керівників народної освіти. [...]

Учительство Радянської України, цей найбільший загін української радянської інтелігенції, працюватиме в новому навчальному році ще краще, з більшим запалом, щоб ще більше міцніла і квітла наша школа.

Товариші депутати!

Радісна й урочиста обстановка роботи нашого мирного часу аж ніяк не знімає з нас обов'язку весь час бути пильними, весь час бути насторожі. Бо ворог завжди може знайти якусь щілинку, щоб, проткнувши туди свою гадючу голову, нас ужалити. Усім нам відомо, що сьогодні деякі великі промисловці Заходу — в протигагу благородній роботі в Сан-Франціско — роботі конференції Об'єднаних націй для розроблення Статуту⁵ Міжнародної Організації Безпеки — висувають свої гадючі проекти якоїсь окремої «Європейської федерації». Вони в своїх статтях кричать про те, що треба, мовляв, применшити вплив радянського народу — народу зі Сходу.

Товариші депутати! Нам треба ще більше зміцнювати дружбу слов'янських народів, зміцнювати дружбу українського народу з великим народом російським. Ми, українці, горді з того, що в роботі конференції в Сан-Франціско беруть участь наші академіки та професори⁶ київських вищих учбових закладів. Конференція в Сан-Франціско, за висловом одного із діячів наших, є тими золотими ворітьми, що виводять Україну на міжнародну арену. Через ці золоті ворота всьому передовому людству оповіщається,

що Радянська Україна в Союзі Радянських Соціалістичних Республік стала ще більш могутньою. І першим цьому доказом є схвалення на нашій Сесії Верховної Ради Державного бюджету, а в ньому — асигнування на справу освіти.

Хай живе наша героїчна Червона Армія!

Слава Вітчизні нашій любій!

Слава українському народові!

Слава нашому найстаршому народові-велетневі, мужньому народові російському!

Слава могутній партії Леніна, натхненникові наших перемог!

[1945]

ВСТРЕЧА БРАТЬЕВ

Радостные события приходят к нам, как солнечные лучи в широко открытые окна.

В наших ушах еще звучит торжественный шум Парада Победы.

Сессия Верховного Совета СССР приняла Закон о демобилизации тринадцати старших возрастов личного состава действующей армии. VII Сессия Верховного Совета УССР вчера и сегодня глубоко и деловито обсуждала доклад о бюджете воспрянувшей к жизни, к новому расцвету Советской Украины.

Это событие последних дней.

А сегодня новая непередаваемая радость! Свершается событие величайшей исторической значимости. Между правительством СССР и правительством Чехословацкой республики заключен Договор о Закарпатской Украине¹. Осуществляется многовековая мечта наших закарпатских братьев и сестер². Эта мечта не угасала на протяжении десяти столетий. Ее не могли убить никакой социальной и национальной гнет, никакие запреты, никакие тяготы жизни, нужда, темнота, несправие. Закарпатские украинцы всегда ощущали свою связь со всем украинским народом, с великим русским единокровным братом.

Как свято, как бережно сохраняли и лелеяли закарпатские украинцы свой язык, свои обычаи! Со времен Киевской Руси и до наших дней они чувствовали себя сынами одной матери, святой и любимой. Я не знаю в истории такой стойкой, беспрестанной и длительной борьбы за сохранение национального самосознания.

Сколько интереснейших фольклорных богатств, еще мало известных и изученных, хранит наше родное Закарпатье! Но и то, что уже собрано, изучено и опубликовано, является чудесным свидетельством национальной самобытности, высокой поэтической одаренности, глубокого морального благородства наших закарпатских братьев.

Их стремление к воссоединению со всем украинским народом не раз в истории находило свое яркое выражение. Но с особенной силой и полнотой это стремление, эта воля

прозвучали после того, как Красная Армия освободила Закарпатскую Украину от гитлеровских захватчиков. На освобожденной украинской земле встретились родные братья! Они говорят на близком, понятном, дорогом сердцу языке. Они ощущают свою кровную близость. Они одинаково ненавидят лютого врага своего — немецких варваров и захватчиков. И вот 26 ноября 1944 года в древнем украинском городе Мукачево Первый съезд Народных комитетов Закарпатской Украины принял манифест о воссоединении Закарпатской Украины с Советской Украиной. Это был живой и страстный голос народа, выносливого, трудолюбивого, с душой гордой и высокой, как прекрасные стройные горы...

И этот голос услышан! Услышан потому, что к нему прислушались две славянские державы, связанные узами великой дружбы, кровных интересов и единым стремлением к миру, согласию между народами.

Вот она, родная Закарпатская Украина, с бесконечными грядами синеющих гор, склоны которых утопают в густых лесах, в роскошной зелени виноградников и садов! В недрах своих великие богатства хранит земля Закарпатья. И богатства эти, эти леса и реки, поля, сады, виноградники, целебные источники — все это отныне принадлежит нашим закарпатским братьям, будет еще больше оплодотворено их умом и трудом.

Воссоединение Закарпатской Украины с Советской Украиной стало возможным только потому, что Советская Украина входит составной и неотделимой частью в Союз братских Советских Республик. Только поэтому она освободилась из-под немецко-фашистского гнета, только поэтому она может в короткий срок возродить свое хозяйство и свою культуру, только поэтому впервые в истории украинский народ теперь полностью воссоединяется в едином Украинском государстве!

Я видел дороги Закарпатской Украины. Они обрамлены плодовыми деревьями. Пусть после воссоединения будет покрыт цветущими вишнями и яблонями путь ее развития — путь счастья.

Наша Родина, как мать, встречает своих закарпатских сынов. Они идут к ней с ликованием, с сердечной благодарностью советскому правительству, нашей партии, великому братскому русскому народу, сыгравшему в их судьбе решающую и незабываемую роль.

[1945]

ВИХОВАЄМО КУЛЬТУРНЕ, ГРАМОТНЕ ПОКОЛІННЯ

Славні, незабутні дні переживає наша Вітчизна. Перші місяці мирного життя нашого народу відзначені новим могутнім піднесенням громадсько-політичного, духовного і культурного життя Радянської країни. На заводах, в колгоспах, в учбових закладах радянські люди охоплені нахненною творчою працею.

В братерській сім'ї радянських народів буйним цвітом розцвіли таланти українського народу, який уперше в історії цілком возз'єднаний в єдиній українській державі.

У ці щасливі, сонячні дні ми вітаємо в столиці нашої республіки делегатів першої республіканської наради учителів початкової школи. Ми стискаємо руки тим, хто своїм розумом та серцем, працею багаторічною й скромною на ниві освіти виховав й зростив синів та дочок народу, хто перший розбудив у них найкращі, прекрасні риси людини і дав їм путівку у життя велике.

Є якась закономірність в тому, що саме тепер, саме в ці радісні, залиті сонцем і славою дні, учителі зібрались на свою нараду. Наша партія та уряд завжди вважали учителя активним будівником соціалістичного життя.

В своїй промові на Всеросійському з'їзді учителів-інтернаціоналістів 5 червня 1948 року Володимир Ілліч Ленін говорив, що «учительство повинно злитися з усією масою трудящих¹, яка бореться. Завдання нової педагогіки — пов'язати учительську діяльність з завданням соціалістичної організації суспільства». [...]

Найважливішою ділянкою в будівництві нового життя є школа. Вона повинна навчати підростаюче покоління, виховувати його для самовідданої праці, для захисту честі й незалежності Вітчизни. Радянський народ заслужено пишається своєю школою і своїм учительством, які витримали суворі випробування Вітчизняної війни.

Вихованці радянської школи брали участь у великій визвольній битві нашого народу і разом з своїми старшими

братами і батьками не тільки очистили рідний край від фашистської чуми, але її визволили братні слов'янські та інші народи від цієї чуми і пронесли по ворожій землі переможний прапор Леніна.

І от тепер, коли всі ми переповнені щастям і гордістю за нашу Радянську Вітчизну неосяжну та без краю любиму, за наш народ, мужній і героїчний, за Україну рідну, за закарпатських братів, що влились у нашу родину, в ці дні нам особливо приємно сказати слово вдячності і привіту радянському учителеві.

Нарада учителів, що відкривається сьогодні, є ще одним доказом того дбайливого, уважного відношення, яке виявляють Радянський уряд і партія більшовиків до школи.

Учительські з'їзди бували і в старі часи. Але царському урядові зовсім було не вигідно, щоб свіжа педагогічна думка проймала роботу школи, щоб творчі шукання учителя виходили за рамки встановлених рецептів навчання та виховання. Учителство Росії, яке в основній масі своїй не втрачало зв'язку з народом, жило його інтересами і служило йому, народові, всією душею, не могло не висловлювати і не обговорювати на цих з'їздах думок і проблем, невгодних міністерству «народної» освіти. І от, на великий жаль, учительські з'їзди часто закінчувались арештом їх учасників та утисками передових учителів.

Зовсім інша річ у нас, в країні, де після Великої Жовтневої соціалістичної революції освіта та культура стали здобутком народу. Учителські з'їзди в нашій країні скликаються для того, щоб будити й розвивати творчу думку педагога. Відомо, що майже на всіх з'їздах учителів і політосвітпрацівників, на з'їздах, які відбувалися в перші роки Радянської влади, брав особисту участь Володимир Ілліч Ленін. [...]

Рішення нашої партії та уряду про школу, ухвалені в роки Вітчизняної війни, скеровані на підвищення якості навчання. Але ж серйозне поліпшення роботи середньої та неповної середньої школи значною мірою залежить від поліпшення роботи початкової школи.

Республіканську нараду вчителів скликано за рішенням уряду УРСР і ЦК КП(б)У, вона, ця нарада, повинна обговорити насущні питання початкової школи на Україні. А найважливішим із них є питання про культурність та грамотність учнів.

Мені відомий лист однієї учительки Київської області, тов. С. Громаківської (листа надіслано було до редакції

«Правды України»). Тов. Громаківська пише: «Вправний архітектор, який будує великий дім, головну увагу приділяє фундаментові будівлі, твердо пам'ятаючи, що це — найголовніше й основне. Я не помилюсь, коли скажу, що фундаментом народної освіти є початкова школа».

До цієї правильної думки треба лише додати, що грамотність, культура читання та писання в цьому фундаменті посідають головне місце.

Екзамени в школі показали, що висока грамотність школярів — це результат не стільки останніх років навчання, скільки перших років навчання в початковій школі. Не випадково кращі педагоги-майстри у перших класах надають особливого значення урокам читання та письма.

Найстаріша заслужена вчителька, що виховала Миколу Щорса, Марія Петрівна Бакевич² розповідає, як вона домоглась високої грамотності своїх учнів:

— Не сухим зазубрюванням граматичних правил я намагалася грамотності. Я намагалася прищепити їм любов до мови та літератури. Я читала напам'ять, і саме ж бо напам'ять, вірші Шевченка, байки Глібова та Крилова, «Записки охотника» Тургенєва, вірші Пушкіна, Лермонтова та інш. Те, що я знала все це напам'ять і так добре декламувала, захоплювало дітей. Вони завжди прохали мене: «Навчіть нас, щоб і ми так знали». Я намагалася, щоб діти не тільки запам'ятали, але й зрозуміли правила мови, щоб вони полюбили рідну мову, зрозуміли та відчували особливий аромат і колорит кожного слова. Я готувалась посилено до уроків граматики, щоб вони були насичені прикладами з художньої літератури й зацікавлювали дітей.

За останні роки наша школа досягла деяких успіхів в галузі культури читання та письма, але цього ще дуже й дуже замало. Грамотність — основа всякої культури. Не можна говорити про серйозні знання з історії, географії, арифметики, коли учень неправильно прочитає умову задачі, коли він з помилками та неправильними наголосами в словах розкаже який-небудь історичний епізод, хоча він цей епізод і розказав правильно та цікаво.

Педагогічна громадськість працює тепер над підготовкою нових підручників для початкової школи, і особливо книг для читання. Це дуже велике й серйозне завдання, яке дали нам ЦК КП(б)У і РНК УРСР. Треба, щоб кращі педагоги й письменники, які пишуть для дітей, включилися в цю важливу роботу.

Мало ще в учбовій і виховній роботі початкової школи використовується народна творчість. Адже ж казка, народна приповідка й приказка — могутнє знаряддя вихователя. Зверніть увагу, старі бабусі прекрасно помітили любов і потяг дітей до казок. Розказування казок, як метод виховання дітей, давно відомий у народі. Чому ж ми позбавляємо учнів початкової школи цієї великої радості? Треба використати всяку можливість, щоб прищепити дітям смак до народної творчості, дати їм відчутти всю красу казок, їх національний характер, особливість побудови. Мова дітей стане багатю, оригінальною, змістовною.

Буде справедливим, коли ми скажемо, що й наші поважні газети «Зірка» та «Юный ленинец» грішать у цьому розумінні, мало популяризують твори народної творчості.

Казки виховують у дітей кращі риси характеру, формують їх свідомість, внутрішній духовний світ. Напевне, і Олег Кошовий в дитинстві з уст своєї матері прослухав немало казок, народних пісень, оповідань. Казкові образи, народна пісня дали Олегові поняття про честь і обов'язок перед народом, виховали у нього непоборну пристрасну любов до народу, до його героїчного минулого.

Культура мови та письма, грамотність дітей, дитячі читання в школі й дома — ось саме ці питання повинні бути широко й детально обговорені на нараді, бо вони є головними, провідними питаннями в усій учбово-виховній роботі початкової школи.

Немає сумніву в тому, що перша республіканська нарада вчителів продемонструє від імені всього радянського учительства свою відданість справі Леніна та готовність працювати для блага нашої Вітчизни, для виховання дітей народу.

[1945]

[ВИСТУП ПЕРЕД ВИПУСКНИКАМИ КИЇВСЬКИХ ШКІЛ ПРИ ВРУЧЕННІ АТЕСТАТІВ ЗРІЛОСТІ]

Від імені Народного комісаріату освіти УРСР Української Радянської Соціалістичної Республіки сердечно вітаю вас із сьогоднішнім незвичайним вашим святом — із закінченням повного курсу середньої школи!

Громадськість столиці Радянської України урочисто відзначає цю радісну подію. 502 випускники київських шкіл одержали атестати зрілості, із них 39 нагороджено золотими медалями. Сьогодні про вашу радість широко говорять газети, радіо розносить славу по світах!.. А в природі — гляньте! — теж дозрілість: жито достигло, соняшники цвітуть, яблука наливаються...

У знаменні дні зустрічаємось ми тут з вами — у дні тріумфу Перемоги.

Німецькі загарбники чотири роки тому зазіхнули на нашу священну землю, німецькі загарбники хотіли були зробити наш народ своїм рабом, але народ радянський не став на коліна. Багато витерпів він, багато перестраждав, а все ж переміг — і переміг навіки. Вийшов наш народ із війни загартованим і дужим. Свідком цьому є те, що до голосу його прислухалися на конференції Об'єднаних націй у Сан-Франціско; свідком цьому є те, що в нас зараз по своїх домівках розходяться демобілізовані; свідком цьому є те, що ми цього року збираємо багатий урожай Перемоги...

Німецькі загарбники хотіли були припинити зростання нашого народу. Для цього вони поставили собі за мету фальсифікувати історію України, змести з лиця землі всі учбові заклади, винищити учителів та учнів, попалити підручники...

Багато довелось зазнати горя як учителям, так і учням. Скільки було замучених, повішених, у землю живими утопканих!

Але народ наш безсмертний! Народ наш вічнотворчий і незламний, немов той дуб над озером, що зверху він,

в житті шумно-зелений,— а ще ж і в воді повтореним життям, тобто творчістю своєю, відбивається... Отже, сьогодні в нас у школі є й учителі, й підручники, й учні. А до того ще ж і урожай великий наша радянська школа принесла — це одержання випускниками атестатів дозрілості, це одержання випускниками золотих медалей.

Але і урожай Перемоги, й піднесення нашого добробуту, і мир, і післявоєнна можливість творча, і нарешті, нап сьогодні з вами урожай радянської школи — чи можливі були б вони, коли б не встали грудьми за Батьківщину ваші батьки, брати й знайомі, що в лавах Червоної Армії, як також і в загонах червоних месників-партизанів, відважно боролися проти берлінських людоджерів?

Так, героїчна Червона Армія — це наш рятівник, це наша любов і слава.

Товариші випускники! На вашу долю випало велике щастя першими одержати атестати зрілості. Ви повинні бути з цього горді, але ж горді не тільки за себе. Це вірно, що атестати зрілості ви заслужили собі своєю волею, своєю повсякденною роботою над книжкою. Було іноді холодно в класах, бракувало посібників, приладь... Але пам'ятайте ж ви і те, що без допомоги ваших навчителів, без їхнього керування вашою волею ваша робота над книжкою не була б така повноцінна. Пам'ятай[те] ж ви і те, що без запровадження в роботу школи нових постанов партії та уряду наука ваша не так би швидко посувалася щодо поліпшення її якості. Усі ці постанови — закон про екзамени на атестат зрілості та про присудження золотих і срібних медалей — знаменують собою непохитну могутність нашої Вітчизни й дозрілість радянської школи.

[Перша половина липня 1945 р.]

ПОЧАТКОВА ШКОЛА В СИСТЕМІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗАВДАННЯ

Товариші!

Початкова школа здійснює найважливіше завдання в справі виховання нового покоління радянських людей — покоління, якому, як сказано в Програмі партії, треба буде остаточно встановити комунізм. Вона подає дітям основи знань, основи грамотності, без засвоєння яких неможливе ніяке навчання, без засвоєння яких неможливе культурне, господарче та політичне зростання народу. Початкова школа — це масова школа, вона охоплює геть усіх дітей молодшого шкільного віку. Без неї неможлива середня освіта, неможлива освіта ремісничка.

Роль початкової школи в усій системі народної освіти виняткова.

Недаремно найвидатніші теоретики педагогічної думки саме тим і вславили себе, що сприяли розвитку початкової школи. Великий педагог слов'янських народів Ян Амос Коменський¹ насамперед відомий нам тим, що розробив теорію побудови школи рідної мови, тобто початкової школи. Друг дітей, швейцарський педагог Песталоцці² все життя своє розробляє питання початкового навчання, маючи на меті тим самим «полегшити народові вивчення основ усіх ремесел і наук та відкрити покинутим і засудженим на здичавіння здібностям бідних і немічних шлях до майстерності, яка є у той же час і шляхом до людяності». Великий син українського народу Тарас Шевченко, укладаючи свій «Буквар», проектуючи в додаток до нього укласти ще й арифметику, етнографію з географією та історією, теж мав на увазі інтереси початкової освіти.

Великий російський педагог Костянтин Ушинський, славетний автор «Родного слова» і «Детского мира», всю силу свого педагогічного генія віддав на те, щоб створити вірцеву початкову школу для навчання дітей свого народу.

Видатні послідовники Ушинського — Бунаков³, Остро-

горський⁴, Водовозов⁵, Борис Грінченко, класик грузинської педагогіки Якоб Гогебашвілі⁶ та інші теж увійшли в історію педагогіки саме як методисти та автори підручників для початкової школи.

Питання початкового навчання глибоко цікавили таких велетнів революційно-демократичної думки, як Белінський, Добролюбов і Чернишевський. Цікавили вони також і великого письменника землі російської Льва Толстого. Усі вони вивчали сучасні їм підручники для початкової школи, вивчали книжки для позашкільного читання дітей молодшого шкільного віку.

Найкращі педагоги, найпередовіші представники громадськості, бажаючи поліпшення освітньої справи в Росії, виступали на боротьбу за те, щоб дати раціонально побудовану початкову школу. А боротьбу треба було провадити напружено. Бо російський царизм, російські поміщики або зовсім не хотіли давати освіти дітям народу, або намагалися давати її в дуже обмеженому обсязі, та й то невисокої якості.

Гніт був особливо важким для так званих «іногородців», до яких зараховували українців, білорусів, євреїв, татар, вірмен та ін., і гніт цей позначався на всіх галузях життя. Всяку ініціативу вважали за недозволене, за вольність. На сміливе дерзання в науці, в мистецтві, в педагогіці дивились, як на революцію. Страх, холод, жах ходив по всій країні і заглядав у вікна. Пригадуйте, як яскраво цей стан пригнічення трудящих у царській Росії відсвітив у своїй казці «Хо» Михайло Коцюбинський? «Вийшов Хо на галявину, оперся на сучкуватий костур, майнув довгою бородою — і повіяв од неї тихий вітрець, холодною цівкою вдарив у дерева. І враз затремтіло молоде листя, зашамотіло, струсило з себе дощ самоцвітів... Сполохались пташки і в одну мить ущухли...». Отак же само під холодним подихом царської цензури часто доводилось замовкати і українським діячам культури, які, однак, не хотіли мовчати і всіма силами боролися проти царизму.

Особливо дошкульно гніт царизму позначався на сільських учителях, на початковій школі. Ось у цій же наведеній мною казці Коцюбинського є також і образ боротьби сільського вчителя з носієм жаху та пригнічення — із страхітливим Хо. Коли Хо, заглянувши у вікно школи, побачив, що там, усередині учитель разом із селянами, нікого й нічого не боячись, вільно обмірковують собі питання, як би його всією громадою та купити землі в сусіднього дідича,—

Хо не витримує й викликає відважного господаря на боротьбу з собою. Хо віє холодом на вчителя. Почувши присутність страху, учитель «обертається до Хо й дивиться йому в вічі довгим, зважливим поглядом...». Від цього погляду Хо, нарешті, тратить свою силу і схиляє голову.

Так, у боротьбі проти царизму немалі мав свої заслуги й народний учитель — це і Борис Грінченко, й Степан Васильченко, й Петро Щепкін, й Серафима Морачевська, Марія Бакевич, і багато ще інших відомих і безвісних працівників на полі народної освіти.

Боротьба проти царизму, проти влади експлуаторів була одночасно й боротьбою за народну освіту. [...] Великий Ленін, викриваючи мракобісницьку політику царського міністерства освіти, очолюваного відомим реакціонером-поміщиком Кассо, констатував, що в 1908 році «близько чотирьох п'ятих дітей та підлітків у Росії позбавлено народної освіти»⁷.

Великий Ленін, партія більшовиків вимагали широкої народної освіти — справжньої, вільної. Вони з'ясували масам, що неучтво в Росії існуватиме доти, поки народ не скине з себе гніту кріпосників-поміщиків. Партія більшовиків послідовно боролася за загальне обов'язкове навчання всіх дітей.

* * *

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції партія більшовиків готувала необхідні передумови для здійснення такого важливого завдання, як охоплення всіх дітей відповідного віку початковою освітою. Для цього було потрібно величезні кошти, значні вчительські кадри, велика кількість приміщень для шкіл; для цього були потрібні дуже великі паперові ресурси і значна поліграфічна база, щоб можливо було забезпечити колосальну шкільну мережу підручниками та навчальним приладдям. Широка допомога, яку подавали партія й уряд справі розвитку народної освіти, сприяла зміцненню й зростанню наших шкіл. Ми можемо буквально тисячі шкіл назвати, які із убогих церковноприходських шкіл перетворилися у навчальні заклади (Димерська, Липецька, Ломоватська та інші школи).

XV з'їзд ВКП(б) (1927) постановив «вжити заходів до рішучого проведення в життя загальнообов'язкового початкового навчання».

[...] 15 років тому — 25/VII 1930 р. — ЦК ВКП(б) ухва-

лив історичну постанову про здійснення загальнообов'язкового початкового навчання дітей на всій території СРСР.

За короткий час, а саме — за 1931—[19]32 рр., загальне обов'язкове початкове навчання стало живим, діючим. Мережа початкових шкіл і I—IV класів у семирічках настільки зросла кількісно, що була спроможна охопити всіх дітей віком 8—12 років. Право всіх дітей радянського народу на освіту, що про нього мріяли кращі наші люди, здійснилося. Це право знайшло своє відображення в золотих словах 121 статті Радянської Конституції.

Початкова освіта охоплювала в СРСР все більш зростаюче число учнів: у 1928/29 навчальному році в початкових школах було 11 мільйонів 600 тисяч учнів; у 1933/34 році в них навчається 17 мільйонів 800 тисяч учнів; у 1938/39 році уже налічувалось 21 мільйон 200 тисяч учнів. У початкових школах Радянської України навчалось у 1940/41 навчальному році 3 мільйони 718 тисяч і у 1944/45 році — 3 мільйони 600 тисяч учнів.

У своїй звітній доповіді на XVIII з'їзді ВКП(б) товариш Сталін констатував, що весь попередній період справді був періодом культурної революції. Освіта, мистецтво, всі засоби культури стали на ділі обслуговувати багатомільйонні маси нашого народу.

Не можна не визнати того, що вирішальна роль у цьому належала нашій початковій школі. Це вона, це вчителі початкової школи ліквідували народну темряву, це вони становили найчисленніший загін учителів шкіл ліквідації неписьменності та шкіл для малописьменних. Це вони становили найчисленніший загін агітаторів за колективізацію, за виконання державних планів розвитку народного господарства, народного прибутку. Це вони закладали перші основи для виховання свідомих, освічених, розвинених, перейнятих духом радянського патріотизму воїнів, які витримали титанічну боротьбу з найлютішим ворогом нашої Батьківщини й усього людства — гітлерівськими недолюдками. І не тільки витримали, а й дістали над ними всесвітню історичну перемогу.

Напад німецьких загарбників на СРСР, нав'язана гітлерівцями нам війна, тимчасова окупація України завдали школі, як і всім культурним закладам, величезної шкоди. Фактично ніякої школи, ніякої освіти за час німецької окупації на Україні не було. Десятки тисяч шкіл німецькі загарбники знищили з усім їх устаткуванням або поруйнували й розграбували.

Тяжко було вчителям нашим, до неможливого тяжко, і тому переважна більшість їх пішла в партизани або ж нелегально стали тримати зв'язок з народними месниками. Так, директор і вчитель Стриганської школи Славутського району Кам'янець-Подільської області партизан Антін Одуха прийняв у своє з'єднання близько 400 учителів. Сільська вчителька Зачепилівського району Харківської області Пелагея Жерноклів врятувала життя 25-ти бійцям і офіцерам Червоної Армії, за що й нагороджена орденом Вітчизняної війни. Всім відомі ще з перших років війни учителі Герої Радянського Союзу Тимофій Шапало, Василь Яремчук, Юрій Збанацький, Олена Бур'янова та ін. Від рук німецьких фашистів героїчною смертю загинули: учителька села Рожни Броварського району на Київщині партизанка Ліда Хоменко, учителька Поріївської школи на Вінниччині Марина Ващенко — за те, що віддала свою школу в розпорядження партизанського загону; учителька Ольга Гордійко⁸ з села Піски Новобасанського району Чернігівської області й багато-багато інших. Роль українського вчительства у боротьбі проти німців та інших ворогів нашої Батьківщини велика. Ми горді з того, що Герой Радянського Союзу Зоя Космодем'янська своє партизанське ім'я «Таня» взяла собі по імені української учительки Тетяни Соломахи, яка загинула героїчною смертю під час громадянської війни. Треба згадати славу родину Томашівських, яка в цілому своєму складі разом з матір'ю брала участь у партизанському русі. Два члени з цієї родини — нині інспектор Наркомату освіти тов. Томашівський і його сестра — були вчителями початкової школи. Учитель Іван Кириченко, який понад 50 років учителює в с. Ташані Переяслав-Хмельницького району, зазнав великих переслідувань від німців. Німці, залякуючи Кириченка, убили його сина, але Кириченко не пішов до них на службу.

Багато енергії поклали органи народної освіти, вчителі й громадськість після звільнення нашої країни від окупантів, щоб відновити школу, зібрати дітей, педагогів. Не було букварів — педагоги брали перо та кольорові олівці, і появлялись букварі саморобні. Бракувало навчальних приладь — вчителі знов-таки разом із учнями виготовляли їх самі. І треба сказати, що з цим державної ваги завданням наше вчительство з честю справилось. На сьогоднішній день роботу поновили 15 тисяч 244 початкових школи. Багато енергії творчої вимагалось від учителів, щоб під-

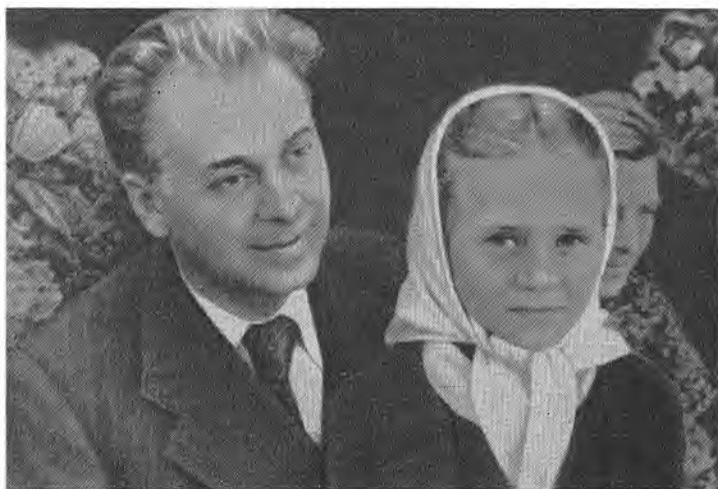
О. Є. Корнійчук, кобзар Ф. Д. Кушнерик і П. Г. Тичина. 1940 р.

П. Г. Тичина серед зенітників. 1944 р. (серед бійців та офіцерів 1083-го зенітно-артилерійського полку)

Нарком освіти П. Г. Тичина на уроці. 40-ві роки

П. Г. Тичина з ученицею. 50-ті роки

нести нашу школу на рівень тих вимог, які ставить до неї наша країна.

У реалізації цього завдання допомогло нам усім піклування партії про школу, про забезпечення дальшого зростання її. Виявом цього піклування є нові постанови партії й уряду про школу: запровадження роздільного навчання хлопців і дівчат по містах, запровадження «Правил для учнів», ліквідація соцзмагання в навчальній роботі, встановлення екзаменів — випускних та на атестат зрілості — ці заходи допомогли значно поліпшити якість навчання й виховання в нашій школі, зокрема в початковій.

Вивчення роботи наших початкових шкіл на протязі року та аналіз наслідків екзаменів у IV класах свідчить про те, що, незважаючи на важкі умови праці в цьому році, багато наших шкіл домоглися задовільних наслідків навчання. Рівень грамотності їх учнів не тільки не нижчий за той, що був у нас перед війною, а навіть у багатьох місцях і вищий.

Проте в цілому ми аж ніяк не можемо бути задоволені роботою нашої початкової школи. Рівень грамотності, яку вона дає нашим учням, часто ще дуже відстає від тих вимог, які держава ставить до школи. Цей рівень дуже неоднаковий в різних школах. Є школи, якими ми можемо пишатись, але є й такі, що працюють зовсім незадовільно. Та й там, де школи в цілому працюють добре, вони не завжди забезпечують здійснення усіх тих вимог, які до них ставляться. Життя йде вперед, вимоги до школи зростають, а ми не встигаємо за цими темпами життя. Школа наша, при всіх її досягненнях, має ще чимало недоліків.

Піддати аналізу наші досягнення, виявити наш досвід, встановити наявність у нас недоліків і спільними силами накреслити заходи до найшвидшого піднесення досягнень та усунення хиб — таке основне завдання нашої наради.

* * *

[...] Навчання мови — це один із основних засобів освоєння знань соціалістичної культури. Навчання мови сприяє розвитку мислення дитини. Які прекрасні висловлювання Ушинського про рідну мову! Наприклад, такі ось рядки: «Мова народу — краший, що ніколи не в'яне і вічно знов розпускається, цвіт всього його духовного життя⁹, яке починається далеко за межами історії. В мові одухотворюється весь народ і вся його батьківщина, в ній перетво-

рюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й ріки, її бурі й грози — увесь той глибокий, повний думки й почуття голос рідної природи, який говорить так виразно в любові людини до її іноді суворої батьківщини, який виявляється так ясно в рідній пісні, в рідних мелодіях, в устах народних поетів».

Товариші педагоги! Та це ж не просто собі висловлювання, а ціла поема. А ось ще далі: «У скарбницю рідного слова складає одно покоління за одним плоди глибоких сердечних рухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя й пережитої радості,— одно слово, весь слід свого духовного життя народ ощадно зберігає в народному слові. Мова є той найбільш живий, найбільш багатий і міцний зв'язок, що поєднує в одне велике історичне живе ціле покоління народу, які жили в минулому, живуть тепер і житимуть в майбутньому».

Такими словами, що ллються від глибини душі, характеризує значення рідної мови великий наш педагог Ушинський. Навчання рідної мови він вважає основою всього навчального процесу в початковій школі. Він розглядав викладання рідної мови в плані не вузько граматично-орфографічних завдань, а в широкому плані розумового розвитку дітей, зростання їх знань про світ і людей, розвитку розумових здібностей їх, виховання у них цінних інтелектуальних та моральних якостей.

Навчанню мови радянська школа повинна приділяти особливу увагу. Насамперед, початкова школа повинна навчити своїх учнів свідомо, правильно, виразно читати та висловлюватися.

Проведена Українським науково-дослідним інститутом педагогіки¹⁰ перевірка успішності дає право зробити той висновок, що в цій справі ми маємо безперечні успіхи. Високі показники з читання виявили, наприклад, учні Цюрупинської школи № 1 Миколаївської області, учні 135 СШ м. Києва. Під час перевірки тут більшість дітей читали свідомо, правильно: діти вміли передавати свої думки. У 1-му класі школи м. Славути Кам'янець-Подільської області було 43 учні. Вчителька т. Висоцька Марія Григорівна, користуючись розрізною азбукою та допоміжними приладами — великим букварем, що його вона зробила сама, добре навчила дітей читати. Річний досвід показав, що й семирічні діти успішно навчилися читати, але й тут

багато залежить від методичної майстерності вчителя. Наприклад, у 1-му класі школи № 8 м. Житомира, школи № 49 м. Києва учні-семилітки досягли таких же наслідків у навчанні, як і восьмилітки, а в 135 школі м. Києва учні-семилітки вчительки Бондар Домнікії Тодосівни читають навіть краще, ніж учні-восьмилітки у іншого педагога.

Свідомо, чітко, голосно, виразно читають, добре переказують зміст прочитаного, усно й на письмі та вміють складати невеличкі оповідання учні II класу 52-ї школи м. Києва (вчителька т. Бойченко Ольга Петрівна). За даними обстеження, добрі показники успішності з російської мови (читання, культура слова) мають учні III класу ряду шкіл Полтавської області.

Аналіз контрольних письмових робіт з української мови учнів III-х класів свідчить про те, що в ряді як сільських, так і міських шкіл України досягнуто щодо грамотності дітей досить високої успішності. Так, в Цюрупинській школі № 1 Миколаївської області, в Херсонській семирічній школі, Бобринській середній школі чимало учнів написало диктант зовсім без помилок. Добру грамотність з російської мови виявили під час перевірки учні III-х класів Ворошиловградської школи № 18, Дніпропетровської № 46. Високого рівня знань учнів з мови досягла вчителька 13-ї школи м. Києва т. Торбієвська А. В. Любовно прищеплює дітям навички самостійної праці над книжкою, добре організує позашкільне читання учнів вчителька школи с. Великі Копані Херсонської області тов. Коваль Марія Трохимівна; вона вчителює вже 51 рік, в одній школі працює вона 45 років.

Але треба вказати й на ті недоліки в навчанні мов, які подекуди ще мають місце в ряді шкіл. По деяких школах учні I-х класів у процесі читання вигадують слова, перекручують наголоси (середня школа № 35 м. Миколаєва), замінюють звуки та нечітко вимовляють закінчення слів (школа № 8 міста Кам'янець-Подільська), без потреби повторюють слова, склади, звуки (школа № 30 міста Миколаєва, Гостролуцька школа Київської області), погано пишуть (Землянська школа Ворошиловградської області і Літинсько-Хуторянська школа Вінницької області). Невисокі успіхи з мови мають учні III класу Турбівської школи Вінницької області, школи № 10 міста Запоріжжя, учні Горбівської та Комарівської школи Кобеляцького району Полтавської області. По деяких школах незадовільна грамотність учнів III класу з російської мови.

У Сталінській школі № 116 — із 26 учнів 19 дістали під час перевірки незадовільні оцінки. Учні IV класу початкової школи села Володимирка Добрянського району Чернігівської області ледве розбирають найпростіші слова російської мови. В частині шкіл недостатньо працюють над культурою мови учнів. Недостатньо піклуються про те, щоб учні навчилися усвідомлювати багатство лексичних засобів і вміли ними користуватися. Часто читання, письмо й граматика з орфографією викладається майже як окремі ніби дисципліни без усякого зв'язку між собою.

Необхідно викоренити будь-які залишки фORMALІЗМУ в навчанні мови. Обов'язково треба поліпшити якість читання учнів як українською, так і російською мовами. Адже ж низька техніка читання перешкоджає засвоєнню знань не тільки на уроках з мови, вона гальмує загальний розвиток дітей. Матеріал, який читається, слід опрацьовувати ґрунтовно, глибше, в різноманітних формах, застосовуючи доцільну методичну систему. Метод пояснювального читання є одним з ефективних засобів розвитку логічного мислення учнів. З'ясування значень окремих слів, змістовий, а часом і приступний дітям стилістичний аналіз окремих речень, усвідомлення внутрішнього логічного змісту твору — все це треба спрямувати на розвиток власної думки й мови учня.

Хоч учні стали писати грамотніше, проте досягнений рівень грамотності не повинен нас задовольняти. Ми хочемо, щоб всі види роботи з мови служили цілям піднесення мовної культури учнів початкової школи, щоб вони разом із цим служили й цілям піднесення їх грамотності.

Різко треба поліпшити якість викладання російської мови в початковій школі, особливо це стосується школи сільської.

Народний комісаріат освіти оголосив конкурс на складання нових підручників з української та російської мови для початкової школи, бо теперішні підручники мають чимало недоліків. Три тижні тому відбулася скликана Наркоматом освіти широка нарада в справі укладання нових підручників. До цієї роботи залучаються нові авторські сили як із складу наукових працівників, так і з складу учителів-практиків. І треба сказати, що із загального числа учителів-практиків по складанню підручників 133 — добра половина припадає на учителів початкової школи, а саме — 71. Але нових підручників ми можемо сподіватися лише на 1946-47 навчальний рік.

Протягом 1945/46 навчального року доведеться Народному комісаріату освіти підготувати й дидактичні засоби, без яких важко ефективно викладати мову в школі. Я маю на увазі, насамперед, таблиці з граматики й орфографії та серії малюнків для уроків пояснювального читання й розвитку усної та письмової мови. Відсутність їх у школах не можна не вважати серйозною перешкодою для успішного викладання мови. Цю перешкоду неодмінно треба усунути. І ми її усунемо.

Засвоєння курсу арифметики так само ще недостатнє. Наші учні ще не мають таких знань з арифметики, які нам потрібні, і це серйозний недолік нашої початкової школи. Арифметика, як наука точна й разом з тим близька до життя, великою мірою сприяє розвитку логічного мислення дитини, привчає її до точності, а разом озброює уміннями та навичками обрахунків, так потрібних у практичному житті. Учні повинні знати фактичний матеріал, засвоїти правила й техніку обчислень, конкретно розбиратись у властивостях мір та в залежності між величинами, вміти користуватися ними при розв'язуванні задач та застосовувати набуті знання на практиці.

Спинимось трохи на тому, як учні засвоїли програму з арифметики. Перший клас — це великою мірою дітисемилітки. Нас особливо цікавило, як вони будуть перемагати труднощі у засвоєнні арифметики. Спостереження вчителів-практиків і наукових працівників, однак, показали, що дітисемилітки успішно засвоїли програму. Учні перших класів цілком усвідомили суть і порядок арифметичних дій та основних математичних понять про збільшення та зменшення по кілька одиниць, порівняння числових величин дією віднімання, а також навчилися самостійно розв'язувати задачі на 2—3 дії. Учні II та III класів, як показує перевірка стану успішності, програму виконали, і це створює ґрунт для дальшого вивчення математики.

Вивчення стану успішності по 15 областях України, яке провів весною цього року УНДІП, показує, що учні III класів виявили достатні знання: майже 80 проц[ентів] учнів успішно розв'язали типову задачу середньої труднощі за програмою I-го півріччя. При цьому переважна більшість учнів розв'язала її раціональнішим способом, чого не спостерігалось у попередні роки. Та поряд із тим значна кількість учнів не могла сформулювати запитання до дій,

виявляючи нерозуміння співвідношень між компонентами задачі.

Не посіла достатнього місця в школах і техніка усної лічби, часто найпростіші обрахунки учні виконують на письмі. Окремо можна згадати випадки вкрай занедбаної арифметичної грамотності. Так, жоден з учнів Кустанської школи Житомирської області не розв'язав задачі, а в новомосковських школах Дніпропетровської області, Балчанській та Степанівській школах Сумської області лише окремі учні розв'язали задачу, та й то з істотними помилками.

Всі ті хиби, які виявлено у I—III класах, істотно позначилися на якості знань випускних IV класів.

Наслідки проведених випускних екзаменів з усією очевидністю доводять, що корінною причиною недостатньо високих знань випускних класів початкової школи є розрив між теоретичними знаннями, з одного боку, і практичними вміннями, з другого. Слабким місцем у математичній грамотності учнів IV класів, як і попередніх, є не досить задовільна техніка розв'язання задачі. В практиці роботи масового вчителя III—IV класів частіше фігурують легші задачі, які не вимагають від учнів серйозної праці думки. Вкрай недостатньо володіють також і учні IV класів технікою усного обрахунку, не вміють користуватись рахівницею. Обрахунки при розв'язуванні задач учні III—IV класів роблять некультурно, застосовують спрощені способи, а через те виконують задачі надто повільно. Часто зустрічаються помилки і в обрахунках. Неодмінним завданням початкової школи на наступний рік є піднести якість математичних знань учнів до рівня вимог державної програми та життя.

Треба домогтися, щоб учні міцно засвоїли всі 4 дії з багатозначними числами, набули вміння застосовувати найбільш раціональну техніку обчислень та добре розбились в залежності між величинами (як ціна, кількість і вартість, час, швидкість і пройдений шлях тощо). Не можна надалі терпіти такого стану, коли значну частину часу викладач математики в старших класах змушений витрачати на «доробку» програми початкової школи. Так само не можна примиритись з тим, що майбутні вчителі початкової школи, учні Київського педагогічного училища, не справились з арифметичною задачею за IV клас початкової школи. В цьому вина не лише педучилища, а, в першу чергу, й початкової школи.

Кілька слів хотілось би сказати вам і про вивчення в початковій школі географії та історії. Насамперед я хочу підкреслити, що вивчення цих наук у нашій школі має особливе значення. Географія та історія поряд з рідною мовою є джерелом виховання радянського патріотизму, любові до нашої соціалістичної Батьківщини. Щоб виховати в дітей любов до Батьківщини, треба неодмінно збагатити їх знанням про те, які матеріальні та духовні скарби має наш народ, які багатства має наша величезна країна. А збагачена знаннями дитина сама потім, як виросте, прикладе їх уміло до життя. Молодий поет-фронтвик Василь Швець у своєму вірші «Лист до моєї вчительки»¹¹ ніжно-ніжно згадує Людмилу Петрівну за те, що вона навчила його пізнати й полюбити свій край.

...І Ви
обкреслюєте обережно рукою
для нас невідомі, чужі острови.
— З вас будуть полярники і мореплавці,
тож землю повинні ви знати свою!
Як істину, кожен слова зберігав ці —
все знати й любити в своєму краю.
І вносило слово в свідомість і в розум
Північного моря петорканий лід,
карельську березу, жорстокість морозу
і непроходимість зарослих боліт.
І ми розійшлися по краю широкім —
бували і в небі, і в морі, і там,
на Півночі дальній. І те, що уроком
недавно здавалося, стало життям.
Вам, певно, відомо усе — і не варто
про подвиги наші хвалитись, — коли
по тих островах, ще знайомих по карті,
пройшли Ваші учні, з боями пройшли.
Людмилу Петрівно! Звертайтесь незручно,
Та я Вам від щирого серця скажу:
учіть і учіть географії учнів,
щоб землю пізнали свою і чужу.

В дні Великої Вітчизняної війни наш народ захищав не абстрактне поняття батьківщини, а конкретні села і колгоспи, свої міста й заводи, неосяжні степи й багаті гори нашої країни, свій соціалістичний лад, здобутий перемогою народної революції, свою мову, найпередовішу в світі соціалістичну культуру, дорогоцінну спадщину предків.

Отже, нам треба поставити справу навчання в початковій школі так, щоб рідна мова, географія та історія виховували в дітей любов до своєї Батьківщини, розкривали перед ними перспективу розвитку нашої економіки та

культури, озброювали їх життєво необхідними знаннями про ті скарби, на основі яких будується наше життя.

Неприємно, звичайно, коли учень IV класу перенесе Париж на Ельбу або посадить його десь на березі моря, але в сто разів неприємніше буде нам, коли він не знатиме, на якій річці стоїть місто-герой Сталінград або які промислові міста знаходяться на Дніпрі. Як же поставлено навчання географії та історії в початковій школі? Наша школа досягла чималих успіхів у вивченні цих предметів. Настанови, що їх подано в рішенні ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 16.V-34 р. про вивчення історії та географії в школі, допомогло початковій школі усунути основні хиби й піднести якість знань учнів з географії та історії на вищий щабель. Піднесення їх проходить під знаком підвищення вимог до оцінки знань та введення випускних екзаменів.

Наслідки екзаменів свідчать про те, що переважна більшість учнів не погано засвоїла програмний матеріал з географії, знають факти, орієнтуються на карті, а головне — мають конкретні уявлення про свою Батьківщину, хоч, може, й не зовсім повні. Проте, в знаннях учнів з географії є серйозні недоліки. У відповідях учнів на випускних екзаменах з географії виявився схематизм. Даючи характеристику тієї чи іншої географічної зони, учні обмежуються простим переліком основних ознак (як-от — гори, річки, рослини, тварини тощо), недостатньо пов'язують їх. Не досить досконале знання карти. Учні довго шукають на ній початок річки, не точно показують межі зон чи межі республік, не вміють пояснити умовні позначення. Не можна поминути й того, що учні мало знають про свій край (місто, село, район, область), тобто краєзнавчий матеріал при вивченні географії належною мірою не використовується. Ось, наприклад, в одній із шкіл м. Києва учень на іспиті сказав, що із граніту виробляють... мануфактуру. Ясно, що винен у таких знаннях учня лише учитель.

Вищими стали знання учнів з історії. Спостереження інспекторів та наукових працівників Інституту педагогіки, а також наслідки проведених випускних екзаменів свідчать про те, що вивчення історії в початковій школі покращало. Змістовним стало викладання історії у III—IV класах шкіл України. Переважна більшість учителів добре усвідомила собі роль історичної науки в формуванні світогляду людини. На прикладах героїчного минулого нашої Батьківщини школа виховує в учнів почуття безмежної любові

до Батьківщини, до Радянської України, до великого російського народу, до партії Леніна та Радянської влади. З відповіді учнів на екзаменах видно, що більшість учнів не погано засвоїли фактичний матеріал, адже вони вміло розповідають про найважливіші події з історії нашої Батьківщини.

Проте у викладанні історії були недоліки й серйозні труднощі. Головна трудність при вивченні історії є мала кількість підручників та посібників. З цих причин у знаннях учнів з історії помічається схематизм, адже вчитель не мав змоги показати історичні події та факти з такою виразністю, щоб у дітей склалось повне й конкретне уявлення про ту чи іншу історичну добу. Внаслідок цього учням бракує історичної перспективи, і вони часто модернізують події далекого минулого, обставляють їх подробицями нашої сучасності. Напр., учні, не соромлячись, говорять що «на Куликовому полі¹³ стрекотали кулемети» або що «князь Олег приїхав до Києва на пароплаві». Зустрічаються нечіткості в засвоєнні учнями хронології, а також механічне вивчення її, через те учні плутають події, далекі одна від одної в часі, а хронологія — «це око історії».

Вивчення дітьми основ наук відіграє вирішальну роль в справі комуністичного виховання, в розвитку радянського патріотизму, в закладанні основ матеріалістичного світогляду, прищепленні любові до праці, пошани до соціалістичної власності тощо. Проте виховна робота школи ширша, вона проводиться не тільки через навчання. Ми повинні також прищепити дітям навички соціалістичної культури, підготувати їх до життя в умовах соціалістичного суспільства.

Процес виховання дитини відбувається не лише в школі. На дитину більш, ніж будь-хто, впливає родина, чималий вплив має й оточення. І в школі, і дома, і скрізь учні повинні поводити себе культурно, по-соціалістичному. Вимоги до поведінки школярів чітко визначено у затверджених урядом «Правилах для учнів». Застосування «Правил для учнів» — справа не одного дня і не одного лише вчителя, а й родини та громадськості. Цілком зрозуміло, що «Правила» не можна застосовувати без урахування вікових особливостей дітей. Однаковий підхід до учнів I—IV класів не може дати позитивних наслідків.

Як же ми з вами виконуємо це відповідальне завдання? Треба сказати, що успіхи наших початкових шкіл у за-

стосуванні «Правил для учнів» поки що не високі. Головне зло тут — кампанійський підхід. Торік у школах більше говорили про «Правила», більше вживали заходів, обмінювалися думками, а в цьому році вже помітно спала ініціатива, а в окремих школах майже забули про них. Наочний приклад подають навіть школи м. Києва. Учні київських шкіл одержали учнівські білети, але багато шкіл далі від цього не пішли. Ніхто цих білетів не перевіряє ні в школі, ні на вулиці, ні в кіно чи в театрі. Можна бачити, як учні порушують «Правила» на вулиці, але ніхто на це не реагує, навіть учителі проходять байдуже повз ці факти. Характерним є те, що чимало відділів народної освіти забули накази НКО про порядок відвідування дитьми кіно і театрів.

Не можна так думати, що одні накази та учнівські білети самі по собі забезпечать виконання «Правил». Мало буде одних бесід про значення «Правил» чи вивчення їх тексту, чим обмежуються в багатьох школах міста й села. Треба повсякденно і в школі, і в процесі всієї учбової роботи, і поза школою, і вдома привчати дитину до культурної поведінки, до ввічливості, дисциплінованості та почуття гідності радянського учня. Ми повинні виховувати в дітях справжній смак до чистоти й охайності, додержування особистої гігієни та вимог санітарної культури. Вірним шляхом до цього може стати правильна організація самообслуговування дитини. Наполегливо й тактовно треба виховувати в дітей бережливість у ставленні до свого, шкільного й громадського майна. Слід також всіляко культивувати в дітях почуття дружби та товаришування, вміння колективно жити й працювати. Хай діти на досвіді переконуються, що лише в колективній і дружній праці можна перемагати будь-які труднощі й весело відпочивати, що лише в дружній праці — джерело радості та щастя, а самотність та лінощі наводять сум і розчарування.

Хорошим помічником учителів в застосуванні «Правил» має бути піонерська та комсомольська організації. Ухвала XII пленуму ЦК ВЛКСМ та постанови колегії НКО УРСР від 20.V-44 р. накреслили шляхи зміцнення співробітництва вчителя з піонерською та комсомольською організаціями в боротьбі за якість навчально-виховної роботи. Ї перед вами стоїть завдання залучити собі на допомогу піонерів та комсомольців.

Має особливе значення організація педагогічної пропаганди серед населення, в першу чергу серед батьків. Без

участі батьків і всієї громадськості нам справитись з виховним завданням не пощастить.

В світлі цих завдань треба вітати ініціативу обкомів КП(б)У Сумської, Станіславської та інших областей про систематичне проведення «Дня учителя», а також ініціативу ЦК Комсомолу України, який провів 15.XI 1944 р. єдиний комсомольський день, присвячений питанню виховання дітей та застосування «Правил для учнів». Адже лише в співробітництві вчителів з організаціями нашої молоді — запорука успішного виконання виховних завдань нашої школи.

Не можна не сказати тут і про таку істотну прогалину у виховній роботі початкової школи, як неприпустимо занедбаний стан з викладанням малювання та співів. Важко говорити про естетичне виховання в школі, коли дітям не забезпечується прищеплення елементарних знань та умінь з мистецтва. Корінне поліпшення в навчанні малювання, співів та музики треба поставити собі за важливе завдання найближчого часу.

Всю нашу виховну роботу ми повинні проводити під кутом зору комуністичного виховання. Треба завжди пам'ятати, що наша Батьківщина посідає провідне місце в боротьбі волелюбних народів світу з темними силами реакції. Русійною силою героїзму радянських людей є натхнення їх високими й благородними цілями, які вказав нам великий Ленін. Патріотичний обов'язок учителя зробити все, щоб наша молодь була достойною стояти в авангарді культурного людства.

* * *

Партія та уряд приділяють багато уваги початковій освіті. Історичні рішення про школу і, зокрема, останні постанови партії та уряду вимагають від нас неухильного зростання якості навчально-виховної роботи, створюючи для цього належні умови.

В тяжких умовах Вітчизняної війни радянський уряд виділяв величезні кошти для відбудови шкіл, для проведення оздоровчих заходів тощо. Мільйони дітей шкільного віку відновлюють свої сили та здоров'я, побувавши в дитячих санаторіях, оздоровчих майданчиках та в піонертаборах. У багатьох школах організовано гарячі сніданки, діють майстерні для лагодження взуття. Спеціальною постановою уряду зобов'язано місцевпроми та облспожившілки виділити фонди для виготовлення дитячого одягу

та взуття, створено фонди для допомоги дітям військово-службовців та евакуйованих. Піклуючись про матеріальне забезпечення шкіл та вчителів, уряд спеціальною ухвалою поклав відповідальність на голів селищних і міських Рад, виконкомів районних та обласних Рад депутатів трудящих за підготовку шкіл до нового навчального року, за вчасний ремонт і завіз палива. Питанням підготовки шкіл до нового навчального року ЦК КП(б)У зобов'язав займатися і місцеві партійні організації.

На заклик партії та уряду про допомогу школі відгукуються і трудящі маси нашої Батьківщини. У РРФСР розгорнувся відомий черепанівський рух допомоги школі. Його підхопили в селах і містах навіть найвіддаленіших районів. Всім нам відомий торішній почин верхів'ян. Його підхопили у багатьох районах нашої країни. Цього року ініціативу трудящих Житомирського сільського району, які протягом одного вихідного дня цілком підготували всі 44 школи до нового навчального року, з піднесенням підхопили всі області республіки. Нечуваний ентузіазм виявляє наша громадськість у відбудуванні зруйнованих шкільних приміщень. Ще гриміли гармати у звільнених районах, а населення під проводом місцевих партійних організацій вже ремонтувало школи, зносило меблі, збирало книжки.

Хвилюючі картини нам довелося спостерігати, коли наша доблесна Червона Армія брала під свій захист школу. Під гуркіт гармат бійці і командири Червоної Армії замість перепочинку допомагали ремонтувати школу, завозили матеріал, збирали й вагонами повертали пограбоване німцями шкільне навчальне приладдя. Ось десь у Німеччині бійці натрапили на прапор школи чи альбом піонерзагону — відразу ж командування Червоної Армії надсилає посильного з подарунком і теплим листом до школи.

Піклування про школу в дні Великої Вітчизняної війни було невід'ємною частиною боротьби нашого народу за перемогу над ворогом. А про що це свідчить? Це є доказ того, як дорога народові школа, як любить наш народ свою радянську школу. Всі ми з вами знаємо, як турбуються про школу партія та уряд. І дивним є те, що знаходяться на місці окремі недбалі керівники місцевих організацій і органів народної освіти. Візьміть хоч би той факт, що на місцях далеко неповністю використано асигнування на господарські та учбові потреби школи, що вчителям затримують зарплату, порушують норми постачання вчителя

тощо. Винні в цьому деякою мірою і ми з вами. Мало ініціативи виявляємо ми в боротьбі за школу, за свої вчительські права. Там, де добре працює відділ народної освіти, де завшколою виявляє ініціативу — там створені належні умови для роботи школи, там добре працюють і вчителі. Звичайно, ми свідомі тих труднощів, які зумовлені наслідками Вітчизняної війни. Труднощі є й будуть ще. Перемогти їх можна лише спільними зусиллями. І ми їх переможемо.

Проте всі ці заходи ще не повністю задовольняють початкову школу. Ми знаємо, що в школі не вистачає підручників, бракує посібників, мало є педагогічної літератури. Ліквідувати цю прогалину в короткий час не можна. Ми мусимо над цим питанням працювати й працювати. Але де в чому винні і органи народної освіти та книготорговельні організації. Лише з вини Дніпропетровського облвню та Книготоргу торік десятки тисяч підручників понад місяць пролежали на складах залізниці, поки відділ шкіл залізниці не забрав цих книжок для своїх шкіл. Лише з вини Харківського облвню та Книготоргу на міських складах місяцями пролежали сотні тисяч підручників тоді, коли школи відчували гостру потребу в них. А з вини торговельних організацій вагони з підручниками засилялись іноді туди, куди було їм вигідніше з економічних міркувань.

Декілька зауважень про методичну допомогу початковій школі з боку органів народної освіти. Для допомоги школі ми поновили райпедкабінети та інститути удосконалення кваліфікації вчителів. Наркомат освіти через своє видавництво «Рад[янська] школа» готує видання ряду навчально-методичних посібників. Наркомат освіти провів також чимало нарад-семінарів, організував складання нових підручників для початкової школи.

Органи народної освіти ще мало уваги приділяють початковій школі. Практика інспектування шкіл та звітні матеріали органів народної освіти свідчать про те, що основну свою увагу вони приділяють семирічним та середнім школам. Інспектори райвно та облвню, здебільшого фахівці-предметники, мало знають початкову школу, через те уникають її і достатньої практичної допомоги вчителів не подають. Відчувається це й на конференціях-нарадах, і в педагогічній пресі. Позначається це й на системі підготовки педагогічних кадрів. Робота педучилищ відстає від тих вимог, які ставить до них початкова школа. Не можна

не визнати тут і того, що в самому апараті органів народної освіти початкова школа ще не набула належного місця. Адже в штатах відділів народної освіти і підлеглих їм методичних органів на початкову школу передбачено лише по одному працівникові. Виходить, що початкова школа ще не стала об'єктом належного піклування з боку органів народної освіти.

Нашим завданням надалі, отже, має бути — перебудувати роботу органів народної освіти в напрямі максимальної допомоги початковій школі, зміцнивши, в першу чергу, інспекторський апарат, райпедкабінети та інститути удосконалення кваліфікації вчителів методистами-знавцями початкової школи.

Лише Велика Жовтнева соціалістична революція, створивши Радянську державу, розкрипостила школу й народного вчителя. Партія Леніна створила всі умови для творчої роботи вчителя в новій радянській школі. В Радянській країні високо піднесено звання народного вчителя. Ленінський заклик — «народний учитель повинен у нас бути поставлений¹³ на таку висоту, на якій він ніколи не стояв і не стоїть і не може стояти в буржуазному суспільстві» — став провідним лозунгом для радянської громадськості в її піклуванні про вчителя та школу.

Радянське вчителство виросло в могутню культурну силу. Високо піднісся й авторитет радянського вчителя на селі та в місті. [...] І треба сказати, що радянське вчителство свою почесну місію виконує з честю і завзяттям. Про це свідчать успіхи нашого народу на фронті і в тилу, про це знає й весь цивілізований світ.

Але ми, більшовики, не можемо задовольнитися досягнутим. Ми ставимо перед собою великі завдання:

1) нам треба підвищити ідейний, культурний і педагогічний рівень учителів;

2) ми повинні у 1945/46 році домогтися охоплення загальним обов'язковим початковим навчанням всіх дітей шкільного віку, ліквідувати цілком наслідки німецько-фашистської окупації в цій галузі;

3) необхідно поліпшити вивчення української та російської мов у початковій школі; підвищити техніку читання й письма та грамотність учнів;

4) домогтися повного й міцного засвоєння курсу арифметики. Ми повинні дати нашим учням у початковій школі достатні математичні знання;

5) необхідно поліпшити також викладання історії,

географії та природознавства, цілком ліквідувавши схематизм та формалізм у вивченні цих предметів;

6) нам треба піднести на вищий рівень і виховну роботу нашої початкової школи, домогтися, щоб «Правила для учнів» були повністю прищеплені кожному учневі, стали за основу його поведінки. Необхідно також зміцнити зв'язок учителів з піонерською та комсомольською організаціями, а також з батьками в справі виховання дітей;

7) ми повинні також значно поліпшити роботу з малювання, музики та співів у початковій школі, забезпечуючи набуття учнями потрібних знань і навичок та виховуючи їх естетичний смак;

8) нарешті, нам необхідно поліпшити роботу з учителями початкової школи. Більше подавати їм методичної допомоги, більше працювати над підвищенням їх кваліфікації. Досвід передових, кращих учителів ми повинні зробити надбанням мас учительства.

На Україні є багато майстрів педагогічної справи. В нечувано важких умовах працювали вони в грізні роки війни. Їх ніщо не злякало, ніщо не скорило. Єсть у слов'ян народна казка про мужнього й безстрашного юнака Іванчо. Лютий ворог, щоб позбутися Іванчо, наказав кинути його під копита коней. Але Іванчо залишився непошкодженим. Тоді ненажерливий ворог наказав добре натопити піч, укинути туди Іванчо й замкнути хату. Але, коли увійшли після того до хати, то побачили, що Іванчо сидить за столом, умочає золотим пером у чорнило і кирилицею повторює. Отак було і з нами. Кривавий Гітлер кидав нас під копита коней, але ми залишилися живі. Берлінський звір палив нас на вогні, але ми залишилися непошкоджені. А залишилися ми непошкоджені тому, що весь час зміцнювали дружбу народів Радянського Союзу, що весь час зміцнювали дружбу з великим народом російським, а також і з західними слов'янськими народами. Там, якраз в ці дні, урочисто відзначають свято просвітників слов'ян Кирила і Мефодія, від яких і ми колись взяли були порядок і накреслення букв кирилиці.

Отже, всі ми тепер, і зокрема народні вчителі, в час мирного будівництва, як той Іванчо, рвійно беремося до науки, до творення своєї рідної культури.

На нашій нараді зібралися передові педагоги. До вас, товариші вчителі, майстри педагогічної справи, звертаюся із закликом очолити боротьбу за кращу початкову школу, поділитись своїм досвідом, допомогти молодим учителям

опанувати педагогічне мистецтво. Вам я від імені Наркомату освіти приношу щире подяку за самовіддану працю, за те, що високо підняли ви честь радянської школи, за піклування про нашу золоту молодь. Спасибі вам скаже сьогодні вся країна.

Хай живе і процвітає радянська початкова школа!

Хай живе і множить свої ряди армія радянського вчителства!

Хай живе наша героїчна Червона Армія-визволи-телька!

Хай живе могутня партія Леніна — натхненник наших перемог!

[1945]

МОЛОДІ — ДОРОГУ *

Товариші! Сьогодні у нас, у Спілці радянських письменників, звичайний черговий творчий виступ. Але настрої у багатьох із нас і, зокрема, признаюся, у мене — особливий якийсь, незвичайний. Бо це ж виступ молодих творців (вірніше сказати — наймолодших). Бо це ж показ творчості тих, які йдуть нам на зміну і яким ми, старші письменники, повинні будемо передати увесь свій письменницький досвід, усю свою розкрити допомогу.

Увага молодим з нашого боку повинна бути максимальна. Увага молодим покаже, наскільки ми глибоко й вірно зрозуміли настанови в цій справі партії та уряду, наскільки ми близько приклали до свого серця неодмінну потребу піклування про молодь, як то робив В. І. Ленін.

Володимир Ілліч у своїй промові на III Всеросійському з'їзді Російської Комуністичної Спілки Молоді дав вичерпуючу відповідь на поставлене ним перед молоддю питання: «Чого ми повинні вчитись, що нам треба взяти із старої школи і старої науки» і «як цього треба вчитись».

[...] Господарі своєї справи сотнями й тисячами появились у нашій країні — і саме появились із числа молоді. Це вони допомагали будувати Дніпрогес, це вони боролись за індустріалізацію народного господарства, за колективізацію сільського господарства, за перемогу ленінської національної політики. А хіба не пов'язаний з нашою молоддю стахановський рух, десятиріччя якого ми святкуватимемо в наступнім місяці? Або рух стахановців полів? Чи папанінська епопея? Але чи не найбільшою мірою показала себе наша радянська молодь під час Великої Вітчизняної війни у боротьбі проти німецьких загарбників. Берлінські людоїди хотіли знищити радянський народ, хотіли

* Вступне слово на вечорі молодих письменників, членів літературного об'єднання при журналі «Дніпро»¹, у клубі Спілки радянських письменників України 18 липня 1945 року.

припинити зріст його — і саме шляхом винищення багатонадійної героїчної радянської молоді. Та не зламали, не змогли зламати наших юних патріотів гітлерівські молодчики. І Зоя Космодем'янська, і Олег Кошовий з його товаришами — краснодонцями, і Люба Земська, і Ляля Убийвовк, і Ліза Чайкіна², і Ніна Сагайдак³ — усі вони поклали собі в душі краще вмерти за Батьківщину, а не здаватись ворогам. Героїзм радянської молоді тепер відомий всьому світові, і його беруть за приклад найкращі люди Західної Європи та Америки. Усі ви, певно, знаєте, як захоплюється ірландський письменник Шон О'Кейсі радянською молоддю. В своєму «Листі із Англії», опублікованому в журналі «Новый мир» (№ 4, 1943 р.), він писав, що англійська молодь перед війною, закінчивши школу, не знала, куди йти, не знала, що робити. І от більш активно стала вона під час війни, коли «намагається довідатись якомога повніше про те, як працює молодь Радянського Союзу». Якої гордості сповнене було наше серце, коли ми із газети «Правда» (31.X.[19]43 р.) довідалися, що англійська молодь оголосила конкурс на кращий літературний твір про Радянський Союз. Або ж іще один приклад: журнал «Британський союзник» в перекладі російською мовою друкує вірша англійської поетеси про Сталінград і т. д., і т. п.

Усе це іще й іще раз говорить нам за те, що радянська молодь є взірцем для інших народів, що радянський соціалістичний лад усі створює можливості для того, щоб особа людини якнайбільше розвивалась та виявляла свої таланти. Усе це говорить за те, що найкращі умови для зростання молоді є лише у нас в Радянському Союзі, де молодь наша не раз уже діставала похвальну оцінку з боку партії.

Центральний Комітет більшовицької партії в своєму привітанні на день 25-річчя ВЛКСМ сказав: «У Великій Вітчизняній війні радянська молодь виявила високу свідомість свого обов'язку перед Батьківщиною та незламну волю до розгрому ворога. Вона явилась гідною преемницею героїчних традицій нашого народу, бойових традицій партії більшовиків».

Ці слова, що сказані про всю радянську молодь, можна й повинно прикласти також і до молодих творців нашої країни, до тих молодих, що добре попрацювали під час Вітчизняної війни. Про них я особисто мав нагоду говорити в своєму виступі ще на першому пленумі Спілки радянських письменників СРСР у Москві 1941 року, а зго-

Щоби світ
 посмішками ясів!
 Щоб дзвеніла молодість
 піснями,
 Розсипалась
 сміхом по землі...
 Тому
 й гнів
 повсюди ходить
 з нами,
 Тому й кулі
 наші
 вічно злі.

Одне тільки можна сказати про цей вірш, що він прекрасний. Анатоль Дімаров сказав за всіх молодих. Творча молодь кричить: я хочу жити, жити задля того, щоб обезсмертити свій народ! То невже ж ми, товариші, затулятимемо вуха або ж одговорюватимемось тим, що нам ніколи? На VI Сесії Верховної Ради УРСР постав[лено] перед нами, письменниками, точно окреслені завдання щодо написання художньо повноцінних творів і щодо літературних кадрів. Нам треба здійснити ці завдання за всяку ціну.

Молоді творчі сили таке велике бажання мають бачити свої твори надрукованими, що іноді самі свої вірші переписують друкованими літерами, заводять у тверду оправу, малюють свій автопортрет, а в кінці книги ставлять таке: редактор — Я. Сам. Художник — Я. Він. Тираж — 1000 (книжка-рукопис Ярослава Вечеренка). До речі, про автора: 10 разів поранений, позбувся на війні слуху і правого ока. Йому всього-на-всього 25 років! Ну, ясно, що допомогти таким людям (а талант він має безперечний) є нашим святим обов'язком. Сьогодні на нашому вечорі присутній молодий незрячий поет із Полтави Іван Червоніщенко⁷, за якого сам обком партії клопочеться, щоб десь його підучити.

Декому з молодих талантів аж надто тяжко без нашої допомоги. Ось Саківський Платон — пише лівою рукою, праву теж поранено на фінському фронті. Ось Віра Хіра⁸ з Дніпропетровської області — незряча. Ось Марія Балюк⁹ пише: «Мені всього 24 роки, лежу в ліжку, не рухаючись. Пишу за допомогою лівої руки». Надіслала повість «Так было, есть и будет». Усіх сил треба нам, товариші, докласти до того, щоб допомогти зростанню молодих. І давайте не пожаліємо для цього ні свого труда, ні часу. Федір Михайлович Достоевський в своєму «Дневнике писателя» за 1877 рік з зворушенням розказує, як Григорович¹⁰ і Не-

красов, разом прочитавши увечері рукописну його повість «Бедные люди», на radoщах, що знайдено новий талант, пішли вночі й розбудили молодого автора, поздоровляли з успіхом, новим Гоголем зивали.

Товариші! Давайте будемо недремні, щоб не пропустити народжування й зростання справжніх талантів. Бо коли ми не будемо з молодими і коли там серед них, цих останніх, та заведеться дилетантство і всезнайство — пам'ятайте: це буде наш гріх, наш — і більше нічий.

Відрадним є той факт, що на Десятому пленумі правління Спілки радянських письменників СРСР неодноразово говорилося про роботу з молодими. Відрадно й те, що Спілка радянських письменників України має відкрити курси молодих. Якомога швидше це треба робити, бо саме ж життя давно вже нас в цім напрямі перегнало. Так, ми маємо відомості про роботу кабінету молодого автора при дніпропетровській газеті «Зоря»; про роботу молодих письменників у Дніпродзержинську; про роботу «літературних серед» при редакції газети «Радянська Буковина»¹¹; таких же «серед» при редакції газети «Ворошиловградська правда»¹², при редакції газети «Черкаські вісті»¹³, при Сталінському обкомі комсомолу, при Київському університеті та по інших місцях.

Сьогодні ми присвячуємо вечір виступові творчих молодих сил літературного об'єднання при редакції журналу «Дніпро». Це об'єднання давно вже почало свою роботу. В роботі літоб'єднання постійну участь беруть поети Степан Крижанівський, Валентин Бичко, Платон Воронько¹⁴, які фактично здійснюють керівництво об'єднанням, а також В[олодимир] Сосюра, Леонід Новиченко, Т[ерень] Масенко. Члени цього літоб'єднання Іван Столбін¹⁵, Валерія Гуртовенко¹⁶, Євгенія Чеханівська¹⁷, Галина Биченюк¹⁸, Анатоль Боженко¹⁹, Іван Цинковський²⁰, Анатоль Дрофань²¹, Дмитро Білоус, Петро Сліпчук²², Михайло Польовий²³, Володимир Семеновський²⁴, Борис Степанюк²⁵, Леся Хорунжа²⁶, Марія Познанська²⁷, Леонід Суярко²⁸, Надія Лісовенко²⁹ не раз уже виступали з своїми творами в пресі. Крім того, одвідують літоб'єднання російський поет Николай Поднебесный, єврейська поетеса, твори якої друкуються в журналі «Дніпро», Дора Хайкіна³⁰. Дехто з членів літературного об'єднання має вже свої твори і в перекладі на російську мову. Але вони дуже потребують в допомозі з боку старших наших письменників, вони потребують в органічній ув'язці із Спілкою письменників,

потребують в обміні своїми думками, в листуванні з письменниками народів Радянського Союзу і, зокрема, з письменниками російського народу.

Війну закінчено. Почався період мирного будівництва. Повертаються демобілізовані. Із числа їх багато хто постукає в двері Спілки письменників. Давайте ж двері наші для таких людей ні вночі, ні вдень не замикає — ніколи!

Україна Радянська сьогодні є возз'єднана, велика. Отже, можуть до наших вікон Спілки письменників і з Закарпаття молоді літературні ластівки прилетіти. Поодчиняймо ж навстіж вікна — нехай летять, нехай на radoщах вищебечують!.. А разом усі ми проспівасмо пісню дзвінку і величну про героїчний український радянський народ, про дружбу народів, про нечувану ще в світі перемогу над ворогами.

[1945]

ПІДСУМКИ ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВИ РНК СРСР ВІД 21.VI 1944 р. ТА ЗАВДАННЯ ШКІЛ НА НОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ РІК *

Велику перемогу Радянського Союзу над фашистською Німеччиною було підготовлено напруженою працею нашого народу на протязі 10—15 довоєнних років, працею, спрямованою на індустріалізацію нашої країни, на зліквідування її технічної й культурної відсталості.

[...] Нечуваним напруженням всіх своїх сил радянський народ здійснив п'ятирічку, зліквідував відсталість нашої країни й перетворив її на одну з найбільш передових і могутніх індустріально-аграрних країн світу.

Разом з промисловою, сільськогосподарською та військовою відсталістю було за цей же час зліквідовано також і культурну відсталість нашої країни. Десять довоєнних років були не тільки роками боротьби за передову соціалістичну промисловість, за передове сільське господарство, — вони були також роками боротьби за передову школу.

В своїй історичній постанові від 5. IX 1931 р. ЦК ВКП(б) звернув увагу всієї нашої громадськості на корінну хибу нашої школи, на те, що «навчання в школі не дає достатнього обсягу загальноосвітніх знань і незадовільно розв'язує завдання підготовки для технікумів і для вищої школи цілком грамотних людей, які добре володіють основами наук (фізика, хімія, математика, рідна мова, географія й інші)». ЦК ВКП(б) накреслив ряд важливих заходів до подолання цієї хиби в роботі школи.

Після історичної постанови від 5. IX 1931 р. було видано ряд нових про це постанов партії й уряду. Здійснення цих постанов дало свої наслідки. Корінну хибу в роботі школи було значною мірою подолано. Якість навчально-виховної роботи набагато поліпшала. Досягнення нашої школи, як і всі досягнення нашого соціалістичного будівництва, було перевірено суворим іспитом війни.

* З доповіді на республіканській нараді активу працівників народної освіти 30.VII 1945 р.

Знання, здобуті нашою молоддю в школі, дали їй можливість в найкоротший термін оволодіти сучасною військовою технікою. Армію було забезпечено цілком достатньою кількістю військових спеціалістів, які досконало оволоділи сучасною військовою майстерністю. Виховання в школі відіграло немало роль і у виробленні тих високих моральних якостей, які радянські люди виявили в дні війни на фронтах і в тилу і які викликали здивування й захоплення цілого світу.

Ці досягнення нашої школи ми високо цінуємо. Проте ми не можемо на них заспокоїтись. У роботі нашої школи є ще немало недоліків. Ці недоліки стають особливо відчутними у зв'язку з тими новими завданнями, які постали перед нашою країною, завданнями не тільки відбудови того, що зруйновано німецькими загарбниками, а й дальшого економічного, військового, політичного й культурного зростання нашої країни.

Партія й уряд ще під час війни піклувалися про те, щоб підготувати нашу школу до успішного виконання тих зрослих вимог, які перед нею поставлені всім дальшим ходом життя. Ще в дні війни партія і уряд провели ряд реформ, спрямованих на те, щоб піднести всю роботу радянської школи на вищий рівень. 21 червня 1944 року Раднарком СРСР прийняв спеціальну постанову «Про заходи до поліпшення якості навчання в школі». Ця постанова ніби завершує всі попередні ухвали партії й уряду в цій справі. Запроваджуючи випускні экзамени за початкову й семирічну школу та экзамени на атестат зрілості, вона ставить перед школою завдання забезпечити таку повноту й міцність знань учнів, при якій кожний попередній ступінь навчання створював би ґрунтовну базу для вищих його ступенів, а закінчення десятирічки забезпечувало б дійсну зрілість учнів, надійну підготовленість їх до успішного навчання у вищій школі.

Встановлюючи золоті та срібні медалі для випускників середньої школи, які виявили при складанні екзаменів на атестат зрілості видатні успіхи та мають відмінну поведінку, постанова з особливою силою наголошує, що успішне навчання держава й суспільство вважають за найпочесніший обов'язок нашої молоді.

Минув 1944-1945 навчальний рік, рік напруженої праці школи і вчителів, спрямованої на виконання вимог уряду про поліпшення якості навчання. Нам треба підбити підсумки цієї праці, відзначити досягнення в ній, а ще

більше — зосередити увагу на тих недоліках, які ще є в роботі нашої школи, і наших чергових завданнях в справі піднесення якості шкільного навчання.

Насамперед усіх нас цікавить рівень грамотності учнів. Ми можемо з задоволенням констатувати, що в цій справі у нас є значні зрушення. Атестати зрілості одержали учні грамотні. І з погляду орфографії, і з погляду змісту, з погляду синтаксично-стилістичного екзаменаційні роботи випускників середньої школи справляють загалом задовільне враження. Помилки орфографічні трапляються зрідка, розділові знаки на своїх місцях. Мова учнівських творів в основному правильна, ясна, а у кращих учнів і образна.

Помітно зросла грамотність і мовна культура учнів дев'ятих класів. Про це свідчать і дані широкого вивчення успішності учнів у 160 школах, в тому числі у 60 середніх, проведеного у квітні місяці цього року Українським науково-дослідним інститутом педагогіки. Під час цієї перевірки учням було запропоновано написати твір на одну з чотирьох літературних тем (за вибором).

У своїх письмових роботах більшість учнів 9-х класів обстежених шкіл виявили достатнє знання літературного матеріалу, знання текстів художніх творів і задовільні навички письмової мови. Вони правильно й чітко будують речення, володіють багатством українського синтаксису, свідомо вживають синоніми, епітети, порівняння та інші засоби образної мови.

Взагалі грамотність учнів виразно підвищилася за минулий рік, особливо в старших класах. Видно, що наполеглива робота шкіл, учителів, органів народної освіти на місцях дала свої наслідки. І це є наше серйозне досягнення.

Але рівень грамотності ще дуже неоднаковий по наших школах. Є ще немало у нас шкіл, де досягнення в підвищенні грамотності менш відчутні, де орфографічна та синтаксична грамотність учнів відстає від потрібного рівня. Є ще школи, які мало дбають про успішність своїх учнів з мови, вчителі яких недбало перевіряють їх роботи, оцінюють їх підвищеними балами.

Отже, недоліків у викладанні мови у нас ще багато.

А тому нам треба не зменшувати уваги до завдань боротьби за певну грамотність учнів, а навпаки, посилити її.

Районні відділи народної освіти повинні будуть взяти під свій неослабний контроль кожна школу. Вони по-

винні знати, перевіряти стан грамотності кожної окремо взятої школи.

Кожний директор повинен взяти під свій непослабний контроль кожен клас своєї школи, систематично ознайомлюватися з письмовими роботами учнів і вживати конкретних, дійових заходів в напрямку підвищення їх грамотності.

Багато ще треба працювати над підвищенням не тільки орфографічно-синтаксичної грамотності учнів, а й усієї їх мовної культури.

Перевірка шкіл виявила, що в деяких школах не практикується ніяких інших видів письмових робіт, крім диктантів. Тому й не дивно, що в таких школах учні не вміють самостійно висловлювати свої думки на письмі, пишуть дуже незграбно, з численними стилістичними помилками. У таких школах письмовим роботам учнів бракує ясності плану, послідовності правильного з'ясування обставин, про які розповідається, і т. ін.

Зовсім мало пишуть учні робіт типу описів, мало виконують вони словникових, фразеологічних вправ. На усунення цих хиб треба звернути увагу в наступному році.

Ми повинні поставити серйозні вимоги і до уроків з літератури. Учні повинні краще знати, глибше вивчати тексти художніх творів. Цій справі не скрізь надають належної уваги. Вивчення тексту повинно мати своїм наслідком не тільки знання сюжету твору, а й знання його художніх властивостей, зокрема знання художніх засобів мови письменника.

У вивченні української та російської літератури неодмінно слід підкреслювати зв'язок між ними, який завжди був і є виявом історичної дружби між українським і великим російським народами.

Треба буде освіжити вже протягом наступного року тематику учнівських письмових творів. Слід давати учням теми й за матеріалами творів, рекомендованих для позакласного читання. Більше місця слід приділити й роботі над так званими вільними темами.

Є фактом, що учні неохоче беруться писати на вільні теми. А ті, що беруться до них, не завжди виконують їх успішно. В таких роботах іноді мало думок, хоч і багато буває слів, важко виділити якісь основні твердження, які б дали глибоко й всебічно розвивалися та обгрунтовувалися. В таких роботах іноді буває важко навіть виявити певний логічний план.

Тому й необхідно вчити учнів писати твори не тільки на літературні, а й на вільні теми.

Більше уваги ми повинні приділити справі поліпшення стану викладання російської мови та літератури в школах з українською мовою викладання. Досягнення наші тут поки що незначні.

В. І. Ленін, рішуче заперечуючи русифікаторську політику царизму, в той же час дуже хотів, щоб народи Росії вільно, не з примусу оволодівали мовою великого російського народу, щоб «кожен житель Росії мав можливість навчання великої російської мови»¹.

Можливості для цього у нас необмежені. Бажання у молоді засвоїти російську мову, вивчити багатющу російську літературу велике. Мову цього народу всі ми, вся молодь і всі діти наші повинні вивчати й вивчати, бо в ній багатоще джерело нашого культурного, наукового й політичного зростання.

Перевірка успішності, проведена нашим науково-дослідним інститутом педагогіки в квітні ц[ього] р[оку], а також матеріали випускних екзаменів та перевідних іспитів дають право для висновку, що програму з математики в основній масі шкіл УРСР в минулому році успішно виконано, що знання математики в учнів помітно поліпшилися проти того, якими вони були в минулому навчальному році.

Цей висновок справедливий як щодо випускників середніх шкіл, так і щодо випускників семирічних і початкових шкіл. І в своїх письмових роботах, і в своїх усних відповідях учні X класів на екзаменах демонстрували свою цілком задовільну математичну озброєність і підготовленість до навчання у вищій школі. Значна частина випускників закінчувала екзаменаційні письмові роботи за 2—3 години, хоч мали право працювати над ними 5 годин.

Чимало випускників виявили добрий математичний розвиток, своє вміння розв'язувати запропоновані їм задачі не за шаблоном, а оригінально, своїми власними методами.

Випускники семирічної школи теж цього року здобули задовільні в основному знання з математики. Задачі й приклади з алгебри та геометрії, запропоновані їм на екзаменах, хоч вони і не були легкими, не поставили їх у важкий стан. З ними вони здебільшого успішно справилися.

Поліпшення знань з математики помітне і в учнів інших класів.

Та не можна не сказати й про недоліки, що є в знаннях учнів з математики, а значить, і у викладанні її. Серед цих недоліків треба передусім указати на недостатній ще рівень знань з арифметики. І в X-их, і в VII-их, і в інших класах часто буває, що учні легше вправляються з тригонометричними, геометричними, алгебричними операціями, ніж з арифметичними. Випускники X-го класу, правильно розв'язуючи задачу з алгебри чи з геометрії, не завжди, наприклад, здогадуються зробити таку звичайну, здавалося б, операцію, як скорочування дробів. Випускники VII-го класу не завжди вміють як слід виконувати дії з десятковими дробами. Деякі з них виконують, наприклад, ці дії нераціональним методом. Як відомо, правило про ділення десяткового дробу на десятковий вимагає спершу перетворити дільник на ціле число, потім відповідно збільшити ділене, а далі вже ділити, як дріб на ціле чи як ціле на ціле.

А деякі учні роблять не так: вони починають з діленого, перетворюють його на ціле, потім те саме роблять з дільником. Результат, звичайно буде правильний, але процес роботи складніший.

В екзаменаційних та іспитових роботах учнів VII—X класів зустрічаються такі факти, коли при складанні й відніманні дробів учні не шукають найменшого спільного знаменника, при розв'язуванні рівнянь не вміють зводити їх члени до найпростішого виду.

Негаразд ще у нас стоїть справа з навичками усних математичних операцій. Навіть випускники X-го класу нерідко відчувають найсерйозніші утруднення, якщо їм запропонують помножити усно двоцифрове число на двоцифрове, знайти 15 проц[ентів], 20 проц[ентів], 25 проц[ентів] від цілого числа та ін. Замість розв'язати ці завдання усно й швидко, учні вдаються до дошки або до паперу. А ці ж уміння так потрібні в житті! Вони не звикли тримати в пам'яті умову задачі або приклад і теж покладають свої надії на дошку чи зошит. Учні всіх класів, починаючи від I-го й до X-го, мало привчаються виконувати математичні дії мислено.

Цих, як і інших, хиб в знаннях учнів з математики нам неодмінно треба позбутися в наступному навчальному році.

Радянська школа надає дуже важливого значення природничим знанням. Їх роль у формуванні науково-матеріалістичного світогляду в учнів, в озброєнні їх

знаннями та вміннями, так необхідними для їх майбутньої практичної діяльності, першорядна.

Не спиняючись на досягненнях, що є у нас і на цій ділянці шкільної роботи, я хочу наголосити ті заходи, яких потрібно вжити для збільшення цих досягнень і для усунення тих значних недоліків, що є в нас у викладанні природознавства, фізики й хімії. До цих недоліків треба віднести насамперед формалізм у вивченні природничих дисциплін. Так, наприклад, з ботаніки учні вивчають рослини, перелічують їх ознаки, але часто роблять це все, не бачивши самих рослин. Учні вивчають рослинний світ без дослідів і спроб, багато з яких можна проробити в умовах кожної школи, вивчають його без екскурсій, без самостійних спостережень на пришкольних ділянках і в природі.

Знання учнів з фізики теж часто бувають переважно книжними. Іноді учні вміють математично довести фізичний закон, але неспроможні зробити це експериментально, навіть тоді, коли в школі є відповідні фізичні прилади. Або, знаючи закон, доводячи його математично чи експериментально, вони не уявляють собі ролі його в техніці, в побуті людей.

Вивчення учнями хімії так само нерідко відбувається без експериментів і різного роду інших практичних занять.

Практичні роботи учнів загалом ще не посіли належного місця у викладанні природничих дисциплін. А саме вони повинні найбільше сприяти здійсненню вимоги про деяку підготовку учнів до практичної діяльності, сформульованої на XVIII з'їзді ВКП(б).

На уроках фізики учні здебільшого тільки спостерігають демонстрування вчителя, а не привчаються самостійно користуватися приладами, конструювати моделі. На уроках зоології й ботаніки учнів не навчають готувати колекції, гербарії, препарувати тварин, замальовувати предмети природи, фіксувати на письмі чи графічно свої спостереження.

У тісному зв'язку з викладанням біології, фізики й хімії в школі повинно стояти виховання в учнів інтересу до читання наукової та науково-популярної літератури, з якої б шкільна молодь дізнавалася про новини в науці і поширювала свої природничі знання, набуті на уроках.

Де добре викладається біологія, фізика й хімія, там завжди створюються учнівські гуртки (ботанічні, зоологічні, електротехнічні, радіотехнічні та ін.). Проте ми мас-

мо немало таких шкіл, де таких гуртків або зовсім немає, або вони існують швидше тільки на папері.

Наша молодь допитлива, вона прагне діяльності. Учнівські гуртки — це ж прекрасне поле для розгортання цієї діяльності.

Досвід свідчить, що найміцніші гуртки бувають там, де їх роботу живить добре викладання відповідного предмета і де школа має певну матеріальну базу. Отже, наші заходи до піднесення якості навчання з природничих дисциплін повинні включати і турботу про відновлення й поповнення навчально-матеріальної бази шкіл, їх кабінетів та лабораторій. Ми не повинні чекати, поки наші фабрики виготовлять все потрібне нам наочне приладдя і через державні крамниці забезпечать нас ними. Ми повинні щонайбільше підтримувати ініціативу тих учителів, які беруться за ремонт і виготовлення наочного приладдя власними силами.

Цього року, як і минулого, були значні труднощі у викладанні історії. Найбільша з цих труднощів — це відсутність підручників. В деяких школах єдиним джерелом знань учнів був усний виклад учителя. Інші школи мали лише по 2—3 підручники на клас. Не всі школи своєчасно були забезпечені викладачами історії. Через це подекуди протягом тривалого часу історія зовсім не викладалася. Бракувало також історичних карт, альбомів, популярної історичної літератури тощо.

Проте чимало викладачів з успіхом переборювали ці труднощі. Мобілізуючи всі підручкові джерела, старанно обдумуючи методiku уроків, піклуючись про те, щоб їх виклад був конкретний, чіткий, зрозумілий, ґрунтовний, перевіряючи засвоєння поданого на уроках матеріалу, вони зуміли і за несприятливих умов домогтися задовільних знань учнів.

Екзамени на атестат зрілості показали, що учні непогано знають історію своєї Батьківщини. Трохи гірші знання вони виявили з нової історії. Аналогічне явище спостерігалось і в знаннях учнів IX класів.

Якщо відповіді учнів на запитання з історії СРСР звучали повно, насичені були патріотичними емоціями, супроводилися посиланнями на твори художньої літератури, цитатами з них, то цього не можна було сказати про відповіді на запитання з нової історії. Вони були надто стислі, догматичні, бліді. Так і відчувалося, що ці відповіді просто заучені.

Таке саме враження справляли в ряді шкіл і відповіді учнів з Конституції СРСР і УРСР. Іноді вони являли собою не що інше, як механічно заучені формулювання відповідних статей Конституції.

Зрозуміло, що якість знань учнів залежить передусім від якості роботи вчителя. У нас є вчителі, які дуже добре викладають історію, досвід яких треба було б зробити здобутком широких мас учителів. Вони не тільки старанно готуються до кожного уроку, старанно продумують його зміст, а й широко використовують різні засоби унаочнення (малюнки, карти, портрети історичних діячів, хронологічні таблиці тощо). Їх учні пишуть невеликі роботи на теми з історії, роблять зарисовки в зошитах. Вони використовують екскурсії в зв'язку з викладанням історії, організують роботу історичних гуртків, в яких учні опрацьовують окремі історичні теми, тощо.

Але є у нас багато і таких учителів, які самі недостатньо знають історію і мало працюють над собою. Є викладачі історії, які недостатньо обізнані з творами Маркса — Енгельса — Леніна, а тому вони дають учням спрощене, однобічне, а іноді й не зовсім правдиве висвітлення. Так, в одній школі учням пояснювали: «Декабристи зазнали поразки тому, що їх зрадив один з членів таємного товариства». Певно, викладачеві історії цієї школи невідомо, як В. І. Ленін характеризував причини поразки декабристів². Тому він і не зміг дати учням правильного, дійсно наукового розуміння цього історичного факту.

Деякі вчителі недостатньо піклуються про те, щоб дати своїм учням конкретні уявлення про ті чи інші історичні події, обставини, за яких вони відбувалися. Через те їх учні, розповідаючи про ці історичні явища нерідко їх модернізують. Так, в деяких школах учні IV класів казали, що, наприклад, «київський князь Олег робив похід на Константинополь пароплавами», що «на Куликовому полі стрекотали кулемети» і т. ін.

Є немало вчителів, які замінюють живий усний виклад історичного матеріалу диктуванням т[ак] зв[аних] конспектів, які далі заучуються учнями. Відсутність підручників не дає права ліквідувати усний виклад. Навпаки, саме через недостатню кількість підручників потрібно піднести якість усного викладу, подбати про його насиченість матеріалом, яскравість, образність. Тоді учні краще сприйматимуть історичний матеріал, тоді й знання їх будуть змістовніші.

Багато ще нам треба працювати й над тим, щоб учні навчилися розповідати про історичні події правильною, ясною мовою. Це, правда, однаковою мірою стосується і інших навчальних дисциплін.

Велика Вітчизняна війна значно піднесла інтерес учнів до географії. Щоденні повідомлення з фронтів вимагали від них знання карти, міст, важливих центрів, рік різних країн світу.

Кожного дня в школі учні купчилися біля карти, слідкуючи по ній, як розгортається гігантський наступ Червоної Армії та армій наших союзників. Багато шкіл зуміли використати цей стимул для посилення навчальної роботи учнів з географії.

Значне поліпшення знань учнів з географії є поза сумнівом. Відвідавши, наприклад, Петропавлівсько-Борщагівську неповну середню школу Київської області, я чув упевнені, ґрунтовні відповіді учнів на іспитах. Вони вільно орієнтувалися на карті, як на адміністративно-політичній, так і на фізичній. Я бачив у цій школі (а це звичайна сільська школа) багато географічних карт, чимало наочних матеріалів, виготовлених самими учнями під керівництвом свого досвідченого викладача тов. Зозулевич.

Скрізь є викладачі географії, які сумлінно працюють, стараються зробити максимум для того, щоб дати своїм учням міцні знання з свого предмета.

Учитель Бондар (Нижньопокровська школа Криворізького району Дніпропетровської області) разом з учнями виготовив карти, різні макети, альбоми та діаграми.

Учителька Спадаїна (Федаківська школа Витязького району Кіровоградської області) використовує на своїх уроках місцеві матеріали — колекції ґрунтів, рослин та ін.

Такі вчителі дають своїм учням надійні знання, розвивають у них інтерес до географії і стимулюють їх до активної самодіяльної роботи для закріплення й поширення географічних знань.

Перевірка знань учнів у квітні місяці теж виявила ряд шкіл з високою успішністю учнів з географії.

Та, на жаль поряд з такими школами і вчителями, ще є й такі, де рівень успішності з географії незадовільний.

Перевірка, зокрема, показала, що в деяких школах учні часто перекручували назви гір (наприклад, «Апинини» замість Апеніни, «Тамир» — зам[ість] Памір, «Гір-малай» — зам[ість] Гімалаї), міст, річок і областей Радянського Союзу (наприклад, «Оржиникиджге» замість Орджо-

П. Г. Тичина серед українських письменників. Початок 30-х років

П. Г. Тичина серед учасників антифашистського мітингу представників українського народу. Саратов, 1941 р.

П. Г. Тичина на відбудові Хрещатика. 1944 р.

нікідзе, «Чернігівськ» — зам[ість] Чернігів, «Инесей» зам[ість] Єнісей, «Грозницька область» зам[ість] Грозненська і т. ін.).

Деякі учні VIII класу переносили Красноярський край на Кавказ, Бессарабію включали в Західну Україну та ін. Хай це будуть і поодинокі явища, та хіба ж ми можемо терпіти їх? Хіба не соромно нам читати такі, наприклад, відповіді учнів VIII класу: «На базі хімічної сировини розвинулась текстильна промисловість, напр., Солікамськ», або «Свердловськ лежить в найвигіднішому положенні масштаба».

Автори цих відповідей не розуміють того, що вони пишуть. І не розуміють тому, що, очевидно, не досить подбали їх учителі про усвідомлення ними змісту їх знань і про те, щоб вони вміли висловлювати ці знання ясно й зрозуміло.

Часто буває у нас, що викладання географії доручається будь-кому. Необхідно надалі подбати про те, щоб викладання цієї дисципліни доручалося тільки підготовленим учителям. Не можна доручати цей предмет будь-кому та ще й розпорошувати викладання його між кількома вчителями у вигляді примусового додатку до їх основної спеціальності.

Треба з нового навчального року встановити суворіший контроль над тим, як викладається географія, яка увага приділяється їй в плані роботи методичних комісій, педагогічних рад і в планах роботи директорів шкіл.

У викладанні іноземної мови ми не можемо похвалитися навіть такими досягненнями, як з географії, особливо в школах сільських. Це пояснюється, головню, недостатньою кваліфікацією викладачів іноземних мов. У сільських школах цей предмет доручають іншим учителям за сумісництвом, які самі іноземними мовами не володіють. Тим-то й наслідки навчання мало задовільні.

Слід відзначити, що й обласні й районні відділи народної освіти мало виявляли увагу до цієї ділянки шкільного навчання, майже не вивчали стану викладання іноземних мов. Обласні інститути удосконалення кваліфікації вчителів теж забувають цей предмет. Та й в Українському науково-дослідному інституті педагогіки немає ні відділу, ні сектора, які б опрацьовували питання методики викладання іноземних мов у школі.

Завдання, що стоять тепер перед нашою школою, вимагають від нас, щоб ми приділили якнайбільше уваги

вивченню учнями іноземних мов. Нам треба, насамперед, подбати про те, щоб іноземну мову викладали знавці цієї справи. Треба налагодити методичну роботу з викладачами іноземних мов, приділити більше уваги іноземним мовам в інспекторській роботі органів народної освіти, а також організувати наукове розроблення питань методики їх викладання у школі.

1944-1945 навчальний рік в школах Радянської України був роком значного зрушення в справі поліпшення військового навчання і фізичної підготовки наших учнів. Останні постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У про військове навчання і фізичну підготовку учнів в значній мірі поліпшили цю ділянку роботи наших шкіл. Зміцнено керівництво нею, в основному розв'язана проблема кадрів військових керівників і викладачів фізкультури в школах, в значній частині шкіл проведено устаткування військових кабінетів, спортмайданів, організовані постійно діючі семінари для військових керівників шкіл, курси для викладачів фізкультури. Покращала якість самого навчання, в багатьох школах розгорнуто позашкільну спортивну роботу з учнями.

Але в цілому стан військового навчання і фізичної підготовки не може ще нас задовольнити. Директори багатьох шкіл і педагогічні ради мало приділяли уваги питанням військового навчання і фізичної підготовки учнів, а районні відділи народної освіти недостатньо контролювали роботу викладачів військового навчання і фізичної підготовки. Не було достатнього методичного керівництва цією роботою з боку інститутів удосконалення вчителів, які й досі не скрізь мають у складі своїх методистів фахівців з військового навчання. Давалася взнаки і низька загальна освіта та відсутність педагогічної кваліфікації у значної кількості викладачів військових дисциплін.

Нам треба з нового навчального року ретельніше зайнятися питаннями військового навчання і фізичної підготовки наших учнів, дібрати відповідні кадри військових керівників там, де їх не вистачає, стабілізувати їх та налагодити систематичну роботу з ними. Необхідно встановити дійовий контроль з боку відділів народної освіти за тим, як здійснюється військове навчання й фізична підготовка в школах, і піднести цю ділянку роботи на той рівень, якого вимагає держава.

Деякі слова про роботу шкіл в західних областях України. В 1940—1941 навчальному році по всіх західних

областях нараховувалося 7596 шкіл (з них 342 середніх, 2565 неповних середніх і 4689 початкових шкіл), в яких навчалося 1 455 000 учнів.

Німецько-фашистські загарбники, вдершись в нашу країну, зруйнували всю цю шкільну мережу.

Багато зусиль довелося покласти, щоб відновити школи в західних областях. Велику допомогу в цій роботі подали їм східні області своїми вчительськими кадрами. Завдяки цій допомозі в західних областях знову бурхливими темпами почала відроджуватися радянська школа. Вже 1 січня 1945 року в західних областях працювала 5691 школа з контингентом в 838 206 учнів.

Труднощів було немало. Для шкіл західних областей довелося скласти переходові програми, бо не можна було відразу їх перевести на стабільні програми радянської школи.

Мали місце труднощі з нестачею підручників, зокрема для шкіл національних меншостей (польських, чеських та румунських).

Народний комісаріат освіти приділив багато уваги школам західних областей. В обласних центрах проведено було наради активу вчителів і керівних працівників народної освіти, а в районах — районні вчительські наради. До областей було надіслано інспекторів для допомоги в організації й підготовці цих нарад та спеціальних доповідачів з практичних працівників і наукових співробітників Інституту педагогіки.

В січні цього року в м. Львові проведено міжобласну нараду активу вчителів і працівників органів народної освіти західних областей УРСР, на якій було понад 1000 присутніх. У березні місяці там же відбулася нарада завідувачів районних відділів народної освіти західних областей УРСР. Завдання обох нарад було спрямувати роботу шкіл на здійснення постанови РНК СРСР від 21.VI 1944 р. «Про заходи до поліпшення якості навчання в школі».

Активну участь в відновленні роботи шкіл в західних областях взяла й місцева громадськість разом з учительством.

Внаслідок усіх цих заходів навчальний рік, як свідчать про це матеріали екзаменів та іспитів, закінчився по школах західних областей з досить задовільними наслідками.

У нову еру вступають школи Закарпатської України. Уперше в історії діти віками уярмленої Закарпатської

України, звільненої доблесною Червоною Армією, дістали вільне право на рідну школу, на навчання рідною мовою.

Любовно пригортає до свого лона Радянська Україна свою молоду сестру. Вона оточить дітей її найщирішим піклуванням і зробить усе, щоб всі блага культури й освіти, науки й мистецтва стали доступними новим громадянам СРСР, щоб і в горах Закарпаття вільно звучало слово радянської правди, щоб звучало воно дзвінкою мовою народу.

* * *

В минулому навчальному році в ряді областей України закон про загальне обов'язкове навчання повністю не був здійснений. Основною причиною цьому були незадовільні матеріально-побутові умови населення, що не встигло оправитись і позбутись нестатків після німецької окупації. Брак взуття та одягу був однією з основних причин відсіву учнів. На 1 січня 1945 року по Україні не навчалось понад 250 тисяч дітей шкільного віку. З цим надалі ніяк миритись не можна, бо це ж є неприпустиме порушення закону про загальне обов'язкове навчання дітей.

У 1945-1946 навчальному році у нас буде 26 892 школи проти 25 391 школи минулого року. Ці школи мають охопити 4 909 000 дітей (проти 4 499 000, які навчалися в минулому році).

З наступного навчального року потрібно також здійснити загальнообов'язкове навчання всіх глухонімих, сліпих, слабозорих, туговухих і розумово відсталих дітей. Треба зробити все, щоб ці діти неодмінно були охоплені навчанням.

Для здійснення загального обов'язкового навчання необхідно передусім подбати про створення сприятливих матеріальних умов для роботи шкіл. Радянська громадськість багато допомагає нам в здійсненні цього завдання. Патріотичний рух в цій справі, що розпочався в сільському Житомирському районі, поширився тепер на всю Україну. Обов'язок всіх керівників відділів народної освіти, директорів шкіл та вчителів очолити цей рух та всебічно його використати для підготовки шкіл до нового навчального року, забезпечення їх меблями, паливом і всім необхідним для їх нормальної роботи. Обов'язок наш оточити піклуванням дітей-сиріт, дітей інвалідів Вітчизняної війни, дітей фронтовиків, забезпечити необхідну їм допомогу одягом, взуттям і харчуванням.

В новому навчальному році постачання школам підручників і навчального приладдя поліпшиться проти минулого року, але далеко ще не забезпечить всіх потреб школи. Наше завдання — максимально використати всі наявні підручники попередніх видань, всіляко заохочувати населення передавати їх школі, а також зробити все, що від нас залежить, для поповнення навчально-матеріальної бази шкіл, забезпечення їх наочним приладдям, використати всі можливості для забезпечення шкіл зошитами, перами, чорнилом.

Нам потрібно підготувати й провести на високому рівні обласні наради активу працівників народної освіти та районні вчительські конференції, обговорити на них підсумки шкільної роботи за 1944-1945 навчальний рік та намітити конкретні заходи до її дальшого поліпшення в наступному навчальному році.

Потрібно терміново укомплектувати обласні та районні відділи народної освіти кваліфікованими силами, які змогли б забезпечити належний контроль і добре керівництво роботою шкіл. Від якості цього керівництва залежить великою мірою справа поліпшення шкільної роботи.

Нам треба створити всі умови для того, щоб учителі могли нормально працювати, підносити свою кваліфікацію, віддати всі свої сили й енергію школі, дітям. Кінець кінцем, їх робота вирішує все. Учитель є тією центральною фігурою, від якої залежить успішне здійснення постанов партії й уряду про школу.

Ми стоїмо перед початком нового навчального року. Країна чекає від школи, щоб вона давала їй людей розвинених, культурних, освічених, людей з інтересом до знань, людей ініціативних, діяльних, здатних у вищій школі оволодівати здобутками науки, здатних іти вперед в будівництві соціалістичного господарства та культури. Країна соціалізму оточує свою школу піклуванням. Обов'язок школи, обов'язок учителя відповісти на це піклування новим піднесенням своєї роботи, зробити новий навчальний рік роком нових досягнень, нових і значних успіхів у поліпшенні якості навчання й виховання наших дітей.

[1945]

ДО НОВИХ УСПІХІВ, ЮНІ ДРУЗИ!

Дорогі діти!

Завтра починається новий навчальний рік. Ви знову прийдете до школи радісні, засмаглі, зміцнілі.

Настає час знов братися до навчання, до кропіткої учнівської праці. Скільки цікавого і корисного обіцяє вона вам!

Цей навчальний рік починаємо ми в особливі, незабутні, в історичні дні. Батьківщина наша святкує найбільше в світі торжество — перемогу над лютим ворогом людства — кривавим фашизмом.

Ворога розбито. Вітер розвіяв хмари порохового диму, і ясне сонце знов поливає землю золотим живодайним теплом. І встає з попелу і руїн нове життя. Повертається до мирної творчої праці Вітчизна наша.

Легко і радісно у нас на серці сьогодні. За цю радість велику від глибини серця шлемо своє гаряче спасибі нашим доблесним воїнам, червоним богатирям, захисникам нашим.

Школярі Радянської України!

Від душі вітаю вас з початком нового навчального року, першого навчального року після закінчення війни. В цей радісний день я хочу вам дати кілька добрих порад.

Насамперед ви повинні твердо пам'ятати, що навчання це не тільки ваша особиста справа, а велике державне завдання. Адже всім відомо, скільки уваги і піклування віддають вам і нашій школі партія, уряд. В цьому навчальному році умови роботи наших шкіл будуть значно поліпшені: вже відремонтовано і відбудовано шкільні приміщення, виготовлено мільйони нових підручників, шкільних приладь.

У відповідь на це піклування вашим найпершим обов'язком буде вчитися так, щоб бути гідними почесного звання радянського школяра.

З першого ж дня проявляйте настирливість у навчанні.

Ні на хвилину не забувайте, що відмінні успіхи на екзаменах в значній мірі залежатимуть від того, як наполегливо ви вчитиметеся на протязі навчального року. Глибоко помиляється той, хто думає, що втрачений час, втрачені можливості можна надолужити. Привчайте себе до щоденних систематичних занять. Завжди пам'ятайте, що чим важче в навчанні, тим легше буде вам на екзаменах та іспитах.

З особливою любов'ю вивчайте рідну мову, без цього не можна бути культурною людиною, не можна засвоїти основи інших наук.

Зміцнюйте шкільну дисципліну. Високо держіть честь радянського школяра. Кожен з вас повинен поставити перед собою завдання бути завжди і повсюди зразком у поведінці. Слухайтеся своїх учителів і вихователів, будьте ввічливими, поважайте старших. Твердо додержуйтеся «Правил для учнів».

Будьте дружними між собою. Дружба — це велике почуття, виховуйте його в собі повсякденно. Хай завжди вам буде прикладом велика дружба радянських народів, яка є невичерпним джерелом нашої сили, нашої могутності.

Отже, до навчання, мої юні друзі! Бажаю вам великих успіхів у новому навчальному році.

[1945]

СЛАВА НАРОДОВІ-ПЕРЕМОЖЦЕВІ!

[...] В 1941 році німецькі фашисти зрадливо напали на Радянський Союз; в 1941 році Японія також зрадливо почала війну з Сполученими Штатами Америки. І от 2 вересня 1945 року, через чотири місяці після капітуляції фашистської Німеччини, беззастережну капітуляцію примушена була підписати і її спільниця — Японія.

Скінчилась друга світова війна, що кров'ю і вогнем залила землю. Скінчилась цілковитою перемогою над агресорами на Заході і на Сході. Розгромлено обидва вогнища воєнної небезпеки, створено передумови міцного і тривалого миру для всіх свободолюбивих народів.

Дорогою ціною здобута ця перемога. Радянський народ завоював її своєю мужністю і безстрашністю, своїми подвигами на фронті і в тилу. Велике страждання, великий і героїзм нашого славного народу! Людство на золоті скрижалі історії впише імена тих, хто цю перемогу зробив реальністю.

Ще не втихли в нас у серці болі¹,
А в душі — вже радість на порі!

Радянський народ на родючих соціалістичних полях збирає золотий урожай перемоги; знову воздвигає могутню греблю Дніпрогесу; на фізкультурному святі демонструє здоров'я і сили свої.

Сіла за парти радянська дітвора — майбутні будівники завойованого їх батьками миру.

День 3 вересня — свято перемоги над Японією. Японський імперіалізм — давній і жорстокий ворог наш. Ми пам'ятаємо і зрошені священною кров'ю наших воїнів твердині Порт-Артура², і нахабну японську інтервенцію в 1918—1922 рр. Нам вічно дорога світла пам'ять відважного сина народу — Сергія Лазо³, стійких захисників Хасана і Халхін-Голу⁴...

Так, у нас до імперіалістичних японських хижаків, що

на протязі півстоліття прагнули захопити Далекий Схід, свій окремий рахунок!

Доблесна Червона Армія пройшла славний бойовий шлях від Волги до Берліна, вона перемогла і хребет Великого Хінгану⁵, і безводні степи Монголії.

Нині навіки знищено підступного ворога — японський імперіалізм; навіки повернено нашому народові захоплені Японією землі — Південний Сахалін, Курильські острови. Восторжествувала історична справедливість!

Могутні радянські богатирі своєю любов'ю до Батьківщини! Непереможна держава, чиї сила і воля — в братерському союзі народів! Непереможне велике Знамено Леніна!

[1945]

[ДО ЮВІЛЕЮ ІВАНА ТОБІЛЕВИЧА 1]

Цей ювілей — радісне свято всієї радянської громадськості, свято творців радянської культури. Тобілевич всім своїм життям, усією своєю творчістю прислужився рідному народові та всьому людству. Актор і драматург Карпенко-Карий є митцем-мислителем, що обстоював людське щастя і своєю творчістю допомагав тим, хто за це життя боровся.

[1945]

РОЗВИТОК ОСВІТИ Й КУЛЬТУРИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Наш народ здавна прагнув науки, культури, освіти. Ще не маючи своєї азбуки, він уже користався засобами графічного зображення свого життєвого досвіду, своїх знань та ідей. Староруський чернець Храбр¹ залишив нам фактичну довідку про те, що наші предки, східні слов'яни, «чертами и резами читааху і писааху, погані суще». Це значить, що за допомогою різних знаків та різьби вони навчилися передавати один одному свої думки ще задовго до прийняття ними християнства.

Ведучи переможні війни з Візантією, наші предки з пошаною ставилися до грецької культури і вміло використовували її надбання для творення й розвитку своєї власної національної культури.

У найнесприятливіших умовах 250-річного татаро-монгольського ярма, в тяжких умовах іноземної агресії з боку угорців та віковичних ворогів слов'ян — німців народ зберігав свою культуру і далі розвивав її.

Уже в XVII столітті він мав свої середні та вищі школи, мав своїх видатних учених, письменників та митців.

У XVII—XVIII століттях народ наш мав численні школи як по містах, так і по селах.

Хоч російський царський уряд, будучи головно урядом поміщиків, і дуже косо дивився на справу освіти трудящих мас, народ наш разом з братнім російським народом все більше й більше підносився ступенями культурного зростання.

Творчі сили наших народів ламали всі перепони, які чинилися їм на цьому шляху придворною камарильєю, яка у великій дуже мірі складалася з німців.

XIX вік дав Росії Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, Тургенева, Л. Толстого, Салтикова-Щедріна і інших великих письменників, чий вплив зазнали на собі літератури народів усього світу.

XIX вік дав Україні Котляревського, Тараса Шевченка, Куліша, Костомарова², Драгоманова³, Глібова, Гребінку, а разом з початком XX століття — і Нечуя-Левицького⁴, Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського, Лесю Українку, Б. Грінченка, Івана Франка та ще інших видатних творців народної культури.

Разом з великим російським народом наш народ підрубував «тюремні царські мури»⁵ (Франко), разом з ним він здійснив три революції, 7/XI 1917 року скинув з плеч своїх експлуататорів і відкрив собі необмежені перспективи свого зростання господарчого, політичного, наукового, культурного.

Великий друг трудячого людства Ленін створив Радянську державу, яка стала союзом вільних національних республік, об'єднаних незламною дружбою.

У цьому могутньому союзі, сила якого здивувала світ, сила якого привела гітлерівську Німеччину до катастрофи, у цьому могутньому союзі, у цій сім'ї радянських народів одне з найпочесніших місць посідає народ український.

Керований партією більшовиків, партією Леніна, він створив свою державність, свою республіку. Він створив соціалістичну економіку, побудував численні фабрики й заводи, численні електростанції, і серед них знаменитий Дніпрогес. Створив він свою Академію наук у старовинному місті Києві, «матери городов русских». Земля українська вкрилася тисячами шкіл та інших культурних закладів.

Невмирущий Ленін у 1918 році говорив: «Раніше весь людський розум⁶, весь його геній творив тільки для того, щоб дати одним всі блага техніки та культури, а інших позбавити найнеобхіднішого — освіти й розвитку. Тепер же всі чудеса техніки, всі завоювання культури стануть загальнонародним здобутком, і віднині ніколи людський розум і геній не будуть перетворені на засоби насильства, на засоби експлуатації. Ми це знаємо, — а хіба в ім'я цього величного, історичного завдання не варто працювати, не варто віддати всі сили. І трудящі виконають цю титанічну історичну роботу, бо в них закладені дремлючі великі сили революції відродження і оновлення» (т. XXII, [с.] 225).

Дійсно, всі блага науки, техніки й культури у нас уперше в світі стали служити народові.

Все для народу, все для нас — на такій основі будеться вся організація освітньої справи в Радянському Союзі і в його невід'ємній частині — Радянській Україні.

Від того, що становила собою наша країна перед Великою Жовтневою соціалістичною революцією, і тим, чим вона є зараз,— дистанція дуже велика.

5 грудня 1936 року набула сили чинна тепер Конституція СРСР.

121 стаття цієї Конституції каже: «Кожен громадянин СРСР має право на освіту».

Від Радянської влади всі народи нашої неосяжної Батьківщини дістали реально здійснюване право на освіту.

Наведу деякі цифри: у 1914—1915 рр. на Україні було 19 354 школи, в яких навчалося 1 652 000 учнів.

А в 1941 році перед нападом німецьких загарбників на Радянський Союз Радянська Україна (без її західних областей) мала 29 314 шкіл, і в них навчалося 6 549 000 учнів, тобто в 4 рази більше.

У 1914—1915 рр. в школах України було 46 285 учителів, а в 1941 році школи Радянської України мали велику армію вчителів — 237 748 чоловік, тобто більше, ніж у 5 разів.

Надзвичайно важливо при цьому відзначити особливий розвиток середньої та вищої освіти. Бо саме середня та вища освіта скрізь в інших країнах мало, а то й зовсім недоступні для дітей народних мас. Те саме було і в царській Росії.

В 1914-1915 рр. на Україні була всього 451 середня школа.

У 1940-41 навчальному році Радянська Україна мала 4291 середню школу або більше, ніж у 9 разів.

На самій тільки Україні за останні 12—15 років перед війною було збудовано понад 7 тисяч будинків для шкіл. В одному Києві збудовано 70 шкільних будинків, тим часом як династія Романових за все своє царювання побудувала в Києві лише 12 будинків для шкіл.

Я хочу вам указати на те, що ще за кілька років перед війною всі діти шкільного віку були охоплені школою, де їх навчання провадилося їх рідною мовою.

Тільки Радянська влада, тільки партія Леніна дали українському народові право і фактичну можливість навчати своїх дітей їх рідною мовою.

Про це піклувався Ленін.

Буйно квітли також вища школа і науково-дослідні установи на Україні.

Перед війною Радянська Україна мала 166 вищих навчальних закладів, і навчалося в них 127 600 студентів.

Академія наук УРСР, створена урядом у 1919 році, стала науковим центром світового значення. Наукові досягнення її академіків — Богомольця, Палладіна, Патона, Лисенка і інших є досягненнями світової науки.

Радянська Україна має дослідні заклади з усіх галузей науки: з геології, електротехніки, хімії, рудного господарства, рослинництва, зоології, медицини, історії, літератури, географії і т. д., і т. д.

Має Радянська Україна і науково-дослідні заклади з педагогічних наук.

У Києві при Народному комісаріаті освіти є Український науково-дослідний інститут педагогіки з відділами: а) теорії і історії педагогіки, б) психології, в) методики викладання математики й фізики, г) методики викладання мови та літератури, д) методики викладання історії, е) методики викладання географії, ж) методики викладання біології та хімії, з) позакласної роботи з учнями, і) художнього виховання, к) військового навчання та фізичного виховання, л) дошкільного виховання.

Цей інститут розробив питання навчання та виховання дітей у початковій та середній школах. Дошкільний відділ цього інституту обслуговує завдання виховання дітей у дитячих садках.

Крім Українського науково-дослідного інституту педагогіки, Народний комісаріат освіти ще має теж у Києві Науково-дослідний інститут дефектології. Цей інститут розробляє питання навчання та виховання дітей сліпих, глухонімих та розумово відсталих.

У нас діє закон про загальнообов'язкове навчання всіх дітей. Відповідно до цього закону для навчання дітей сліпих, глухонімих та розумово відсталих створюються спеціальні школи. Ні одна сліпа, глухоніма чи розумово відстала дитина не залишається поза школою.

Радянська Україна поділяється на області, а кожна область на райони. Освітньою справою у всій республіці керує Народний комісаріат освіти, по областях — обласні відділи народної освіти, а по районах — районні відділи народної освіти.

Для науково-методичної допомоги обласним відділам народної освіти існують у нас обласні інститути удосконалення кваліфікації вчителів. Їх завдання — вивчати і популяризувати досвід кращих учителів, майстрів педагогічної справи, вивчати стан навчально-виховної роботи шкіл, а також організовувати для учителів курси, семінари

для піднесення педагогічної озброєності учителів-практиків.

У кожному районі при відділі народної освіти створені районні педагогічні кабінети, особливим завданням яких є подання консультаційної допомоги учителям літературою, демонстрацією кращих зразків роботи шкіл, порадами й бесідами досвідчених педагогів.

У Радянській Україні, як і у всьому Радянському Союзі, широко практикуються вчительські конференції та наради — районні, міські, обласні та республіканські. [...]

І Народний комісаріат освіти часто радиться з кращими педагогами, використовуючи їх досвід для того, щоб забезпечити високий рівень навчально-виховної роботи радянської школи.

Тут я повинен згадати про систему підготовки вчителів у нас.

Загальна освіта в Радянській Україні, як і в усьому Радянському Союзі, здійснюється через:

1. Початкову школу (4 роки навчання).
2. Неповну середню школу (7 років навчання).
3. Середню школу (10 років навчання).

Навчальні плани і програми перших 4-х класів неповної середньої і середньої шкіл цілком однакові. Так само однакові навчальні плани і програми 5—7 класів неповної середньої і середньої шкіл. Тому перехід з початкової школи до 5 класу неповної середньої чи середньої школи нічим не утруднюється. Те саме слід сказати і про перехід з неповної середньої до середньої школи.

Учителів для початкової школи 1—4 класів НСШ і СШ готує 3-річна педагогічна школа. Учителів для 5—7 класів НСШ і СШ готують 2-річні вчительські інститути. Учителів для 8—10 класів СШ готують 4-річні педагогічні інститути та університети (на деяких факультетах навчання триває 4 роки, на деяких — 5 років).

Радянська Україна має:
університетів — 6,
педагогічних інститутів — 20,
вчительських інститутів — 17,
педагогічних шкіл — 69.

У нас широко розвинена система заочної педагогічної освіти. При всіх педагогічних школах, вчительських та педагогічних інститутах і при університетах організовані заочні відділи. Всякий учитель має повну можливість без відриву від школи підвищувати свою освіту й підноси-

тися на вищій ступінь педагогічної кваліфікації. Радянські вчителі — це шановані урядом, партією і всім нашим народом люди. Їх обирають до вищих органів влади, їх нагороджують орденами і медалями. Кращі з них дістають від уряду Радянської України почесне звання заслужених учителів.

Ленін учить, що народний учитель в радянській країні є державний діяч, учасник великої армії будівників соціалістичного суспільства. І таким він у нас і є.

Досить широко розвинена в Радянській Україні система професійного навчання. Це навчання здійснюється через ремісничі школи, залізничні школи, школи фабрично-заводського навчання, технікуми, інститути.

Крім того, підготовка професій здійснюється через різні курси (шоферів, трактористів, телеграфістів і ін.).

Щоб дати більш-менш повне уявлення про народну освіту в Радянській Україні, я повинен ще коротко сказати про освіту дорослих.

Насамперед укажу на те, що в Радянській Україні в основному уже до 1938—1939 років була ліквідована неписьменність серед дорослих. Для цієї мети створені були спеціальні школи ліквідації неписьменності і школи для малописьменних.

Тепер ще треба ліквідувати неписьменність в західних областях УРСР, де австро-угорська влада і влада польської шляхти залишили після себе немало неписьменних.

Для підлітків, що не закінчили неповної середньої школи і що працюють на виробництві, по містах створені школи робітничої молоді. Для підлітків села, що не закінчили неповної середньої школи, створені школи сільської молоді.

При фабрично-заводських підприємствах існують робітничі клуби, а на селі свої клуби або хати-читальні. Самих тільки клубів перед війною на Україні було 26 тисяч. Тут читають книжки, газети, тут працюють гуртки, хори, оркестри і т. д. По містах і селах УРСР перед війною налічувалося 41 тис. бібліотек.

На Україні видавалося тоді 1789 газет.

130 театрів було тоді на Україні, і серед них чимало пересувних, тобто таких, які виїздили з своїми постановками безпосередньо до глядачів маленьких міст, містечок та сіл.

Сотні кінотеатрів стаціонарних і пересувних широко

знайомили трудящих міста і села з кращими радянськими і закордонними фільмами.

По багатьох містах України створені музеї, які знайомлять населення з надбанням культури та мистецтва.

Великий Ленін казав, що для остаточної перемоги соціалізму в нашій країні необхідна культурна революція⁷.

У 1939 році відбувся XVIII з'їзд ВКП(б). У своїй доповіді на цьому з'їзді Й. В. Сталін, оглядаючи пройдений радянською державою шлях, констатував, що в СРСР здійснилася справжня культурна революція.

Дійсно, радянська країна, і Україна в тому числі, стала країною суцільної грамотності, країною, де наука, знання, освіта стали здобутком народу.

Перемоги в галузі соціалістичної перебудови нашої країни створили передумови і для переможного здійснення у нас революції культурної. [...]

Червона Армія, та армія, яка зламала хребет фашистському звірю, це — армія людей, що дістали освіту й виховання в радянській, народній школі. Тут вони полюбили знання, науку, тут вони навчилися високо цінити культуру та мистецтво. Тут вони навчилися палко ненавидіти експлуатацію людини людиною, тут вони навчилися полум'яною любов'ю любити свою Радянську Батьківщину. Тут вони навчилися розуміти, що країна Радянська — бастион найпередовішої в світі культури.

Тут вони, навчившись поважати культурні досягнення інших народів, пройнялися глибокою вірою в могутні сили, в могутні здібності свого народу, народів слов'янських. Тут вони зрозуміли, що слава і честь своєї Радянської Батьківщини для них найдорожча від усього на світі.

[1945]

ТВОРИ,
НАПИСАНІ
У СПІВАВТОРСТВІ

ЛЕНІНСЬКИМИ НАЦІОНАЛЬНИМИ ШЛЯХАМИ

Управа Української Радянської Енциклопедії¹, складаючи план видання словників 1932 року (акад., термінологічних, мовних та ін.), вирішила також видати східні словники: тюрксько-(азербайджан)-український, грузинсько-український і вірмено-український.

Про це було повідомлено Народний комісаріат освіти Республіки Зак[авказької] Федерації². Наркомоси зазначених республік, вітаючи ініціативу України щодо видання словників, визнаючи потребу і своєчасність видання таких словників, запросили до себе представників УРЕ для обговорення і практичного остаточного вирішення цієї справи.

Для цього були відряджені до Баку, Тифліса³ й Єревана тт. проф. Фалькевич І.⁴, проф. Ковалівський А.⁵, академ. Тичина П.

Делегації, крім того, доручено інформувати республіки Зак[авказької] Федерації про стан сходовознавчої роботи в УРСР, про перекладну роботу й видання українською мовою літератури народів Зак[авказької] Федерації, інформувати про стан всієї словникової роботи на Україні і взяти участь в обговоренні питання проведення декадника культури народів Зак[авказької] Федерації на Україні

Делегацію палко, по-братньому привітали представники преси, наукові робітники, літорганізації та культурні учбові заклади.

Ініціативу УСРР у виданні словників тюркською, грузинською, вірмено-українською мовами визнано й оцінено як справу великої політичної і культурної ваги, що поглиблює братерські взаємини народів Радянського Союзу та продовжує роботу органів УСРР, зокрема в галузі культури, що поглиблює братні взаємини між УСРР і республіками ЗСФРР. Низка доповідей членів делегації на різних зборах та нарадах у питаннях поставлених завдань, що були метою приїзду делегації, викликали до себе велику ува-

гу всіх присутніх. Наркомоси і організації поставились до здійснення роботи навколо підготовки і видання словників, як до того ударного завдання, і взяли на себе зобов'язання не пізніше 1-го липня подати до УРЕ остаточно відібрану, підготовлену та відредаговану картотеку, кількістю на 30 000 слів з потрібною для того фразеологією тюркською, вірменською і грузинською мовами для кожного словника. Азербайджан викликав Грузію та Вірменію на соцзмагання на краще виконання цієї роботи. Грузія і Вірменія цей виклик прийняли, і всі три республіки обрали своїм арбітром газету Зак[авказького] райкому ВКП(б) та ЦИК ЗСФРР «Заря Востока»⁶. Роботу цю вже розпочали організованими колективами і бригадами спеціалістів. Наркомоси республіки видали потрібні на це кошти. Між УРЕ та Наркомосами складено договори, в яких передбачено зобов'язання кожної сторони, порядок умови і терміни виконання роботи.

За час перебування в республіках Зак[авказької] Федерації делегація мала можливість широко ознайомитися з велетенським господарчим і культурним будівництвом, велетенськими досягненнями трудящих цих республік. Розгорнуте соціалістичне будівництво, нечуваний зріст культури вражає і захоплює. Велику кількість вищих учбових закладів з багатотисячним студентством народів Азербайджану, велика кількість науково-дослідних установ в Азербайджані, що серед них почесне місце у розвитку пролетарської тюркської культури та наукової роботи посідає Азербайджанський державний наук[ово]-дослідчий інститут (АзГНИ), особливо з його великою словниковою роботою, велика театральна культура — тюркська опера, що набуває особливого значення ще й тому, що в Туреччині опери немає зовсім, а також тюркський художній драмтеатр і особливо тюркський робітничий театр з міцним акторським і художнім колективом та великою театральною культурою, загальнодержавний музей з відділами: економічним, історико-етнографічним, біологічним і мистецьким, розгорнення шкільної роботи, що забезпечує викладання тюркською мовою і мовами національних меншостей, — все це стало можливим внаслідок Великого Жовтня, на тій міцній пролетарській базі, величезного зросту промисловості, зокрема і особливо нафтової, що виконала першу п'ятирічку за 2¹/₂ роки, вивівши Радянський Союз у нафтовидобутку на друге місце в світі, показавши тим пролетаріатові цілого Союзу кращий зра-

зок будівництва соціалізму. Велика робота в різних галузях науки, видання творів Маркса, Енгельса, Леніна тюркською мовою, видання словників, видання численної літератури з питань марксизму-ленінізму особливо характеризує глибоку й відповідну потребам роботу Держ[авного] вид[авництва] АСРР. Великий розвиток тюркської літератури на базі безупинного зросту тюркського пролетаріату, а також розвиток перекладної літератури свідчить про зріст тюркської культури.

Вражає велетенське міське і колгоспне будівництво, що цілковито змінює вигляд Баку, перетворюючи його на соціалістичне місто.

Так само делегація широко ознайомилась з господарським та культурним будівництвом Грузії. Тут, по-перше, можна бачити будівництво цілого нового міста, де розташовано багато нових учбових і науково-дослідних закладів, інститутів, як-от: зоотехнічний, сільськогосподарчий, хімічний, інститут раціоналізації й ін. Тут розплановано великий зоопарк. Розгорнення промисловості, нова, збудована 1927 року, електростанція ЗАГЕС вже не забезпечує електроенергією. Тепер поширюється ця електростанція, що збільшить її сили на 24 тис[ячі] кіловат. Цікаву й велику роботу провадить музей, розташований тепер в новому і хорошому приміщенні з відділами історико-етнографічним, біологічним, літературно-мистецьким і ін.— збирання цінностей грузинської культури. Так, наприклад, там зібрано близько 40 тис[яч] рукописів та книг з початку VII сторіччя, і кожний з тих примірників становить унікалом або ж рідкістю. Немалу кількість цінних рукописів вивезли за кордон меншовики, де й розпродали їх. Велика театральна культура і широкий розвиток театру. Але, на жаль, найбагатший театральною культурою і силами драматичний театр ім. Руставелі⁷ відстає від потреб сьогоденного дня і стоїть на формальних позиціях. Його вистави, блискучі формою, ідеологічно не відповідають вимогам пролетарського глядача, тим часом як цей театр має можливість перебудуватися: його акторський колектив міцний, має визначні режисерські сили, і користується від увагою всіх органів і організацій.

Але найбільше захоплення викликає соціалістичне будівництво у Вірменії. У Вірменії до революції був тільки один завод, що виробляв коньяк; володарем цього заводу був відомий російський капіталіст-чорносотенець Шустов. Виробництво цього заводу 1916 року становило 1400 ти-

с[яч] крб. Цей завод цілковито перебудовано: він має багато нового, на базі останньої техніки, устаткування, його промфінплан 1932 року становить 10 800 тис. крб., його продукція експортна, що дає валюту. Жовтнева революція цілком переродила Вірменію. Маємо в Єревані цілком нове промислове місто з великим механічним, карбітовим заводом, великим шкіряним заводом, устаткованим останніми досягненнями техніки, заводи очистки бавовни, маслобойний завод, миловарний завод і багато інших. Старе місто Єреван до революції мало 23 тис. людності — тепер Єреван має 110 тис. Чудовий план перебудови Єревана (ухвалений і затверджений проект плану перебудови міста академіка Туманяна ⁸) є, по суті, створення цілком нового міста. Здійснення цього плану розраховано на дві п'ятирічки, але вже за два роки здійснено більш, ніж 20 % цього плану, і бачимо в Єревані сотні нових будинків. Розгортається розвиток шляхів сполучення. Будується трамвай. Вельми цікаве явище в Єревані — це будинок культури; тут розташовано державний музей з відділами: економічним, історико-етнографічним, літератури і мистецтва. В музеї економічний відділ показує ті величезні ресурси і ту величезну роботу навколо соціалістичного будівництва, що її провадить Вірменія. Звертає на себе особливу увагу відділ мистецтва, де почесне місце посіло малярство, багато художніх творів високої якості молодих вірменських митців. В будинку культури розташовано бібліотеку на 1 мільйон томів. До революції в Єревані не було зовсім державної бібліотеки. Тут же розташовано книжкову палату і низку інших різних культурних установ і закладів. В Єревані будується великий новий театр, провадиться робота навколо будівництва парку культури й відпочинку. Серед величезної кількості нових будівель особливо вражає око будинок ветеринарного інституту, де вчиться понад тисячу студентів. Цей інститут своїми умовами для роботи студентів і викладавчого персоналу, своїм устаткуванням, лабораторіями, приладдями тощо може бути зразком для кращих учбових закладів Європи. Так само треба відзначити роботу коло збирання старих рукописів, книг, картин, малюнків і різних культурних цінностей, починаючи з VI сторіччя. Всі ці матеріали прекрасно систематизовані і становлять чудовий музей в Ечміадзіні ⁹, в приміщенні кол[ишнього] монастиря, заснованого на початку IV сторіччя (кол[ишня] резиденція католи-косу ¹⁰).

Є у Вірменії нацменшість курди. Цей народ ще кілька років тому був на рівні побуту часів родового періоду. Цей народ був увесь неписьменний. Тепер створено абетку латинкою. Сотні курдів вчатья по школах рідною мовою, є курдський технікум, є курди студенти в вет[еринарному] інституті. Курди знають вже, що таке школа, кіно, театр, лікарня. Курди, які найбільше зазнали експлуатації від своїх багатіїв, ведуть розгорнуте колгоспне будівництво, міцніють господарськи й культурно. Ми бачимо завзяту роботу, що провадять на всіх ділянках курдські комсомольці. НКО Вірменії в АЗГНІ Азербайджану готують курдсько-вірменський та курдсько-тюркський словник.

Делегація була запрошена зробити інформацію про завдання її приїзду на сесії ЦИК'у Вірменії, що відбувалася на той час.

Брак місця не дає можливості подати більші відомості про все господарське й культурно-соціалістичне будівництво, що провадиться і що ми його бачили в республіках Закавказької Федерації. Приїзд української делегації штовхнув республіку на складання договорів поміж собою на видання в плановому порядку словників і літератури народів Закавказзя. Всі організації, установи, преса і інституції, вітаючи приїзд української делегації і її роботу, свідчили про велику політичну й культурну вагу ініціативи України в тих завданнях, що їх мала виконати делегація. Майбутній декадник культури народів Закавказької Федерації на Україні цього року дасть можливість трудящим України побачити досягнення братерських республік. Щодо зобов'язань, які на себе взяло видавництво УРЕ в справі видання трьох словників, то ці зобов'язання будуть найкраще і своєчасно виконані, а це ще більше поглибить братерські взаємини України з Азербайджаном, Грузією та Вірменією.

ПРИВІТ ЗРОСТАЮЧИМ КАДРАМ

Редакція журналу «Молодий письменник» шле вам — молодим авторам, зростаючим кадрам радянської літератури міста чавуну і сталі палкий письменницький привіт! Бажаємо успіху в творчій роботі.

[1935]

БЕЗСМЕРТНЕ НАРОДНЕ СЛОВО

Сулейман Стальський, все його життя, вся його творчість — найяскравіший доказ величі доби, що утворює умови для росту всіх сил та здібностей людини, яка виростає в нерозривному зв'язку з народом.

Радянський Дагестан, натхненний почуттям єдиної соціалістичної вітчизни, вітчизни всіх народів Радянського Союзу, випестував цього чудесного співця — мудрого поета і дивовижного творця-імпровізатора, пісні якого не вмруть, бо безсмертен народ і безсмертне народне слово.

[1937]

ВСЕНАРОДНЕ СВЯТО

Алма-Ата. 19. (*Телеграфом від наших спецкорів*). Святкування 75-річного ювілею літературної діяльності прославленого народного поета Джамбула перетворилось в Казахстані в справжнє всенародне свято.

Вчора відкрився зліт акинів — народних співців республіки, на який з'їхалося понад 50 чоловік.

На ім'я Джамбула весь час надходять телеграми і привітання з братніх республік, від відомих письменників, громадських організацій, заводів і колгоспів.

З величезною радістю знайомимось з творчістю Джамбула. Хочеться швидше, з любов'ю і горінням перекласти їх на українську мову, наблизити блискучі твори поета до нашого народу.

[1938]

[ОТЗЫВ О ДИССЕРТАЦИИ
М. С. ШАГИНЯН «Т. Г. ШЕВЧЕНКО»
НА СОИСКАНИЕ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ
ДОКТОРА ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК]

Диссертационная работа М. С. Шагинян о Шевченко (Гослитиздат, 1941) представляет выдающееся явление в истории литературы народов СССР. За последние годы в советском шевченковедении трудно назвать работу, которая могла бы сравниться с диссертацией М. С. Шагинян.

Прежде всего необходимо отметить, что книга о Шевченко написана с большой любовью к великому украинскому поэту. Работа М. С. Шагинян служит одним из ярких образцов проявления дружбы народов. Армянка по происхождению, видная русская писательница пишет работы о Гете, Низами, Шевченко¹. Книга, написанная с любовью к украинскому народу и его культуре, гениальным выразителем которого был Шевченко, представляет значительное явление нашей советской культуры, социалистической по содержанию и национальной по форме. Неудивительно поэтому, что интересы созидания социалистической культуры составляют внутренний пафос исторического исследования М. Шагинян.

Книга «Шевченко», по словам автора, не монография. Тем не менее М. Шагинян касается всех областей творческой деятельности и художественных интересов великого Шевченко: поэзии, прозы, живописи, скульптуры, музыки и архитектуры — и всюду автор обнаруживает большую эрудицию, глубокое и тонкое понимание природы различных видов искусства.

Исследование М. Шагинян вносит много нового и ценного в изучение наследия великого сына украинского народа. Книга состоит из восьми глав. Из них три главы («Поэтика Кобзаря», «Проза», «Эстетика») посвящены основным вопросам творчества Шевченко, а большая часть работы касается отдельных моментов личной и творческой биографии великого поэта.

По словам самого автора, «часть глав сделана целиком на архивном материале» (стр. 3). Привлечение архивных

материалов составляет отличительную черту биографической части исследования М. Шагинян. Преимущественно на архивном материале написаны две главы: «Любовь» и «Аральская экспедиция». В первой М. Шагинян вводит в шевченковедение новое имя — Ганны Закревской² и освещает важный эпизод в биографии великого поэта. Подробности, собранные здесь автором, «разысканы с величайшим трудом и подобраны, как бисеринки, из архивов и родословных» (стор. 129). В главе об Аральской экспедиции впервые приводятся в печати отрывки из рукописи дневника Бутакова³; «да и прочитана эта рукопись в последовательном порядке тоже впервые» (стр. 3). Кроме того, в главе о связи Шевченко с Чернышевским впервые публикуется письмо из архива Пыпина⁴, а «часть приведенных в книге рисунков взята из фондов Харьковской картинной галереи и нигде раньше не воспроизводилась» (стр. 3).

Все эти материалы представляют несомненную научную ценность и обогащают советское шевченковедение.

Первая глава работы М. Шагинян посвящена анализу поэтики Кобзаря. Автор подвергает основательной критике односторонние теории своих предшественников и четко формулирует понимание связи поэта с породившим его народом. М. Шагинян не сводит творчество Кобзаря к фольклору и в то же время никак не отрывает гениальное мастерство Шевченко от народной поэзии. Поэтика Шевченко рассматривается автором в свете исторического процесса развития украинской народной речи, как культурной речи, как литературного языка. Таким образом, на первый план выдвигается проблема Шевченковского новаторства.

В главе «Поэтика Кобзаря» М. Шагинян высказывает интересные соображения об отношении Шевченко к выдержанной строфике, о его поэтической ритмике в связи с диалектикой народного ритма, о Шевченковском использовании установившихся народных параллелизмов и т. д. Наблюдения М. Шагинян над поэтикой Шевченко интересны и оригинальны, в частности замечание, что его стих создает картину движения предметов во времени и в пространстве.

Глава вторая — «Драматургия, музыка, живопись», построенная на известных мемуарных данных, которые характеризуют разностороннюю художественную одаренность личности Шевченко, содержит в себе ряд глубоких замечаний, важных для уразумения его творчества, напри-

мер, о театральности драматургии Шевченко, о слитном восприятии им музыкального и живописного искусства и т. д.

Глава третья посвящена прозе Шеченко. Мы находим интересные замечания о характере описаний и особенностях художественного языка русских повестей.

В главе четвертой — «Эстетика» — М. Шагинян сопоставляет высказывания Шевченко об искусстве с эстетическими взглядами Чернышевского и делает при этом ряд весьма ценных выводов, в частности о дневнике, который «дает нам возможность свести к единству отдельные взгляды Шевченко на искусство и говорить о наличии у него своей целостной эстетики».

Органическое сочетание исследователя и художника, которое составляет отличительную черту работы М. Шагинян, с особой силой сказалось в главе пятой — «Любовь». Эта глава, как уже отмечалось, насыщена ценным архивным материалом и открывает абсолютно новую страницу в биографии Шевченко.

Углубленное изучение материалов аральской экспедиции (в главе шестой) позволило автору по-новому оценить ее значение в жизни ссыльного поэта и в творчестве Шевченко-художника. Альбом и рисунки, вывезенные им из экспедиции, составляют, по меткому выражению М. Шагинян «целый философский роман о природе Косарала» (стр. 216). В связи с этим автор высказывает интересные соображения о принципиальном различии гетевского и шевченковского отношения к природе (стр. 218—219).

Глава седьмая — «Связь с еженедельником «Искра» посвящена рассмотрению личных взаимоотношений с руководящими сотрудниками сатирического журнала революционной демократии. Великий украинский поэт, «не сотрудничая в «Искре»... раз — только раз не удержался и написал⁵ нечто в совсем новой и необычной для себя манере, в «искровской» (стр. 236). Это свежее наблюдение иллюстрируется автором ссылкой на стихотворение «На смерть митрополита Григория» (1860).

В главе восьмой — «Связь с Чернышевским» М. Шагинян высказывает новую и плодотворную мысль о влиянии Шевченко на Чернышевского. Однако эта мысль нуждается в развернутой аргументации и дополнительном привлечении материалов.

В своем обращении «К читателю» М. Шагинян указывает, что задача, которую она перед собой ставила,—

«исследовательская». И надо признать, что книга М. Шагинян, живо и увлекательно написанная человеком большой культуры и замечательным мастером художественного слова, является самостоятельной научно-исследовательской работой о Шевченко. Автор естественно и органически связывает вопросы личной биографии Шевченко с проблемами его творческого развития. Биографическая часть работы М. Шагинян основана преимущественно на новых материалах и дает оригинальную интерпретацию важных проблем жизненного и творческого развития Шевченко. Главы, посвященные творчеству великого украинского поэта, прозаика и живописца, не лишены свежих наблюдений и плодотворных замечаний. Все сказанное нами позволяет признать, что книга М. Шагинян о Шевченко вполне и безусловно отвечает всем требованиям, предъявляемым к диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук.

[1942]

ПРИМІТКИ

До восьмого — десятого томів Зібрання творів П. Г. Тичини у дванадцяти томах увійшли наукові, літературно-критичні та публіцистичні статті, рецензії, промови, вступні статті, відкриті листи, відгуки на деякі дисертаційні роботи, автобіографічні та інші матеріали.

Вперше невеликі за обсягом статті П. Г. Тичини на теми дня почали з'являтися друком 1914 року в газеті «Рада» без підпису. З 20-х років П. Г. Тичина виступав у пресі переважно на літературно-мистецькі теми. Статті друкувалися в газетах і журналах України, Росії, Білорусії та інших союзних республік. Перша збірка літературно-критичних та публіцистичних статей 1934 — початку 1940-х років «Магістралями життя» вийшла у Києві у видавництві «Радянський письменник» у 1941 р. напередодні Великої Вітчизняної війни. В роки війни в Уфі в Спілці радянських письменників України вийшла друга збірка статей 1941—1942 рр. — «Творча сила народу» (1943) з підрядковими примітками автора. У повоєнний час у Києві у видавництві «Радянський письменник» було надруковано книги російською та українською мовами «В армії великого стратега» (1951, 1952), які охоплюють статті попередніх видань. Третій том тритомного зібрання Вибраних творів (К., Держлітвидав України, 1957) склали також літературно-критичні та публіцистичні статті. До п'ятого та шостого томів останнього прижиттєвого шеститомного видання (К., Держлітвидав України, 1962) увійшли вибрані літературно-критичні та публіцистичні статті 1930—1960-х років. Більшість статей, розміщених у цих томах, друкувалися П. Г. Тичиною по кілька разів у попередніх виданнях з незначними відмінами та різночитаннями, в основному стилістичного характеру. Тексти п'ятого та шостого томів не коментувалися.

Після смерті П. Г. Тичини С. В. Тельнюк упорядкував і видав дві книжки нарисів, статей, виступів, інтерв'ю, в основному не друківаних за життя автора: З минулого — в майбутнє. К., «Дніпро», 1973; Читаю, думаю, нотую (статті, нотатки, рецензії, інтерв'ю). К., «Радянський письменник», 1974. До статей додано невеликі коментарі.

Восьмий, дев'ятий та десятий томи Зібрання творів у 12-ти томах охоплюють переважну більшість літературно-мистецьких та наукових праць П. Г. Тичини. При підготовці їх використано всі прижиттєві видання статей П. Тичини, журнальні й газетні публікації, а також архівні матеріали, що зберігаються в особистих фондах поета — Центральному державному архіву-музеї літератури і мистецтва УРСР, у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР, у відділі рукописів Центральної наукової

бібліотеки АН УРСР, у відділі рукописів Інституту світової літератури ім. О. М. Горького АН СРСР, а також у Літературно-меморіальному музеї-квартирі П. Г. Тичини у Києві.

Як і в попередніх томах, всі матеріали цих томів розташовано за хронологічним принципом — за часом їхнього написання та публікації.

Статті, написані чи надруковані російською та білоруською мовами, подаються мовами оригіналів.

Переклади іншомовних слів та висловів подаються у підрядкових примітках із вказівкою — «Ред.». Підрядкові примітки самого П. Г. Тичини друкуються без змін і без вказівки на приналежність їх автору.

Багато статей, що увійшли до прижиттєвих видань, передруковувались з невеликими різницями по кілька разів, про передруки їх у примітках не вказується.

Деякі статті друкуються з невеликими скороченнями, що обумовлюється у примітках і позначається у тексті трьома крапками у квадратних дужках ([...]).

У квадратних дужках подаються також редакційні назви і дати публікації чи написання статей, не позначені самим автором. Імена, назви, місця тексту, що коментуються, у тексті позначаються цифрою. При відтворенні текстів дотримано нині діючих правил орфографії та пунктуації.

У кінці кожного тому подається покажчик імен і назв.

* *

До восьмого тому (кн. 1, 2) Зібрання творів П. Г. Тичини у 12-ти томах входять статті, дослідження, рецензії, виступи, автобіографічні матеріали, написані протягом 1914—1945 років. Сюди увійшли надруковані у тогочасних виданнях праці П. Г. Тичини, а також ті, що були надруковані після його смерті, і ті, які залишилися у рукописах і публікуються тут вперше. Всі статті, що склали п'ятий том шеститомного видання Творів 1962 року, подаються за цим джерелом (крім статті «Три перемоги») з вказівкою на том і сторінку, решта — за першодруками, якщо збереглась єдина прижиттєва публікація, та за автографами чи авторизованими машинописами, якщо статті не друкувалися за життя автора.

В архіві поета (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР — ф. 464, опис 1, № 3353) збереглися зауваження і нотатки П. Г. Тичини до п'ятого тому видання 1962 р., які використовуються при коментуванні окремих місць статей.

Покажчик імен і назв до обох книг подається у другій книзі.

СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ, ДОПОВІДІ, ВИСТУПИ

ПАМ'ЯТІ ЄВГЕНА ДОБРИЛОВСЬКОГО

Вперше надруковано в газ. «Рада», 1914, 22 березня.

Датуються і подається за першодруком.

«Рада» — щоденна газета ліберально-буржуазного напрямку. Видавалася українською мовою у Києві (1906—1914). Через заборо­ну царською цензурою прогресивної преси в «Раді» змушені були друкувати деякі твори українські письменники-демократи М. Коцюбинський, О. Маковей, А. Тесленко, С. Васильченко та ін. Деякі

невеликі кореспонденції без підпису («У семінарії», «Пожежа», «Келейний лист», «Закриття монополки», «Боротьба з пияцтвом» та ін.), а також оповідання «Богословіє» та «Спокуса» друкував тут і П. Тичина.

¹ Добриловський Євген — товариш П. Тичини по навчанню в Чернігівській бурсі, семінарії та Київському комерційному інституті.

[АВТОБІОГРАФІЯ]

Вперше надруковано уривками у вид.: *Тичина Павло*. Із щоденникових записів. К., «Радянський письменник», 1981, с. 41—43, 228.

В архіві П. Г. Тичини зберігся незакінчений чорновий автограф без назви і без дати (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР, ф. 464, № 9627. Далі при посиланні на цей архів зазначатимуться тільки номер фонду та номер одиної збереження).

Датується на підставі згаданого тут запису П. Г. Тичини.

Подається за чорновим автографом № 9627.

¹ ...січень, 15-й день.— За новим стилем П. Г. Тичина народився 27 січня.

² Село Піски Козелецького повіту...— Село Піски — місце народження П. Г. Тичини — за сучасним адміністративним поділом — Бобровицького району Чернігівської області.

³ Тичина Григорій Тимофійович (1850—1906) — батько поета.

⁴ Савицька Марія Василівна (1861—1915) — мати поета.

⁵ Брати мої...— У П. Г. Тичини було четверо братів: Михайло (1885—1920), Іван (1888—1969), Євген (1895—1955), Кость (помер дитиною).

⁶ Сосниця — тепер районний центр Чернігівської області.

⁷ ...броварський ліс...— Назва пов'язана з містом Броварами, розташованим поблизу Києва.

⁸ Катехізис — церковний посібник, в якому в формі питань і відповідей викладаються догмати і принципи моралі православної, католицької чи протестантської церкви.

⁹ Камертон — прилад у вигляді вигнутого металового стрижня, кінці якого при коливанні дають звук певної висоти. Застосовується як найпростіший еталон висоти при настроюванні музичних інструментів і при співі.

¹⁰ Нова Басань — село, тепер Бобровицького району Чернігівської області.

¹¹ Ракович — поміщик з с. Нової Басані, мав маєток і в с. Пісках.

¹² Козелець — тепер районний центр Чернігівської області.

¹³ Бобровиця — тепер районний центр Чернігівської області, залізнична станція.

¹⁴ Лавра — Києво-Печерська лавра, один із найстаріших давньоруських монастирів, заснований у 1051 р. за часів князювання Ярослав Мудрого. Постановою уряду Радянської України від 30 вересня 1926 р. територію лаври оголошено музеєм-заповідником.

¹⁵ «Тарас Бульба» — повість М. В. Гоголя.

¹⁶ ...у так званих полуботківських мільйонах...— Маються на увазі багатства чернігівського полковника

Павла Леонтіювича Полуботка (близько 1660—1724). Ім'я його було романтизовано у народних переказах, які, очевидно, мали вплив на батька Павла Григоровича.

¹⁷ ...листи до нас часто кінчалися до прикладу... — пропуск в автографі.

¹⁸ Жив один рік у Єлецькім... — Йдеться про Єлецький Успенський монастир у Чернігові, заснований чернігівським князем Святославом Ярославичем у 60-х роках XI ст.

¹⁹ Троїцький монастир — чернігівський Троїцький Іллінський монастир, заснований 1069 року Антонієм Печерським.

²⁰ Кассо Лев Арістидович (1865—1914) — міністр освіти в Росії у 1911—1914 рр., великий поміщик, провадив крайню реакційну політику, виступав проти існування шкіл українською мовою навчання. Чорносотенну політику Л. Кассо схарактеризував В. І. Ленін у статті «До питання про політику міністерства народної освіти» (1913).

²¹ Перший вірш — «Ви знаєте, як липа шелестить...», надрукований у «Літературно-науковому віснику» (1912, № 1, с. 109).

²² ЛНВ — «Літературно-науковий вісник», журнал, що виходив у Львові з 1898 р. До 1906 р. провідну роль у ньому відігравали І. Франко та В. Гнатюк. Пізніше журнал скотився на ліберально-буржуазні, а згодом і буржуазно-націоналістичні позиції.

²³ «Рідний край» — український щотижневий громадський і літературно-науковий журнал ліберально-буржуазного напрямку. Виходив у Полтаві (1905—1907), Києві (1908—1914), Гадячі (1915—1916). Тут був надрукований вірш П. Г. Тичини «Що місяцю зіроньки кажуть ясеньки» (1912, № 12, с. 12).

²⁴ «Українська хата» — український літературно-художній, критичний та публіцистичний журнал буржуазно-націоналістичного напрямку. Виходив у Києві у 1909—1914 рр. Тут друкувалися переважно поети-декаденти, у 1912 р. (кн. 2, с. 127) П. Г. Тичина опублікував вірш «Де тополя росте».

²⁵ «Світло» — український педагогічний журнал для сім'ї та школи ліберально-буржуазного напрямку. Видавався у Києві у 1910—1914 рр. Працюючи технічним секретарем, П. Г. Тичина надрукував тут оповідання «На ріках вавилонських» (1913, № 3, с. 51—57).

²⁶ ...доки я не надрукував у «Віснику» «Там тополі у полі» та «Золотий гомін». — Йдеться про публікацію у «Літературно-науковому віснику» (1917, № 1, с. 141; № 5-6, с. 298—302).

²⁷ З виходом у світ «Соляних кларнетів»... — Збірка вийшла у Києві 1918 р.

²⁸ Крецендо — музичний термін, який означає збільшення, посилення звучання.

²⁹ «Гроно» — літературно-мистецьке угруповання, що існувало у Києві у 1920—1921 рр. У 1921 р. вийшла збірка творів під такою назвою.

³⁰ Димінуендо — музичний термін, який означає поступове послаблення звучання.

³¹ «Плуг» — збірка, що вийшла у Києві 1920 р.

[ПРО ВІЧНІ ТИПИ
У СВІТОВОМУ ПИСЬМЕНСТВІ]

Вперше під редакційною назвою «Про вічні типи у світовому письменстві» з деякими скороченнями та редакційними виправленнями надруковано у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, потую (статті, нотатки, рецензії, інтерв'ю). К., «Радянський письменник», 1974, с. 153—158, з датою: 1919—1920 рр.

В архіві П. Г. Тичини зберігся недатований, чорновий незакінчений автограф статті без назви (ф. 464, № 4050), написаний на зворотах бланків «Комітета Юго-Западного фронту». 16 аркушів вкладено в обгортку з газети періоду Великої Вітчизняної війни, на якій є напис поета червоним олівцем пізнішого часу «Давнє». Тут же є план-чернетка парису про поширення так званих вічних типів з переліком імен, які зустрічаються у статті «Про вічні типи у світовому письменстві», а також план праці з історії драми та інші записи.

Окрім більш закінчені записи, які не вкладаються у контекст статті, подаємо тут.

Стор. 14 автографа: «Кожна боротьба може закінчитись або перемогою, або поразкою, або ж примиренням.

Перемога стала сюжетом комедії, поразка — трагедії, а примирення — це вже сюжет більш пізнього християнського світогляду».

Стор. 15 автографа: «Оплочення драми на сцені може належати тільки або артисту, живій істоті, яка здібна діяти, або штучному механізму, що уявляв би з себе дію. В другім випадку театр як самостійне мистецтво зникає і стає лише другорядним підсобником для драматурга, тим самим, що друкарня для поета. В першім випадку єдиним і законним владарем сцени зостається художник-артист. Третього для вибору нема. Не можна, залишивши артистів, примусити їх діяти, як механізм. Мистецтво сцени й мистецтво артиста — синоніми; режисер і машиністи в театрі мають вагу не більшу, як редактор і секретар в редакції».

Стор. 16 автографа:

«Трагедія:

Трагедія — вищий вид драми, який протиставлять комедії. Саме слово „трагедія“ повстало з двох грецьких слів τραγος — цап і ᾠδα — пісня. В давню давнину складено було хорову, ритуальну пісню, зв'язану з драматичною подією на честь Вакха, куди між іншим входило принесення в жертву цапа. Ось початок трагедії. Ось у самих зародках весь її образ: пісня, дія, жертва. В наші часи трагедією називають таку драму, яка закінчується смертю героя. Але греки називали трагедією також і такі драми, які закінчувались щасливо. Звичайно, смерть героя — це природна і необхідна розв'язка трагічної дії, але в поняття самої дії входять ще й інші елементи, більш важливі й ґрунтовні. Отже, катастрофа — це вже необхідний висновок із тих властивостей, які повинні відрізнити трагедію. Які ж властивості трагедії?

З часів Арістотеля в опріділення її вноситься поняття цілі того впливу, який вона робить на глядача. „Трагедія є наслідування дії важній і закінченій, що має величину; наслідування, прикрашене розмовою, наслідування діючим, а не в оповіданні, наслідування, яке відбувається через співчуття й страх очищення страстей“. Це так опріділює сам Арістотель. Коло цього опріділення ціла буря знялась, особливо коло останньої її части-

ни — катарсис. Цей катарсис, це поняття очищення на всі лади перетолковували і ні до чого не прийшли й по сей день. Та й справді, майже кождий підручник суть трагедії бачить у долі героя: „...Трагедією називається драматичний твір, в яким виявляється збурена (потрясающая), з стражданням і смертю героя боротьба, викликана збігом його власних страстей, принципів і змагань з якими-небудь заперечуючими перепонами“. Але, питається, чому ж неодмінно цією боротьбою повинна захопитись драма, а не епос,— і навіть тоді, коли ця боротьба дійсно трагічна? Вся річ в тім, що трагедія має діло не з усякою боротьбою, а лише з моральним конфліктом, з збігом двох правд» (опубліковано у кн.: *Тичина Павло*. Із щоденникових записів, с. 44—45).

У щоденникових нотатках П. Г. Тичини, що зберігаються у фондах Літературно-меморіального музею-квартири П. Г. Тичини у Києві, є запис: «Майже всіх пройшов я Дон Жуанів», що стосується березня 1922 р. (книга вступу № 569). На цій підставі стаття може бути датована 1922 роком.

Подається за чорновим автографом (ф. 464, № 4050) із збереженням назви першодруку.

¹ Прометей — у грецькій міфології один із титанів, який викрав у богів на Олімпі вогонь і дав його людям, за що був прикутий на Кавказі до скелі; орел клював йому печінку, доки його не визволив Геракл. Образ Прометея — богоборця, захисника людей і поборника справедливості — один із найвеличніших у світовій літературі.

² Фауст — герой німецької легенди, що виникла у XVI ст.; вчений, який уклав угоду з дияволом заради знань, багатства і мирських насолод. До образу Фауста зверталися протягом багатьох століть письменники, художники, композитори.

³ Легенда ця має історичну підкладку. — Легенда про Дон Жуана склалась навколо придворного кастильського короля Педра Жорстокого (XIV ст.) — дон Хуана Теноріо, який згадується в хроніках і списку лицарів ордена Підв'язки.

⁴ Тірсо де Моліна (псевдонім Габріеля Тельєса; 1571 або близько 1583—1648) — іспанський письменник, драматург. Автор драми «Севільський спокусник, або Камінний гість» (1619—1620, опубліковано 1630 р.) — першої літературної обробки легенди про Дон Жуана.

⁵ Джіліберто — італійський письменник XVII ст., який переробив драму Тірсо де Моліна (1652); його переробка не дійшла до нашого часу. За нею написано перші п'єси про Дон Жуана у Франції, куди сюжет був занесений близько 1658 р.

⁶ Чікоп'їні Якопо — італійський письменник першої половини XVII ст., родом з Флоренції. Автор комедії про Дон Жуана «Кам'яний гість» (1650).

⁷ Дорімон — французький письменник середини XVII ст. Автор п'єси про Дон Жуана, поставленої в Ліоні 1658 р.

⁸ Де Вільє — французький письменник середини XVII ст. Автор п'єси «Кам'яний бенкет, або Син-злочинець», поставленої у Парижі 1659 р. (переробка п'єси Дорімона).

⁹ Мольєр Жан-Батіст (справжнє прізвище — Поклен; 1622—1673) — великий французький драматург. Автор комедії «Дон Жуан, або Камінний бенкет» (1665).

¹⁰ Корнель П'єр (1606—1684) — видатний французький драматург. Автор численних п'єс, зокрема і про Дон Жуана.

¹¹ Д ю м е н і л ь — французький актор (відомий під псевдонімом Розімон), автор п'єси про Дон Жуана «Камінний бенкет, або Покараний безбожник» (1669).

¹² М е р і м е П р о с п е р (1803—1870) — видатний французький письменник. Автор новели про Дон Жуана «Душі чистилища» (1834).

¹³ М ю с с е А л ь ф р е д д е (1810—1857) — французький поет-романтик. Автор поеми «Намуна» (1832), в другій пісні якої змальовано образ Дон Жуана.

¹⁴ Ш а д в е л ь — англійський драматург XVII ст. Автор трагедії про Дон Жуана «Покараний спокусник» (1676).

¹⁵ Б а й р о н Джордж-Ноел-Гордон (1788—1824) — великий англійський поет. Йому належить незакінчений роман «Дон Жуан» (1819—1823).

¹⁶ З а м о р а А н т о н і о (1660—1740) — іспанський поет і драматург. Автор п'єси про Дон Жуана «Нема того терміну, який би не збувся, ані того боргу, який би не був сплачений».

¹⁷ Г о л ь д о н і К а р л о (1707—1793) — видатний італійський драматург, один із засновників національної комедії. Автор драми «Дон Джованні Теноріо, або Розпусник» (1736).

¹⁸ Л е - Т і л ь є — французький композитор XVIII ст. Вперше обробив сюжет про Дон Жуана для оперної сцени в Парижі (1713).

¹⁹ Г л ю к К р і с т о ф - В і л ь б а л ь д (1714—1787) — австрійський композитор. Автор балету «Дон Жуан» (1761).

²⁰ П о н т е Л о р е н ц о д а (1749—1838) — автор лібретто «Дон Жуан, або Покараний розпусник»; абат.

²¹ М о ц а р т В о ь л ь ф г а н г - А м а д е й (1756—1791) — великий австрійський композитор. Автор опери «Дон Жуан» (1787), написаної на лібретто Лоренцо да Понте.

²² Г р а б б е Х р і с т і а н - Д і т р і х (1801—1836) — німецький письменник. Автор трагедії «Дон Жуан і Фауст» (1829).

²³ Л е н а у Н і к о л а у с (псевдонім Франца Німбша фон Штреленау; 1802—1850) — австрійський поет-романтик. Автор незакінченої драматичної поеми «Дон Жуан» (1844).

²⁴ Г е й з е П о л ь (Пауль) (1830—1914) — німецький письменник, лауреат Нобелівської премії (1910). Автор трагедії «Кінець Дон Жуана» (1883).

²⁵ Г о ф м а н Е р н с т - Т е о д о р - А м а д е й (1776—1822) — німецький письменник і композитор. Автор новели «Дон Жуан» (1814).

²⁶ В Р о с і ї — П у ш к і н... — О. С. Пушкіну належить трагедія «Кам'яний гість» (1830).

²⁷ Т о л с т о й О л е к с і й К о с т я н т и н о в и ч (1817—1875) — російський письменник. Автор драматичної поеми «Дон Жуан» (1859), покладеної на музику російським композитором і диригентом Едуардом Францовичем Направником (1839—1916).

²⁸ Н а В к р а ї н і — Л е с я У к р а ї н к а. — Лесі Українці належить драма «Камінний господар» (1912).

²⁹ Д ю м а А л е к с а н д р (1803—1870) — французький письменник-романіст і драматург. Автор п'єси «Дон Жуан де Марана, або Падіння ангела».

³⁰ К р і м т а к з в а н и х в і ч н и х т и п і в... — В автографі № 4050 є варіант цього абзаца: «Крім так званих типів вічних, у письменстві є ще типи, які дуже цікавлять письменників і стають об'єктом їхніх шукань, — це типи демагогічні, вихоплені з часів демагогічної диктатури. Демагогічна диктатура полягає в тім, що

в часи загостреної класової боротьби народні маси своїм проводирям надають особливих прав і згоджуються на знищення свободи. Найчастіше бувало так, що самі проводирі захоплювали владу, проводили кілька примусових мійр на користь народу, а потім уже керувались згідно з своїми егоїстичними цілями. Такі типи будуть із грецької тиранії: Пісістрат (в Атенах), Періандр у Коринфі, Клісфен у Сініоні. У Римі: Клодій, Аппій Клавдій, Юлій Цезар. Із тиранії у Флоренції будуть Медічі, в Росії — Іван Грозний».

³¹ Пісістрат (близько 600—527 до н. е.) — правитель (тиран) в Афінах (з 560 р. до н. е.). Підпорядкував внутрішню і зовнішню політику Афіні інтересам селянства та ремісництва. Сприяв розвитку культури і мистецтва Афіні.

³² Періандр (близько 660 — близько 585 до н. е.) — коринфський правитель (тиран), політичний і державний діяч, політика якого була спрямована проти родової аристократії.

³³ Клісфен (роки життя невідомі) — афінський реформатор кінця VI ст. до н. е. Здійснив реформи державного устрою.

³⁴ Медічі — родина флорентійських банкірів, яка правила у Флоренції з 1434 до 1737 рр. (з перервами). В історії відомі своїми лихварськими операціями, завдяки яким стали найбагатшими володарями земель, необмеженими правителями-тиранами.

³⁵ Іван Грозний — Іван IV Васильович (1530—1584), великий князь усієї Русі (з 1533 р.), перший російський цар (1547—1584), за царювання якого посилювалось закріпачення селян. У внутрішній політиці вдаввся до кривавих розправ і масових репресій щодо політичних противників, селян, міського населення. За свою жорстокість був названий народом «Грозним».

³⁶ Юлій Цезар Гай (100—44 до н. е.) — державний діяч, полководець, письменник Стародавнього Риму.

³⁷ Клавдій Красс Аппій (? — 48 до н. е.) — римський політичний діяч, консул (471—451 до н. е.), який встановив тиранічний режим.

[УРИВКИ ЛЕКЦІЙ З ТЕОРІЇ ВІРШУВАННЯ]

Друкуються вперше під редакційною назвою з незначними скороченнями за недатованим чорновим автографом (ф. 464, № 4048).

Автограф являє собою уривки лекцій з теорії віршування, записаних на 12 аркушах різного формату, зокрема на зворотах бланків «Комітета Юго-Западного фронту». Всі аркуші (серед них є покреслені і перекреслені червоним і синім олівцями, а також дописки чорним олівцем) вкладено в газету періоду Великої Вітчизняної війни, на якій є напис рукою П. Г. Тичини червоним олівцем: «Із теки „Давнє“. Уривки лекції по теорії віршування; вгорі іншою рукою: «Поєзія і музика».

У щоденникових записах П. Г. Тичини, що зберігаються у фондах Літературно-меморіального музею-квартири П. Г. Тичини в Києві, є запис: «1922 р., 8 березня. Почав у студії театр[альній] науку віршування» (див. книгу вступу № 569). На цій підставі уривки лекцій можуть бути датовані 1922 р.

¹ Еллада — давня назва Греції, приблизно з VII ст. до н. е.

² Гомер — легендарний давньогрецький поет, з іменем якого пов'язують створення великих епічних поем «Іліада» та «Одіссея», написаних гекзаметром.

³ «Замовкає річ...» — цитата з вірша П. Г. Тичини «На майдані» (1918).

⁴ Семенко Михайло Васильович (1892—1937) — український радянський поет, один із представників українського футуризму.

⁵ «Осте сте...» — цитата з вірша М. Семенка «Місто» (1914).

⁶ Філяньський Микола Григорович (1873—1938) — український поет, ранні твори якого позначені запевдницькими мотивами.

⁷ «Душно, душно...» — цитата з вірша М. Філяньського «Ліпнева ніч» із збірки «Calendarium» (1911).

⁸ Чумак Василь Григорович (1901—1919) — український поет-трибун, співець нового ладу. Розстріляний денікіпцями. Був знайомий з П. Г. Тичиною, який згадує його в поемі «В космічному оркестрі» та інших творах.

⁹ «Цілий день учора...» — цитата з вірша В. Чумака «Волюшки» із збірки «Заснів» (1920).

¹⁰ Гукбальд (840—932) — вчений монах Сент-Амаундського монастиря у Фландрії, якому приписують різні музичні нововведення. Автор музично-теоретичних трактатів, зокрема «Musica Enchiriadis» (німецький переклад 1874 р.), де він писав про перші спроби супроводу мелодії іншими голосами, про удосконалення нотації, про заміну невм (музичних знаків) іншими музичними знаками в різних положеннях.

¹¹ Гвідо Аретинський (955—1050) — бенедиктинський монах, знаменитий музичний теоретик і педагог. Звернув увагу на нотацію, невми розташовував на чотирьох лінійках, чим полегшив читання мелодій.

¹² ...іде в горішньому порядкуі... — Далі в автографі пропуск.

¹³ Леонтович Микола Дмитрович (1877—1921) — український композитор, автор хорових поем, хорових обробок українських народних і революційних пісень. П. Г. Тичина присвятив йому вірші «Микола Леонтович говорить...» (1921, опубліковано 1969 р.) та «Леонтович» (1940).

¹⁴ «Отамане, батьку наш...» — хорова пісня М. Леонтовича, слова народні.

¹⁵ «Над сонним болотом в північній тиші...» — цитата з вірша «Камьши» Костянтина Дмитровича Бальмонта (1867—1942) — російського поета, одного з ранніх представників символізму в російській літературі.

¹⁶ Вороний Микола Кіндратович (1871—1942) — український радянський поет, театрознавець, перекладач. На початку літературного шляху був прихильником модернізму.

¹⁷ «Коли в монастирях | був папірусу брак...» — цитата з вірша М. Вороного «Палімпсест» (1903).

¹⁸ «Ізумрудна | блискуча | з перлистою ніжною піною...» — рядок з вірша М. Вороного «Хвиля» (1903).

¹⁹ «Опівночі із похода | повернувся в еводи...» — цитата з вірша О. С. Пушкіна «Вовода» (1834) в перекладі українською мовою. Вірш «Вовода» є вільним наслідуванням балади А. Міцкевича «Дозор».

²⁰ Слісаренко Олекса Андрійович (1891—1937) — український радянський письменник, ранні твори якого позначені впливом символізму та футуризму.

²¹ «Кожне слово | кожну риму | я на жертovníк кладу...» — Цитується вірш О. Слісаренка «Кожну риму, кожне слово на жертovníк я кладу...».

²² «Зараз в сусідніх державах одна тільки партія в силі...» — цитата з вірша П. Г. Тичини «Клеон і Діодот» (1921), який увійшов до збірки «Вітер з України» (1924).

²³ «Зорею яснозорою | зорею юних днів...» — перший рядок з вірша із збірки О. Слісаренка «На березі Кастальському» (1919).

²⁴ Гейне Генріх (1797—1856) — великий німецький поет, революційний демократ. П. Г. Тичина переклав п'ять його поезій.

²⁵ Блок Олександр Олександрович (1880—1921) — видатний російський поет. У своїх статтях П. Г. Тичина неодноразово звертався до прикладів з його творів, а також переклав його драму «Троянда й хрест».

²⁶ Ахматова Анна Андріївна (1889—1966) — російська радянська поетеса.

²⁷ Загул Дмитро Іванович (1890—1938) — український радянський поет, критик і перекладач із західноєвропейських літератур.

²⁸ Савченко Яків Григорович (1890—1937) — український радянський поет і критик, ранні поезії якого були позначені впливом символізму.

²⁹ «Умирає день за днем, день за днем...» — перший рядок вірша Д. Загула з циклу «Безповоротність».

³⁰ Коваленко Микола (1887—1956) — український поет.

³¹ Олесь Олександр (літературний псевдонім Олександра Івановича Кандиби; 1878—1944) — український поет-лірик. З О. Олесем П. Г. Тичина зустрічався у Празі наприкінці 1924 — на початку 1925 р.

³² «І я криком кричу...» — цитата з вірша О. Олеся «Тіні» (1908).

³³ «О орле мій, мій велетню крилатий...» — цитата з вірша О. Олеся «Колись здавався ти мені орлом підтятим...» (1908).

³⁴ Стешенко Іван Матвійович (1873—1918) — український літературознавець і письменник ліберально-буржуазного напрямку.

³⁵ «І сосни не несить на далекі луги...» — строфа з вірша О. Олеся «Не берить із зеленого лугу верби...» (1907).

³⁶ «Коли б я певен був, що погляд мій ти знаєш...» — цитата з вірша М. Філянського «Коли б я певен був, що погляд мій ти знаєш...» із збірки «Calendarium» (1911).

[АРТУР ШНІЦЛЕР]

Друкується вперше за чорновим недатованим автографом без назви (ф. 464, № 2785).

Аркуші вкладені в газету, на якій є напис олівцем П. Г. Тичини «Давнє». За почерком, фактурою паперу автограф можна датувати орієнтовно початком 20-х років.

¹ Шніцлер Артур (1862—1931) — австрійський письменник. За фахом лікар. Ранні твори А. Шніцлера позначені впливом імпресіонізму, пізніше фрейдизму. Переклад твору «Зелений папуга» вийшов у 1917 р., «Тереза» — у 1929 р.

ПІСЛЯ ПЕРШОГО ТИЖНЯ
УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В МОСКВІ

Вперше надруковано без назви в газ. «Комуніст», 1929, 24 лютого.

В архіві (ф. 464, № 2784) зберігся уривок машинопису статті, очевидно, початку 60-х років, з авторськими виправленнями.

Статтю надруковано в газеті «Комуніст» під загальною рубрикою «Бднання двох братніх культур. Письменники про наслідки подорожі». П. Г. Тичина разом з іншими письменниками взяв участь у першому Тижні української літератури, що відбувся у Москві 9—16 лютого 1929 р. У відділі рукописів Інституту світової літератури імені О. М. Горького АН СРСР (ф. 134, опис 1, № 14) збереглась програма вечора, присвяченого зустрічі письменників України та Росії, що відбувся 13 лютого 1929 р. у Москві. На вечорі з читанням своїх віршів виступав П. Г. Тичина.

З деякими стилістичними відмінами і під назвою «Після першого тижня української культури в Москві» та датою «1929 рік» статтю було вміщено в останньому прижиттєвому виданні: *Тичина Павло*. Твори в шести томах. К., Держлітвидав України, 1962, т. 5, с. 7. Далі при посиланні на це видання зазначатимуться тільки том і сторінка.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 7.

А МИ ПЕРЕМАГАЄМО

Вперше надруковано в газ. «Комсомолец України», 1930, 21 березня.

Стаття спрямована проти оголошеного папою римським Пієм XI так званого хрестового походу проти СРСР.

Датується і подається за першодруком.

«Комсомолец України» — щоденна газета, орган ЦК ЛКСМУ. Почала виходити 1925 р. у Харкові. В 1934—1941 рр. видавалась у Києві як орган Київського обласного комітету ЛКСМУ. З 1943 р. виходить під назвою «Молодь України».

¹ «Ходить Фауст по Європі...» — П. Г. Тичина цитує перший рядок власного вірша під цією ж назвою, вперше надрукованого в альманасі «Гарт» у 1924 р. (див. перший том цього видання).

² Фауст, Мефістофель — тут персонажі з драматичної поеми «Фауст» великого німецького поета і мислителя Йоганна-Вольфганга Гете (1749—1832).

[ЖИВИ, ВІРМЕНІЄ, КРАСУЙСЯ!]

Вперше під редакційною назвою «Живи, Вірменіє, красуйся!» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, нотую, с. 83—84, з орієнтовною датою написання — початок 30-х років.

В архіві зберігся недатований чорновий автограф статті, без назви (ф. 464, № 2317).

П. Г. Тичина був у Вірменії в серпні 1929 р. та на початку 1932 р. Статтю слід датувати у межах цих років.

Подається за автографом під назвою першодруку.

¹ Нарекський (Нарекаці) Григорій (951—1003) — вірменський поет, автор численних духовних пісень, які дістали назву

«священних елегій», або «нарек». Релігійні мотиви і звичайні людські почуття поєднувались у творчості Григорія Нарекського зі справжнім поетичним натхненням (див. статтю В. Брюсова «Поэзия Армении» у вид.: *Брюсов В. Собр. соч. в семи томах. М., «Художественная литература», т. 7, 1975*). П. Г. Тичина переказує зміст поезії Г. Нарекського «Пісня воскресіння».

² М а с і с — вірменська назва гори Арарат.

³ К у р д и — народ іранської мовної групи, що живе в Ірані, Туреччині та інших країнах Близького Сходу і частково в Радянському Союзі (на Закавказзі).

⁴ А й с о р и (ассірійці) — нащадки древнього семітського населення північних районів Передньої Азії; живуть головним чином в СРСР, Ірані, Іраку та інших країнах. Під час першої світової війни айсори воювали проти турків, за що жорстоко переслідувались турецькими властями, які винищили майже половину айсорського населення.

⁵ Т ю р к и — загальна назва великої групи споріднених за мовою народів (татар, узбеків, азербайджанців, казахів, киргизів, якутів та ін.).

СРСР — НА СТОРОЖІ МИРУ

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1932, 30 квітня.

Статтю вміщено під рубрикою «Письменники про військову безпеку». У цьому ж номері газети подано повідомлення про власні творчі плани П. Тичини. На питання кореспондента П. Г. Тичина відповів, що:

«1) Нарис „Чернігів“, що цими днями вийшов окремою книжкою, у великій мірі присвячений обороні. Окремі вірші нарису були друковані в „Комуністі“, „Червонім шляху“, в альманасі ВУСПП та американських часописах;

2) готує збірку для видавництва „ЛОЧАФ“;

3) на замовлення „Червоного перця“ та „Масового театру“ пише оборонні поезії;

4) оборонні поезії пише також на замовлення композиторів».

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 8--9.

«Літературна газета» — орган правління Співки письменників України. Перший номер вийшов 21 березня 1927 р. У 1941—1945 рр. виходила під назвою «Література і мистецтво», у 1945—1962 рр. під першою назвою; з 16 лютого 1962 р. — «Літературна Україна».

¹ Соловейковим тьохканням в Женеві... — натяк на місто у Швейцарії, де відбуваються міжнародні зустрічі.

² Сорокський розстріл — розстріл 8 січня 1932 р. румунськими окупаційними властями шести бессарабських безробітних, які, не витримавши режиму терору в Бессарабії, вирішили перейти радянський кордон і знайти притулок у Радянському Союзі.

³ Сигуранца — охранка, політична поліція в колишній монархічній Румунії.

НЕПРИМИРЕННИЙ, ЛЮДЯНО-ПРЕКРАСНИЙ

Вперше під назвою «Людяно-прекрасний» надруковано в «Літературній газеті», 1932, 23 вересня (українською мовою); під назвою «Нехай живе завжди молодий, непримиренний Горький» та під назвою «Непримиренний, людяно-прекрасний» — в газетах «Літературна газета» та «Комуніст», 1932, 25 вересня. Між текстами є незначні відмінності.

В архіві П. Г. Тичини зберігся недатований чорновий автограф статті, без назви (ф. 464, № 2787), уривок чорнового автографа (ф. 464, № 2788), а також машинопис з авторським записом про те, що статтю передруковано з «Літературної газети», 1932, № 43 (ф. 464, № 2789).

Статтю написано з приводу відзначення 40-річчя літературної діяльності О. М. Горького.

Датується і подається за текстом газети «Комуніст».

ПІСНЯ

Вперше надруковано в газ. «Сталева голка», 1933, 24 грудня.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 10.

«Сталева голка» — газета, орган ЗПК, фабкому та КСМ комітету фабрики імені Ю. Д. Тинякова у Харкові.

БУДУ, ЯК СТАЛЬ

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1933, 30 грудня, під рубрикою: «По-бойовому готуватись до XVII з'їзду ВКП(б) та XII з'їзду КП(б)У».

В архіві (ф. 464, № 2790) зберігся недатований автограф статті, без назви, з незначними виправленнями автора олівцем.

Датується за першодруком.

Подається за виданням: *Тичина Павло*. В армії великого страгана. Статті й виступи. К. «Радянський письменник», 1952, с. 6.

¹ Е про по вець — людина, яка працювала в Експедиції підводних робіт особливого призначення (ЕПРОП). Експедиція була заснована у 1923 р. для підняття затонулих суден і виконання аварійних рятувальних робіт. У 1941 р. на базі ЕПРОПу створена Аварійно-рятувальна служба СРСР.

² К а т а л ь — робітник, який підвозить вантажі на тачці або вручну.

³ ...я приходжу до XVII з'їзду партії...—XVII з'їзд Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків) відбувся у Москві 26 січня — 10 лютого 1934 р., а XII з'їзд Компартії України — 18—23 січня 1934 р.

ДВЕРІ

Вперше надруковано російською мовою у вид.: Писатели XVII партсъезду. М., 1934. с. 215—216; українською мовою у кн.: *Тичина Павло*. Магістралями життя. Статті та промови, К., «Радянський письменник», 1941, с. 155. Тут у примітках, на с. 158, означено, що це виступ, який П. Г. Тичина виголосив у 1933 р. по радіо.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, 11—12.

НА ВЕЛИКІ ВОДИ

Вперше надруковано в газ. «Соціалістична Харківщина», 1934, 16 червня, під рубрикою «За більшовицьку ідейність і високу художність української літератури».

Статтю написано до відкриття Першого Всеукраїнського з'їзду радянських письменників, який почав роботу 16 червня 1934 р.

Датується і подається за першодруком (з незначним скороченням).

¹ Челюскінці — учасники радянської полярної експедиції 1933—1934 рр. на пароплаві «Челюскін», названому на честь російського мореплавця XVIII ст. Семена Івановича Челюскіна (близько 1700 — після 1760). Експедиція на чолі з Отто Юлійовичем Шмідтом (1891—1956) мала пройти за одну навігацію Північний морський шлях від Мурманська до Владивостока. Але скутий дрейфуючою кригою, пароплав 13 лютого 1934 р. затонув у Чукотському морі. Учасники експедиції (104 чоловіка) протягом двох місяців продовжували наукові дослідження в крижаному таборі. Полярні льотчики з 5 березня до 13 квітня вивозили челюскінців на материк. Експедиція довела, що пароплав може пройти Північний морський шлях за одну навігацію і що на дрейфуючій кризі в складній обстановці можна працювати тривалий час.

² Тлетворний дух у побуті літераторів, вожизм, що про них говорить М. Горький...— Можливо, про це говорилося на зустрічі письменників з О. М. Горьким 26 жовтня 1932 р. у Москві. Пізніше у доповіді на I з'їзді письменників 17 серпня 1934 р. О. М. Горький теж зупинявся на цих питаннях.

³ «Ди спут» — твір П. Г. Тичини «Диспут. Памфлет (з поеми „Сковорода“)», опублікований у журн. «Радянська література», 1934, № 10, с. 5—39.

⁴ ...цикл поезій про челюскінців...— До повернення челюскінців П. Тичина написав вірш «Колектив», опублікований у газ. «Вісті», 1934, 18 червня, «Известия», 1934, 18 червня, українською мовою під назвою «Зустрічайте, вінками квітчайте!»

⁵ ...поезії для дітей...— Вірші для дітей у 1934 р. не були опубліковані.

⁶ ...переклади з В. Броневського, із Л. Квітка...— Даних про публікацію у 1934 р. перекладів творів польського поета Владислава Броневського (1897—1962) нема. П. Г. Тичині належать переклади віршів для дітей єврейського поета Льва Мойсейовича Квітка (1890—1952) «Скрипюнка», «Червона кавалерія», «Жук», «Кузня» та ін. (див. другу книгу п'ятого тому цього видання).

ДРУЖБА З ДІТЬМИ ТВОРИТИ ДОПОМАГАЄ

Вперше надруковано в газ. «На зміну», 1934, 20 червня.

Статтю написано на прохання дитячої газети «На зміну», яка звернулася до українських письменників делегатів Першого Всеукраїнського з'їзду письменників з проханням поділитися враженнями про дитячу творчість.

Датується і подається за першодруком.

¹ «На зміну» — газета піонерів та школярів Радянської України, орган ЦК ЛКСМУ та Республіканської Ради Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна; виходила у 1925—1941 рр. Після 1941 р. — під назвою «Зірка».

² ...узаявся я перекладати з єврейської мови.— Крім віршів для дітей Л. Квітка, П. Тичина перекладав також твори О. Шварцмана, Д. Гофштейна, І. Фефера та ін.

³ «Піонерія» — щомісячний журнал для дітей ЦК ЛКСМУ та Республіканської Ради Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна. Почав видаватися у Харкові у 1923 р. під назвою «Червоні квіти». У 1931 р. перейменований на «Піонерію». З 1941 до 1949 р. не видавався. З 1950 р. виходить у Києві українською та російською мовами.

⁴ «Тук-тук» — журнал для дітей, що виходив у Харкові в 1929—1935 рр. У 1935 р. об'єднався з журналом «Жовтень».

ВИСОТА — ЗДОРОВЕ СЕРЦЕ — ЗЕМЛЯ

Вперше надруковано в газ. «Вісті ВУЦВК», 1934, 18 серпня.

Статтю написано до свята радянської авіації, яке щороку відзначається 18 серпня.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 13—14.

НАУКА, СПАДЩИНА, РЕВОЛЮЦІЙНА ДІЙСНІСТЬ

Вперше під назвою «Спадщина, наука, революційна дійсність» надруковано в газ. «Соціалістична Харківщина», 1934, 27 вересня; російською мовою під назвою «Три зустрічі» — в газ. «Известия», 1934, 29 вересня.

Виклад статті опубліковано в газ. «Вісті ВУЦВК», 1934, 29 вересня.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, 15—20.

¹ ...на Всесоюзному з'їзді письменників.— З'їзд відбувся в Москві 17 серпня — 1 вересня 1934 р.

² ...гнівобровий бронзовий і ранець...— Йдеться про Абуль-Касима Фірдоусі (близько 934 — близько 1021), великого поета, класика таджицької і перської літератур, автора дошкільної сатири на султана Махмуда Газневі Абуль-Касима (близько 970—1030), при дворі якого в Газні (Афганістан) бував і Фірдоусі. Сатиру включено як останню частину до його епічної поеми «Шах-намє». За переказами, Махмуд за це звелів кинути Фірдоусі під ноги бойовому слону.

³ Жданов Андрій Олександрович (1896—1948) — радянський державний і партійний діяч. З 1934 р.— секретар ЦК і Ленінградського обкому та міськкому партії.

⁴ Менделєєв Дмитро Іванович (1834—1907) — великий російський учений хімік. У 1869 р. відкрив один з фундаментальних законів природи, названий періодичним законом Д. І. Менделєєва. З 1876 р. член-кореспондент Петербурзької Академії наук.

⁵ Камнєва Ніна — майстер парашутного спорту. Її статтю «Займайтесь парашутним спортом» надруковано в газ. «Комуніст», 1935, 18 серпня.

⁶ ...я, здається, вас у Чернігові ховав — отам на Болдиній горі...— У Чернігові на Болдиній горі поховано М. М. Коцюбинського. П. Г. Тичина разом з іншими семінаристами брав участь у похоронах у складі хору.

[ПРО ПОСТАНОВКУ П'ЄСИ
«МАРУСЯ ШУРАЙ»]

Вперше надруковано в газ. «Соціалістична Харківщина», 1934, 21 грудня, під рубрикою «Українські радянські письменники про постанову „Маруся Шурай“ („Ой, не ходи, Грицю“) в Харківському театрі Революції».

Датується і подається за першодруком.

¹ ...використати стару п'єсу «Ой, не ходи, Грицю». — Харківський театр Революції здійснив постановку п'єси М. П. Старицького «Ой, не ходи, Грицю» (1892) в переробці І. К. Микитенка.

² Микитенко Іван Кіндратович (1897—1937) — український радянський письменник, драматург, публіцист. З 1934 р. — секретар Спілки радянських письменників України.

³ Бах Йоганн-Себастьян (1685—1750) — великий німецький композитор і органіст, найвидатніший представник поліфонічної музики.

⁴ Терещенко Марко Степанович (1894—1982) — український радянський режисер театру і кіно. Автор спогадів про П. Г. Тичину.

⁵ Борін (справжнє прізвище — Шварцман) Борис Абрамович (1899—1965) — український радянський режисер.

⁶ Вериківський Михайло Іванович (1896—1962) — український радянський композитор. З 1921 р. разом з П. Г. Тичиною брав участь у роботі Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича. Один із перших композиторів написав музику на слова П. Г. Тичини.

⁷ Бурачек Микола Григорович (1871—1942) — український радянський живописець, працював як театральний художник, оформлював виставу «Маруся Шурай».

⁸ Войцехівський Вітольд Іванович — український художник, разом з М. Г. Бурачеком оформляв виставу «Маруся Шурай».

⁹ Варецька Валентина Федорівна (1900—1978) — українська радянська актриса, у 1931—1935 рр. працювала у Харківському театрі Революції.

НАМ ТРЕБА БІЛЬШЕ, НАМ ТРЕБА КРАЩЕ!

Вперше надруковано в газ. «Комсомолец України», 1935, 15 січня.

Датується і подається за першодруком.

¹ Орджонікідзе Григорій (Серго) Костянтинівич (1886—1937) — радянський державний і партійний діяч. З 1932 р. — нарком важкої промисловості.

² Петровський Григорій Іванович (1878—1958) — радянський державний і партійний діяч. У 1919—1938 рр. — голова ВУЦВК.

³ До вивчення історії Горлівки я приступив лише недавно... — Під час роботи над поемою «Сковорода» П. Г. Тичина вивчав історію Донбасу (див. четвертий том цього видання).

⁴ ...цикл поезій про Київ, п'єса для дітей... — Слідів роботи П. Г. Тичини над п'єсою для дітей не виявлено.

Вперше надруковано як розмову кореспондента з П. Г. Тичиною в «Літературній газеті», 1935, 24 березня, під рубрикою «Письменники за роботою».

Датується і подається за першодруком.

¹ Товариш Сталін порадив режисерові Довженку...— Кінофільм українського радянського кінорежисера і письменника, лауреата Ленінської премії 1959 р. (посмертно) Олександра Петровича Довженка (1894—1956) «Щорс» вийшов у 1939 р. Поставлений на Київській кіностудії художніх фільмів.

² Чапаєв Василь Іванович (1887—1919) — герой громадянської війни, радянський військовий діяч.

³ Щорс Микола Олександрович (1895—1919) — герой громадянської війни на Україні, радянський військовий діяч.

⁴ П. П. Постишев на XIII Всеукраїнському з'їзді Рад...— З'їзд відбувся 15—22 січня 1935 р. у Києві.

Постишев Павло Петрович (1887—1940) — радянський партійний діяч. У 1935 р.— секретар ЦК КП(б)У і одночасно перший секретар Харківського обкому КП(б)У.

⁵ Корнійчук Олександр Євдокимович (1905—1972) — український радянський письменник, драматург, громадський і державний діяч, академік АН СРСР (з 1943 р.), академік АН УРСР (з 1939 р.), Лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» 1960 р., Герой Соціалістичної Праці (з 1967 р.).

⁶ Кіров (Костриков) Сергій Миконович (1886—1934) — радянський державний і партійний діяч. П. Г. Тичині належить вірш «Пісня про Кірова» (1934).

⁷ «Правда» — щоденна газета, орган ЦК КПРС. Почала виходити з 22 квітня (5 травня) 1912 р. в Петербурзі. Засновником та ідейним керівником її був В. І. Ленін.

⁸ «Известия» — «Известия Советов народных депутатов СССР», щоденна загальнополітична газета, що її видає у Москві Президія Верховної Ради СРСР. Перший номер газети вийшов під назвою «Известия Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов» 28 лютого (13 березня) 1917 р. у Петрограді. Кілька разів газета змінювала назву. З 8 жовтня 1977 р. виходить під сучасною назвою.

⁹ «Харьковский рабочий». — Очевидно, мається на увазі газета «Харьковский пролетарий», що виходила у 1924—1934 рр. у Харкові; у 1934—1960 рр.— під назвою «Соціалістична Харківщина».

¹⁰ «Литературная газета» — орган Спілки письменників СРСР. Видається з 1929 р. в Москві (у 1942—1944 р.— під назвою «Литература и искусство»).

¹¹ «Червоний шлях» — український громадсько-політичний і літературно-мистецький журнал. Виходив у 1923—1936 рр. у Харкові щомісячно. З серпня 1936 р. його перейменовано на «Літературний журнал».

¹² Трипільська трагедія — жорстока розправа куркульсько-націоналістичних банд над комуністами, комсомольцями, червоноармійцями, робітниками у червні 1919 р. в селі Трипільля (тепер Обухівського району Київської області). Слідів роботи П. Г. Тичини над такою темою не виявлено. У третьому вірші триптиха «На могилі Шевченка» (1920) він згадує про цю подію.

¹³ Гурамішвілі Давид (1705—1792) — видатний грузинський поет. З 1760 р. оселився на Україні в Миргороді, де й похований.

¹⁴ Руставелі Шота (друга половина XII ст.—початок XIII ст.) — великий грузинський поет, автор поеми «Витязь у тигровій шкурі» (вперше видано 1712 р.).

¹⁵ Любченко Панас Петрович (1897—1937) — радянський державний і партійний діяч УРСР. З 1934 р.— голова Раднаркому УРСР.

¹⁶ Уеллс Герберт-Джордж (1866—1946) — англійський письменник, автор науково-фантастичних романів. Написав книгу «Росія в імлі» (1921) про подорож до СРСР та бесіду з В. І. Леніним. В своїй статті П. Г. Тичина, очевидно, критикує Г. Уеллса за роман-трактат «Світ Вільяма Кліссольда» (1926), трактат «Легальна змова» (1928) та інші твори, в яких англійський письменник різко протиставляє свої погляди теорії марксизму. Звідси термін — кліссольдизм.

¹⁷ Я перекладаю зараз Пушкіна, Багрицького, Пастернака, Асєєва... Маршак... — Переклади творів О. С. Пушкіна були, головним чином, опубліковані у 1937 р. до сторіччя від дня смерті великого російського поета. Перекладів віршів Е. Багрицького та Б. Пастернака не виявлено. Переклад вірша М. Асєєва «Вітер золотиться» опублікований у 1940 р., а переклад поезії С. Я. Маршак «Війна з Дніпром» — у 1935 р.

Багрицький Едуард Георгійович (1895—1934) — російський радянський поет, учасник громадянської війни.

Пастернак Борис Леонідович (1890—1960) — російський радянський письменник і перекладач.

Асєєв Микола Миколайович (1889—1963) — російський радянський поет і перекладач. Друг П. Г. Тичини, перекладач його творів. П. Г. Тичина присвятив йому вірш «До Миколи Асєєва».

Маршак Самуїл Якович (1887—1964) — російський радянський поет і перекладач. Лауреат Ленінської премії 1963 р.

¹⁸ Купала Янка (літературний псевдонім Івана Домініковича Лудевича; 1882—1942) — видатний білоруський радянський поет. Народний поет Білорусії (з 1925 р.), академік АН БРСР (з 1928 р.) та АН УРСР (з 1929 р.). «Вибрані твори» Янки Купали за редакцією П. Г. Тичини вийшли тільки у 1953 р.

¹⁹ Александрович Андрій Іванович (1906—1963) — білоруський радянський поет, член-кореспондент АН БРСР (з 1936 р.).

²⁰ ...я підготував до друку переклади творів вірменського класика Ованеса Туманяна. — На 1935 рік П. Тичина опублікував переклади вірша Ованеса Татєвсовича Туманяна (1869—1923) «Перед картиною Айвазовського» (1927) і поеми «Ануш» (1935). Найбільша кількість перекладів П. Тичини довоєнного часу припадає на 1939 р.

²¹ Шварцман Ошер Меєрович (1889—1919) — єврейський поет. Воював у дивізії М. Щорса, загинув у бою поблизу станції Рафалівка (тепер Ровенської області). Збірка віршів О. Шварцмана «Поезії» вийшла друком у Києві 1938 р.

²² Зараз виходять мої книги російською та єврейською мовами. — Російською мовою 1934 р. вийшла книга перекладів «Стихи», єврейською — у 1936 р. під назвою «Партія веде».

Вперше надруковано в газ. «Вісті ВУЦВК», «Соціалістична Харківщина», «Известия», 1935, 24 березня.

Назва — перефразований рядок з вірша Т. Г. Шевченка «Ісаія. Глава 35» (1859). У Т. Шевченка: «Оживуть степи, озера...».

В архіві (ф. 464, № 2794) зберігся неповний, недатований чистовий автограф, який закінчується словами: «Слухайте, слухайте! Ми ростемо, одною волею напружені, Комуністичною партією керовані, одним спрямуванням пройняті...». Між автографом і друкованими текстами є невеликі стилістичні відмінності.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 21—23.

¹ ...стоїть він поміж нас... — Мається на увазі пам'ятник Т. Г. Шевченкові, що був відкритий у Харкові 25 березня 1935 р.

² Лібкнехт Карл (1871—1919) — діяч німецького і міжнародного робітничого руху; вбитий контрреволюціонерами.

³ Люксембург Роза (1871—1919) — діяч німецького, польського і міжнародного робітничого руху; вбита контрреволюціонерами.

⁴ ...во дні фельдфебеля-царя... — рядок з поеми Т. Шевченка «Юродивий» (1857).

⁵ ...Чернишевського дійшов до тебе голос... — Т. Г. Шевченко міг познайомитися з працями видатного російського публіциста, філософа-матеріаліста, ученого, літературного критика і письменника Миколи Гавриловича Чернишевського (1828—1889), зокрема з опублікованою у 1855—1856 рр. в журн. «Современник» статтю «Нариси гоголівського періоду російської літератури» (деякі номери цього журналу Т. Шевченко дістав на засланні), в Новопетрівському укріпленні.

⁶ Герцен Олександр Іванович (1812—1870) — видатний російський революціонер-демократ, філософ, письменник. Відомий захоплений відгук Т. Г. Шевченка про О. І. Герцена в щоденнику (запис від 11 жовтня 1857 р.) та перемальований ним портрет 1857 р.

ВЕЛИЧНИЙ МОНУМЕНТ

Вперше надруковано в газ. «Вісті ВУЦВК», 1935, 28 березня.

Статтю присвячено відкриттю пам'ятника Т. Г. Шевченкові у Харкові 25 березня 1935 р. Офіційне повідомлення про цю подію газета «Вісті» опублікувала 26 березня 1935 р.

Датується і подається за першодруком.

¹ ...колгоспники з села Кирилівки... — делегати в батьківщини Т. Г. Шевченка.

² Затонський Володимир Петрович (1888—1938) — радянський партійний і державний діяч, академік АН УРСР (з 1929 р.). У 1935 р. — нарком освіти УРСР.

³ Шелехес Ілля Савелійович (1891—1938) — радянський державний і партійний діяч. У 1935 р. — голова Харківського облвиконкому.

⁴ Ярославський Омелян Михайлович (партійний і літературний псевдонім Мінея Ізраїльовича Губельмана; 1878—1943) —

професійний революціонер, радянський партійний діяч, історик, академік АН УРСР (з 1939 р.).

⁵ Хвиля Андрій (1898—?) — український громадський діяч і письменник, критик і публіцист.

⁶ Демченко Микола Нестерович (1896—1937) — радянський партійний і державний діяч. У 1935 р. — секретар Харківського обкому КП(б)У, нарком землеробства УРСР.

⁷ Манізер Матвій Генріхович (1891—1966) — російський радянський скульптор, народний художник СРСР (з 1958 р.). Автор пам'ятників Т. Г. Шевченкові в Харкові (1935), Каневі (1939) та Києві (1939).

⁸ Саратиков — на той час голова Харківської міської Ради.

⁹ Межуєв Микола Дмитрович — на той час заступник голови міськради Києва.

¹⁰ Хор у 500 чол [овік] гримнув «Заповіт»! — В офіційному повідомленні (газ. «Вісті ВУЦВК», 1935, 26 березня) було сказано, що зведений хор складався з 700 чоловік.

¹¹ Кулик Іван Юліанович (1897—1941) — український радянський письменник, партійний і громадський діяч. У 1935 р. очолював Спілку радянських письменників України.

¹² Іванов Всеволод Вячеславович (1895—1963) — російський радянський письменник.

¹³ Рашмаділов — на той час комсомольський діяч, редактор журналу «Молодняк».

¹⁴ Юра Гнат Петрович (1888—1966) — видатний український радянський актор і режисер, народний артист СРСР (з 1940 р.). Один із засновників (1920) і до 1954 р. керівник Академічного українського драматичного театру імені І. Франка.

¹⁵ Косіор Станіслав Вікентійович (1889—1939) — радянський партійний і державний діяч. У 1931—1938 рр. — перший секретар ЦК КП(б)У.

¹⁶ Гнатюк Володимир Михайлович (1871—1926) — український фольклорист і етнограф, академік АН УРСР (з 1924 р.), член-кореспондент Петербурзької Академії наук (з 1902 р.). П. Г. Тичина цитує лист М. М. Коцюбинського до В. М. Гнатюка від 5 жовтня 1903 р. з Чернігова (див.: *Коцюбинський М.* Твори. В семи томах. К., «Наукова думка», 1974, т. 5, с. 299).

В МИСТЕЦТВІ БРОНЗОЮ УТВЕРЖДАЄМОСЬ

Вперше надруковано в газ. «Пролетарська правда», 1935, 14 квітня.

Статтю написано з приводу «Постанови РНК УРСР та ЦК КП(б)У про спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченкові у Києві», опублікованої в газ. «Пролетарська правда» 11 березня 1935 р.

Датується і подається за першодруком.

«Пролетарська правда» — щоденна газета, орган Київського обкому та міськкому КП(б)У. Створена 1921 р. З 1943 р. виходить під назвою «Київська правда».

¹ ...пам'ятник великому поетові в Києві. — Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Києві (скульптор М. Манізер) відкрито 6 березня 1939 р.

Вперше надруковано в газ. «Вісті ВУЦВК» та «Комуніст», 1935, 23 квітня.

В архіві (ф. 464, № 2796) зберігся недатований чорновий автограф без назви, а також машинопис початку 60-х років з авторськими виправленнями і зазначеннями П. Г. Тичини, що стаття друкувалась у газеті «Комуніст» 23 квітня 1935 р. (ф. 464, № 2797). Між автографом і друкowanими текстами є незначні стилістичні відмінності.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, 24—25.

¹ ...про партію я дав.— Йдеться про вірш «Партія веде» (1933) та збірку віршів під цією ж назвою (1934).

² Безстрашний Кіров! — У 1919 р. С. М. Кіров керував в Астрахані боротьбою проти інтервентів та білогвардійців, у 20-х роках був секретарем ЦК Азербайджану, очолював реконструкцію нафтової промисловості в Азербайджані.

³ Седнів — селище міського типу Чернігівського району Чернігівської області.

⁴ Городня — районний центр Чернігівської області. Поблизу цих місць М. О. Щорс формував свої загони.

⁵ ...пісню про тебе починаю... — Замисел написання твору про Миколу Щорса залишився нездійсненим.

«НІЧ ПЕРЕД БОЄМ»

(поема Миколи Бажана)

Вперше з підзаголовком «Новий твір М. Бажана» надруковано в «Літературній газеті», 1935, 24 квітня; російською мовою — в «Литературной газете», 1935, 20 липня (вірші переклав Б. Турганов — про це повідомила «Литературная газета» від 25 липня 1935 р.).

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, 26—27.

¹ «Ніч перед боєм» — частина поеми «Безсмертя» українського радянського поета і громадського діяча, академіка АН УРСР (з 1951 р.), Героя Соціалістичної Праці (з 1974 р.) Миколи Платоновича Бажана (1904—1983).

² Рильський Максим Тадейович (1895—1964) український радянський поет, вчений, громадський діяч, академік АН УРСР (з 1943 р.), АН СРСР (з 1958 р.), лауреат Ленінської премії 1960 р. Йому належить вірш про С. М. Кірова «Серце» (1934).

³ Первомайський (справжнє прізвище — Гуревич) Леонід Соломонович (1908—1973) — український радянський письменник. Автор вірша про С. М. Кірова «Жалібний марш» (1934).

⁴ Герещенко Микола Іванович (1898—1966) — український радянський поет і перекладач. Автор вірша про С. М. Кірова «І скорб... і гнів...» (1934).

⁵ Крижанівський Степан Андрійович (нар. 1911 р.) — український поет і літературознавець. Автор вірша про С. М. Кірова «Вороги убили Кірова» (1934).

⁶ ...написані поезії і М. Асєєва... — М. Асєєву належить вірш про С. М. Кірова «Расставанье. Памяти Сергея Мироновича Кирова» (1934).

⁷ С в е т л о в Михайло Аркадійович (1903—1964) — російський радянський поет і драматург, лауреат Ленінської премії 1967 р. Автор вірша про С. М. Кірова «Кирову» (1934).

⁸ А д а л і с Аделіна Юхимівна (1900—1969) — російська радянська поетеса і перекладач. Автор ліричної поеми «Кирову» (1935).

⁹ Б р а у н Микола Леопольдович (1902—1975) — російський радянський поет і перекладач. Автор вірша «Киров» (1934).

¹⁰ С у р к о в Олексій Олександрович (1899—1983) — російський радянський поет і громадський діяч, Герой Соціалістичної Праці (з 1969 р.). Автор вірша про С. М. Кірова «Клятва над гробом» (1935).

¹¹ У с е н к о Павло Матвійович (1902—1975) — український радянський поет. Автор вірша про С. М. Кірова «Коло труни Кірова» (1934).

¹² К о л и ч е в Осип Якович (нар. 1904 р.) — російський радянський поет. Автор вірша про С. М. Кірова «Алмаз» (1934).

¹³ Г у с е в Віктор Михайлович (1909—1944) — російський радянський поет і драматург. Автор циклу віршів про С. М. Кірова «Киров» (1934).

¹⁴ Л и х а р ь о в Борис Михайлович (1906—1962) — російський радянський поет. Автор вірша «Кировская заполярная» (1935).

¹⁵ П о р т е н к о Андрій Панасович (1910—1943) — український радянський поет. Автор віршів про С. Кірова «Дві пісні про Кірова» («Наш Кіров», «Дівчина Кіра», 1934).

¹⁶ Д а ш н а к и — члени вірменської буржуазно-націоналістичної партії, які у 1920 р. зазнали поразки внаслідок збройного повстання трудящих.

¹⁷ М у с а в а т и с т и — члени азербайджанської буржуазно-націоналістичної партії, які у 1920 р. були розгромлені внаслідок революційної боротьби народних мас і переможного наступу Червоної Армії.

¹⁸ «К а л е в а л а» — карело-фінський народний епос. Зібрав і видав у 1835—1849 рр. фінський вчений Еліас Ленінрот (1802—1884). З видання 1849 р. робились численні переклади, зокрема і російською мовою.

¹⁹ З а н г е з у р — історична область на південному сході Вірменської РСР.

РАВНЯТЬСЯ НА СИЛЬНЫХ!

Вперше надруковано в газ. «Пролетарий», 1935, 29 квітня, під рубрикою «3-я годовщина Постановления ЦК ВКП(б) о перестройке литературно-художественных организаций. Создавать произведения, достойные социалистической эпохи».

Постанову ЦК ВКП(б) було прийнято 23 квітня 1932 р., а рівно через три роки у Києві відкрився пленум Спілки радянських письменників України, до початку роботи якого київська газета «Пролетарий» видрукувала висловлювання П. Тичини та інших письменників. В цій статті використані матеріали з статті «Радість, що проситься в пісні».

В архіві (ф. 464, № 3421) зберігся неповний автограф.

Датується і подається за першодруком.

«П р о л е т а р и й» — всеукраїнська робітничка газета, орган ЦК КП(б)У і Всеукраїнської Ради професійних спілок, видавалась спочатку у Харкові, а потім у Києві у 1923—1935 рр.

¹ ...полоотно о Колиивщине...— Працюючи над поемою «Сковорода», П. Г. Тичина мав намір показати події, пов'язані з широким народним селянським повстанням у XVIII ст., відомим під назвою Коліївщина.

² Як ір Йона Еммануїлович (1896—1937) — радянський партійний і військовий діяч, командарм 1-го рангу. Учасник Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни. У 20—30-ті роки — командуючий військами України.

БЕСЕДА С БЕСПАРТИЙНИМИ

Вперше надруковано в газ. «Известия», 1935, 9 травня.

Датуються і подається за першодруком (із скороченням).

¹ ...первым съездом советских писателей Украины.— Перший з'їзд письменників України розпочав свою роботу 16 червня 1934 р. у Харкові, а завершив у новій столиці України, Києві, 12 серпня 1934 р.

² Сенченко Антон Григорович — партійний діяч, на той час голова правління Спілки радянських письменників України.

³ Панч Петро Йосипович (1891—1978) — український радянський письменник, член КПРС з 1940 р.

⁴ Кочерга Іван Антонович (1881—1952) — український радянський драматург, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1950 р.).

⁵ Головка Андрій Васильович (1897—1972) — український радянський письменник.

⁶ Копиленко Олександр Іванович (1900—1958) — український радянський письменник. Член КПРС з 1950 р.

⁷ Смолич Юрій Корнійович (1900—1976) — український радянський письменник. Член КПРС з 1951 р., Герой Соціалістичної Праці (з 1970 р.).

⁸ Безпощадний (справжнє прізвище — Іванов) Павло Григорович (1895—1968) — російський радянський поет, жив на Донбасі.

⁹ Ушаков Микола Миколайович (1899—1973) — російський радянський письменник. Жив і працював на Україні.

¹⁰ Ашраф'ян Г.— партійний працівник, на той час завідувачий відділом культури і пропаганди ЦК КП(б)У.

ЗА МНОГОПЛІДНУ, УРОЖАЙНУ ЛІТЕРАТУРУ

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1935, 12 травня.

Це промова на пленумі правління Спілки радянських письменників України, що відбувся 25—27 квітня 1935 р. Редакція «Літературної газети» у цьому ж номері повідомляла: «Другу частину виступу П. Г. Тичини (про кадри) подамо в ближчих номерах газети». Проте вона так і не була надрукована і не збереглася в архіві поета.

Датуються і подається за першодруком.

¹ Стецький Олексій Іванович (1896—1938) — радянський партійний діяч. Революційну діяльність розпочав 1911 р. у Чернігові.

² ...їздили до Москви на бесіду... з О. М. Горьким...— У період підготовки до з'їзду письменників поряд з офіційними нарадами літераторів у Центральному Комітеті партії

і в Оргкомітеті відбувалися бесіди, літературні вечори на квартирах письменників, на яких були присутні відповідальні працівники партії й уряду. Особливо відомою стала зустріч, що відбулася на квартирі О. М. Горького у Москві 26 жовтня 1932 р.

ШИРИТИ ФРОНТ ПЕРЕДОВИХ ЛЮДЕЙ СВІТУ

Вперше надруковано російською мовою під назвою «Тональность творчества» в «Литературной газете», 1935, 15 липня; українською мовою під назвою «Ширити фронт передових людей світу» — в газ. «Комуніст», 1935, 16 липня.

У відділі рукописів Інституту світової літератури імені О. М. Горького АН СРСР (ф. 134, опис 1, № 5) зберігся чорновий недатований автограф статті «Тональность творчества» (первісні назви «Широкий фронт» та «На конгресі» закреслені автором). Газетний текст статті порівняно з автографом дещо скорочений і має стилістичні відмінності.

¹ Датується і подається за газетою «Комуніст».

Те велике, що сталося у Парижі...— Йдеться про Міжнародний конгрес захисту культури, спрямований проти німецького фашизму, що відбувся у червні 1935 р. в Парижі. Скликаний з ініціативи французького письменника комуніста Анрі Барбюса (1873—1935). В роботі конгресу, крім П. Г. Тичини, брали участь українські письменники І. Микитенко, П. Панч, О. Корнійчук.

У книзі «Павло Тичина. Із щоденникових записів» (с. 76—93) опубліковано записи, зроблені П. Тичиною в Парижі під час засідань конгресу. А в архіві поета (ф. 464, № 1523, с. 43) серед підготовчих матеріалів до книги «Як я писав» зберігся такий запис: «...У 1935 р. в Парижі на Антифашистському конгресі об[орони] культури (на вечорі — виступі в малому залі Мютюаліте) укр[аїнські] бурж[уазні] націоналісти назвали О[лександра] Євдок[имовича] лодочником з товаришами, а мене — трактористом. Цим хотіли вони ущипнути мене».

В роботі конгресу брали участь представники різних ідейно-творчих напрямів.

² Ренн Людвіг (1889—1979) — німецький письменник, член Комуністичної партії Німеччини (з 1928 р.), автор антимілітаристських романів. У 1933—1935 рр. був ув'язнений фашистами. Брав участь у Другій міжнародній конференції революційних письменників у Харкові в 1930 р.

³ Мюзам Еріх (1878—1934) — німецький поет, страчений у гітлерівському концтаборі. У нотатках П. Г. Тичини 1924 р. є такий запис: «У Берліні... на вокзалі були при масовій зустрічі Еріха Мюзам» (ф. 464, № 3521).

⁴ Жід Андре (1869—1951) — французький письменник. На початку 30-х років стояв близько до кіл прогресивної громадськості, проте з часом перейшов на бік реакційних сил.

⁵ Твань — в'язка грязь в річці, болоті.

⁶ Мютюаліте — Палац взаємності у Парижі.

Вперше надруковано в газ. «Комсомолец України», 1935, 29 серпня.

Після повернення на Батьківщину з Міжнародного конгресу захисту культури, що відбувся в Парижі, українська делегація звітувала про роботу конгресу в Київському театрі опери та балету. П. Г. Тичина присвятив свій виступ аналізу розшарувань серед еміграції, одінів настрої і тенденції різних груп емігрантів (див.: «Літературна газета», 1935, 18 серпня). Цей виступ, очевидно, був покладений в основу статті «Три перемоги».

З статтею «Три перемоги» безпосередньо пов'язані статті «Тональність творчества» («Літературна газета», 1935, 15 липня) та «Ширити фронт передових людей світу» («Комуніст», 1935, 16 липня). Чорновий автограф статті «Тональність творчества» зберігається у відділі рукописів Інституту світової літератури імені О. М. Горького (ф. 134, оп. 1, № 5).

У 1940—1941 рр., готуючи до видання збірку статей «Магістралями життя», П. Г. Тичина редагує статтю «Три перемоги», скорочує цитату з статті О. М. Горького, знімає чимало прізвищ відомих письменників і діячів культури, які брали участь у роботі конгресу і які після закінчення його повинні були повертатись на батьківщину. Турбуючись про їхню долю, П. Г. Тичина не хотів зайвий раз акцентувати на їхній участі у конгресі. У такій редакції стаття передруковувалась у всіх прижиттєвих виданнях творів П. Г. Тичини, хоч і втрачала свою цілеспрямованість, бо була скерована проти буржуазної культури взагалі, а не тільки проти фашизму, що настував у 30-х роках. У зв'язку з цим стаття «Три перемоги» подається не за останнім прижиттєвим виданням 1962 р. (т. 5, с. 38—49), а за текстом журналу «Червоний шлях» (1935, № 11, с. 131—139).

Датується за змістом.

¹ ...про афери Ставпського...— Йдеться про фальшиву позичку на суму 200 млн. франків, випущену крупним аферистом Ставпським, якого підтримували політичні кола, що стояли близько до уряду, і який був знайдений убитим 6 січня 1934 р. на своїй віллі під Парижем (див. газ. «За рубежом», 1984, 23—29 березня).

² Блок Жан-Рішар (1884—1947) — французький письменник і громадський діяч, член Французької комуністичної партії (з 1921 р.). Посмертно нагороджений Золотою медаллю Миру (1949).

³ Нотр-Дам де Парі — собор Паризької богоматері, пам'ятка архітектури французької готики. Споруджено у 1163—1257 рр.

⁴ Шамсон Андре (нар. 1900 р.) — французький письменник, автор антифашистських романів.

⁵ Вольф Вільгельм (1809—1864) — німецький пролетарський революціонер, публіцист, соратник і друг К. Маркса і Ф. Енгельса. К. Маркс присвятив йому перший том «Капіталу». П. Г. Тичина наводить рядки з праці Ф. Енгельса «Вільгельм Вольф» (1876). Сучасний переклад: «З блискавичною швидкістю пісня рознеслась по всій Німеччині, викликаючи гучний регіт безбожників і обурення „смирених“» (див. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. К., Держполітвидав УРСР, 1964, т. 19, с. 60).

⁶ Хартвільд Джон (справжнє прізвище та ім'я — Герцфельд Гельмут; 1891—1968) — німецький художник-карикурист, плака-

тист, декоратор, член Комуністичної партії Німеччини (з 1918 р.). У 1930—1931 рр. жив в СРСР.

⁷ За висловом О. М. Горького, «фашизм висунув теорію права германської раси на владу в усьому світі»...—рядки з статті О. М. Горького «Про культуру» (1935).

⁸ Ніцше Фрідріх (1844—1900) — німецький реакційний філософ-ідеаліст. Його расова теорія була одним із ідейних джерел фашизму.

⁹ Бергсон Анрі (1859—1941) — французький філософ-ідеаліст.

¹⁰ ...із Абіссінії через газети долітали до нас стогони людей...— У 1935—1936 рр. в Абіссінії (колишня назва Ефіопії) розпочалася партизанська боротьба проти італійських загарбників.

¹¹ Кот П'єр (1895—1977) — французький політичний діяч, юрист, у 1928—1946 рр.— член партії радикалів і радикал-соціалістів, де очолював ліве крило. У 1946—1958 рр.— депутат Національних зборів від демократичної організації Союз прогресивних республіканців. З 1950 р.— член Всесвітньої Ради Миру, лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» 1953 р.

¹² Мілюков Павло Миколайович (1859—1943) — російський буржуазний історик, лідер буржуазної партії кадетів, підтримував національно-колоніальну політику російського царизму. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції емігрував за кордон.

¹³ «Всякому городу нрав і права...» — рядок з «Песни 10-й» із збірки Г. С. Сковороди «Сад божественных песней».

¹⁴ Незвал Вітезслав (1900—1958) — чеський поет. На початку 20-х років зазнав впливу сюрреалізму. Нагороджений Золотою медаллю Миру (1953).

¹⁵ Марінетті Філіппо-Томмазо-Еміліо (1876—1944) — італійський письменник, один з теоретиків футуризму. Після 1922 р. став фашистом.

¹⁶ Арагон Луї (1897—1982) — французький письменник-комуніст, громадський діяч, лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» 1957 р.

¹⁷ Франк Уолдо Дейвід (1889—1967) — американський письменник і соціолог. У 1935 р.— голова Ліги американських письменників. У його книзі «Зоря над Росією» (1932) відбито враження від поїздки до СРСР. В останні роки життя солідаризувався з національно-визвольною боротьбою кубинського народу.

¹⁸ Козьма Прутков — літературний псевдонім, під яким у 60-х роках XIX ст. виступали російські поети (О. К. Толстой, брати Олексій, Олександр та Володимир Жемчужникови), які писали сатиричні байки, пародії, епіграми, афоризми, комедії і в них висміювали царську бюрократію, обивателів та ін.

¹⁹ Олдінгтон Річард (1892—1962) — англійський письменник, на початку діяльності був близький до поетів-імажиністів, потім виступав з критикою буржуазного суспільства.

²⁰ Еліот Томас-Стернз (1888—1965) — англійський поет і критик, прихильник теорії «чистого мистецтва».

²¹ Барб'єс Апри-Огюст (1805—1882) — французький поет, П. Г. Тичина перефразовує його вірш «Каван» (1831).

²² Шпенглер Освальд (1880—1936) — німецький філософ-ідеаліст, реакційні теорії якого були одним із джерел фашистської ідеології.

²³ ...слова грецького трагіка Есхіла... — П. Г. Тичина наводить два перші рядки з трагедії «Прометей закутий» великого давньогрецького драматурга Есхіла (525—456 до н. е.).

²⁴ Скіфія — Скіфська держава, політичне об'єднання на території Північного Причорномор'я (VII ст. до н. е.— III ст. н. е.).

ПОДОРОЖ ПО ДНІПРУ

Вперше без назви надруковано як відповідь кореспонденту в газ. «Комуніст», 1935, 27 липня.

«Комуніст» — газета, орган ЦК КП(б)У. Виходив з 1918 по 1926 рік російською мовою, з червня 1926 р.— українською. З лютого 1943 р. видається під назвою «Радянська Україна».

У липні 1935 р. ЦК ВКП(б), сприяючи зміцненню зв'язків між митцями і робітниками та селянами, організував творчу поїздку письменників по Дніпру на пароплаві «Комунар». П. Тичина разом з іншими письменниками як кореспондент газети «Комуніст» протягом тижня надсилав кореспонденції, підписані, як правило, кількома авторами. 28 липня надруковано репортаж з Черкас «Перший день на „Комунарі“»; 29 липня — репортаж з Кам'янського на Дніпропетровщині «Радісні зустрічі»; 30 липня — репортаж теж з Кам'янського «Скрізь величезний інтерес до літератури»; 1 серпня — репортаж із Запоріжжя «День у Дніпропетровську»; 2 серпня — репортаж з Каховки та Херсона «Вогні Дніпрогесу»; 3 серпня — репортаж «На Херсонщині»; 4 серпня — репортаж з Каховки «В Асканії-Новій»; 6 серпня — репортаж з Кам'янського «Взаємні соціалістичні зобов'язання»; 8 серпня — останній репортаж з Канева «На могилі поета».

«Літературна газета», а також обласні та районні газети тих міст, де побували учасники подорожі по Дніпру, інформували про зустрічі, виступи українських письменників та митців. Зокрема, про П. Г. Тичину писали газети «Зоря» та «Звезда» (Дніпропетровськ), «Наддніпрянська правда» (Херсон), «Червоне Запоріжжя» (Запоріжжя), «Держинепь» (Дніпродзержинськ) та ін. Кореспонденту газети «Звезда» П. Тичина дав таке інтерв'ю: «Меня особенно радует встреча с днепропетровскими пролетариями. Пользуюсь случаем, чтобы через „Звезду“ передать тысячам пролетарских читателей свой горячий привет.

Каждый день нашей экскурсии приносит все новые впечатления, с каждым днем накаплиются новые материалы, мысли, образы. Встречи со знатными людьми и молодежью вдохновляют меня на дальнейшую работу.

Я хочу передать молодежи привет от заграничных братьев. Слава о нашем прекрасном, кипучем, деятельном молодом поколении живет и за рубежом» (газ. «Звезда», 1935, 30 липня).

В газеті «Червоне Запоріжжя» (1935, 5 серпня) після відвіданя запорізького заводу був надрукований такий відгук П. Г. Тичини: «Обдивлятися наспіх такі могутні заводи, як запорізький, ясна річ, неможливо. Тому тверде бажання маю приїхати іще сюди на довший час — ближче познайомитися з людьми, вивчити виробничі процеси. Хотілось би ще з молоддю поговорити.

Привіт пролетарям, всім трудящим Запоріжжя!»

В архіві (ф. 464, № 11 417) збереглися чорнові записи, де йдеться про подорож по Дніпру і виступи в різних містах: «Дніпродзержинськ (Кам'янське) — виступ на урочистому пленумі Ради. [...] Дніпропетровськ. Виступ про молодих на вечорі-зустрічі з керівниками області, з орденоносцями заводів, з представниками комунім. Леніна. Херсон. Виступ на багаточисельному майдані Свободи під час мітингу [...] Канів. Виступ під час мітингу на могилі Шевченка 6.VIII (усього їх 4)».

Датується за змістом та першодруком.

Подається за першодруком.

ВІН ФАШИСТІВ Б'Є МІТКО

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1935, 12 грудня. Датується і подається за першодруком.

¹ Вітаю великого поета...— Вітання написано з нагоди 30-річчя літературної діяльності видатного білоруського поета Янки Купали, який почав друкуватись у 1905 р. (вірш «Мужик»). У згаданому номері «Літературної газети» надруковано перекладений П. Г. Тичиною вірш Янки Купали «Як цвілась калина». Вітання було надіслане на адресу: «Мінськ, Савітська, 68. Дім письменників».

НАСЛІДКИ НЕСПОДІВАНИ

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1936, 18 січня.

5 січня 1936 р. у Києві було відкрито виставку образотворчої самодіяльної творчості бійців і начальницького складу частин НКВС УРСР. Українські письменники, відвідавши цю виставку, опублікували свої враження на сторінках «Літературної газети».

Датується і подається за першодруком.

ШВИДШЕ ДО РОБОТИ

Вперше надруковано в газ. «Комсомолец України», 1936, 18 січня.

Датується і подається з незначним скороченням за першодруком.

¹ Лист секретаря ЦК ЛКСМУ тов. С. Андрєєва...— Перший секретар ЦК ЛКСМУ Сергій Ілліч Андрєєв (1905—1937) у зверненні «Вченим, письменникам, митцям, художникам України» (опубліковане в газ. «Комсомолец України», 1936, 15 січня) закликав створити великий художньо-публіцистичний твір про комсомол і стахановський рух. Стаття П. Г. Тичини є відгуком на це звернення.

² ...почип комсомольців Чернігівщини...— Йдеться про те, що Чернігівське обласне бюро ЛКСМУ ухвалило провести з 20 січня по 10 лютого 1936 р. по всіх колгоспах і сільських школах області літературні дні колгоспної молоді і школярів, метою яких було ознайомлення з кращими творами радянської літератури і класиків, поліпшення роботи сільських бібліотек. Разом з тим планувалось провадити записи народної творчості (пісень, казок, частівок тощо), щоб до IX з'їзду ЛКСМ України видати альманах народної творчості.

³ ...зобов'язання комсомольців-культурників

м. Харкова...— Можливо, йдеться про організацію в Харкові комсомольської школи червоних старшин, які зробили б агітперехід у протигазах за маршрутом найближчих сіл. По дорозі комсомольці повинні були проводити мітинги, виступати з концертами, організовувати самодіяльні гуртки.

⁴ Ту х о л ь с ь к и й Курт (1890—1935) — німецький письменник, публіцист. У 1933 р. його твори, в яких він викривав воєнщину, міщанство, фашизм, спалювались на вогнищах. Сам він був позбавлений німецького громадянства. Зневірившись у перемозі над фашизмом, покінчив життя самогубством.

⁵ С т а х а н о в Олексій Григорович (1906—1977) — шахтар Донбасу, ініціатор масового руху новаторів виробництва в період другої п'ятирічки, Герой Соціалістичної Праці (з 1970 р.).

⁶ Д е м ч е н к о Марія Софронівна (нар. 1912 р.) — одна з ініціаторів масового руху колгоспників за одержання високих урожаїв цукрових буряків.

⁷ Г н а т е н к о Марина Василівна (нар. 1914 р.) — одна з ініціаторів масового руху колгоспників за одержання високих урожаїв цукрових буряків. Герой Соціалістичної Праці (з 1975 р.).

⁸ Т і ц Михайло Дмитрович (нар. 1898 р.) — український радянський композитор і педагог.

⁹ Кулешов, Поздняков, Янчук, Мотигін, Русаков — самодіяльні художники, які брали участь у першій окружній виставці образотворчого мистецтва бійців і начальницького складу частин НКВС України, що відкрилась у Києві 5 січня 1936 р.

НА ЕЛЬБРУС ПОЕЗІЇ

*(Із вступної промови на поетичній нараді
6 лютого 1936 р.)*

Вперше надруковано в газ. «Пролетарська правда», 1936, 8 лютого.

Датується за першодруком 1936 р.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 50—52.

¹ ...на порозі стануть вони, два велетні ювіляри...— У лютому та грудні 1937 року в Радянському Союзі широко відзначалось 100-річчя з дня смерті О. С. Пушкіна та 750-річчя поеми «Витязь в тигровій шкурі» Шота Руставелі.

² ...Добролюбов... перший глибоко оцінив Шевченка...— Російський критик, революційний демократ Микола Олександрович Добролюбов (1836—1861) в журналі «Современник» (1860, № 3) опублікував без підпису рецензію «„Кобзар“ Т. Шевченка», в якій вперше сказав, що Т. Шевченко у своїй творчості відбив думи і прагнення народу, підкреслив загальноросійське значення українського поета.

СЕРДЕЧНИЙ ПРИВІТ!

Вперше надруковано в газ. «Більшовик», 1936, 25 лютого.

Привітання написано до 15-річчя встановлення Радянської влади у Грузії і надіслано на адресу: «Тифліс. Спілка письменників Грузії».

Датується і подається за першодруком.

Перекладаючи грузинських поетів...— П. Г. Тичині належать численні переклади як дореволюційних, так і радянських поетів Грузії — див. п'ятий том цього видання.

ЛЮБИМ ГНІВНОГО ШЕВЧЕНКА

Вперше під назвою «Любимо гнівного Шевченка» надруковано в газ. «Комуніст», 1936, 10 березня, і російською мовою в газ. «Известия», 1936, 10 березня.

У відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 1, № 852) зберігся автограф закінчення статті.

У зауваженнях до п'ятого тому П. Г. Тичина пояснив назву статті: «Любим гнівного Шевченка. Чому саме гнівного. Бо з нього часто вороги роблять ікону, щоб тільки молитися на панство, а тим часом радять соці[альних] тем не зачіпати» (ф. 464, № 3353, с. 53).

До слів: «Глибоке дихання поезії...» (с. 55) П. Г. Тичина зауважив: «Глибоке дихання — що може бути краще для поезії?»

До слів: «...Поезію свою повинні ми... одгострювати на боротьбу з фашизмом...» (с. 57) додано: «...і тут роль Шевченка просто-таки величезна».

До слів про Міжнародний конгрес оборони культури в Парижі (с. 58) дописано: «Вороги, противники наші весь час намагались Ш[евчен]ка принизити...».

Датується за першодруком.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 53—59.

¹ Мічурін Іван Володимирович (1855—1935) — російський радянський вчений у галузі генетики й селекції, почесний академік АН СРСР (з 1935 р.); розробив учення про гібридизацію. В результаті схрещування степової вишні, а також вишні ідеал з японською черемхою І. В. Мічурін одержав міжродовий гібрид — церападус, який використовується при виведенні сортів великоплідних солодких вишень.

² Шіллер Йоганн-Фрідріх (1759—1805) — великий німецький поет.

³ Лажуті Гасем (Абулкасем; 1887—1957) — таджицький радянський поет, один із зачинателів таджицької радянської літератури, перекладач. П. Г. Тичина переклав його вірш «На березі Дніпра».

⁴ Колас Якуб (справжнє прізвище, ім'я та по батькові Міцкевич Костянтин Михайлович; 1882—1956) — видатний білоруський радянський письменник, академік АН БРСР (з 1928 р.). П. Г. Тичина перекладав його поезії, написав про нього статтю, часто згадував його ім'я у своїх статтях.

⁵ Дубельт Леонтій Васильович (1792—1862) — начальник штабу окремого корпусу жандармів, у 1839—1856 рр. — керуючий Третім відділом. Один з найреакційніших діячів періоду царювання Миколи I. Мав пряме відношення до переслідування Т. Г. Шевченка.

⁶ Голованівський Сава Овсійович (нар. 1910 р.) — український радянський письменник і перекладач.

Вперше надруковано в газ. «Вісті ВУЦВК», 1936, 10 березня. Датується і подається за першодруком.

¹ Ім'я і заклик Тараса...—рядки з вірша Г. Лахути «Тарасу Шевченку. Відповідь на його заповіт» (1934).

² Масенко Терень (Терентій) Германович (1903—1970) — український радянський поет і перекладач.

³ П'ята симфонія Бетховена — симфонія великого німецького композитора Людвіга ван Бетховена (1770—1827), написана у 1805—1808 рр.

⁴ «Мойра стукає в двері» — децю перефразовані слова самого Л. Бетховена про першу частину П'ятої симфонії, зміст якої визначають так: «Від темряви до світла, через боротьбу — до перемоги». Мойра — доля.

⁵ Скерцо — музична п'єса в швидкому темпі, відома з XVI ст. Дослівно — жарт.

⁶ ...вірш про птицелова Діделя...— Йдеться про вірш Е. Багрицького «Птицелов» (1918, 1926).

⁷ «Думка про Опанаса» — поема «Дума про Опанаса» (1926), присвячена подіям громадянської війни на Україні. На її формі відбився вплив Т. Г. Шевченка, зокрема поеми «Гайдамаки».

⁸ Хлебников Велемир (Віктор) Володимирович (1885—1922) — російський поет, представник футуризму.

⁹ «Я мстив за Пушкіна под Перекопом...» — цитата з вірша Е. Багрицького «О Пушкіне» (1924).

¹⁰ «И умер он с напрасной жаждой мщенья...» — рядок з вірша М. Ю. Лермонтова «Смерть поета» (1837).

¹¹ Костер Шарль де (1827—1879) — бельгійський письменник, автор «Легенди про Тіля Уленшпігеля і Ламме Гудзака» (1886), що приніс йому світову славу.

¹² Гуд Томас (1799—1845) — англійський письменник, автор сатиричних творів, широковідомої соціальної поезії «Пісня про со-рочку» (1843), в якій осуджується визискування робітників.

¹³ Бернс Роберт (1759—1796) — великий шотландський поет.

¹⁴ «Трактир» — твір Е. Багрицького (1919—1933; повністю опубліковано 1936).

¹⁵ «Арбуз» — вірш Е. Багрицького, первісна назва — «Баллада об арбузе» (1924—1925).

¹⁶ «Я в карты играл...» — рядки з вірша Е. Багрицького «Арбуз».

¹⁷ Скотт Вальтер (1771—1832) — англійський письменник.

¹⁸ ...радіокомпозицію... «Тарас Шевченко». — Радіокомпозиція у віршах «Тарас Шевченко» не була завершена, опублікована в журн. «Тридцять днів», 1934, № 2.

¹⁹ «...строки // Всі проминули...» — цитата з радіокомпозиції Е. Багрицького «Тарас Шевченко» у перекладі українського радянського поета Миколи Іполитовича Шпака (1909—1942). Машинопис цього перекладу зберігається у фонді М. Шпака (Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. 49, № 93).

ВИКОРЕНИТИ
ФОРМАЛІСТИЧНУ ЦВІЛЬ В ПОЕЗІЇ

(Із вступного слова на зборах поетичної секції СРПУ)

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1936, 30 березня. Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 60—63 (з незначним скороченням).

¹ ...питання про небезпеку формалізму в мистецтві...— У зауваженнях до п'ятого тому П. Г. Тичина до цього місця відзначив: «Я теж молодим нашим поетам ставив у приклад твердість і упевненість у шуканні дохідливих до народу форм і висловів наших славних попередників класиків і, зокрема, Тараса Шевченка» (ф. 464, № 3353, с. 60).

ШЕВЧЕНКО І ПОЕТИ БРАТЕРСЬКИХ РЕСПУБЛІК

Вперше надруковано російською мовою під назвою «Шевченко и поэты братских республик» в газ. «Правда», 1936, 15 липня; українською мовою — в газ. «Комсомолец України», 1937, 10 березня, та «Літературній газеті», 1937, 11 березня; з невеликими різницями — у зб. «Магістралями життя», 1941, с. 32—37.

В архіві (ф. 464, № 3920) зберігся автограф початку статті українською мовою. В статтю включено частину статті «Шевченко й Багрицький».

Датується 1936—1941 рр.

Подається за вид.: «Магістралями життя», 1941, с. 32—37.

¹ «Што я мужык, усе тут знаюць...— Тут і далі рядки з першого надрукованого вірша Янки Купали «Мужик» (1905). В архіві (ф. 464, № 4169) збереглися чорнові виписки П. Г. Тичини про Янку Купалу і серед них на с. 10 є запис, очевидно, вже 1950 року: «45 років від дня опублікув[ання] першого вірша Янки Купали „Мужик“».

² Ленін у статті «Про дві лінії революції» писав...— Наведено рядки з праці В. І. Леніна 1915 р. Сучасний переклад: «У 1914 році розгорілась європейська війна; буржуазія всюди перемогла, на якийсь час, пролетаріат, захлеснула його каламутним потоком націоналізму й шовінізму. В Росії дрібнобуржуазні народні маси, головним чином селянство, становлять, як і раніше, більшість населення. Вони пригноблені насамперед поміщиками. Вони політично почасті сплять, почасті вагаються між шовінізмом („перемога над Німеччиною“, „оборона вітчизни“) і революційністю» (Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 27, с. 74).

³ «Словно пугаясь чего-то — не лучше ль...» — рядки з циклу віршів О. О. Блока «Жизнь моего приятеля» (1914) (див.: Блок А. Собр. соч. в 8-ми томах. М.—Л., ГИХЛ, 1960, т. 3, с. 52). Цитата з цього вірша в російському тексті значно ширша.

⁴ Велемир Хлебников у своєму листі до Кульбіна...— Лист до професора Військово-медичної академії, теоретика мистецтва і художника Миколи Івановича Кульбіна написано в листопаді—грудні 1916 р., надруковано у вид.: Хлебников В. Собр. произведений в 5-ти томах. Л., Изд-во писателей, 1933, т. 5, с. 310.

⁵ Гофштейн Давид Наумович (1889—1952) — єврейський радянський поет. Перекладав твори Т. Шевченка єврейською мовою. П. Г. Тичина перекладав його поезії українською мовою.

⁶ «Запрещеніє чествовать Шевченка...» — П. Г. Тичина цитує рядки з праці В. І. Леніна «До питання про національну політику» (1914), яка є проектом промови для Г. І. Петровського. В цій праці В. І. Ленін розкрив політичні наслідки указу про заборону відзначати сторіччя від дня народження Т. Г. Шевченка і показав, що це сприяло піднесенню масового суспільно-політичного руху в Росії (див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 25, с. 62—70). У В. І. Леніна: «Запрещеніє чествованія Шевченка...».

⁷ Тажибаєв Абділда Тажибайович (нар. 1909 р.) — казахський поет і драматург, автор віршованої драми «Тарас» (1935) і вірша «Розмова з Тарасом» (1936). Перекладав поезії П. Г. Тичини казахською мовою. Йому належить стаття, присвячена П. Тичині, «Незабываемая встреча» («Советская Украина», 1941, 28 січня).

⁸ Табідзе Тіціан Юстинович (1895—1937) — грузинський радянський поет.

⁹ Чіковані Симон Іванович (1903—1966) — грузинський радянський поет, перекладач. Автор статей про Т. Г. Шевченка та перекладів його творів грузинською мовою. П. Г. Тичині належить стаття «Квітка на свіжій могилу Симона Чіковані» (1966).

[НА ВБИВСТВО Ф. ГАРСІА-ЛОРКИ]

Друкується вперше під редакційною назвою за чорновим недатованим автографом без назви з численними закресленнями і виправленнями (ф. 464, № 3354).

Статтю написано з приводу вбивства фашистами іспанського письменника Федеріко Гарсія-Лорки (1899—1936).

Датується за змістом.

¹ Шлюзи відкрито на річці Альберче! — 26 вересня 1936 р. газета «Правда» повідомила, що республіканські війська в Іспанії в долині річки Альберче, де знаходилась одна з найбільших електростанцій, 24 вересня 1936 р. відкрили греблю і ріка залила весь район. Фашисти змушені були відступити.

² Денікін Антон Іванович (1872—1927) — генерал-лейтенант царської армії. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції один з організаторів білогвардійської армії, головнокомандуючий контрреволюційними силами. Втік за кордон, помер у США.

³ Врангель Петро Миколайович (1878—1928) — барон, генерал-лейтенант, керівник контрреволюції на Півдні Росії під час громадянської війни. Втік за кордон, помер у Брюсселі.

⁴ Петлюра Симон Васильович (1879—1926) — один із ватажків української буржуазно-націоналістичної контрреволюції і керівників контрреволюційної Центральної ради.

⁵ Одена Ліна — член національного комсомольського комітету Іспанії, загинула 22 вересня 1936 р. у нерівному бою з фашистами (див. газ. «Правда», 1936, 24 вересня).

⁶ Альберті Рафаель (нар. 1902 р.) — іспанський письменник-комуніст, учасник національно-визвольної війни 1936—1939 рр.

⁷ Ібаррурі Долорес Пассіонарія — Ібаррурі Гомес Долорес (нар. 1895 р.), діяч іспанського і міжнародного комуністичного руху. Як редактор робітничих іспанських газет виступала під псевдонімом Пассіонарія. Лауреат Міжнародної премії «За зміцнення миру між народами» 1964 р. Про сформування батальйону імені Пассіонарії повідомляла газета «Правда», 1936, 15 серпня.

[ПРОМОВА НА МІТИНГУ
ТРУДЯЩИХ СТОЛИЦІ УРСР]

Вперше надруковано без назви в газ. «Вісті ВУЦВК», «Комуніст», «Пролетарська правда» та «Літературна газета», 1936, 29 вересня.

28 вересня у Києві на стадіоні «Динамо» відбувся загально-міський мітинг, присвячений боротьбі іспанського народу проти фашизму. У мітингу взяли участь представники інтелігенції, культури та мистецтва. Промову П. Тичини в «Літературній газеті» надруковано під рубрикою «На допомогу жінкам і дітям народної Іспанії». У промові П. Тичина використав чорновий варіант статті про Ф. Гарсія-Лорку.

Датується за першодруком.

Подається за «Літературною газетою» під редакційною назвою.

¹ Сірваль Луїс де — іспанський революційний журналіст, автор політичних нарисів, спрямованих проти фашизму. У жовтні 1934 р. був розстріляний фашистами (див.: «Правда», 1936, 26 вересня).

² Лафуете Айда — іспанська комсомолка; героїчно загинула під час астурийського повстання робітників 13 жовтня 1934 р.

ДО ЛЕНІНГРАДСЬКИХ ПОЕТІВ

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1936, 11 жовтня, з підзаголовком «Невиголошена промова»; російський скорочений варіант під назвою «Приветствуем, как братьев» — в газ. «Літературний Ленінград», 1936, 17 жовтня.

В архіві (ф. 464, № 2799) зберігся машинопис статті з авторськими виправленнями пізнішого часу.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 64—66.

¹ Вітаємо вас в столиці Радянської України... — Група російських радянських письменників-ленінградців у складі Миколи Брауна, Олександра Прокоф'єва, Марії Комісарової та Іллі Садоф'єва приїхала на Україну з метою налагодження контактів з українськими письменниками. Про їхній приїзд повідомила «Літературна газета», 1936, 23 жовтня.

² ...робота, до якої взялись російські ленінградські поети... — Ленінградські поети виступили ініціаторами видання «Большой антології української поезії» в перекладі російською мовою, встановили ділові зв'язки з українськими письменниками та Спілкою письменників України. Президія СПУ затвердила план видання «Антології» у трьох томах: перший том — народнопоетична творчість; другий том — дожовтнева поезія і третій том — радянська поезія. Але таке видання здійснене не було. Підготовлена російськими поетами одностомна антологія «Поезія Советской Украины», в якій, крім, ленінградців, взяли участь і московські поети О. Сурков, М. Ісаковський, П. Антокольський, О. Безименський, а також киянин М. Ушаков, вийшла в 1939 р. (Москва, Гослитиздат). До цього видання увійшли твори 15 українських поетів.

³ Микола Палкін — тобто цар, російський імператор Микола I (1796—1855), який після придушення повстання декабристів встановив у країні режим військово-поліцейської диктатури. Уряд Миколи I цькував передових діячів культури — О. С. Пушкіна,

М. Ю. Лермонтова, Т. Г. Шевченка та ін. В зовнішній політиці відігравав роль «європейського жандарма», зокрема придушив польське визвольне повстання 1830—1831 рр. і революцію 1848—1849 рр. в Угорщині.

⁴ ...місто, і хоч воно звалось тоді ще по-старому...— Місто Ленінград у 1914—1924 рр. називалося Петроград, до 1914 р.— Санкт-Петербург або Петербург.

⁵ «Зелен-сад, виноград...» — рядки з вірша П. Г. Тичини «Пісня про Кірова».

⁶ Прокоф'єв Олександр Андрійович (1900—1971) — російський радянський поет. Герой Соціалістичної Праці (з 1970 р.), лауреат Ленінської премії 1961 р.

⁷ Садоф'єв Ілля Іванович (1889—1965) — російський радянський поет і перекладач.

⁸ Комісарова Марія Іванівна (нар. 1904 р.) — російська радянська поетеса і перекладачка. П. Г. Тичина перекладав її вірші.

[ПРИВІТАННЯ ЯКУБУ КОЛАСУ]

Вперше надруковано без назви в «Літературній газеті», 1936, 11 жовтня.

Датується і подається за першодруком під редакційною назвою.

¹ Вітаю народного поета Якуба Коласа! — 11 жовтня 1936 р. в Мінську відбулися загальні збори громадськості столиці Білорусії, присвячені 30-літній творчості Якуба Коласа. В архіві П. Г. Тичини (ф. 464, № 2800) зберігся недатований чорновий автограф уривка статті, присвячений цій події: «Над Радянською літературою Білорусі високо підноситься Ельбрус поезії. І дві верхівлі його — два народні поети — далеко видно всім — не лише в Радянському Союзі, а й поза межами. Одна із цих верхівель — народний поет Республіки Якуб Колас. Тридцять літ ішов Якуб Колас на гору, тридцять довгих років — на свою височину підмарну! І сьогодні на цій височині його вітатимуть трудящі Радянського Союзу: скаже своє слово Москва, обізвуться Тбілісі й Баку. І Мінськ в долоні заплече від телеграм привітальних.

Радянська Україна завше стежить по-сусідськи, які верхівлі господарські та з роками в Радянській Білорусі виростають, які хребти могутні, стіни неприступні лягають вповдовж кордону від буржуазного Заходу».

Привітання було надіслано на адресу: «Мінськ. Голові ювілейного комітету».

Сучасний білоруський письменник Пимен Панченко у статті, присвяченій П. Г. Тичині, наводить лист Якуба Коласа до українського поета:

«Дорогий Павло Григоровичу!

Прийміть мою найщирішу подяку за Ваш виступ по радіо в день мого тридцятиріччя літературної діяльності. Я сидів за столом разом зі своєю родиною біля приймача і слухав. Коли Ви наприкінці свого високопоетичного слова сказали, що я чую Вас, я не міг стриматися, щоб не мовити: „Чую, дорогий Павле Григоровичу!“» (див.: Співець єдиної родини. «Радянський письменник». К., 1981, с. 286).

Очевидно, уривок автографа № 2800 є варіантом виступу по радіо.

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1936, 23 листопада. 26 жовтня 1936 р. П. Г. Тичина як депутат міської ради звітував перед виборцями по радіо. Ця радіопередача, очевидно, і лягла в основу статті.

Датується і подається за першодруком (з незначним скороченням).

¹ Н и в к и — житловий масив у Радянському, Шевченківському, Жовтневому районах м. Києва.

² С и р е ц ь — історична місцевість у Шевченківському районі м. Києва.

³ Д і г т я р к а — очевидно, йдеться про Дігтярі, місцевість, що входила у 20—30-х роках у межу Києва, у районі Святошиного.

⁴ ...15-річчя радянзації Вірменії... — Наприкінці 1935 р. П. Г. Тичина був у складі делегації від України на святі, присвяченому 15-літтю Радянської Вірменії.

⁵ ...я включився в колектив, що створює за раз поему, присвячену з'їздові Рад.— Надзвичайний VIII Всесоюзний з'їзд Рад відкрився 25 листопада 1936 р. у Москві. П. Г. Тичина брав участь у написанні колективних поем: «Іван Голота» разом з М. Бажаном, С. Голованівським та ін., окремі розділи якої було опубліковано у 1937 р., а також «Дума про Остапа Нечая» разом з М. Бажаном, С. Воскресенком та ін., окремі розділи цієї поеми друкувались у 1938 р.

КОНСТИТУЦІЯ СРСР —
СОНЦЕ З НЕБА В ЯСНИЙ ДЕНЬ!

Вперше надруковано в газ. «Вісті ВУЦВК», 1936, 24 листопада. В архіві (ф. 464, № 2820) зберігся недатований чорновий автограф статті без початку і без закінчення, написаний і покреслений різнокольоровими олівцями.

У рукописному відділі Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (ф. 79, № 22) зберігається повний недатований автограф цієї статті.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 67—72.

¹ Га б о р Андор (1884—1953) — угорський письменник-комуніст, літературознавець і перекладач, антифашист.

² На р у б і н а Єва Устинівна (нар. 1920 р.) — випускниця Київського державного університету, філолог.

³ «Я другой такой страны не знаю...» — рядки з «Пісні про Батьківщину» І. Й. Дунаєвського на слова В. І. Лебедева-Кумача до кінофільму «Цирк» (1936).

⁴ ...царат... отруїв колись Олександра Радищева! — Видатний російський письменник, революційний просвітитель Олександр Миколайович Радищев (1749—1802) після 10-річного ув'язнення і заслання до Сибіру за книгу «Путешествие из Петербурга в Москву» (1790), повернувшись до Петербурга, був зацькований реакційними сановниками та царськими чиновниками і покінчив самогубством.

⁵ ...підготував убивство Пушкіна! — Радянськими дослідниками доведено, що вбивство О. С. Пушкіна було спровоковано урядом царя Миколи I.

⁶ ...він в копальні Чернишевського загнав...— У 1862 р. за революційну діяльність М. Г. Чернишевський був заарештований і ув'язнений у Петропавлівській фортеці, а у 1864 р. засуджений на сім років каторги і довічне поселення в Сибіру, де він прожив майже 20 років (помер у Саратові).

⁷ Косарал — острів в північно-східній частині Аральського моря (тепер цей острів з'єднався з суходолом). Під час заслання Т. Г. Шевченко як художник кілька разів побував на острові у складі Аральської описової експедиції (1848—1849), де виконав численні зарисовки, рисунки, сепії й акварелі.

⁸ ...од молдаванина до Фінна... геть на всіх язи-ках все мовчало.— П. Г. Тичина перефразовує тут слова Т. Г. Шевченка з поеми «Кавказ» (1845). В оригіналі: «Од молда-ванина до Фінна // На всіх язиках все мовчить...».

⁹ Ломоносов Михайло Васильович (1711—1765) — великий російський вчений та письменник. П. Г. Тичина присвятив йому вірш «Що ти хочеш, Ломоносов?» (вперше надрукований у зб. «В серці моїм...», 1970).

¹⁰ «Нам хіба десять потрібно Ломоносових?» — Ці слова належать російському реакційному вченому Івану Дани-ловичу Шумакеру (1690—1761).

¹¹ ...за висловом... газети «Правда»...— П. Г. Тичина цитує слова з передової статті газети «Правда» «Гениальный сын русского народа» (1936, 18 листопада).

¹² Ломоносов мріяв, що із наших університе-тів «произойдут многочисленные Ломоносовы». — Слова взято з листа М. В. Ломоносова до куратора Московського університету Івана Івановича Шувалова (1727—1797) від 17 квітня 1760 р. В оригіналі: «Мое единственное желание состоит в том, чтобы привести в вождеденное течение гимназию и университет, откуда могут произойти многочисленные Ломоносовы» (див.: *Ломоносов М. В. Полное собр. соч. М.—Л., Изд-во АН СССР, 1957, т. 10, с. 539*).

[ВИСТУП ПЕРЕД РОБІТНИКАМИ]

Вперше надруковано без назви у вид.: *Тичина Павло*. Із щоденникових записів, 1981, с. 97—99.

В архіві зберігся недатований автограф без назви (ф. 464, № 3864).

Датуються орієнтовно за змістом.

Подається за автографом під редакційною назвою.

¹ «Пісня Червоної Армії» — вірш 1934 р.

² Будинок Блакитного — так називався наприкінці 20-х і на початку 30-х років клуб письменників у Харкові на честь українського письменника і громадського діяча Василя Михайло-вича Блакитного (справжнє прізвище — Елланський; 1894—1925).

³ Антоній Падуанський (1195—1231) — католицький проповідник; ім'я його оточено легендами, в яких прославляється його дар промовця. Після смерті в Падуї, де він викладав богослів'я, папа Григорій IX у 1232 р. зарахував його до лику святих.

⁴ ...Енгельс... переклав стародавню пісню «Про пана Тідмана»... — Переклад середньовічної пісні німецькою мовою Ф. Енгельс здійснив у 1865 р. і вперше надрукував у газеті «Соціал-демократ» (5 лютого 1865 р.) — органі лассальян-

ського Загального німецького робітничого союзу, що виходила у Берліні з 1864 по 1871 р.; передрукований у газеті під такою самою назвою — органі Соціалістичної робітничої партії Німеччини, що виходила у 1878—1890 рр. (див.: *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори, т. 16, с. 33—34, 623—624, 626).

⁵ А заповіт Бетховена «До мільйонів!» — Йдеться про хорову частину фіналу Дев'ятої симфонії Бетховена «Ода до радості» на слова Ф. Шіллера — «Обнімітесь, мільйони».

⁶ Го йя Франціско Хозе де (1746—1828) — видатний іспанський художник, автор психологічних портретів, патріотичних полотен, жанрових картин та графічних саркастичних серій, спрямованих проти іспанської феодалної реакції.

⁷ Брейгель Пітер Старший (між 1525—1530—1569) — нідерландський живописець і гравер, прозваний «Мужицьким», один із основоположників фламандського і голландського реалістичного мистецтва.

⁸ Потьє Ежен (1816—1887) — французький поет, автор пролетарського гімну «Інтернаціонал» (1871, надруковано 1887), активний діяч революційного руху і І Інтернаціоналу, член Паризької комуни 1871 р.

⁹ Фрейліграт Фердинанд (1810—1876) — німецький поет, деякий час дружив з К. Марксом, був членом Союзу комуністів, автор віршів про класову боротьбу німецького пролетаріату. Після 1851 р. перейшов на позиції буржуазії, за що зазнав різкої критики К. Маркса і Ф. Енгельса.

¹⁰ Беранже П'єр-Жан (1780—1857) — видатний французький поет-демократ, автор пісень, памфлетів, в яких він висміював монархію, дворянство, духівництво, буржуазію; з співчуттям зобразив життя французьких трудящих.

¹¹ Бєдний Дем'ян (літературний псевдонім Юхима Олексійовича Придворова; 1883—1945) — видатний російський радянський поет. П. Г. Тичина переклав уривок його «Комуністичної марсельєзи».

¹² Гросс Жорж (Георг Еренфрід; 1893—1959) — німецький художник-комуніст. П. Г. Тичина зустрівся з ним у Берліні в середині 20-х років.

¹³ Малер Густав (1860—1911) — видатний австрійський композитор, диригент, творчість якого зробила значний вплив на розвиток симфонічної музики ХХ ст.

РІДНИЙ, УЛЮБЛЕНИЙ НАШ!

Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1937, 16 лютого; російською мовою під назвою «Родной, любимый наш!» — в газ. «Сталинское племя», 1937, 25 травня, та «Труд», 1949, 5 червня. Між російськими та українськими текстами в незначні стилістичні розбіжності.

В архіві П. Тичини зберігся неповний машинопис статті українською мовою з авторськими виправленнями, російський машинописний текст без виправлень з вказівкою на публікацію статті в газеті «Труд», вирізка з газети «Комуніст» з пізнішими авторськими виправленнями (ф. 464, № 2803) та численні виписки до статті (ф. 464, № 4240).

Серед підготовчих матеріалів до книги «Мое дитинство» (ф. 464, № 1459) на звороті другого аркуша зберігся чорновий

автограф варіанта початку статті; на зворотах третього та четвертого аркушів є записи про О. С. Пушкіна, переклади його творів грузинською, вірменською, азербайджанською та іншими мовами.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 75—84.

¹ ...«один із найславетніших,—як каже Максим Горький,—великомучеників російських».—Рядки із статті «О русской интеллигенции и национальных вопросах» (1912; див.: Горький М. О Пушкине. Изд-во АН СССР. М.—Л., 1937, с. 71).

² ...початок пісні першої «Руслана и Людмила», хоча і був написаний дещо пізніше...—Поему О. С. Пушкіна «Руслан и Людмила» було закінчено в Петербурзі 26 березня 1820 р., а вступ «У лукоморья дуб зеленый...» написано в с. Михайлівському в 1824—1825 рр.

³ «Увы, куда не брошу взор...» — рядки з оди «Вольность» (1817).

⁴ «Урал в Россию скачет...» — рядки з вірша «Сказки. Noël» (1818). В оригіналі останній рядок: «А с ним и весь народ».

⁵ Жуковський Василь Андрійович (1783—1852) — видатний російський поет, один із основоположників російського романтизму, друг О. С. Пушкіна. П. Г. Тичина переклав його вірш «Жайворон». У поемі «Подорож до Іхтімана» він згадує пісню на слова В. Жуковського «Откуда звездочка-краса...».

⁶ Катеринослав — тепер м. Дніпропетровськ.

⁷ ...брати-розбійники у ланцюгах Дніпро переплисти хочуть...—В основу поєми «Братя-разбойники» ліг справжній факт, про який О. Пушкін писав П. А. Вяземському 11 листопада 1823 р. П. Г. Тичина відзначив це у виписках до цієї статті (ф. 464, № 4240, с. 38).

⁸ Пестель Павло Іванович (1793—1826) — декабрист, керівник та ідеолог Південного товариства декабристів, полковник. Страчений разом з іншими керівниками декабристського повстання 25 липня 1826 р. Друг О. С. Пушкіна, зустрічався з ним у Тульчині 1821 р.

⁹ «Ужель надежды луч исчез?» — рядки з вірша «В. Л. Давыдову» (1821). Між наведеними П. Г. Тичиною другим і третім рядками у О. С. Пушкіна рядок: «Кровавой чаши причастимся».

¹⁰ Наполеон — мається на увазі Наполеон I, Наполеон Бонапарт (1769—1821), французький полководець, політичний і державний діяч, імператор Франції (1804—1814 та 1815 рр.). У 1812 р. армія Наполеона вторглася в Росію, але була розгромлена російськими військами.

¹¹ Аракчев Олексій Андрійович (1769—1834) — російський реакційний державний діяч. Його ім'я стало символом деспотичного режиму і грубої сваволі.

¹² Олександр — російський імператор Олександр I (1777—1825), царювання якого відзначалося поєднанням показного лібералізму з реакційною внутрішньою і зовнішньою політикою. О. С. Пушкін різко негативно ставився до Олександра I, писав на нього епіграми, сатиричні вірші. За волелюбні поезії був засланий на південь, а потім у с. Михайлівське.

¹³ Дантес (Геккерн) Жорж Шарль (1812—1895), французький підданий, прибув до Петербурга у 1833 р., вбивця О. С. Пушкіна.

¹⁴ ...труну поета... перевезуть вони в безлюдне

місце — і поховують у снігу. — О. С. Пушкін похований у Святогорському монастирі поблизу села Михайловського.

¹⁵ Ліберман Август, барон (?—1847) — прусський посланник у Петербурзі. Його донесення своєму уряду про дуель і смерть О. С. Пушкіна відзначались недобррозичливістю до поета. Він був єдиним дипломатом, який відмовився прийти на похоронну відправу О. Пушкіна.

¹⁶ Лермонтовим йому у відповідь Росія запропонувала! — Мається на увазі вірш «Смерть поета», численні списки якого відразу після смерті О. С. Пушкіна почали поширюватися в Росії.

¹⁷ Невтомні ноги поетові — і в Тульчині, і в Кам'янці... — Йдеться про міста на Україні, де у 1820—1822 рр. побував О. С. Пушкін і де зустрічався з декабристами.

¹⁸ «В його поезії, — каже Белінський, — б'ється пульс російського життя» — рядки з статті В. Г. Белінського «Русская литература в 1840 году» (1841).

¹⁹ Поет «нравственно здоровый», як висловився про Пушкіна Чернишевський. — У статті «Сочинения Пушкина» (1855) М. Г. Чернишевський говорив про «нравственное здоровье» О. С. Пушкіна як характерну рису його натури (див.: *Чернышевский Н. Г. Полное собр. соч. в 15-ти томах, т. 2. М., ГИХЛ, 1949, с. 437*).

²⁰ «Придет желанная пора...» — Тут і далі рядки з вірша О. С. Пушкіна «Во глубине сибирских руд...» (1827).

²¹ «Прощай, любезная калмычка!» — рядки з вірша О. С. Пушкіна «Калмычке» (1829).

²² «Путешествие в Арзрум» — повна назва «Путешествие в Арзрум во время похода 1829 года» (1835).

²³ «Я лстец! Нет, братья, лстец лукав...» — рядки з вірша О. С. Пушкіна «Друзьям» (1828).

²⁴ ...відзначити особливу його увагу до бунтів... — Маються на увазі твори О. С. Пушкіна «Песни о Стеньке Разине» (1826, за життя поета не друкувались), «Дубровский» (1833, опубліковано 1841 р.), «Капитанская дочка» (1833), «История Пугачева» (1834) та ін.

²⁵ Поет справжньої епохи, каже Белінський, в той же час повинен бути людиною, яка глибоко співчуває сучасності. — Такі думки В. Г. Белінський висловив у статті «Стихотворения М. Лермонтова» (1841).

ПУШКИН И УКРАИНСКАЯ ПОЭЗИЯ

Вперше надруковано в «Литературной газете», 1937, 26 лютого.

Це виступ П. Г. Тичини на IV пленумі правління Спілки радянських письменників, присвяченому пам'яті О. С. Пушкіна, що відкрився 22 лютого 1937 р. у Москві.

В архіві (ф. 464, № 2820) збереглися розрізнені чорнові нотатки до статті, а також неповний машинопис варіанта з авторськими виправленнями (ф. 464, № 2821).

Датується і подається за першодруком.

Одиннадцать республик Советского Союза... — На 1937 рік до складу СРСР входило 11 союзних республік: РРФСР, УРСР, БРСР, Казахська РСР, Туркменська РСР, Узбецька РСР,

Киргизька РСР, Таджикиька РСР, Азербайджанська РСР, Грузинська РСР, Вірменська РСР.

² «Вестник Европы» — російський двотижневий літературний і громадський журнал, заснований М. М. Карамзіним. Виходив у Москві 1801—1830 рр.

³ Боровиковський Лев Іванович (1806—1889) — український поет-романтик, байкар.

⁴ Сомов Орест Михайлович (1793—1833) — російський письменник, теоретик прогресивного романтизму; виступав під псевдонімом «Порфирій Байський».

⁵ «...смотреть на мир и на людей глазами певучего крестьянина, аффектируют крестьянскую наивность, начинают стихотворение зорьками, солнцем, тучками и соловушкой». — Рядки з праці І. Франка «Михайло П[етрович] Старицький» (1902). В оригіналі: «...дивитись на світ і на людей очима співучого селянина, афектувати селянську наївність, починати поезію від зір, вітру, сонця, хмар або соловейка...» (див.: Франко І. Зібр. творів у 50-ти томах. К., «Наукова думка», 1982, т. 33, с. 238).

⁶ Котляревський Іван Петрович (1769—1838) — український письменник, родоначальник нової української літератури.

⁷ «...тех революционеров, дело которых, по словам Ленина...» — П. Г. Тичина наводить слова з праці В. І. Леніна «Пам'яті Герцена» (1912).

⁸ «И обходя моря и земли...» — рядки з вірша О. С. Пушкіна «Пророк» (1826).

⁹ «Молю, ридаячи: пошли...» — рядки з поеми Т. Г. Шевченка «Неофіти» (1857).

¹⁰ «Мы сердцем хладные скопцы...» — рядки з вірша О. С. Пушкіна «Поэт и толпа», первісна назва «Чернь» (1828).

¹¹ «Ми сердцем голі догола!» — рядки з вірша Т. Г. Шевченка «Во Іудеї во дні они...» (1859).

¹² Піунова Катерина Борисівна (1841—1909) — російська актриса, з якою Т. Г. Шевченко познайомився наприкінці 1857 р. у Нижньому Новгороді. 12 січня 1858 р. він читав їй «Сцени из рыцарских времен» О. С. Пушкіна. 30 січня 1858 р. поет запропонував К. Піуновій одружитися з ним, але вона відмовила йому.

¹³ «...в ссылке Шевченко строит каркас новой своей поэмы и образцом для нее выбирает «Анджело» Пушкина. — Йдеться про задум ненаписаної Т. Г. Шевченком поеми «Сатрап и дервиш» — «вроде „Анджело“ Пушкина», як він сам записує 19 липня 1857 р. у своєму щоденнику. П. Г. Тичина майже дослівно передає запис Т. Г. Шевченка.

¹⁴ В повісті «Матрос» Шевченко... говорить... — Йдеться про останній прозовий твір Т. Г. Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали», назва первісної редакції якого була «Матроз, или Старая погудка на новый лад» (1856—1857). П. Г. Тичина цитує рядки з десятого розділу другої частини не зовсім точно. В оригіналі: «Стихи Пушкина не сходили у меня с языка, пока мы не подъехали к селу».

¹⁵ Куліш Павтелеймон Олександрович (1819—1897) — український буржуазний письменник, історик, фольклорист, етнограф, критик і перекладач. П. Г. Тичина цитує рядки з рецензії П. Куліша на книжку «Казки і байки з сусідової хатки, перелицьовані

і скомпоновані Придніпрянцем» (1862; див.: *Куліш П.* Вибрані твори. К., «Дніпро», 1969, с. 525).

¹⁶ ...в 1859 г. в Лейпциге издали... в одной книге — Пушкина по-русски, Шевченко — по-украински. — У першому безцензурному виданні творів Т. Г. Шевченка «Новые стихотворения Пушкина и Шавченки», що вийшло як 8-й том серії «Русская библиотека» 1859 р. у Лейпцигу, вміщено шість творів поета: «Кавказ», «Холодний Яр», «Заповіт», «Розрита могила», «За думою дума роєм вилітає...» («Гоголю») та «І мертвим, і живим...».

¹⁷ Старицький Михайло Петрович (1840—1904) — український письменник, театральний і культурно-громадський діяч. Перекладав поезії О. С. Пушкіна.

¹⁸ Грабовський Павло Арсенович (1864—1902) — український поет, революційний демократ. Переклав поезію О. С. Пушкіна «Ворон ворона віта...».

¹⁹ Іван Франко... почти перед самой своей смертью принимается за переводы всех драматических произведений Пушкина. — Збірка «Драматичні твори в перекладі, з передмовою та поясненнями д-ра Івана Франка» вийшла у Львові 1914 р. Сюди увійшли переклади «Бориса Годунова», «Сцена з „Фавста“» (фрагмент), «Скупий рицар», «Модарт і Сальєрі», «Кам'яний гість», «Бенкет у часі чуми» та «Ру-салка».

²⁰ ...о почетном труде Максима Рыльского над переводом «Евгения Онегина»... — Переклад вийшов 1937 р. До 100-річчя від дня загибелі О. С. Пушкіна у Києві у Держлітвидав вийшов двотомник «Вибрані твори» українською мовою за редакцією М. Рильського, П. Г. Тичини, М. І. Терещенка.

²¹ ...о переводах Ивана Кулика... — І. Кулику належить переклад уривка першої частини поеми «Анжелло» О. С. Пушкіна.

²² ...о переводах... Микола Бажана. — До ювілею О. С. Пушкіна М. П. Бажан переклав його вірші «Ліцінієві» та «Чаадаєву».

²³ ...о переводах... Леонида Первомайского... — До ювілею О. С. Пушкіна Леонід Первомайський переклав його вірші «Під небом голубим, у рідній стороні...», «В Сибір», «Ворон ворону навстріч...», «Знов одвідав я...».

²⁴ ...о переводах... Микола Терещенко... — До ювілею О. С. Пушкіна М. Терещенко переклав його твори «Камінний гість», «Ніч», «Розмова книгаря з поетом», «Порада», «Відродження», «Квітка», «Що в імені тобі моїм...», «Руслан і Людмила».

²⁵ ...о переводах... Е. Фомина... — До ювілею О. С. Пушкіна український радянський поет Євген Павлович Фомін (1910—1942) переклав його твори «26 травня 1828», «Труд», «Царськосельська статуя» та «Бахчисарайський фонтан».

²⁶ ...о переводах... А. Малышко... — український радянський поет Андрій Самійлович Малишко (1912—1970) до ювілею О. С. Пушкіна переклав вірш «Художнику».

²⁷ «Слух обо мне пройдет по всей Руси великой...» — рядки з вірша О. С. Пушкіна «Пам'ятник» (1836).

БУДЕМО ЩЕ МОГУТНІШИМИ

Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1937, 16 червня.

Статтю написано з приводу звернення робітників Москви, Донбасу, Києва, Харкова та інших міст, а також залізничників, колгоспників, інтелігенції до уряду Радянського Союзу з пропозицією випустити позику зміцнення обороноздатності нашої країни. Датується і подається за першодруком.

ЛЮДИНА

Вперше надруковано в газ. «Пролетарська правда», 1937, 18 червня, з підзаголовком «До річниці смерті О. М. Горького».

В архіві зберігся чорновий автограф двох останніх абзаців статті. Між текстами є незначні стилістичні різночитання (ф. 464, № 2319).

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 73—74.

¹ «Людина — це звучить гордо!» — слова Сатіна з п'єси О. М. Горького «На дні».

² Сократ (469—399 до н. е.) — давньогрецький філософ, об'єктивний ідеаліст. Мегу філософії вбачав у моральному вдосконаленні людини, у самопізнанні.

³ Сковорода Григорій Савич (1722—1794) — видатний український просвітитель-гуманіст, філософ і поет. П. Г. Тичина протягом багатьох років працював над вивченням життя і творчості Г. Сковороди, писав про нього поему — див. четвертий том цього видання.

[ЗРАЗКОВО, ПО-БІЛЬШОВИЦЬКОМУ ПРОВЕСТИ ВЕЛИЧНЕ 12 ГРУДНЯ]

Вперше під редакційною назвою надруковано як розмову з кореспондентом в «Літературній газеті», 1937, 3 грудня.

Перед виборами до Верховної Ради СРСР, що відбулися 12 грудня 1937 р., П. Г. Тичина був членом окружної виборчої комісії по виборах до Ради Національностей.

Датується і подається за першодруком.

¹ Бишів — село Макарівського району Київської області.

[ВИСТУП ПО РАДІО 5 ГРУДНЯ 1937 РОКУ]

Друкується вперше під редакційною назвою за недатованим чорновим, без назви, автографом (ф. 464, № 3862).

На першій сторінці є запис П. Г. Тичини: «Передано телефоном до Радіокомітету 5.XII о 8 год[ині] вечора».

Датується за змістом 5 грудня 1937 р.

[ТВОРЧІ ПЛАНИ НА 1938 РІК]

Вперше надруковано без назви в газ. «Соціалістична Харківщина», 1938, 5 січня.

Статтю написано як відповідь на запитання кореспондента газети «Соціалістична Харківщина» під час пленуму Спілки радянських письменників у Тбілісі про творчі плани на 1938 рік.

Датується і подається за першодруком.

¹ ...закінчення поеми «Шабля Котовського»...—
Поему «Шабля Котовського» було надруковано 1938 р.

У ПІСНІ, В СЛАВІ, В ПОМИСЛАХ ЖИВЕ

Вперше надруковано російською мовою під назвою «Имя Ру-
ставели близко трудящимся массам» в «Литературной газете»,
1938, 5 січня; українською мовою — у виданні: *Руставелі Шота*.
Збірник, кн. 1. К., 1938, с. 7—13.

В архіві (ф. 464, № 3182) зберігся такий недатований запис
П. Г. Тичини: «Руставелі в пер[екладі] Бальмонта. Окремі строфи
напам'ять я знав ще за часів свого студентства».

27 листопада 1937 р. «Літературна газета» повідомила, що
правління Спілки письменників України на своєму засіданні
22 листопада утворило комісію для проведення святкування на
Україні 750-річчя з дня народження великого грузинського поета
Шота Руставелі. Головою комісії був призначений П. Г. Тичина.

Вечір пам'яті Ш. Руставелі відбувся 17 грудня 1937 р. На цій
підставі і датується стаття.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: т. 5, с. 85—92.

¹ ...Карл Маркс сказав...— П. Г. Тичина питає рядки
з праці К. Маркса «Тези про Фейєрбаха» (1845). Сучасний пере-
клад: «У практиці повинна людина довести істинність, тобто дій-
сність і могутність, посеїбичність свого мислення» (див.: *Маркс К.,
Енгельс Ф.* Твори, т. 3, с. 1).

² Саят-Нова (справжнє ім'я та прізвище — Арутін Саядян;
1712—1795) — вірменський поет, ашуг, в поезіях якого відбито со-
ціальну нерівність, майстер любовної лірики.

³ Ахундов Мірза Фаталі (1812—1878) — видатний азербай-
джанський письменник і громадський діяч, основоположник азер-
байджанської реалістичної літератури.

⁴ Чавчавадзе Ілля Григорович (1837—1907) — видатний
грузинський письменник і громадський діяч, основоположник кри-
тичного реалізму в грузинській літературі. Тут П. Г. Тичина пере-
казує зміст вірша І. Чавчавадзе «Базалетське озеро» (1883). Йому
також належить переклад поезії «Весна».

⁵ Навроцький Олександр Олександрович (1823—1892) —
український громадський діяч, поет, член Кирило-Мефодіївського
товариства; переклав частину поеми Шота Руставелі «Витязь
у тигровій шкурі». Автограф перекладу під назвою «Одягнений
у барсове хутро» зберігається у відділі рукописів Інституту літе-
ратури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 21, № 18).

⁶ ...переклади творів Шевченка.— Видатний грузин-
ський поет і перекладач творів Т. Г. Шевченка С. І. Чіковані був
редактором збірки перекладів творів Т. Шевченка «Вірші та поеми»
(Тбілісі, 1937).

⁷ «Та не вмирає слово вікове...» — строфа з вірша
А. Малишка «Руставелі» (1938).

ВІДВАЖНІЙ ЧЕТВІРЦІ
БІЛЬШОВИЦЬКИЙ ПРИВІТ!

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1938, 18 березня. Статтю написано у зв'язку з поверненням на Батьківщину героїв першої науково-дослідної експедиції на дрейфуючій крижині в центральній Арктиці «Північній полюс» Івана Дмитровича Папаніна (1894—1986), Петра Петровича Ширшова (1905—1953), Ернста Теодоровича Кренкеля (1903—1971), Євгена Костянтиновича Федорова (1910—1981). Вона лягла в основу статті «Наш народ хоче видетъ вас» (газ. «Советская Украина», 1938, 30 березня) та виступу П. Г. Тичини на загальноміському мітингу на зустрічі папанінців 31 березня на вокзалі у Києві (опублікований 1 квітня в газетах «Вісті», «Комуніст» та ін.). 6 квітня 1938 р. «Літературна газета» передрукувала виступ під назвою «Ваш героїчний труд захоплює нас».

Датується і подається за першодруком.

[АВТОБІОГРАФІЯ]

Друкується вперше під редакційною назвою за автографом (ф. 464, № 9644).

В архіві (ф. 464, № 9943) зберігся уривок чорнового автографа відповіді П. Г. Тичини на якусь анкету, який за почерком і фактурою паперу можна датувати кінцем 20-х — початком 30-х років і який має пряме відношення до біографії поета. Вперше цей уривок був надрукований у виданні: *Тичина Павло*. Із щоденникових записів, с. 48—49:

«1) Перший літературний твір, що Ви його прочитали. Коли саме: як уже я виріс? Чи ще в дитинстві? Коли в дитинстві — то тут так тяжко виділити: щб читав я сам і щб мені читали. Еж будучи ще безштаньком і ледве-ледве розбираючи склади, я чув уже від батька про козака, з якого поляки живим шкуру здерли; про козака, що його на сквороді запекли. Це були сліди від читання Шевченка або ж історії. Не можу сказати напевно, щоб був „Кобзар“ у нашій хаті,— я не пам'ятаю. Чув я про Тараса Бульбу. Навіть зараз пригадую, що в мене малого залишилося тоді було від читання (або ж батько, або ж сестра читала): 1) якісь підземні довгі ходи, 2) Андрій цілий мішок хлібів несе (видання Гоголя було з малюнками), 3) пороздавав голодним, а ті вже й їсти нездужають — од голоду попухли, 4) єврей на своєму возі когось везе притрушеного, обкладеного соломкою чи чимсь іще (і як той не задушиться!). А куди, що, як — я тоді нічого не міг іще второпати. Саме тоді „відкрили“ „моці Феодосія Углицького“ в Чернігові, і в нас у хаті появилася свіжий аркушик друкований. Наслухавшись, що моці довго ото лежать у землі, а потім і т. д., — попробували ми з братом і собі щастя: в коробочку поклали якийсь опудало і закопали його в землю, ще й гном притрусил. Моцей ніяких не вийшло, а тільки нас із братом за це дуже одчухрали. Іще на припічку валялась книжка про Києво-Печерську лавру: це мати, як пішки ходила на прощу, так принесла. Але із неї мені тільки блискучий кольоровий малюнок на обгортці запам'ятався. Трохи згодом на тому ж припічку [для когось] із нас лежала книжечка М. Загірньої „Під землею“. На обгортці

відомий усім малюнок чернігівського видання. Певно, сестра із шкільної бібліотеки принесла».

¹ Смолин — тепер село Чернігівського району на правому березі річки Десни.

² Спасо-Преображенський собор в Чернігові — архітектурна пам'ятка XI ст.

³ Крилов Іван Андрійович (1769—1844) — видатний російський письменник, байкар. П. Г. Тичині належать переклади окремих його байок.

⁴ Глібов Леонід Іванович (1827—1893) — видатний український поет, байкар. Похований у Чернігові.

⁵ Скиталець Степан Гаврилович (справжнє прізвище — Петров; 1869—1941) — російський письменник. Друг О. М. Горького.

⁶ Народний дім — український клуб, культурно-освітній осередок. Такі клуби існували у багатьох містах України, зокрема в Чернігові.

⁷ «Егмонт» Бетховена... — Музика до трагедії Й.-В. Гете «Егмонт» написана у 1810 р.

⁸ Рейсiger Карл-Готліб (1798—1859) — австрійський і німецький композитор і капельмейстер, автор опер, увертюр, хорів тощо.

⁹ «Горький писав мені в листі... — Йдеться про лист від 10 липня 1927 р. з Сорренто.

¹⁰ Шварц Олександр Миколайович (1848—1915) — реакційний діяч царської Росії. За освітою філолог. У 1908—1910 рр. — міністр народної освіти; провів кілька реакційних заходів у галузі середньої та вищої школи.

¹¹ «...повіти... Стародубський, Новозибківський... — Тепер це райони, які входять до складу Брянської області РРФСР.

ЦЕННЕЕ ЗОЛОТА И КАМНЕЙ САМОЦВЕТНЫХ

Вперше надруковано в газ. «Советская Украина», 1938, 24 квітня.

Статтю написано до 25-річчя з дня смерті М. М. Коцюбинського. На вечорі, присвяченому цій даті, що відбувся 25 квітня 1938 р. у приміщенні Українського драматичного театру імені І. Франка у Києві, з вступним словом виступив П. Г. Тичина.

Дагується і подається за першодруком.

¹ Джамбул Джабаєв (1846—1945) — видатний казахський народний поет-акин.

² «...книге Эмиля Золя о Седанском погроме. — Мається на увазі роман видатного французького письменника Еміля Золя (1840—1902) «Розгром» (1892), в якому змальовано падіння II імперії Наполеона III після розгрому французьких військ у битві при Седані у вересні 1870 р.

³ Дружба Максима Горького с Михайлом Коцюбинским... — Вперше М. М. Коцюбинський зустрівся з О. М. Горьким на острові Капрі (Італія) 2 червня 1909 р. Між письменниками зразу ж виникла тепла дружба, яка зміцнилась під час наступних приїздів М. Коцюбинського на Капрі влітку 1910 та восени і взимку 1911—1912 рр. О. М. Горький присвятив українському письменникові нарис «М. М. Коцюбинский» (1913).

Вперше надруковано в «Литературной газете», 1938, 5 травня.
Датується і подається за першодруком.

¹ Ленінський район — один з районів міста Києва.

ПРО МОВУ НАШИХ ГАЗЕТ

Вперше надруковано в газ. «Вісті ВУЦВК», 1938, 5 травня.

Датується і подається за першодруком.

¹ «Газета,— як каже В. І. Ленін у своїм творі „Що робити?“...— Сучасний переклад цих рядків з праці В. І. Леніна 1902 року: «Газета — не тільки колективний пропагандист і колективний агітатор, а також колективний організатор. У цьому останньому відношенні її можна порівняти з ристуванням, яке ставиться навколо споруджуваної будови, намічає контури будівлі, полегшує стосунки між окремими будівниками, допомагає їм розподіляти роботу і оглядати загальні результати, досягнені організованою працею» (див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 6, с. 155).

² Котовський Григорій Іванович (1881—1925) — радянський військовий діяч, герой громадянської війни на Україні. П. Г. Тичина присвятив йому поему «Шабля Котовського» (1938).

ВСЮ СВОЮ СИЛУ ДЗВІНКУ ПОЕТА
ТОБІ ВІДДАЮ, АТАКУЮЧИЙ КЛАС!

Вперше надруковано в газ. «Вісті ВУЦВК», 1938, 8 червня.

В архіві зберігається неповний, недатований, без назви, чорний автограф (ф. 464, № 10 791).

З невеликими, переважно стилістичними, відмінностями статтю було передруковано під назвою «Народе мій, я вірний твій слуга!» в газеті «Комуніст» 9 червня 1938 р. та в газеті «Соціалістична перемога», органі Канівського райкому КП(б)У, 10 червня 1938 р. У газеті «Соціалістична перемога» (12 червня 1938 р.) надруковано неповний виступ П. Г. Тичини на зустрічі з виборцями Канівського виборчого округу, який у деяких місцях повторює статтю «Всю свою силу дзвінку поета тобі віддаю, атакуючий клас!» та «Народе мій, я вірний твій слуга» і закінчується віршем «Моїм виборцям». 12 червня 1938 р. ця сама газета опублікувала вірш П. Тичини «В ногу йде сім'я народів багатомовна», а 30 червня повідомила, що 28 червня у Каневі у Будинку культури П. Г. Тичині був вручений мандат депутата Верховної Ради УРСР і він виступив в словах подяки своїм виборцям.

Статтю написано до виборів до Верховної Ради УРСР, які відбулися 26 червня 1938 р.

Назва статті — рядки з поеми В. В. Маяковського «Володимир Ілліч Ленін» (1924). В оригіналі:

«Я
всю свою
звонкую силу поета
тебе отдаю,
атакующий класс».

Датується і подається за першодруком (з незначним скороченням).

¹ Осецький Карл (1889—1938) — німецький публіцист, антифашист. У 1933 р. був кинутий до концтабору, де й загинув. Лауреат Нобелівської премії.

² Кривонос Петро Федорович (1910—1980) — ініціатор стахановського руху на залізничному транспорті. Герой Соціалістичної Праці (з 1943 р.).

³ Ангеліна Парасковія Микитівна (1913—1959) — організатор і бригадир першої жіночої тракторної бригади в СРСР, двічі Герой Соціалістичної Праці (з 1947, 1953 рр.).

⁴ ...кинув мною об холодну підлогу бурси... — П. Г. Тичина з боєм говорить про своє навчання у Чернігові.

⁵ Успенський Гліб Іванович (1843—1902) — російський письменник, революційний демократ. Помер внаслідок тяжкого психічного захворювання.

⁶ Гаршин Всеволод Михайлович (1855—1888) — російський письменник, майстер соціально-психологічного оповідання. Покінчив життя самогубством внаслідок тяжкого нервового захворювання.

⁷ Налбандян Мікаел Лазарович (1829—1866) — видатний вірменський поет, революціонер-демократ, філософ-матеріаліст, літературний критик. Після трирічного ув'язнення у Петропавлівській фортеці помер у засланні в Саратовській губернії.

⁸ Тукай Абдулла (Габдулла; 1886—1913) — видатний татарський поет-революціонер. П. Г. Тичина переклав багато його поезій.

⁹ ...замучених... письменників... українських... Павла Грабовського... — Павло Грабовський 18 років провів у тюрмах і на засланні. Помер від туберкульозу у Тобольську.

¹⁰ Тесленко Архип Юхимович (1882—1911) — український письменник, революціонер-демократ. За участь у революційному русі був заарештований і висланий. Сидів у тюрмах. Хворий на туберкульоз, рано помер.

¹¹ «Оживляєм гори, води...» — строфа з вірша П. Г. Тичини «Партія веде» (1933).

ПИШАЄМОСЬ СВОЮ БАТЬКІВЩИНОЮ

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1938, 18 червня.

Статті передуює вступ спецкора РДАТУ з Канева, датований 13 червня: «Понад 3 тисячі виборців Канівської виборчої округи (Київська область) зібралися в міському парку для зустрічі з своїм кандидатом у депутати Верховної Ради СРСР поетом-академіком Павлом Григоровичем Тичиною».

Датується і подається за вид.: *Тичина Павло*. В армії великого стратега, с. 63—64 (з незначним скороченням).

¹ ...закликав пригноблених добре вигострити сокиру... — переказ рядків з вірша Т. Шевченка «Я не пездужаю, нівроку...» (1858). В оригіналі: «...Та добре вигострить сокиру // Та й заходиться вже будить».

Вперше надруковано в газ. «Вісті ВУЦВК», 1938, 26 червня; російською мовою під назвою «В гостях у моих избирателей» — в газ. «Известия», 1938, 26 червня.

В архіві зберігається чорновий, без пазви, недатований автограф (ф. 464, № 10 790).

Подається з деяким скороченням за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 99—102.

¹ ...пробиралась до собору жінка в чорному...— Цей епізод, що відбувся не в Каневі, а в Києві, зафіксували у своїх спогадах М. Білозерський та М. Чалий (див. кн.: Смерть и похороны Т. Г. Шевченко. Документы и материалы. К., Изд-во АН УССР, 1961, с. 50, 71).

² Казбегі Олександр Михайлович (1848—1893) — видатний грузинський письменник, у своїх творах показав боротьбу горців проти самодержавства.

³ Римський-Корсаков Микола Андрійович (1844—1908) — видатний російський композитор, музично-громадський діяч. Автор 15 опер, зокрема «Псковитянки» (поставлена 1873 р.), романсу про псковську вольницю.

⁴ Роллан Ромен (1866—1944) — видатний французький письменник, музикознавець, громадський діяч, лауреат Нобелівської премії 1916 р., друг Радянського Союзу.

⁵ ...перемому радянської молоді на конкурсі піаністів у Брюсселі...— У 1938 р. в Брюсселі відбувся міжнародний конкурс піаністів імені видатного бельгійського скрипаля, композитора і диригента Ежена Ізаї (1858—1931), на якому першу премію здобув радянський піаніст Еміль Григорович Гігельс (1916—1985), народний артист Радянського Союзу (з 1954 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1976 р.), лауреат Ленінської премії 1962 р., а третю премію одержав Яків Володимирович Флієр (1912—1977).

«СКРІЗЬ ТЕПЕР Я МАЮ ЗЕМЛЮ НЕЧУЖУ»

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1938, 26 червня.

В архіві (ф. 464, № 2807) збереглась фототелеграма статті, надіслана із Москви у Казахстан 16 червня 1938 р. на трьох фотоаркушах, на останньому з яких є правки П. Тичини. Між фототелеграмою та надрукованим у «Літературній газеті» текстом є незначні різночитання. Напр., після речення: «Кто, когда и где так реально и близко ощущал свою родину, свою землю, свой народ, свое счастье?» у фототелеграмі є такі рядки: «Не замечательно ли то, что в истоке новой русской литературы находятся „Письма русского путешественника“? (матється на увазі твір М. М. Карамзіна.— *Ред.*) Мечты о дали чрезмерной прикрепили и поэта Жуковского к излишней близи» та ін.

В «Літературній газеті», 1938, 5 червня, надруковано кореспонденцію спецкора газети під назвою «У Джамбула», де, зокрема, говориться: «В юрту приносят еще одну телеграмму — Павло Тычина выдвинут кандидатом в Верховный Совет Украинской ССР. Джамбул первый поздравляет украинского поэта».

Датується і подається за першодруком (з незначними скороченнями).

¹ Рилєєв Кіндрат Федорович (1795—1826) — російський поет-декабрист. П. Г. Тичина переклав два твори К. Рилєєва — «Любов до вітчизни» та «Смерть Єрмака».

² «Мне душно здесь, как на чужбине» — рядок з вірша без назви 1826 р. У К. Рилєєва: «Мне тошно здесь, как на чужбине...».

³ «Вон из Москвы!» — Слова Чацького, головного героя комедії Олександра Сергійовича Грибєєдова (1794—1829) «Горе от ума» (1822—1824).

⁴ «Как ни тепло чужое море...» — цитата з поеми Миколи Олексійовича Некрасова (1821—1878) «Тишина» (1857).

ДЖАМБУЛ

Вперше надруковано російською мовою під назвою «Возвращенная молодость» в газ. «Казахстанская правда», 1938, 27 травня; українською мовою у зб.: *Тичина Павло*. Магістралями життя, с. 62—67.

В архіві П. Г. Тичини (ф. 464) збереглися три автографи цієї статті:

1) чорновий, дуже покреслений різнокольоровими олівцями автограф українською мовою з датою «7.V 38» і доданою на окремому папірці назвою «Джамбул». В кінці є покреслений чорновий запис: «А, крім того, хіба ж можна такого велетня-поета, як Джамбул, та не вміти читати в оригіналі. Микола Бажан взяв на себе обов'язки перекласти цілу книгу із Джамбула на мову українську. Нехай дозволить нам Джамбул здійснити цю мрію. Ми хочемо зробити це з любов'ю. Ми хочемо обмінятися досягненнями культури, послізьки ваші казахські поети давно вже нас в цьому переігнали, переклавши „Кобзаря“ Т. Шевченка на мову казахську. Обмін цінностями нашої культури веде нас до ще більшого, тіснішого братерства народів...» (№ 2808);

2) недатований, без назви, чорновий автограф російською мовою; текст ідентичний з українським, надрукованим у п'ятому томі (№ 2809);

3) недатований чорновий автограф російською мовою, очевидно, переписаний з автографа № 2809 з пізнішими виправленнями і викресленнями (№ 2810).

Зберігся також неавторизований машинопис українською мовою, з доданою на окремому папірці запискою: «Якщо не знайдеться під руками перекладів із Джамбула на українську, то можна давати всі цитати по-російському». Цей текст ідентичний з надрукованим у газеті «Радянська Україна» від 22 липня 1945 р. (№ 2811).

Оскільки доданий у 1945 р. текст не увійшов до останнього прижиттєвого видання, наводимо його тут: «І знаєш, що Джамбул помер, але ніяк цьому не хочеш вірити. Бо ти ж уже привик, що від часу смерті Сулеймана Стальського усі ці роки — перед Великою Вітчизняною війною і під час війни — наших поетів із народу на всім просторі Радянського Союзу очолював лише він один — Джамбул. Та й для всіх інших поетів радянських — хіба не був він також зразком для нас і особливо щодо пов'язування своєї поезії з життям живим? [...] Джамбул підтримував дух захисників Ленінграда («Ленінградці, діти мої!»). Джамбул в тяжкий час для Москви виступив із пісню, в якій закликав усі народи Радянського

Союзу пожертвувати геть всім своїм для Москви. А ще ж і па битву під Воронежем наш Джембул обізвався, і на битву під Сталінградом та ін.

І от тепер, в час мирного будівництва, нема його пісень нових. Як і його самого нема. А як би хотілося, щоб Джембул був живий. Та він же й є живий поміж нас, сто раз живий! В своїх піснях невмирущих про боротьбу проти німецьких загарбників, в піснях про дружбу народів.

Рівно сім літ тому, разом з М. П. Бажаном, їздив я на ювілейні Джембулові свята в Алма-Аті. А після свят Джембул запросив був нас до себе в село, коли його так можна назвати. Сидячи в юрті Джембулової поміж знатних гостей його, я багато думок своїх передумав про нього. І ці думки не хотіли заспокоїтися в голові моїй доти, аж поки я не взявся на папір їх записати» (газ. «Радянська Україна», 22 липня 1945 р.).

В архіві під № 3164 збереглись розрізнені аркуші виписок до статті 1930—1960-х років.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 93—98.

¹ Кольцов Олексій Васильович (1809—1842) — російський поет. У 1831 р. у Москві познайомився з В. Г. Белінським, який мав вирішальний вплив на розвиток його творчості.

² Ульянов Олександр Ілліч (1866—1887) — російський революціонер-народовець, брат В. І. Леніна. За участь у підготовці замаху на царя Олександра III був страчений.

³ Мусоргський Модест Петрович (1839—1881) — великий російський композитор-реаліст; П. Тичина згадує його програмний твір «Ніч на Лисій горі» (1867).

⁴ Сююмбаї Аранов (1827—1896) — казахський акин, автор сатиричних віршів і творів, які закликали казахський народ на боротьбу проти ханів-поневолювачів.

⁵ «Ой виострю товариша...» — П. Г. Тичина наводить строфу з вірша Т. Г. Шевченка без назви за першим рядком (1848).

⁶ «Как живешь ты на свободе...» — рядки з вірша М. О. Некрасова «Эй, Иван» (1867).

⁷ Леонтьев Костянтин Миколайович (1831—1891) — російський реакційний діяч, письменник, публіцист, літературний критик, цензор.

⁸ Сабір Алекпер Таїр-заде (1862—1911) — видатний азербайджанський поет-сатирик, переслідуваний реакціонерами.

⁹ Дживані (справжнє прізвище — Сероб Левонян; 1846—1909) — вірменський поет-ашуг, автор численних сатиричних творів.

¹⁰ Вересай Остап Микитович (1803—1890) — видатний український народний кобзар. Походив з кріпаків.

¹¹ Амангельди Іманов (1873—1919) — герой казахського народу, один із керівників Середньоазіатського повстання 1916 р., активний учасник боротьби за Радянську владу. Загинув у бою проти контрреволюційних сил.

¹² Гесіод (VIII—VII ст. до н. е.) — давньогрецький поет, автор поем «Роботи і дні», «Теогонія».

¹³ Манас — богатир, захисник інтересів народу, герой киргизького народного епосу «Манас», твору колективної творчості багатьох поколінь співців.

¹⁴ Взяти хоч би «Фауста»... — Йдеться про драматичну поему Й.-В. Гете.

ДО РОБОТИ —
ПОЧЕСНОЇ Й ВІДПОВІДАЛЬНОЇ

Вперше надруковано без назви в «Літературній газеті», 1938, 6 липня.

Датується за першодруком.

Подається за вид.: *Тичина Павло*. В армії великого стратега, с. 65—67 (з незначними скороченнями).

¹ Вишинський Андрій Януарович (1883—1954) — радянський юрист і дипломат, академік АН СРСР (з 1939 р.); у 1933—1939 рр.— заступник генерального прокурора і генеральний прокурор СРСР.

ГОТУВАТИСЬ ДО СЛАВНОГО ЮВІЛЕЮ!

Вперше надруковано в газ. «Комсомолец України», 1938, 15 липня.

Стаття, написана до 20-річчя ВЛКСМ, опубліковано під рубрикою «Радянські письменники України до XX-річчя ВЛКСМ».

Датується і подається за першодруком.

¹ «Друга пісня трактористки» — вірш 1933 р., що має підзаголовок «Як Олесею Кулик баби землею обкидали».

² ...біля пам'ятника трагічно загиблих комсомольців...— В пам'ять про загиблих у селі відкрито музей, а на високій кручі над Дніпром споруджено пам'ятник.

³ ...ми відзначили перше 3-річчя генерального плану реконструкції м. Москви.— 10 липня 1935 р. ЦК ВКП(б) та РНК СРСР прийняли постанову «Про генеральний план реконструкції Москви», яка виходила з необхідності «збереження основ міста, що історично склалося, але з докорінним переплануванням його шляхом упорядкування міських вулиць і площ. Найважливішими умовами цього перепланування було: правильне розміщення житлових будинків, промисловості, залізничного транспорту і складського господарства, обводнення міста, правильна організація житлових кварталів із створенням нормальних, здорових умов життя населення міста» (опубліковано в газ. «Правда», 1935, 11 липня).

В ВІКАХ ТИ НЕ УМРЕШ

Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1938, 16 грудня, і під назвою «Ти нас своєю безстрашністю окрилив» у газ. «Пролетарська правда», 1938, 16 грудня.

Поява статті пов'язана з трагічною смертю 15 грудня 1938 р. видатного льотчика-випробувача Валерія Павловича Чкалова (1904—1938).

Датується і подається за газетою «Комуніст».

ПРИВІТАННЯ ДІТЯМ
З НОВИМ 1939 РОКОМ]

Вперше надруковано без назви в газ. «На зміну», 1939, 1 січня. Датується і подається за першодруком.

ПРОМОВА НА ВІДКРИТТІ ПАМ'ЯТНИКА
Т. Г. ШЕВЧЕНКУ В КИЄВІ 6 БЕРЕЗНЯ 1939 РОКУ

Вперше надруковано в газ. «Комуніст», «Вісті ВУЦВК», «Пролетарська правда» і російською мовою — в газ. «Правда», «Советская Украина», 1939, 9 березня.

Датується за змістом та першодруком.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 103—106.

¹ ...на впроти університету — картинні галереї. — Маються на увазі Музей російського мистецтва та Музей західного та східного мистецтва, розташовані на вулиці Рєпіна в Києві.

² «Живописна Україна» — «Живописная Украина», серія офортів Т. Г. Шевченка, задумана як періодичне художнє видання про історичне минуле, народний побут і звичаї, природу та історичні пам'ятники України. У 1844 р. вийшов перший і єдиний випуск з шести естампів, з яких чотири супроводжуються пояснювальним текстом.

³ ...по праву руку від Шевченка — Наркомос. — Зараз тут містяться філологічний факультет та факультет журналістики Київського університету.

⁴ ...Шевченко доклав багато сил, щоб видати букваря... — На початку 1861 р. Т. Г. Шевченко уклав і видав у Петербурзі на свої кошти тиражем 10 000 примірників «Букварь южнорусский» — посібник для навчання грамоти українською мовою.

⁵ ...Шевченко — «перший і воістину народний поет». — Ці слова П. Г. Тичина взяв із лекції О. М. Горького про Т. Шевченка із циклу «Російська література і російська інтелігенція в її ставленні до народу» (див.: *Горький М. История русской литературы*, т. 1. М., Гослитиздат, 1939, с. 188—189).

[КВАРТЕТ ІМЕНІ ЛЕОНТОВИЧА]

Друкується вперше за ксерокопією автографа, який зберігається у віолончеліста квартету Й. М. Гельфандбейна (м. Харків). До тексту додано відгук П. Г. Тичини про квартет від 6 серпня 1935 р., автограф якого також зберігається у Й. М. Гельфандбейна: «Хто не знає побудови сонета, той не знатиме добре конструкції драми.

Хто не любить інструментального квартету, той з трудом розбиратиметься в симфонії.

Еж історично саме в квартеті бере свій початок симфонія.

Мені особисто багато дав квартет ім. Леонтовича.

І Шор, і Гельфандбейн, і Лазарєв, і Гохфельд — без них не був би повен я; без них не була б повна наша подорож по Дніпру. 6/VIII—35, паропл[ав] „Комунар“, Канів».

¹ ...квартет ім. Леонтовича... — Квартет було утворено в Харкові 1925 р. Існував до 1941 р.

² Спів партесний — вид хорového співу, поширений в українській та російській церковній музиці XVII—XVIII ст. Партесному співу було властиве багатоголосся, переважно акордного складу, з розподілом хору на окремі партії.

Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1939, 17 квітня.

Це вступне слово, виголошене на урочистому вечорі, присвяченому 70-річчю вірменського письменника, що відбувся у Києві в Спілці письменників України 16 квітня 1939 р.

В архіві (ф. 464, № 3604) зберігся автограф статті. Між автографом і друкованим текстом є невеликі розходження. До слів: «Відштовхування є перша форма самосвідомості» додано пояснення, що цитату взято із праці К. Маркса «Про різницю між фізикою Демокріта та Епікура»; перед абзацом, який починається словами: «Що ж до порівняння творів Ованеса Туманяна...», після слів попереднього абзаца, що закінчується словами: «...не раз заглядав до української літератури», П. Тичина зняв такі речення: «Взяти хоча б таку подібність, яка не може не впасти в око, як подібність між уже згадуваною мною казкою „Краплина меду“ й шостою частиною „Енеїди“ Котляревського. Або ж подібність відрікання батька від своєї дочки в поемі „Ануш“ — з відріканням у поемі „Катерина“ Шевченка».

Датується за першодруком.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 116—121.

¹ «Відштовхування є перша форма самосвідомості», — каже Карл Маркс... — Цитата з праці К. Маркса «Відмінність між фізикою Демокріта і натурфілософією Епікура» (1839—1841) (див.: *Маркс К., Енгельс Ф.* З ранніх творів. К., Вид-во політичної літератури УРСР, 1973, с. 40).

² Абовян Хачатур (1805—1848) — великий вірменський письменник, просвітитель-демократ, основоположник нової вірменської літератури. П. Г. Тичина переклав його поезію «Сини і внуки Гайка».

³ ...ганебну вірменську різанину. — У 1895—1896 рр. та 1915—1916-х рр. за розпорядженням турецького уряду, який проводив політику геноциду, в Західній Вірменії, що перебувала під владою Туреччини, були влаштовані жахливі погроми та різанина, внаслідок чого велика кількість вірмен змушена була покинути свою батьківщину.

⁴ Салтиков-Щедрін Михайло Євграфович (1826—1889) — великий російський письменник-сатирик, революційний демократ.

⁵ Шолом-Алейхем (справжнє ім'я та прізвище — Шолом Нохумович Рабинович; 1859—1916) — видатний єврейський письменник.

⁶ ...«Англійське процвітання; страйки; східні справи»... — Точна назва праці К. Маркса «Англійське процвітання. — Страйки. — Турецьке питання. — Індія» (1853). В ній наведено згадану П. Тичиною прокламацію, видану князем Вірменії Левом, що жив тоді в Лондоні (див.: *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори, т. 9, с. 138).

⁷ Стендаль Фредерік (справжнє ім'я та прізвище — Анрі-Марі Бейль; 1783—1842) — видатний французький письменник.

ВСТУПНЕ СЛОВО НА ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ ПЛЕНУМІ
СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ СРСР
В КИЄВІ 4 ТРАВНЯ 1939 Р.

Вперше надруковано в газ. «Літературна газета», «Комуніст», «Колгоспник України», «Советская Украина» (під назвою «Великий поет українського народу»), а також у численних газетах українською та російською мовами, 1939, 5 травня.

VI пленум Спілки радянських письменників СРСР відкрився 4 травня 1939 р. у Києві.

В архіві (ф. 464, № 3601) зберігся автограф без першої сторінки.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 107—115.

¹ ...на ювілейних торжествах Олександра Пушкіна, Шота Руставелі, Ахундова, Шолома-Алейхема, Туманяна.— Протягом 1937—1939 рр. у Радянському Союзі відзначались ювілеї видатних письменників: 100-річчя з дня загибелі О. С. Пушкіна; 750-річчя Шота Руставелі; 100-ліття з дня початку літературної діяльності (вірш «На смерть Пушкіна», 1837 р.) Мірзи Фаталі Ахундова; 80-річчя з дня народження Шолом-Алейхема; 70-річчя літературної діяльності і 90-річчя від дня народження О. Туманяна.

² Коккінакі Володимир Костянтинович (1904—1985) — радянський льотчик-випробувач, двічі Герой Радянського Союзу (1938, 1957). Учасник безпосадочного перельоту Москва — США (1939) та ін.

³ ...за перифразою із Вільяма Шекспіра...— Йдеться про слова Порції, героїні п'єси В. Шекспіра «Венеціанський купець» (перший акт, друга сцена); див.: *Шекспир У.* Полное собр. соч. В 8-ми т. М., «Искусство», 1958, т. 3, с. 221.

⁴ «Нехай ворог гине!» — рядок з поеми Т. Г. Шевченка «Гайдамаки» (розділ «Свято в Чигирині»).

⁵ ...Меріме сказав про Тургенєва...— В статті про видатного російського письменника Івана Сергійовича Тургенєва (1818—1883) «Иван Тургенев» (1868) французький письменник Проспер Меріме (1803—1870) писав: «...Записки охотника» — серія рассказов... Без преувеличения можно сказать, что эта книга сыграла значительную роль в деле освобождения крестьян» (*Меріме П.* Статті о русских писателях. М., ГИХЛ, 1958, с. 59).

⁶ Бодлер Шарль (1821—1867) — французький поет, в творчості якого ненависть до буржуазного світу, симпатії до знедолених, анархічне бунтарство поєднувались з оспівуванням культу смерті та поетизацією потойбічного життя.

⁷ Наполеон III (Луї Наполеон Бонапарт, 1808—1873) — французький імператор, правління якого позначилося зростанням ролі великої буржуазії та агресивною зовнішньою політикою, зубожінням народних мас. Уряд Наполеона III скинула революція 1870 р.

⁸ ...прочитання його творів Карлом Марксом.— К. Маркс був знайомий з працею М. П. Драгоманова «Українська література, заборонена російським урядом» (1878). В тексті цієї брошури він підкреслив місця, де говорилося про Шевченка як сина народу, про викуп Шевченка з кріпацтва, про Кирило-Мефо-

дівське товариство, участь у ньому Т. Шевченка й М. Костомарова, про заслання та ін.

⁹ ...за виразом О. М. Горького...— Див. примітку до статті «Промова на відкритті пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві 6 березня 1939 року».

¹⁰ Володимир Ілліч Ленін... писав...— Цитується праця В. І. Леніна «До питання про національну політику» (див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 25, с. 64).

¹¹ Залка Мате (1896—1937) — угорський письменник. Під іменем генерала Лукача брав участь у національно-революційній війні іспанського народу 1936—1939 рр., де й загинув; часто бував на Україні. У 1936 р., перед від'їздом до Іспанії, побував на могилі Т. Г. Шевченка і залишив запис у книзі відвідувачів.

¹² ...Согомон Таронці просить Тараса прийняти привіт...— Вірменському радянському поетові Согомону Сааковичу Таронці (1905—1971) належить поема «Дорогий гість» (1938), присвячена Т. Г. Шевченкові.

¹³ Крюкова Марфа Семенівна (1876—1954) — російська радянська оповідачка, виконавиця народних билин; сама складала епічні твори, зокрема про пам'ятник Т. Г. Шевченку у Києві (1939).

¹⁴ ...висловив недавно... Ромен Роллан...— Йдеться про статтю Р. Роллана «Никто не сможет разъединить нас», написану на честь першотравневого свята і опубліковану в газ. «Московский большевик», 1939, 1 травня.

¹⁵ ...як говорив тов. Фадєєв на сторінках «Правды»...— Йдеться про доповідь російського радянського письменника і громадського діяча, одного з керівників Спілки письменників СРСР Олександра Олександровича Фадєєва (1901—1956) на загальнономосковських зборах письменників, присвячених підсумкам роботи XVIII з'їзду ВКП(б). Доповідь було надруковано в газ. «Правда», 1939, 16 квітня, під назвою «Коммунистическое воспитание трудящихся и советское искусство».

¹⁶ «І на оновленій землі...» — рядки з вірша Т. Г. Шевченка «І Архімед, і Галілей...» (1860).

¹⁷ «В сім'ї вольній, новій...» — рядок з вірша Т. Г. Шевченка «Як умру, то похороните...» (1845).

ПРИМЕР ДЕРЗАНИЙ И ПОБЕД

Вперше надруковано в газ. «Советская Украина», 1939, 14 травня.

Статтю написано з приводу трагічної загибелі 11 травня 1939 р. при виконанні службових завдань льотчиків Героїв Радянського Союзу П. Д. Осипенко та А. К. Серова.

Датується і подається за першодруком.

¹ ...незабываемые дни исторического XVIII съезда нашей партии...— XVIII з'їзд ВКП(б) відбувся у Москві 10—21 березня 1939 р.

² Осипенко Поліна Денисівна (1907—1939) — радянська льотчиця; встановила кілька світових рекордів на висоту та дальність польотів. У 1939 р. за переліт з Москви до Тихого океану разом з Мариною Расковою та Валентиною Гризодубовою одержала звання Героя Радянського Союзу.

³ Серов Анатолій Костянтинович (1910—1939) — радянський льотчик-випробувач. У 1938 р. за зразкове виконання спеціальних завдань уряду і проявлений при цьому героїзм йому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Вперше надруковано без назви в газ. «Вісті ВУЦВК», «Комуніст», «Советская Украина» (російською мовою), 1939, 20 червня. 18 червня 1939 р. в Каневі на Тарасовій горі було відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку (скульптор М. Г. Манізер).

Датується за змістом та першодруком.

Подається з незначним скороченням за газетою «Вісті ВУЦВК».

¹ «Катерино, серце моє!» — рядки з поеми Т. Г. Шевченка «Катерина» (1838, опубліковано 1840 р.).

² ...у с. Мануйлівці... читав і роз'яснював дорогу книгу — «Кобзар»... — Проживаючи у Мануйлівці на Полтавщині у 1897 та 1900 рр., О. М. Горький читав селянам твори Т. Г. Шевченка, а також створив аматорський гурток, який поставив п'єсу Т. Шевченка «Назар Стодоля».

³ ...переживав і грузинський письменник Ілля Чавчавадзе... — Ілля Чавчавадзе бував на Україні, сприяв пропаганді творів Т. Шевченка — перший переклад творів Т. Шевченка грузинською мовою було опубліковано 1881 р. в редакovanій ним газеті «Іверія».

⁴ ...і український Михайло Коцюбинський. — М. М. Коцюбинському належать нариси «Шевченкова могила» (1891) та «Причинок до біографії Тараса Шевченка» (1891).

⁵ За декретом, підписаним Володимиром Іллічем Леніним... — За ленінським планом монументальної пропаганди, прийнятим Раднаркомом 12 квітня 1918 р., того ж року пам'ятники Шевченкові були встановлені у Москві (скульптор С. Волнухін), Петрограді (скульптор Я. Тільберг), Ромнах (скульптор І. Кавалерідзе).

⁶ «Колокол» — перша російська революційна газета, яку видавали О. І. Герцен і М. П. Огарьов у 1857—1863 рр. у Лондоні й у 1865—1867 рр. у Женеві. Т. Г. Шевченко познайомився з «Колоколом» після повернення з заслання і залишив про нього захоплені відгук у щоденнику 6 лютого 1858 р.

⁷ ...дружба Тараса з Чернишевським, захоплення словами останнього — «К топорю зовите Русь!» — Т. Г. Шевченко подружив з М. Г. Чернишевським після заслання, бував у його родині. Заклик «К топорю зовите Русь!» взято з листа М. Г. Чернишевського до О. І. Герцена, опублікованого 1 березня (8 лютого) 1860 р. в «Колоколе» як «Лист з провінції».

⁸ ...Белінський сказав, що він «перепробував всі тони, всі лади, всі акорди свого віку». — Рядок із статті В. Г. Белінського «Литературные мечтания» (1834, розділ 8).

⁹ Фультон (Фултон) Роберт (1765—1815) — американський винахідник. Т. Г. Шевченко в щоденнику 27 серпня 1857 р., називаючи його великим, записав, що розвиток техніки «в скором времени пожрет кнуты, престолы и короны, а дипломатами и помещиками только закусят, побалуется...». П. Г. Тичина дещо довільно перекладає ці рядки з щоденника Т. Шевченка, написаного російською мовою.

¹⁰ Уатт Джеймс (1736—1819) — англійський винахідник, про якого Т. Г. Шевченко згадує у щоденнику 27 серпня 1857 р.

¹¹ Толлер Ернст (1893—1939) — німецький драматург, поет, публіцист, один з лідерів експресіонізму. Учасник революційних подій у Німеччині у 1918—1919 рр., після поразки революції провів у тюрмі 5 років. У 1933 р. емігрував, але наступ фашизму, зневіра у свої сили привели його до самогубства.

[ВИСТУП НА ЗАСІДАННІ СПІЛКИ
РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ
НА ОБГОВОРЕННІ СТАТТІ О. ФАДЄЄВА
«КОММУНИСТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ТРУДЯЩИХСЯ
И СОВЕТСКОЕ ИСКУССТВО»]

Вперше під редакційною назвою «Слово — зброя» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, К., «Дніпро», 1973, с. 288—291.

Зберігся недатований, без назви, автограф (ф. 464, № 10 244).

Датується за часом публікації статті О. Фадєєва в газ. «Правда» 16 квітня 1939 р.

Подається (з незначним скороченням) за автографом.

¹ Шостакович Дмитро Дмитрович (1906—1975) — видатний російський радянський композитор, Герой Соціалістичної Праці (з 1966 р.), лауреат Ленінської премії 1958 р., Міжнародної премії миру 1954 р. Новаторському мистецтву Д. Шостаковича притаманне прагнення до глибокого розкриття дійсності, філософське узагальнення образів.

² Рахлін Натан Григорович (1906—1979) — український радянський диригент, народний артист СРСР (з 1948 р.).

³ Іван Вишенський (близько 1545—1550 — після 1620) — видатний український письменник-полеміст.

⁴ Свидницький Анатоль (Анатолій) Патрикійович (1834—1871) — український письменник-демократ, автор оповідань, парисів, поезій, фольклорно-етнографічних праць. Найвидатніший твір — роман «Люборацькі» (написаний у 1861—1862 рр., повністю опублікований у 1901 р.).

⁵ ...на з'їзді кобзарів... — Йдеться про Першу республіканську нараду кобзарів і лірників, що відбулась у Києві в квітні 1939 року при Інституті українського фольклору Академії наук УРСР (тепер Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського АН УРСР).

⁶ Ремарк Еріх-Марія (справжнє прізвище — Крамер; 1898—1970) — німецький письменник, автор багатьох романів, в яких викриваються імперіалістичні війни, фашизм. У десятому розділі роману «Три товариші» (1938) йдеться про бабусю, яка купила собі папугу, щоб хоч таким чином позбутись самотності.

ДАВИД САСУНСЬКИЙ

Вперше надруковано російською мовою в «Літературній газеті», 1939, 20 вересня; українською мовою у поширеному варіанті — в журн. «Радянське літературознавство», 1940, № 5-6, с. 65—72.

В архіві поета (ф. 464, № 1920) зберігається недатований, чорновий автограф підготовчих матеріалів до статті про Давида Сасунського. Це виписки з різних джерел (історичних, фольклорних, літературних) українською, російською та вірменською мовами, перекази та переклади окремих виразів, строф з епосу «Давид Сасунський». Всі вони розписані за темами: «1. Любов і повага до

матері й до женщин взагалі; 2. Характер велетнів; 3. Історичні подібності; 4. Демократизація; 5. Образ матері, образ жінчини, її протести; 6. Кінь — морський, та кінь чудесний, і кінь богатырський; 7. Архітектура; 8. Філософія, перекази старших, передавання мудрості; 9. Кольори, запахи, смак, звуки (музика); 10. Образ сонця, сила кохання; 11. Природа, явища природи; 12. Сила краси; 13. Мораль; 14. Нагота, непорочність, чистота; 15. Здоров'я, іронія, сміх; 16. Виробничі процеси, робота взагалі, збіжжя; 17. Смерть богатырів; 18. Право, закони, звичаї, монета; 19. Економіка, побут, мистецтво, вмільсть, техніка, освіта; 20. Міфологія; 21. Молодильна вода; 22. Три дороги; 23. Зовнішність, вигляд богатырів, їх сила; 24. Залишки ручної мови (танці, співи); 25. Листування закоханих; 26. Пастух, птах; 27. Перестрибування через стіни; 28. Дракон, змієборство, лев; 29. Сни, провіщання, хвороби, чари, віщі знаки; 30. Образ народу».

У відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 138, № 12) збереглося 18 аркушів тексту П. Г. Тичини, з них — 11 аркушів автограф, а текст від слів «Зверніть увагу на те, що ткачі...» написано іншою рукою з виправленнями та дописками автора. Текст датовано 17 вересня 1939 р. Він дещо повніший порівняно з надрукованим у «Радянському літературознавстві» та у п'ятому томі, тут зустрічаються також незначні стилістичні відмінності. Між абзацами, що починаються словами: «Схожість героїчного епосу...» та «Земля вірменська, що породила таких богатырів...», наявний такий текст:

«Змієборство — це той брусок, на якому богатырі випробовують свою силу молодецьку. А біля нього, майже завше поруч, — мотив страждання або, вірніше сказати, — мотив подолання перешкод. Давид, що його піддурили вороги, провалюється в яму. Точнісінько так і Вольга Всеславович, Ілля Муромець, Сурога і Михайлик. Ланцюги залізні, якими спутали Давида, розриває він з такою силою, що один кінець їх полетів на схід, а другий — на захід. Але цей мотив уже спільний для багатьох народів, він є відгуком міфа про Прометея і народився внаслідок дозрівання спільних образів на даній стадії мислення. Боротьба з природою лежить в його основі.

Спорідненість староруських київських богатырів з богатырями вірменськими йде, звичайно, не по бічній лінії мотиву страждання, а по лінії головній — боротьби зі змієм, з ідолицем поганим і перемоги над ним. Для цієї боротьби, для цієї перемоги кожного разу богатырям треба поновлювати сили свої, випивши води омолоджуючої з річки або ж із джерела всесильних. І ось цікаво, що серед руських богатырів знайшовся такий богатыр, який не тільки п'є воду з річки, але ще й купається в ній, себто всі на себе сприймає джереловища, що виходять з глибин матері-землі. Це — Добрина Нікітич.

Давид Сасунський ще яскравіший в цім відношенні. Він п'є живу воду не просто з живоносного джерела, як це скрізь у казках та билинах, але з джерела Молочного. І коли взяти до уваги те, що Давид, будши дитиною, не брав нічиїх грудей, нічийого молока не ссав, ясно стане: Давид Сасунський найчистіше п'є молоко матері-землі, молоко могутньої землі, що його породила».

Датується за змістом та першодруком.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 122—131.

¹ Гевонд — вірменський історик VIII ст., автор «Історії», в якій описано політичну історію Вірменії з 640 по 788 рік. Вперше видана у Парижі французькою мовою 1856 р., вірменською мовою теж у Парижі 1857 р.

² Аль-Хадлядж — арабський письменник кінця IX — початку X ст.

³ Бабек (справжнє ім'я — Гасан; близько 800—838) — вождь народної війни в Азербайджані проти арабських завойовників і феодальної експлуатації; був страчений феодалами після повстання 837 р.

⁴ Рштуні Теодорос (?—658) — вірменський полководець і політичний діяч. Його вважають віддаленим прототипом образу Торося в епосі «Давид Сасунський».

⁵ Ширакаці Ананія — вірменський філософ, математик, географ та історик VII ст. Автор праці «Географія», в якій є цінні описи Європи, Африки, Азії і особливо Вірменії (російською мовою видана 1877 р.).

⁶ ...поразки на озері Хасан... — 29 липня — 11 серпня 1938 р. радянські війська розгромили японських загарбників, що вдерлися на радянську територію біля озера Хасан у Приморському краї РРФСР на Далекому Сході.

⁷ Українські письменники з любов'ю взялися до перекладу... — Вірменський епос «Давид Сасунський» у перекладі українською мовою вийшов 1939 р. Загальну редакцію здійснив П. Г. Тичина. Уривок у перекладі П. Г. Тичини було надруковано в газ. «Вісті ВУЦВК», 1939, 3 вересня (див. другу книгу п'ятого тому цього видання).

⁸ В теплі місяці відкриття Всесоюзної сільськогосподарської виставки... — Виставку досягнень народного господарства у Москві було відкрито 1 серпня 1939 р.

⁹ Ованесян Ованес (Іоаннісян Іоаннес; 1864—1929) — вірменський поет, перекладач. Йому належать переклади творів П. Г. Тичини. П. Г. Тичина написав про нього статтю, а також переклав окремі його поезії.

¹⁰ Лисенко Трохим Денисович (1898—1976) — український радянський біолог, академік АН СРСР (з 1939 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1945 р.). Деякі висунуті ним теоретичні положення не дістали експериментального підтвердження та виробничого застосування.

¹¹ Новицький Олекса Миколайович (нар. 1914 р.) — український радянський поет, перекладач. П. Г. Тичина цитує строфу у його перекладі з вірша вірменського радянського поета Согомона Таронці «Слава Давида», що був опублікований у газ. «Вісті ВУЦВК», 1939, 18 квітня.

[ПРИВІТАННЯ ТРУДЯЩИМ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
ТА ЗАХІДНОЇ БІЛОРУСІ
З НАГОДИ ЇХНЬОГО ВИЗВОЛЕННЯ]

Друкується вперше за педатованим, без назви, машинописом з авторськими виправленнями (ф. 464, № 3458). Датується за змістом та на підставі проставленої на першій сторінці іншою рукою дати «11.X 39».

Зберігся також уривок чорнового автографа (ф. 464, № 3863) без назви і без дати, де також йдеться про перехід радянських

військ через західні кордони і про те, що цю звістку П. Г. Тичина почув, перебуваючи у Єревані на святі, присвяченому 1000-літтю епосу «Давид Сасунський»:

«Радісну звістку про перехід радянського війська через західний кордон я почув, пробуваючи за кілька тисяч кілометрів від Києва, а саме: в столиці Вірменської республіки, в Єревані. Там відбувався Всесоюзний пленум письменників, присвячений тисячолітньому епосу „Давид Сасунський“. Що зробилося тоді на пленумі при цій радісній звістці, на які райдужні крила підхопило наші серця — й сказати не можна! Пленум продовжував свою роботу, але ж частина письменників, з розпорядження Москви, зараз же виїхала на фронт, і ми з неприхованою заздрістю дивились їм у слід...»

Давид Сасунський — це богатир вірменський, який тисячу літ тому бив по голові чорного змія ненаситного Халіфата Арабського. І от з доповідів на пленумі виявилось, що якраз у той же саме час і древньюруські богатирі київського періоду, і, зокрема, Ілля Муромець, ходили...»

¹ Ворошилов Климент Єфремович (1881—1969) — діяч Комуністичної партії і Радянської держави, Маршал Радянського Союзу (з 1935 р.), Герой Радянського Союзу (з 1966 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1960 р.). З 1934 р. — нарком оборони СРСР.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1939, 22 листопада; передруковано у поширеному варіанті в журн. «Радянське літературознавство», 1940, № 5-6, с. 43—51.

Датуються за першодруком.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 138—149.

¹ Кант Іммануїл (1724—1804) — видатний німецький філософ, зачинатель класичного німецького ідеалізму.

² Тредіаковський Василь Кирилович (1703—1769) — російський вчений і поет.

³ Державін Гаврило Романович (1743—1816) — видатний російський поет.

⁴ «...Ленін у своїй роботі «Про національну гордість великоросів»...— П. Г. Тичина цитує рядки з праці В. І. Леніна 1914 року (див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 26, с. 98).

⁵ Хмельницький Богдан (Зіновій) Михайлович (близько 1595—1657) — видатний державний діяч і полководець, гетьман України (1648—1657).

⁶ «...їхав за кордон у Будапешт...— У 1750—1753 рр. Г. Сковорода перебував за кордоном, зокрема і в Угорщині.

⁷ Ракоці Ференц (1676—1735) — керівник національно-визвольного руху в Угорщині на початку XVIII ст., спрямованого проти влади австрійської династії Габсбургів. «Марш Ракоці» — угорський революційний марш, названий на честь Ф. Ракоці; відомий в обробці Г. Берліоза, Ф. Ліста, Ф. Еркеля.

⁸ «Ça ira» — французька революційна пісня, виникла у Парижі в роки буржуазної революції в кінці XVIII ст.

⁹ Ковалінський Михайло Іванович (1745—1807) — прилежний Г. С. Сковорода, перший його біограф.

¹⁰ Харківський колегіум — навчальний заклад, відкритий 1727 року у Харкові. Після заснування Харківського університету (1805) став звичайною духовною семінарією.

¹¹ Вольтер (справжнє прізвище та ім'я — Аруе Франсуа-Марі; 1694—1778) — великий французький письменник, філософ-просвітител, борець проти феодалізму, католицької церкви. Жив під Парижем, у місті Фернеї.

¹² Теплов Григорій Миколайович (1720—1770) — російський державний діяч і письменник, збирав матеріали з історії України. М. В. Ломоносов дав різко негативну оцінку його науковій і публіцистичній діяльності.

¹³ В листі до Гервасія... — Йдеться про лист Г. Сковороди від 22 серпня 1758 р. та доданий до нього вірш «25-я песнь отходная».

Якубович Гервасій — белгородський архімандрит, який підтримував Г. Сковороду і запросив його на викладацьку роботу до Харківського колегіуму.

¹⁴ Некрашевич Іван Георгійович (1742 — після 1796) — український письменник, автор вірша «Суперечка душі й тіла», віршованих діалогів, листів, послань.

¹⁵ Вергілій Марон Публій (70—19 до н. е.) — видатний римський поет, автор епічної поеми «Енеїда» (незакінчена).

¹⁶ «Найвище питання філософії...» — цитата з праці Ф. Енгельса «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії» (1886; див.: *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори, т. 21, с. 271).

¹⁷ Емпедокл з Акраганта (близько 490 — близько 430 до н. е.) — давньогрецький філософ-матеріаліст, поет, лікар, політичний діяч.

ВІДКРИТТЯ КУРСІВ-КОНФЕРЕНЦІ МОЛОДИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1939, 10 грудня.

В архіві (ф. 464, № 3557) зберігся неповний, недатований чорновий автограф.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 132—137.

¹ В. І. Ленін в своїй роботі «Краще менше, та краще...» — див.: *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 45, с. 369. Сучасний переклад: «А для цього потрібна саме культура...».

² О. М. Горький на першому пленумі... — Перший пленум правління Спілки радянських письменників, де йшлося про роботу з молодими письменниками, відбувся 2 вересня 1934 р. Виступ О. М. Горького під назвою «Нам треба готувати зміну» був опублікований в газ. «Известия», 1934, 5 вересня.

³ Мурашко Олександр Олександрович (1875—1919) — видатний український художник, твори якого експонувалися у 1939 р. в приміщенні Спілки письменників України.

⁴ Золоті Ворота — головна брама стародавнього Києва, збудована 1037 р. Ярославом Мудрим (978—1054), видатним державним діячем, великим київським князем, зруйнована 1240 р. під час монголо-татарської навали. Зараз архітектура пам'ятка, у 1982 р. реставрована за старовинним малюнком.

⁵ Островський Микола Олексійович (1904—1936) — видатний російський радянський письменник.

МЫСЛИ ПЕРЕД ПОЛЕТОМ

Вперше надруковано в газ. «Советская Украина», 1940, 1 січня.
Датується і подається за першодруком.

¹ ...закончу я драматическую поему «Шевченко и Чернышевский»...— Закінчення цієї драматичної поеми опубліковано в газеті «Літературна Україна», 1964, 6 березня.

² ...и написать что-нибудь о наших кобзарях...— Див. статті «Ф. Д. Кушперик», «Остап Вересай», вірш «Ідемо до Великої Багачки».

³ Намечен... этюд о молодом Радищеве...— Два розділи з драматичної поеми «Молодий Радищев» вперше опубліковано в журн. «Прапор», 1973, № 4, с. 68—80.

⁴ ...контуры... поэмы на тему «Украина и Армения».— Відомостей про роботу над такою темою не збереглося.

⁵ ...цикл стихотворений о Давиде Гурамишвили...— Д. Гурамишвілі П. Г. Тичина присвятив вірш «Давид Гурамишвілі читає Григорію Сковороді „Витязя в тигровій шкурі“», задує його ім'я у поемі «Сковорода», переклав українською мовою вірш Д. Гурамишвілі «Зубівка».

НАПИШЕМ ПЕСНИ ДЛЯ АНСАМБЛЯ

Вперше надруковано в газ. «Сталинское племя», 1940, 12 січня.
Датується і подається за першодруком.

¹ ...постановление X Пленума ЦК ВЛКСМ...— Постанову під назвою «Про роботу комсомолу в початковій і середній школі» було опубліковано в газ. «Сталинское племя» від 11 січня 1940 р.

² «Сталинское племя» — газета, орган ЦК ЛКСМ України. Почала виходити у квітні 1938 р. З 1961 р. видається під назвою «Комсомольское знамя».

³ ...я прочел предложение...— В газ. «Сталинское племя» від 11 січня 1940 р. було надруковано статтю «Создадим ансамбль детской песни и танца».

⁴ Ревуцький Левко Миколайович (1889—1977) — український радянський композитор, педагог, народний артист СРСР (з 1944 р.), академік АН УРСР (з 1957 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1969 р.).

⁵ Сандлер Оскар Аронович (1910—1981) — український радянський композитор.

ЧУДЕСНІ ЛЮДИ

Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1940, 14 січня.

Датується і подається за першодруком.

¹ Криголам «И. Сталин», нарешті, зустрівся з «Седовым».— 13 січня 1940 р. флагман арктичного флоту криголам «И. Сталин», виконуючи завдання партії й уряду, підійшов до борту дрейфуючого криголама «Георгий Седов», екіпаж якого на чолі з капітаном Костянтином Бадигініним понад два роки провів в Арктиці. Перебуваючи у льодовому полоні, полярники продовжували наукові спостереження, аж поки на допомогу не прийшов криголам «И. Сталин». 29 січня обидва криголами прибули у Мур-

манський порт. З цього приводу в газеті «Комуніст» (1940, 14 січня) надруковано вітальний лист українських письменників учасникам експедиції, серед яких є підпис і П. Г. Тичини.

У «Літературній газеті» від 16 січня 1940 р. опубліковано колективну статтю українських письменників про дрейф криголама «Георгій Седов» «Любов до народу», підписану також П. Г. Тичиною.

[ВСТУПНЕ СЛОВО НА ЗАСІДАННІ
ЮВІЛЕЙНОГО ФРАНКІВСЬКОГО КОМІТЕТУ
ПО ВІДЗНАЧЕННЮ ПАМ'ЯТІ ІВАНА ФРАНКА У 1941 р.]

Вперше надруковано без назви в «Літературній газеті», 1940, 28 січня. Під редакційною назвою «Нехай образ його ще вище засяє (Іван Франко)» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 49—52.

Зберігся автограф, датований 1940 р. (ф. 464, № 11 322).

Подається за першодруком.

¹ ...поряд з ювілеями Нізамі, Навої, Лермонтова...— На 1941-й рік припадали ювілеї великого азербайджанського поета і мислителя Нізамі Гянджеві Ільяса Юсіфа-огли (1141—1203); великого узбецького поета, вченого, державного діяча Алішера Навої (1441—1501) та сторіччя з дня вбивства на дуелі М. Ю. Лермонтова — 27 липня 1841 р.

² ...створено ювілейний комітет...— Головою створеного президією Співки письменників України Комітету по відзначенню ювілейних дат І. Я. Франка було призначено П. Г. Тичину. У першому засіданні, на якому з вступним і заключним словом виступив П. Г. Тичина, взяли участь син письменника Петро Іванович Франко, письменники Ванда Василевська, Степан Тудор, Іван Сенченко, Наталя Забіла, Агатангел Кримський та ін. У заключному слові П. Г. Тичина зазначив, що засідання пройшло в діловій, робочій атмосфері, що конкретні пропозиції, висунуті членами Франківського комітету й гостями, ляжуть в основу дальшої роботи комітету, про що в інформативному плані повідомлялося у цьому ж номері «Літературної газети».

³ Видання творів Льва Толстого...— Йдеться про видання: Полное собр. соч. (ювілейне видання), тт. 1—90. М.—Л., Гослитиздат, 1928—1958.

⁴ Видання творів Гете...— Йдеться про видання: Werke, Abt. 1—4, Веймар, 1887—1919 (133 томи).

⁵ ...його робота над перекладами Карла Маркса...— У 1879 р. І. Франко переклав українською мовою 24-й розділ «Капіталу» К. Маркса «Початок і історичний розвиток капіталістичної продукції в Англії», який мав намір видати окремою брошурою. До цього видання І. Франко написав передмову (вперше опубліковано в журн. «Культура», 1926, № 4—9).

⁶ Простежити його спробу популяризації роману Чернишевського «Что делать?»...— Переклад роману друкувався неповністю без підпису перекладача в журн. «Друг», 1877, № 1—5 (див.: *Франко І.* Збр. творів у 50-ти томах, К., «Наукова думка», т. 25).

⁷ ...іркування про Пушкіна...— Підготувавши у 1914 р. збірку перекладів поезій і драматичних творів О. С. Пушкіна,

І. Франко подав до видання передмову та пояснення (див.: *Франко І.* Збір. творів у 50-ти томах, т. 11, с. 70—286).

⁸ ...переклади його з грецької, з латинської...— Переклади й переспіви І. Франка з давніх літератур див. у сьомому і восьмому томах Зібрання творів І. Франка у 50-ти томах.

ВІН ГОВОРИВ З НАРОДОМ ОДВЕРТО

Вперше надруковано українською та російською мовами 14 квітня 1940 р. в газ.: «Комуніст», «Радянська Україна» (під назвою «Співець народу»), «Чорноморська комуна» (під назвою «Зустрічі»), «Правда» (під назвою «Шагающий по магистралям жизни»), «Большевистское знамя» (Одеса) (під назвою «Встречи») та «Ворошиловградська правда», пізніше під назвою «Голос трибуна» в газ. «Сталинское племя», 1940, 19 липня.

В архіві збереглись: дуже покреслений, недатований автограф під назвою «Крокующий магистралями життя», а також чорновий автограф російською мовою (ф. 464, № 2823), машинописи українською та російською мовами з авторськими виправленнями (ф. 464, № 2824). Заголовки російською мовою — «Он говорил с народом откровенно». Зберігся також уривок автографа російською мовою (ф. 464, № 3047) і неповний машинопис (без початку) російською мовою з авторськими виправленнями (ф. 464, № 3048).

Між всіма текстами є незначні різночитання переважно стилістичного характеру.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 150—154.

¹ ...в деякім роді зашифровану форму сповіді ми зустрічаєм у Олександра Радищева...— П. Г. Тичина має на увазі присвяту до антикріпосницького твору «Путешествие из Петербурга в Москву», написаного від першої особи.

² ...формою сповіді на початку двадцятого століття... заговорив з масами Володимир Маяковський.— В. Маяковський написав чимало творів від першої особи.

³ ...у Радищева: «грядет зиждитель»...— Цитату взято з оди «Вольность» (написана 1781—1783, повністю опублікована 1906 р.).

⁴ ...у Маяковського — «в терновом венце революций грядет шестнадцатый год»...— Цитату взято з поеми В. Маяковського «Облако в штанах» (1915).

⁵ ...він ішов у саду в Алупці...— В Алупці В. В. Маяковський був у червні — серпні 1926 р., липні — серпні 1927 р., липні — серпні 1928 р. П. Г. Тичина був там у липні 1926 р.

⁶ «Тринадцатый апостол» — таку первісну назву мала поема В. Маяковського «Облако в штанах». За євангельською легендою, апостоли — 12 найкращих учнів Христа, обраних ним серед своїх послідовників для проповіді його вчення.

⁷ Вдруге Маяковського я бачив у Харкові...— У Харкові В. Маяковський виступав у грудні 1924 р., в січні 1923 р., в січні та листопаді 1926 р., лютому та листопаді 1927 р. та січні 1929 р. (три виступи).

⁸ Гендель Георг-Фрідріх (1685—1759) — великий німецький композитор, видатний майстер опери і творець класичного типу ораторії.

⁹ ...період його «Войны и мира»...— Поему «Война и мир» було написано 1915—1916 рр. Нею В. Маяковський відгукнувся і засудив першу світову імперіалістичну війну.

¹⁰ Втретє я бачив Маяковського в Москві...— 9 лютого 1929 р. в Державному видавництві художньої літератури і в Будинку Герцена відбулись зустрічі російських та українських письменників (див. статтю «Після першого Тижня української культури в Москві»).

¹¹ «Веселий та розумний будівничий» — слова В. Маяковського з п'ятої частини поеми «Война и мир».

¹² «Для антології української поезії я зобов'язуюсь...» — Свій намір В. Маяковський не здійснив.

¹³ В. І. Ленін у своїй статті «Про мир без анексії...»...— Повна назва праці В. І. Леніна — «Про мир без анексії і про незалежність Польщі, як лозунги дня в Росії» (див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 27, с. 232).

ГУРТКІВЦЯМ КИЇВСЬКОГО ПАЛАЦУ ПІОНЕРІВ

Вперше надруковано в газ. «Сталінські квіти», 1940, 14 квітня.

Статтю написано до 10-річчя з дня смерті В. Маяковського спеціально для газети кийського Палацу піонерів та школярів імені 20-річчя ЛКСМУ. В архіві (ф. 464, № 3460) зберігся машинопис з авторськими виправленнями пізнішого часу.

Датується і подається за першодруком.

¹ ...він співав про Леніна! — Маються на увазі твори В. Маяковського, присвячені В. І. Леніну: «Владимир Ильич!» (1920), «Владимир Ильич Ленин» (1924), «Ленин с нами» (1927), «Разговор с товарищем Лениным» (1929), «Ленинцы» (1930) та ін.

² Вот

приоткрыл помертвевшее око...— рядки з поеми В. В. Маяковського «Война и мир».

³ Станіслав — тепер Івано-Франківськ.

СИЛА «КОБЗАРЯ»

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1940, 29 квітня.

У відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 138, № 17) зберігся автограф статті з незначними виправленнями. Порівняно з текстом, надрукованим у п'ятому томі, цей текст має різночитання, переважно стилістичного характеру. Під № 18 зберігся машинопис статті з авторськими виправленнями, очевидно, вже воєнного часу, оскільки останні абзаци пов'язані з Великою Вітчизняною війною.

Датується за першодруком.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: *Твори*, т. 5, с. 155—173.

¹ ...відзначають сьогодні сто років з того часу, як вийшов у світ «Кобзар»...— Поетична збірка творів Т. Г. Шевченка, що складалася з восьми творів, вийшла 1840 року в Петербурзі.

² ...поява «Кобзаря»... сприйнята була буквально як обвал.— З виходом «Кобзаря» почався новий етап у розвитку української літератури та мови. І. Франко в «Нарисі україн-

сько-руської літератури до 1890 року» (1910) писав, що «ця малюнка книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухла, мов джерело чистої, холодної води, заяснила не відомою досі в українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову» (*Франко І.* Збір. творів у 50-ти томах. К., «Наукова думка», 1984, т. 40, с. 276).

³ Гулак-Артемовський Петро Петрович (1790—1865) — український поет і культурно-освітній діяч.

⁴ «І такі ось усі його повісті: спочатку смішно, потім сумно». — П. Г. Тичина цитує слова з статті В. Г. Белінського 1835 р. «О русской повести и повестях г. Гоголя („Арабески“ и „Миргород“»).

⁵ «Сцена из „Фауста“» — оригінальний твір О. С. Пушкіна; не відповідає жодному уривку з «Фауста» Й.-В. Гете.

⁶ ...пушкінського Фауста Віссаріон Белінський назвав «гулякою, якому вже нічого в горло не йде». — П. Г. Тичина цитує слова з праці В. Г. Белінського «Сочинения Александра Пушкина. Статья одиннадцатая и последняя» (1846).

⁷ ...по два рази вішав одну й ту ж людину, як це було з Рилєєвим. — Санктпетербурзький генерал-губернатор П. В. Голенищев-Кутузов у своєму донесенні писав: «За недосвідченістю наших катів і невмінням влаштовувати шибениці у перший раз трое, а саме: Рилєєв, Каховський та Муравйов зірвались, але скоро були знову повішені» (журн. «Былое», 1906, № 3, с. 232; цитується за кн.: *Нечкина М. В.* Декабристы. М., «Наука», 1982, с. 134). П. Г. Каховський тут названий помилково: треба — М. П. Бестужев-Рюмін.

⁸ ...абсолютна ідея Гегеля... — Великий німецький філософ, представник німецької класичної філософії, об'єктивний ідеаліст Георг-Вільгельм-Фрідріх Гегель (1770—1831) вважав, що основою світу є безособовий світовий розум — абсолютна ідея, яка в своєму поступальному русі породжує дійсність.

⁹ «Я маю особливо важливі причини злоститися на Гегеля...» — У розвитку своїх філософських поглядів видатний представник російської матеріалістичної філософії, революціонер-демократ, основоположник революційно-демократичної естетики, літературний критик В. Г. Белінський пройшов складний шлях: у період формування світогляду (до кінця 30-х років) він стояв на позиціях філософського ідеалізму, перебував під впливом ідей Гегеля, але незабаром розірвав з ідеалізмом і вже на початку 40-х років перейшов на позиції матеріалізму. П. Г. Тичина перекладе лист В. Г. Белінського до В. П. Боткіна від 1 березня 1841 р.

¹⁰ ...клич повторив згодом і молодий Герцен. — О. І. Герцен, відзначивши позитивні елементи гегелівської діалектики, на відміну від Гегеля, побачив у діалектиці «алгебру революції» і у своїй праці «Письма об изучении природы» (1845—1846) дав глибоку критику ідеалістичної філософії.

¹¹ Маркевич Микола Андрійович (1804—1860) — український дворянський історик, письменник та етнограф, автор поетичної збірки «Украинские мелодии» (1831), п'ятитомної «Истории Малороссии» (1842—1843).

¹² Кармелюк (Кармалюк) Устим Якимович (1787—1835) — український народний герой, керівник боротьби селян Поділля проти кріпосництва у першій половині XIX ст.

¹³ Полежаєв Олександр Іванович (1804—1838) — російський поет, автор ліричних творів, сповнених революційних мотивів. За антимонархічну поему «Сашка» (1825, надрукована 1861 р.) був відданий у солдати, помер від туберкульозу.

¹⁴ Гребінка Євген Павлович (1812—1848) — український поет і письменник, автор багатьох віршів, зокрема і вірша «Човен» (1834).

¹⁵ Язиков Микола Михайлович (1803—1847) — російський поет, у ліриці якого у 20-ті роки переважали волелюбні мотиви; пізніше — активний діяч слов'янофільства.

¹⁶ ...Олексій Кольцов... розробляти починає у вірші «Лес», присвяченим пам'яті Пушкіна.— Вірш «Лес» написаний 1837 р.

¹⁷ Бенедиктов Володимир Григорович (1807—1873) — російський поет, автор багатьох ліричних творів.

¹⁸ Бараташвілі Ніколоз Мелітонович (1817—1845) — видатний грузинський поет, автор романтичних творів, перейнятих почуттям протесту, ідеєю національного визволення свого народу.

¹⁹ ...зміст казенної рецензії на «Кобзаря»... що появилася в журналі «Сын отечества».— Негативну рецензію на перше видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка 1840 року було вміщено в російському історичному, політичному та літературному журналі реакційного спрямування «Сын отечества» (1840, № 4).

²⁰ Мюллер Йоганнес-Петер (1801—1858) — німецький природознавець, автор праць з питань фізіології, порівняльної та паталогічної анатомії, ембріології, гістології та ін.

²¹ Шванн Теодор (1810—1882) — німецький біолог, автор клітинної теорії будови організмів, яку він висунув у 1839 році.

²² Перебендя — герой вірша Т. Г. Шевченка «Перебендя», який був надрукований у «Кобзарі» 1840 р.

²³ ...повстання в Польщі...— Йдеться про листопадове повстання 1830 р. у Королівстві Польському проти гніту царизму; у 1831 р. було придушене царськими військами.

²⁴ Теорія «офіціальної народності» — поняття, яке символізує реакційну внутрішню політику царя Миколи I, особливо в галузі освіти, науки та літератури. Основою цієї теорії вважається формула: «православність, самодержавство і народність», висловлена С. С. Уваровим у доповіді царю 1832 року і проголошена 1834 року.

²⁵ Чаадаєв Петро Якович (1794—1856) — російський філософ-ідеаліст, громадський діяч, член таємного товариства Союз благоденства та Північного товариства декабристів; автор «Філософических писем» (1829—1831), спрямованих проти самодержавства, кріпосництва і православної церкви, один з яких був надрукований у 1836 р. в журн. «Телескоп». За опублікування цього листа царський уряд заборонив журнал, а П. Чаадаєва оголосив божевільним.

²⁶ «Киевские губернские ведомости» — офіційна газета, що виходила у Києві у 1838—1917 рр.

²⁷ Шевченко згодом в своїм автобіографічному листі до редакції «Народного чтєния»...— Автобіографію Т. Г. Шевченка під назвою «Письмо Т. Г. Шевченка к редактору „Народного чтєния“» було надруковано у російському

журналі ліберального напрямку «Народное чтение» (1860, № 2), що виходив у Петербурзі.

²⁸ «Журбою // Не накличу собі долі...» — Тут і далі П. Г. Тичина цитує рядки з поезії Т. Г. Шевченка «Думи мої, думи мої» (1839).

²⁹ «Смійся, лютий враже!..» — рядки з вірша Т. Г. Шевченка «До Основ'яненка» (1839).

³⁰ ...аналізувати всіх тих рецензій... — Крім негативної рецензії в «Сыне отечества», П. Г. Тичина тут згадує рецензію в журн. «Маяк» (1840, ч. 6, гл. 4), в якій поет осуджувався за те, що писав українською мовою, проте автор мусив визнати талант Т. Шевченка; третя рецензія, яку тут згадує П. Г. Тичина, з'явилась у прогресивному журналі «Отечественные записки» (1840, т. 5). Як довели радянські шевченкознавці, позитивна невідписана рецензія на «Кобзар» належала В. Г. Белінському.

³¹ Церетелі Акакій Ростомович (1840—1915) — видатний грузинський поет і громадський діяч, один із основоположників нової грузинської літератури, видатний представник національно-визвольного руху грузинського народу. У 1860 р. на квартирі у М. Костомарова відбулося знайомство Т. Г. Шевченка і Акакія Церетелі, про що грузинський поет розповів пізніше у статті «Зустрічі з Т. Г. Шевченком» (1911). П. Г. Тичині належать переклади його віршів.

³² «Иллюстрация. Всемирное обозрение» — тижневик, що виходив у 1858—1863 рр. у Петербурзі. Антисемітська стаття редактора В. Зотова, вміщена у № 35 за 1858 р., викликала публічний протест передових російських і українських літераторів. У списку осіб, які протестували проти публікації В. Зотова, надрукованому в журн. «Русский вестник», був і Т. Г. Шевченко.

³³ «Караюсь, мучуся, але не каюсь...» — рядок з поезії Т. Г. Шевченка 1847 р. «N. N. („О думи мої! О славо алая!..“).

³⁴ Буташевич-Петрашевський Михайло Васильович (1821—1866) — російський революціонер, соціаліст-утопіст, організатор таємного гуртка передової дворянської і різночинної молоді (1845), метою якого була боротьба проти кріпосництва і царизму. У 1849 р. був заарештований і засуджений до страти; згодом страгу замінили каторгою і поселенням у Сибірі.

³⁵ Суриков Іван Захарович (1841—1880) — російський поет, високо цінував Т. Г. Шевченка як великого народного поета, вчився у нього майстерності, переклав 11 його віршів.

³⁶ Дрожжин Спиридон Дмитрович (1848—1930) — російський поет, високо цінував «Кобзар» Т. Шевченка, перекладав його твори. У вірші «Думи» (1889) наслідував Т. Г. Шевченка.

³⁷ Панас Мирний у вірші своєму, що його опубліковано в газеті «Комуніст» 28 січня 1940 року... — Тут П. Г. Тичина цитує строфу з вірша Панаса Мирного «До музи» (вперше опублікованого у 1886 р.), що була наведена у статті М. І. Дяченка «Панас Мирний» (газ. «Комуніст», 28 січня 1940 р.). В архіві П. Тичини (ф. 464, № 4330) зберігся автограф пореписаної ним строфи.

³⁸ Васильченко (справжнє прізвище — Панасенко) Степан Васильович (1879—1932) — український письменник, в творчості якого однією з провідних є тема Т. Г. Шевченка (автобіографічні наміски «Мій шлях», повість «В бур'яні», статті «Спогади про

100-літній ювілей Т. Шевченка», «Думки перед ювілеєм» та ін.). П. Г. Тичина познайомився із С. В. Васильченком у 1914 р.

³⁹ Лисенко Микола Віталійович (1842—1912) — видатний український композитор, на формування естетичних поглядів якого мала великий вплив поезія Т. Г. Шевченка; один з найвидатніших музичних інтерпретаторів творчості Т. Шевченка (86 композицій), автор семи серій «Музики до „Кобзаря“ Т. Г. Шевченка» та інших творів на слова українського поета.

⁴⁰ Бальмен Яків Петрович де (1813—1845) — український художник-аматор. Разом з М. Башиловим виконав ілюстрації до рукописного «Кобзаря» Т. Шевченка (1844), зокрема ілюстрував поеми «Гайдамаки» та «Гамалія».

⁴¹ Башілов Михайло Сергійович (1821—1870) — російський художник. Разом з Я. де Бальменом ілюстрував рукописний «Кобзар» Т. Шевченка, зокрема такі твори, як «Катерина», «Перебендя» та ін.

⁴² Сластьон (Сластіон) Опанас Георгійович (1855—1933) — український художник, мистецтвознавець і етнограф. Створив серію ілюстрацій до багатьох творів Т. Г. Шевченка.

⁴³ Номис (справжнє прізвище — Симонов) Матвій Терентійович (1823—1901) — український етнограф і фольклорист ліберально-буржуазного напрямку; у 1864 р. в Санкт-Петербурзі видав фольклорну збірку «Українські приказки, прислів'я і таке інше», до якої включив вислови з творів Т. Шевченка, що стали крилатими.

⁴⁴ Гюго Віктор-Марі (1802—1885) — великий французький письменник, глава і теоретик французького демократичного романтизму. Йому як президентові літературного конгресу в Парижі (1878) було вручено брошуру М. П. Драгоманова французькою мовою «Українська література, заборонена російським урядом», видану у Женеві як доповідь на цьому конгресі. В ній М. Драгоманов виклав біографію Т. Шевченка і дав стисло характеристику його основних творів.

ПРО ОГРІХИ ПРЕСИ

Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1940, 5 травня.

Датується за першодруком.

Подається за першодруком (з незначним скороченням).

¹ «Зоря» — газета, орган Дніпропетровського обласного комітету Компартії України та обласної Ради народних депутатів. Виходить у Дніпропетровську. Почала видаватись під назвою «Звезда», з 1929 р. — під теперішньою назвою.

² «Чорноморська комуна» — газета, орган Одеського обласного і міського комітетів КПУ, обласної і міської Рад депутатів трудящих. Виходить в Одесі, з 1929 р. під сучасною назвою.

³ «Більшовик» — очевидно, щоденна вечірня газета, орган Київського міськкому КП(б)У та Київської міськради. Виходила у 1932—1939 рр.

⁴ Де статті про Івана Вишенського, про М. Старицького, про М. Кропивницького, про Б. Грінченка... — П. Г. Тичина перераховує прізвища українських письменників, чий ювілей мали б відзначатись у 1940 р. у пресі: Іван Вишенський народився в середині 40-х років XVI ст.; М. П. Ста-

рицький та М. Л. Кропивницький народилися у 1840 р.; Б. Д. Грінченко помер у 1910 р.

⁵ «Газета повинна сама шукати, сама вчасно знаходити і своєчасно вміщувати певний матеріал» — рядки з листа В. І. Леніна «До редакції газети „Правда“» від 24 листопада 1912 р. (див.: *Ленін В. І. Повне зібр. творів*, т. 48, с. 111).

ЛИСТ ДО УЧЕНИЦІ М. БІЛЬЧИХ

Вперше надруковано в газ. «Комсомолец України», 1940, 1 червня.

Датується за першодруком.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 189—192.

МОЯ ВЧИТЕЛЬКА

(До любих читачів, батьків та дітей)

Вперше надруковано російською мовою в газ. «Сталинское племя», 1940, 10 червня; пізніше у перероблених варіантах в газ. «Безбожник», 1941, 25 січня; «На зміну», 1941, 26 січня; «Учительская газета», 1957, 3 грудня, та «Київський комсомолец», 1957, 13 грудня.

В архіві (ф. 464, № 3178) збереглися чорнові виписки до статті, а також план статті чи виступу, очевидно, 60-х років: С. 3: «Моя вчителька».

1. Рік народження С[ерафими] М[иколаївни] і рік смерті.

1) Моя вчителька — стаття.

2) Як я був «на ялинці» в школі і що саме подарувала з ялинки Серафима Миколаївна:

Байки Глібова, «Під землею» Загірньої.

3) Як ми з Оксаною ходили на співанки до школи і яких саме пісень вчила нас С[ерафима] М[иколаївна].

4) Грамофон. «Херувимська» Бортнянського, Вяльцева — «Ехал з ярмарки ухарь-купец», укр[аїнські] пісні.

5) Чарівний ліхтар (увечері). Для усіх батьків і самих учнів.

6) Як я вже підріс і був у молодш[ому] класі семінарії, С[ерафима] М[иколаївна] доручила мені наново переписати бібліотеку школи. Багато чого я прочитав тоді, працюючи в бібліотеці «Достоевський — «Дневник», Н. Морозов — «Шлиссельбуржец», «В огне и бурях»). А воно ж цілком ішло всупереч тому, що в семінарії викладали.

7) Що С[ерафима] М[иколаївна] давала мені із книг своїх, власних [Степняк-Кравчинський]*.

9) Я не бачив, щоб С[ерафима] М[иколаївна] коли-небудь говіла, хоч і мусила б говіти як вчителька. С[ерафима] М[иколаївна] одмовлялась тим, що десь вона говіла на стороні.

10) Лескова (на цвинтарі)».

Інші нотатки до статті:

С. 4: «Написати про Серафиму Миколаївну — її одверта, широка суперечка з попом, хор у неї — і церковного трохи теж вивчати з нами, але найбільше вона створювала хор світський.

* Восьмого пункту у тексті нема.— (Ред.).

Ялинка. Чарівний ліхтар, книги в бібліотеці шкільній. Учнів своїх виховувала й після того, як вони закінчать школу. Занько».

С. 5: «У Серафими Миколаївни було три рідних брати, старший Василь Миколайович і молодший Парфеній Миколайович. Вони не родились у Шестовці. Іван Миколайович...

У Василя Мик[олайовича] було дочок 4: щонайменша Оксана Василівна (вона й зараз жива й до мене лист її був), Ольга Вас[илівна] — найстарша — і Фаїна Василівна — друга (по літах), а вже наймолодша — це Оксана Вас[илівна].

У земстві губ[ернському] (Чернігів) була Ганна Іванівна (дочка Івана Миколайовича). Я ж якраз і був з нею знайомий. А друга була Оксана Іванівна — збавила собі життя (отруїлась) в 20-х рр.».

Бортнянський Дмитро Степанович (1751—1825) — видатний український та російський композитор, автор опер, камерно-інструментальних творів, а також хорових культових творів — кантат, концертів тощо.

Вальцева Анастасія Дмитрівна (1871—1913) — російська естрадна співачка, артистка оперети. Більш відома як виконавиця циганських романсів.

...Д о с т о є в с ь к и й — «Д н е в н и к»... — Мається на увазі «Дневник писателя» Федора Михайловича Достоевського (1876—1881).

Морозов Микола Олександрович (1854—1946) — активний діяч революційного руху в Росії. Точна назва згадуваної П. Тичиною книжки — «Откровение в грозе и буре» (1907).

Степняк-Кравчинський — Сергій Михайлович Кравчинський (літературний псевдонім — Степняк; 1851—1895), російський революціонер-народник і письменник, автор художніх творів, присвячених революційному руху в Росії («Подпольная Россия», 1882, «Андрей Кожухов», 1889, та ін.).

Лєсков Микола Семенович (1831—1895) — видатний російський письменник.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 174—180.

¹ Андре Соломон-Август (1854—1897) — шведський інженер, один із зачинателів повітряних досліджень Арктики. У 1897 р. на повітряній кулі власної конструкції вилетів з Шпіцбергена з метою досягти Північного полюса. Загинув під час цієї експедиції.

² Загірня (Грінченко) Марія Миколаївна (1865—1926) — українська письменниця, автор віршів, оповідань, повістей. Збірка оповідань «Під землею» вийшла 1897 р.

³ Чухновський Борис Георгійович (1898—1975) — радянський полярний льотчик. Брав участь у пошуках експедиції У. Нобіле у 1928 р., розвідці Північного морського шляху у 1929—1932 рр., пошуках зниклого літака С. Леваневського у 1937—1938 рр.

СЛУХАЙТЕ, ВИЗВОЛЕНІ НАРОДИ!

Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1940, 29 червня.

В архіві (ф. 464, № 2828) збереглась вирізка з газети «Радянська Буковина» від 3 липня 1940 р., в якій було передруковано цю статтю, з авторськими виправленнями.

Статтю написано з приводу вступу 28 червня 1940 р. військ Червоної Армії до міст Чернівців, Хотина, Сорок, Бендер, Бельців,

Кишинєва, Аккермана (тепер Білгород-Дністровський). У червні 1940 р. Радянський уряд запропонував урядові Румунії в інтересах відновлення справедливості повернути Радянському Союзу Бессарабію і передати Північну Буковину, населення якої зв'язане з Радянською Україною як спільністю історичного походження, так і єдністю національного складу, мови і культури. 28 червня 1940 р. румунський королівський уряд прийняв миролюбну пропозицію уряду СРСР. 2 червня 1940 р. Верховна Рада СРСР своїм законом включила Північну Буковину і Хотинський, Аккерманський та Ізмаїльський повіти Бессарабії до складу Української РСР.

В редакційній статті «Тріумф мирної політики» («Літературна газета», 1940, 4 липня), наводяться слова П. Г. Тичини, виголошені ним на урочистому мітингу у Спілці радянських письменників України, присвяченому цій події. П. Г. Тичина, зокрема, сказав: «Наші єдинокровні брати, перебуваючи під гнітом імперіалістів, завжди прагнули волі, боролись за неї. В цій боротьбі народжувались народні герої і співці. Буковина дала прекрасного письменника Юрія Федьковича, ватажка борців за волю — опришків — Олексу Довбуша, в Бессарабії народились славні червоні полководці Котовський і Тимошенко. Мрії кращих людей здійснились тепер. Тільки завдяки мудрій і справедливій політиці Комуністичної партії та Радянського уряду настав цей світлий день. Лише такому титану, як Союз Радянських Соціалістичних Республік, під силу було повернути Бессарабію і Північну Буковину до радянських земель без кровопролиття».

Цитовані П. Г. Тичиною в статті окремі речення в лапках взято з повідомлення ТАРС «Мирне розв'язання радянсько-румунського конфлікту в питанні про Бессарабію і північну частину Буковини» (див. газету «Вісті ВУЦВК», 1940, 29 червня).

Тимошенко Семен Костянтинович (1895—1970) — радянський військовий діяч, Маршал Радянського Союзу (з 1940 р.), Двічі Герой Радянського Союзу (1940, 1965). Народився на території теперішньої Одеської області.

Датується за першодруком.

Подається за вирізкою з газети «Радянська Буковина» (ф. 464, № 2828).

¹ Федькович Осип-Юрій Адальбертович (1834—1888) — український письменник-демократ і громадський діяч.

² Довбуш Олекса Васильович (1700—1745) — керівник селянського руху 30—40-х років XIX ст. на західноукраїнських землях.

³ Разін Степан Тимофійович (?—1671) — донський козак, керівник селянської війни 1670—1671 рр. в Росії.

⁴ Арсен (Арсен Одзелашвілі; близько 1810—1843) — керівник антикріпосницького селянського руху в Східній Грузії.

ОТ ВСЕЙ ДУШИ ЖЕЛАЮ УСПЕХА

Вперше надруковано в газ. «Сталинское племя», 1940, 14 липня.

Датується і подається за першодруком.

¹ Завтра открывається республіканська олімпіада... — Республіканська олімпіада дитячої творчості відбувалась у Києві 15—18 липня 1940 р. в приміщенні Українського драматичного театру імені І. Франка.

Вперше надруковано в газ. «На зміну», 1940, 14 липня.

В архіві (ф. 464, № 10 279) зберігся машинопис листа, датований 9 липня 1940 р.

Датується за матеріалами архіву та першодруком.

Подается за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 193—199.

¹ Пугач Петро Васильович (1923—1943) — на той час учень сьомого класу середньої школи села Річок Білопільського району Сумської області. Учасник Великої Вітчизняної війни, загинув під час боїв за Кавказ (згорів у танку).

² Недавно з радіокомітету передали мені Ваші поезії...—Машинопис віршів П. Пугача, датований травнем—червнем 1940 р., зберігся в архіві П. Г. Тичини (ф. 464, № 10 279). По радіо лист П. Г. Тичини було передано 14 липня 1940 р.

³ ...картина грози на Дніпрі у Гоголя.—Йдеться про десятий розділ повісті М. В. Гоголя «Страшная месть» («Вечера на хуторі близ Диканьки», кн. II, 1832).

⁴ ...як це передано у Бетховена в його Шостій симфонії Пасторальній...—Про Шосту, Пасторальну, симфонію Людвіг ван Бетховен писав, що вона є не стільки звуковим живописом, скільки передачею почуттів, які виникають від спілкування з природою, з сільським життям. Четверта її частина, «Аллего», називається «Гроза. Буря» і передає почуття людини перед лицем могутніх стихій природи.

⁵ Рубенс Пітер-Пауль (1577—1640) — великий фламандський живописець. Очевидно, П. Г. Тичина має на увазі його «Пейзаж з райдугою» (близько 1632—1635 рр.; картина зберігається в Ленінграді в Ермітажі).

⁶ Сумароков Олександр Петрович (1717—1777) — російський письменник, представник російського класицизму, автор дев'яти трагедій, байок, пісень.

⁷ Подолінський Андрій Іванович (1806—1886) — російський поет, епігон романтизму, наслідувач В. А. Жуковського.

⁸ Великопольський Іван Єрмолайович (1793—1868) — російський поет, письменник, драматург.

[ВСТУПНЕ СЛОВО, ВИГОЛОШЕНЕ
НА УРОЧИСТОМУ ЗАСІДАННІ СПІЛКИ
РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ КАЛМИЦЬКОМУ ЕПОСУ «ДЖАНГАР»]

Вперше під редакційною назвою «Торжество одного народу — свято усіх» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, но-ту, с. 117—120.

В архіві зберігся педатований, без назви, чорновий автограф (ф. 464, № 3610).

7 вересня 1940 р. в Елісті, столиці Калмикії, відбувся пленум Спілки письменників СРСР, присвячений 500-річчю калмицького епосу «Джангар». На цій підставі виступ П. Г. Тичини датується 7 вересня 1940 р.

Подается за чорновим автографом.

¹ Перец Іцхок-Лейбуш Юдович (1851—1915) — єврейський письменник.

² Потебня Олександр Опанасович (1835—1891) — український і російський філолог, член-кореспондент Петербурзької Академії наук (з 1875 р.), професор Харківського університету, основоположник так званого психологічного напрямку у вітчизняному мовознавстві, автор праць з фольклору і мовознавства.

³ Токтогул Сатилганов (1864—1933) — видатний киргизький народний акин і композитор, основоположник киргизької радянської літератури.

⁴ Самокиш Микола Семенович (1860—1944) — український радянський живописець-баталіст, академік Петербурзької Академії мистецтв (з 1890 р.).

⁶ ...щодо Шевченка, який, як видно це з «Дневника»...— Йдеться про запис у щоденнику 10 серпня 1857 р.

⁶ ...щодо вислову про калмиків Мих[айла] Коцюбинського.— Йдеться про статтю М. М. Коцюбинського «Свет и тени русской жизни», надруковану в газеті «Волянь» 17 грудня 1897 р., в якій український письменник писав про тяжке життя калмиків у дореволюційні часи (див.: *Коцюбинський М.* Твори в семи томах. К., «Наукова думка», 1975, т. 4, с. 63—64 та с. 353—354).

[МИКОЛА АСЕЄВ]

Вперше під редакційною назвою надруковано у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, нотую, с. 71—76.

В архіві збереглися: чистовий недатований автограф без назви в незначними виправленнями у тексті (ф. 464, № 3866), всі аркуші якого складені в обгортку з білого паперу, на якому червоним олівцем рукою П. Тичини написано: «Н. Асеев»; машинопис з авторськими виправленнями (ф. 464, № 3867), а також виписки (ф. 464, № 4059) про М. Асеева з журналу «Литературный критик» (1939, № 4).

«Літературна газета» (1940, 5 листопада) повідомляла про ввір М. М. Асеева, який вступним словом відкрив П. Г. Тичина. На цій підставі стаття датується листопадом 1940 р.

Подається з незначним скороченням за машинописом № 3867 із збереженням назви першодруку.

¹ ...«життям у лице плюнуть!» — рядки з вірша М. Асеева «Еще! Исковерканный страхом...» (1916). В оригіналі: «...жизнью в лицо ему плюнуть!».

² «Нет. Никто б не мог меня посорить с будущим, зовущим за собой...» — рядки з вірша М. Асеева «Гнестев» (1922). В оригіналі: «Нет, никто б не мог меня посорить с будущим, зовущим за собой!».

³ ...висловлюючись словами Маяковського, із породи «быстроногих». — Слово взято з вірша «Город» (1925, паризький цикл).

⁴ «Свердловская буря» — вірш 1925 р.

⁵ В літературі кожен цінний не сам по собі, а лише в своєму співвідношенні щодо цілого». — П. Г. Тичина цитує рядки з рецензії Ф. Енгельса на книгу: *Юнг Ар.* Лекції про сучасну літературу німців. Данціг, 1842; див.: *Маркс К., Висельс Ф.* Твори. К., Держполітвидав УРСР, 1958, с. 444. Сучасний

переклад: «В літературі кожний має цінність не сам по собі, а тільки в своєму взаємовідношенні з цілим».

⁶ «С неба полуденного...», «Винтовочка» — вірші М. Асєєва, написані у 1922 та 1931 рр.

⁷ Він пише про Леніна... — М. Асєєву належать присвячені В. І. Леніну вірші «Семнадцатый встает», «Опыт портрета», «Молодость Ленина» та ін.

⁸ ...останню промову М. І. Калініна... — Промову «Про комуністичне виховання» видатним радянським партійним і державним діячем Михайлом Івановичем Калініним (1875—1946), Героєм Соціалістичної Праці (з 1944 р.) було виголошено 2 жовтня 1940 р. на зборах активу партійних працівників Москви і опубліковано в газ. «Правда» 30 жовтня 1940 р.

⁹ «Маяковский начинается» — поема М. Асєєва, що друкувалася в періодичних виданнях протягом 1936—1940 рр.

¹⁰ Шагінян Марієтта Сергіївна (1888—1982) — російська радянська письменниця і літературознавець, член-кореспондент Академії наук Вірменської РСР (з 1950 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1976 р.). Полемічну статтю «Довольно ли Маяковского?» опубліковано в газ. «Правда», 1940, 20 березня.

¹¹ «О задолженности молодежи» — неточна назва первісного варіанта розділу «Разговор с неизвестным другом» із поеми «Маяковский начинается». У М. Асєєва — «Разговор с другом о задолженности молодости».

ПАЭТ САВЕЦКАГА САЮЗА

Вперше надруковано білоруською мовою в газ. «Чырвоная змена», 1940, 8 грудня.

Статтю присвячено 35-річчю літературної діяльності Янки Купали.

Датується і подається за першодруком.

¹ Конопніцька Марія (1842—1910) — видатна польська письменниця.

² Райніс Ян (літературний псевдонім Яніса Кріш'яновича Плієкшана; 1865—1929) — видатний латиський революційний поет і драматург. П. Г. Тичині належить стаття «Співець великого братерства» про Я. Райніса та початок поеми про нього.

³ Богусевич Францішек Казимирович (1840—1900) — білоруський поет, один із зачинателів реалістичного напрямку в білоруській літературі. П. Г. Тичині належать переклади його поезій.

⁴ ...Янку Купалу перекладаць браліся... М. Горкі, Валерый Брусаў, Эдуард Багрыцкі. — У статті «О писателях-самоучках» (1911) О. М. Горький наводить у власному перекладі вірш Янки Купали «А кто там идет по болотам и лесам...» і дає високу оцінку цього твору; Валерій Якович Брюсов (1873—1924) переклав вірші «Песня» («По лесам, как зацвели...»), «Отцветание», «В ночном царстве», «На купалье»; Е. Багрицькому належать переклади віршів «Заклятый цветок», «Снег», «Зимой в лесу», «Две березы», «На рассвете», «Плачет осень», «Поезжане» та ін.

Вперше надруковано в журн. «Народна творчість», 1941, № 1, 23—28, з датою та місцем написання: «с. Велика Багачка, Полтавської області, грудень 1940 р.».

В архіві (ф. 464, № 3607) зберігся чорновий автограф з закресленнями та виправленнями. Між автографом та друкованими текстами є незначні різночитання.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 181—188.

¹ Кушнерик Федір Данилович (1875—1941) — український радянський кобзар, виконавець народних пісень і дум, автор власних творів на теми з сучасного життя.

² В. І. Ленін... писав: «У нас є матеріал...» — П. Г. Тичина цитує рядки з праці В. І. Леніна «Головне завдання наших днів» (1918; див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 36, с. 76—77).

³ Стальський Сулейман (справжнє прізвище — Гасанбеков; 1869—1937) — видатний лезгинський народний поет-співець.

⁴ Беззубова Фекла (Текля) Гнатівна (1880—?) — мордовська народна поетеса, імпровізатор, оповідачка.

⁵ Дурди Клич (1886—1950) — туркменський радянський народний співець.

⁶ Цада са Гамзат (1877—1951) — видатний аварський радянський поет.

⁷ Чигиринець з Охтирки — очевидно, тут описка, треба: Чернігівець з Охтирки, тепер Сумської області (див.: *Українські народні думи та історичні пісні*. К., Вид-во АН УРСР, 1955, с. 610).

⁸ Крюков Семен Васильович — батько Марфи Крюкової, инав усього кілька билин. Можливо, тут мається на увазі його дядько Гаврило Леонтіївич Крюков, від якого у 1901 р. було записано 21 билину. Від матері Марфи Крюкової Аграфени Матвіївни тоді ж було записано 60 билин.

⁹ Стрелкова Аграфена — односельчанка Крюкових, також сказителька.

¹⁰ Кравченко Михайло Степанович (1858—1917) — український кобзар.

¹¹ Крюковський (Кравченко-Крюковський) Іван Григорович (1826—1885) — український кобзар, знавець і виконавець багатьох дум.

¹² ...Федора Даниловича... було прийнято до числа членів Спілки радянських письменників України. — 1—15 квітня 1939 р. при Інституті українського фольклору АН УРСР відбувалась Перша республіканська нарада кобзарів та лірників України. Ознайомившись з творчою діяльністю окремих кобзарів, правління Спілки письменників України на сповому засіданні 20 квітня 1939 р. прийняло до членів Спілки кількох кобзарів, зокрема і Ф. Кушнерика.

¹³ Велика Багачка — село в Полтавській області, де народився Ф. Д. Кушнерик.

Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1941, 11 травня, з підзаголовком «До 50-річчя з дня смерті». У п'ятому томі (1962) статтю самим П. Г. Тичиною датовано 1940 р.

В архіві (ф. 464, № 2829) збереглась фотокопія газети «Комуніст» з авторськими виправленнями в статті «Остап Вересай». Деякі з них були враховані у виданні 1962 р.

11 травня 1941 р. в Сокиринцях, де помер і похований видатний кобзар, відкрилась наукова сесія Інституту українського фольклору АН УРСР, присвячена його пам'яті. На відкритті сесії П. Г. Тичина виголосив вступне слово, чорновий варіант якого (автограф неповний, недатований) зберігся в архіві (ф. 464, № 3609). Наводимо його тут:

«Сьогодні ми святкуємо 50-річчя з дня смерті найбільшого нашого кобзаря XIX століття Остапа Вересая і не можемо не сказати, що велика радість проймає всіх нас, тут присутніх, як і всіх також людей на Україні. Радість за те, що недаремно страждав колись наш кобзар. Радість за те, що рідний народ так високо оцінює його по заслугі.

Творчість Остапа Вересая, яку ціле життя його так жорстоко переслідували пани, царські приспінники та духівництво, дістала простір до розповсюдження в народі тільки після Великої Пролетарської революції. Партія Леніна високо піднісши всю вагу і значення революційної спадщини нашої, і до спадщини Остапа Вересая поставилась з щопайбільшою увагою. Кобзар, через творчість якого давня давнина історична поєднується з нашим днем новим радянським, особливо сьогодні нам потрібен. Еж на його творчості учаться всі наші кобзарі нові, кобзарі радянські. Тая моральність, яка закладена в історичній думі Остапа Вересая „Про трьох братів азовських“, перекликається з моральністю нашого часу, а саме: діти отця-неньку свою щоб не забували; брат брата в біді щоб без підтримки не залишав; товариш товариша в бою щоб не зраджував. Подумаєш тільки! — понад півсотні років минуло з того часу, як Остап Вересай співав цю думу, а отже, й сьогодні вона близька нам, рідна і потрібна. Бо творчість його носила бойовий характер у тій задушливій атмосфері безроздільного господарювання панства. Тепер панів отих давно вже і в помину нема, але це не значить, що бойова пісня Остапа Вересая цим самим втрачає свою силу. Ні, вона потрібна нам сьогодні у боротьбі проти буржуазії світової. Вся Європа, Америка й Африка сьогодні в розпалі II імперіалістичної війни світової. Буржуазія Заходу толочить, б'є, винищує культуру свого народу, і, що особливо страшно, буржуазія винищує самих творців цієї культури! Наша ж країна, Радянський Союз, весь час стоїть на сторожі миру, і в ньому чим далі, то тим більше зростає й квітне культура радянська, культура народів братерських республік. Радянська українська культура повинна сьогодні гордитися і з того, що таку велику увагу приділяє їй сьогодні Комуністична партія і уряд Радянський...».

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 200—207.

¹ Скр'яга Прокіп (?—1770) — український бандурист, брав участь у селянському повстанні 1768 р. Коліївщині. Страчений у Кодні.

² Варченко Василь (?—1770) — український бандурист, учасник повстання 1768 р. Коліївщини. Закатований у Кодні.

³ ...Михайла Сокового...— власне зятя Сокового — Михайла (?—1770), українського бандуриста, учасника повстання 1768 р. Страчений у Кодні.

⁴ Любисток Григорій Михайлович — український бандурист XVIII ст., грав при царському дворі.

⁵ Запороженко Іван Данилович (1872—1932) — український радянський поет-кобзар.

⁶ Ткаченко Петро Федорович (1878—1918) — український кобзар з Чернігівщини.

⁷ Кобилиця Лук'ян (1812—1851) — керівник антикріпосницького руху на Буковині.

⁸ ...революцію в Угорщині.— Йдеться про буржуазну революцію 1848—1849 рр., придушену об'єднаними силами Австрії та царської Росії.

⁹ ...наказав розгромити гурток петрашевців...— Учасників таємного гуртка, очолюваного М. В. Буташевичем-Петрашевським, 23 квітня (5 травня) 1849 р. було заарештовано, 60 чоловік репресовано, 21 (самого керівника, М. О. Спешнева, М. О. Момбелі, Ф. М. Достоевського та ін.) заслано на каторгу та в арештантські роти.

¹⁰ Аскоченський Віктор Інатійович (1813—1879) — російський журналіст та історик реакційного напрямку. Т. Г. Шевченко познайомився з ним у 1846 р. в Києві і вже тоді поставився до нього негативно. Після заслання Т. Шевченко висміяв В. Аскоченського у вірші «Умре муж велій в власяниці...» (написаний 1860 р., надрукований 1876 р.).

¹¹ ...П. Куліш всіляко намагався витлумачити пісні його в буржуазно-націоналістичному дусі.— Очевидно, йдеться про публікацію П. Кулішем у «Записках о Южной Руси» (1857, кн. 2) записаної Л. М. Жемчужниковим від Остапа Вересая пісні «Нема в світі правди». У тексті, надрукованому П. Кулішем, відсутні рядки з найсильнішим соціальним влучанням.

¹² ...перший запис історичних дум українських 1808 року...— Як пізніше доведено радянськими дослідниками, перший запис українських народних дум було зроблено українським дворянським істориком, етнографом, агрономом Василем Івковичем Ломиковським (1778 — близько 1845) у 1805 році, а опублікував їх П. Г. Житецький у 1892—1893 рр. в журн. «Киевская старина».

¹³ Гердер Йоганн-Готфрід (1744—1803) — німецький філософ, письменник. Склавав антологію «Голоси народів у піснях» (1778—1779).

¹⁴ Галаган-старший — Григорій Павлович (1819—1888), український поміщик, один із діячів ліберально-буржуазного руху на Україні. Протегував діячам української культури. У 1871 р. існував у Києві приватний навчальний заклад — Колегію Павла Галагана на честь свого рано померлого сина Павла.

¹⁵ Макферсон Джеймс (1736—1796) — англійський письменник, автор циклу поем «Твори Оссіана» (2 тт., 1765), які видавав він пісні кельтського барда Оссіана.

¹⁶ ...В Росії помер Микола Добролюбов.— Микола Олександрович Добролюбов помер 29 листопада 1861 р.

¹⁷ Жемчужников влаштував йому подорож до Петербурга.— Подорож до Петербурга Остапу Вересаю у 1875 р. була влаштована за ініціативою українського етнографа буржуазно-демократичного напрямку Павла Платоновича Чубинського (1839—1884) відомим російським вченим-статистиком та етнографом В. В. Козловим. Сам Лев Михайлович Жемчужников (1828—1912), український і російський художник, у своїх спогадах у 1901 р. писав: «Что стало с другом моим Остапом?.. Пущенный мною в ход, он сделался знаменитостью; его возили в Петербург...» (див.: *Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого*, Ленинград, «Искусство», 1971, с. 172).

¹⁸ Писарев Дмитро Іванович (1840—1868) — видатний російський критик і публіцист революційно-демократичного напрямку. Автор праць «Реалисты» (1864), «Мыслящий пролетариат» (1865) та ін., в яких обстоював реалістичне відтворення дійсності.

¹⁹ «Императорское Русское географическое общество» («Русское географическое общество») — одне з найстаріших географічних товариств світу, утворене 1845 року у Петербурзі з ініціативи і за допомогою Академії наук та військоморських установ. У наш час входить до складу АН СРСР. Відділ цього товариства був у Києві.

²⁰ «Досить! Досить! Досить!» — іронізував із цих панів Гліб Успенський.— Йдеться про нарис Гліба Успенського «Выпрямила» (1885), де він полемізує з І. С. Тургенєвим з питань естетики, які той зачепив у своєму нарисі «Довольно. Отрывок из записок умершего художника» (1865). Цей нарис І. Тургенєва викликав свого часу багато суперечок. Г. Успенський виступає у нарисі «Выпрямила» поборником героїчного мистецтва, його суспільної ролі, пророкує життя мистецтву в наступні віки всупереч герою — художнику тургенєвського нарису, який відмахується від насущних проблем кілька разів повторюваною фразою: «Довольно, довольно, довольно».

ПОСЛЕСЛОВИЕ АВТОРА

Вперше надруковано в «Литературной газете», 1941, 26 січня Цій післямові до вірша «Федькович у повстання Кобылицы», перекладеній російським поетом Григорієм Миколайовичем Петниковим (1894—1971), передує надрукований переклад вірша П. Г. Тичини російською мовою (українською мовою вірш вийшов 1940 р.). Датується і подається за першодруком.

РОЗЦВІТАЄ НАУКА, МИСТЕЦТВО, ЛІТЕРАТУРА

Вперше надруковано російською мовою під назвою «Сила родной страны» в газ. «Правда», 1941, 17 березня; українською мовою під назвою «Розцвітає наука, мистецтво, література» — у газетах «Пролетарська правда» та «Комсомолец України», 1941, 18 березня. Між дими публікаціями є невеликі стилістичні відміни. Крім того, текст у «Правді» опублікований без першого абзаца.

В архіві (ф. 464, № 2831) зберіся недатований, без назви автограф варіанта цієї статті:

«Поміж так званих календарних свят (урочистих засідань, ювілеїв і торжеств), що відбуваються в Радянському Союзі, є ще

свята у нас, які не передбачені календарем, але які зачіпають буквально всю країну нашу і є причиною великих радощів народних. До таких ось свят і належить присудження Державних премій за видатні заслуги в галузі науки, техніки, літератури й мистецтва.

Присудження Державних премій є для нас святом тому, що воно свідчить, насамперед, про нашу міць, упевненість і непохитність. Бо в той час, як світова буржуазія заклопотана порогризанням горла один другому, — Радянський Союз неухильно провадить політику миру, і в ньому все вище й вище розцвітає добробут народу, розцвітає наука, мистецтво, література.

Присудження Державних премій, по-друге, є святом тому, що воно свідчить про єдиний рівень у нас теорії і практики, соціалістичного будівництва і психології мас, читачів, психології сприймача — народу. Цю психологію змогла переробити лише матеріалістична філософія, наука Маркса — Енгельса — Леніна. До цієї науки тягнуться за кордоном передові митці, художники, трудящі всього світу [...].

Присудження Державних премій, по-третє, є святом для нас тому, що в ньому відсвічено розцвіт народів, які входять до Спільки Радянського Союзу. Яка разюча різниця з тим, що переживають народи за кордоном [...]. Швейцарський письменник, наприклад, не може й мріяти про якийсь там більш-менш пристойний гонорар, бо книга його розходиться всього-навсього в кількохстах примірників. Бо з падінням Парижа відпала, мовляв, реклама на книгу і т. д., і т. п. Тут же говориться про тяжке становище молодих поетів в Англії. Тут же говориться про те, що відомого письменника англійського, друга Радянського Союзу — Шона О'Кейсі недавно запитала редакція американського журналу: на яких таких підставах Шон О'Кейсі посмів увійти до редколегії органу англійської компартії? Перефразовуючи назву роману Шона О'Кейсі „Я стукаюся у двері“, можна образно сказати, що у володіннях світової буржуазії художники й досі ще стукають у двері — і ніhto їм не хоче відчиняти. У нас же двері до виявлення себе як художника широко відкриті кожному. Ось — як результати цієї опіки уряду — в присудженні Державних премій і видно ж тепер, що представники майже всіх народів Рад[янського] Союзу одержали високу нагороду, а в тім числі великий відсоток нагороджених припадає на Українську Рад[янську] Соц[іалістичну] Республіку.

Державною премією відмічено також і мою літературну роботу. Хочу сказати тут, що я цю нагороду сильно відчуваю в душі своїй, сильно переживаю. Будучи не раз уже нагороджений Радянським урядом, я особливо схвилюваний сьогодні тим, що мою скромну роботу літературну відзначено ще й Державною премією.

П. Г. Тичина був відзначений Державною премією за збірку віршів «Чуття єдиної родини», опубліковану 1938 р.

У зв'язку з присудженням премій кращим представникам літератури та мистецтва у Києві відбувся мітинг письменників, на якому П. Г. Тичина відповів на численні привітання, одержані в цієї нагоди: «Не мені ці оплески. Ясно, що ви вітаєте Радянський уряд, партію за їх батьківське піклування про розвиток нашої науки, мистецтва, літератури. Державні премії є всенародним святом, яке стверджує нашу силу, монолітність, віддзеркалює веле-

тенський ріст усіх культур братніх народів Радянського Союзу» («Літературна газета», 1941, 21 березня).

Датується за першодруком.

Подається за газ. «Пролетарська правда».

МЫ НЕПОКОЛЕВИМЫ!

Вперше надруковано в газ. «Правда», 1941, 23 червня.

Статтю написано з приводу віроломного нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 р.

Датується за змістом та першодруком.

Подається за першодруком.

ПОМСТИ КАТАМ, ПОМСТИ!

Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1941, 29 листопада.

Датується за першодруком.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 208—212.

¹ Та прийде час, і ти огнистим видом...— рядки з поеми І. Франка «Мойсей» (1905).

² Данило Галицький (1201—1264) — князь Галицько-Волинської землі, видатний воєначальник.

³ Боженко Василь Назарович (1871—1919) — герой громадянської війни на Україні, командир Таращанського полку, брав участь у боях проти німецьких окупантів та петлюрівців.

⁴ Пархоменко Олександр Якович (1886—1921) — герой громадянської війни на Україні, брав участь у боях проти німецьких окупантів.

⁵ Святогор, Ілля Муромець, Добриня Нікітич — герої билинного епосу, богатирі.

ІВАН ФРАНКО

(1856—1916)

Вперше надруковано в журн. «Українська література», 1941, № 1-2, с. 148—152. У виводі зазначено: «Із промови, виголошеної 15 вересня 1941 року на урочистому вечорі, присвяченому 85-річчю з дня народження Івана Франка». Російською мовою як варіант цієї статті під назвою «Дух народа» надруковано в газ. «Советская Украина», 1941, 6 жовтня.

В архіві (ф. 464, № 2830) зберігся недатований машинопис воєнного часу з авторськими виправленнями, текст якого має деякі розходження порівняно з надрукованим у п'ятому томі.

Датується за першодруком.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 213—222.

¹ «Вийшла в поле руська сила...» — рядки з вірша І. Франка без назви, вперше надрукованого 1902 року, пізніше увійшов до циклу «На старі теми».

² Сусанін Іван Йосипович (?—1613) — народний герой національно-визвольної боротьби російського народу проти польської і шведської інтервенції початку XVII ст. Замучений польськими загарбниками, загін яких він навмисно завів у непрохідний ліс.

³ Богуп Іван (?—1664) — український полководець, учасник національно-визвольної війни проти польсько-шляхетських загарбників. Страчений шляхетською владою.

⁴ Наливайко Северин (?—1597) — керівник селянсько-кошицького повстання 1594—1596 рр. проти польських і українських феодалів. Виказаний козацькою старшиною, страчений у Баршаві.

⁵ Залізник Максим (початок 40-х років XVIII ст.—?) — запорізький козак, один з керівників національно-визвольного руху Коліївщини.

⁶ «Ще те не вродилось...» — Далі цитуються дві строфи з вірша І. Франка «Semper idem» (1880).

⁷ «Не м'якніть без часу! Гартуйте сили!..» — рядки з 43-го сонета І. Франка (цикл «Тюремні сонети», 1889), що починається словами: «Минув час мук? Брехня! Чи ж давній час...».

⁸ «...Слова — полова...» — рядки з поеми І. Франка «Лісова ідилія» (1900).

⁹ «...Я син народа...» — рядки з вірша І. Франка «Декадент» (1896).

¹⁰ Іван Франко перший... познайомив був своїх земляків з західноєвропейською літературою... з передовою літературою російською... — Крім літературно-критичних праць, І. Франкові належить багато перекладів з західноєвропейських та російської літератур (див.: *Франко І.* Збір. творів у 50-ти томах. К., «Наукова думка», 1978, т. 11, 12, 13; 1980, т. 25).

¹¹ «Хай зникне моє ім'я, але хай росте і розвивається народ». — Дещо перефразовані рядки з промови І. Франка на його ювілейному святі 1898 р. у Львові. У І. Франка: «...нехай пропаде моє ім'я, але нехай росте і розвивається руський народ!» (*Франко І.* Збір. творів у 50-ти томах. К., «Наукова думка», 1981, т. 31, с. 310).

¹² ...засудження в Лейпцігу поляка Крашевського... — Польський письменник Юзеф Ігнаці Крашевський (1812—1887) був несправедливо звинувачений у шпигунстві на користь Франції і засуджений у Лейпцігу до трьох з половиною років тюремного ув'язнення.

¹³ «Тюремні сонети» — цикл віршів І. Франка, написаних ним у тюрмі в Коломиї 1889 р., опубліковані 1890 та 1893 рр.

¹⁴ «Гей, хто на світі кращу долю має...» — рядок з вірша І. Франка «Хлібороб» (1880).

¹⁵ «О Дранмор, Дранмор, німче вузлуватий...» — рядок з вірша І. Франка «До Дранмора» (1883). Дранмор (справжнє ім'я та прізвище — Фердінанд фон Шмідт; 1823—1888) — швейцарський поет, який майже все життя прожив у Бразилії. На його ліриці позначився вплив філософії А. Шопенгауера.

¹⁶ ...передати у власних перекладах на українську мову твори Лессінга, Гете, Гейне, Фрейліграта. — І. Франкові належать численні переклади творів видатних німецьких письменників: Готгольда-Еффраїма Лессінга (1729—1781) — «Притча про три перстені» (із драми «Натан Мудрий»); Й.-В. Гете — поезії, поеми, трагедія «Фауст»; Г. Гейне — поезії та поема «Німеччина. Зимова казка»; Фердінанда Фрейліграта — вірш «Спом'яніть». Усі переклади вміщено у вид.: *Франко І.* Збір. творів у 50-ти томах. К., «Наукова думка», 1978, т. 13.

¹⁷ ...переклав на німецьку твори Тараса Шевченка і Миколи Некрасова.— І. Франкові належать переклади понад 10 поезій Т. Г. Шевченка та вірша «На смерть Тараса Шевченка» М. О. Некрасова німецькою мовою.

¹⁸ «Розпадуться пута віковії...» — строфа з вірша І. Франка «Розвивайся ти, високий дубе...» із збірки «З вершин і низин» (1893).

ПИСЬМЕННИКИ — ВІЙНИ

Вперше надруковано російською мовою під назвою «Писатели Украины в дни войны» в газ. «Литература и искусство», 1942, 3 лютого; українською мовою — в газ. «Литература і мистецтво», 1942, 12 лютого.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 223—234.

В статті використано матеріали з книги: *Бажан М., Василевська В.* В дні Вітчизняної війни. Київ — Харків, «Радянська школа», 1941.

¹ «Мій край клекоче у пожарі...» — строфа з вірша українського радянського поета Володимира Миколайовича Сосюри (1898—1965) «В серцях — відвага соколина» із збірки «В години гніву» (1942).

² «На дніпровській долині ромашка зів'яла побита...» — строфа з вірша Андрія Малишка «Знову кличу тебе, чи ти голосу не розпізнала?..» із збірки «Битва» (1943).

³ М. І. Калінін у своїй статті «Що значить бути радянським патріотом в наші дні...» — Стаття М. І. Калініна була опублікована в газеті «Волжская коммуна» (Куйбишев) 20 листопада 1941 р.

⁴ О. Є. Корнійчук уже дав тут загальну картину... — О. Є. Корнійчук 27 січня 1942 р. також виголосив промову на розширеному засіданні президії Спілки радянських письменників СРСР.

⁵ «Штиком і танком, бомбою й снарядом...» — Далі цитуються дві строфи з вірша Миколи Бажана «Летить, орли!» (1941). Опублікований у «Літературній газеті» 4 липня 1941 р.

⁶ «Мов вилитий з криці...» — Далі цитуються три строфи з вірша В. Сосюри «Льотчик» (1941) із збірки «Під гул кривавий» (1942).

⁷ «Він повернувся з битви без пробоїн...» — Далі цитуються три строфи з вірша М. Бажана «Наш танк» (1941). Другий рядок другої строфи в оригіналі: «В мартенах, в плавках криворізьких руд...».

⁸ ...новорічного листа уральців, надрукованого в газеті «Правда». — Лист уральських робітників і вірш було надруковано в газ. «Правда», 1942, 1 січня.

⁹ Фурманов Дмитро Андрійович (1891—1926) — російський радянський письменник, у 1919 р. — комісар 25-ої Чапаєвської дивізії, автор повісті «Чапаев» (1923). Збереглися також його щоденникові записи про В. І. Чапаєва (оригінали у відділі рукописів Інституту світової літератури імені О. М. Горького АН СРСР).

¹⁰ ...прекрасні новели Петра Панча... — Оповідання й новели П. Панча «Відблиски пожеж», «Гнів матері», «Рідна земля» вийшли 1942 р. у серії «Фронт і тил».

¹¹ Ле Іван Леонтійович (справжнє прізвище — Мойся; 1895—1978) — український радянський письменник. У 1942 р. вийшла його збірка новел «Сліди війни» та «З фронтового блокнота». До березня 1943 р. служив у політуправлінні Південно-Західного фронту, друкувався у фронтовій пресі та газеті «Комуніст».

¹² Шиян Анатолій Іванович (нар. 1906 р.) — український радянський письменник. У 1942 р. вийшла його збірка оповідань та новел «Землею рідною. З фронтового блокнота» та оповідання «Не здаюся!» Був військовим кореспондентом газет «Известия», «Труд», «Литературной газеты», української республіканської періодици.

¹³ Яновський Юрій Іванович (1902—1954) — український радянський письменник. У 1942 р. вийшли збірки його новел «Генерал Макадзьоба», «Коваль», «Новели».

¹⁴ Калиновський Кастусь (Костянтин) Семенович (1838—1864) — білоруський революційний демократ, керівник антипоміщицького селянського повстання 1863 р. в Литві та Білорусії. Страчений царськими карателями.

¹⁵ Максим Рильський пише посланіє білоруському поетові Янці Купалі, а також посланіє до поляків... — Маються на увазі вірші «Лист до Янки Купали» (1941) та «До поляків» (1941).

¹⁶ Василевська Ванда Львівна (1905—1964) — видатна польська радянська письменниця і громадський діяч, член редакційної колегії газети Південно-Західного і Сталінградського фронтів «За Радянську Україну». Тут йдеться про її нарис «На дорогах війни» («Правда», 1941, 18 липня) та виступ на радіомітингу представників українського народу, який відбувся 26 листопада 1941 р. в Уфі, надрукований у книжці «Україна була і буде радянською» (Укрвидав при ЦК КП(б)У, 1942, с. 30—32) під назвою «На шум Дніпра відізветься Вісла».

¹⁷ Катаєв Валентин Петрович (1897—1986) — російський радянський письменник. Тут, очевидно, йдеться про його виступ на радіомітингу представників українського народу, який відбувся 26 листопада 1941 р. в Уфі і надрукований під назвою «Непорушна, безсмертна дружба радянських народів» у кн.: «Україна була і буде радянською», с. 28—29.

¹⁸ Кудаш Сайфі Фаттахович (справжнє прізвище — Кудашев; нар. 1894 р.) — башкирський радянський поет і перекладач; друг П. Г. Тичини. У статті йдеться про поему «Помста», яку в перекладі українською мовою М. Рильського було опубліковано в журн. «Українська література», 1942, № 7-8, с. 109—113.

¹⁹ Рибак Натан Самійлович (1913—1978) — український радянський письменник. Військовий кореспондент, автор фронтових статей, нарисів, оповідань. Новела «Прапор» надрукована в серії «Фронт і тил» 1942 р.

²⁰ «В нас клятва єдина і воля єдина...» — Далі цитується строфа з вірша М. Бажана «Клятва» (1941).

²¹ Склярєнко Семен Дмитрович (1901—1962) — український радянський письменник. Всю війну — спеціальний кореспондент на Південно-Західному, Сталінградському та інших фронтах. Автор нарисів «На врага» (1941), оповідань «Завжди разом» (1942), надрукованих у серії «Фронт і тил».

²² Кундзіч Олексій Леонардович (1904—1964) — український радянський письменник і перекладач. Був військовим корес-

пондентом, виступав з оповіданнями, нарисами, статтями, що друкувалися у періодичній пресі, а також виходили окремими виданнями — «В полете. Боевые эпизоды» (1941), «Сила гніву» (1942).

²³ Ш е р е м е т Микола Спиридонович (нар. 1906 р.) — український радянський поет. Військовий кореспондент, партизан, в роки війни багато друкувався у періодичній пресі. У 1942 р. в серії «Фронт і тил» вийшла його збірка «На лінії вогню. Фронтіві поезії».

²⁴ В о с к р е к а с е н к о Сергій Іларіонович (1906—1979) — український радянський поет. Військовий кореспондент газети Південно-Західного фронту «За Радянську Україну», виступав у ній із сатиричними віршами, які входили також до окремих збірників, що поширювалися на фронті.

²⁵ Н е х о д а Іван Іванович (1910—1963) — український радянський поет. Військовий кореспондент багатьох фронтів газет, багато друкувався в періодичній пресі. У 1942 р. в серії «Фронт і тил» вийшла його збірка поезій «Я їду в бій».

²⁶ С т е л ь м а х Михайло Панасович (1912—1983) — український радянський письменник, Лауреат Ленінської премії 1961 р., академік АН УРСР (з 1978 р.). В роки війни виступав з поезіями, кореспонденціями й оповіданнями у фронтівій пресі, автор збірок поезій «За ясні зорі» (1941—1942), «Провесень» (1942).

²⁷ Т о л с т о й Олексій Миколайович (1883—1945) — російський радянський письменник, академік АН СРСР (з 1939 р.). Статтю «Я закликаю до ненависті» надруковано в газ. «Правда», 1941, 28 липня.

²⁸ В с е с л о в ' я н с ь к и й мітинг в Москві — мітинг, що відбувся 10 серпня 1941 р.

²⁹ ...на мітингу представників українського народу в Саратові... — Мітинг відбувся 26 листопада 1941 р.

³⁰ ...представників народу польського... — Радіо-мітинг відбувся 27 листопада 1941 р. в Саратові.

³¹ ...на мітингу представників білоруського народу в Казані. — Мітинг відбувся 18 січня 1942 р.

³² «Розвієм по чистому полю...» — рядки з вірша В. Сосюри «За все» (1941).

³³ «Народ-титан поклявся: „Не віддам...“» — Цитується строфа з вірша М. Бажана «Пощади псам нема!» (1941).

³⁴ Д о н ч е н к о Олесь (Олександр) Васильович (1902—1954) — український радянський письменник. Його оповідання «Життя» вийшло 1942 р. в Уфі.

³⁵ С о б о л е в Леонід Сергійович (нар. 1898 р.) — російський письменник.

³⁶ Т а н к Максим (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Євгеній Іванович Скурко; нар. 1912 р.) — білоруський радянський поет. Лауреат Ленінської премії 1978 р., Герой Соціалістичної Праці (з 1974 р.). П. Тичина цитує четверту, п'яту та шосту строфи його вірша «Дорогой на Запад», надрукованого в російському перекладі в газ. «Известия», 1942, 17 січня.

³⁷ «Знову кличу тебе. Чи ти голосу не розпізнала?..» — строфа з третього вірша з циклу «Україно моя» із збірки «Битва» (1943) А. Малишка; в оригіналі:

Знову кличу тебе, чи ти голосу не розпізнала?

Знов прошу: озовись! Молода і далека моя.

Може б, вітром я став, тільки ж хмар налягає навала,

Може б, співом покликать,— так де ж його взять солов'я?

³⁸ «Пил і вітер у обличчя... Десь Дінець, сади, Лисиче...» — Цитується строфа з вірша В. Сосюри «Іду» із збірки «Під гул кривавий» (1942).

ГНІВ ТАРАСА

Вперше надруковано російською мовою в газ. «Красная Башкирия», 1942, 10 березня; українською мовою в розширеному вигляді опубліковано в газ. «Література і мистецтво», 1942, 12 березня.

В архіві (ф. 464, № 2832) збереглися ці газети, а також книга: *Шевченко Т.* Кобзар. Вибрані твори. Спілка радянських письменників України, 1942, в якій надруковано передмову П. Г. Тичини «Гнів Тараса», з дописками та виправленнями автора чорним і червоним олівцями. В публікації газети «Красная Башкирия» є позначки червоним олівцем.

У журн. «Радуга» (1981, № 9, с. 106—108) надруковано варіант статті «Гнів Тараса Шевченко» за автографом, що зберігається у Москві в Центральному державному архіві Жовтневої революції серед матеріалів Радянського Інформбюро періоду Великої Вітчизняної війни і має дату «З.ІV 1942 г.». Текст цього варіанта майже дослівно збігається з текстом газети «Красная Башкирия».

Датується за першодруком.

Подається за останнім прижиттєвим вид.: Твори, т. 5, с. 235—240.

¹ ...традиційні передвесняні дні, зв'язані з пам'яттю Тараса Григоровича Шевченка.— Йдеться про 9 та 10 березня — дні, коли народився й помер великий поет.

² ...Червона Армія зламала ворога...— Йдеться про перемогу радянських військ під Москвою восени 1941 р.

³ «Труд» — центральна загальнополітична щоденна газета. Орган ВЦРПС, виходить в 1921 р.

⁴ ...енгельгардти, бенкендорфи, дубельти, барони фонкорфи...— тобто російські реакційні діячі: Павло Васильович Енгельгардт (1798—1849) — поміщик, жорстокий кріпосник, власник села Кирилівки і родини Шевченків; Бенкендорф Олександр Христофорович (1783—1844) — шеф жандармів, начальник Третього відділу власної імператорської канцелярії; Корф — очевидно, Модест Андрійович (1800—1876) — російський державний діяч та історик реакційного спрямування, походив із графського та баронського роду з Вестфалії.

⁵ ...скаржитесь він і М. В. Гоголю...— Йдеться про вірш Т. Г. Шевченка «Гоголю» (1844).

⁶ Ілецька Защита — місто Оренбурзької губернії (тепер Соль-Ілецьк, районний центр Оренбурзької області). За даними сучасного шевченкознавства, Т. Г. Шевченко був в Ілецькій Защиті, очевидно, восени 1850 р., коли його перевозили з Орської фортеці на нове місце заслання — в Новопетровське укріплення. Згадка про це місце є в його повісті «Варнак».

⁷ Орськ — Орська фортеця — військове укріплення в Оренбурзькій губернії (тепер місто обласного підпорядкування Оренбурзької області). Як засланець Т. Г. Шевченко кілька разів побував в Орську протягом 1847—1850 рр.

⁸ Гафурі Мажит (справжнє прізвище — Гафуров Габдулмажит Нурганійович; 1880—1934) — башкирський і татарський радянський письменник, основоположник башкирської радянської літератури, народний поет Башкирської АРСР (з 1923 р.).

⁹ «Н а ш а д у м а, н а ш а п і с н я...» — строфа з вірша Т. Г. Шевченка «До Основ'яненка» (1839).

[ПРИВІТАННЯ УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДУ]

Друкується вперше за недатованим чорновим машинописом без назви з виправленнями іншою рукою (ф. 464, № 3465).

Датується за змістом.

¹ «О живуть степи, озера!» — рядок з вірша Т. Г. Шевченка «Ісаія. Глава 35» (1859).

² «Неситий не виоре на дні моря поле» — рядки з поеми Т. Г. Шевченка «Кавказ» (1845). У Т. Шевченка:

І неситий не виоре
На дні моря поле.

НА ЗАХИСТ ДІТЕЙ НАШИХ

Вперше надруковано у вид.: *Тичина Павло*. Творча сила народу, Уфа, 1943, с. 26—30.

В архіві (ф. 464, № 3787) зберігся машинопис статті з авторськими виправленнями та доданими на окремому аркуші нотатками.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 241—245.

¹ Олександр Невський (близько 1220—1263) — великий князь владимирський і новгородський; очолював боротьбу проти німецьких і шведських загарбників. Розбив у Льодовому побоїщі 1242 року на Чудському озері лицарів Тевтонського ордену.

² ...бив їх під Дорогичином Данило Галицький й... — Князь Данило Галицький розбив тевтонських лицарів поблизу Дорогичина у 1238 р.

³ ...в битві під Грюнвальдом... — Йдеться про Грюнвальдську битву 15 липня 1410 р. між польсько-литовською армією і військом Тевтонського ордену поблизу села Грюнвальда (тепер — Польська Народна Республіка), яка закінчилась розгромом німецьких лицарів.

⁴ ...дременув він від російського війська у XVIII столітті! — Йдеться про Семилітню війну 1756—1763 рр. між Пруссією, Англією та Португалією, з одного боку, і Австрією, Росією, Францією та іншими державами — з другого, в якій армія пруського короля Фрідріха II (1712—1786) у 1759 р. була розгромлена російськими військами під Кунерсдорфом.

⁵ ...сумно... закінчилась і окупація ними України в 1918 році. — У лютому — березні 1918 р. війська кайзерівської Німеччини за допомогою Центральної ради окупували Україну, але під керівництвом Комуністичної партії розгорнулась народна війна проти німецьких загарбників, які були вигнані з території України.

⁶ «У нашім раї на землі...» — Цитується строфа з вірша Т. Г. Шевченка «У нашім раї на землі...» (1849).

⁷ «...в и й ш л а з х а т и // В е с е л а я , с м і ю ч и с ь , м л т и ...» — рядки з вірша Т. Г. Шевченка «І досі сниться: під горою...» (1850).

⁸ Рейхенау Вальтер (1884—1942) — німецько-фашистський генерал-фельдмаршал, автор страхітливого наказу про знищення пам'яток мистецтва та винищення радянського населення, в т. ч. і військовополонених.

⁹ «логіка гуманізму... неприступна розумінню двоногих вовків та кабанів» — слова О. М. Горького із «Обращения к конгрессу защиты культуры», 1935 (див. *Горький М. Собр. соч.* в 30-ти томах. М., ГИХЛ, 1953, т. 27, с. 450).

¹⁰ Нота Народного комісаріату закордонних справ... — Ноту опубліковано в газетах «Правда», «Известия», 1942, 28 квітня.

¹¹ Голубівка — селище шахтарів на Донбасі, знищене німецько-фашистськими загарбниками (див. газ. «Комуніст», 1942, 27 лютого).

¹² ...в с. Шебелинки, загнавши їх у лях... — Очевидно, йдеться про село в Харківській області, де фашисти замордували 16 жителів і 14 військовополонених (див. «Історія міст і сіл Харківська область», УРЕ, 1966, с. 213).

¹³ З'їзд американських слов'ян у Детройті... — Інформацію про цей з'їзд, що відкрився 25 квітня 1942 р., було опубліковано в газ. «Известия», 1942, 28 квітня.

[БОРИСЬ, УКРАЇНА!]

Вперше надруковано в газ. «Советская Украина», 1942, 21 червня, під рубрикою «Борись, Україна! Деятели украинской социалистической культуры о годовщине Великой Отечественной войны».

Датується і подається за першодруком.

¹ Український народ піднявся грозної стеною... — У 1942 р. на окупованих німецько-фашистськими загарбниками землях України розгорнувся масовий партизанський рух, тісно зв'язаний з партійно-комсомольським підпіллям. У травні 1942 р. при Ставці Верховного Головнокомандування було створено Центральний штаб партизанського руху на Україні.

«ІСТОРИЧНО-ГЕОГРАФІЧНІ ВІДОМОСТІ ПРО МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ Т. ШЕВЧЕНКА НА УКРАЇНІ».

Дисертаційна робота М. М. Ткаченка

Друкується вперше за автографом (Центральна наукова бібліотека АН УРСР, відділ рукописів, ф. 79, № 23), датованим 24 серпня 1942 р. Машинопис рецензії з невеликими авторськими виправленнями зберігся у ф. 464, № 3248. Текст ідентичні.

¹ Ткаченко Микола Михайлович (1893—1965) — український радянський історик, автор багатьох праць про Т. Г. Шевченка, зокрема статей: «Шевченківські місця на Київщині» (1941), «Шевченко-мандрівник» (1942), «Шевченківські місця на Україні» (1942) та ін. Захист дисертації відбувся 12 жовтня 1942 р.

² «Где этот дворец?..» — цитата з повісті Т. Г. Шевченка «Капитанша» (1855).

³ ...члена Археологічної комісії... — Йдеться про участь Т. Г. Шевченка у 1845—1847 рр. в роботі Київської архео-

графічної комісії як художника, збирача фольклорних та етнографічних матеріалів. Т. Г. Шевченко залишив «Археологічні нотатки» — записи історико-археологічного характеру, що він їх зробив у різних місцевостях України у жовтні 1845 — квітні 1846 рр.

⁴ Кирило-Мефодіївське братство — Кирило-Мефодіївське товариство, таємна політично-антикріпосницька й антицаристська організація, що утворилася в грудні 1845 — січні 1846 р. у Києві. Існувала до кінця березня 1847 р. У квітні 1846 р. до організації вступив Т. Г. Шевченко і став ідейним натхненником її революційно-демократичного крила. За доносом провокатора Петрова товариство було розгромлено.

⁵ Шевченкове обурення паном, що свого крипака ударив... — Український і російський письменник і етнограф ліберально-буржуазного напрямку Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський (справжнє прізвище — Афанасьєв; 1816—1875) у своїх «Споминах про Т. Г. Шевченка» писав: «У повітовому містечку Лубнах, не бажаючи відстати від інших, один пан запросив Шевченка обідати. Ми прийшли ще досить рано. У передкоці слуга дрмав на ослоні. Як на лихо, господар визирнув з дверей і, побачивши слугу, що дрмав, розбудив його власноручно по-своєму... не соромлячись нашої присутності... Тарас почервонів, надів шапку й пішов з дому. Ніякі прохання не могли примусити його повернутись» (Спогади про Тараса Шевченка. К., «Дніпро», 1982, с. 91—92).

⁶ ...незадоволення поета із зайвої «діловистості» Афанасьєва-Чужбинського... — Йдеться про запис Т. Г. Шевченка в щоденнику від 2 липня 1857 р., в якому великий поет негативно відгукнувся на улесливі «патріотичні» вірші О. С. Афанасьєва-Чужбинського, надруковані в «Санктпетербургських ведомостях» за січень 1856 року.

⁷ ...сміх Шевченка із землеміра, що у фраку й білих рукавичках прийшов у ліс до селян... — У 1859 р. Т. Г. Шевченко мав намір купити ділянку землі у поміщика Н. Парчевського. 10 липня 1859 р. під час обмірювання землі службовець А. Козловський з'явився на полі у невідповідному для цього одязі. Т. Шевченко покепкував з нього і, довідавшись, що той раніше був становим приставом, назвав його «алтинником» (див. пояснення Т. Г. Шевченка від 6 серпня 1859 р. у зб.: Тарас Шевченко. Документи і матеріали. 1814—1963. К., Держполітвидав УРСР, 1963, с. 90).

⁸ ...агітування поетом селян рятувати від пожежі хату єврея... — О. С. Афанасьєв-Чужбинський у «Споминах про Т. Г. Шевченка» писав: «В той час, як у Прилуках перепрягали нам коней — це було вночі, — на сусідній вулиці сталася пожежа. Горіла вбога хата. Народ збігався, але гасили й допомагали здебільшого євреї, бо в халупі жив їхній одновірець. Ми також прибігли на пожежу, і Тарас Григорович кинувся рятувати майно погорільців» (Спогади про Тараса Шевченка, с. 95).

⁹ Соленик Карпо Трохимович (1811—1851) — видатний український актор, один із фундаторів українського реалістичного театру першої половини ХІХ ст. Т. Г. Шевченко бачив його в ролі Чупруна в п'єсі «Москаль-чарівник» І. П. Котляревського у 1845 році в Ромках на Іллінському ярмарку. В рецензії йдеться про запис Т. Г. Шевченка в щоденнику від 20 липня 1857 р.

¹⁰ Аксаков Сергій Тимофійович (1791—1859) — російський

письменник. Мається на увазі його твір «Детские годы Багрова-внука» (1858).

¹¹ ...В. І. Ленін... у своїй відомій роботі...— Очевидно, тут мається на увазі праця «Лев Толстой як дзеркало російської революції» (1908).

¹² ...збереження стародавньої драми «Вертеп»...— Сокиринський, або галаганівський вертеп 1771 р.— один з варіантів української вертепної драми, що були поширені на Україні у XVIII—XIX ст. Г. П. Галагану належить стаття «Подробное описание малорусской вертепной драмы в том виде, как она сохранилась в с. Сокиринцах» («Киевская старина», 1882, кн. 4, с. 1—38).

¹³ ...увійшла в біографію... Ів[ана] Франка.— І. Франко відвідав колегію Павла Галагана у 1885 та 1886 рр. У квітні 1886 р. І. Франко та О. Хоружинська вінчалися в церкві колегії.

¹⁴ «Киевская старина» — щомісячний історико-етнографічний і белетристичний журнал ліберально-буржуазного напрямку. Виходив у Києві 1882—1907 рр. (останній рік українською мовою під назвою «Україна»).

¹⁵ «Бували війни й військові чвари...» — перший рядок вірша Т. Г. Шевченка без назви (1860). В оригіналі не «чвари», а «свари».

¹⁶ Галагани — давня українська дворянська родина, представниками якої були Гнат Іванович Галаган (? — 1748) — чигиринський і прилуцький полковник, що брав участь у Північній війні 1700—1721 рр. і відзначався жорстокою експлуатацією селян; Григорій Гнатович Галаган (1746—1777) — прилуцький полковник, власник понад 4 тисяч кріпаків.

¹⁷ Киселі — династія багатих українських землевласників, представником якої був Адам Григорович Кисіль (1580—1653) — український магнат, брацлавський, потім київський воєвода, прихильник польсько-шляхетського панування на Україні.

¹⁸ Кочубеї-Нагаї — багата українська дворянська родина, власники великих земельних маєностей на Україні в XVIII—XIX ст.

¹⁹ Максимович Михайло Олександрович (1804—1873) — український вчений-природознавець, історик, фольклорист і мовознавець. Перший ректор Київського університету. У 1843 р. в Києві познайомився з Т. Шевченком. У рецензії П. Г. Тичини йдеться про лист М. Максимовича до Т. Шевченка від 6 жовтня 1859 р.

²⁰ ...вносить... в роботу Марієтти Шагінян...— Йдеться про монографію М. С. Шагінян «Шевченко» (М., 1941), в якій помилково було названо село Будище, що знаходиться на Полтавщині. Насправді, з іменем Т. Г. Шевченка пов'язане село Будище Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Звенигородського району Черкаської області), де він жив у 1829 р. і свідки його забрали до поміщицького двору пана П. Енгельгардта.

²¹ ...Сковорода не міг бути знайомим із Адамом Лукашевичем.— У повісті Т. Г. Шевченка «Близнець» згадується друг Г. С. Сковороди Яким Лукашевич.

²² ...селянське повстання 1855 року.— Йдеться про виступ селян дев'яти повітів Київської губернії навесні 1855 р.

²³ ...«Ноту» В. М. Молотова «Про повсюдні грабощі»...— Йдеться про ноту наркома закордонних справ Вячесла-

ва Михайловича Молотова (справжнє прізвище Скрябін; нар. 1890 р.), що була опублікована 7 січня 1942 р. У ній ішлося про звірства, злочини, грабежі, руйнування німецько-фашистськими загарбниками у селах Шевченківського району Харківської області, а також у Каневі.

ПРОМОВА НА ІІ АНТИФАШИСТСЬКОМУ МІТИНГУ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Вперше під назвою «Український народ не буде в німецькому рабстві» надруковано українською та російською мовами в газетах «Комуніст» та «Советская Украина», 1942, 2 вересня.

В архіві (ф. 464, № 3788) збереглися обидві газети з кількома виправленнями П. Г. Тичини. Між текстами є невеликі різничитання.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 246—252.

¹ Лі ді це — селище поблизу міста Кладна у Чехословаччині, яке 10 червня 1942 р. було повністю знищене гітлерівцями.

² Б а ч к а — історична область в Югославії, де проживає близько 16 тисяч українців. У січні 1942 р. фашисти вчинили жорстоку розправу над мирним населенням і вбили кілька десятків тисяч громадян (див. газ. «Правда», 1942, 24 липня та 7 серпня).

³ Х о р т і Міклош (1868—1957) — фашистський диктатор Угорщини у 1920—1944 рр.

⁴ К о с м о д е м'я н с ь к а Зоя Анатоліївна (1923—1941) — радянська партизанка, страчена фашистами. Герой Радянського Союзу (посмертно). П. Г. Тичина присвятив їй вірш «Пісня про Зою Космодем'янську» (1942).

⁵ В о в ч и к - Б л а к и т н а Майя Василівна (нар. 1923 р.) — партизанка в роки Великої Вітчизняної війни; нині доцент кафедри психології філософського факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка.

⁶ З е м с ь к а Любов (? — 1942) — українська радянська патріотка. У передовій статті газ. «Правда» (1942, 16 травня) було відзначено: «Люба Земська, вірна дочка українського народу, із зброєю в руках виступила на захист своєї Батьківщини. У боях під Харковом вона підбила з протитанкової рушниць дві машини, але в нерівному бою загинула смертю хоробрих». 26 червня 1942 р. П. Г. Тичина написав вірш «Люба Земська».

⁷ ...м е д с е с т р у Ніну Ярош, яка вогнем помстилася за смерть школярки Люди Петрової... — В газеті «Правда» (1942, 8 липня) було надруковано нарис Олени Кононенко «Дівочка в бесідке», в якому розповідалось про звірячу розправу гітлерівців над 15-річною школяркою Людою Петровою. Медична сестра Ніна Ярош була свідком жорстокого знущання над дівчиною, яку повисили в альтанці, і, щоб помститися, вночі підпалила штаб фашистських загарбників. Її схопили, довго мучили і зовсім знесилену кинули до ями, звідки її витягли партизани і переправили у польовий шпиталь. Підлікувавшись, вона написала листа до газети «Пионерская правда», в якому розповіла про свої нелюдські муки і муки Люди Петрової. Відгуки на нарис О. Кононенко було надруковано в «Правді» 11 липня та 17 серпня 1942 р.

⁸ М а н н Генріх (1871—1950) — видатний німецький письменник, публіцист, борець за мир, антифашист. Його лист до газети

«Правда» опубліковано 21 травня 1942 р. (див. *Манн Г.* Соч. в 8-ми томах. М., ГИХЛ, 1958, т. 8. с. 661—662).

⁹ *Шашло Тимофій Максимович* (нар. 1915 р.) — Герой Радянського Союзу (з 1941 р.), танкіст, родом з села Куцеволівки Онуфрївського району Кіровоградської області; тепер доктор педагогічних наук.

¹⁰ *Удовиченко* — можливо, Іван Максимович Удовиченко (1922—1945), Герой Радянського Союзу (посмертно).

¹¹ *Шамура Данило Гнатович* (нар. 1918 р.) — Герой Радянського Союзу, капітан. Його статтю «Как мы уничтожили немецкие танки» опубліковано у фронтовій газеті «Во славу Родины», 1942, 28 травня.

¹² *Потемкин* («Князь Потьомкін-Таврїйський») — бронепосець Чорноморського флоту, на якому в червні 1905 р. відбулося повстання матросів.

¹³ *Павличенко Людмила Михайлівна* (1916—1974) — учасниця Великої Вітчизняної війни, снайпер, Герой Радянського Союзу (з 1943 р.).

¹⁴ *Семиволос Олексій Іллїч* (нар. 1912 р.) — знатна людина Радянської України, криворїзький гірник, ініціатор швидкісного буріння залізної руди.

¹⁵ *Розенберг Альфред* (1893—1946) — один із головних німецько-фашистських злочинців та ідеологів фашизму, з 1941 р. — міністр окупованих східних територій. Страчений за вироком Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі.

¹⁶ *Кох Еріх* — німецько-фашистський злочинець, гітлерівський рейхскомісар окупованих земель Радянської України у 1941—1943 рр. Провадив політику винищення населення.

ЛІТЕРАТУРА ВЕЛИКОЇ БИТВИ

Вперше під назвою «Жива українська література» надруковано російською мовою в газ. «Література и искусство», 1942, 25 вересня, українською мовою — в газ. «Комуніст», 1942, 30 вересня.

Початок цієї статті і виступу П. Г. Тичини на вечорі, присвяченому М. Т. Рильському 15 квітня 1943 р., збігаються (ф. 464, № 3621).

Подается за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 253—254.

¹ «Література і мистецтво» — під такою назвою в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1945) виходила газета «Літературна Україна».

² «Фронт і тил» — серія книжечок, що виходили в роки Великої Вітчизняної війни в Уфі.

ДРУЖБА НАРОДІВ

Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1942, 5 листопада; російською мовою під назвою «Священное братство» — в газ. «Література и искусство», 1942, 7 листопада. Після незначних переробок, змін та доповнень статтю під назвою «В чому наша титанічна сила» надруковано в газ. «Комуніст», 1942, 25 листопада, та під назвою «В чем наша сила» — в газ. «Правда», 1942, 25 грудня. Остаточну редакцію надруковано в п'ятому томі Творів у шести томах.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 255—264.

¹ ...захист могили під Ростовом шістнадцятьома артилеристами...— 16 радянських воїнів вступили у бій з 12 танками, знищили 6 танків, але всі загинули («Правда», 1942, 13 вересня).

² ...вірш Джамбула...— Йдеться про вірш Джамбула «Ліст на фронт», написаний у зв'язку з одержаним навесні 1942 р. листів від двох фронтовиків — Д. Сейтова і Б. Сахарова (див.: *Джамбул*. Вибране. К., Держвидав УРСР, 1952, с. 140, та газ. «Правда», 1942, 1 травня — вірш під назвою «Песня весны»).

³ Судрабкалан Ян (Арвід Карлович, нар. 1894 р.) — латвійський радянський поет. П. Г. Тичині належать переклади його віршів.

⁴ Один з персонажів п'єси О. Корнійчука «Фронт»...— П. Г. Тичина цитує слова одного з героїв п'єси О. Б. Корнійчука «Фронт» (1942) гвардії сержанта Остапенка з другої дії другої картини.

⁵ «Слышал я под небом раскаленным...» — Цитуються рядки з першої строфи вірша «Разговор Волги с Доном» (1942) російського радянського поета Євгена Ароновича Долматовського (нар. 1915 р.).

⁶ «Советская Украина» — газета, орган ЦК Компартії України, Верховної Ради і Ради Міністрів УРСР. Виходила з 1 січня 1938 р. У січні 1943 р. об'єдналася з газетою «Комуніст» під назвою «Радянська Україна». З січня 1944 р. виходить під назвою «Правда України».

⁷ «Комсомольская правда» — газета, орган ЦК ВЛКСМ, виходить у Москві з травня 1925 р.

⁸ ...я був присутній восени цього року в Москві на першому виконанні 7-ї симфонії Шостаковича...— Сьому, Ленінградську, симфонію було написано у блокованому Ленінграді в 1941 р. і вперше виконано в Куйбишеві 5 березня 1942 р., в Москві — в Колонному залі Будинку спілок — 29 березня 1942 р.

⁹ Рябок Володимир Самсонович (1914—1942) — командир партизанського загону на Брянщині, Герой Радянського Союзу (посмертно).

¹⁰ Семенов Михайло Семенович (1899—1941) — голова колгоспу у Псковській області. У грудні 1941 р. повторив подвиг Івана Сусаніна.

¹¹ Батько Минай — партизанська кличка одного з організаторів партизанського руху в Білорусії, Героя Радянського Союзу Миная Пилиповича Шмирьова (1891—1964).

¹² Талалихін Віктор Васильович (1918—1941) — радянський льотчик, винищувач, Герой Радянського Союзу. Вперше застосував таран під час нічного повітряного бою. Загинув у бою.

¹³ Гастелло Микола Францович (1907—1941) — радянський військовий льотчик, Герой Радянського Союзу. Загинув у бою, спрямувавши свій підбитий літак на моторизовану колону німецько-фашистських військ.

¹⁴ Кольчак Яків Харитонович (1918—1955) — червоноармієць-наводчик, Герой Радянського Союзу. Винищувач танків.

¹⁵ Цурцумія Олександр Пехувич (1908—1941) — радянський льотчик, Герой Радянського Союзу.

Вітер вони сіяли — пожнуть іще бурі,
Зашуміли боротьбою всі ліси похмури,
Хай кати лютують, нехай шаленіють,—
Партизани уже вийшли, партизани діють!
Україно моя, Україно!

Стієнський Радуле (справжнє прізвище — Маркович; 1901—1966) — югославський письменник і поет, писав також російською мовою; в роки Великої Вітчизняної війни був членом Всеслов'янського комітету. Брав участь у всеслов'янських мітингах у Москві, де виступав з віршами.

²⁶ Смертельна битва зараз коло Волги і в передгір'ях Кавказу.— Наприкінці 1942 р. поблизу Сталінграда та в районі Північного Кавказу відбувалися найжорстокіші бої з німецько-фашистськими загарбниками. Внаслідок перемоги Радянської Армії фашисти змушені були повернути на Захід.

²⁷ «Решаються судьбы России...» — Далі цитуються дві строфи з вірша М. Брауна «Крылатые воины», опублікованого в газ. «Литература и искусство», 1942, 12 вересня.

²⁸ «І вірю я, // Що вільна знов устане...» — рядки з поезії литовської радянської поетеси Саломеї Неріс (1904—1945) «Москва» (1942). У перекладі П. Тичини ці рядки звучать так:

О вірю я: скоро і край мій вийде на волю.
На повні дихне він. Повітря ж весняне, побідне!
Москво, тут ми всі вручаєм тобі свою долю.
Ти — серце наше рідне.

²⁹ Леонідзе Георгій Миколайович (1899—1966) — грузинський радянський поет, академік Академії наук Грузинської РСР (з 1944 р.).

[РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ Л. А. БУЛАХОВСЬКОГО
«УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ НАГОЛОС
(ХАРАКТЕРИСТИКА НОРМИ)»]

Друкується вперше за машинописом (ф. 464, № 3249).

¹ Булаховський Леонід Арсенович (1888—1961) — український радянський мовознавець, академік АН УРСР (з 1939 р.), член-кореспондент АН СРСР (з 1946 р.). Праця «Український літературний наголос (характеристика норми)» вийшла у 1943 р. в Уфі.

УКРАИНА БУДЕТ СВОБОДНОЙ!

Вперше надруковано в газ. «Советская Украина», 1942, 7 листопада, під рубрикою «Отстоим завоевания великого Октября». Датується і подається за першодруком.

НАРОДЕ МІЙ!

Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1942, 15 листопада. Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 265—267.

¹ ...гвардії лейтенант комсомолец Андреев...—

Про подвиг комсомольця Андрєєва було повідомлено в газеті «Комуніст», 1942, 15 листопада.

² Геббельс Йозеф (1897—1945) — один із головних німецько-фашистських злочинців, ідеолог расизму, насилля і загарбницьких воєн. Після вступу радянських військ у Берлін покінчив життя самогубством.

СВЯТОТАТЦІ

Вперше надруковано російською мовою в газ. «Литература и искусство», 1942, 21 листопада.

В архіві (ф. 464, № 2838) зберігся автограф уривка статті.

Статтю написано в зв'язку з публікацією у пресі заяви військовополоненого німця доктора Нормана Ферстера про діяльність «рот особливого призначення», які були створені для грабування культурних цінностей на окупованих територіях.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 268—270.

¹ «Чия правда, чия кривда...» — рядки з вірша Т. Г. Шевченка «До Основ'яненка» (1839).

² Гонта Іван (? — 1768) — один з керівників народного повстання 1768 р. — Коліївщини. Закатований польською шляхтою.

ВЕСНА НАШЕЙ ПОБЕДЫ

Вперше надруковано в газ. «Сталинское знамя», 1942, 25 грудня, під рубрикою: «Украина живет, борется, созидает».

Датується і подається за першодруком.

¹ Наступление Красной Армии под Сталинградом... — Протягом грудня 1942 р. радянські війська розгромили 8-му італійську армію, німецькі війська лівого крила групи армій «Дон» і оперативної групи «Холлідт», рештки 3-ї та 4-ї румунських армій, армійську групу «Гот».

² Три місяця выдерживать осаду своего города... — В результаті запеклих боїв 6-й німецько-фашистській армії вдалося прорватися до Сталінграда, і з 13 вересня 1942 р. почалися вуличні бої в місті.

³ Тезей (Тесей) — один з найбільших у грецькій міфології героїв; за міфами, заснував Афіньську державу, об'єднав Аттику. Своєю силою і хоробрістю був подібний до Геракла, вчинив багато подвигів.

⁴ Мінотавр — за грецькою міфологією, люте страховище з людським тулубом і бичачою головою, яке пожирало людей.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

(До 220-річчя з дня народження)

Вперше надруковано в журн. «Українська література», 1942, № 12-14, с. 342—347; під назвою «Г. С. Сковорода й наша сучасність» — у кн.: Г. С. Сковорода. 1722—1942, [Уфа]. Вид-во АН УРСР, 1943, с. 4—9, як доповідь, виголошену П. Г. Тичиною на ювілейних зборах, присвячених 220-річчю з дня народження Г. Сковороди, що відбулись 3 грудня 1942 р. в Уфі.

У відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 138, № 19) зберігся чорновий автограф з численними викресленнями, виправленнями і дописками, текст якого майже не відрізняється від надрукованого у п'ятому томі.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 271—280.

¹ «Щастя, де ти живеш? — горлиці, скажіте...» — рядки з 21-ї пісні «Сада божественных песней».

² «Щастя нема на землі...» — рядки з 21-ї пісні «Сада божественных песней».

³ «Сядем себе, брате мой, сядем для беседы...» — рядки з 21-ї пісні «Сада божественных песней».

⁴ Бесіди з народом з приводу шукання щастя... — Бесіди надруковано у вид.: Сковорода Г. Повне збір. творів у 2-х томах. К., «Наукова думка», 1973, т. 1, с. 263—306.

⁵ ...у вірші про Богдана Хмельницького... — Мається на увазі вірш Г. С. Сковороди «De libertate».

⁶ «Что то за вольность! Добро в ней какое?» — рядки з вірша «De libertate».

⁷ «Смерте страшна! Замашная косо!» — строфа з 10-ї пісні «Сада божественных песней».

⁸ Гельвецій Клод-Адриан (1715—1771) — французький філософ-матеріаліст, один з активних діячів буржуазного просвітництва у Франції. Його працю «Про людину» було опубліковано посмертно у 1773 р.

⁹ Маркс і Енгельс ясно говорять нам... — Далі цитуються рядки з праці В. І. Леніна «Від якої спадщини ми відмовляємося?» (1897). Сучасний переклад: «Не можна забувати, що в ту пору, коли писали просвітители XVIII століття... усі суспільні питання зводились до боротьби з кріпосним правом та його залишками» (див.: *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 2, с. 497).

¹⁰ Д'Аламбер Жан-Лерон (1717—1783) — французький просвітитель, філософ і математик.

¹¹ Єлизавета — Єлизавета Петрівна (1709—1762), російська імператриця (1741—1762), дочка Петра I.

¹² Катерина II — Катерина II Олексіївна (Софія-Фредерика-Августа; 1729—1796), імператриця всеросійська (1762—1796). Проводячи централізаторську кріпосницьку політику, зруйнувала Запорізьку Січ (1775), юридично запровадила на Україні кріпачину (1783).

¹³ Дідро Дені (1713—1784) — французький філософ-матеріаліст, письменник, ідеолог революційної французької буржуазії XVIII ст.

¹⁴ ...стежили... за діяльністю Новикова та Радищева. — Російський письменник і журналіст Микола Іванович Новиков (1744—1818) за просвітительську діяльність був ув'язнений у Шліссельбурзькій фортеці (1792—1796); О. М. Радишева за книгу «Путешествие из Петербурга в Москву» було засуджено до страти, яку йому замінили десятирічним засланням до Сибіру.

¹⁵ Карамзін Микола Михайлович (1766—1826) — російський письменник, історик дворянсько-монархічного напрямку, автор 12-томної «Истории государства Российского» (1816—1829). «Письма русского путешественника», про які пише П. Г. Тичина, перший значний твір М. Карамзіна (1791—1792), який з'явився в результаті його 18-місячної подорожі по Європі.

¹⁶ Руссо Жан-Жак (1712—1778) — видатний французький просвітителі і філософ, педагог і письменник. У своїх працях гостро критикував феодально-абсолютистський лад, обґрунтовував права народу на повстання проти деспотизму, був прихильником республіканського ладу; висунув теорію вільного виховання. Його ідеї мали значний вплив на суспільну думку та літературу багатьох країн.

¹⁷ Маркс і Енгельс дають таку характеристику тій добі...— Далі цитуються рядки з праці Ф. Енгельса «Становище в Англії. Вісімнадцяте століття» (1844). Сучасний переклад: «Вісімнадцяте століття було століттям об'єднання, збирання людства, роздробленого й роз'єднаного християнством; це був передостанній крок на шляху до самопізнання й самовизволення людства, але саме як передостанній він був ще однобічним, бо міг вийти з рамок суперечності» (див.: *Маркс К., Енгельс Ф. Твори*, т. 1, с. 559).

¹⁸ Робесп'єр Максимільєн-Марі-Ізідор (1758—1794) — видатний діяч французької буржуазної революції кінця XVIII ст., вождь яacobінців, гильйотований контрреволюційними силами після перевороту 9 термідора (27 липня 1794 р.); перебував під впливом поглядів Ж.-Ж. Руссо.

¹⁹ Клопшток Фрідріх-Готліб (1724—1803) — німецький письменник. У деяких його творах відбилися погляди Ж.-Ж. Руссо. Він вітав французьку буржуазну революцію кінця XVIII ст., але пізніше засуджував її.

²⁰ Франклін Веніамін (Бенджамін; 1706—1790) — видатний американський політичний діяч, вчений; виступав за загальне виборче право і за скасування рабства негрів.

ПАТРІОТИЗМ У ТВОРЧОСТІ МАЖИТА ГАФУРІ

Вперше надруковано окремими виданнями українською, російською та башкирською мовами в Уфі 1942 р. (гонорар П. Г. Тичина вніс до фонду оборони Батьківщини).

4 березня 1942 р. на науковому засіданні Інституту суспільних наук АН УРСР П. Г. Тичина виголосив доповідь на тему патріотизму в творчості М. Гафурі. В обговоренні, що відбулося після доповіді, діячі башкирської культури та мистецтва дали високу оцінку роботі. В заключному слові П. Г. Тичина висловив глибоку вдячність башкирським письменникам, і зокрема С. Кудашу, за допомогу у вивченні творчості Гафурі (див.: «Література і мистецтво», 1942, 12 березня).

У дещо відредагованому вигляді працю було передруковано у 1955 р. і в остаточному варіанті надруковано у п'ятому томі *Творів шеститомного видання*.

У відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 138, № 16) зберігся недатований машинопис російською мовою з численними авторськими виправленнями, текст якого повніший, ніж український. За фактурою паперу цей рукопис можна датувати 1942—1943 рр.

У архіві П. Г. Тичини збереглись: чорновий автограф російською мовою, неповний, недатований, дуже покреслений автором синім олівцем (ф. 464, № 2841); зіставлення текстів показало, що цей текст є варіантом надрукованого у 1942 р.; машинопис україн-

ською мовою, датований 1942 р., і російською мовою — 1942, 1955 рр. з невеликими виправленнями і дописками у тексті (ф. 464, № 2842); підготовчі матеріали воєнного часу і записи 1955 р., зокрема й бібліографічного характеру. Серед них є такий запис:

«Як я писав розвідку про Мажита Гафурі»:

«В Уфі. Кімнатка наша на 4-х душ (з студентом небожем), а пізніше на 3 чоловіка — не більш як 7 метрів. На 4 поверсі.

Шутько, старий працівник, жив у цьому ж будинку, але десь з другого боку. Я в нього придбав кількапацять томів Івана Франка видання Ів. Лизанівського. Ходив і до міської бібліотеки. Велика дяка бібліотекарші. Багато чим допоміг і Сайфі Кудаш — і, зокрема, книгами Мажита Гафурі й деякими підрядниками з його віршів.

Як звати т. Шутько — див. 1-й том видання Ів. Лизанівського. Там є підпис його і навіть звернення до мене».

За почерком, фактурою паперу цей запис можна датувати початком 60-х років (ф. 464, № 2843) Надруковано у вид.: *Тичина Павло*. Із щоденникових записів, с. 302—303.

Подається за останнім прижиттєвим видапням: *Твори*, т. 5, с. 281—321.

¹ «Высота ли, высота поднебесная...» — Цитуються рядки з заспіву «Былины о Соловье Будимировиче», мотив якого розробив в опері «Садко» (1896) М. А. Римський-Корсаков.

² «Патріотизм... одно з найбільш глибоких почуттів...» — цитата з праці В. І. Леніна «Цінні признання Пигирима Сорокіна» (1918; див.: *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 36, с. 182).

³ Бікбай Баязит Гаязович (нар. 1909 р.) — башкирський радянський письменник, автор спогадів про П. Г. Тичину (див.: *Співець нового світу. Спогади про Павла Тичину*. К., «Дніпро», 1971).

⁴ *Енгельс говорить...* — Далі цитується праця Ф. Енгельса «Діалектика природи» (1873—1883; див.: *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори, т. 20, с. 507). Сучасний переклад: «Розум людини розвивався відповідно до того, як людина навчалася змінювати природу».

⁵ «Історія мого життя...» — слова з автобіографії Т. Г. Шевченка, надрукованої 1860 р. в журн. «Народное чтение», кн. 2.

⁶ ...дихати тоді доводилось отрутою, яка просякла собою «все наскрізь». — П. Г. Тичина має на увазі слова В. Брюсова з вірша «Мир» (1903).

⁷ ...славлення Бальмонтом морського розбійника з приводу «безсоромності його піратських поривів»... — Йдеться про вірш К. Бальмонта «Морской разбойник» (1899) із циклу «Отсветы зарева» (зб. «Горящие здания», 1900).

⁸ ...іменування Нерона рідним братом за те, що він спалив Рим... — П. Тичина переказує рядок «О мой брат! Поэт и царь — сжегший Рим!» з вірша «Я люблю далекий-далекий след — от весла...» із циклу «Отсветы зарева» К. Бальмонта. Нерон Клавдій Цезар (37—68) — римський імператор, який уславився своєю жорстокістю. У 64 р. підпалив Рим.

⁹ Кураїст — музикант, що грає на кураї — башкирському і татарському духовому музичному інструменті.

¹⁰ Лобанов-Ростовський Олексій Борисович (1824—1896) — російський дипломат, у 1895—1896 рр. міністр закордонних

справ, займався питаннями генеалогії російських дворянських родів.

¹¹ Сурдинка — пристрій для приглушення звуку у смичкових і духових інструментах; під сурдинку — у значенні тихо, приглушено.

¹² Победоносцев Костянтин Петрович (1827—1907) — реакційний державний діяч царської Росії, обер-прокурор синоду.

¹³ «Красный архив» — науковий журнал архівних органів РРФСР та СРСР, виходив у Москві у 1922—1941 рр. Тут друкувалися документи з дореволюційної історії Росії, Громадянської війни, соціалістичного будівництва та інші матеріали.

¹⁴ «Самодержавство вагається» — так називається стаття В. І. Леніна 1903 р. (див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, 7, с. 119).

¹⁵ Струтинський Валентин Григорович (нар. 1924 р.) — український радянський перекладач.

¹⁶ Раїмов Риф Мухсинович (1904 — кінець 50-х років) — башкирський радянський історик, комсомольський і партійний діяч.

¹⁷ ...«проклята пора езопівських слів...» — слова з праці В. І. Леніна «Партійна організація і партійна література» (1905; див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 12, с. 92).

¹⁸ Мережковський Дмитро Сергійович (1866—1941) — російський письменник, літературознавець, теоретик російського декадентства, емігрант.

¹⁹ Сологуб (справжнє прізвище Тетерников) Федір Кузьмович (1863—1927) — російський письменник-символіст. Переклав вірш П. Г. Тичини «Перше травня на великдень».

²⁰ «О, старый дом...» — цитата з вірша К. Бальмонта «Старый дом» з циклу «Безрадостность» (зб. «Только любовь», 1903).

²¹ ...Максим Горький в статті, за яку його посаджено було до Петропавловської фортеці...— 9 січня 1905 р. О. М. Горький написав відзову «Всем русским гражданам и общественному мнению европейских государств» з приводу розстрілу робітників, які йшли до Зимового палацу. У відозві він закликав до боротьби з самодержавством. 10 січня О. М. Горький виїхав у Ригу, 11-го був там заарештований, 12-го доставлений у Петербург і посаджений до Петропавловської фортеці в камеру № 39 Трубецького бастиону. Звільнений 14 лютого під заклад 10 000 крб. і за умови виїзду з Петербурга того самого дня.

²² ...Олександр Блок, відгукуючись на розстріл 9 січня...— Очевидно, тут йдеться про вірш «Шли на приступ. Прямо в грудь...» (січень 1905 р.).

²³ ...Валерій Брюсов у своєму збірнику «Венок»...— Збірка віршів Στεφανος «Венок» («Stephanos») вийшла 1906 р. В ній романтична лірика, образи з історії та міфології поєднуються з яскравими зразками революційної поезії, хоча завдання революції В. Брюсов розумів однобоко, вітаючи лише знищення старого.

²⁴ Абдулмажит (Габдулмажит) — повне ім'я Мажита Гафурі.

²⁵ Шаумян Степан Георгійович (1878—1918) — професійний революціонер, радянський партійний і державний діяч. Разом з іншими бакинськими комісарами розстріляний англійськими інтервентами і есерівським урядом Закаспію.

²⁶ ...В. І. Ленін. Твори, т. 15...— П. Г. Тичина посиляється на статтю В. І. Леніна «Подорож царя в Європу і деяких депутатів чорносотенної думи в Англію» (1909; див. *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 19, с. 51).

²⁷ Абдул-Хамід II (1842—1918) — турецький султан, що встановив у країні деспотичний режим; за жорстокість був прозваний «кривавим».

²⁸ ...Габдулла Тукай... відповідь дав...— У вірші «Не поїдемо» (1907), спрямованому проти провокаційних виступів чорносотенців і буржуазних націоналістів-пантюркістів, що виквляли султанську Туреччину, Г. Тукай виступив проти їхніх закликів покинути батьківщину. П. Г. Тичині належить переклад цього вірша українською мовою під назвою «Не підем звідси» (див.: *Тукай Г. Вибране. К., 1960*).

²⁹ Меллер-Закомельський О. М. (1844—?) — барон, генерал царської армії, крайній реакціонер. Брав участь у придушенні польського визвольного повстання 1863 р., у 1905 р. жорстоко придушив севастопольське повстання моряків. Після Великого Жовтня — білоемігрант.

³⁰ Якутов Іван Степанович (1868—1907) — професіональний революціонер, організатор і керівник першого марксистського гуртка залізничників у Башкирії, агент «Искры»; зустрічався з В. І. Леніним. Керівник грудневого збройного повстання робітників 1905 р. в Уфі. Провадив революційну діяльність у Харкові. Страчений 21 листопада 1907 р. в Уфимській в'язниці.

³¹ Гузаков Михайло Васильович (1885—1908) — професіональний революціонер, керівник збройного повстання робітників у вересні 1905 р. на Симському заводі Уфимської губернії. Страчений 24 травня 1908 р. в Уфимській в'язниці.

³² Литвинцев Петро (партійний псевдонім Івана Дмитровича Петрова; ? — 1908) — професіональний революціонер, матрос, учасник кронштадтського повстання матросів у 1905 р., провадив революційну роботу серед уфимських робітників. У березні 1908 р. страчений в Уфимській в'язниці.

³³ Бєлий Андрій (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Борис Миколайович Бугайов; 1880—1934) — російський радянський письменник, теоретик символізму.

³⁴ «Богошукачі» і «богобудівники» — представники реакційних релігійно-філософських течій, що виникли в Росії після поразки революції 1905—1907 рр. В. І. Ленін у праці «Матеріалізм і емпіріокритицизм» викрив реакційну сутність цих течій. У період революційного піднесення 1910—1914 рр. «богошукання» і «богобудівництво» зазнали цілковитого краху.

³⁵ Махісти — прибічники махізму, суб'єктивно-ідеалістичного напрямку в буржуазній філософії, що виник у 70-х роках XIX ст. в Німеччині й Австрії і поширився у XX ст. Наукову критику цього напрямку дав В. І. Ленін у праці «Матеріалізм і емпіріокритицизм».

³⁶ «Російський народ прокидається до нової боротьби...» — слова з праці В. І. Леніна «Початок демонстрації» (1910; див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 20, с. 70).

³⁷ Ковалевський Володимир Володимирович (1906—1970) — український радянський літературознавець і перекладач.

³⁸ Короленко Володимир Галактіонович (1853—1921) — видатний російський письменник. До творчості російського письмен-

ника Миколи Миколайовича Златовратського (1845—1911), автора багатьох творів з селянського життя, він неодноразово звертався в «Истории моего современника», у спогадах про Л. М. Толстого «Великий пилигрим», у незакінченій статті про М. К. Михайловського та ін.

³⁹ Пригара Марія Аркадіївна (1908—1983) — українська радянська поетеса і перекладач.

⁴⁰ Вахітов Мулламур (1885—1918) — татарський революціонер, один з керівників боротьби за Радянську владу в Татарії. Розстріляний білогвардійцями.

⁴¹ «Кызыл байрак» («Червоний прапор») — татарська революційна газета, що виходила під час Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. (редактор М. Вахітов), закликала до повалення буржуазного Тимчасового уряду і встановлення Радянської влади.

⁴² Корнілов Лавр Георгійович (1870—1918) — генерал царської армії, у серпні 1917 р. очолив контрреволюційний заколот, так звану корніловщину, яка була розгромлена революційними солдатами і матросами під керівництвом більшовиків.

⁴³ Цитович Іван Павлович (нар. 1895 р.) — український радянський поет і перекладач. Автор кількох віршів та статей про П. Г. Тичину.

⁴⁴ ...grimнув тоді на мерзенну, огидну потвору... — П. Г. Тичина переказує рядки з праці В. І. Леніна «До Центрального Комітету РСДРП» (1917; див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 34, с. 113, 114, 115).

⁴⁵ Валідов Ахмед-Закі (нар. 1890 р.) — один з керівників буржуазно-націоналістичного контрреволюційного руху в Башкирії. У 1917—1918 рр. очолював буржуазно-націоналістичний уряд, який брав активну участь у боротьбі проти Радянської влади. З 1920 р. емігрант.

⁴⁶ Тихий Наум Миронович (нар. 1920 р.) — український радянський письменник і перекладач.

⁴⁷ Колчак Олександр Васильович (1873—1920) — адмірал царського флоту; у листопаді 1918 р. очолив об'єднані сили контрреволюції в Сибіру та на Далекому Сході, де встановив режим військової диктатури. Після розгрому колчаківщини за вироком Іркутського військово-революційного комітету був страчений.

⁴⁸ Хмелінін Василь Олексійович — старий уральський гірник, сказитель кінця XIX ст. Від нього Павло Петрович Бажов (1879—1950) чув казки, які поклали початок його «Малахітовій шкатулці».

⁴⁹ Гончаренко Іван Іванович (нар. 1908 р.) — український радянський поет і перекладач.

⁵⁰ Дроб'язко Євген Антонович (1898—1980) — український радянський письменник і перекладач.

⁵¹ Дрок Кость Леонідович (нар. 1919 р.) — український радянський поет і перекладач.

⁵² Кацнельсон Абрам Ісаакович (нар. 1914 р.) — український радянський поет і перекладач.

⁵³ «Новый мир» — російський радянський щомісячний літературно-художній і суспільно-політичний журнал, орган Спілки письменників СРСР. Почав виходити у 1925 р. у Москві.

⁵⁴ Скляр Феофан Федорович (1903—1979) — український радянський літературознавець і перекладач.

⁵⁵ Д о н е ц ь Григорій Прокопович (1913—1985) — український радянський поет і перекладач.

⁵⁶ Б и ч к о Валентин Васильович (нар. 1912 р.) — український радянський поет і перекладач; автор статті про П. Г. Тичину «Полум'яний співець народу» (1951).

⁵⁷ Б р і а н Арістід (1862—1932) — французький політичний діяч і дипломат, активний проповідник зовнішньої імперіалістичної політики.

⁵⁸ П у а н к а р е Раймон (1860—1934) — французький політичний діяч, юрист, виражав інтереси найагресивніших кіл французького імперіалізму, один з організаторів інтервенції проти Радянської Росії у 1918—1920 рр.

⁵⁹ Л е с а ж Ален-Рене (1668—1747) — французький письменник, в реалістичних романах «Кульгавий біс» (1717), «Історія Жіль Блаза із Сантільяни» (1715—1735) створив сатиричні картини звичаїв абсолютистської Франції XVIII ст.

⁶⁰ П і д с у х а Олександр Миколайович (нар. 1918 р.) — український радянський поет і перекладач.

⁶¹ З і с м а н Марко Давидович (1909—1985) — український радянський поет і перекладач.

⁶² Г р у н і ч е в Володимир Іванович (1911—1980) — український радянський поет і перекладач, один з упорядників книги: Павло Тичина. Життя і творчість в документах, фотографіях, ілюстраціях. К., «Радянська школа», 1974.

Л О Н Г И Н Р О З И Н .

МАЯКОВСКИЙ И ФУТУРИЗМ. УФА, 1941 ГОД

Друкується вперше за чорновим автографом (ф. 464, № 3251).

Оскільки в назві рецензії на дисертацію зазначено дату написання праці «1941 р.», рецензію П. Г. Тичини можна датувати приблизно 1942 роком. У нотатках П. Г. Тичини є посилання на працю Л. І. Розіна (ф. 464, № 4196, с. 29).

¹ Б у р л ю к Давид Давидович (1882—1967) — російський поет і художник, один з перших російських футуристів.

² К р у ч е н и х Олексій Єлисейович (1886—1961) — російський радянський поет, один з теоретиків російського футуризму.

³ К а м е н с ь к и й Василь Васильович (1884—1961) — російський радянський поет. У ранній період творчості був прихильником символізму.

⁴ С к р я б і н Олександр Миколайович (1872—1915) — російський композитор і піаніст. Тут йдеться про створення О. Скрябіним кольорово-музичної системи, для якої він спеціально написав симфонічну поему «Прометей» (1910).

⁵ «Н о в ы й с а т и р и к о н» — сатиричний журнал, що виходив у Петербурзі в 1913—1918 рр. (у 1908—1914 рр. — «Сатирикон»). У 1915—1917 рр. тут співробітничав В. Маяковський.

⁶ «С в и с т о к» — сатиричний відділ у журналі «Современник», створений М. О. Добролюбовим; вийшло всього 9 випусків (1859—1863).

⁷ «И с к р а» — щотижневий сатиричний журнал, що виходив у Петербурзі у 1859—1873 рр. Велике місце в ньому посідала сатирична поезія, насичена демократичними ідеями, спрямованими проти теорії «чистого мистецтва».

⁸ ЛЕФ, РЕФ — Лівий та Революційний фронти мистецтва — літературно-художні групи у 20-х роках, на чолі яких спочатку стояв В. Маяковський.

⁹ Ентелехіальна теорія — в філософії Арістотеля філософське поняття про містичне, нематеріальне життєве начало, яке нібито спрямовує розвиток організмів і є джерелом життя.

¹⁰ Арістотель (384—322 до н. е.) — великий давньогрецький філософ і вчений, ідеолог античного рабовласницького суспільства.

¹¹ Лейбніц Вільгельм (1646—1716) — німецький вчений, математик, філософ-ідеаліст.

[ВИСТУП НА ЗАСІДАННІ ВЧЕНОЇ РАДИ
ІНСТИТУТУ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ]

Друкується вперше за недатованим, без назви, чорновим автографом (ф. 464, № 10 377).

Датуються за змістом 1942 р.

¹ ...мене в Уфі призначено було на директора новоутвореного інституту. — Під час Великої Вітчизняної війни у червні 1942 р. в Уфі було утворено Інститут мови і літератури АН УРСР під керівництвом П. Г. Тичини.

² Маслов Сергій Іванович (1880—1957) — український радянський літературознавець і педагог, член-кореспондент АН УРСР (з 1939 р.).

³ Адріанова-Перетц Варвара Павлівна (1888—1972) — російський і український літературознавець, член-кореспондент АН УРСР (з 1926 р.) і АН СРСР (з 1943 р.).

⁴ Гудзій Микола Каленикович (1887—1965) — російський та український літературознавець, академік АН УРСР (з 1945 р.).

⁵ Єрьомін Ігор Петрович (1904—1963) — російський літературознавець.

⁶ Гуслистий Кость Григорович (1902—1973) — український радянський історик і етнограф, член-кореспондент АН УРСР (з 1969 р.).

⁷ Білецький Олександр Іванович (1884—1961) — український радянський літературознавець, академік АН СРСР (з 1958 р.) та АН УРСР (з 1939 р.). У 1939—1961 рр. — директор Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. Під час Великої Вітчизняної війни жив у Томську. Автор праць про П. Г. Тичину. П. Г. Тичина присвятив його пам'яті поему «Срібної ночі» (1961).

⁸ Геппенер Микола Володимирович (1901—1971) — український радянський літературознавець.

⁹ Гречуха Михайло Сергійович (1902—1976) — державний і партійний діяч Української РСР. У 1939—1954 рр. — Голова Президії Верховної Ради УРСР.

¹⁰ Литвин Кость Захарович (нар. 1907 р.) — громадський і партійний діяч Української РСР.

¹¹ Крутікова Ніна Євгенівна (нар. 1913 р.) — український і російський літературознавець, член-кореспондент АН УРСР (з 1957 р.).

¹² Чалий Дмитро Васильович (1904—1985) — український і російський літературознавець.

¹³ Ямпольський Ісаак Григорович (нар. 1902 р.) — російський радянський літературознавець.

¹⁴ Пільгук Іван Іванович (1899—1984) — український радянський літературознавець, педагог і письменник.

¹⁵ Гозенпуд Абрам Якимович (нар. 1908 р.) — російський і український літературознавець і музикознавець.

¹⁶ Кирилюк Євген Прохорович (нар. 1902 р.) — український радянський літературознавець, член-кореспондент АН УРСР (з 1957 р.), лауреат Ленінської премії 1964 р., автор статей про творчість П. Г. Тичини.

¹⁷ Новиченко Леонід Миколайович (нар. 1914 р.) — український радянський літературознавець і критик, член-кореспондент АН УРСР (з 1958 р.), академік АН УРСР (з 1985 р.), автор багатьох праць про життя та творчість П. Г. Тичини.

¹⁸ Кисельов Олександр Іванович (1903—1967) — український радянський літературознавець.

¹⁹ Старинкевич Єлизавета Іванівна (1890—1966) — український радянський літературознавець. Можливо, П. Г. Тичина має на увазі статтю, присвячену О. Б. Корнійчуку «Творче обличчя драматурга» (1940).

²⁰ Левін Григорій Михайлович (нар. 1917 р.) — російський поет, перекладач, автор статей про українську літературу, зокрема згаданої П. Тичиною статті про В. Сосюру «Лирик революції» (1940). Йому належить стаття «Павло Тичина» (1941).

²¹ Скільський — очевидно, Скульський Григорій Михайлович (нар. 1912 р.) — російський радянський письменник і критик. У 1938 р. опублікував статтю про В. Сосюру «Нові поезії В. Сосюри», у 1941 р. вийшла його збірка літературно-критичних статей «Доля героїв».

[ОБРАЩЕНИЕ К НАРОДАМ МИРА]

Друкується вперше за недатованим, без назви, автографом, що зберігається у відділі рукописів Інституту світової літератури імені О. М. Горького АН СРСР (ф. 134, оп. 1, № 6).

У дописці іншою рукою зазначено, що статтю написано 1942 р. для «Сборника Военморфлота», але надрукована вона не була.

¹ Швець Улян Євграфович (нар. 1900 р.) — можливо, капітан Радянської Армії, уроджений звання Героя Радянського Союзу за форсування Дніпра у 1944 р.

² Босий Дмитро — фрезерувальник оборонного заводу на Уралі під час Великої Вітчизняної війни. Про нього в газеті «Правда», 1942, 24 березня, писала М. Шагінян.

[ВИСТУП ПО РАДІО]

ВІД ВСЕСЛОВ'ЯНСЬКОГО КОМІТЕТУ В МОСКВІ

Друкується вперше за недатованим, без назви, автографом (ф. 464, № 3790). Тексту виступу передують такі слова, написані самим П. Г. Тичиною: «Увага, увага! Слухайте радіопередачу Всеслов'янського комітету в Москві. Передаємо виступ українського письменника Павла Тичини».

Датується за змістом.

¹ Павеліч Анте (1889—1959) — військовий злочинець, організатор масових вбивств; у 1941—1945 рр. — глава маріонеткової Незалежної держави Хорватії, яку було створено під егідою фа-

шистських окупантів. У 1945 р. втік з країни, був заочно засуджений до страти.

² Драгич Віра — югославська партизанка, очолювала партизанський загін і у 20-літньому віці загинула в бою з фашистами. 9 серпня 1942 р. у газеті «Правда» було опубліковано присвячену їй статтю «Белградская партизанка Вера».

³ ...ви всі, що живите... — Далі П. Г. Тичина перераховує назви річок, що протікають по території Югославії та Болгарії.

⁴ «Слов'яни любі й ви, усі народи!» — Далі наведено уривок вірша П. Г. Тичини «Тебе ми знищимо — чорт з тобою» (1941).

⁵ Турганов Борис Олександрович (1901—1980) — російський радянський поет і перекладач.

В НОВОМ ГОДУ МЫ ПОВЕДИМ!

Вперше надруковано в газ. «Боевые резервы», 1943, 1 січня, під рубрикою «Новогодние письма в газету «Боевые резервы». Тут же вміщено лист українських письменників до воїнів Радянської Армії, підписаний багатьма письменниками, в тому числі і П. Г. Тичиною.

В архіві (ф. 464, № 9753) зберігся лист редактора газети «Боевые резервы» до П. Г. Тичини від 16 грудня 1942 р. з проханням надіслати привітання бійцям і командирам Н-ської частини з України. Стаття «В новом году мы победим!» є відповіддю на цей лист.

Датується і подається за першодруком.

«Боевые резервы» — червоноармійська газета, що виходила під час Великої Вітчизняної війни.

¹ Голиков Пилип Іванович (1900—1980) — радянський військовий діяч, Маршал Радянського Союзу (з 1961 р.). В роки Великої Вітчизняної війни — командуючий 10-ю армією у битві під Москвою з жовтня 1941 р., на той час генерал-лейтенант.

ПОВЕДИТЬ, ЧТОБЫ ЖИТЬ

Вперше надруковано в газ. «Советская Украина», 1943, 1 січня. Датується і подається за першодруком.

ВІДГУК НА ПРАЦЮ «УКРАИНСКАЯ КУЛЬТУРА.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК».

АКАДЕМИЯ НАУК УССР, 1942]

Друкується вперше за чорновим автографом (ф. 464, № 3250), датованим 1943 роком.

¹ Редакторы и авторы в этом труде... — Науковими редакторами праці були історик К. Г. Гуслистий (він же відповідальний редактор); письменник і вчений М. Т. Рильський, літературознавець С. І. Маслов. Автори — член-кореспондент АН УРСР Л. Славін, член-кореспондент Академії архітектури УРСР В. Заболотний, академік О. Богомолець, а також науковці М. Ткаченко, В. Дядиченко, Ф. Лось, М. Супруненко, М. Плісецький, письменники Л. Смілянський, І. Кочерга, художник К. Трохименко, композитор П. Козицький.

Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1943, 20 січня та 10 лютого, а також в інших періодичних виданнях. У скороченому і відредагованому варіанті текст, що стосувався тільки питань літератури, було опубліковано під назвою «Шлях української радянської літератури» в зб. «Календар-довідник на 1944 рік», 1944, с. 144—149.

В архіві зберігся машинопис стенограми промови П. Г. Тичини на пленумі Спілки радянських письменників України в Уфі 7 січня 1943 р. з авторськими вставками, дописками, виправленнями (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР, ф. 590, опис 1, № 7).

Між першодруком і останнім виданням є незначні відмінності.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 322—348 (з незначним скороченням).

¹ «...розум, честь і совість нашої епохи...» — вислів В. І. Леніна про Комуністичну партію, взятий із статті «Політичний шантаж» (1917; див. *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 34, с. 88).

² Богомолець Олександр Олександрович (1881—1946) — видатний український радянський патофізіолог, державний і громадський діяч, академік АН СРСР (з 1932 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1944 р.).

³ Палладін Олександр Володимирович (1885—1972) — український радянський біохімік, академік АН СРСР (з 1942 р.), у 1946—1962 рр.— президент АН УРСР, Герой Соціалістичної Праці (з 1955 р.).

⁴ ...Людмила Павличенко в Нью-Йорку вітають...— у 1942 р. в складі делегації радянських студентів Л. Павличенко перебувала в США, Канаді, Англії, де брала участь у антифашистських мітингах і мітингах солідарності з радянським народом.

⁵ «Пролетарська культура повинна стати закономірним розвитком...» — цитата з промови В. І. Леніна «Завдання спілок молоді», виголошеної на III Всеросійському з'їзді Російської Комуністичної Спілки Молоді 2 жовтня 1920 р. (див. *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 41, с. 290).

⁶ Галицько-Волинське князівство — одне з найбільших князівств періоду феодальної роздробленості; утворилось у 1199 р. в результаті об'єднання Галицького і Володимиро-Волинського князівств під владою волинського князя Романа Мстиславича.

⁷ Кромвель Олівер (1599—1658) — видатний діяч Англійської буржуазної революції XVII ст.

⁸ ...Сковорода... народ свій назвав «неграмотним Марком»...— П. Г. Тичина цитує слова Г. Сковороди з діалога «Разговор пяти путников об истинном счастье» («Разговор дружеский о душевном мире»; див.: *Сковорода Г. С.* Повне збір. творів у 2-х томах. К., «Наукова думка», 1973, т. 1, с. 346).

⁹ ...до свого «Опусу 59» узяв українську пісню...— В одному із квартетів, присвяченому А. К. Розумовському, Людвіг ван Бетховен використав українську народну пісню «Ой на дворі метелиця...».

¹⁰ ...Гете... був причетний до створення університету в Харкові.— Очевидно, П. Г. Тичина користувався працею російського дослідника С. Дуриліна «Русские писатели у Гете в Веймаре» (1932), де наведено документальні дані про підтримку Й.-В. Гете створення університету в Харкові, його участь у доборі професорів-європейців для цього новоутворюваного закладу, а також про обрання його у 1827 р. почесним членом Харківського університету.

¹¹ ...зачарований був піснею українською Пушкін...— О. С. Пушкін був добре обізнаний з українською народною піснею як слухач і як читач. Він зробив не менше 18 поїздок по Україні, побувавши у 124 її населених пунктах (Катеринослав, Кам'янка, Тульчин, Київ, Одеса та ін.), де міг чути живий голос народу. В його особистій бібліотеці збереглося видання «Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем» 1834 р., знав він і перше його видання пісень 1827 р. Крім того, відоме його захоплення «Вечерами на хуторе близ Диканьки» М. В. Гоголя, в яких широко використано українські народні пісні.

¹² ...після царського указу 1876 року...— Йдеться про так званий Емський акт 1876 р.— розпорядження царського уряду, підписане царем Олександром II в м. Емсі (Німеччина), про заборону ввозити на Україну з-за кордону українські книжки, друкувати українські переклади з інших мов, влаштовувати театральні вистави українською мовою.

¹³ Луї-Філіпп (1773—1850) — французький король, був посаджений на престол фінансовою і промисловою буржуазією після Липневої буржуазної революції 1830 р., яка повалила дворянсько-клерикальний режим династії Бурбонів і привела до встановлення Липневої монархії. Після Лютневої революції 1848 р. Луї-Філіпп був скинутий з престолу і втік до Англії.

¹⁴ ...драматичні твори Лесі Українки... із стародавньої Еллади, із стародавнього Риму.— Велика українська письменниця Леся Українка протягом усього життя цікавилась історією стародавньої Греції та Риму і написала кілька художніх творів на давні сюжети (найголовніші — «Іфігенія в Тавриді» (незакінчена драматична сцена), опубліковано 1899 р.; «Кассандра», опубліковано 1908 р., «Руфін і Прісцилла», опубліковано 1911 р., «Адвокат Мартіан», опубліковано 1913 р. та ін.).

¹⁵ «Треба взяти всю культуру, яку капіталізм залишив, і з неї побудувати соціалізм» — цитата з праці В. І. Леніна «Успіхи і труднощі Радянської влади» (1919; див.: *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 38, с. 52).

¹⁶ «Треба знайти нові таланти і приставити їх до роботи» — цитата з праці В. І. Леніна «Підсумки партійного тижня в Москві і наші завдання» (1919; див.: *Ленін В. І.* Повне збір. творів, т. 39, с. 220).

¹⁷ Заньковецька (справжнє прізвище Адасовська) Марія Костянтинівна (1854—1934) — видатна українська артистка, одна з основоположників українського професійного театру, народна артистка республіки (з 1922 р.).

¹⁸ Садовський (справжнє прізвище Тобілевич) Микола Карпович (1856—1933) — видатний український актор і режисер, один з основоположників дожовтневого українського театру. У 1916—1917 рр. П. Г. Тичина працював помічником хормейстера Українського театру М. К. Садовського.

¹⁹ С а к с а г а н с ь к и й (справжнє прізвище Тобілевич) Панас Карпович (1859—1940) — великий український актор і режисер, народний артист СРСР (з 1936 р.).

²⁰ М а р ' я н е н к о (справжнє прізвище Петлішенко) Іван Олександрович (1878—1962) — видатний український радянський актор, народний артист СРСР (з 1944 р.).

²¹ Р о м а н и ц ь к и й Борис Васильович (нар. 1891 р.) — український радянський актор і режисер, народний артист СРСР (з 1944 р.).

²² Б у ч м а Амвросій Максиміліанович (1891—1957) — видатний український актор, народний артист СРСР (з 1944 р.). У 1936—1956 рр.— актор і режисер Київського академічного українського драматичного театру імені Івана Франка. П. Г. Тичина присвятив йому вірш «Амвросій Бучма» (1941).

²³ У ж в і й Наталія Михайлівна (1898—1986) — українська радянська артистка, народна артистка СРСР (з 1944 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1973 р.). З 1936 р. працювала в Київському академічному українському театрі імені Івана Франка. П. Г. Тичина присвятив їй вірш «Наталя Ужвій» (1940).

²⁴ К р у ш е л ь н и ц ь к и й Мар'ян Михайлович (1897—1963) — український радянський актор, режисер, народний артист СРСР (з 1944 р.).

²⁵ С т е п е н к о Кирило Григорович (1882—1922) — видатний український композитор і диригент, музично-громадський діяч. У 1920 р. П. Г. Тичина був у складі його мандрівної капели (див. сьомий том цього видання).

²⁶ С т е п о в и й (справжнє прізвище Якименко) Яків Степанович (1883—1924) — видатний український композитор. Написав музику до вірша П. Г. Тичини «Арфами, арфами...». П. Г. Тичина був особисто знайомий з ним.

²⁷ С е н и ц я Павло Іванович (1879—1960) — український радянський композитор і фольклорист. Автор музичних творів на слова П. Г. Тичини.

²⁸ К о з и ц ь к и й Пилип Омелянович (1893—1960) — український радянський композитор і громадський діяч. Автор музичних творів на слова П. Г. Тичини.

²⁹ К о с е н к о Віктор Степанович (1896—1938) — видатний український радянський композитор. Автор музичних творів на слова П. Г. Тичини.

³⁰ Ч е р н я в с ь к и й Микола Федорович (1868—1946) — український радянський письменник.

³¹ С а м і й л е н к о Володимир Іванович (1864—1925) — український поет і перекладач. У 1915 р. під час хвороби П. Тичина жив у В. Самійленка в Добрянці (тепер Ріпкинський район Чернігівської області).

³² У к р а ї н с ь к а Радянська влада заснувала Академію наук і Академію мистецтв у Києві.— Створення АН УРСР формально було проголошено наприкінці 1918 р., а 11 лютого 1919 р. наказом Наркомату освіти УРСР було оголошено про початок роботи АН УРСР, до складу якої входило три відділи: історико-філологічний, фізико-математичний і соціально-економічний. Перший президент АН УРСР — академік В. І. Вернадський. Наприкінці 1919 р. у Києві було засновано Українську державну академію мистецтв, яка дала початок вищій художній освіті на Україні. У 1922 р. її було реорганізовано в Ки-

ївський інститут пластичних мистецтв, а у 1924 р. злито з Київським архітектурним інститутом і на їхній основі утворено Київський державний художній інститут (див.: Історія українського мистецтва у 6-ти т. К., УРЕ, 1967, т. 5, с. 12).

³³ Багалій Дмитро Іванович (1857—1932) — український історик, академік АН УРСР (з 1919 р.).

³⁴ Яворницький (Еварницький) Дмитро Іванович (1855—1940) — український історик, археолог, етнограф, академік АН УРСР (з 1929 р.).

³⁵ Корчак-Чепурківський Овксентій Васильович (1857—1947) — український радянський гігієніст і епідеміолог, академік АН УРСР (з 1921 р.).

³⁶ Заболотний — тут мається на увазі Данило Кирилович Заболотний (1866—1929) — видатний український радянський мікробіолог і епідеміолог, академік АН УРСР (з 1922 р.) та академік АН СРСР (з 1929 р.).

³⁷ Щербаківський Данило Михайлович (1877—1927) — український мистецтвознавець, автор праць з народного мистецтва.

³⁸ Нарбут Георгій Іванович (1886—1920) — український художник-графік.

³⁹ Кричевський Федір Григорович (1879—1947) — український радянський живописець і педагог, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1940 р.).

⁴⁰ Трохименко Карпо Дем'янович (1885—1979) — український радянський художник, професор Київського художнього інституту, народний художник УРСР (з 1944 р.).

⁴¹ Лозовський Олександр (Лесь; 1901—1922) — український художник-графік, учень Г. Нарбута. Оформляв збірки творів П. Тичини «Сонячні кларнети», «Плуг», «Замість сонетів і октав».

⁴² Страхов (справжнє прізвище Браславський) Адольф Йосипович (нар. 1896 р.) — український радянський художник-графік і скульптор, народний художник УРСР (з 1943 р.).

⁴³ Петрицький Анатолій Галактіонович (1895—1964) — український радянський художник, народний художник СРСР (з 1944 р.). Автор портрета П. Г. Тичини.

⁴⁴ ...художники фресками розмальовують Луцькі казарми.— У 1919 р. художники київської майстерні монументального живопису з ініціативи М. І. Подвойського розписали Луцькі казарми, що знаходилися на Лук'янівці (район м. Києва); фрески, на яких були зображені бойові епізоди і подвиги Червоної Армії, праця робітників і селян та ін., були знищені денікінцями (див. Історія Києва. К., «Наукова думка», 1985, т. 3, кн. 1, с. 130).

⁴⁵ ...оголосивши конкурс поетів...— 30 травня 1919 р. Всеукраїнський літературний комітет, що був утворений при Народному комісаріаті освіти УРСР, оголосив «Конкурс віршованих текстів революційного гімну». До складу журі входив П. Г. Тичина. Офіційним гімном було визнано «Інтернаціонал» у перекладі М. Вороного.

⁴⁶ «Пролеткульт» («Пролетарська культура») — пролетарські культурно-освітні організації, створені у вересні 1917 р. з метою організації руху мас за оволодіння новою, пролетарською культурою. Невірні ідейні засади та організаційні форми, відмова від класичної спадщини та ін. були піддані гострій критиці у про-

мові В. І. Леніна на III з'їзді РКСМ (1920) та в листі ЦК РКП(б) «Про пролеткульту» (1920). Хибні теоретичні настанови та безплідна практична діяльність привела до ліквідації організації «Пролеткульту».

⁴⁷ Центральна рада — контрреволюційний об'єднаний орган буржуазних і дрібнобуржуазних націоналістичних партій та організацій на Україні, виникла у березні 1917 р. і в листопаді 1917 р. тимчасово захопила владу, ставши одним із центрів загальноросійської контрреволюції. Після проголошення у грудні 1917 р. Української Радянської Республіки трудящі України з допомогою російського народу вигнали Центральну раду, яка, уклавши з австро-німецькими окупантами кабальну угоду, в березні 1918 р. повернулася до Києва. Переконавшись, що Центральна рада неспроможна придушити революційний рух на Україні, німецькі загарбники 29 квітня 1918 р. розігнали її.

⁴⁸ Люцифер — в християнстві одне з імен диявола, злого начала на землі.

⁴⁹ «На кремінь крицю — буде світ!»... — рядки з третього вірша В. Чумака без назви з циклу «Революція» (1919—1920). Перший рядок: «Не спочивайте: ще не час...».

⁵⁰ А третій із прокляттям» посилав «на перегній»... — П. Г. Тичина посилається на власний вірш «Ходять по квітах...» (1917) із збірки «Сонячні кларнети» (1918):

О лицарі безумного «лицарства»,
З прокляттям вас на перегній!

...велику роль на Україні відіграло видання творів Маркса — Енгельса — Леніна. — Твори К. Маркса і Ф. Енгельса в перекладі українською мовою почали виходити зразу ж після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. До Великої Вітчизняної війни видавалися як окремі праці кожного з цих авторів, так і написані спільно (див. *Багмут Й. А., Шморгун П. М.* Видання творів К. Маркса і Ф. Енгельса на Україні. Бібліографічний покажчик. Харків, 1965); за рішенням ЦК КП(б)У, 1926 року на Україні у 1928—1933 рр. було здійснено переклад творів В. І. Леніна з другого російського видання 1925—1932 рр. (вийшло 18 томів). Протягом 1935—1936 рр. українською мовою було здійснено нове видання в перекладі з третього російського видання. Воно складалось з 29 томів (друге і третє російські видання — 30 томів), оскільки матеріали, вміщені у 30-му, додатковому томі російського видання, було включено у відповідні томи українського видання (див.: *Багмут Й. А., Шморгун П. М.* Твори В. І. Леніна на Україні. К., 1960, та «Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894—1970). Бібліографічний покажчик». Харків, 1971).

⁵² Капела Стеценка... — від 8 вересня по 10 листопада 1920 р. П. Г. Тичина разом з Другою капелою Дніпросоюзу під керівництвом К. Стеценка подорожував по Правобережній Україні (див. сьомий том цього видання).

⁵³ «Думка» (Державна заслужена академічна капела Української РСР) — українська хорова капела. Створена у Києві на початку 20-х років ХХ ст. на основі хору консерваторії під назвою Державна українська маандрівна капела («Думка»).

⁵⁴ Верьовка Григорій Гурович (1895—1964) — український радянський композитор, хоровий диригент. Організатор і керівник

Державного народного хору УРСР. Друг П. Г. Тичини, автор музичних творів на його вірші.

⁵⁵ «Будинок нового світу» — театралізована композиція під назвою «Перший будинок нового світу», поставлена 11 травня 1921 р. в Оперному театрі імені Лібкнехта (Київ) (див.: *Терещенко М.* З далеких літ.— У кн.: *Співець нового світу.* Спогади про Павла Тичину, с. 56—61, та перший том цього видання).

⁵⁶ Ціцерон Марк Туллій (106—43 до н. е.) — давньоримський політичний діяч, оратор, філософ і письменник.

⁵⁷ Лукіан (близько 125 — після 180) — давньогрецький письменник-сатирик, автор діалогу «Прометей, або Кавказ», побудованого як захисна промова, спрямована проти Зевса в ім'я розуму та моралі.

⁵⁸ «Катафалк мистецтв» — одна із збірок літературного угруповання на Україні «Аспанфут» (Асоціація панфутуристів), що вийшла 1922 р.

⁵⁹ Лейпунський Олександр Ілліч (нар. 1903 р.) — радянський вчений фізик, академік АН УРСР (з 1934 р.), лауреат Ленінської премії 1960 р.

⁶⁰ Яворський Болеслав Леопольдович (1877—1942) — український і російський музикознавець, педагог, професор Київської консерваторії.

⁶¹ Забіла Наталя Львівна (1903—1985) — українська радянська письменниця, автор багатьох книжок для дітей.

⁶² Квітка Климент Васильович (1880—1953) — український радянський музикознавець і фольклорист. П. Г. Тичина згадує про нього у своїх щоденникових записах (див. 11-й том цього видання).

⁶³ Сенченко Іван Юхимович (1901—1975) — український радянський письменник, автор кількох розвідок про творчість П. Г. Тичини.

⁶⁴ Радіомовлення уперше заговорило на Україні! — У жовтні 1924 р. у Харкові було відкрито першу на Україні радіостанцію.

⁶⁵ Театр ім. Шевченка — йдеться про Харківський державний академічний український драматичний театр імені Т. Г. Шевченка, один із провідних драматичних театрів на Україні. Як театр «Березіль» на чолі з Лесем Курбасом був створений у 1922 р. у Києві. У 1926 р. переїхав до Харкова. З 1934 р. — сучасна назва.

⁶⁶ Театр ім. Франка — йдеться про Київський академічний український драматичний театр імені Івана Франка, один із провідних театрів на Україні. Заснований у 1920 р. у Вінниці, з 1926 р. працює в Києві.

⁶⁷ Харківський театр — йдеться або про Харківський героїчний театр (російський драматичний театр, створений у 1921 р. у Харкові. Існував два сезони. Літературною частиною завідував О. І. Вілецький), або про Харківський державний театр Революції (український драматичний театр, створений у Харкові у 1931 р., який у 1937 р. був об'єднаний з Харківським театром робітничої молоді).

⁶⁸ Театр Запорізький ім. Заньковецької — йдеться про Державний народний театр ім. М. Заньковецької, створений у 1922 р. в Києві як пересувний, що обслуговував промислові центри України, у 1930 р. переїхав на постійне місце роботи

до Запоріжжя, у 1944 р. його переведено до Львова. Тепер — Львівський український драматичний театр імені М. Заньковецької.

⁶⁹ «Музика» — український музичний журнал, виходив у Києві в 1923—1925 рр., у 1927 р. — у Києві та Харкові. У 1926 р. замість нього тимчасово виходила «Українська музична газета». У 1928—1970 р. мав різні назви. З 1970 р. виходить під назвою «Музика».

⁷⁰ ...відкрито було кобзарську школу. — Очевидно, П. Г. Тичина мав на увазі створену у 1921 р. Етнографічну комісію при АН УРСР, завданням якої було дослідження творчості радянських кобзарів, виявлення кобзарів і лірників та влаштування їхніх виступів.

⁷¹ Засновуються художні інститути в Одесі й Харкові. — Одеський художній інститут було засновано у 1922 р., у 1934 р. перетворено в Одеське державне художнє училище. Харківський художній інститут було засновано у 1927—1928 рр., з 1963 р. перетворено у Художньо-промисловий.

⁷² Виходить... «Коденська книга»... — «Коденську книгу судових розправ» (матеріали про Коліївщину) опубліковано у вид.: Український архів, 1934, т. 2. Названо книгу за місцем страти учасників Коліївщини (тепер село Кодня Житомирського району Житомирської області).

⁷³ ...робота О. Білецького «В майстерні художнього слова»... — працю О. І. Білецького «В мастерской художника слова» опубліковано 1923 р.

⁷⁴ ...банди Махна, Тютюнника... — Матся на увазі контрреволюційна збройна боротьба на Україні проти Радянської влади у 1918—1921 рр. анархістсько-куркульських банд, які були розгромлені Червоною Армією.

⁷⁵ ...в книзі Рильського «Крізь бурю й сніг». — Збірка віршів М. Т. Рильського вийшла у 1925 р.

⁷⁶ Образи громадянської війни... у творах Десняка, А. Шияна, К. Гордієнка, О. Кундзіча. — Йдеться про твори українських радянських письменників Олекси Десняка (справжнє ім'я та прізвище Олексій Гнатович Руденко, 1909—1942) «Десну перейшли батальйони» (1937), А. Шияна «Гроза» (1936), Костянтина Олексійовича Гордієнка (нар. 1899 р.) «Атака» (1931), О. Кундзіча «De facto» (1930).

⁷⁷ Темам боротьби молоді віддав увагу.. Юрій Смолич. — Ю. Смолич відобразив історію молодого покоління, що починало формуватись у роки Великої Жовтневої соціалістичної революції, в трилогії «Дитинство», «Наші тайни», «Вісімнадцятилітні» (1936—1938).

⁷⁸ Лорелея — за давніми німецькими переказами русалка, що жила в річці Рейн, її називали ще рейнською русалкою.

⁷⁹ Шовкуненко Олексій Олексійович (1884—1974) — український радянський художник, народний художник СРСР (з 1944 р.), академік Академії мистецтв СРСР (з 1947 р.). Друг П. Г. Тичини. П. Г. Тичина присвятив йому вірш «Перед картинами Олекси Шовкуненка». О. О. Шовкуненко написав портрет П. Г. Тичини, який зараз зберігається в квартирі-музеї поета. В статті йдеться про цикл акварелей «Дніпрелъстан» (1930—1932).

⁸⁰ Литвиненко-Вольгемут Марія Іванівна (1892—1966) — українська радянська співачка, педагог, народна артистка

СРСР (з 1936 р.), одна з фундаторів українського радянського оперного театру.

⁸¹ Петрусенко Оксана Андріївна (1900—1940) — українська радянська співачка, народна артистка УРСР (з 1939 р.).

⁸² Гайдай Зоя Михайлівна (1902—1965) — українська радянська співачка, народна артистка СРСР (з 1944 р.).

⁸³ Паторжинський Іван Сергійович (1896—1960) — український радянський співак, народний артист СРСР (з 1944 р.).

⁸⁴ Ропська Олександра Дмитрівна (1897—1957) — українська радянська співачка, народна артистка УРСР (з 1941 р.).

⁸⁵ Крім класичних опер — «Тараса Бульби», «Запорожця за Дунаєм» і «Наталки Полтавки»... — Маються на увазі опери М. В. Лисенка та С. С. Гулака-Артемовського.

⁸⁶ Лятошинський Борис Миколайович (1895—1968) — український радянський композитор. Оперу «Щорс» написав 1938 р. (друга редакція — «Полководець», 1948).

⁸⁷ Йориш Володимир Якович (1899—1945) — український радянський композитор. Автор опери «Шевченко» («Поетова доля»; 1940).

⁸⁸ Чижко Олесь (Олександр) Семенович (нар. 1905 р.) — український та російський радянський композитор і оперний співак. Автор опери «Броненосець «Потьомкін» (1937, друга редакція — 1955).

⁸⁹ Данькевич Костянтин Федорович (1905—1984) — український радянський композитор, народний артист СРСР (з 1954 р.), автор музики до балету «Лілея» (1939).

⁹⁰ Мамонтов Яків Андрійович (1888—1940) — український радянський письменник і драматург, театрознавець і педагог.

⁹¹ Дніпровський Іван Данилович (1895—1934) — український радянський письменник, поет і драматург.

⁹² Суходольський Володимир Олексійович (1889—1962) — український радянський драматург.

⁹³ Мокрієв Юрій Олексійович (нар. 1901 р.) — український радянський письменник і драматург.

⁹⁴ Луначарський Анатолій Васильович (1875—1933) — видатний радянський і партійний діяч, літературний критик і письменник. Залишив праці про Т. Г. Шевченка («Великий народний поет», 1911, надруковано 1942 р., «Шевченко і Драгоманов», 1914), а також писав про твори М. Коцюбинського, Лесі Українки, Миколи Куліша та ін.

⁹⁵ ...Анрі Барбюс під час свого перебування в Харкові. — А. Барбюс приїздив до Харкова у жовтні 1927 р. (див. газ. «Комуніст», 1927, 4 жовтня). У нотатках П. Тичина записав: «Такий я радий був, коли з Барбюсом познайомився в Харкові в 1927 р.» (Тичина Павло. Із щоденникових записів, с. 380).

⁹⁶ Гартман — очевидно, Николай Гартман (1882—1950), німецький філософ-ідеаліст, який висунув теорію про незмінні, ідеальні за своєю природою «етичні цінності». У своїх поглядах виступав за нейтралітет, за яким крилася упередженість проти соціалізму.

⁹⁷ Калінович Михайло Якович (1888—1949) — український радянський мовознавець, академік АН УРСР (з 1939 р.), автор праць з загального та українського мовознавства, лексикографії,

літератури. У вересні 1940 р. відпочивав разом з П. Г. Тичиною у Кисловодську.

⁹⁸ Попов Павло Миколайович (1890—1971) — український радянський літературознавець, фольклорист, член-кореспондент АН УРСР (з 1939 р.), автор багатьох праць з історії літератури, друкарства, мистецтва і фольклору.

⁹⁹ Шаховський Семен Михайлович (1909—1984) — український радянський літературознавець, автор праць з історії дожовтневої та радянської літератури, про життя і творчість П. Г. Тичини.

¹⁰⁰ Стебун Ілля Ісакович (нар. 1911 р.) — український радянський літературознавець, педагог, дослідник історії української літератури та мистецтва.

¹⁰¹ Ключчя Андрій Васильович (нар. 1905 р.) — український радянський письменник та критик, автор праць з української радянської літератури.

¹⁰² Соколов Юрій Матвійович (1889—1941) — російський і український радянський фольклорист, академік АН УРСР (з 1939 р.), дослідник російсько-українських літературних зв'язків, автор праць з літературознавства.

¹⁰³ Грінченко Микола Олексійович (1888—1942) — український радянський музикознавець, дослідник українського музичного фольклору, історії української музики.

¹⁰⁴ Павлій Павло Данилович (нар. 1912 р.) — український радянський фольклорист.

¹⁰⁵ Лавров Федір Іванович (1903—1980) — український радянський фольклорист. Автор статті «П. Г. Тичина про народних співців» (1961).

¹⁰⁶ Родіна Марія Савівна (нар. 1901 р.) — український радянський фольклорист.

¹⁰⁷ Літературознавці підготували до друку 10 томів творів Шевченка і 25 томів Івана Франка! — Йдеться про видання «Повна збірка творів» Т. Г. Шевченка (редакційна колегія: О. Є. Корнійчук, П. Г. Тичина, М. Т. Рильський, Ф. А. Редько, Д. Д. Кошиця, С. І. Маслов, О. І. Білецький, П. М. Попов, М. В. Гешпенер), що його готував у передвоєнні роки Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. Два томи вийшло у 1939 р., решта протягом 1949—1964 рр. У 1940 р. АН УРСР почала підготовку видання творів І. Франка у 25-ти томах; було складено проспект, і у 1941 р. вийшли 2 та 12 томи. Напад німецько-фашистських загарбників припинив розпочату роботу, відновлену тільки у повоєнні роки.

¹⁰⁸ Воблій Костянтин Григорович (1876—1947) — український радянський економіст і географ, академік АН УРСР (з 1919 р.), віце-президент АН УРСР (у 1928—1930 рр.). Будучи студентом Комерційного інституту, П. Г. Тичина слухав його лекції.

¹⁰⁹ «Партія веде!» — гасло, висунуте самим П. Г. Тичиною у вірші під такою назвою.

¹¹⁰ Качура Яків Дем'янович (1897—1943) — український радянський письменник. Повість «Іван Богун» вийшла 1940 р.

¹¹¹ Кучер Василь Степанович (1911—1967) — український радянський письменник. Роман «Устим Кармалюк» вийшов 1940 р.

¹¹² Смілянський Леонід Іванович (1904—1966) — україн-

ський радянський письменник. Повість «Михайло Коцюбинський» вийшла 1940 р.

¹¹³ Шульга Ілля Максимович (1878—1938) — український радянський художник.

¹¹⁴ Шаронов Михайло Андрійович (1881—1957) — український радянський художник і педагог.

¹¹⁵ Шовкопляс Юрій Юрійович (нар. 1903 р.) — український радянський письменник.

¹¹⁶ Іваненко Оксана Дмитрівна (нар. 1906 р.) — українська радянська письменниця.

¹¹⁷ Зоболотний Володимир Гнатович (1898—1962) — видатний український архітектор, президент Академії архітектури УРСР (1945—1956).

¹¹⁸ Коляда Микола Терентійович (1907—1935) — український радянський композитор.

¹¹⁹ ...подорож українських артистів балету до Англії...— Влітку 1935 р. група провідних артистів балету Київського театру опери та балету з великим успіхом виступала у Лондоні на Міжнародному фестивалі народного танцю.

¹²⁰ ...подорож капели «Думка» до Парижа...— Подорож відбулася у 1928 р.

¹²¹ ...із Ошера Шварцмана...— Збірка поезій О. Шварцмана у перекладах українською мовою П. Г. Тичини вийшла у 1938 р.

¹²² ...переклади Т. Масенка із Янки Купали.— Т. Масенку належать переклади віршів Янки Купали «Хлопчик і льотчик», «Пісня і казка» та ін.

¹²³ Вишеславський Леонід Миколайович (нар. 1914 р.) — російський радянський поет. Живе і працює на Україні.

¹²⁴ Городської Яків Зіновійович (1898—1966) — російський радянський поет. Жив і працював на Україні.

¹²⁵ Скоморовський Рафаїл Соломонович (1899—1962) — російський радянський письменник. Автор статей про П. Г. Тичину. Жив і працював на Україні.

¹²⁶ Тардов Михайло Семенович (1892—1948) — російський радянський письменник. Жив і працював на Україні.

¹²⁷ Юрезанський (справжнє прізвище — Ніс) Володимир Тимофійович (1880—1957) — російський радянський письменник. Деякий час жив і працював на Україні.

¹²⁸ Гордєєв Семен Мойсейович (нар. 1902 р.) — російський радянський поет. Живе і працює на Україні.

¹²⁹ Стражеско Микола Дмитрович (1876—1952) — український радянський лікар терапевт, академік АН СРСР (з 1943 р.), академік АН УРСР (з 1934 р.), дійсний член Академії медичних наук СРСР (з 1941 р.). Герой Соціалістичної Праці (з 1947 р.).

¹³⁰ Філатов Володимир Петрович (1875—1956) — український радянський лікар офтальмолог, академік АН УРСР. (з 1939 р.), дійсний член Академії медичних наук СРСР (з 1944 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1950 р.).

¹³¹ Пагон Євген Оскарович (1870—1953) — видатний український радянський вчений у галузі електрзварювання і мостобудування, академік АН УРСР (з 1929 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1943 р.).

¹³² Крилов Микола Митрофанович (1879—1955) — український радянський вчений математик, академік АН УРСР (з 1922 р.)

і АН СРСР (з 1929 р.). Основні праці стосуються математичної фізики і нелінійної механіки.

¹³³ Гришко Микола Миколайович (1901—1964) — український радянський вчений ботанік, академік АН УРСР (з 1939 р.). Автор праць, присвячених питанням генетики, селекції, акліматизації рослин.

¹³⁴ Соколовський Олексій Никанорович (1884—1959) — український радянський ґрунтознавець, академік АН УРСР (з 1929 р.), дійсний член ВАСГНІЛ (з 1935 р.). Автор праць, присвячених вивченню фізичних властивостей ґрунту.

¹³⁵ Леонтович Олександр Васильович (1869—1943) — український радянський фізіолог та нейрогістолог, академік АН УРСР (з 1929 р.).

¹³⁶ Сельський Володимир Олександрович (1883—1951) — український радянський геофізик і геолог, академік АН УРСР (з 1939 р.). Автор праць з прикладної і теоретичної геофізики, проблем нафтоносності території України.

¹³⁷ Птуха Михайло Васильович (1884—1961) — український радянський економіст, статистик, академік АН УРСР (з 1920 р.), член-кореспондент АН СРСР (з 1943 р.).

¹³⁸ Яснопольський Леонід Миколайович (1873—1957) — радянський економіст, академік АН УРСР (з 1925 р.). Автор праць з питань розвитку продуктивних сил СРСР, зокрема УРСР.

¹³⁹ Проскура Георгій Федорович (1876—1958) — український радянський вчений у галузі гідромашинобудування і гідромеханіки, академік АН УРСР (з 1929 р.).

¹⁴⁰ Кіпріанов Андрій Іванович (1896—1972) — український радянський хімік, академік АН УРСР (з 1945 р.).

¹⁴¹ Іщенко Іван Миколайович (нар. 1891 р.) — український радянський хірург, член-кореспондент АН УРСР (з 1945 р.).

¹⁴² «Залізом, і димом, і кров'ю, і пилом...» — Цитується строфа з вірша М. П. Бажана «Вітер зі Сходу» із циклу «Сталінградський зошит» (1942). Другий рядок в оригіналі звучить так: «Ти пахнеш і дишаєш, вітер зі Сходу!»

¹⁴³ ...Устами публіциста Джона Фута... — 23 жовтня 1942 р. газета «Комуніст» подала кореспонденцію з Москви під назвою «Джон Фут про українську літературу», в якій повідомлялось, що в 33-му томі збірника «Демос» (1942) надруковано велику статтю Д. Фута про сучасну художню літературу народів СРСР. Тут розглянуто і творчість українських радянських письменників П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, П. Панча та О. Кобилянської.

¹⁴⁴ Будников Петро Петрович (1885—1968) — український і російський вчений хімік, академік АН УРСР (з 1939 р.), член-кореспондент АН СРСР (з 1939 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1965 р.).

¹⁴⁵ Чернишов Борис Сидорович (1888—1950) — український радянський геолог і палеонтолог, академік АН УРСР (з 1939 р.).

¹⁴⁶ Сапегін Андрій Опанасович (1883—1946) — український радянський селекціонер, академік АН УРСР (з 1929 р.).

¹⁴⁷ Петровський Микола Неонович (1894—1951) — український радянський історик, член-кореспондент АН УРСР (з 1945 р.), автор згаданої П. Г. Тичиною монографії «Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648—1654)» (1940).

¹⁴⁸ ...Інститут історії підготував до друку книгу «Українська культура».— Таке повідомлення опублікувала газета «Комуніст», 1942, 6 жовтня.

¹⁴⁹ Лисенко Михайло Григорович (1906—1972) — український радянський скульптор, народний художник СРСР (з 1963 р.), дійсний член Академії мистецтв СРСР (з 1970 р.).

¹⁵⁰ Муравін Лев Давидович (нар. 1906 р.) — український радянський художник, скульптор, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1943 р.).

¹⁵¹ Мучник Леопід Овсійович (1896—1965) — український радянський художник.

¹⁵² Касіян Василь Ілліч (1896—1976) — український радянський графік, народний художник СРСР (з 1944 р.), академік Академії мистецтв СРСР (з 1947 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1974 р.).

¹⁵³ Дерегус Михайло Георгійович (нар. 1904 р.) — український радянський живописець, графік, народний художник СРСР (з 1963 р.), член-кореспондент Академії мистецтв СРСР (з 1958 р.).

¹⁵⁴ ...опера Козицького на башкирську тему...— Йдеться про оперу «За Батьківщину» на лібретто башкирських письменників С. Кудаша та Х. Ібрагімова.

¹⁵⁵ Скорульський Михайло Адамович (1887—1950) — український радянський композитор, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1947 р.).

¹⁵⁶ Дмитерко Любомир Дмитрович (1911—1985) — український радянський письменник.

¹⁵⁷ Собко Вадим Миколайович (1912—1981) — український радянський письменник.

¹⁵⁸ Швець Василь Степанович (нар. 1918 р.) — український радянський поет. В роки Великої Вітчизняної війни листувався з П. Г. Тичиною. Йому належать спогади про поета «Школа» в книзі «Співець єдиної родини» (1984). П. Г. Тичина згадує В. Швеця у щоденникових записах (с. 170).

¹⁵⁹ Лісняк Василь Андрійович (1908—1963) — український радянський поет. У роки Великої Вітчизняної війни П. Г. Тичина листувався з ним, коли він перебував на фронті, надсилав йому книги і газети (див.: *Тичина Павло*. Із щоденникових записів, с. 134).

¹⁶⁰ Трублаїні (справжнє прізвище — Трублаєвський) Микола Петрович (1907—1941) — український радянський письменник.

¹⁶¹ Владко Володимир Миколайович (нар. 1900 р.) — український радянський письменник.

¹⁶² Сердюк Олександр Іванович (нар. 1900 р.) — український радянський актор, народний артист СРСР (з 1943 р.).

¹⁶³ Масленникова Ірина Іванівна (нар. 1918 р.) — радянська співачка, у 1941—1943 рр.— солістка Державного оперного театру імені Т. Г. Шевченка, народна артистка РРФСР (з 1957 р.).

¹⁶⁴ Ватуля Олексій Михайлович (1891—1955) — український радянський актор, народний артист УРСР (з 1940 р.). Працював у Київському державному українському театрі імені І. Франка, один із його фундаторів.

¹⁶⁵ Шумський (справжнє прізвище — Шомін) Юрій Васильович (1887—1954) — український радянський актор, народний артист СРСР (з 1944 р.). У 1934—1954 рр. працював у Київському державному українському театрі імені І. Франка.

¹⁶⁶ Робсон Поль (1898—1976) — американський співак, драматичний актор, громадський діяч. Лауреат Міжнародної премії Миру 1950 р., Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» 1952 р.

¹⁶⁷ Іхсан (справжнє прізвище Іхсанов) Ахтям Сулейманович (нар. 1908 р.) — башкирський радянський поет і перекладач.

¹⁶⁸ Нігматі Рашит Нігматулінович (1909—1959) — башкирський радянський письменник, перекладач творів Т. Г. Шевченка. Разом з С. Кудашем написав статтю «Дружба», присвячену науковим розвідкам П. Тичини про башкирських письменників (див. газ. «Література і мистецтво», 1943, 30 липня). Дружба башкирського і українського народів відтворена в поемі Р. Нігматі «Більшовик», у віршах «Україна», «Ми стоїмо за мир».

¹⁶⁹ Головатий Ферапонт Петрович (1890—1951) — один з ініціаторів всенародного патріотичного руху по збиранню коштів у фонд Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни. На його кошти було збудовано два бойових літаки. Герой Соціалістичної Праці (з 1947 р.).

¹⁷⁰ ...відрахування коштів на колону «За Радянську Україну». — Звернення робітників та інженерно-технічних працівників ливарного цеху найстарішого українського заводу «Серп і молот» «Збудуємо танкову колону» було опубліковано в центральних газетах напередодні Жовтневих свят 1942 р. і знайшло велику підтримку всього радянського народу (див. газ. «Література і мистецтво», 1942, 5, 20 листопада та ін.).

¹⁷¹ «В нас клятва єдина і воля єдина...» — Цитується вірш М. Бажана «Клятва» (1941).

Д. Е. ТАМАРЧЕНКО.
ТВОРЧЕСТВО ТАРАСА ШЕВЧЕНКО И РУССКАЯ
РЕВОЛЮЦИОННО-ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ ЛИТЕРАТУРА
(ДИССЕРТАЦИЯ, 1942)

Друкуються вперше за чорновим автографом (ф. 464, № 3255).

¹ Тамарченко Давид Овсійович (1907—1957) — російський і український радянський літературознавець, автор кількох праць, пов'язаних з життям і творчістю Т. Г. Шевченка («Проза Шевченка», 1943; «Сатира в прозі Т. Г. Шевченка і російська революційно-демократична література», 1944; «Творчість Тараса Шевченка і російська революційно-демократична література», 1944; та ін.).

² Федотов Павло Андрійович (1815—1852) — видатний російський художник, академік Петербурзької Академії мистецтв (з 1849 р.), зачинатель критичного реалізму в російському образотворчому мистецтві. Творчість П. А. Федотова високо цінував Т. Г. Шевченко, зустрічався з ним у 40-х роках на заняттях у рисувальному класі та на іспитах в Академії мистецтв. Трагічну смерть свого героя у будинку для душевно хворих. Зберігся також запис Т. Г. Шевченка про П. Федотова у щоденнику 26 червня 1857 р.

³ ...распространялось мнение... — Йдеться про «Воспоминания о Шевченко» (1875) І. С. Тургенева, в яких російський письменник помилково вважав, що «Гоголь был ему лишь поверхностно известен».

⁴ Бронський Андрій Васильович (1910—1942) український радянський літературознавець, автор праць про Т. Г. Шевченка. Загинув на фронті в роки Великої Вітчизняної війни.

⁵ Нович (справжнє прізвище Файнштейн) Іоанн Савелійович (нар. 1906 р.) — російський радянський літературознавець і критик.

⁶ Лаврецький (справжнє прізвище Френкель) Йосиф Мойсейович (1893—1964) — російський радянський літературознавець.

⁷ ...о «любви, тоскоющей вследствие отсутствия революционности в массах великорусского населения»...—Цитується праця В. І. Леніна «Про національну гордість великоросів» (1914; див. *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 26, с. 98).

⁸ «...заснула Україна...» — Цитуються рядки з вірша Т. Г. Шевченка «Чигирине, Чигирине...» (1844).

⁹ Холодний Яр — урочище в лісі в Чигиринському районі Черкаської області. Виступом з Холодного Яру гайдамацького загону на чолі з М. Залізняком у 1768 р. почалося народне повстання Коліївщина. Т. Г. Шевченко бував у Холодному Яру в 1843 та 1845 рр. Це урочище він оспівав у поезії «Холодний Яр» (1845).

¹⁰ «Большевик» — теоретичний і політичний журнал ЦК ВКП(б); під цією назвою виходив у 1924—1952 рр. У листопаді 1952 р. перейменованій на «Комуніст».

¹¹ Єрмілов Володимир Володимирович (нар. 1904 р.) — російський радянський літературознавець і критик. П. Г. Тичина мав на увазі його статтю «Из дневника великого русского писателя Ф. М. Достоевского», надруковану в газ. «Литература и искусство», 1942, 5 вересня. Йому належить стаття «Поэзия Павла Тычины» (1939).

¹² «Литература и искусство» — таку назву в роки Великої Вітчизняної війни (у період з 1942 по 1944 р.) мала «Литературная газета», яка була об'єднана з газетою «Советское искусство».

¹³ Підгайний Леонід Єрофійович (1899—1950) — український радянський літературознавець, автор праць про М. Коцюбинського, І. Франка, Лесю Українку та ін. Йому належить також кілька статей про творчість П. Г. Тичини.

¹⁴ «Радянська література» — первісна назва журналу «Вітчизна», що почав виходити у Харкові з 1933 р. В роки Великої Вітчизняної війни мав назву «Українська література», з січня 1944 р. виходить під сучасною назвою.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

Вперше надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1943, 30 березня.

Статтю присвячено присудженню у 1943 р. М. Т. Рильському Державної премії СРСР за збірки віршів «Слово про рідну матір», «Світова зоря», «За рідну землю».

Датується і подається за першодруком. Вірш «Пісня радянського народу» — за останньою авторською редакцією.

¹ Міцкевич Адам Бернард (1798—1855) — великий польський поет і діяч національно-визвольного руху.

² Словацький Юліуш (1809—1849) — великий польський поет-демократ.

³ Шопен Фридерик Францішек (1810—1849) — великий польський композитор і піаніст.

⁴ Коперник Міколай (1473—1543) — великий польський астроном.

⁵ Костюшко (Косцюшко) Тадеуш (1746—1817) — видатний діяч польського національно-визвольного руху, очолив польське визвольне повстання у 1794 р.

⁶ Домбровський Ярослав (1836—1871) — польський революційний демократ, військовий діяч; був головним командуючим збройними силами Паризької комуни, загинув на барикадах.

ТРЕМТІТЬ, СУПОСТАТИ!

Вперше надруковано у зб. *Тичина Павло*. Творча сила народу, 1943, с. 82—88.

У відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 138, № 20) зберігся недатований чорновий автограф з численними виправленнями, дописками, викресленнями. Текст майже ідентичний з надрукованим у п'ятому томі.

У зауваженнях П. Г. Тичини до п'ятого тому з приводу цієї статті є така дописка: «Вся доповідь про силу гніву Тараса Шевченка» (ф. 464, № 3353).

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 349—356.

¹ «А чією кров'ю // Ота земля напосна...» — рядки з твору Т. Г. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...» (1845).

² Палій Семен Пилипович (справжнє прізвище — Гурко; 40-ві роки XVII ст.—1710) — фастівський (білоцерківський) полковник, очолював визвольну боротьбу селянства і козацтва Правобережної України проти шляхетської Польщі та турецько-татарських агресорів.

³ Микола II (1868—1918) — останній російський імператор (1894—1917), провадив авантюристську зовнішню політику, втягнувши країну в імперіалістичні війни, посилив національно-колоніальне гноблення народів Російської імперії. Зрікся престолу внаслідок перемоги Лютневої революції 1917 р.

⁴ Скоропадський Павло Петрович (1873—1945) — царський генерал, поміщик, монархіст. 29 квітня 1918 р. на інспенізованому німецькими окупантами так званому «з'їзді хліборобів» проголошений гетьманом України. Внаслідок революційної боротьби трудящих 14 грудня 1918 р. уряд Скоропадського було повалено, а сам він утік до Німеччини, де вів антирадянську діяльність.

⁵ Ріббентроп Іоахім (1893—1946) — один із головних німецько-фашистських воєнних злочинців. Страчений за вироком Міжнародного військового трибуналу у Нюрнберзі.

⁶ Плоткін Григорій Давидович (1917—1986) — український радянський письменник. Вірш «Кобзарєва помста» надрукований у газ. «Комуніст», 1942, 16 жовтня.

⁷ Великі Луки — місто у Псковській області, зруйноване німецько-фашистськими загарбниками.

⁸ Лебедин — місто в Сумській області (до революції повітове місто Харківської губернії). Т. Г. Шевченко побував тут у червні 1859 р.

⁹ Севськ — місто в Брянській області. Т. Г. Шевченко проїздив через нього наприкінці серпня — на початку вересня 1859 р.

(див.: «Киевская старина», 1887, кн. 11). У відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка (ф. 1, № 467) зберігається подорожна, видана на ім'я Т. Шевченка від м. Сєвська до м. Кром 26 серпня 1859 р.

¹⁰ Александров Георгій Федорович (1908—1961) — радянський філософ, академік АН СРСР (з 1946 р.). Його доповідь, виголошену на загальних зборах Академії наук СРСР 4 травня 1942 р., було опубліковано в газ. «Правда, 1942, 5 травня, під назвою «Вітчизняна війна радянського народу і завдання суспільних наук».

¹¹ «І на оновленій землі...» — цитата з вірша Т. Г. Шевченка «І Архімед, і Галілей...» (1860).

[ВИСТУП НА ВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ М. Т. РИЛЬСЬКОМУ]

Друкується вперше за чорновим, без назви, недатованим автографом (ф. 464, № 3621).

Початок цього виступу і початок статті «Література великої битви» збігаються.

Вечір, присвячений М. Т. Рильському, відбувся в Уфимському будинку Червоної Армії 15 квітня 1943 р. На цій підставі виступ датується серединою квітня 1943 р.

[ВИСТУП НА ЗАСІДАННІ
ВІДДІЛУ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ АН УРСР,
ПРИСВЯЧЕНОМУ ПОЕМІ САЙФІ КУДАША
«ЛЕНІН І БОЄЦЬ»]

Вперше під редакційною назвою «„Ленін і боєць“. Поема Сайфі Кудаша» надруковано в газ. «Літературна Україна», 1970, 16 жовтня.

В архіві (ф. 464, № 3620) зберігається недатований чорновий автограф без назви. На звороті другого аркуша записано варіант виступу на засіданні, присвяченому башкирському поетові:

«Товариші! Поема „Ленін і боєць“, яку сьогодні має зачитати нам в оригіналі Сайфі Кудаш, являє собою великий інтерес. Вона є немовби підсумком того, що дав видатний поет башкирського народу за останні два роки. За останні два роки, роки Вітчизняної війни, Сайфі Кудаш велику проявив творчу діяльність: він дав кілька збірників поезій на оборонну тему, він написав багато статей, рецензій, висловлювань, заміток».

Знайомство П. Г. Тичини з Сайфі Кудашем почалося в Уфі в липні 1941 р. і тривало до останніх днів його життя. У 1943 р. Сайфі Кудаш написав баладу «Ленін і боєць», перекладену українською мовою співробітницею Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР Анфісою Йосипівною Ряппо (1889—1973).

Про засідання відділу художньої літератури АН УРСР, присвячене поемі Сайфі Кудаша «Ленін і боєць», 30 квітня 1943 р. повідомляла газета «Література і мистецтво». На цій підставі виступ П. Г. Тичини можна датувати квітнем 1943 р. Автограф № 3620, очевидно, є чернеткою цього виступу.

Подається за чорновим автографом № 3620 (з незначним скороченням).

¹ ...написання нової книги із життя червоних бійців... — Йдеться про збірку віршів С. Кудаша «Любовь и нена-

висть» (1942, російською мовою), присвячену героїзму радянських воїнів на фронтах Великої Вітчизняної війни.

² ...окрему розвідку критичного чи науково-дослідчого характеру...— П. Г. Тичина знав про наукову роботу А. Й. Ряпо, працю якої «Сайфі Кудаш в українських перекладах» пізніше було опубліковано в журн. «Радянське літературознавство», 1948, № 9.

³ «Василий Теркин» — поема Олександра Трифоновича Твардовського (1910—1971), в якій радянський поет створив образ бійця-визволителя. Твір закінчено у 1945 р.

⁴ На творчій нараді у Спілці радянських письменників СРСР...— Нарада відбулась 24—29 березня 1943 р.

ГЕТЬ БРУДНІ РУКИ ВІД УКРАЇНИ!

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1943, 16 травня, та в інших періодичних виданнях українською та російською мовами (російська назва — «Прочь грязные руки от Украины!»).

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 357—363.

¹ ...«вогнистим видом засіяти» — перефразовані слова із вступу до поеми «Мойсей» (1905) І. Я. Франка («Та прийде час, і ти огнистим видом // Засяєш у народів вольних колі...»).

² Золота Орда — феодальна держава у XIII—XV ст. на території Середньої Азії і Східної Європи, створена монголо-татарськими завойовниками на чолі з ханом Батисем на загарбаних ними землях.

³ Квіслінгська кліка — члени норвезької фашистської партії «Національного об'єднання», заснованої у 1933 р. військовим міністром В. Квіслінгом, якого в 1945 р. було розстріляно за співробітництво з німецькими фашистами й розправу з норвезькими патріотами.

⁴ Острозький Федір Данилович — луцький староста, у першій половині XV ст. відвоював у поляків Поділля і Волинь.

НЕЗБОРИМІ ДУХ І СИЛА НАШОГО НАРОДУ

Вперше надруковано російською мовою в газ. «Советская Украина», 1943, 4 червня; українською мовою в кн.: Україна була і буде радянською, Укрвидав ЦК КП(б)У, 1943, с. 27—30.

В архіві зберігся недатований машинопис статті, без назви, з виправленнями невідомою рукою (ф. 464, № 3789).

Датується за першодруком.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 364—369.

¹ Молодчий Олександр Гнатович (нар. 1920 р.) — радянський військовий діяч, генерал-лейтенант авіації, двічі Герой Радянського Союзу (1941, 1942).

² ...український рицар Байда Вишневецький...— Йдеться про Дмитра Івановича Вишневецького (?—1563), українського магната, князя, який героїчно боровся проти турецько-татарської навали. Потрапивши у 1563 р. у полон, був страчений турецьким султаном. В українських народних переказах образ Д. І. Вишневецького інколи пов'язується з героєм однієї з найпоширеніших

українських народних пісень «У Цареграді на риночку» («Пісня про Байдю»), рядки з якої в одному із варіантів цитує П. Г. Тичина.

ПРИВЕТСТВИЕ САЙФИ КУДАШУ
В СВЯЗИ С ТРИДЦАТИЛЕТИЕМ ТВОРЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ]

Вперше в перекладі українською мовою під редакційною назвою «Слово до Сайфі Кудаша» надруковано у кн.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 197—200.

В архіві зберігся недатований, без назви, автограф на 11-ти сторінках (бракує дев'ятої сторінки) російською мовою (ф. 464, № 3618) та машинопис пізнішого часу російською та українською мовами (тексти повні; ф. 464, № 3619).

Про вечір, присвячений тридцятиріччю творчої діяльності Сайфі Кудаша, на якому від Академії наук УРСР виступив П. Г. Тичина, 30 червня 1943 р. повідомила газета «Література і мистецтво». На цій підставі привітання можна датувати червнем 1943 р.

Подається за автографом № 3618 під редакційною назвою з незначним скороченням, відсутня в автографі сторінка — за машинописом № 3619.

¹ «С тобой, Украина, мой Башкортостан...» — Тут і далі П. Г. Тичина цитує вірш С. Кудаша «Ночные думы» (1942), що був опублікований у збірці «Любовь и ненависть» (Уфа, 1942, с. 25—29).

СВЯТО ЗОЛОТЕ

Вперше українською мовою надруковано в газ. «Радянська Україна», 1943, 24 серпня; російською мовою під назвами: «Наш праздник» — в газ. «Красная звезда», 1943, 24 серпня; «Праздник золотой» — в газ. «Советская Украина», 1943, 24 серпня; «Радость победы» — в газ. «Правда», 1943, 26 серпня.

В архіві зберігся недатований, без назви, автограф (ф. 464, № 2853). Між автографом і друкowanими текстами є незначні стилістичні відмінності.

Датується за першодруком.

Подається за газ. «Радянська Україна».

¹ ...сьогодні я дізнався, що Харків знову наш.— Харків було остаточно звільнено від німецько-фашистських загарбників 23 серпня 1943 р.

² ...місто Григорія Сковороди, Квітки-Основ'яненка, Соленика, Потебні...— Життя цих діячів української культури було тісно пов'язане з Харковом і Харківщиною. Г. Сковорода у 1759—1769 рр. викладав у Харківському колегіумі; Г. Квітка-Основ'яненко прожив у Харкові все життя; видатний український актор Карпо Соленик з початку 30-х років до смерті у 1851 р. переважно грав у Харківському театрі; видатний український і російський філолог Олександр Опайасович Потебня був професором Харківського університету з 1875 р.

³ Харків — друга столиця Радянської України...— До 1934 р. Харків був столицею УРСР.

Вперше під назвою «Вічної хвали від нас він достоїн» надруковано в газ. «Радянська Україна», 1943, 19 жовтня.

В архіві зберігся машинопис статті (ф. 464, № 2855).

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 370—371.

¹ ...Укази Президії Верховної Ради СРСР про заснування ордена Богдана Хмельницького і про перейменування міста Переяслав в місто Переяслав-Хмельницький.— В газ. «Радянська Україна» Укази було опубліковано 12 та 13 жовтня 1943 р.

² ...Богдана Хмельницького... знає... з творів Шевченка, Гоголя, Старицького.— Про Богдана Хмельницького і події, пов'язані з його іменем, Т. Г. Шевченко писав у багатьох творах як поет і як художник; М. В. Гоголь згадує Богдана Хмельницького у «Заметках о казаках» (1839), «Материалах об издании истории Украины» (1834) та ін. М. П. Старицькому належать твори «Облога Буші (історична повість з часів Хмельниччини)» (1894—1895), «Перед бурей (історический роман из времен Хмельниччины)» (1897), «Богдан Хмельницький. Історична драма» (1897) та ін.

³ ...слова з стародавньої нашої драми... про Богдана...— Очевидно, П. Тичина цитує у власному перекладі рядки з заключної частини з драми «Милость божия, Украину от неудоб носимых обид людских чрез Богдана Зиновия Хмельницкого, преславного войск запорожских гетмана свободившая, и дарованными ему над ляхами победами возвеличившая, на незабвенную толиких его щедрот память репрезентованная в школах киевских 1728 лета» (надруковано М. О. Максимовичем у Москві 1858 р.).

В оригіналі наведені рядки звучать так:

Вечной похвалы от нас есть достоин,
Храбрый на земли и на море воин
Войск Запорожских, Хмельницкий
старейший...

ЧЕРЕЗ ЗОЛОТІ ВОРОТА ПЕРЕМОГИ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1943, 7 листопада; як варіант російською мовою під назвою «Наша слава, гордость и краса» — в газ. «Труд», 1943, 10 листопада, та «Ликуй, мой народ!» — в газ. «Красная звезда», 1943, 11 листопада.

В архіві зберігся недатований, без назви, чорновий автограф статті російською мовою (ф. 464, № 2857), а також машинопис варіанта для радіо під назвою «Київ на устах народів світу» (ф. 464, № 2863).

Датується і подається за першодруком.

¹ ...Київ, на рещті, визволено! — Від німецько-фашистських загарбників Київ було визволено 6 листопада 1943 р.

² ...дочка князя Ярослава Мудрого...— Йдеться про Анну Ярославну (близько 1024—1075), яка після смерті свого чоловіка, французького короля Генріха I (1008—1060), брала участь в управлінні Францією.

³ Історії України і Києва приділив досить

місця в своїх творах Вольтер.— Про Україну Вольтер писав у своїх працях «Історія Карла XII» (1731) та «Історія Росії за Петра Великого» (1759—1763).

⁴ Про чудовий блиск ріки Дніпра вище Києва говорить в своїй поемі Бейрон.— Йдеться про поему Дж. Байрона «Мазепа» (1818).

⁵ ...враження від відвідання Києва лишилося у Бальзака!— Великий французький письменник Оноре де Бальзак (1799—1850) двічі відвідав Україну (1847—1848, 1848—1850), залишив дорожні нотатки «Лист про Київ».

⁶ О'Кейсі Шон (1884—1965) — ірландський письменник-комуніст. П. Г. Тичина присвятив йому вірш «Ірландському письменникові Шон О'Кейсі» (1943). Згаданий у статті «Лист з Англії» було написано в лютому 1943 р., українською мовою надруковано в газ. «Література і мистецтво», 1943, 7 грудня.

⁷ Суворов Олександр Васильович (1730—1800) — великий російський полководець, генералісимус (з 1799 р.).

⁸ Кутузов (Голенищев-Кутузов) Михайло Іларіонович (1745—1813) — російський полководець, генерал-фельдмаршал. Завдяки його передбачливій стратегії і вмілому керівництву російські війська розгромили армію Наполеона I у Вітчизняній війні 1812 р.

⁹ ...орденів Суворова, Кутузова, Олександра Невського...— Названі ордени було встановлено в липні 1942 р.

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКІ ВАНДАЛИ

Вперше надруковано російською мовою під назвою «Культура українського народу и немецкие вандалы» в газ. «Правда», 1943, 12 листопада, українською мовою — в газ. «Радянська Україна», 1943, 18 листопада. Варіант під назвою «Культура українського народу» друкувався в українських та російських періодичних виданнях того часу.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. с. 372—376.

ВЕЛИКА ДРУЖБА РОСІЙСЬКОГО І УКРАЇНСЬКОГО НАРОДІВ

Вперше надруковано у вид.: Календар-довідник на 1944 рік, Харків, 1944, с. 76—77, 144—149.

Варіант статті російською мовою під назвою «Священная дружба» надруковано в газ. «Література и искусство», 1943, 20 листопада. На цій підставі стаття датується початком другої декади листопада 1943 р.

В архіві зберігся недатований чорновий автограф російською мовою без закінчення під назвою «Великая дружба» (ф. 464, № 2861).

Подається за вид. «Календар-довідник на 1944 рік».

¹ Мстислав Удалий — Мстислав Мстиславович Удалий (?—1228) — князь новгородський, горопецький, галицький. Прізвисько одержав за хоробрість. У союзі з Данилом Галицьким і половецьким ханом Котяном у 1219 р. вигнав з Галицької землі угорських загарбників.

² Карл XII (1682—1718) — шведський король (з 1697 р.) і полководець. Провадив агресивну політику в Центральній і Східній Європі. У 1708 р. його армія вторглася до Росії, але в Полтавській битві 1709 р. була розгромлена, а сам Карл XII втік до турецьких володінь.

³ ...знищення армії Наполеона...— Йдеться про перемогу російських військ у Вітчизняній війні 1812 р. над французькою армією під командуванням Наполеона I.

⁴ Вільгельм — йдеться про Вільгельма II (1859—1918) — імператора Німеччини і короля Пруссії (1888—1918), виразника інтересів німецького імперіалізму, одного з винуватців розв'язання першої світової війни. Вільгельм II прагнув підкорити Україну німецькому імперіалізові. Внаслідок листопадової революції у Німеччині був скинутий і втік до Голландії.

⁵ ...Сковорода величає Хмельницького героєм свободи.— Йдеться про поезію Г. С. Сковороди «De libertate».

⁶ Якубович (М. Рамшев — один із його літературних псевдонімів) Петро Пилипович (1860—1911) — російський революціонер-народник, поет і перекладач. У 90-х роках проживав на засланні у Кургані, листувався з П. А. Грабовським. Його сім листів до П. Грабовського надруковано в журн. «Русское богатство» (1912, № 5). Листи П. Грабовського невідомі. П. Грабовському належать переклади багатьох віршів П. Якубовича. Про П. Якубовича-Рамшева є запис П. Г. Тичини у його нотатках (див.: *Тичина Павло*. Із щоденникових записів, с. 377—378).

⁷ ...у Чайковського і Римського-Корсакова опери на українські сюжети...— Петро Ілліч Чайковський (1840—1893) створив дві опери на українські теми — «Черевички» (перша редакція — «Кузнец Вакула», 1874—1885) та «Мазепа» (1883); М. А. Римський-Корсаков — також дві опери — «Майская ночь» (1878) та «Ночь перед рождеством» (1895).

⁸ Микешин Михайло Йосипович (1835—1896) — російський скульптор, автор пам'ятника Богдану Хмельницькому, що був встановлений у Києві 1888 р.

⁹ ...не кажу про Гоголя і Рєпіна...— М. В. Гоголь народився на Полтавщині в с. Великих Сорочинцях, а видатний російський художник і педагог Ілля Юхимович Рєпін (1844—1930) — на Харківщині в м. Чугуєві.

¹⁰ Постава української опери Миколи Лисенка «Тарас Бульба» і драм Корнійчука на російській сцені...— Очевидно, йдеться про гастролі Київського державного театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка у травні 1937 р. в Ленінграді, де було показано й оперу «Тарас Бульба»; з початку 30-х років до п'єс О. Є. Корнійчука зверталось багато російських театрів, зокрема МХАТ та Малий театр (Москва).

¹¹ Бакал — місто в Челябінській області.

¹² ...відгукується йому з Москви Микола Асєєв...— Далі наводяться рядки з вірша М. Асєєва «Наши идут вперед» (1943).

ПЕРШІ КАВАЛЕРИ
ОРДЕНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Вперше надруковано російською мовою в газ. «Красная звезда», 1943, 27 листопада; українською мовою — в журн. «Україна», 1943, № 7, с. 4—5.

Датується за першодруком.

Подається за журналом «Україна».

¹ Данилов Олексій Ілліч (1897—1981) — радянський воєначальник, генерал-лейтенант (з 1943 р.). Учасник боїв під Харковом, Сталінградом, брав участь у звільненні Донбасу, у форсуванні Дніпра, звільненні Запоріжжя.

² Тарасенко Борис Васильович — військовослужбовець, учасник Великої Вітчизняної війни, його стаття «В боях за Родину» була опублікована в газ. «Красная звезда», 1954, 17 січня.

³ Віссаріон Белінський при появі в друку повісті Гоголя «Тарас Бульба» сказав... — П. Г. Тичина цитує уривок з праці В. Г. Белінського «О русской повести и повестях г. Гоголя» (1835).

МОЕМУ НАРОДУ

Вперше надруковано у вид.: Здравствуй, Украина! М.—Л., «Искусство», 1944, с. 5—6.

Датується і подається за першодруком.

УСІ ВИРОДКИ НЕ МИНУТЬ КАРИ

Вперше надруковано у вид.: Судовий процес про звірства німецько-фашистських загарбників на території м. Харкова і Харківської області в період їх тимчасової окупації. Київ — Харків, Українське державне видавництво, 1944, с. 123—125.

В архіві зберігся незакінчений, недатований авторизований машинопис статті російською мовою (ф. 464, № 2865).

15—18 грудня 1943 р. Військовий трибунал 4-го Українського фронту розглядав справу про звірства німецько-фашистських загарбників у м. Харкові та Харківській області, а 19 грудня було виконано вирок про страту німецько-фашистських злочинців і одного зрадника Радянської Батьківщини.

Датується за змістом.

Подається за першодруком.

АВТОБІОГРАФІЯ

Друкується вперше за автографом (ф. 464, № 9656).

В архіві зберігся також чорновий автограф російською мовою під назвою «Автобиография», датований «3.I.42, Уфа» (ф. 464, № 9654), текст якого майже ідентичний з текстом № 9656.

¹ Театр Миколи Садовського — театр, організований М. Садовським у 1906 р. (разом з М. Заньковецькою) у Полтаві. У 1907—1918 рр. М. Садовський жив і працював у Києві.

² «Молодой театр» («Молодий театр») — український театр, що почав свою роботу у травні 1916 р. У березні 1919 р. «Молодий театр» було перейменовано у Перший театр Київської

ради робітничих депутатів, у квітні його об'єднано з Першим театром Української Радянської Республіки імені Т. Г. Шевченка.

³ «Нова рада» — політична, економічна й літературна газета, виходила у Києві після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. до початку 1919 р., посідала буржуазно-націоналістичні позиції. Епізодична участь П. Г. Тичини в ній була зумовлена браком прогресивних видань, а також особистим знайомством з деякими співробітниками редакції.

⁴ Гослитиздат України — видавництво художньої літератури, засноване у 1919 р. у Києві під назвою Всеукраїдав, у 1922 р. перетворене на Державне видавництво України (ДВУ), з 1935 р. дістало назву Держлітвидав України, з 1964 р. — «Дніпро».

⁵ «Мистецтво революції» — очевидно, літературно-мистецький щотижневик «Мистецтво», що виходив у Києві у 1919—1920 рр. У журналі порушувалися питання про шляхи розвитку та становлення пролетарської літератури і театру на Україні. Тут друкував свої твори і П. Г. Тичина.

⁶ Днепросоюз (Дніпросоюз) — Дніпровський союз кооперативних товариств, створений на Україні в перші роки Радянської влади, одним із завдань якого було популяризувати театральну, музично-хорову та бібліотечну справи. Пізніша назва — Губсоюз.

⁷ Государственный театр им. Т. Шевченко... — Перший театр Української Радянської Республіки, заснований у 1919 р. на базі Державного драматичного театру у Києві. Одним з керівників його був І. Мар'яненко. У квітні 1919 р. був об'єднаний з «Молодим театром» (керівник Лесь Курбас).

ВСЕЙ РОДИНЕ НАШЕЙ
БЫТЬ СВОБОДНОЙ И СЧАСТЛИВОЙ!

Вперше надруковано в газ. «Советская Украина», 1944, 1 січня. Датується і подається за першодруком (з незначним скороченням).

¹ Панащатенко Іван Іванович — вибійник шахти № 1-біс тресту «Краснодонвугілля».

ВАША ЗАДАЧА — УЧИТЬСЯ И УЧИТЬСЯ

Вперше надруковано в газ. «Юный ленинец», 1944, 1 січня. Датується і подається за першодруком.

¹ «Юный ленинец» — газета піонерів і школярів України, орган ЦК ЛКСМУ та Республіканської Ради Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна. Бере свій початок від газети «Юный Спартак» (Харків, 1922). У 1924—1928 рр. виходила під назвою «Юный ленинец», у 1938—1941 рр. — «Юный пионер», з 1 січня 1944 р. — знову «Юный ленинец». З цього приводу і написано звернення П. Г. Тичини до школярів.

НАМ СЬОГОДНІ ДУМАТЬ ПРО ОДНЕ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1944, 11 лютого.

В архіві зберігся машинопис статті з авторськими виправленнями (ф. 464, № 2866).

Датується і подається за першодруком.

¹ До першого (київського) числа «Радянської України»...—З № 28 (7349) 1944 р. газета «Радянська Україна» почала виходити у Києві. До цього вона виходила в Харкові.

² Про хаченко Галина Степанівна (нар. 1919 р.) — народна поетеса, вчителька. Її твори, так само як і твори Лесі Нечипоренко, Ганни Перев'язко, в роки війни часто друкувалися в періодичній пресі (див. кн.: Україна непокореная. М., 1944).

³ «Я пішов в круговорот двобою...» — Цитується строфа з вірша С. А. Крижанівського «Києву» (1943). Перший і четвертий рядки у оригіналі читаються так:

І. Я пішов у круговерт двобою...
IV. а другу покинув у тобі.

⁴ «Київська правда» — газета, орган Київського обласного комітету Комуністичної партії України та обласної Ради народних депутатів. Під такою назвою почала виходити у Києві з листопада 1943 р., у 1921—1941 рр. — «Пролетарська правда». У 1941—1943 рр. не виходила. Лист надруковано в газ. «Київська правда», 1943, 6 листопада.

ВІЧНО ЖИВА ЧУДОДІЙНА СИЛА РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Вперше надруковано у вид.: IV антифашистський мітинг представників українського народу. Київ — Харків, 1944, с. 21—23.

В архіві (ф. 464, № 3791) зберігся недатований, без назви, машинопис з численними авторськими виправленнями, дописками, вставками, частину тексту закреслено. До машинопису додано записку про те, що цей текст слід надрукувати 28 лютого.

Стаття «Вічно жива чудодійна сила рідної землі» в деяких місцях майже дослівно збігається зі «Зверненням до вчителів і працівників народної освіти в тимчасово окупованих німцями районах України», недатований машинопис якого з авторськими виправленнями зберігається під № 3469.

IV антифашистський мітинг представників українського народу відбувся 20 лютого 1944 р. у Києві в приміщенні Державного театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка, на якому було прийнято звернення до українського населення, яке ще перебувало на території, тимчасово окупованій фашистами. Звернення підписали партійні, державні і громадські діячі, а також видатні актори, письменники і серед них П. Г. Тичина.

Датується орієнтовно за змістом та часом проведення антифашистського мітингу.

Подається за першодруком.

¹ Полтавський музей — Полтавський краєзнавчий музей, створений 1891 р. Полтавським губернським земством. Спалений фашистами. Відбудований після Великої Вітчизняної війни.

² Бібліотека ім. Короленка — Наукова бібліотека імені В. Г. Короленка у Харкові, створена у 1886 р. як Харківська громадська бібліотека. Спалена фашистами. Відбудована після Великої Вітчизняної війни.

³ ...рішення X Сесії Верховної Ради СРСР... — Сесія відбулась у Москві 28 січня — 1 лютого 1944 р.

⁴ Стефанік Василь Семенович (1871—1936) — український письменник-демократ. Народився в с. Русові, тепер Івано-Франківської області, де й похований.

⁵ Кобилянська Ольга Юліанівна (1863—1942) — українська письменниця демократичного напрямку. Майже все життя прожила на Буковині, в м. Чернівцях, де й померла. П. Г. Тичина присвятив їй вірш «На день свята Ольги Кобилянської» (1940).

СЛАВА ГЕРОЯМ ОТВАЖНЫМ!

Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1944, 23 лютого.

В архіві (ф. 464, № 2867) збереглась вирізка з газети з підписом-автографом П. Г. Тичини.

Датується і подається за першодруком.

[ПРОМОВА НА ПОСТІЙ СЕСІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПЕРШОГО СКЛИКАННЯ]

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1944, 8 березня.

В архіві зберігся машинописний недатований, без першої сторінки, варіант промови з помітками П. Г. Тичини (ф. 464, № 10 651).

Датується і подається за першодруком (з незначним скороченням).

¹ Сесія Верховної Ради зібралася в ті дні...— Шоста Сесія Верховної Ради УРСР першого скликання відкрилась 1 березня 1944 р. у Києві. На цій сесії 4 березня П. Г. Тичину було призначено народним комісаром освіти УРСР.

² «Молода гвардія» — підпільна комсомольська організація, яка діяла в м. Краснодарі та в навколишніх селах під час німецько-фашистської окупації (жовтень 1942 — лютий 1943 рр.).

³ Фастів — місто обласного підпорядкування Київської області.

⁴ Тетерів — річка в Житомирській та Київській областях, права притока Дніпра.

⁵ Сталіно — тепер Донецьк.

[ВИСТУП НА ВЕЧОРІ, ПРИСВЯЧЕНОМУ 130-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА]

Вперше надруковано під редакційною назвою «Його ми діти» у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 40—44.

В архіві збереглися: чорновий, недатований, без назви, автограф, записаний синім чорнилом з виправленнями червоним олівцем (ф. 464, № 3623); авторизовані машинописні українською та російською мовами, без дат, без назв і без звертання «Товариші!», наявному в автографі (ф. 464, № 3624). В російському машинописі є рукописна вставка рукою П. Тичини. Чорновий автограф та український машинопис ідентичні. Між ними та російським текстом є незначні різноманітності.

Датується за змістом першою половиною березня 1944 р.

Цей виступ П. Г. Тичини, очевидно, ліг в основу статей «Живуча сила» (газ. «Радянська Україна», 1944, 10 березня) та «О великом сыне украинского народа» (газ. «Правда», 1944, 12 березня).

Оскільки окремі частини цих статей майже повністю повторюють автограф та машинописи, текст подається за автографом № 3623 (з незначним скороченням).

¹ Гумань — місто Умань.

² Щепкін Михайло Семенович (1788—1863) — великий російський актор, реформатор російської та української сцени. Друг Т. Г. Шевченка.

³ Горбунов — тут, можливо, Іван Федорович Горбунов (1831—1896) — російський письменник та актор, з яким Т. Г. Шевченко зустрічався після заслання у 1859 р. у Петербурзі. Про це згадує Д. Мордовцев у своїх спогадах «З минулого та пережитого». П. Г. Тичина у поемі «Шевченко і Чернишевський» теж пише про взаємини Т. Г. Шевченка та І. Ф. Горбунова. Т. Г. Шевченко також близько знав Кирила Антоновича Горбунова (1822—1893) — російського художника-портретиста, учня К. Брюллова, у 1841 р. за допомогою К. Брюллова, В. Жуковського та М. В. Гоголя звільненого з кріпацтва. К. А. Горбунов разом з Т. Г. Шевченком вчився в Петербурзькій Академії мистецтв, зустрічався з ним на вечорах у поета і перекладача О. М. Струговщикова.

⁴ «І на Січі мудрий німець...» — Тут і далі — рядки з твору Т. Г. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...» (1845).

⁵ Щипун Іван Валентинович (нар. 1913 р.) — танкіст, Герой Радянського Союзу (з 1942 р.), народився на Дніпропетровщині.

⁶ Ковпак Сидір Артемович (1887—1967) — радянський державний діяч, один з організаторів партизанського руху на Україні в роки громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Двічі Герой Радянського Союзу (1942, 1944).

⁷ ...привітання, надісланим із Нью-Йорка президією з'їзду Ліги американських українців...— Привітання опубліковано в газ. «Київська правда», 1943, 21 листопада.

⁸ ...не дав потонути нашій правді в німецькій пучині.— Перефразовані рядки з поеми «Єретик». У Т. Шевченка:

Слава тобі, любомудре,
Чеху-слов'янине,
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
Нашій правді!

⁹ Фірлінгер Зденек (1891—?) — чехословацький державний і громадський діяч.

¹⁰ Неєдли Зденек (1878—1962) — чехословацький громадський і державний діяч, історик, мистецтвознавець, критик, автор кількох розвідок, присвячених Т. Шевченку у довоєнні (1921, 1939) та післявоєнні (1946, 1961) роки. П. Г. Тичина познайомився з ним під час перебування у Празі в 1925 р.

¹¹ Лисогорський Одрє (справжнє ім'я та прізвище — Гой Ервін; нар. 1905 р.) — чеський поет, у 1933—1946 рр. жив в СРСР.

¹² ...іще в 50-х роках минулого сторіччя в поемі «І мертвим, і живим...»...— Поетичне послання Т. Г. Шевченка написано 1845 р. Далі П. Г. Тичина цитує рядки з цього твору.

...в опублікованих висловлюваннях героїв Дніпра та героїв, що знищили фашистські війська в районі Корсуня-Шевченківського.— Під рубрикою «Герої Дніпра» газета «Правда» від 12 листопада 1943 р. опублікувала розповіді про трьох Героїв Радянського Союзу — сержанта Петра Харковського, лейтенанта Якова Ачкасова та фрейтора Олександра Артеменка, які відзначились у боях за Дніпро.

СЕЛЯМ ТЕБЕ, БАШКИРИЯ!

Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1944, 22 березня.

Датується і подається за першодруком.

Твори Р. Нігматі, Б. Бікбая, С. Кулібая, С. Кудаша, М. Сюндюкле, Х. Каріма, К. Даяна, Г. Гумера, А. Іхсана, А. Амірі, прізвища яких згадані у цій статті, надруковано у зб.: Родина зовет! Стихи поетов Башкирии в русских переводах. Уфа, Башгосиздат, 1942.

¹ «Радость страны—это радость моя...».— Далі в перекладі російською мовою цитується строфа з вірша С. Кудаша «Мое счастье» (1935).

² «Страна! Сравнил бы я тебя с цветком...».— Далі цитуються рядки з поеми башкирського радянського поета Б. Бікбая «Земля» (1936; див.: Поэзия Башкирии. М., ГИХЛ, 1955, с. 145).

³ Советский богатырь...— Далі П. Г. Тичина переказує зміст вірша М. Гафурі «Боягузтво» (1906).

⁴ Гумер Гаріф Муртазович (нар. 1891 р.) — башкирський радянський письменник, перекладач творів Т. Г. Шевченка.

⁵ Кулібай Салях (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Кулібаєв Салях Габітович; нар. 1910 р.) — башкирський радянський поет. У роки Великої Вітчизняної війни написав багато творів про героїзм радянських воїнів та дружбу народів.

⁶ Амірі Гайнан Гімазетдинович (нар. 1911 р.) — башкирський радянський письменник і критик.

⁷ Карім Ханіф (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Карімов Ханіф Карімович; нар. 1910 р.) — башкирський радянський письменник, перекладач творів Т. Г. Шевченка.

⁸ Даян Кадир (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Даянов Кадир Хакимович; нар. 1910 р.) — башкирський радянський поет. Відомий як поет-пісняр.

⁹ Сюндюкле Максуд (справжнє прізвище, ім'я та по батькові — Максудов Садик Мубинзвич; нар. 1904 р.) — башкирський і татарський радянський поет. Працював на шахтах Донбасу, вчився в Артемівську.

¹⁰ «Везде—на воде, под водой...».— Далі цитується строфа з вірша Максуда Сюндюкле «Урал провожает сыновей» (див. зб.: Родина зовет!, с. 27).

¹¹ «Вставай, батыр! Зовет страна на подвиг...».— Далі цитується строфа з вірша Сайфі Кудаша «Слово матери» (1941).

СЕРДЕЧНИЙ ПРИВЕТ С БЕРЕГОВ ДНЕПРА!

Вперше надруковано в газ. «Красная Башкирия», 1944, 25 березня.

В архіві зберігся лист редакції газети «Красная Башкирия» до П. Г. Тичини (ф. 464, № 9816) від 24 лютого 1944 р. з проханням написати статтю до 25-літнього ювілею Радянської Башкирії. Як видно з матеріалів цієї архівної справи, П. Тичина написав до ювілейного номера досить велику статтю, скорочену редакцією газети на 50 рядків.

Датується і подається за першодруком.

¹ ...в день 25-летия Советской Башкирии...— Башкирську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку утворено 23 березня 1919 р.

² Салават Юлаєв (1752 — після 1797) — один з керівників селянської війни під керівництвом Омеляна Пугачова (1773—1775), башкирський народний поет.

СЛАВА ГЕРОЯМ НАШИМ — БОГАТИРЯМ РАДЯНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1944, 28 березня, під рубрикою «Над Прутом, рікою-кордопом багряніє священний прапор СРСР».

Скорочений варіант статті, без назви, надруковано в газ. «Київська правда», 1944, 28 березня, під рубрикою «Український народ славить переможців».

Датується і подається за першодруком.

ЧАС РОЗПЛАТИ НАСТАВ!

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1944, 5 квітня. Датується і подається за першодруком.

¹ З великою увагою слухав я заяву пародного комісара закордонних справ...— Заяву Радянського уряду було опубліковано в газ. «Радянська Україна», 1944, 4 квітня. В ній Радянський уряд заявляв, що він не мав на меті здобуття будь-якої частини румунської території або зміни існуючого суспільного ладу Румунії і що вступ радянських військ на територію Румунії диктується винятково військовою необхідністю і триваючим опором військ противника. Крім того, тут говорилося, що Радянський уряд дав наказ «радянським наступаючим частинам переслідувати ворога аж до його розгрому і капітуляції».

ЗА КУЛЬТУРУ І ДИСЦИПЛІНУ В ШКОЛІ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1944, 20 квітня, а також українською та російською мовами в інших республіканських газетах.

Датується і подається за першодруком.

¹ Ушинський Костянтин Дмитрович (1824—1870) — видатний вітчизняний педагог, основоположник педагогічної науки і народної освіти в Росії.

² Грінченко Борис Дмитрович (1863—1910) — український письменник, філолог, етнограф, діяч народної освіти, автор підручників, розвідок з питань педагогіки.

* Макаренко Антон Семенович (1888—1939) — видатний радянський педагог і письменник, автор наукової методики виховної роботи з дитячим колективом, поєднання навчання з продуктивною працею, моральним, фізичним і естетичним вихованням. Центральною проблемою педагогічної діяльності А. Макаренка є виховання в умовах радянського суспільства всебічно розвинених і відданих Комуністичній партії борців за щастя народу.

⁴ Михайло Іванович Калінін у своїй бесіді... говорив в... — Вислів взято з промови на нараді учителів-відмінників міських і сільських шкіл, скликаній редакцією «Учительской газеты» 28 грудня 1938 р. (див.: *Калінін М. І.* О воспитании коммунистической сознательности. М., Политиздат, 1974, с. 92).

⁵ ...рішення XII Пленуму ЦК ВЛКСМ «Про заходи по поліпшенню роботи комсомолу в школі». — XII Пленум ЦК ВЛКСМ відбувся в Москві у квітні 1944 р.

РАДИСТЬ, ГОРДИСТЬ, УПЕВНЕНІСТЬ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1944, 4 травня, а також в інших періодичних виданнях українською та російською мовами.

Датується і подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 377—378.

¹ ...архітектори працюють над переплануванням міста... — Після визволення Києва від німецько-фашистських загарбників зразу ж почалися роботи над відбудовою зруйнованого фашистами міста; деякого перепланування зазнала центральна магістраль міста — Хрещатик.

² ...скликано пленум художників... — 3—5 травня 1944 р. у Києві відбувся V пленум Спілки художників України.

³ ...з театру гримлять чудові слова з п'єси «Богдан Хмельницький»... — Наприкінці березня 1944 р. до Києва на гастролі приїздив Харківський державний український театр імені Т. Г. Шевченка, в репертуарі якого була п'єса О. Є. Корнійчука «Богдан Хмельницький».

В АРМІЇ ВЕЛИКОГО ЛЕНІНА

Вперше надруковано російською мовою під назвою «В армии великого стратега» в газ. «Правда Украины», 1944, 18 червня; українською мовою під цією самою назвою — в газ. «Література і мистецтво», 1944, 22 червня.

У зауваженнях до п'ятого тому (60-ті роки) є такий запис П. Г. Тичини щодо цієї статті: «Я вступив до Комуністичної партії в 1944 році» (ф. 464, № 3353).

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 379—385 (з незначним скороченням).

¹ Тімірязєв Климент Аркадійович (1843—1920) — видатний російський вчений ботанік-фізіолог, основоположник російської школи фізіологів рослин, член-кореспондент Петербурзької Академії наук (з 1890 р.). В. І. Ленін високо оцінив публіцистичні статті та промови К. А. Тімірязєва, опубліковані у зб. «Наука і демократія» (1920; див. статтю В. І. Леніна «Про значення воєнного матеріалізму» (1922) у вид.: *Ленін В. І.* Повне зібр. творів, т. 45).

² Ціолковський Костянтин Едуардович (1857—1935) —

видатний російський вчений і винахідник у галузі аеродинаміки, ракетної техніки і теорії міжпланетних сполучень.

³ А ко п я н А ко п (1866—1937) — вірменський радянський письменник, основоположник вірменської пролетарської літератури, народний поет Вірменії і Грузії. П. Г. Тичина перекладав його твори.

⁴ Цими днями я побував у зенітниць.— У червні 1944 р. П. Г. Тичина виїздив у район села Биковні на Київщині, де зустрічався з воїнами 1083-го зенітно-артилерійського полку. Збереглося фото того часу як згадка про цю зустріч (див.: *Блажко Ел.* Маки, червоної маки...— «Літературна Україна», 1985, 1 травня).

⁵ ...в 1933 році...— газета «Правда» — в своїй передовій статті відзначила мій твір «Партія веде»...— 21 листопада 1933 р. газета «Правда» в передовій статті «Партія веде», присвяченій українській партійній організації, писала: «Крупный поэт сегодняшней Советской Украины Павло Тичина, человек беспартийный, правильно подметил основное условие одержанных побед. «Партія веде» — так называется его стихотворение, напечатанное сегодня в «Правде». Да, партия ведет. Коммунистическая партия ведет рабочий класс и крестьянство к великому, светлому будущему». У цьому ж номері газети на третій сторінці надруковано вірш «Партія веде» українською мовою.

⁶ Подвойський Микола Ілліч (1880—1948) — професійний революціонер, радянський партійний і військовий діяч. Протягом 1894—1901 рр. вчився у Чернігівській духовній семінарії, після закінчення деякий час працював репетитором із загальноосвітніх дисциплін у Чернігівській бурсі, де з 1900 р. навчався П. Г. Тичина. М. І. Подвойський відіграв велику роль у житті й творчості П. Г. Тичини, який неодноразово з вдячністю згадував його у своїх творах і щоденникових записах. Збереглось їхнє листування (див. дванадцятий том цього видання).

ДЗЕНЬ ДОБРЫ, БЕЛАРУСЬ!

Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1944, 4 липня. Датується за змістом та першодруком.

Подається за першодруком.

¹ ...Минск... освобожден от фашистских захватчиков! — Столицю радянської Білорусії було звільнено радянськими військами 3 липня 1944 р.

² «Дзень добры, маці-Беларусь!»...— Далі цитуються перша, п'ята та шоста строфи з вірша білоруського поета Петра Устиновича (Петруся) Бровки (нар. 1905 р.) під такою ж назвою, як і перший рядок, що був опублікований мовою оригіналу в газ. «Известия», 1943, 28 вересня. Дев'ятий рядок в газеті читається так: «Ты зацвѣцеш, зямля, ізнов».

СОНЦЕ ЩАСТЯ НАД БІЛОРУССЮ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1944, 4 липня, російською мовою під назвою «Солнце счастья всходит над Белоруссией» — в газ. «Известия», 1944, 4 липня.

Датується за змістом та першодруком.

Подається за газ. «Радянська Україна».

[ЛИСТ З ПРИВОДУ ПАТРІОТИЧНОГО ПОЧИНУ
ЖИТЕЛІВ СЕЛА ВЕРХІВНІ
ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ]

Вперше надруковано в газ.: «Радянська освіта», 1944, 7 липня.
Датується і подається за першодруком.

У газеті «Радянська освіта» (1944, 23 червня) було опубліковано редакційну статтю про патріотичний почин мешканців села Верхівні колишнього Вчорайшенського (тепер Ружинського) району Житомирської області, які вирішили віддати у фонд оборони країни кошти, що їх відпускає держава на ремонт школи, а своїми силами відремонтувати і підготувати школу до нового навчального року. З приводу цього масового починання в газеті «Радянська освіта» було опубліковано лист до П. Г. Тичини керівників Вчорайшенського району та наказ його як наркома освіти:

Н а к а з

народного комісара освіти УРСР

18 червня 1944 року колгоспники, вчителі, учні середньої школи й студенти сільськогосподарського технікуму с. Верхівні Вчорайшенського району Житомирської області за один день підготували Верхівнянську середню школу до нового навчального року. Відремонтовано 25 шкільних кімнат, полагоджено печі, шкільну меблю, огорожу шкільної садиби, засклено вікна; заготовлено й завезено палива на цілий рік, приведенено в порядок шкільне подвір'я. В роботі брало участь близько 350 осіб.

Відзначаючи високий патріотичний почин верхівнян, достойний широкого наслідування громадськістю всієї нашої країни, наказую:

Висловити від імені Народного комісаріату освіти УРСР колгоспникам, колгоспницям, вчителям і учням середньої школи та студентам сільськогосподарського технікуму с. Верхівні подяку за виявлену ними ініціативу та за активну участь у готуванні Верхівнянської середньої школи до нового навчального року.

Управлінню політосвіти НКО (тов. Швайкові) укомплектувати й надіслати для колгоспів с. Верхівні бібліотечки.

Зобов'язати всіх завідувачів обласними відділами народної освіти широко популяризувати серед керівників шкіл і відділів народної освіти досвід підготовки до нового навчального року школи с. Верхівні.

Наказ цей опрацювати на нарадах завідувачів райвно та директорів і завідувачів шкіл.

Народний комісар освіти УРСР П. Тичина.

ЗОЛОТАЯ ВЕСТЬ

Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1944, 28 липня.
Датується за змістом та першодруком.

Подається за першодруком.

¹ Львов освободжен.— Місто Львів було звільнено від німецько-фашистських загарбників 27 липня 1944 р.

² Дорогичин—місто, тепер Бялистоцького воеводства (ПНР), у XI—XIII ст.—один з найбільших ремісничо-торговельних і політичних центрів Галицько-Волинського князівства.

³ Ярослав—місто, тепер Жешувського воеводства (ПНР),

входило до Галицько-Волинського князівства. У 1245 р. тут відбулася битва між військами Данила Галицького і угорського короля Бели IV, в якій перемогу здобув Данило Галицький, внаслідок чого було завершено тривалу міжусобну боротьбу в Галицько-Волинському князівстві і тимчасово відновлено його єдність.

⁴ Кривоніс Максим (?—1648) — герой визвольної війни українського народу 1648—1654 рр., один з найближчих сподвижників Богдана Хмельницького, учасник визвольного походу повстанських військ у Галичину. Керовані ним козаки під час облоги Львова у вересні — жовтні 1648 р. здобули Високий Замок, його найголовніше укріплення.

⁵ «Вірю в силу духа...» — Цитуються рядки з вступу до поеми І. Франка «Мойсей» (1905).

⁶ Три долгих года терзали немцы Львов... — Йдеться про німецько-фашистську окупацію Львова (30 червня 1941 — 27 липня 1944 рр.).

ПРОМОВА
НА РЕСПУБЛІКАНСЬКІЙ НАРАДІ ВЧИТЕЛІВ
25 ЛИПНЯ 1944 р. У КИЄВІ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1944, 1 серпня. В архіві (ф. 464, № 2877) зберігся текст першодруку з пізнішими авторськими виправленнями, викресленнями та змінами. До слів «І з приводу цього...» рукою П. Г. Тичини дописано: «Вставка»; тексту її в архіві не виявлено. Наявний також машинопис з авторськими виправленнями (ф. 464, № 10 468).

Відомі ще варіанти цієї статті — «Чистый источник» («Известия», 1944, 7 вересня) та «З чистого джерела» (зб. «Календар-довідник на 1945 рік», 1944). В архіві збереглася вирізка з газети «Известия» з авторськими підкресленнями та дописками (ф. 464, № 2878).

Подається за першодруком з врахуванням виправлень пізнішого часу (з невеликими скороченнями) (ф. 464, № 2877).

¹ Кошовий Олег Васильович (1926—1943) — герой Великої Вітчизняної війни, один з керівників підпільної комсомольської організації «Молода гвардія». Герой Радянського Союзу (з 1943 р., посмертно).

² Кравчук Костянтин Кононович (нар. 1931 р.) — на той час київський школяр. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 1 червня 1944 р. був нагороджений орденом Червоного Прапора за збереження двох прапорів частин Червоної Армії в роки гітлерівської окупації. Орден йому було вручено 11 червня 1944 р.

³ Яремчук Василь Максимович (нар. 1910 р.) — учасник партизанського руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни, Герой Радянського Союзу (з 1943 р.). У 1937—1941 рр. — учитель історії в Лозівському районі Харківської області.

⁴ Балабай Олександр — директор середньої школи с. Перелюба Корюківського району Чернігівської області, в роки Великої Вітчизняної війни очолив партизанський загін.

⁵ Збанацький Юрій Олефірович (нар. 1914 р.) — український радянський письменник, за фахом учитель; учасник партизанського руху на Україні під час Великої Вітчизняної війни, Герой Радянського Союзу (з 1944 р.).

⁶ Крупська Надія Костянтинівна (1869—1939) — професійна революціонерка, радянський державний і партійний діяч, теоретик марксистської педагогіки, почесний член АН СРСР (з 1931 р.), діяч міжнародного руху. Дружина В. І. Леніна.

⁷ Північні Штати Америки — Сполучені Штати Америки.

⁸ Назор Володимир (1876—1949) — хорватський письменник, громадський і політичний діяч; з 1942 р. — учасник народно-визвольної війни народів Югославії.

ТОВАРИЩАМ УЧИТЕЛЯМ

Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1944, 2 вересня, підпис: «Народний комиссар просвещения УССР П. Тычина».

Датується і подається за першодруком.

ДОБРЕ ВЧИТЕСЬ

Вперше надруковано українською та російською мовами в газ. «Зірка» та «Юный ленинец», 1944, 2 вересня.

Датується за першодруком.

Подається за газ. «Зірка».

СЛАВА ТОВІ, ОДЕСО!

Вперше надруковано в газ. «Київська правда», 1944, 2 вересня.

Датується за змістом та першодруком.

Подається за першодруком (з незначним скороченням).

¹ ...святкуємо тепер її півтора століття. — Одеса виникла у серпні 1794 р., коли на місці колишнього татарського поселення Хаджибей (Качибей) було розпочато будівництво морської гавані та нового міста.

² ...навівала колись Пушкіну натхнення. — О. С. Пушкін жив в Одесі з 3 липня 1823 р. до 3 липня 1824 р.

³ Комаров Михайло Федорович (1844—1913; один із псевдонімів — Уманець) — український бібліограф, критик, фольклорист і лексикограф. Автор згадуваних П. Г. Тичиною праць: «Про життя і пісні кобзаря Т. Шевченка» (1881), «Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Г. Шевченко» (1886, 1903), «Т. Шевченко в літературі і мистецтві» (1903), «Словарь російсько-український» (чотири томи, 1893—1898) та ін.

⁴ Руданський Степан Васильович (1834—1873) — український поет-демократ. Наприкінці 1861 р., переїжджаючи з Петербурга до Ялти, він тиждень прожив у Одесі.

⁵ Аркас Микола Миколайович (1853—1909) — український композитор та історик. Закінчив Одеську гімназію (1870) та Новоросійський (Одеський) університет (1875).

⁶ Овсянко-Куликовський Дмитро Миколайович (1853—1920) — російський літературознавець і мовознавець, почесний академік Петербурзької Академії наук (з 1907 р.). Закінчив Новоросійський (Одеський) університет (1876), професор цього університету.

⁷ Сеченов Іван Михайлович (1829—1905) — видатний російський природознавець, засновник російської фізіологічної школи. Почесний академік Петербурзької Академії наук (з 1904 р.).

У 1871—1876 рр.—професор Новоросійського (Одеського) університету.

⁸ ...до Одеси приїздив... Іван Франко...— 15 жовтня 1909 р. газета «Одесский листок» повідомила про прибуття І. Франка до Одеси на лікування та з науковою метою. І. Франко пробув там майже три тижні (див.: *Дей О. І. Іван Франко. Життя і діяльність*. К., «Дніпро», 1981, с. 320).

⁹ ...виразними ділами академіка Філатова...— З 1936 р. В. П. Філатов очолював Одеський науково-дослідний експериментальний інститут очних хвороб та тканинної терапії.

¹⁰ Столярський Петро Соломонович (1871—1944) — український радянський скрипаль і педагог. Жив у Одесі. Організатор першої в СРСР Одеської музичної школи-десятирічки. Серед його учнів — Д. Ойстрах, Е. Гілельс та ін.

¹¹ Матюшенко Панас Миколайович (1874—1907) — один з організаторів і керівників повстання на броненосці «Потьомкін», страчений за вироком царського військово-морського суду.

¹² ...час оборони Одеси...— Героїчний захист Одеси від німецько-фашистських загарбників тривав 73 дні (з 5 серпня по 16 жовтня 1941 р.).

[ВИСТУП НА ВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ ПАМ'ЯТІ ОПЕРА ШВАРЦМАНА,
19 ВЕРЕСНЯ 1944 р.]

Вперше надруковано під редакційною назвою «Опер Шварцман» у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, нотую, с. 110—114.

В архіві зберігся недатований чорновий автограф, без назви, записаний чорним олівцем, дуже покреслений червоним олівцем, різні плани, записи, нотатки (ф. 464, № 3763), а також чистовий автограф, записаний олівцем, без назви і без дати (ф. 464, № 3764). Між автографами є деякі розбіжності.

У виступі П. Г. Тичина цитує вірші О. Шварцмана у власних перекладах, що увійшли до збірки: *Шварцман О.* Поезії, Укрдержнацмевидав, 1938.

Датується за змістом.

Подається за автографом № 3764 (з незначними скороченнями).

¹ «Ю гент, ю гент!» — П. Г. Тичина наводить в українській транскрипції, а далі у власному перекладі слова О. Шварцмана з вірша «Молодість» (1917).

² «Цеклап дем коп мір оф а штейн...» — заключні рядки з вірша «Молодість» (1917), подані П. Г. Тичиною в українській транскрипції.

³ «Моя кохана пахне так...» — перші рядки з поезії О. Шварцмана без назви (1909—1910).

⁴ «Я блуком осіннім спілим...» — рядки з третьої строфи вірша О. Шварцмана «Як у річці у бігучій...» (1910).

ЗЕЛЕНІ ПАГІНЦІ

Вперше надруковано російською мовою під назвою «Зеленые побеги» в газ. «Правда Украины», 1944, 21 вересня, а також як передмову до віршів молодих поетів у збірці «Мы — Сталина солдаты» (М., «Молодая гвардия», 1944). Між текстами є незначні розходження.

В архіві зберігся недатований, без назви, автограф (ф. 464, № 2851); недатований машинопис під назвою «Зелені парості» з авторськими виправленнями (ф. 464, № 2852); виписки, зауваження до віршів молодих поетів (ф. 464, № 3198).

Багатьох віршів, цитованих П. Тичиною у передмові, в самій збірці немає.

Подається за вид: *Тичина Павло*. В армії великого стратега, с. 271—277 (з незначним скороченням).

¹ Центральний комітет більшовицької партії в своєму привітанні нашої молоді у день 25-річчя ВЛКСМ...—Привітання було опубліковано в центральних газетах 29 жовтня 1943 р.

² «Вот и выросли мы, возмужали, окрепли до срока...».—Цитується строфа з вірша О. Новицького «Рідний Києве мій» з книги «Ми йдемо на бій» (1942). У збірці вірш має назву «Київ» і надрукований на с. 35.

³ «Я шел на фронт и, как в былые дни...» — Цитується строфа з вірша І. Неходи «Я зберігаю від квартири ключ...» (1941). У збірці цього вірша нема.

⁴ «Нам только снился дым сражений...» — Цитується строфа з вірша російського радянського поета, Героя Соціалістичної Праці (з 1976 р.) Михайла Олександровича Дудіна (нар. 1916 р.) «Январь. Февраль. А после, после...» (1940), а не Василя Захарченка. У збірці цього вірша нема.

⁵ «Житье мое // Червоный мак на жите...» — Тут і далі цитуються рядки з вірша М. Стельмаха «Життя моє! Тремтять шляхи розбиті...» (1942). У збірці вірш надруковано на с. 22—23.

⁶ «Я глаза закрываю...» — Цитуються рядки з вірша І. Неходи «Ніч перед боєм». У збірці цей вірш надруковано на с. 17—18.

⁷ «Незвичайний ліризм — народження верховної тверезості ума» — цитата зі статті М. В. Гоголя «В чем же, наконец, существо русской поэзии и в чем ее особенность» (1846).

⁸ «Сколько нежности и ласки...» — Цитуються рядки з вірша І. Неходи «Лист». У збірці цей вірш надруковано на с. 20.

⁹ «Нежность, искренность и ласку...» — цитата з вірша І. Неходи «Лист». У збірці вірш надруковано на с. 20.

¹⁰ «По смерти близких учит нас война...» — цитата з вірша І. Неходи «Мы — Сталина солдаты». У збірці вірш надруковано на с. 11.

¹¹ Грудницька Марія Семенівна (1900—1971) — українська радянська поетеса і літературознавець. Цитованих П. Г. Тичиною рядків у збірці нема. Зміст і розмір їх нагадує вірш «Сделай рабой меня немец не смог!»

¹² «Еще сильна я,— в буре устою!» — рядок з вірша В. Швеця «Голос матері» (1942). У збірці цього вірша нема.

¹³ «Я — живой! // Я родимой отчиной дышу...» — Цитуються рядки з вірша українського радянського поета Миколи Терентійовича Шаповала (нар. 1919 р.). У збірці цього вірша нема.

¹⁴ «Новый день настанет!» — частина рядка з вірша народної поетеси Ольги Громової «Отмщенье, отмщенье». У збірці вірш надруковано на с. 110.

¹⁵ «Фашистов зарю в украинском поле» — такого рядка у віршах Г. Прохаченко, надрукованих у збірці, нема.

¹⁶ «Верь во все, что верила...».— Цитується вірш І. Неходи «Верь!». У збірці надруковано на с. 21.

¹⁷ «У бури силу ветра одолжу» — рядок з вірша В. Швеця «Германия, ты нас не онемечишь», надрукованого у збірці на с. 57.

¹⁸ «К победе молодость ведет!» — рядок з вірша Костянтина Швачка «Тарас нам голос подает», надрукованого у збірці на с. 114.

¹⁹ ...Морозенко Іван (у вірші Стельмаха) до води припав...— Йдеться про вірш «Сын Днепра», надрукований у збірці на с. 27.

²⁰ Біба Петро Микитович (нар. 1913 р.) — український радянський поет. Вірш «Деревя» опубліковано в збірці на с. 86.

²¹ «Днепр! Ты такую бурю поднял...» — рядок з вірша В. Лісняка «Днепр», надрукованого в збірці на с. 63.

²² «Источник дум и гнева мать...».— Цитуються рядки з вірша українського радянського поета Миколи Даниловича Рудя (нар. 1912 р.) «Мой дом, мой край...», надрукованого в збірці на с. 73—74.

²³ Рилєнков Микола Іванович (1909—1969) — російський радянський поет.

²⁴ Одудько Тиміш Романович (нар. 1912 р.) — український радянський поет. У збірці на с. 89 опубліковано його вірш «Скажи мне, черешня».

²⁵ Бандуренко Євген Федорович (1919—1972) — український радянський поет. Його вірш «Дума» надруковано в збірці на с. 77.

²⁶ Шпорта Ярослав Гнатович (1922—1956) — український радянський поет. Його вірш «Олеся» опубліковано в збірці на с. 68—70.

²⁷ «Как стану я биться...».— Цитуються рядки з вірша Г. Прохаченко «Бейся до победы», надрукованого у збірці на с. 117—118.

²⁸ «Северянка, твой голос чудесен» — рядок з вірша В. Швеця «Русской девушке», надрукованого у збірці на с. 50.

²⁹ Білоус Дмитро Григорович (нар. 1920 р.) — український радянський поет і перекладач. У збірці на с. 108 надруковано його вірш «Над Сулою».

³⁰ Внучко (Внучкова) Любов Іванівна (нар. 1921 р.) — український радянський філолог. П. Г. Тичина наводить строфу з її вірша «Возлюбленному», надрукованому у збірці на с. 103.

³¹ Ющенко Олекса Якович (нар. 1917 р.) — український радянський поет. Лауреат премії імені Павла Тичини «Чуття єдиної родини» (1983).

ДЖЕРЕЛА НАШОЇ СИЛИ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1944, 1 жовтня.

В архіві (ф. 464, № 2879) зберігся недатований, без пазви та без закінчення чорновий автограф статті російською мовою, а також машинопис статті російською мовою та вирізка з газети «Радянська Україна» від 1 жовтня 1944 р. з підписом-автографом П. Тичини (ф. 464, № 2880). Варіантом цієї статті є виступ П. Г. Ти-

чини по радіо — зберігся машинопис російською мовою з його допискою «1944. Радіокомітет», а також неповний український текст з авторськими виправленнями (ф. 464, № 10 467).

Датується і подається за першодруком (з незначним скороченням).

¹ Ейзенхауер Дуайт-Дейвід (1890—1969) — державний і військовий діяч США. З грудня 1943 р. — верховний головнокомандуючий військами союзників у Західній Європі.

² Ватутін Микола Федорович (1901—1944) — радянський військовий діяч, генерал армії. У роки Великої Вітчизняної війни — командуючий військами Південно-Західного, Воронежського та Першого Українського фронтів, керував операціями по визволенню Києва і Правобережної України. Помер від важкого поранення, похований у Києві у Радянському парку. За походженням росіянин з Курської області.

³ ...міська рада міста Ванкувера (Канада) ухвалила взяти шефство над містом Одесою. — Таке повідомлення було опубліковано в одеській газеті «Большевистское знамя», 1944, 25 серпня.

⁴ ...з його листування з Олівером Кромвелем. — За даними радянської історичної науки, зберігся уривок назви листа до Б. Хмельницького від О. Кромвеля.

⁵ Потекла з свердловині радіоактивна вода в Миронівці... — У 1936 р. в Миронівці Київської області було виявлено джерело мінеральної радіоактивної (радонової) води. У 1957 р. тут відкрито бальнеологічну лікарню.

⁶ ...реакційні міркування Гегеля про слов'янську націю... — У «Вступі» до «Філософії історії» (1837) Г.-В.-Ф. Гегель зневажливо говорив про слов'янські народи, відводив їм роль «неісторичних» народів. Цю характеристику В. І. Ленін критикував у своїх «Філософських записках».

⁷ Федоров Олексій Федорович (нар. 1901 р.) — радянський партійний і державний діяч, один з організаторів партизанського руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни, двічі Герой Радянського Союзу (1942, 1944).

⁸ Одуха Антін Захарович (1910—1967) — учасник партизанського руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни, Герой Радянського Союзу (з 1944 р.).

[РЕДАКЦИИ «УЧИТЕЛЬСКОЙ ГАЗЕТЫ»]

Вперше надруковано в «Учительской газете», 1944, 4 жовтня. Датується і подається за першодруком.

[ВСТУПНЕ СЛОВО НА РАДІОВЕЧОРІ,
ПРИСВЯЧЕНОМУ ВІРМЕНЬСКИМ ПИСЬМЕННИКАМ
І. ІОАННІСЯНУ, О. ТУМАНЯНУ, А. АКОП'ЯНУ,
А. ІСААК'ЯНУ, 10 ЖОВТНЯ 1944 Р.]

Вперше надруковано вірменською мовою у вид.: *Тичина П., Рильський М.* Про Вірменію та вірменську культуру. Єреван, Вид-во АН Вірменської РСР, 1973.

Українською мовою під редакційною назвою «Яскраве сузір'я» надруковано у вид.: *Тичина Павло.* Читаю, думаю, нотую, с. 85—88.

В архіві збереглися: чорновий, недатований, без назви, авто-

граф, дуже покреслений рожевим олівцем, без закінчення (ф. 464, № 3625), а також машинопис з написом на першому аркуші рукою П. Г. Тичини «Радіокомітет, 10.X 44» (ф. 464, № 3626).

Подається за машинописом № 3626.

¹ Орбелі Йосип Абгарович (1887—1961) — радянський сходознавець, історик культури, академік АН СРСР (з 1935 р.), АН Вірменської РСР (з 1943 р.), у 1934—1951 рр.— директор Ермітажу.

² Сар'ян Мартірос Сергійович (1880—1972) — вірменський радянський живописець, народний художник СРСР (з 1960 р.), дійсний член Академії мистецтв СРСР (з 1947 р.), Герой Соціалістичної Праці (з 1965 р.), лауреат Ленінської премії 1961 р. Йому належать два начерки портрета П. Г. Тичини.

³ Ісаакян Аветік Саакович (1875—1957) — видатний вірменський радянський поет, академік АН Вірменської РСР (з 1943 р.). Перекладав твори П. Г. Тичини; П. Г. Тичині також належать переклади творів Ісаакяна.

⁴ Борян Гурген Михайлович (нар. 1915 р.) — вірменський поет і драматург. П. Г. Тичині належать переклади його творів.

⁵ Шіраз (справжнє прізвище — Карапетян) Ованес Татевосович (нар. 1914 р.) — вірменський радянський поет.

⁶ ...війна є всебічне випробування усіх матеріальних і духовних сил кожного народу...— цитата з праці В. І. Леніна «Доповідь на II Всеросійському з'їзді комуністичних організацій народів Сходу 22 листопада 1919 р.» (1919). Сучасний переклад: «Війна є випробування всіх економічних і організаційних сил кожної нації» (В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 39, с. 302).

⁷ Баграмян Іван Христофорович (1897—1982) — радянський військовий діяч, Маршал Радянського Союзу (з 1944 р.).

⁸ Парсегов Михайло Артемович (нар. 1899 р.) — радянський військовий діяч, Герой Радянського Союзу (з 1940 р.).

⁹ Ісаков Іван (Ованес) Степанович (1894—1967) — радянський військовий діяч, письменник, адмірал флоту Радянського Союзу (з 1965 р.), член-кореспондент АН СРСР (з 1958 р.).

¹⁰ Степанян Нельсон Георгійович (1913—1944) — учасник Великої Вітчизняної війни, радянський льотчик-штурмовик, двічі Герой Радянського Союзу (1942, 1945 — посмертно). Загинув у повітряному бою в Латвії.

¹¹ Мелікян Хачатур Гегларович (1911—1942) — учасник Великої Вітчизняної війни, старший лейтенант, Герой Радянського Союзу, загинув у бою.

¹² Мкртумян (Мкртулян) Самсон (1910—1943) — учасник Великої Вітчизняної війни, капітан авіації, Герой Радянського Союзу, брав участь у визволенні Кавказу, України, Білорусії. Загинув під Гомелем.

¹³ Сарян Наїрі Ггіазарович (нар. 1901 р.) — вірменський радянський письменник. П. Г. Тичина перекладав його твори.

¹⁴ ...ці поети, як каже Валерій Брюсов, складають яскраве сузір'я на небі вірменської поезії.— У історико-літературному нарисі «Поэзия Армении и ее единство на протяжении веков» (1916) В. Брюсов назвав трьох вірменських поетів — І. Іоаннісяна, О. Туманяна, А. Ісаакяна — «ярким «трехзвездием» на небе армянской литературы» (див.: Брюсов В. Собр. соч. в семи томах. М., «Художественная литература», 1975, т. 7, с. 253).

Вперше надруковано з підзаголовком «Розмова з наркомом освіти УРСР академіком П. Г. Тичиною» в газ. «Соціалістична Харківщина», 1944, 14 жовтня.

Стаття передувє вступ від редакції газети: «Народний комісар освіти УРСР акад. П. Г. Тичина в розмові з кореспондентом РАТАУ розповів, як відроджується на визволених українських землях народна освіта».

У дещо скороченому вигляді стаття друкувалась у газ. «Київська правда», 1944, 14 жовтня.

Датується і подається за газетою «Соціалістична Харківщина».

¹ Громова Ульяна Матвіївна (1924—1943) — член штабу комсомольської підпільної організації «Молода гвардія». Герой Радянського Союзу (з 1943 р.). Закатована фашистами.

² Туркенич Іван Васильович (1920—1944) — член штабу підпільної комсомольської організації «Молода гвардія». Учасник Великої Вітчизняної війни. Загинув у боях на р. Віслі.

[ВСТУПНЕ СЛОВО, ВИГОЛОШЕНЕ
НА УРОЧИСТОМУ ВЕЧОРІ, ПРИСВЯЧЕНОМУ
100-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ СМЕРТІ І. А. КРИЛОВА]

Вперше під редакційною назвою «Слово його — скарб народний (Іван Крилов)» надруковано у вид.: *Тичина Павло*. З минулого — в майбутнє, с. 117—119.

В архіві збереглися два недатовані, без назв, чорнові автографи (ф. 464, № 3627, 3628); № 3627 — незакінчений, дуже покреслений, № 3628 — без початку (втрачена перша сторінка). Крім того, в архіві наявний ще варіант чорнового автографа, написаний спеціально для дітей (ф. 464, № 3630). Початок: «Любі діти! Минуло сто років від того дня, як помер великий російський письменник-байкар Іван Андрійович Крилов...».

Урочистий вечір, присвячений пам'яті І. А. Крилова, відбувся у Києві 21 листопада 1944 р.

Датується за змістом.

Подається (з незначним скороченням) за чорновим автографом № 3628, перша сторінка — за № 3627.

¹ Фонвізін Денис Іванович (1744 або 1745—1792) — російський письменник, драматург, вважається творцем російської соціальної комедії («Недоросль», «Бригадир»).

² «Трумф» — інша назва комедії І. А. Крилова, спрямованої проти німецького засилля під час царювання Павла I, — «Подщина» (написана 1799—1800 р.).

³ ...Шевченко, пробираючи у своєму щоденнику барона Клодта... — П. Г. Тичина має на увазі різко негативний відгук Т. Г. Шевченка про пам'ятник І. Крилову у Літньому саду в Петербурзі (запис у щоденнику від 30 квітня 1858 р.). Проте після повернення із заслання між Т. Г. Шевченком і російським скульптором Петром Карловичем Клодтом (1805—1867) встановилися дружні взаємини.

⁴ ...суперечки про літературну мову поміж прихильниками Карамзіна й прихильниками Шишкова. — М. М. Карамзін багато зробив для становлення національної російської мови: він відмовився від важкої конструк-

ці речень з дієсловом у кінці, використовував норми легкої розмовної мови, створював нові слова, вів боротьбу з вживанням застарілих церковнослов'янізмів, слів і зворотів старої книжності. В той же час він не відмовлявся від ломоносовського вчення про необхідність і важливість особливого, «високого» стилю, а також від конструкцій, які призводили до пишномовного стилю. З цим з консервативних позицій боровся російський письменник і реакційний державний діяч Олександр Семенович Шишков (1754—1841), виступаючи проти манірності сентиментальної прози і орієнтуючи літературу на давньослов'янську мову. Обидві ці течії мали своїх прихильників.

⁵ ...скаже Віссаріон Белінський...—Проблемі «Крылов і народність» В. Г. Белінський присвятив чимало сторінок у своїх працях, зокрема у статтях «Иван Андреевич Крылов» (1845), у циклі статей «Сочинения Александра Пушкина» (1843—1846).

⁶ «Його притчі—достояніє народне і складають книгу мудрости самого народу...»—цитата із статті М. В. Гоголя «В чем же, наконец, существо русской поэзии и в чем ее особенность» (1846).

⁷ ...в 1838 р. Василем Андрійовичем Жуковським, який сказав...—не повністю наведені слова В. Жуковського з «Речи И. А. Крылову, 2 февраля 1838»: «...поэтические уроки мудрости, которыми так давно и так пленительно поучает вы современников, уроки, которые дойдут до потомства и никогда не потеряют в нем своей силы и свежести, ибо они обратились в народные пословицы, а народные пословицы живут с пародами и их переживают» (див. Полн. собр. сочинений В. А. Жуковского в 12 томах. Спб., 1902, т. 10, с. 71).

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

Вперше надруковано в журн. «Вісті АН УРСР», 1945, № 2-3, с. 56—58.

В архіві зберігся недатований, без назви, чорновий автограф з пізнішими виправленнями (ф. 464, № 3632), а також авторизований машинопис статті (ф. 464, № 3633) та відбиток з «Вістей АН УРСР».

На відзначення 150-річчя від дня смерті Г. С. Сковороди постановою Ради Народних Комісарів УРСР та ЦК КП(б)У від 13 червня 1944 р. було утворено ювілейний комітет під головуванням П. Г. Тичини. З вступними промовами на урочистих засіданнях, присвячених цій події, П. Г. Тичина виступав у Київському оперному театрі та на засіданні АН УРСР (див. журн. «Радянська школа», 1945, № 1-2, с. 115).

Датується за змістом.

Подається за першодруком.

¹ «...XVIII вік був епохою об'єднання...»—цитата з праці Ф. Енгельса «Становище в Англії. Вісімнадцяте століття» (1844). Сучасний переклад: «Вісімнадцяте століття було століттям об'єднання, збирання людства, роздробленого й роз'єданого християнством; це був передостанній крок на шляху до самопізнання й самовизволення людства, але саме як передостанній він був ще однобічним, не міг вийти з рамок суперечності» (див.: *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори, т. 1, с. 559).

² «Симфонія при свічках», або «Прощальна» (1772) — твір австрійського композитора Йозефа Гайдна (1732—1809), а не Х.-В. Глюка, як це зазначено у статті.

³ Каїн — за біблійним міфом, старший син перших людей на землі Адама і Єви, який через заздрощі убив свого молодшого брата — пастуха Авеля, за що був проклятий богом і приречений разом зі своїми нащадками на вічні блукання.

⁴ «Окрилюємось надією...» — дещо перефразовані слова зі статті П. Г. Тичини «Григорій Сковорода (до сторіччя з дня народження)», що друкується в цьому томі.

[ПРИВІТАННЯ З НОВИМ 1945 РОКОМ]

Вперше надруковано в газ. «Молодь України», 1945, 1 січня. Датується і подається за першодруком.

ЛЮБИТЬ СВОЮ СЛАВНУ БАТЬКІВЩИНУ

Вперше надруковано в газ. «Зірка», 1945, 1 січня; російською мовою як варіант — в газ. «Юный ленинец», 1945, 1 січня.

Датується за першодруком.

Подається за газетою «Зірка».

РАДЯНСЬКИЙ НАРОД — НАРОД БОГАТИРІВ

Вперше надруковано в газ. «Радянська освіта», 1945, 21 січня, та у зб.: За радянську школу. Київ — Харків, Українське державне видавництво, 1945, с. 19—25.

5—9 січня 1945 р. у Львові відбулась міжобласна нарада активу учителів західних областей України. П. Г. Тичина як народний комісар освіти України виступив на ній з промовою «Радянський народ — народ богатирів» та заключним словом, яке наводимо тут: «Товариші!

П'ять день продовжувала свою роботу міжобласна нарада активу учителів західних областей, працівників системи Народного комісаріату освіти Української РСР. П'ять день наша робота проходила в атмосфері серйозності, в атмосфері більшовицької діловитості, в атмосфері захоплення.

В нараді нашої взяли участь академіки, професори і письменники Радянської України.

Активно проходила робота нашої наради: на пленарних засіданнях виступило понад 35 чоловік, на секціях — близько 150 делегатів, а всього понад 185 чоловік. Заслухано 3 доповіді на пленарному і 18 доповідей на секційних засіданнях наради. Усі товариші, що виступали, з великою серйозністю поставились до тих завдань, які було накреслено в доповідях. А тому у виступах учасників наради питання піднесення школи нерозривно розглядалося з питанням посилення боротьби проти українсько-німецьких націоналістів; питання виховання дітей в дусі радянського патріотизму нерозривно розглядалося з вимогою до самих себе вивчати марксо-ленінську теорію, вироблення в собі марксо-ленінського світогляду.

Більшовицька діловитість виявилася в учасників наради саме в тім, що вони не боялися критикувати самих себе, не боялися критикувати і місцеві органи комісаріату народної освіти, коли ті не дуже швидко поверталися щодо допомоги школам.

Нарада пройшла на високому рівні. Топ на параді — це був тон виключно свіжий, бадьорий. Це пояснюється глибокою свідомістю учасників наради, свідомістю того, що саме, які невідкладні завдання у цей момент покладено на учителів, а також пояснюється й тим, що ці великі завдання учителі західних областей виконують і виконуватимуть в широченних межах воз'єднаної України.

Товариші! Наша нарада продемонструвала високу політичну свідомість і глибокий патріотизм учительства західних областей Радянської України.

Нарада наша виявила разом з цим непримиренну ненависть учительства західних областей України до підлих зрадників народу українського — українсько-німецьких націоналістів. В особі своїх кращих представників, в особі свого активу учительство західних областей України на весь голос заявило про свою відданість Радянському уряду та партії Леніна. Воно заявило на весь голос про свою готовність віддати всі свої сили справі зміцнення радянської школи, справі виховання з наших дітей полум'яних патріотів соціалістичної Батьківщини. Учителство західних областей України на весь голос заявило про те, що воно є надійною, міцною опорою Радянської влади, що учительство активно допомагатиме Радянській владі в усіх її політичних, оборонних, господарських та культурно-освітніх заходах. Учасники наради в своїх виступах подали дуже цінні думки, пропозиції та поради, здійснення яких значно поліпшить умови роботи нашої школи.

Народний комісаріат освіти старанно вивчить ці думки, пропозиції та поради і зробить все, щоб належно використати їх для піднесення роботи нашої школи на вищий рівень. Але нам не треба забувати, товариші, що наші успіхи в певній мірі залежать від того, як виявлятиметься наша ініціатива і оперативність. Щоб більше ініціативнішою й оперативнішою була наша діяльність, то кращі успіхи ми будемо мати. Народний комісаріат освіти вживе найенергійніших заходів щодо забезпечення шкіл західних областей програмними матеріалами, підручниками та методичними посібниками. У міру виходу цих матеріалів з друку вони в першу чергу надсилатимуться до шкіл західних областей.

Товариші! Ми з вами розпочинаємо друге півріччя, третю чверть навчального року. Ми повинні працювати в другому півріччі ще краще, ніж у першому півріччі. Труднощі, звичайно, у вас будуть, і навіть значні. Але більшовики не лякаються труднощів, а йдуть назустріч їм.

Я певен, що ви, радянські вчителі, як патріоти радянські, не спинятиметесь перед труднощами, а будете переборювати їх побільшовицькому. Народний комісаріат освіти вірить, що, роз'їхавшись по своїх школах, ви розповісте всім учителям про роботу нашої наради і що ви вестимете перед у боротьбі за високу якість навчання й виховання у школах західних областей.

Народний комісаріат сподівається, що ви, як і всі учителі західних областей, виконаєте з честю не тільки свій педагогічний обов'язок, що ви будете вірним помічником Радянського уряду і більшовицької партії.

До творчої праці, напруженої, енергійної закликаю вас!

Хай живе наша доблесна Червона Армія!

Хай живе вірне партії і Радянській владі учительство наше!»

Датуються за першодруком та змістом.

Подається за зб.: За радянську школу, с. 19—24, заключне слово — с. 145—147.

¹ «Якби само великеє стражданн'я...» — Цитуються строфи з вірша І. Франка «Якби...» із збірки «Мій ізмарagd» (1897).

² Калиберда Іван Панасович (нар. 1920 р.) — учасник Великої Вітчизняної війни, Герой Радянського Союзу (з 1943 р.). Удостоєний цього звання за форсування Дніпра.

РЕДАКЦІЯ ГАЗЕТИ «ЗІРКА»

Вперше надруковано в газ. «Зірка», 1945, 8 лютого.
Датується і подається за першодруком.

ПІДНЕСТИ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНУ РОБОТУ СЕРЕД УЧИТЕЛІВ

Вперше надруковано в журн. «Радянська школа», 1945, № 1-2, с. 3—5.

В архіві (ф. 464, № 10 478) зберігся недатований чорновий автограф.

Датується за змістом.

Подається за першодруком.

¹ «...систематичною, неухильною, неполегливою роботою...» — П. Г. Тичина цитує рядки з праці В. І. Леніна «Сторінки з щоденника» (1923). Сучасний переклад: «...систематичною, неухильною, наполегливою роботою і над його духовним піднесенням, і над його всебічною підготовкою до його справді високого звання...» (див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 45, с. 348).

² У м. Львові за участю партійних організацій було проведено міжобласну нараду вчителів... — Нарада відбулась 5—9 січня 1945 р.

³ Чавдаров Сава Христофорович (1892—1962) — український радянський вчений, педагог, заслужений діяч науки УРСР (з 1943 р.). Автор праць з питань навчально-виховної роботи радянської школи, історії педагогіки, підручників з української мови для перших — четвертих класів шкіл УРСР.

ДО БОЛГАРІЇ ЛЕТИМО

Друкується вперше за чорновим, недатованим автографом, сторінки якого дуже покреслені різнокольоровими олівцями (ф. 464, № 2955). Всі аркуші вкладено у чистий папір, на якому написано: «До Болгарії летимо». За змістом записи датуються 1 березня 1945 р. Тут же зберігся варіант початку: «Ранок першого березня у Києві видався якимсь похмурим, хмарним. Спішно я укладав свій чемодан у дорогу, хоча й певен був, що день почався абсолютно нельотною погодою. Укладаючись, я мимоволі гарячився, коли мені мої домашні підкидали в чемодан то рушник важкий, волохатий, то плитку шоколаду й навіть коробку з печивом. Та навіщо ж мені шоколад і печиво, коли ми там ніяк не будемо голодні, а замість їх давайте ось краще я всі виписки свої та книги про Болгарію візьму. Улізли? Ну, а тепер до них іще й чотири томики письменників-класиків болгарських та письменників сучасних. Взагалі далеко б краще було, коли б ми полетіли,

скажемо, завтра — 2 березня (в автографі — квітня. — *Ред.*) — або й позавтрьому. Тоді б я ще багато чого устиг прочитати про Болгарію і явився б до болгар більш підготовленим, піж зараз. Зав'язуючи ремнями чемодан, тихенько наспівував собі — на свій власний мотив слова Христо Ботева:

Жив е той, жив е! Там на Балкана,
Потънал в кърви, лежи и пъшка
Юнак з дълбока на гърди рана.
Юнак във младост и в сила мъжка»

(Строфа з вірша Х. Ботева «Хаджі Димитрій» у перекладі П. Г. Тичини:

Живий він, живий е! Там на Балкани
Юнак лежить, стогне, підпливши весь кров'ю,
Ох мука, під серцем в глибокій рані!
А й сам же ще молод, при повнім здоров'ю.

Повний переклад вірша див. у шостому томі цього видання).

Ботев Христо (1849—1876) — видатний болгарський поет, мислитель, революціонер-демократ. У 1863—1866 рр. жив на Україні, вчився в Одеській гімназії, потім працював учителем в с. Задубайві (тепер Новоіванківський район Одеської області). П. Г. Тичина перекладав твори Х. Ботева, а також написав про нього розвідку (див. шостий та десятий томи цього видання).

¹ ...лоскоче мені серце. — Далі речення у ламаних дужках в автографі викреслено П. Г. Тичиною.

² Ліда Петрівна — Л. П. Тичина (дівооче прізвище — Папарук; 1900—1975), дружина П. Г. Тичини.

³ Волькер Іржі (1900—1924) — чеський поет, один із основоположників чеської пролетарської літератури.

⁴ ...переклади моїх [віршів] на чеську. — Збірка віршів П. Г. Тичини «Вігер з України» вийшла у Празі чеською мовою у 1927 р.

⁵ Тихонов Микола Семенович (1896—1979) — російський радянський поет і громадський діяч. Герой Соціалістичної Праці (з 1966 р.), лауреат Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» 1957 р. П. Г. Тичина перекладав його твори.

⁶ Гундоров Олександр Семенович (1895—1973) — генерал-лейтенант, голова Всеслов'янського комітету СРСР.

⁷ Державін Микола Севастьянович (1877—1953) — російський радянський історик, академік АН СРСР (з 1931 р.). Найвизначніші його праці присвячені Болгарії і болгарській літературі; народився в Запорізькій області, вчився у Ніжині.

⁸ Жебрак Антон Романович (1901—1965) — білоруський радянський вчений, генетик і селекціонер, академік Білоруської Академії наук (з 1940 р.).

⁹ Банах Стефан (1892—1945) — польський і український математик, професор Львівського університету (1924—1945).

¹⁰ Державін Костянтин Миколайович (1903—1956) — російський радянський літературознавець, театрознавець, перекладач.

¹¹ Букарешт — Бухарест.

¹² Штеттін — колишня німецька назва давнього польського міста Щецина.

Друкується вперше з незначним скороченням за недатованим чорновим автографом, написаним олівцем (ф. 464, № 3807).

В архіві збереглися також два недатовані машинописи з численними авторськими виправленнями, дописками, вставками, перекресленнями (ф. 464, № 3809); підготовчі матеріали, нотатки, варіанти окремих строф, виписки українською, російською та болгарською мовами (ф. 464, № 3810); болгарська газета «Изгрев» («Схід») від 6 березня 1945 р. (ф. 464, № 3808), в якій надруковано короткий виклад виступу П. Тичини на Слов'янському конгресі (соборі). Наведені в газеті слова перегукуються з текстами автографів № 3807 та 3809.

Слов'янський конгрес відкрився у Софії 4 березня 1945 р. На цій підставі виступ П. Тичини датується також цим числом.

Оскільки машинописний чорновий варіант № 3809 відбиває один із найраніших етапів роботи П. Г. Тичини над виступом і має суттєві різночитання порівняно з чорновим автографом № 3807, подаємо його текст, відновлюючи у ламаних дужках (<>) викреслені автором рядки, без яких втрачається послідовність і логічність викладу:

«Дозвольте ж мені, дорогі братове, передати вам і в вашій особі всьому болгарському народові від братнього українського народу найщиріший привіт. Я дуже радий, що маю можливість безпосередньо це зробити, побувавши у вас, в вашій чудесній країні, вашій столиці — Софії. Я вбачаю в цьому початок поновлення культурного єднання українського й болгарського народів, синів єдиної матері великого слов'янського народу.

Близькуча відсіч, що її дала німецьким загарбникам доблесна Червона Армія Радянського Союзу, зробила можливим поновлення культурних взаємозв'язків наших народів. Воїни великого російського народу, українського, білоруського і інших народів нашої країни розгромили дикі полчища німецькі, вимели їх рештки за межі нашої країни, звільнили ряд інших країн, захоплених фашистським звірем, звільнили братню Болгарію й Польщу, Закарпатську Україну, звільняють Чехословакію, допомогли югославським народам звільнити їх столицю і разом з відважними військами маршала Тіто борються за остаточне вигнання ворога з їх землі.

Загнаний у своє лігво, німецько-фашистський звір одчайдушно огризається. Він чує свою неминучу загибель, він жахається розплати, яка жде його за всі злочинства, що їх вчинив він на тимчасово загарбаних ним територіях.

<А доведеться йому розплачуватись за страшні, не бачені досі в історії злочини перед людством: за пролиту кров мільйонів людей, за муки й страждання матерів і дітей, за зруйновані міста й села, фабрики й заводи, за спалені школи й клуби, театри і бібліотеки, за не чуване й не бачене досі нищення культурних цінностей, які створювалися віковою працею людства.

Судити німецьких розбійників будуть усі волелюбні народи. Судити їх будемо і ми, слов'янські народи. Нам вони передусім і готували долю рабів. Їх зарозумілі ватажки цинічно й відверто проголошували нас людьми нижчої категорії. «Людина слов'янської раси,— нахабно писав, наприклад, один з обгрунто-

вувачів німецької людиноненависницької ідеології (Гюнтер),— являє собою перехідову ступінь від людини до тварини. Вона ближче до мавпи, ніж до людини. Її не можна назвати людиною в повному розумінні слова». На таких божевільних базіканнях вони побудували свою упевненість в тому, що німці ніби покликани на те, щоб дати світові «новий клас панів», а слов'яни — «рабів, що працюють за наказами тевтонських воїнів». Єфрейтор Гітлер в своїй книзі «Mein Kampf», яка стала євангелієм для дурноголових гансів і фриців, просто написав: «Якщо ми хочемо створити велику німецьку імперію, ми повинні насамперед знищити слов'янські народи — росіян, поляків, чехів, словаків, болгар (чуєте? Болгар), українців, білорусів. Немає ніяких підстав цього не зробити!»

Ось яку програму накреслили перед собою рукою Гітлера німецькі агресори. І не тільки накреслили, а й спробували (як не раз і до цього пробували) здійснити її. Заковані в броню, озброєні до зубів, напали вони зненацька підло на нашу країну, як і на інші слов'янські країни, вдерлися на її широкі простори, потоптали наші ниви, попалили наші міста і села, поруйнували наші фабрики, заводи і культурні заклади, замордували і знищили мільйони наших людей, а мільйони їх погнали на рабську роботу до Німеччини. Жадібно накинувшись на наше добро, вони хапали все, що можна було, і відправляли до Німеччини. Вони вже марили про близьку перемогу не тільки над нашою країною, а й над усім світом.>

Та не вийшло! Замість перемоги і підкорення всіх слов'янських земель, німці дістали від нас розгром їх полчищ. Б'є їх нещадно доблесна Червона Армія на їх власній території, вже на підступах до Берліна, б'ють їх балканські слов'янські народи, б'ють їх наші союзники з заходу і півдня.

Слов'яни били німців не раз і в минулому. Вони не раз давали рішучу відсіч німецькій агресії. Ця історія боротьби слов'ян з німцями дуже повчальна. Вона показує, що свій наступ на слов'ян німці здійснювали різними способами, вони не тільки захоплювали слов'янські землі й винищували цілі слов'янські народи, а ще й натравлювали одні слов'янські народи на других <поляків на українців, болгар на сербів, сербів на болгар, хорватів на сербів і т. п. Вони чинили різними способами опір визвольній боротьбі балканських слов'янських народів у ХІХ столітті, боротьбі, що здійснювалась за керівною допомогою великого російського народу. Говорячи про це, не можна не згадати, наприклад, про той опір цьому їх визволенню, який чинила в цей час габсбурзька Австро-Угорщина і гогенцоллернівська Німеччина. Німецькі загарбники намагались проводити в життя принципи «divide et impera»*, всіляко перешкоджали і налагодженню духовних зв'язків між слов'янськими народами, сіючи між ними розбрат і незгоди.>

Отак німота запалила
Велику хату. І сім'ю,
Сім'ю слов'ян роз'єдiniла,—

писав великий син українського народу, співець дружби слов'янських народів Тарас Григорович Шевченко.

* Розділяй і владаруй (лат.).— Ред.

...тихо, тихо упустила
 Усобиць лютюю змію.
 Полилися ріки крові,
 Пожар загасили,
 А німчики пожарище
 Й сиріт розділили.
 Виростали у кайданах
 Слов'янські діти,
 І забули у неволі,
 Що вони на світі...

Та не всюди так було. В більшості слов'янських країн народи були свідомі своєї національної самобутності і чинили всілякий опір спробам їх поневолити.

Велику роль у цьому процесі відіграли культурні зв'язки між слов'янськими народами. А вони дуже давні, як давня і культура слов'ян, значно давніша, ніж німецька. Ще тоді, коли предки сучасних німецьких претендентів на всесвітнє панування блукали по лісах, одягалися в звірячі шкури і пили брагу з людських черепів, східні слов'яни створили свою могутню державу — Київську Русь, кордони якої далеко сягали від Балтійського моря до Чорного, від Карпат і ген далеко на Схід. І культура в цій державі, яка була державою російського, українського і білоруського народів, стояла на той час дуже високо. Київська Русь підтримувала культурні взаємини з іншими країнами і, зокрема, з болгарським народом! Згадаймо хоча б про ту велику просвітницьку роботу, яку провели в нашій країні Кирило і Мефодій. Золота доба болгарської літератури за часів Симеона багато допомогла розвитку літератури української. Про обопільний вплив устенної творчості обох наших народів говорить подібність поміж українською думою про «Марусю Богуславку» і народними болгарськими піснями, як «Ханка Щип'янка», «Митро й сестра Ангеліна» та ін. Ці зв'язки культурні підтримувалися і в пізніші часи, в XVII, XVIII і XIX століттях. Деякі українські, як і російські діячі, не маючи змоги розгорнути свою освітню діяльність в умовах колишньої Росії, емігрували до Болгарії і в її столиці провадили свою наукову роботу. Серед них можна назвати передусім Михайла Драгоманова.

В свою чергу, багато хто із болгарських відомих діячів діставали освіту й працювали на Україні, як наприклад, Христо Ботев, Алеко Константинов та інші. У вас, в Софії, зберігався нелегально виданий у Женеві 1881-го року «Кобзар» Тараса Шевченка.

З особливою радістю хочеться тут ще відзначити особисту дружбу поміж сучасними українськими письменниками й сучасними письменниками болгарськими, які ще незадовго перед віроломним нападом німецьких загарбників працювали у нас, на Радянській Україні — в Харкові, Києві, Одесі.

Сьогодні ми з вами присутні на великому історичному торжестві — на святі визволення, дружби й будівництва життя нового, тобто на святі весни в житті болгарського народу. Дозвольте мені свої почуття з приводу цього передати вам своїм віршем».

¹ ...як це було й колись в боях під Плевною... — Під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр. російська і румунська армії за допомогою болгарського народного ополчення

оточили місто Плевен (Болгарія) і змусили османські війська капітулювати.

² Кирило і Мефодій — брати Костянтин (у ченцях Кирило; 827—869) та Мефодій (близько 815—885) родом з Солуні (Македонія), проповідники православної християнської релігії, з діяльністю яких пов'язаний розвиток писемності у слов'янських народів.

³ Симеон (?—927) — болгарський князь (893—925) та цар (925—927), за правління якого Перше Болгарське царство (681—1018) досягло найвищого розвитку.

⁴ Константинов Алеко (1863—1897) — болгарський письменник. Закінчив юридичний факультет Новоросійського університету в Одесі і там почав літературну діяльність. За виступи проти реакційного режиму Стамболова був убитий найманцями правлячої верхівки.

⁵ ...виданий у Женеві 1881 р. «Кобз[ар]»... — Йдеться про друге видання «Кобзаря», що його видав М. П. Драгоманов.

⁶ ...передати вам своїм віршем.— В автографі статті і в інших матеріалах до неї вірш не зберігся. Йдеться про вірш «Болгарському народові», що, за свідченням самого П. Г. Тичини, був прочитаний на Слов'янському конгресі в Софії (див. примітку П. Тичини до цього вірша у другому томі цього видання).

СИЛА «КОБЗАРЯ»

Вперше надруковано в газ. «Закарпатська правда», 1945, 9 березня.

Частину статті від слів «В наші героїчні дні творчість Тараса Шевченка набуває особливо важливого характеру...» до «...для всіх народів Радянського Союзу такий близький і зрозумілий Тарас Шевченко» надруковано в газ. «Закарпатська Україна», 1945, 10 березня.

Датується за змістом та першодруком.

Подається за першодруком.

¹ ...його перший твір — «Кобзар»... — Перше видання «Кобзаря» вийшло 1840 р. у Петербурзі.

² ...Чужбинський — «бурею лютує». — П. Г. Тичина наводить два слова з вірша О. С. Афанасьєва-Чужбинського «Шевченкові» (1841).

³ ...твори Тараса Шевченка, перекладені болгарською мовою... — Перші переклади творів Т. Г. Шевченка болгарською мовою почали з'являтися у 60—70-х роках ХІХ ст. (перекладачі — Р. Жинзифов, П. Славейков, Л. Каравелов).

⁴ Абай Құнанбаев (1845—1904) — казахський поет-просвітитель, основоположник казахської писемної літератури, композитор.

⁵ Богданович Максим Адамович (1891—1917) — видатний білоруський поет, перекладач і літературознавець. Перекладав твори Т. Г. Шевченка, автор статей про нього. П. Г. Тичині належать переклади поезій М. Богдановича.

Вперше надруковано російською мовою під назвою «С новими силами за учебу!» в газ. «Сталинское племя», 1945, 11 квітня. Українською мовою під назвою «З новими силами за навчання!» і підзаголовком «Виступ по радіо народного комісара освіти УРСР» надруковано в газ. «Зірка», 1945, 13 квітня, без назви, повніший варіант — в газ. «Радянська освіта», 1945, 13 жовтня. В архіві (ф. 464, № 10 471) збереглась газета «Сталинское племя», в якій заголовок підкреслений П. Г. Тичиною. Збереглися також машинописи відгуків учнів на звернення П. Г. Тичини, до яких додано аркуш з написом П. Тичини: «Відповіді учнів на моє звернення». В текстах машинописів є підкреслення П. Тичини (ф. 464, № 10 397).

Датується за першодруком.

Подається за газетою «Радянська освіта» (з незначним скороченням) із збереженням назви газети «Зірка».

¹ ...лист учениці 3-ї Сумської школи Марти Якушиної, надрукований у газеті «Юный ленинец». — Допис під назвою «На все есть время» опубліковано 2 березня 1945 р.

² Толбухін Федір Іванович (1894—1949) — радянський військовий діяч, Маршал Радянського Союзу (з 1944 р.), двічі Герой Радянського Союзу (1945, 1965). Його відповідь одеському школяреві Вадиму Овсянникову надруковано в газ. «Радянська Україна», 1945, 17 квітня.

ТОРЖЕСТВУЙТЕ, НАРОДИ!

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», «Радянська освіта», 1945, 1 травня; російською мовою під назвою «Торжествуй, земля советская!» — в газ. «Правда», 1945, 1 травня.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 386—388.

¹ «Сьогодні майбутнього далину я оком прозираю...» — рядки з вірша П. Г. Тичини «Мій народ» (1942).

ПЕРЕМОГА У НАС, ПЕРЕМОГА!

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1945, 10 травня; російською мовою під назвою «День радости» — в газ. «Правда Украины», 1942, 10 травня.

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Твори, т. 5, с. 389—392.

¹ Шолуденко Никифор Микитович (1919—1943) — гвардії старшина, Герой Радянського Союзу (посмертно, 1944), перший на своєму танку 6 листопада 1943 р. прорвався в центр Києва, загинув у бою на площі Жовтневої революції. Похований у Києві у парку Вічної Слави.

² Убийвовк Ляля (Олена Костянтинівна; 1918—1942) — активна учасниця підпільної молодіжної організації в Полтаві у роки Великої Вітчизняної війни. Герой Радянського Союзу (посмертно, 1965). Страчена фашистами, похована у Полтаві.

³ Попудренко Микола Микитович (1906—1943) — учасник партизанського руху на Україні в роки Великої Вітчизняної війни,

Герой Радянського Союзу (з 1943 р.), загинув у бою, похований у Чернігові.

⁴ Ярош Отакар (1912—1943) — чехословацький офіцер, Герой Радянського Союзу (з 1943 р.). Загинув у бою поблизу с. Соколова (тепер Готвальдського району Харківської області).

[ВИСТУП-МОНТАЖ ПО РАДІО ДЛЯ ДІТЕЙ]

Друкується вперше (з невеликим скороченням) за неавторизованим машинописом з виправленнями невідомою рукою (ф. 464, № 3839), до якого додано лист до дружини П. Г. Тичини такого змісту:

«Вельмишановна Лідіє Петрівно!

Передаю монтаж з творів Павла Григоровича для дитячого радіомовлення. Трансляція буде 13.V о 1 г. 15 хв. дня. Радіокомітет дякує Павлові Григоровичу за монтаж. Деякі місця в ньому складувати для дітей, а загалом, кажуть, добре.

З щирою до Вас повагою Костина.

12.V-45».

На підставі листа виступ датується першою половиною травня 1945 р.

¹ ...найдорожчими вчителями моїми були Михайло Коцюбинський і Максим Горький. — Живучи у Чернігові, П. Г. Тичина відвідував так звані «суботи» М. Коцюбинського, де читав свої поезії. У 1911 р. на о. Капрі (Італія) М. Коцюбинський познайомив О. М. Горького з творами молодого поета. Обидва видатні письменники відіграли визначну роль в ідейному і художньому зростанні П. Г. Тичини.

² «На майдані»... — вірші, перераховані у виступі, друкуються у цьому виданні (див. тт. 1—2).

БУДЬТЕ ГІДНИМИ БАТЬКІВ І БРАТІВ ВАШИХ!

Вперше надруковано без назви як звернення наркома освіти до учнів у газ. «Радянська освіта», 1945, 18 травня; під назвою «Будьте гідними батьків і братів ваших!» — у газ. «Молодь України», 1945, 20 травня; під назвою «Справа честі учнів» — у газ. «Радянська Україна», 1945, 20 травня; російською мовою як варіант під назвою «Большое государственное дело» — в газ. «Правда Украины», 1945, 20 травня.

Українські тексти ідентичні.

Датується за першодруком.

Подається за газетою «Молодь України» (з незначним скороченням).

¹ «Книга й школа — що є глибше...» — Цитується вірш П. Г. Тичини «Сад зелений...» (1940).

² «Слово наше рідне...» — Цитується вірш П. Г. Тичини «Слово» (1945). Третій рядок в пізнішій редакції: «...як озброєння всім видне».

³ «Роздвітай же, слово...» — Цитується вірш П. Г. Тичини «Слово» (1943).

ЗА ЗДОРОВ'Я РОСІЙСЬКОГО НАРОДУ!

Вперше надруковано російською мовою в газ. «Правда України», 1945, 27 травня; українською мовою — в газ. «Радянська освіта», 1945, 1 червня.

Датується за першодруком.

подається за зб.: *Тичина Павло*. В армії великого стратега, с. 283—285 (з незначним скороченням).

¹ Слова... проголошені... на прийомі в Кремлі... — Прийом у Кремлі на честь командуючих військами Червоної Армії відбувся 24 травня 1945 р.

² Маріуполь — тепер Жданов.

³ Брюллов Карл Павлович (1799—1852) — великий російський художник, брав активну участь у викупі з кріпацтва Т. Г. Шевченка, який згодом став його учнем і другом.

⁴ Глінка Михайло Іванович (1804—1857) — великий російський композитор, основоположник російської класичної музики.

⁵ Нікітін Іван Савич (1824—1861) — російський поет, у поезіях якого показано безправ'я народних мас, виражено ненависть до самодержавства, соціальний протест.

⁶ «Разом з братнім російським народом...» — цитата з вірша П. Г. Тичини «Наша слава» (1944).

[ВИСТУП НА РАДІОВЕЧОРІ, ПРИСВЯЧЕНОМУ ТВОРЧОСТІ САЙФІ КУДАША]

Вперше надруковано з невеликим скороченням під редакційною назвою «Велика дружба з'єднала нас!» у вид.: *Тичина Павло*. Читаю, думаю, нотую, с. 107—110.

В архіві зберігся недатований, без назви, чорновий автограф (ф. 464, № 3634) і машинопис з авторськими виправленнями (ф. 464, № 3635).

2 червня 1945 р. радіокомітет організував радіопередачу, присвячену башкирському поету Сайфі Кудашу, в якій взяв участь П. Г. Тичина. Він виголосив вступне слово і прочитав кілька віршів (див. «Літературна газета», 1945, 5 червня). На цій підставі виступ датується 2 червня 1945 р.

подається за чорновим автографом № 3634.

ВСЕНАРОДНАЯ ЛЮБОВЬ И СЛАВА ВОИНАМ-ПОБЕДИТЕЛЯМ

Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1945, 24 червня.

Датується і подається за першодруком.

¹ ...Закон сесії о демобілізації... — 23 червня 1945 р. на XII сесії Верховної Ради СРСР було прийнято Закон про демобілізацію старших за віком воїнів особового складу діючої армії.

² Сьогодні... на Красній Площі Парад Перемоги... — Парад Перемоги відбувся у Москві 24 червня 1945 р.

[ВИСТУП ПО РАДІО З НАГОДИ ЗАКІНЧЕННЯ
ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ]

Друкується вперше за недатованим, без назви, автографом (ф. 464, № 3792). Зберігся також ідентичний машинопис виступу, на якому рукою П. Г. Тичини поставлено дату «25.VI 45» (ф. 464, № 3793).

Датується за машинописом.

¹ ...нагородження ВЛКСМ орденом Леніна...— Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження комсомолу за видатні заслуги перед Батьківщиною в роки Великої Вітчизняної війни від 14 червня 1945 р. було опубліковано 15 червня 1945 р.

² ...конференція по створенню підручників...— В архіві зберігся неповний (без початку і без закінчення) чорпковий автограф тексту виступу П. Г. Тичини на цій конференції (ф. 464, № 10 469).

³ ...«Про будівництво житлових будинків колгоспників»...— Постанову («Про будівництво жилих будинків колгоспників, виробничих будівель у колгоспах і культурно-побутових споруд на селі») опубліковано 8 травня 1945 р.

⁴ Перша Чехословацька окрема бригада в СРСР — чехословацьке військове формування на території СРСР під час Великої Вітчизняної війни на чолі з Людвіком Свободою. На початку 1942 року було сформовано 1-й Чехословацький окремий батальйон, на основі якого 29 квітня 1943 р. рішенням Державного Комітету Оборони СРСР було утворено чехословацьку піхотну бригаду. Бригада брала участь у визволенні території України у 1943—1944 рр.

⁵ Броз-Тіто Йосип (1892—1980) — діяч югославського і міжнародного робітничого руху, державний і політичний діяч СФРЮ. Під час окупації Югославії фашистами (1941—1945) був верховним головнокомандуючим народно-визвольною армією і партизанськими загонами Югославії.

СВЯТО ПРАЦІ

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1945, 17 червня, російський скорочений варіант під назвою «Трудовой подвиг» — в «Учительской газете», 1945, 27 червня.

В архіві (ф. 464, № 2887) збереглася вирізка з газети «Радянська Україна», на якій є напис синім олівцем рукою П. Г. Тичини: «Рад. Укр. 17 VI-45» і жовтим олівцем підкреслено його прізвище як автора статті.

Датується за першодруком.

Подається за газетою «Радянська Україна» (з незначним скороченням).

[ПРОМОВА НА СЬОМІЙ СЕСІЇ
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УРСР ПЕРШОГО СКЛИКАННЯ]

Вперше надруковано в газ. «Радянська Україна», 1945, 30 червня, та в інших періодичних виданнях.

Датується за першодруком.

Подається за першодруком (з незначними скороченнями).

¹ ...Сесія Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки проходить в дні великого торжества...— Сесія відкрилась у Києві 28 червня 1945 р.

² ...220-річний ювілей Академії наук СРСР.— Урочисте засідання ювілейної сесії АН СРСР, на якій Українську Академію наук представляв О. О. Богомолець, відбулось 16 червня 1945 р. у Колонному залі у Москві.

³ «Прорветься слово, як вода...» — Цитується вірш Т. Г. Шевченка «Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)» (1859).

⁴ ...батьківщина «стоїть на чолі освіченого світу...» — цитата з рецензії В. Белінського на календар «Місяцеслов на 1840 год».

⁵ ...конференції Об'єднаних націй для розроблення Статуту...— З 25 квітня по 26 червня 1945 р. в м. Сан-Франциско (США) відбувалася конференція Організації Об'єднаних Націй, на якій було прийнято Статут ООН. Конференція відбувалася у гострій боротьбі, особливо з питань права Ради Безпеки. Про це і говорить П. Г. Тичина в своїй промові.

⁶ ...в роботі конференції в Сан-Франциско беруть участь наші академіки та професори...— Українську делегацію очолював заступник Голови Ради Міністрів УРСР Дмитро Захарович Мануїльський (1883—1959). Членами делегації були: український радянський геолог Володимир Гаврилович Бондарчук (нар. 1905 р.); український радянський історик М. Н. Петровський; український радянський лісівник і ґрунтознавець Петро Степанович Погребняк (1900—1976); державний і партійний діяч УРСР Іван Семенович Сенін (нар. 1903 р.); секретар делегації Олексій Дорофєйович Война (1907—1957). Спецкором газети «Радянська Україна» був Л. М. Новиченко.

ВСТРЕЧА БРАТЬЕВ

Вперше надруковано в газ. «Правда України», 1945, 30 червня; передруковано під назвою «Встречаем братьев» в газ. «Правда», 1945, 2 липня.

Статтю написано після поїздки по Закарпаттю разом з М. П. Бажаном у травні 1945 р. (див.: *Тичина Павло*. Із щоденникових записів, с. 137—141).

Датується і подається за першодруком.

¹ ...Договор о Закарпатской Украине.— Після визволення у жовтні 1944 року Радянською Армією Закарпатської України від німецько-фашистських загарбників на Першому з'їзді Народних комітетів 26 листопада було ухвалено рішення про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, яке остаточно було здійснено в червні 1945 р. згідно з радянсько-чехословацьким договором.

² Осуществляется многовековая мечта наших закарпатских братьев и сестер.— Закарпаття, починаючи з XI ст., перебувало під владою Угорщини, Австрії, Чехословаччини, фашистської Німеччини. З входженням Закарпатської України до складу СРСР було завершено історичний процес возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі.

ВИХОВАЄМО КУЛЬТУРНЕ,
ГРАМОТНЕ ПОКОЛІННЯ

Вперше надруковано в газ. «Радянська освіта» та «Радянська Україна», 1945, 7 липня. Між текстами є незначні редакційні відмінності.

В архіві (ф. 464, № 2890) збереглися: машинопис українською мовою з одним виправленням П. Г. Тичини; машинопис російською мовою з численними авторськими виправленнями; вирізки з газет «Радянська освіта» та «Радянська Україна».

Датується за першодруком.

Подається за газ. «Радянська освіта» (з незначним скороченням).

¹ ...«Учительство повинно злитися з усією масою трудящих...» — П. Г. Тичина цитує рядки з промови В. І. Леніна на Всеросійському з'їзді учителів 5 червня 1918 р. (див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 36, с. 397). Сучасний переклад: «Учительство повинно злитися з усією масою трудящих, яка веде боротьбу. Завдання нової педагогіки — зв'язати учительську діяльність із завданням соціалістичної організації суспільства».

² Бакевич Марія Петрівна (1863—1957) — український радянський педагог, заслужена учителька УРСР.

[ВИСТУП ПЕРЕД ВИПУСКНИКАМИ
КИЇВСЬКИХ ШКІЛ ПРИ ВРУЧЕННІ
АТЕСТАТІВ ЗРІЛОСТІ]

Друкується вперше за недатованим, незакінченим чорновим автографом (ф. 464, № 10477). У тексті є вставки іншою рукою, в яких є незначні виправлення П. Г. Тичини.

Датується за змістом.

ПОЧАТКОВА ШКОЛА
В СИСТЕМІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗАВДАННЯ

Вперше надруковано в газ. «Радянська освіта», 1945, 13 липня, у скороченому варіанті — в газетах «Радянська Україна», 1945, 18 липня, та «Молодь України», 20 липня.

7—11 липня 1945 р. у Києві відбулась перша після війни нарада вчителів початкових шкіл Радянської України, на якій з доповіддю виступив П. Г. Тичина.

Датується за першодруком.

Подається за газетою «Радянська освіта» (з деякими скороченнями).

¹ Коменський Ян Амос (1592—1670) — великий чеський педагог-гуманіст, засновник нової прогресивної педагогічної системи, обґрунтував ідею загального навчання і початкового навчання дітей рідною мовою.

² Песталлоцці Йоганн-Генріх (1746—1827) — видатний швейцарський педагог-демократ, один з основоположників народної школи. Наведена П. Г. Тичиною думка Й.-Г. Песталлоцці про початкове навчання перегукується з подібними ж думками, висловленими ним у таких працях, як «Прохання до друзів людства...» (1775),

«Про виховання сільської молоді» (1777), роман «Лінгард і Гертура» (1781—1787) та ін.

³ Бунаков Микола Федорович (1837—1904) — російський педагог буржуазно-демократичного напрямку. У 1902 р. просвітницька діяльність його була заборонена, школи і інші заклади, ним очолювані, були закриті, а сам він висланий і відданий під нагляд поліції. Наслідки своєї педагогічної діяльності М. Бунаков описав у мемуарах «Моя жизнь в связи с общерусской жизнью, преимущественно провинциальной» (1909, посмертно).

⁴ Острогорський Віктор Петрович (1840—1902) — російський педагог, активний учасник передового педагогічного руху 60-х років XIX ст. Головну увагу приділяв завданням гуманітарно-естетичного виховання, захищав різносторонню освіту.

⁵ Водовозов Василь Іванович (1825—1886) — російський педагог, автор багатьох праць з педагогіки, зокрема праці «Предметы обучения в народной школе» (1873), «Книга для первоначального чтения в народных школах» (1871—1878, 2 частини), «Книга для учителей» (1871) та ін.

⁶ Гогебашвілі Яків (Якоб) Семенович (1840—1912) — видатний грузинський педагог, автор багатьох підручників, зокрема «Родного языка» (1865), який був поширений в Грузії десятки років; перероблений у 1944 р., цей підручник став стабільним для молодших класів початкової школи.

⁷ «...близько чотирьох п'ятих дітей та підлітків у Росії позбавлено народної освіти...».— П. Г. Тичина цитує рядки з праці В. І. Леніна 1913 р. «До питання про політику міністерства народної освіти (доповнення до питання про народну освіту)» (див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 23, с. 123).

⁸ Гордійко Ольга Михайлівна (1911—1942) — племінниця П. Г. Тичини. Разом з дочками Ніною (нар. 1932 р.) та Тамарою (нар. 1934 р.) 28 грудня 1942 р. була спалена фашистами в церкві у с. Пісках. П. Г. Тичина присвятив їхній пам'яті вірш «На співанці» (1945).

⁹ «Мова народу — краший... цвіт всього його духовного життя...» — П. Г. Тичина цитує рядки з праці К. Ушинського «Родное слово» (див.: *Ушинський К. Д. Собр. соч.*, т. 2. Педагогические статьи, 1857—1861 гг. М.—Л., Изд-во Академии педагогических наук, 1948, с. 557).

¹⁰ Український науково-дослідний інститут педагогіки — УНДІП, заснований у 1926 р. в Харкові, у 1934 р. переведений до Києва. З 1955 р. має назву Інститут педагогіки УРСР.

¹¹ «Лист до моєї вчительки» — вірш В. Швеця надруковано в газ. «Радянська Україна», 1945, 8 липня. Рядок «Людмила Петрівно! Звертатись незручно» у газетному тексті читається так: «Людмила Петрівно! Можливо, незручно».

¹² Куликове поле — місцевість поблизу впадіння річки Непрядви в Дон, де у 1380 р. відбулась переможна битва об'єднаних руських військ на чолі з великим князем московським Дмитрієм Донським і військами, очолюваними золотоординським воєначальником Мамаєм.

¹³ «Народний учитель повинен у нас бути поставлений...» — цитата з статті В. І. Леніна «Сторінки з щоденника» (див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 45, с. 348).

Вперше надруковано в журн. «Дніпро», 1945, № 7, с. 99—103.

В архіві зберігся чорновий автограф без назви, на першій сторінці якого є авторський напис: «на 21 чи 22/VII» (ф. 464, № 3558). Тексти майже ідентичні. Серед молодих письменників в автографі були ще названі Іван Цюпа, О. Ющенко та З. Гончарук.

Датується за першодруком.

Подається за першодруком (з незначним скороченням).

¹ «Дніпро» — щомісячний літературно-художній та громадсько-політичний журнал, орган ЦК ЛКСМУ. Заснований у 1927 р. під назвою «Молодняк», пізніше називався «Молодий більшовик». Під назвою «Дніпро» виходить з 1944 р.

² Чайкіна Єлизавета Іванівна (1918—1941) — в роки Великої Вітчизняної війни партизанка з Калінінської області, Герой Радянського Союзу (посмертно, 1942). Розстріляна фашистами.

³ Сагайдак Ніна Олексіївна (1927—1943) — в роки Великої Вітчизняної війни партизанка з міста Щорса Чернігівської області. Страчена фашистами. У нотатках П. Г. Тичина двічі згадує її прізвище (ф. 464, № 4375, 4503).

⁴ Нечитайлюк Михайло Федорович (нар. 1923 р.) — український радянський вчений, педагог, доктор філологічних наук.

⁵ Дімаров Анатолій Андрійович (нар. 1922 р.) — український радянський письменник. П. Г. Тичина наводить у статті його вірш «Наша молодість», надрукований у газ. «Радянська Волинь», 1945, 17 квітня.

⁶ «Радянська Волинь» — газета, орган Волинського обкому Компартії України та обласної Ради народних депутатів. Видається в Луцьку. Перший номер вийшов 27 серпня 1939 р. під назвою «Вільна праця», з 1 лютого 1940 р. під сучасною назвою (у 1941—1943 рр. не виходила).

⁷ Червоніщенко Іван Григорович (1907—1984) — український радянський поет.

⁸ Хіра (Хіря) Віра — учасниця республіканського огляду художньої самодіяльності з Дніпропетровська, автор вірша «Встає з руїн Радянська Україна», надрукованого в газ. «Радянська Україна», 1945, 17 лютого.

⁹ Балюк Марія Михайлівна (нар. 1920 р.) — український філолог, письменниця, на той час студентка Київського інституту іноземних мов, автор оповідань, в основному для дітей. Рукопис її повісті «Так було» П. Г. Тичина читав і рекомендував до друку в журналі «Дніпро» (машинопис повісті загубився).

¹⁰ Григорович Дмитро Васильович (1822—1900) — видатний російський письменник.

¹¹ «Радянська Буковина» — газета, орган Чернівецького обласного і міського комітетів Компартії України, обласної та міської Рад депутатів трудящих. Перший номер вийшов 28 червня 1940 р.

¹² «Ворошиловградська правда» — газета, орган Ворошиловградського обласного і міського комітетів Компартії України, обласної та міської Рад народних депутатів. Бере свій початок від газети «Донецкий пролетарий» (1917). Кілька разів змінювала назву.

¹³ «Черкаські вісті» — газета, що бере початок від газети «Знамя комунізму», перший номер якої вийшов у Черкасах у листопаді 1918 р. З 1922 р. виходила під різними назвами. Після створення у 1954 р. Черкаської області стала виходити під назвою «Черкаська правда». Тепер орган Черкаського обкому Компартії України, обласної та міської Рад народних депутатів.

¹⁴ Воронько Платон Микитович (нар. 1913 р.) — український радянський поет.

¹⁵ Столбін Іван Петрович (нар. 1918 р.) — український філолог, на той час студент Київського державного університету, пізніше видавничий працівник, редактор.

¹⁶ Гуртовенко Валерія Андріївна (нар. 1925 р.) — українська радянська поетеса і перекладач.

¹⁷ Чеханівська (в одруженні — Кара) Євгенія Андріївна (нар. 1923 р.) — український філолог, на той час студентка Київського педагогічного інституту імені О. М. Горького, згодом — головний бібліограф Центральної наукової бібліотеки АН УРСР.

¹⁸ Биченюк Галина Йосипівна (нар. 1927 р.) — український філолог, видавничий працівник, редактор.

¹⁹ Боженко Анатолій Іванович (нар. 1920 р.) — український радянський письменник і драматург.

²⁰ Цинковський Іван Іванович (нар. 1919 р.) — український радянський письменник.

²¹ Дрофань Анатолій Павлович (нар. 1919 р.) — український радянський письменник.

²² Сліпчук Петро Олексійович (нар. 1914 р.) — український радянський письменник.

²³ Польовий Михайло Іонович (нар. 1914 р.) — український радянський письменник.

²⁴ Семеновський Володимир Самійлович (нар. 1921 р.) — український видавничий працівник, редактор, поет. Весною 1941 р. під час зустрічі П. Г. Тичини з студентами Житомирського педагогічного інституту вітав його власними віршами.

²⁵ Степанюк Борис — очевидно, Борислав Павлович (нар. 1923 р.) — український радянський поет. П. Г. Тичина згадує про нього у щоденникових записах («Із щоденникових записів», с. 170). Лауреат премії імені Павла Тичини «Чуття єдиної родини» 1974 р.

²⁶ Хорунжа Леся (Олександра) Василівна (1922—197?) — видавничий працівник, редактор.

²⁷ Познанська Марія Аввакумівна (нар. 1917 р.) — українська радянська поетеса.

²⁸ Суярко Леонід Олексійович (нар. 1921 р.) — український радянський вчений, педагог, професор, доктор історичних наук.

²⁹ Лісовенко Надія Павлівна (нар. 1926 р.) — український радянський видавничий працівник, редактор, перекладач.

³⁰ Хайкіна Дора (Добора) Гіршівна (нар. 1913 р.) — єврейська радянська поетеса і перекладач.

ПІДСУМКИ ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВИ РНК СРСР
ВІД 21.VI 1944 р. ТА ЗАВДАННЯ ШКІЛ
НА НОВИЙ НАВЧАЛЬНИЙ РІК

Вперше надруковано без назви в газ. «Радянська освіта», 1945, 7 серпня; скорочений варіант — у журн. «Радянська школа», 1945, № 4, с. 3—9.

30 липня — 2 серпня 1945 р. у Києві відбулась республіканська парада активу працівників народної освіти УРСР — завідуючих обласними відділами народної освіти, відділами шкіл обласних комітетів КП(б)У та ЛКСМУ, директорів інститутів, заслужених учителів за участю УНДІПу, на якій П. Г. Тичина виступив з великою промовою.

Датується за першодруком.

Подається за журн. «Радянська школа».

¹ ...щоб «кожен житель Росії мав можливість навчитися великої російської мови». — Цитата з праці В. І. Леніна «Чи потрібна обов'язкова державна мова?» (1914; див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 24, с. 280).

² ...як В. І. Ленін характеризував причини поразки декабристів. — Йдеться про статтю В. І. Леніна «Пам'яті Герцена» (1912; див.: *Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 21, с. 249).

ДО НОВИХ УСПІХІВ, ЮНІ ДРУЗІ!

Вперше надруковано в газ. «Зірка», 1945, 31 серпня.

Датується і подається за першодруком.

СЛАВА НАРОДОВІ-ПЕРЕМОЖЦЕВІ!

Вперше надруковано як варіант російською мовою під назвою «Несокрушимые советские богатыри» в газ. «Правда», 1945, 3 вересня, російською мовою під назвою «Слава народу-победителю» — в газ. «Правда Украины», 1945, 3 вересня, і українською мовою — «Слава народові-переможцеві!» в «Літературній газеті», 1945, 6 вересня.

В архіві (ф. 464, № 2891) збереглись машинопис статті і вирізка з газети «Правда Украины» з написом П. Г. Тичини: «Пр. Укр., 3.IX 45».

Датується за першодруком.

Подається за текстом «Літературної газети» (з незначним скороченням).

¹ «Ще не втихли в нас у серці болі...». — Цитується вірш П. Г. Тичини «І рості, і діяти» (1945).

² Порт-Артур — місто в Північно-Східному Китаї, фортеця, відома героїчною обороною під час російсько-японської війни 1904—1905 рр.

³ Лазо Сергій Георгійович (1894—1920) — герой громадянської війни 1918—1920 рр., з 1919 р. — командуючий партизанськими загонами Примор'я. Після захоплення влади у Владивостоці японськими інтервентами був заарештований і разом з іншими членами реввійськради після жорстоких тортур спалений у паровозній топці.

⁴ Халхін-Гол — річка в Китаї та в Монгольській Народній Республіці. Зазнавши поразки в районі озера Хасан, японські мілітаристи 28 травня 1939 р. розв'язали збройний конфлікт в районі Халхін-Голу. Відповідно до радянсько-монгольського договору 1936 р., радянські і монгольські війська спільними силами оточили і знищили японське угруповання. 16 вересня 1939 р. японці змушені були підписати у Москві угоду про припинення воєнних дій.

⁵ Великий Хінган — гірський хребет на північному сході Китаю і, головним чином, у Монголії. Тут ідеться про наступ радянських військ Забайкальського фронту під час радянсько-японської війни з 9 по 21 серпня 1945 р. Великий Хінган радянські війська подолали 11 серпня, 14—15 серпня перейшли пустинні степи Монголії. В результаті боїв було розгромлено японські війська і звільнено деякі частини Монголії та Китаю.

[ДО ЮВІЛЕЮ ІВАНА ТОВІЛЕВИЧА]

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1945, 13 вересня, як інформаційне повідомлення.

В архіві (ф. 464, № 3923) зберігся машинопис цієї інформації пізнішого часу.

Датується і подається за першодруком.

¹ Тобілевич Іван Карпович (псевдонім — Карпенко-Карий; 1845—1907) — видатний український драматург, актор, режисер і театральний діяч. 29 вересня 1945 р. виповнилося 100 років від дня його народження. Цій події і присвячено інформацію П. Г. Тичини.

РОЗВИТОК ОСВІТИ Й КУЛЬТУРИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Друкується вперше (з незначним скороченням) за недатованим машинописом з авторськими виправленнями (ф. 464, № 2892). Закінчення статті не збереглося.

Датується за змістом.

¹ Храбр Чорноризець (кінець IX — початок X ст.) — давньо-болгарський письменник, чернець, автор трактату «О письменах», в якому виступав на захист слов'янської абетки і права писати слов'янською мовою літургійні твори.

² Костомаров Микола Іванович (1817—1885) — український та російський ліберально-буржуазний історик, письменник, етнограф і публіцист, професор Київського та Петербурзького університетів.

³ Драгоманов Михайло Петрович (1841—1895) — український вчений, публіцист і громадський діяч буржуазно-демократичного, пізніше буржуазно-ліберального напрямку.

⁴ Нечуй-Левицький Іван Семенович (справжнє прізвище — Левицький; 1838—1918) — видатний український письменник.

⁵ ...«тюреми і царські мурі»... — рядок з вірша І. Франка «Гімн» («Вічний революціонер»; 1880).

⁶ «Раніше весь людський розум...» — цитата з заключного слова В. І. Леніна перед закриттям Третього Всеросійського з'їзду Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів 10—18 (23—31) січня 1918 р. Сучасний переклад: «Раніше весь людський розум, весь його геній творив тільки для того, щоб дати одним всі блага техніки та культури, а інших позбавити найнеобхіднішого — освіти і розвитку. А тепер всі чудеса техніки, всі здобутки культури стануть загальнонародним добром, і віднині ніколи людський розум і геній не будуть обернені в засоби насильства, в засоби експлуатації. Ми це знаємо, — і хіба в ім'я цього найвеличнішого, історичного завдання не варто працювати, не варто віддати всі сили? І трудящі виконують цю титанічну історичну роботу, бо

в них закладені дрімаючі великі сили революції, відродження і оновлення» (*Ленін В. І. Повне збір. творів*, т. 35, с. 277—278).

⁷ Великий Ленін казав, що для остаточної перемоги соціалізму в нашій країні необхідна культурна революція.— Про культурну революцію В. І. Ленін говорив у багатьох своїх працях, зокрема у статтях «Успіхи і труднощі Радянської влади» (1919), «Нова економічна політика і завдання політосвіт. Доповідь на II Всеросійському з'їзді політосвіт 17 жовтня 1921 р.» (1921), «Про кооперацію» (1923) та ін.

СТАТТІ, НАПИСАНІ У СПІВАВТОРСТВІ

ЛЕНИНСЬКИМИ НАЦІОНАЛЬНИМИ ШЛЯХАМИ

Вперше надруковано в газ. «Вісті ВУЦВК», 1932, 24 березня, та в журн. «Червоний шлях», 1932, № 5-6, с. 142—143.

Статтю написано в співавторстві з І. Фалькевичем (Фальковичем) та А. Ковалівським

В архіві (ф. 464, № 4451) збереглися виписки та нотатки до цієї статті пізнішого часу чорним олівцем, поміж рядками та збоку є дописки олівцем рожевого кольору — тут вони позначені підкресленнями: 1) Запис: «Скрізь по цих містах братніх республік я був разом із представниками від Наркомосу України й ЦК партії. Привіз я і картки з собою (цілі коробки), та з навалом фашистів усе це пропало»;

2) Виписка: «О намеченном создании словарей: армянско-укр[аинского], грузинско-укр[аинского] и азерб[айджанско]-укр[аинского].

См. статтю «Ленинськими національними широкими дорогами». Газета «Вісті», № 24, 1932. Перепечатано в журн. «Червоний шлях», 1932, № 5-6, стр. 142—143.

Павло Григорович вместе с другими посланними из Украины был на приеме в Ереване у 1-го секретаря ЦК партии Армении (1932 г.). Из Украины послал нас в Армению т. Скрипник (Микола Скрипник). Армянский институт языковедения после этого прислал в Киев Павлу Григорьевичу целый ящик карточек слов. Каждое слово надо было дополнить Павлом Григорьевичем соответствующим словом украинским, а потом по частям отсылать назад в институт в Армению. Так началось дело создания арм[янского]-укр[аинского] словаря, а также словаря обратного, укр[аинско]-армянского. Но с нашествием фашистов все это где-то пропало, ибо нам, писателям, посоветовали быстро выехать в Башкирию.

Надо было бы отыскать, то есть найти где-то в армянских газетах или же журналах 1932 года подобную хронику».

Датується за першодруком.

Подается за журналом «Червоний шлях».

Скрипник Микола Олексійович (1872—1933) — державний і партійний діяч УРСР, академік АН УРСР (з 1929 р.), у 1927—1933 рр. нарком освіти УРСР.

¹ Українська Радянська Енциклопедія (УРЕ) — йдеться про заплановане у 30-х роках видання, яке не було здійснене.

² Закавказька Федерація — Закавказька Соціалістична Федеративна Радянська Республіка (ЗСФРР), до якої входили Азербайджан, Вірменія та Грузія. Існувала до 1936 р., коли Азербайджанська РСР, Вірменська РСР та Грузинська РСР увійшли в СРСР як самостійні союзні республіки.

³ Тифліс — колишня назва міста Тбілісі.

⁴ Фалькевич (Фалькович) Ісай — український радянський юрист, сходознавець; працював у Харкові.

⁵ Ковалівський Андрій Петрович (1895—1969) — український радянський історик, арабіст.

⁶ «Заря Востока» — щоденна республіканська газета Грузинської РСР, виходить російською мовою у Тбілісі з 1922 р.

⁷ Драматичний театр ім. Руставелі — провідний театр Грузії, заснований 1921 р. в Тбілісі.

⁸ Таманян — очевидно, Олександр Іванович Таманян (1878—1936) — народний архітектор Вірменії (з 1924 р.).

⁹ Ечміадзін — місцевість поблизу Бревана, де знаходиться визначна архітектурна пам'ятка V століття — кафедральний собор.

¹⁰ Католикос — титул глави вірмено-григоріанської і грузинської церков.

ПРИВІТ ЗРОСТАЮЧИМ КАДРАМ

Вперше надруковано в журн. «Штурм» (Дніпропетровськ), 1935, № 12, с. 7.

Статтю написано у співавторстві з П. М. Усенком.

Датується і подається за першодруком.

БЕЗСМЕРТНЕ НАРОДНЕ СЛОВО

Вперше надруковано в «Літературній газеті», 1937, 27 листопада.

В архіві (ф. 464, № 3919) зберігся машинопис пізнішого часу з датою — «1937».

Статтю написано у співавторстві з М. П. Бажаном та М. Т. Рильським з приводу смерті С. Стальського, що сталася 23 листопада 1937 р.

Датується і подається за першодруком.

ВСЕНАРОДНЕ СВЯТО

Вперше надруковано в газ. «Комуніст», 1938, 20 травня.

Статтю написано у співавторстві з М. П. Бажаном з приводу відзначення 75-річчя літературної діяльності Джамбула Джабаєва.

Датується і подається за першодруком.

ЮТЗЫВ О ДИССЕРТАЦИИ

М. С. ШАГИНЯН «Т. Г. ШЕВЧЕНКО»

НА СОИСКАНИЕ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ

ДОКТОРА ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Друкується вперше за недатованим авторизованим машинописом (ф. 464, № 3253). Підпис: П. Г. Тичина, Є. П. Кирилюк.

Рецензія на дисертацію М. С. Шагінян «Т. Г. Шевченко» на здобуття ученого ступеня доктора філологічних наук написана

приблизно 1942 р. разом з Є. П. Кирилюком та Д. О. Тмарченком, на той час кандидатами філологічних наук. П. Г. Гичина підписав її як «дійсний член Академії наук Української РСР, доктор філологічних наук, директор Інституту мови й літератури АН УРСР». Дисертація М. С. Шагінян «Шевченко» (друкована книга, М., 1941) зберігається у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР (ф. 1, № 849) з численними авторськими дописками, виправленнями, вставками.

¹ ...пишет работы о Гете, Низами, Шевченко.— М. С. Шагінян належать праці «Подорож у Веймар» (1914, вид. 1923), «Гете» (1950); статті про Нізамі, зібрані у книзі «Етюди про Нізамі» (1955); статті «Русская проза Шевченко» (1939), «Эстетика Тараса Шевченко» (1939), «Аральская экспедиция» (1940) та ін., що пізніше увійшли до видання: *Шагінян М. Собр. соч. М., «Художественная литература», 1974, т. 7.*

² Закревська Ганна Іванівна (1822—1857) — знайома Т. Г. Шевченка з 1843 р., якій поет присвятив деякі твори і почуття до якої зберіг протягом життя. Т. Шевченкові належить також портрет Г. І. Закревської (1843).

³ Бутаков Олексій Іванович (1816—1869) — російський мореплавець і географ, дослідник Аральського моря. За його клопотанням у 1848—1849 рр. Т. Г. Шевченка було включено до складу Аральської описової експедиції як художника. Його щоденник «Дневниковые записки плавания А. И. Бутакова на шхуне «Константин» для исследования Аральского моря в 1848—1859 гг.» опублікований 1953 р. у Ташкенті.

⁴ Пипін Олександр Миколайович (1833—1904) — російський літературознавець, академік Петербурзької Академії наук (з 1898 р.). Працюючи над дисертацією, М. С. Шагінян, завдяки онучці М. Г. Чернишевського Ніні Михайлівні Чернишевській, познайомилась з архівом О. М. Пипіна, родича Чернишевських, де виявила до того невідомий лист сестри у перших М. Г. Чернишевського Пелагеї Пипіної від 22 вересня 1859 р. з Петербурга до рідних, в якому є згадка про Т. Г. Шевченка і який допомагає встановити час зустрічі М. Г. Чернишевського і Т. Г. Шевченка на квартирі у Чернишевського між 2 і 22 вересня 1859 р. (див. стор. 255—257 книжки М. С. Шагінян).

⁵ «Не сотрудничая в «Искре» написал...» — М. С. Шагінян має на увазі вірш Т. Г. Шевченка «Умре муж велій в власнянді...» (1860) — сатиричний відгук на смерть петербурзького митрополита Григорія, відомого своїми реакційними виступами.

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ *

- Абай (Абай Кунабаєв) II — 142, 413
- Абдул-Хамід II I — 384, 385; II — 360
- Абовян Хачатур I — 198; II — 312
- Авакян I — 449
- Адаліс А. Ю. I — 59; II — 280
- Адилев I — 391
- Адріанова-Перетц В. П. I — 416; II — 363
- Акопян Акоп I — 381; II — 66, 101—103, 395, 402
- Аксаков С. Т. I — 343; II — 348
- Александров Г. Ф. I — 465; II — 381
- Александрович А. I. I — 48; II — 276
- Альберті Рафаель I — 113; II — 291
- Аль-Хадлядж I — 220; II — 318
- Амангельди Іманов I — 183; II — 309
- Амірі Г. Г. II — 53, 162, 392
- Анандавердхана I — 150
- Ангеліна П. М. I — 169; II — 306
- Андре Соломон-Август I — 270, 274; II — 330
- Андрєєв А. I — 364; II — 33, 354, 355
- Андрєєв С. I. I — 90; II — 286
- Анна Ярославна II — 384
- Антокольський П. Г. II — 292
- Антоній Падуанський I — 125; II — 295
- Антоній Печерський II — 262
- Апій Клавдій Красс I — 15; II — 266
- Арагон Луї I — 84; II — 284
- Аракчєєв О. А. I — 128; II — 297
- Арістотель I — 414; II — 263, 363
- Аркас М. М. I — 82; II — 398
- Арсен (Арсен Одзелашвілі) I — 275, 324; II — 331
- Артеменко Олександр II — 392
- Арчіл I — 154
- Асєєв М. М. I — 48, 59, 287—290, 357, 412, 413; II — 16, 276, 279, 333, 334, 353, 386
- Аскоченський В. I. I — 302; II — 337
- Афанасьєв I — 355
- Афанасьєв-Чужбинський О. С. I — 342; II — 139, 348, 413
- Ахматова А. А. I — 23; II — 268
- Ахундов Мірза Фаталі I — 151, 201, 257, 333; II — 142, 302, 313
- Ачкасов Яків II — 392
- Ашраф'ян I — 70, 71; II — 281
- Бабек (Гасан) I — 220; II — 318
- Багалій Д. I. I — 434; II — 369
- Багмут Й. А. II — 370
- Баграмян І. Х. II — 102, 403
- Багрицький Е. Г. I — 48, 99—102, 109, 110, 292, 444; II — 82, 276, 289, 334
- Бадигін Костянтин II — 321
- Бажан М. П. I — 59—61, 63—67, 99, 139, 153, 224, 322, 323, 325, 326, 358, 392, 437, 444, 446—448, 472; II — 16, 163, 279, 294, 300, 308, 309, 342—344, 376, 378, 418, 426
- Бажов П. П. I — 395, 396; II — 361
- Байда Вишневецький I — 480; II — 382

* Римські цифри означають I і II книги цього тому, арабські — сторінки, курсивом виділено сторінки приміток.

- Байрон Джордж-Ноел-Гордон
 I — 11, 12, 200, 374, 459; II —
 8, 113, 265, 385
 Бакевич М. П. II — 184, 190, 419
 Балабай Олександр II — 77, 397
 Балюк М. М. II — 212, 421
 Бальзак Оноре де II — 8, 385
 Бальмен Я. П. де I — 262; II —
 328
 Бальмонт К. Д. I — 378, 381;
 II — 267, 302, 358, 359
 Банах Стефан II — 132, 409
 Бандуренко (Бондаренко) Є. Ф.
 II — 92, 401
 Бараташвілі Н. М. I — 257; II —
 326
 Барб'є Огюст I — 85; II — 284
 Барбюс Анрі I — 175, 440; II —
 8, 27, 282, 373
 Батий II — 382
 Бах Йоганн-Себастьян I — 45,
 231, 298; II — 274
 Башилов М. С. I — 262; II — 328
 «Безбожник» II — 329
 Беззубова Ф. Г. I — 296; II — 32,
 335
 Безименський О. І. II — 292
 Безпощадний (Іванов) П. Г. I —
 70; II — 281
 Бела IV II — 397
 Бенедиктов В. Г. I — 257, 258;
 II — 326
 Бенкендорф О. Х. II — 345
 Беранже П'єр-Жан I — 126, 203;
 II — 296
 Бергманн I — 310
 Бергсон Анрі I — 82, 441; II —
 284
 «Берлінерберзен цайтунг» II —
 24
 Берліоз Гектор II — 319
 Бернс Роберт I — 101; II — 289
 Бестужев-Рюмін М. П. II — 325
 Бетховен Людвіг ван I — 100,
 109, 125, 159, 279, 432; II — 289,
 296, 304, 332, 366
 Бедний Дем'ян (Ю. О. Придво-
 ров) I — 126; II — 296
 Бєлий Андрій (Б. М. Бугайов)
 I — 388; II — 360
 Белінський В. Г. I — 130, 132,
 181, 211, 253, 254, 261, 453, 455;
 II — 20, 24, 109, 174, 189, 298,
 309, 315, 325, 327, 387, 405, 418
 Биченюк Г. Й. II — 213, 422
 Бичко В. В. I — 401; II — 213,
 362
 Віба П. М. II — 91, 401
 Вікбай Б. Г. I — 377; II — 53,
 162, 358, 392
 Вілецький О. І. I — 417, 438, 441,
 446; II — 363, 371, 372, 374
 Вілозерський М. М. II — 307
 Вілоус Д. Г. II — 92, 213, 401
 Вільчич Марія I — 267; II — 329
 «Вільшовик» I — 168, 265; II —
 287, 328
 Блажко Е. О. II — 395
 Блакитна М. В. — див. Вовчик-
 Блакитна М. В.
 Блакитний (Елланський) В. М.
 I — 125; II — 295
 Блок Жан-Рішар I — 77; II — 283
 Блок О. О. I — 23, 107, 381, 388,
 474; II — 268, 290, 359
 Богданова I — 480
 Богданович М. А. II — 142, 413
 Богомолець О. О. I — 431, 441,
 444; II — 238, 365, 366, 418
 Богун Іван I — 315, 462; II — 391
 Богуцький I — 53
 Богушевич Ф. К. I — 292; II —
 334
 Бодлер Шарль I — 203; II — 140,
 313
 «Боевые резервы» II — 365
 Боженко А. І. II — 213, 422
 Боженко В. Н. I — 311, 358, 365;
 II — 340
 Бойченко О. П. II — 195
 Болокадзе Вахтанг I — 356
 «Большевик» I — 455; II — 379
 «Большевистское знамя» II —
 323, 402
 Бондар II — 224
 Бондар Д. Т. II — 195
 Бондарчук В. Г. II — 418
 Борін (Шварцман) Б. А. I — 45;
 II — 274
 Боровиковський Л. І. I — 134,
 135; II — 299
 Бортнянський Д. С. II — 329, 330
 Борян Гурген II — 102, 403
 Босий Дмитро I — 421; II — 364
 Ботев Христо II — 136, 409, 412
 Боткін В. П. II — 325
 Браун М. Л. I — 59, 117, 359;
 II — 280, 292, 354
 Брейгель Пітер Старший I —
 126; II — 296

- «Британський союзник» II — 77, 210
- Бріан Арістід I — 401; II — 362
- Бровка Петрусь (П. У. Бровка) II — 70, 395
- Броз-Тіто Йосип II — 168, 174, 400, 417
- Броневський Владислав I — 37; II — 272
- Бронзій Георгій I — 349, 421
- Бронський А. В. I — 451; II — 379
- Брюллов К. П. II — 159, 391, 416
- Брюсов В. Я. I — 292, 378, 381; II — 103, 270, 334, 358, 359, 403
- Будников П. П. I — 447; II — 376
- Булаховський Л. А. I — 360, 441, 446; II — 354
- Бупаков М. Ф. II — 188, 420
- Бурачек М. Г. I — 45; II — 274
- Бурбони II — 367
- Бурлюк Д. Д. I — 409, 410, 412—414; II — 362
- Бур'янова Олена II — 192
- Бутаков О. І. II — 254, 427
- Бутаевич-Петрашевський М. В. I — 262; II — 140, 327, 337
- Бучма А. М. I — 434, 448; II — 368
- Ваганов С. А. II — 54
- Валідов Ахмед-Закі I — 394; II — 361
- Ванчура Владислав I — 357; II — 353
- Варецька В. Ф. I — 45; II — 274
- Варченко Василь I — 300; II — 337
- Василевська В. Л. I — 324, 358, 449; II — 49, 322, 342, 343, 353
- Васильченко (Панасенко) С. В. I — 262, 434, 440; II — 190, 260, 327, 328
- Ватуля О. М. I — 448; II — 377
- Ватутін М. Ф. II — 95, 148, 402
- Вахітов Мулланур I — 393; II — 361
- Ващенко Марина II — 192
- Великопольський І. Є. I — 281; II — 332
- Вергілій Марон Публій I — 232; II — 320
- Вересай О. М. I — 183, 298, 300—305, 343; II — 309, 336—338
- Вериківський М. І. I — 45, 434, 436, 440, 443, 448, 472; II — 274
- Вернадський В. І. II — 368
- Верьовка Г. Г. I — 436, 448; II — 163, 370
- Вечеренко Ярослав II — 212
- «Вестник Европы» I — 134; II — 299
- «Вехи» I — 389
- Виродова Рая I — 338
- Висоцька М. Г. II — 194
- Вишенський Іван I — 215, 266, 482; II — 316, 328
- Вишеславський Л. М. I — 444; II — 375
- Вишинський А. Я. I — 187; II — 310
- Вишневецький Д. І. — див. Байда Вишневецький
- Вільгельм II II — 13, 120, 386
- «Вільна праця» — див. «Радянська Волинь»
- «Вісник» I — 97
- «Вісті АН УРСР» II — 405
- «Вісті ВУЦВК» I — 54, 166—168; II — 272, 273, 277—279, 289, 292, 294, 303, 305, 307, 311, 315, 318, 331, 425
- «Вітчизна» — див. «Радянська література»
- Владко В. М. I — 448; II — 377
- Внучко (Внучкова) Л. І. II — 92, 401
- Воблій К. Г. I — 442, 447; II — 374
- Вовк Наталка I — 39
- Вовчик-Блакітна М. В. I — 348, 421, 423; II — 150, 350
- Вовчок Марко (М. О. Вілінська-Маркович) I — 231
- Водовозов В. І. II — 189, 420
- «Возрождение» I — 80
- Война О. Д. II — 418
- Войцехівський В. І. I — 45; II — 274
- «Волжская коммуна» II — 342
- «Волинь» II — 333
- Волнухін С. М. II — 315
- Волькер Іржі II — 132, 409
- Вольтер (Аруе Франсуа-Марі) I — 230, 373; II — 8, 320, 385
- Вольф Вільгельм I — 79; II — 283
- Вороний М. К. I — 22, 23; II — 267, 369
- Воронько П. М. II — 213, 422

- Ворошилов К. Є. I — 225; II — 319
- «Ворошиловградська правда» II — 213, 323, 421
- Воскресасенко С. І. I — 326; II — 294, 344
- «Во славу Родины» II — 351
- Врангель П. М. I — 112, 114; II — 291
- Вяземський П. А. II — 297
- Вяльцева А. Д. II — 329, 330
- Габор Андор I — 122; II — 294
- Габсбурги II — 319
- Гайдай З. М. I — 440, 448; II — 373
- Гайди Йозеф II — 406
- Галаган Г. І. II — 349
- Галаган Г. Г. II — 349
- Галаган Г. П. I — 302, 303, 343; II — 337, 349
- Галаган П. Г. I — 343; II — 337, 349
- Ганна Регіна II — 8
- Гарсія-Лорка Федеріко I — 112, 114, 123; II — 291, 292
- «Гарт» II — 269
- Гартман Ніколай I — 441; II — 373
- Гартнакке I — 83
- Гаршин В. М. I — 170, 179, 183; II — 306
- Гасслер I — 424
- Гастелло М. Ф. I — 356; II — 352
- Гафурі Мажит (А. Н. Гафуров) I — 333, 376, 378—387, 389—405; II — 53, 66, 142, 162, 346, 357—359, 392
- Гаяз I — 401, 403
- Гвідо Аретинський I — 19, 20; II — 267
- Гейбельс Йозеф I — 364; II — 355
- Гевонд I — 219; II — 318
- Гегель Георг-Вільгельм-Фрідріх I — 254; II — 97, 325, 402
- Гейдріх II — 168
- Гейзе Поль I — 11; II — 265
- Гейне Генріх I — 23, 96, 203, 319, 347, 475; II — 140, 268, 341
- Гельвецій Клод-Адріан I — 372; II — 356
- Гельфандбейн Й. М. II — 311
- Гендель Георг-Фрідріх I — 247; II — 323
- Генріх I II — 384
- Гешпенер М. В. I — 417; II — 363, 374
- Гервасій I — 231; II — 320
- Гердер Йоганн-Готфрід I — 302, 303; II — 337
- Герцен О. І. I — 51, 102, 117, 172, 211, 254, 261, 317, 451—453, 455; II — 120, 139, 159, 277, 315, 325
- Гесіод I — 184; II — 309
- Гете Йоганн-Вольфганг I — 111, 154, 200, 245, 319, 374, 432; II — 112, 253, 269, 304, 309, 322, 325, 341, 367, 427
- Гігельс Е. Г. I — 188; II — 307, 399
- Глінка М. І. II — 159, 416
- Глібов Л. І. I — 158, 274; II — 159, 184, 236, 304, 329
- Глоба I — 121
- Глюк Крістоф-Віллібальд I — 11; II — 113, 265, 406
- Гнатенко М. С. I — 90, 164, 169; II — 67, 287
- Гнатюк В. М. I — 54; II — 262, 278
- Гогешвілі Я. С. II — 189, 420
- Гоголь М. В. I — 99, 181, 199, 253, 274, 279, 330, 432, 453, 488; II — 7, 14, 20, 23, 44, 89, 109, 160, 213, 235, 261, 303, 332, 345, 367, 378, 384, 386, 387, 391, 400, 405
- Гозенпуд А. А. I — 418; II — 364
- Гойя Франціско Хосе де I — 125; II — 296
- Голенищев-Кутузов П. В. II — 325
- Голиков П. І. I — 427; II — 365
- Голованівський С. О. I — 99, 326, 395, 443, 448; II — 288, 294
- Головатий Ф. П. I — 449; II — 66, 378
- Головко А. В. I — 70, 325, 439, 448; II — 281
- Гольдоні Карло I — 11, 436; II — 265
- Гомер I — 17, 162, 295, 377; II — 266
- Гонта Іван I — 365, 454, 462; II — 91, 355
- Гончаренко І. І. I — 397, 437, 443, 448; II — 361
- Гончарук З. В. II — 421
- Горбунов І. Ф. II — 48, 391
- Горбунов К. А. II — 48, 391

- Гордєв С. М. I — 444; II — 375
Гордієнко II — 122
Гордієнко К. О. I — 439; II — 372
Гордієнко Маруся I — 481
Гордійко О. М. II — 192, 420
Гордон Бартоломео I — 113
Городської Я. З. I — 444; II — 375
Горький О. М. I — 33, 37, 41, 42, 44, 59, 73, 81, 99, 126, 127, 142, 143, 154, 158—160, 162, 163, 184, 191, 193, 204, 210, 237, 262, 263, 267, 268, 284, 292, 294, 295, 298, 328, 337, 378, 381, 382, 390, 407, 411—413, 440, 443, 450; II — 14, 27, 44, 105, 120, 140, 151, 159, 271, 272, 281—284, 297, 301, 304, 311, 314, 315, 320, 334, 347, 359, 415
Гофман I — 435; II — 23
Гофман Ернст-Теодор-Амадей I — 11, 13; II — 265
Гофштейн Д. Н. I — 108; II — 273, 290
Гохфельд І. Л. II — 311
Граббе Христіан-Дітріх I — 11, 12; II — 265
Грабер I — 348, 423
Грабовський П. А. I — 138, 170, 183, 262, 292, 366; II — 14, 300, 306, 386
Гребінка Є. П. I — 256; II — 236, 326
Гречуха М. С. I — 417; II — 49, 363
Грибоедов О. С. I — 151, 177; II — 308
Григорій II — 427
Григорій IX II — 295
Григорович Д. В. II — 212, 421
Григорян С. В. I — 356; II — 353
Гриздубова В. С. II — 314
Гришко М. М. I — 445; II — 376
Грищенко I — 447
Грінченко В. Д. I — 266; II — 60, 189, 190, 236, 328, 329, 393
Грінченко М. О. I — 441; II — 374
Громаківська С. II — 183, 184
Громова Ольга II — 90, 400
Громова У. М. II — 105, 404
«Гроно» I — 9; II — 262
Грос Жорж (Георг Еренфрід) I — 126; II — 296
Грудницька М. С. II — 90, 400
Грунічев В. І. I — 403; II — 362
Гуд Томас I — 101; II — 289
Гудзій М. К. I — 416; II — 363
Гузаков М. В. I — 388; II — 360
Гукбальд I — 19; II — 267
Гулак-Артемовський П. П. I — 253; II — 325
Гулак-Артемовський С. С. II — 373
Гуманенко I — 355
Гумер Гаріф II — 53, 162, 392
Гундоров О. С. II — 132, 409
Гурамішвілі Давид I — 48, 99, 151, 215, 239, 391; II — 276, 321
Гурін Іван II — 30
Гуртовенко В. А. II — 213, 422
Гусєв В. М. I — 59; II — 280
Гуслийст К. Г. I — 416; II — 363, 365
Гюго Віктор-Марі I — 263; II — 328
Гюптер II — 411
Д'Аламбер Жан-Лерон I — 372; II — 356
Дандін I — 151
Данило Галицький I — 311, 337, 475—477; II — 13, 37, 42, 73, 120, 340, 346, 385, 397
Данилов О. І. II — 18, 19, 387
Дантес (Геккерн) Жорж-Шарль I — 128; II — 297
«Данцігер форпостен» I — 481
Данькевич К. Ф. I — 440; II — 373
Даян (Даянов) Кадир II — 53, 162, 392
Де Вільє I — 11; II — 264
Дей О. І. II — 264
«Демос» I — 447; II — 95
Демченко М. Н. I — 53; II — 278
Демченко М. С. I — 90, 169; II — 67, 287
Денікін А. І. I — 112, 114, 436; II — 15, 66, 291
Дерегус М. Г. I — 448; II — 377
Державін Г. Р. I — 227; II — 91, 319
Державін К. М. II — 133, 409
Державін М. С. II — 132—134, 409
Десняк Олекса (О. Г. Руденко) I — 439; II — 372
Джамбул Джабаєв I — 162, 169, 177, 178, 181—185, 205, 296,

- 297, 354; II — 86, 92, 103, 252, 304, 307—309, 352, 426
- Дживані (Сероб Левонян) I — 183; II — 309
- Джиліберто I — 11; II — 264
- Джонсон Х'юлетт I — 356; II — 12, 353
- «Дзержинець» II — 285
- Дзюбишин I — 554; II — 72
- Дідро Дені I — 373; II — 356
- Дімаров А. А. II — 211, 212, 421
- Дітріх I — 481
- Дмитерко Л. Д. I — 448; II — 377
- Дмитрій Донської II — 420
- «Дніпро» II — 209, 213, 421
- Дніпровський І. Д. I — 440; II — 373
- Добриловський Євген I — 7; II — 261
- Добролюбов М. О. I — 93, 117, 261, 303, 317, 455; II — 120, 139, 189, 237, 337, 362
- Довбуш О. В. I — 275, 306, 315; II — 37, 331
- Довженко О. П. I — 47, 215, 443, 447; II — 275
- «Дойче україне цайтунг» I — 363
- Долматовський Є. А. I — 355; II — 352
- Домбровський Ярослав I — 458; II — 380
- Дон Хуан Теноріо I — 10; II — 264.
- Донець Г. П. I — 400; II — 361
- «Донецкий пролетарий» — див. «Ворошиловградська правда»
- Донцов Д. I — 97, 435, 462, 463
- Донченко О. В. I — 326; II — 344
- Дорімон I — 11; II — 264
- Дорогань І. А. I — 90
- Дорошенко II — 104
- Достоевський Ф. М. I — 455; II — 212, 330, 337, 379
- Драгич Віра I — 423; II — 364
- Драгоманов М. П. II — 236, 313, 328, 412, 413, 424
- Драйзер Теодор I — 356; II — 353
- Дранмор (Фердінанд Шмідт фон) I — 318; II — 341
- Дроб'язко Є. А. I — 398; II — 361
- Дрожжин С. Д. I — 262; II — 140, 327
- Дрок К. Л. I — 398; II — 361
- Дрофань А. П. II — 213, 422
- «Друг» II — 322
- Дубельт Л. В. I — 98; II — 288
- Дудін М. О. II — 400
- Дунаєвський І. Й. II — 294
- Дурди Клич I — 296; II — 335
- Дурилін С. М. II — 367
- Дюма Александр I — 13; II — 265
- Дюменіль (Розімон) I — 11; II — 265
- Дядиченко В. А. II — 365
- Дяченко М. І. II — 327
- Ейзенхауер Дуайт-Дейвід II — 95, 402
- Еліот Томас-Стернс I — 85; II — 284
- Емпедокл I — 233; II — 320
- Енгельгардт П. В. II — 345, 349
- Енгельс Фрідріх I — 79, 93, 125, 199, 220, 232, 237, 254, 255, 282, 288, 372, 374, 377, 384, 403, 430, 436; II — 112, 113, 223, 247, 283, 295, 296, 302, 312, 320, 333, 339, 356—358, 370, 405
- Еркель Ференц II — 319
- Есхіл I — 86; II — 285
- Єлизавета Петрівна I — 151, 152, 227, 300, 372; II — 356
- Єрмілов В. В. I — 455; II — 379
- Єрмолін І. П. I — 415, 417; II — 363
- Жанен I — 401
- Жданов А. О. I — 41, 42; II — 273
- Жебрак А. Р. II — 132, 409
- Жемчужников Л. М. I — 304; II — 337, 338
- Жемчужникови II — 284
- Жерноклів Пелагея II — 192
- Жинзифов Райко II — 413
- Житецький П. Г. II — 337
- Жід Андре I — 75, 81, 85; II — 282
- Жіранден I — 373
- «Жовтень» — див. «Тук-тук»
- Жуковський В. А. I — 128, 158, 274; II — 109, 160, 297, 307, 332, 391, 405
- «За Радянську Україну» II — 343, 344
- «За рубежом» II — 283

- Забіла Н. Л. I — 437; II — 322, 371
 Заболотний В. Г. I — 443, 448; II — 365, 375
 Заболотний Д. К. I — 434; II — 369
 Завертайло Іван II — 16
 Загірня (Грінченко) М. М. I — 274; II — 303, 329, 330
 Загул Д. І. I — 23; II — 268
 «Закарпатська правда» II — 413
 «Закарпатська Україна» II — 413
 Закревська Г. І. II — 254, 427
 Залізник Максим I — 315, 324, 365, 462; II — 341, 379
 Залка Мате (Лукач) I — 204; II — 314
 Замора Антоніо I — 11; II — 265
 Заньковецька (Адамовська) М. К. I — 434; II — 367, 387
 Запорожченко І. Д. I — 300; II — 337
 «Заря Востока» II — 246
 Зарян Наїрі II — 102, 403
 Затонський В. П. I — 52, 53; II — 277
 Захарченко В. II — 89, 400
 Збанацький Ю. О. II — 77, 146, 192, 397
 «Звезда» II — 285, 328
 Земська Любов I — 348; II — 50, 210, 350
 Зіберов Олексій II — 30
 «Зірка» II — 31, 124, 144, 185, 272, 398, 406, 408, 414, 423
 Зісман М. Д. I — 403; II — 362
 Златовратський М. М. I — 390; II — 361
 «Знамя коммунизма» — див. «Черкаські вісті»
 Зозулевич II — 224
 Золя Еміль I — 163; II — 304
 «Зоря» I — 168, 265; II — 213, 285, 328
 Зотов В. II — 327
 Ібаррурі Долорес (Пассіонарія) I — 113, 115, 336; II — 291
 Ібрагімов Х. К. II — 377
 Іван Грозний (Іван IV Васильович) I — 14; II — 266
 Іваненко О. Д. I — 443; II — 375
 Іванов В. В. I — 54, 98; II — 278
 Ізаї Ежен II — 307
 Інокентій IV I — 475
 Іоаннісія Іоаннес — див. Ованесян Ованес
 «Іран» II — 76
 Ісаакян Аветік II — 101—103, 402, 403
 Ісаков І. С. II — 102, 403
 Ісаковський М. В. II — 292
 Іхсан А. С. I — 449; II — 53, 378, 392
 Іщенко І. М. I — 445; II — 376
 «Известия» I — 47, 327, 358, 478; II — 32, 272, 273, 275, 277, 281, 288, 307, 320, 343, 344, 347, 353, 395, 397
 «Изгрев» («Схід») II — 410
 «Иллюстрация» I — 261; II — 139, 327
 «Императорское Русское географическое общество» I — 304; II — 338
 «Искра» (газ.) II — 360
 «Искра» (журн.) I — 413; II — 255, 362, 427
 Йоріш В. Я. I — 440; II — 373
 Кавалерідзе І. П. II — 315
 «Казахстанская правда» II — 308
 Казбегі О. М. I — 175; II — 307
 Калиберда І. П. II — 122, 408
 Калинович М. Я. I — 441; II — 373
 Калиновський К. С. I — 324; II — 343
 Калінін М. І. I — 289, 321, 330; II — 61, 334, 342, 394
 Каменський В. В. I — 409, 410, 412; II — 362
 Камнева Ніна I — 43; II — 273
 Кант Іммануїл I — 226; II — 319
 Каплун Й. Н. II — 19
 Каравацька І — 120
 Караєдов Любен II — 413
 Карамзін М. М. I — 373; II — 109, 299, 307, 356, 404
 Карелік Василь II — 105, 122
 Карім (Карімов) Ханіф II — 53, 162, 392
 Карл XII II — 13, 120, 386
 Кармелюк (Кармалюк) У. Я. I — 255, 275, 365, 454; II — 37, 91, 325

- Касіян В. І. I — 448; II — 377
 Кассо Л. А. I — 9, 160; II — 190, 262
 Катаев В. П. I — 324; II — 343
 Катерина II I — 151, 152, 227, 372, 373, 432; II — 356
 Каховський П. Г. II — 325
 Кацнельсон А. І. I — 398; II — 361
 Качуба Терентій I — 480
 Качура Я. Д. I — 443; II — 374
 Квіслінг Відкун II — 382
 Квітка К. В. I — 437; II — 371
 Квітка-Основ'яненко Г. Ф. I — 418, 486; II — 23, 383
 Квітко Л. М. I — 37, 38, 70; II — 272, 273
 Кекеджян Ася II — 101
 «Кызыл байрак» («Червоный прапор») I — 393; II — 361
 «Київська правда» II — 33, 278, 389, 391, 398, 404
 «Київський комсомолець» II — 329
 Кирило II — 136, 207, 412, 413
 Кирилюк Є. П. I — 418, 441; II — 364, 426, 427
 Кириченко Іван II — 192
 Кисельов О. І. I — 418; II — 364
 Кисіль А. Г. I — 343; II — 349
 «Киевская старина» I — 343, 345; II — 337, 349, 381
 «Киевские губернские ведомости» I — 259; II — 326
 Кінг Макканезі I — 475
 Кіпріанов А. І. I — 445; II — 376
 Кіров (Костриков) С. М. I — 47, 57, 59—64, 67; II — 275, 279, 280
 Кліссольд Вільям I — 48; II — 276
 Клісфен I — 14; II — 266
 Клодій II — 266
 Клодт П. К. II — 109, 404
 Клопшток Фрідріх-Готліб I — 374; II — 112, 357
 Клочья А. В. I — 441; II — 374
 Кобилиця Лук'ян I — 302, 306, 311, 315; II — 91, 337
 Коблянська О. Ю. II — 37, 376, 390
 Ковалевський В. В. I — 390, 404; II — 360
 Коваленко Микола I — 23—25; II — 268
 Ковалинський М. І. I — 229, 371—373; II — 319
 Ковалівський А. П. II — 245, 425, 426
 Коваль М. Т. II — 195
 Ковпак С. А. II — 49, 98, 391
 Козицький П. О. I — 434, 436, 443, 448, 470, 472; II — 163, 365, 368, 377
 Козлов В. В. II — 338
 Козловський Адальберт II — 348
 Козьма Прутков I — 85; II — 284
 Коккінакі В. К. I — 201, 202; II — 313
 Колас Якуб (К. М. Міцкевич) I — 98, 118; II — 288, 293
 «Колгоспник України» II — 313
 Количев О. Я. I — 59; II — 280
 «Колокол» I — 211; II — 315
 Колчак О. В. I — 395; II — 361
 Коляда М. Т. I — 443; II — 375
 Кольцов О. В. I — 181, 256, 262; II — 140, 160, 309, 326
 Кольчак Я. Х. I — 356; II — 352
 Комаров М. Ф. (Уманець) II — 82, 398
 Коменський Ян Амос II — 188, 419
 Комісарова М. І. I — 117; II — 292, 293
 «Комсомолец України» I — 125, 168; II — 269, 274, 283, 286, 290, 310, 329, 338
 «Комсомольская правда» I — 356; II — 33, 352
 «Комсомольское знамя» — див. «Сталинское племя»
 «Комуніст» (газ.) I — 99, 104, 188, 262, 265, 355, 356, 447, 457; II — 269—271, 273, 279, 282, 283, 285, 288, 292, 296, 301, 303, 305, 310—313, 315, 321—323, 327, 328, 330, 336, 340, 343, 347, 350—352, 354, 355, 373, 376, 379, 380, 426
 «Комуніст» (журн.) — див. «Большевик»
 Кононенко О. В. II — 350
 Конопницька Марія I — 292; II — 334
 Константинов Алеко II — 136, 412, 413
 Коперник Миколай I — 458; II — 380

- Копиленко О. І. I — 70, 325, 438, 448; II — 281
- Копиця Д. Д. II — 374
- Корнель П'єр I — 11; II — 264
- Корнійчук О. Є. I — 47, 68, 321, 323, 324, 355, 419, 431, 440, 443, 446; II — 15, 49, 275, 282, 342, 352, 364, 374, 386
- Корнілов Л. Г. I — 393, 394; II — 361
- Короленко В. Г. I — 390; II — 36, 41, 360
- Корф М. А. II — 345
- Корчак-Чепурківський О. В. I — 434; II — 369
- Косенко В. С. I — 434, 436; II — 368
- Косіор С. В. I — 54, 69—71, 73, 74, 120; II — 278
- Космодем'янська З. А. I — 348, 356; II — 50, 150, 153, 192, 210, 350
- Костер Шарль де I — 101; II — 289
- Костина І. М. II — 415
- Костомаров М. І. II — 236, 314, 327, 424
- Костюшко (Косцюшко) Тадеуш I — 458; II — 380
- Кот П'єр I — 83; II — 284
- Котляревський І. П. I — 54, 136, 199, 231, 232, 315; II — 111, 236, 299, 305, 312, 348
- Котян II — 385
- Кох Еріх I — 350; II — 351
- Козлюбинський М. М. I — 9, 44, 54, 159, 160, 162, 163, 167, 170, 175, 179, 200, 210, 224, 238, 267, 268, 285, 315, 366, 433, 448; II — 14, 26, 27, 37, 120, 151, 159, 189, 236, 260, 273, 278, 304, 315, 333, 373, 379, 415
- Коцюрова Ганна I — 273
- Кочерга І. А. I — 70, 325, 440, 443; II — 281, 365
- Кочубей-Нагаї I — 343; II — 349
- Кошовий О. В. II — 76, 105, 122, 150, 185, 210, 397
- Кравченко М. С. I — 297, 298; II — 335
- Кравчук К. К. II — 76, 105, 116, 122, 397
- Красавченко I — 357
- «Красная Башкирия» II — 345, 393
- «Красная звезда» I — 478; II — 102, 383, 384, 387
- «Красный архив» I — 379; II — 359
- Крашевський Юзеф-Ігнаці I — 318; II — 341
- Кренкель Е. Т. II — 303
- Кривоніс Максим I — 462; II — 73, 397
- Кривонос П. Ф. I — 169; II — 306
- Крижанівський С. А. I — 59; II — 32, 213, 279, 389
- Крилов І. А. I — 158; II — 108—111, 116, 184, 304, 404, 405
- Крилов М. М. I — 445; II — 375
- Кримський А. Ю. II — 322
- Кричевський Ф. Г. I — 434; II — 369
- «Крістен сайєнс монітор» II — 76
- Кромвель Олівер I — 432; II — 96, 366, 402
- Кропивницький М. Л. I — 266; II — 328, 329
- Крупська Н. К. II — 77, 105, 111, 116, 398
- Крутікова Н. Є. I — 417, 418; II — 363
- Кручених О. Є. I — 409, 412; II — 362
- Крушельницький М. М. I — 434, 448; II — 368
- Крюков Г. Л. II — 335
- Крюков С. В. I — 297; II — 335
- Крюкова А. М. II — 335
- Крюкова М. С. I — 205, 216, 295—297; II — 32, 314, 335
- Крюковський (Кравченко-Крюковський) І. Г. I — 298; II — 335
- Кудаш (Кудашев) С. Ф. I — 324, 332, 377, 449, 470—473, 483—485; II — 53, 54, 161—164, 343, 357, 358, 377, 378, 381, 383, 392, 416
- Кулик І. Ю. I — 54, 139; II — 278, 300
- Кулібаєв I — 403
- Кулібай (Кулібаєв) Салях II — 53, 392
- Куліш М. Г. II — 373
- Куліш П. О. I — 138, 302, 303, 418; II — 236, 299, 300, 337
- Кульбін М. І. I — 108; II — 290
- «Культура» II — 322

- Кундавіч О. Л. I — 325, 439, 448;
II — 343, 372
- Купала Янка (І. Д. Луцевіч)
I — 48, 54, 88, 99, 100, 106, 107,
268, 292, 294, 324, 381, 444;
II — 103, 276, 286, 290, 334, 343,
375
- Курбас Лесь II — 371, 388
- Кутузов М. І. II — 8, 17, 20, 109,
385
- Кучер В. С. I — 443, 448; II —
374
- Кушнерік Ф. Д. I — 294, 296—
299, 438, 444; II — 335
- Кюен П'ер I — 83
- Лаврецький (Френкель) Й. М.
I — 451; II — 379
- Лавров Ф. І. I — 441; II — 374
- Лазарев В. Л. II — 311
- Лазо С. Г. II — 232, 423
- Лафунге Айда I — 114; II —
292
- Ляхуті Гасем I — 98—100, 109;
II — 288, 289
- Ле Іван (І. Л. Мойся) I — 323,
325, 326, 439, 443, 448, 464; II —
343
- Лебедєв-Кумач В. І. II — 294
- Лев (князь) I — 199
- Леваневський С. О. II — 330
- Левін Г. М. I — 419; II — 364
- Лейбніц Вільгельм I — 414; II —
363
- Лейпунський О. І. — 437; II —
371
- Ленау Ніколаус (Франц Німбш
Штреленау фон) I — 11, 13;
II — 265
- Ленів В. І. I — 76, 93, 107, 108,
117, 137, 156, 159, 166, 170, 174,
178, 179, 182, 183, 201, 204, 209,
210, 215, 228, 237, 248, 250,
266—268, 282, 288, 294, 296—
298, 336, 340, 341, 343, 356, 375,
376, 379, 381, 384, 389, 394, 398,
403, 430—437, 444, 448, 453,
474; II — 14, 19, 36, 50, 64—67,
98, 99, 102, 105, 167, 173, 174,
179, 182, 183, 185, 190, 201, 203,
206, 208, 209, 219, 223, 233, 236,
237, 240, 241, 247, 262, 276, 290,
291, 299, 305, 309, 314, 315, 319,
320, 324, 329, 334—336, 339, 349,
356, 358—361, 366, 367, 370, 379,
394, 398, 403, 407, 408, 417, 419,
420, 423, 425
- Ленірот Еліас II — 280
- Леонідзе Г. М. I — 359; II — 354
- Леонтович М. Д. I — 18, 20, 195,
196, 434; II — 267, 274, 311
- Леонтович О. В. I — 445; II — 376
- Леонтьєв К. М. I — 183; II — 309
- Лермонтов М. Ю. I — 129, 203,
224, 243, 245, 254, 255, 283, 313,
457; II — 120, 184, 235, 289, 293,
298, 322
- Лесажа Ален-Рене I — 401; II —
362
- Лессінг Готгольд-Ефраїм I —
319; II — 341
- Ле-Тільє І — 11; II — 265
- Лесков М. С. II — 329, 330
- Лизанівський Іван II — 358
- Лисенко М. В. I — 262, 304, 436,
469; II — 15, 91, 328, 373, 386
- Лисенко М. Г. I — 448; II — 377
- Лисенко Мотря I — 481
- Лисенко Т. Д. I — 431; II — 238,
318
- Лисогорський Ондре (Ервін Гой)
II — 49, 391
- Литвин К. З. I — 417; II — 363
- Литвиненко-Вольгемут М. І. I —
440, 448; II — 372
- Литвинцев Петро (І. Д. Петров)
I — 388; II — 360
- Лихарьов Б. М. I — 59; II — 280
- Ліберман Август I — 128; II —
298
- Лібкнехт Карл I — 50, 52; II —
277
- Лісняк В. А. I — 448; II — 91,
377, 401
- Лісовенко Н. П. II — 213, 422
- Ліст Ференц II — 319
- «Література і мистецтво» I —
352; II — 270, 342, 345, 351, 357,
366, 378, 379, 381, 383, 385, 394
- «Літературна газета» II — 270,
271, 275, 279, 281, 283, 285, 286,
290, 292—294, 301—303, 306,
310, 313, 319, 320, 322, 324, 331,
333, 340, 342, 416, 423, 424, 426
- «Літературна Україна» II — 270,
321, 351, 381, 395
- «Літературний журнал» — див.
«Червоний шлях»
- «Літературно-науковий вісник»
(ЛНВ) I — 9, 317, 412; II — 262

- «Литература и искусство» I — 455; II — 102, 342, 351, 353—355, 379, 385
- «Литературная газета» I — 47; II — 271, 275, 279, 282, 283, 298, 302, 305, 307, 316, 338, 343, 379
- «Литературный критик» II — 333
- «Литературный Ленинград» II — 292
- Лобанов-Ростовський О. Б. I — 198, 378; II — 358
- Логвиненко М. II — 105
- Лозовський Олександр I — 434; II — 369
- Ломиковський В. Я. II — 337
- Ломоносов М. В. I — 124, 227, 230, 233; II — 91, 295, 320
- Лось Ф. Є. II — 365
- «ЛОЧАФ» II — 270
- Луї Філіпп I — 433; II — 367
- Лукашевич Адам I — 344; II — 349
- Лукашевич Яким II — 349
- Лукіан I — 436; II — 371
- Лукін П. А. I — 83
- Луначарський А. В. I — 440; II — 373
- Любисток Г. М. I — 300; II — 337
- Любченко П. П. I — 48, 54, 69—74, 74; II — 276
- Люксембург Роза I — 50; II — 277
- Лятошинський Б. М. I — 440; II — 373
- Макаренко А. С. II — 60, 394
- Макаренко П. М. II — 105
- Маковей О. С. II — 260
- Максимович М. О. I — 343; II — 349, 367, 384
- Макферсон Джеймс I — 303; II — 337
- Малер Густав I — 126; II — 296
- Малишев І. І. I — 396
- Малишко А. С. I — 139, 154, 320, 328, 448; II — 300, 302, 342, 344
- Мамай II — 420
- Мамедов Алі Ага-огли I — 356; II — 353
- Мамонтов Я. А. I — 440; II — 373
- Манізер М. Г. I — 53, 54; II — 278, 315
- Манн Генріх I — 348; II — 350, 351
- Мануїльський Д. З. II — 418
- Марінетті Філіппо-Томмазо-Еміліо I — 83, 84; II — 284
- Маркевич М. А. I — 255; II — 325
- Маркс Карл I — 76, 93, 150, 197, 199, 204, 237, 245, 255, 263, 282, 317, 372, 374, 377, 384, 403, 430, 432, 436; II — 112, 113, 223, 247, 286, 296, 302, 312, 313, 320, 322, 333, 339, 356—358, 370, 405
- Маршак С. Я. I — 48; II — 276
- Мар'яненко (Петлішенко) І. О. I — 434, 448; II — 368, 388
- Масенко Т. Г. I — 100, 109, 444, 448; II — 213, 375
- Масленникова І. І. I — 448; II — 377
- Маслов С. І. I — 416, 417, 441; II — 363, 365, 374
- «Масовий театр» II — 270
- Матюшенко Володимир I — 349
- Матюшенко П. М. II — 83, 399
- Махмуд Газневі Абуль-Касим I — 41; II — 273
- Махно Н. І. I — 438; II — 15, 372
- «Маяк» II — 327
- Маяковський В. В. I — 92, 95, 97, 105, 126, 167, 191, 206, 213, 238, 246—250, 264, 288—290, 325, 394, 398, 403, 406—414, 440, 471; II — 305, 323, 324, 333, 362
- Медічі I — 14; II — 266
- Межуєв М. Д. I — 53, 54; II — 278
- Мелікян Х. Г. II — 102, 403
- Меллер-Закомельський О. М. I — 388; II — 360
- Менделєєв Д. І. I — 43, 44; II — 273
- Мережковський Д. С. I — 381; II — 359
- Меріме Проспер I — 11, 13, 203; II — 139, 265, 313
- Мефодій II — 136, 207, 412, 413
- Микешин М. Й. II — 14, 386
- Микитенко І. К. I — 45, 54, 443; II — 274, 282
- Микола І (Микола Палкіп, Микола Кривавий) I — 117, 128, 132, 182, 198, 204, 261, 302, 330, 462; II — 139, 288, 292, 294, 326
- Микола II I — 384, 462; II — 380
- Минай (М. П. Шмирьов) I — 356; II — 352
- Мирний Панас (П. Я. Рудченко) I — 262; II — 236, 327

- «Мистецтво» II — 388
 «Мистецтво революції» II — 27, 388
 Михайловський М. К. II — 361
 Міларайба I — 150
 Міллер I — 80
 Мілюков П. М. I — 83; II — 284
 Мірошниченко Клава I — 39
 Міцкевич Адам I — 313, 457, 458; II — 267, 379
 Мічурін І. В. I — 96; II — 65, 288
 Мкртумян (Мкртулян) Самсон II — 102, 403
 Мокрієв Ю. О. I — 440; II — 373
 «Молода гвардія» II — 41, 76, 98, 122; II — 390, 404
 «Молодий більшовик» — див. «Дніпро»
 «Молодий письменник» II — 250
 «Молодняк» — див. «Дніпро»
 Молодчий О. Г. I — 421, 479; II — 49, 382
 «Молодь України» II — 269, 406, 415, 419
 Молотов (Скрябін) В. М. I — 345; II — 57, 349, 350
 Мольєр (Поклеп) Жан-Батіст I — 11, 12, 436; II — 264
 Момбеллі М. О. II — 337
 Морачевська С. М. I — 270—274; II — 190, 329, 330
 Морачевські II — 330
 Мордовець (Мордовцев) Д. Л. II — 391
 Моріс Джакелін II — 77
 Морозов М. О. II — 329, 330
 «Московський більшовик» II — 314
 Мотигін I — 90; II — 287
 Моцарт Вольфганг-Амадей I — 11; II — 265
 Мстислав Удалий II — 13, 385
 «Музика» I — 438; II — 372
 Мукерман I — 82
 Муравін Л. Д. I — 448; II — 377
 Муравйов-Апостол С. І. (Муравйов) II — 325
 Мурашко О. О. I — 238; II — 320
 Мусоргський М. П. I — 182; II — 309
 Мучник Л. О. I — 448; II — 377
 Мухер I — 219, 220
 Мшвелідзе I — 449
 Мюзам Еріх I — 75, 79; II — 282
 Мюллер Йоганнес-Петер I — 258; II — 326
 Мюссе Альфред де I — 11, 13; II — 265
 «На зміну» I — 38; II — 272, 310, 329, 332
 Навої (Алішер Навої) I — 243, 283; II — 322
 Навроцький О. О. I — 152; II — 302
 «Наддніпряньська правда» II — 285
 Назор Володимир II — 77, 95, 123, 398
 Налбандян М. Л. I — 170, 179, 183; II — 306
 Наливайко Северин I — 315, 324, 462; II — 341
 Наполеон I (Бонапарт) I — 128, 311; II — 13, 109, 154, 297, 385, 386
 Наполеон III I — 204; II — 304, 313
 Направник Є. Ф. II — 265
 Нарбут Г. І. I — 434; II — 369
 Нарекський (Нарекаці) Григорій I — 31, 220; II — 269, 270
 «Народна творчість» II — 335
 «Народное чтение» I — 259, 377; II — 326, 327, 358
 Нарубіна Є. У. I — 122; II — 294
 «Національ цайтунг» II — 347, 348, 420
 Неєдлі Зденек II — 49, 132, 391
 Незвал Вігезлав I — 83; II — 284
 Некрасов М. О. I — 126, 178, 182, 198, 200, 262, 292, 319, 413, 451—453, 455; II — 120, 132, 140, 212, 308, 309, 342
 Некрашевич І. Г. I — 231; II — 320
 Неріс Саломея I — 359; II — 354
 Нерон Клавдій Цезар I — 378; II — 358
 Нехода І. І. I — 326, 448; II — 88—90, 92, 344, 400, 401
 Нечипоренко Леся II — 32, 389
 Нечитайлюк М. Ф. II — 211, 421
 Нечуй-Левицький І. С. I — 418; II — 236, 424
 Нечкіна М. В. II — 325
 Нігматі Рашит I — 449; II — 53, 162, 378, 392

- Нізамі Гянджеві Ільяс Юсіф-огли I — 243, 283; II — 253, 322, 427
- Нікітія І. С. II — 160, 416
- Ніцше Фрідріх I — 81, 435; II — 284
- Нобіле Умберто II — 330
- «Нова рада» II — 27, 338
- «Новый мир» I — 399; II — 8, 210, 361
- «Новый сатирикон» I — 413; II — 362
- Новиков М. І. I — 373; II — 108, 356
- Новицький О. М. I — 224; II — 88, 318, 400
- Нович (Фанштейн) І. С. I — 451; II — 379
- Новиченко Л. М. I — 418, 419, 441; II — 213, 364, 418
- Номис (Симонов) М. Т. I — 262; II — 328
- «Ньюс кронікл» II — 96
- Ованесян Ованес (Іоаннісія Іоаннес) I — 224; II — 101, 102, 318, 402, 403
- Овсянко-Куликовський Д. М. II — 82, 398
- Овсянников Вадим II — 144, 414
- Овчаренкова Світлана II — 76
- Оганов I — 354
- Огарьов М. П. II — 315
- Огієнко I — 435
- Одена Ліна I — 112; II — 291
- «Одесский листок» II — 399
- Одудько Т. Р. II — 92, 401
- Одуха А. З. II — 98, 146, 192, 402
- Ойстрах Д. Ф. II — 399
- О'Кейсі Шон II — 8, 76, 95, 210, 339, 385
- Олдінгтон Річард I — 85, 216; II — 284
- Олег (князь) II — 201, 223
- Олександр I I — 128; II — 297
- Олександр II II — 367
- Олександр III II — 309
- Олександр Невський I — 337; II — 8, 17, 20, 120, 346, 385
- Олесь Олександр (О. І. Кандиба) I — 24, 25; II — 268
- Ольшевський II — 132
- Орбелі Й. А. II — 403
- Орбеліані Сулхан I — 99
- Орджонікідзе Г. К. (Серго) I — 46; II — 274
- Осецький Карл I — 169; II — 306
- Осіпенко П. Д. I — 208; II — 314
- Осинов — 355
- Оссіан II — 337
- «Остдейчер беобахтер» I — 481
- Островський М. О. I — 238, 268; II — 320
- Острогорський В. П. II — 188, 420
- Острозький Ф. Д. I — 477; II — 120, 382
- «Отечественные записки» II — 327
- Павеліч Анте I — 423; II — 364
- Павличенко Л. М. I — 349, 357, 421, 431; II — 8, 11, 49, 351, 366
- Павлій П. Д. I — 441; II — 374
- Павло I II — 404
- Павлюк В. I — 39
- Падалка Г. I — 355
- Палій (Гурко) С. П. I — 462; II — 42, 380
- Палладіо О. В. I — 431, 445, 447; II — 238, 366
- Панащатенко І. І. II — 29, 388
- Пантелєєв П. П. I — 396
- Панч П. Й. I — 70, 323, 325, 326, 438, 439, 443, 447, 448; II — 281, 282, 342, 376
- Панченко П. О. II — 293
- Папанін І. Д. II — 303
- Парсєгов М. А. II — 102, 403
- Пархоменко К. I — 39
- Пархоменко О. Я. I — 311, 365; II — 340
- Парчевський Н. П. II — 348
- Пастернак Б. Л. I — 48, 412; II — 276
- Патон Є. О. I — 445; II — 49, 238, 375
- Паторжинський І. С. I — 440, 448; II — 373
- Паульсен I — 482
- Педро Жорстокий I — 10
- Пек А. В. I — 396
- Первомайський (Гуревич) Л. С. I — 59, 139, 322, 325, 437, 440, 443, 448; II — 279, 300
- Перев'язко Галина II — 32, 389
- Перец І. Ю. I — 283; II — 333
- Періандр I — 14; II — 266
- Несталоцці Йоганн-Генріх II — 188, 419

- Пестель П. І. I — 128; II — 297
 Петлюра С. В. I — 112, 114; II — 15, 66, 291
 Петрицький А. Г. I — 434, 448; II — 369
 Петро І I — 138
 Петров ІІ — 348
 Петрова Л. І — 348; II — 350
 Петровський Г. І. I — 46, 54, 108, 159; II — 274, 291
 Петровський М. Н. I — 447; II — 376, 418
 Петрусенко О. А. I — 440; II — 373
 Петников Г. М. II — 338
 Пипін О. М. II — 254, 427
 Пишина Пелагея II — 427
 Писарев Д. І. I — 304; II — 338
 Підгайний Л. Є. I — 455; II — 379
 Підсуха О. М. I — 402; II — 362
 Пій XI I — 30; II — 269
 Пильгук І. І. I — 417, 418, 441; II — 363
 «Пионерія» I — 38; II — 273
 «Пионерская правда» II — 350
 Пісістрат I — 14; II — 266
 Піунова К. Б. I — 138; II — 299
 Плісецький М. М. II — 365
 Плоткін Г. Д. I — 465; II — 380
 Пободоносцев К. П. I — 379; II — 359
 Погребняк П. С. II — 418
 Подвойський М. І. II — 68, 369, 395
 Поднебесний Микола II — 213
 Подолинський А. І. I — 281; II — 332
 Поздняков І — 90; II — 287
 Познанська М. А. II — 213, 422
 Полежаєв О. І. I — 255; II — 326
 Полуботок П. Л. II — 261
 Польовий М. І. II — 213, 422
 Понте Лоренцо да I — 11, 12; II — 265
 Попов П. М. I — 441; II — 374
 Попудренко М. М. II — 150, 414
 Портенко А. П. I — 60; II — 280
 «Последние новости» I — 85
 Постишев П. П. I — 45, 52—55, 68—74, 120; II — 275
 Потєбня О. О. I — 283, 486; II — 333, 383
 Потье Ежен I — 126; II — 296
 «Правда» I — 47, 99, 103, 125, 188, 206, 266, 323, 326, 331, 338, 339, 348, 446, 467, 468, 478; II — 10, 67, 86, 102, 210, 275, 290—292, 295, 310, 311, 314, 316, 323, 329, 338, 340, 342—344, 347, 350—352, 364, 365, 381, 383, 385, 390, 392, 395, 414, 418, 423
 «Правда Украины» II — 184, 352, 390, 392, 394—396, 398, 399, 415, 416, 418, 423
 «Прапор» II — 321
 Пригара М. А. I — 393; II — 361
 Прокоф'єв О. А. I — 117; II — 292, 293
 «Пролетарська правда» I — 168; II — 278, 287, 292, 301, 310, 311, 338, 340, 389
 «Пролетарий» II — 280
 Проскура Г. Ф. I — 445; II — 376
 Прохаченко Галина II — 32, 90, 92, 389, 401
 «Пті парізе́н» I — 80
 Птуха М. В. I — 445; II — 376
 Пуанкаре Раймон I — 401; II — 362
 Пугач П. В. I — 278; II — 332
 Пугачов О. І. II — 393
 Пушкін О. С. I — 11, 14, 48, 92, 95, 99, 100, 102, 105, 109, 110, 123, 127—139, 151, 153, 154, 158, 162, 181, 184, 191, 193, 200, 201, 203, 205, 211, 227, 228, 238, 253—256, 261, 274, 275, 281, 294, 313, 333, 348, 432, 457; II — 14, 15, 82, 103, 120, 142, 159, 160, 184, 235, 265, 267, 276, 287, 289, 292, 294, 297—300, 313, 322, 326, 367, 398
 Пчелінцев В. М. I — 357; II — 353
 Рагощіно I — 339
 «Рада» I — 9; II — 26, 259, 260
 Радіщев О. М. I — 123, 227—229, 239, 246, 373; II — 108, 294, 321, 323, 356
 «Радуга» II — 345
 «Радянська Буковина» II — 213, 330, 331, 421
 «Радянська Волинь» II — 211, 421
 «Радянська література» I — 455; II — 272, 379
 «Радянська освіта» II — 396, 406, 414, 415, 419, 422

- «Радянська Україна» I — 478; II — 32, 285, 308, 309, 323, 352, 382—385, 388—390, 393—395, 397, 401, 414, 415, 417—421
- «Радянська школа» II — 405, 408, 422, 423
- «Радянське літературознавство» II — 316, 317, 319, 382
- Разін С. Т. I — 275; II — 331
- Раїмов Р. М. I — 380, 382; II — 359
- Райніс Ян (Я. К. Плієкшан) I — 292; II — 334
- Ракович I — 8; II — 261
- Ракоці Ференц I — 229; II — 319
- Раскова М. М. II — 314
- Рафалович С. I — 11
- Рахлін Н. Г. I — 215; II — 316
- Рашмаділов Г. I — 54; II — 278
- Ревуцький Л. М. I — 240, 434, 436, 443; II — 321
- Редько Ф. А. II — 374
- Рейсігер Карл-Готліб I — 159; II — 304
- Рейхенау Вальтер I — 337, 347; II — 347
- Ремарк (Крамер) Еріх-Марія I — 216; II — 316
- Ренн Людвіг I — 75, 79; II — 282
- Рєпін І. Ю. I — 14, 111; II — 311, 386
- Рибак Н. С. I — 325, 443, 448; II — 343
- Рибальченко II — 104
- Риленков М. І. II — 91, 401
- Рилєєв К. Ф. I — 177, 203, 254; II — 14, 308, 325
- Рильський М. Т. I — 59, 139, 240, 324, 354, 434, 438, 444, 448, 457—460, 467—469, 472; II — 15, 279, 300, 343, 351, 365, 372, 374, 376, 379, 381, 402, 426
- Римський-Корсаков М. А. I — 175, 215; II — 14, 159, 307, 358, 386
- Ріббентроп Іоакім I — 464; II — 11, 380
- «Рідний край» I — 9; II — 262
- Ріпка I — 95
- Робесп'єр Максिमільєн-Марі-Ізідор I — 374; II — 112, 357
- Робсон Поль I — 449; II — 378
- Родіна М. С. I — 441; II — 374
- Розенберг Альфред I — 350, 447, 455, 462; II — 351
- Розін Л. І. I — 406—414; II — 362
- Роузовський А. К. II — 366
- Роллан Ромен I — 175, 206; II — 307, 314
- Роман Мстиславич II — 366
- Романицький Б. В. I — 434, 448; II — 368
- Романько Жєня I — 439
- Ропська О. Д. I — 440; II — 373
- Ростеван І — 152
- Рубєнс Пітер-Пауль I — 279, 280; II — 332
- Руданський С. В. II — 82, 398
- Рудь М. Д. II — 91, 401
- Русаков І. — 90; II — 287
- «Русский вестник» II — 327
- «Русское богатство» II — 386
- Руссо Жан-Жак I — 373, 374; II — 112, 357
- Руст I — 424
- Рустанелі Шота I — 48, 92, 95, 99, 149—152, 154, 162, 184, 193, 200, 201, 313, 333; II — 142, 247, 276, 287, 302, 313
- Рштуні Теодорос I — 220; II — 318
- Рябок В. С. I — 356; II — 352
- Ряппо А. Й. I — 471; II — 381, 382
- Сабір Алекпер Таїр-заде I — 183; II — 309
- Савицька (Тичина) М. В. I — 8; II — 261
- Савченко Я. Г. I — 23; II — 268
- Сагайдак Н. О. II — 210, 421
- Садовський (Тобілевич) М. К. I — 434; II — 26, 367, 387
- Садоф'єв І. І. I — 117; II — 292, 293
- Саківський Платон II — 212
- Саксаганський (Тобілевич) П. К. I — 434; II — 368
- Салават Юлаєв II — 55, 393
- Сало П. В. II — 104
- Салтиков-Шедрін М. Є. I — 199, 413, 451; II — 235, 312
- Самброс Юрій I — 412
- Самійленко В. І. I — 434; II — 368
- Самокиш М. С. I — 284; II — 333
- Сандлер О. А. I — 240; II — 321
- «Санктпетербургские ведомости» II — 348

- Сапегін А. О. I — 447; II — 376
 Саратиков I — 53; II — 278
 Саровський Серафим I — 77
 Сар'ян М. С. II — 101, 403
 «Сатирикон» — див. «Новый сатирикон»
 Сатпаєв I — 449
 Сахаров Борис I — 354; II — 352
 Саят-Нова (Арутин Саядян) I — 151; II — 302
 Свидницький А. П. I — 215; II — 316
 «Свисток» I — 413; II — 362
 «Світло» I — 9; II — 26, 262
 Светлов М. А. I — 59, 111; II — 280
 Свобода Людвік II — 417
 Святослав Ярославич II — 262
 Сейтов Дюсекей I — 354; II — 352
 Сельський В. О. I — 445; II — 376
 Семенко М. В. I — 19, 412; II — 267
 Семенов М. С. I — 356; II — 352
 Семеновський В. С. II — 213, 422
 Семиволос О. І. I — 349, 356, 421, 445; II — 16, 29, 32, 49, 351
 Сениця П. І. I — 434; II — 368
 Сенін І. С. II — 418
 Сенченко А. Г. I — 69, 73; II — 281
 Сенченко І. Ю. I — 438; II — 322, 371
 Сердюк О. І. I — 448; II — 377
 Серов А. К. I — 208; II — 314
 Сеченов І. М. II — 82, 398
 Сигарьов I — 554; II — 72
 Симеон II — 136, 412, 413
 «Сын отечства» I — 258, 260, 261; II — 326, 327
 Сірваль Луїс де I — 114; II — 292
 Скиталець (Петров) С. Г. I — 419; II — 304
 Склад Ф. Ф. I — 399; II — 361
 Складенко С. Д. I — 325, 439, 448; II — 343
 Сковорода Г. С. I — 215, 226—234, 285, 344, 365, 369—375, 432, 435, 482, 486; II — 10, 11, 14, 77, 111—114, 116, 284, 301, 319, 320, 349, 355, 356, 366, 383, 386
 Скоморовський Р. С. I — 444; II — 375
 Скоропадський П. П. I — 463; II — 15, 380
 Скорульський М. А. I — 448; II — 377
 Скотт Вальтер I — 101; II — 289
 Скрипник М. О. II — 425
 Скрябін О. М. I — 411; II — 362
 Скрыга Прокин I — 300; II — 336
 Скульський (Скільський) Г. М. I — 419; II — 364
 Славейков Петко Рачев II — 413
 Славін Л. М. II — 365
 Слассьон (Слассіон) О. Г. I — 262; II — 328
 Сліпчук П. Г. II — 213, 422
 Слісаренко О. А. I — 22; II — 267, 268
 Словацький Юліуш I — 458; II — 379
 Смілянський Л. І. I — 443, 448; II — 365, 374
 Смолич Ю. К. I — 70, 439, 443, 448; II — 281, 372
 Собко В. М. I — 448; II — 377
 Соболев Л. С. I — 326; II — 344
 «Советская Украина» I — 159, 355, 447, 478; II — 303, 304, 311, 313—315, 321, 340, 347, 350, 352, 354, 365, 382, 383, 388
 «Советское искусство» — див. «Литература и искусство»
 «Современник» II — 277, 287, 362
 Соковий Михайло I — 300; II — 337
 Соколов О. Ф. I — 259
 Соколов Ю. М. I — 441; II — 374
 Соколова Ф. С. II — 104
 Соколовський О. Н. I — 445; II — 376
 Сократ I — 184; II — 301
 Соленик К. Т. I — 342, 486; II — 348, 383
 Сологуб (Тетерников) Ф. К. I — 381; II — 359
 Соломаха Тетяна II — 192
 Сомов О. М. (Порфирій Байський) I — 135; II — 299
 Сосюра В. М. I — 322, 326—328, 332, 380, 381, 419, 437, 448, 457; II — 163, 213, 342, 344, 345, 364, 376
 «Соціал-демократ» II — 295
 «Соціалістична перемога» II — 305

- «Соціалістична Харківщина»
I — 168; II — 272—275, 277, 301,
404
- Спадина II — 224
- Спешнев М. О. II — 337
- Стависький I — 77; II — 283
- «Сталева голка» II — 271
- Сталін Й. В. I — 47, 68; II — 158,
241, 275
- «Сталинское знамя» II — 355
- «Сталинское плем'я» I — 240;
II — 296, 321, 323, 329, 331, 414
- «Сталінські квіти» II — 324
- Стальський (Гасанбеков) Сулей-
ман I — 295, 296; II — 66, 92,
103, 251, 308, 335, 426
- Стамболов II — 413
- Старинкевич Є. І. I — 419; II —
364
- Старицький М. П. I — 138, 215,
266, 457, 488; II — 111, 274, 300,
328, 384
- Стаханов О. Г. I — 90, 169; II —
287
- Стебун І. І. I — 441; II — 374
- Стельмах М. П. I — 326, 327, 448;
II — 89, 91, 92, 163, 211, 344,
400, 401
- Стендаль Фредерік (Анрі-Марі
Бейль) I — 200, 433; II — 312
- Степанов Ілля I — 259
- Степанюк Б. П. II — 213, 422
- Степанян Н. Г. II — 102, 403
- Степняк-Кравчинський С. М.
II — 329, 330
- Степовий М. Ф. I — 349, 421
- Степовий (Якименко) Я. С. I —
434; II — 368
- Стефанік В. С. II — 37, 389
- Стеценко К. Г. I — 434, 436; II —
368, 370
- Стецький О. І. I — 73; II — 281
- Стещенко І. М. I — 24; II — 268
- Стівнський (Маркович) Радуле
I — 424, 449; II — 49, 353, 354
- Столбін І. П. II — 213, 422
- Столярський П. С. II — 82, 399
- Стражеско М. Д. I — 445; II —
375
- Страхов (Браславський) А. Й.
I — 434; II — 369
- Стрелкова Аграфена I — 297;
II — 335
- Строппа Віргілій I — 98
- Струговщиків О. М. II — 391
- Струтинський В. Г. I — 380; II —
359
- Суворов О. В. II — 8, 17, 20, 385
- Судейкіна О. II — 105
- Судрабкалі Яніс (Арвід Карло-
вич) I — 354; II — 352
- Сумароков О. П. I — 281; II —
332
- Супруненко М. І. II — 365
- Суриков І. З. I — 262; II — 140,
327
- Сурков О. О. I — 59; II — 280,
292
- Сусанін І. Й. I — 314; II — 340
- Суходольський В. О. I — 440;
II — 373
- Суярко Л. О. II — 213, 422
- Сюдюкле Максуд (С. М. Мак-
судов) II — 53, 54, 392
- Сююмбаї Аранов I — 182, 297;
II — 309
- Табідве Т. Ю. I — 111; II — 291
- Тажібаєв А. Т. I — 111; II —
291
- Талалихін В. В. I — 356; II —
352
- Тамарченко Д. Є. I — 450—456;
II — 378, 427
- Танк Максим (Є. І. Скурко) I —
327; II — 344
- Тарасенко Б. В. II — 19, 387
- Тардов М. С. I — 444; II — 375
- Таронці С. С. I — 204, 224; II —
314, 318
- Твардовський О. Т. II — 382
- «Телескоп» II — 326
- Тельнюк С. В. II — 259
- Теплов Г. М. I — 230; II — 320
- Терещенко М. І. I — 59, 139, 382,
393, 404, 434, 435, 443; II — 279,
300
- Терещенко М. С. I — 45; II —
274, 371
- Тесленко А. Ю. I — 170, 175, 183,
262, 268, 434; II — 260, 306
- Тимошенко С. К. II — 331
- Тиняков Ю. Д. II — 271
- Тихий Н. М. I — 395, 396; II —
361
- Тихонов М. С. II — 132, 409
- Тичина Г. Т. I — 8; II — 261
- Тичина Є. Г. II — 261
- Тичина І. Г. II — 261
- Тичина К. Г. II — 261

- Тичина (Папарук) Л. П. II — 132, 409, 415
Тичина М. Г. II — 261
Тичина Михайло I — 8
Тичина Тимофій I — 8
Тичина Хома I — 8
Тильберг Я. К. II — 315
Тімірязєв К. А. II — 65, 394
Тірсо де Моліна (Габрієль Тельєс) I — 11; II — 264
Тіто — див. Броз-Тіто Йосип
Тіц М. Д. I — 90; II — 287
Ткаченко М. М. I — 341—345; II — 347, 365
Ткаченко П. Ф. I — 300; II — 337
Тобілевич (Карпенко-Нарий) І. К. II — 234, 424
Токтогул Сатилганов I — 284; II — 333
Толбухін Ф. І. II — 144, 414
Толлер Ернст I — 212; II — 315
Толстой Л. М. I — 99, 245, 343; II — 189, 235, 322, 361
Толстой О. К. I — 11, 14; II — 265, 284
Толстой О. М. I — 326, 469; II — 344
Томашівський II — 192
Топоровський М. I — 356
Торбієвська А. В. II — 195
Тредіаковський В. К. I — 227; II — 319
«Тридцять дней» II — 289
Трохименко К. Д. I — 434, 443, 448; II — 365, 369
Трублаїні (Трублаєвський) М. П. I — 448; II — 377
«Труд» I — 330; II — 296, 343, 345, 384
Тудор Степан (С. Й. Олексюк) II — 322
Тукай Габдулла I — 170, 179, 183, 333, 381, 385; II — 142, 306, 360
«Тук-тук» I — 38; II — 273
Туманян Нвард I — 200
Туманян Ованес I — 49, 149, 153, 162, 197—202, 210, 294, 312, 313, 333, 444; II — 101—103, 142, 276, 312, 313, 402, 403
Туманян (Таманян) О. І. II — 248, 426
Турганов Б. О. I — 426, 444; II — 279, 365
Тургенєв І. С. I — 203, 450; II — 139, 184, 235, 313, 338, 378
Туркенич І. В. II — 105, 404
Тухольський Курт I — 90; II — 287
Тютюнник I — 438; II — 15, 372
Уатт Джеймс I — 211; II — 315
Убийвовк О. К. (Ляля) II — 150, 210, 414
Уваров С. С. II — 326
Удовиченко І. М. I — 349, 421; II — 122, 351
Уеллс Герберт-Джордж I — 48; II — 276
Ужвій Н. М. I — 434, 445, 448; II — 368
«Україна» II — 387
Українка Леся (Л. П. Косач) I — 11, 14, 138, 162, 238, 268, 315, 349, 366, 381, 421, 433; II — 14, 92, 236, 265, 367, 373, 379
«Українська література» II — 340, 343, 355, 379
«Українська музична газета» I — 438; II — 372
«Українська хата» I — 9; II — 262
«Українське слово» I — 80
Ульянов О. І. I — 182; II — 309
Усенко П. М. I — 59, 326, 437, 443; II — 280, 426
Успенський Г. І. I — 170, 179, 183, 304; II — 306, 338
«Учительская газета» II — 99, 100, 329, 394, 402
Ушаков М. М. I — 70, 100, 109, 444; II — 281, 292
Ушинський К. Д. II — 60, 77, 82, 111, 116, 188, 193, 393, 420
Фадєєв О. О. I — 206, 213—215, 356; II — 314, 316
Фалькевич (Фалькович) Ісай II — 245, 425, 426
Федоров Є. К. II — 303
Федоров О. Ф. II — 98, 402
Федотов П. А. I — 450; II — 378
Федькович О.-Ю. А. I — 275, 306, 418; II — 37, 331
Феодосій I — 158
Феодосій Углицький II — 303
Ферстер Норман I — 365, 446, 464, 481; II — 355

- Ферч I — 98
 Фефер I. С. II — 273
 Філатов В. П. I — 445; II — 82,
 375, 399
 Філянський М. Г. I — 19, 25; II —
 267, 268
 Фірдоусі Абуль Касим I — 41,
 44, 95, 184, 200; II — 273
 Фірлінгер Зденек II — 49, 391
 Флієр Я. В. I — 188, II — 307
 Фомін Є. П. I — 139; II — 300
 Фонвізін Д. I. II — 108, 404
 Франк Уолдо Дейвід I — 84;
 II — 284
 Франклін Вініамін (Бенджамін)
 I — 374; II — 112, 357
 Франко І. Я. I — 135, 138, 162,
 243—245, 262, 267, 309, 313—
 319, 343, 347, 349, 361, 366, 387,
 400, 418, 421, 435, 441, 457, 471,
 474, 477, 482; II — 10, 37, 49, 74,
 82, 91, 119—121, 236, 262, 299,
 300, 322—325, 340—342, 349,
 358, 374, 379, 382, 399, 408, 424
 Франко П. I. II — 322
 Фрейліґрат Фердінанд I — 126,
 319; II — 296, 341
 Фрідріх II I — 337, 477; II — 13,
 346
 Фультон (Фултон) Роберт I —
 211; II — 315
 Фурманов Д. А. I — 323, 396;
 II — 342
 Фут Джон I — 447; II — 95, 376
 Хайкіна Д. Г. II — 213, 422
 Хандут-ханум I — 211
 Хартвілд Джон (Гельмут Герц-
 фельд) I — 79; II — 283
 Харьковський Петро II — 392
 «Харьковский рабочий» («Харь-
 ковский пролетарий») I — 47;
 II — 275
 Хвиля Андрій I — 53; II — 278
 Хижий I — 54
 Хіндус Моріц I — 424
 Хіра (Хіря) Віра II — 212, 421
 Хлебников В. В. I — 100, 107, 108,
 409—412; II — 289, 290
 Хмелінін В. О. II — 361
 Хмельницький Б. М. I — 229, 315,
 365, 371, 432, 487, 488; II —
 8—14, 17—20, 22, 42, 48, 73, 96,
 120, 319, 356, 384, 386, 387, 402
 Хоменко Лідія II — 192
 Хорті Міклош I — 348; II — 350
 Хоружинська (Франко) О. Ф.
 II — 349
 Хорунжа О. В. (Леся) II — 213,
 422
 Хостнаєв Олексій I — 262
 Хохлов I — 355
 Храбр Чорноризець II — 235,
 424
 Цадаса Гамзат I — 296; II — 335
 Церетелі А. Р. I — 261, 275, 294;
 II — 139, 327
 Цинковський І. I. II — 213, 422
 Цитович І. П. I — 394; II — 361
 Цюлковський К. Е. II — 65, 394
 Ціцерон Марк Туллій I — 436;
 II — 371
 Цурлумаї О. П. I — 356; II — 352
 Цюпа І. А. II — 421
 Чаадаєв П. Я. I — 259; II — 326
 Чавдаров С. Х. II — 128, 408
 Чавчавадзе І. Г. I — 152, 200,
 210; II — 302, 315
 Чайкіна Є. I. (Ліза) II — 210,
 421
 Чайковський П. I. II — 14, 386
 Чалий Д. В. I — 417, 418; II —
 363
 Чалий М. К. II — 307
 Чапаєв В. I. I — 47, 68, 323, 396;
 II — 275, 342
 Челюскін С. I. II — 272
 «Червона Україна» I — 348
 «Червоне Запоріжжя» II — 285
 «Червоний перець» II — 270
 «Червоний плях» I — 47, 438;
 II — 27, 270, 275, 283, 425
 «Червоні квіти» II — 273
 Червоніщенко І. Г. II — 212, 421
 «Черкаська правда» — див. «Чер-
 каські вісті»
 «Черкаські вісті» II — 213, 422
 Чернишевська Н. М. II — 427
 Чернишевський М. Г. I — 51, 102,
 110, 117, 123, 130, 137, 172, 204,
 211, 245, 261, 303, 317, 344, 455;
 II — 14, 48, 120, 139, 159, 189,
 254, 255, 277, 295, 298, 315, 322,
 427
 Чернишов Б. С. I — 447; II —
 376
 Чернявський М. Ф. I — 434; II —
 368

- Чеханівська (Жара) Є. А. II — 213, 422
- Чехов А. П. II — 111
- Чигиринець з Охтирки I — 297; II — 335
- «Чырвоная змена» II — 334
- Чичеріна С. I — 379
- Чишко О. С. I — 440; II — 373
- Чіковані С. I. I — 111, 153; II — 291, 302
- Чіконьїні Якопо I — 11; II — 264
- Чкалов В. П. II — 310
- «Чорноморська комуна» I — 265; II — 323, 328
- Чубинський П. П. II — 338
- Чужбинський — див. Афанасьєв-Чужбинський О. С.
- Чумаєв В. Г. I — 19, 434, 435, 437; II — 86, 267, 370
- Чухновський Б. Г. I — 274; II — 330
- Шагін-Абай I — 386
- Шагінян М. С. I — 290, 344, 451; II — 253—256, 334, 349, 364, 426, 427
- Шадвель I — 11; II — 265
- Шамсон Андре I — 79, 81, 82; II — 283
- Шамура Д. Г. I — 349, 421; II — 351
- Шаповал М. Т. II — 90, 400
- Шаронов М. А. I — 443, 448; II — 375
- Шаумян С. Г. I — 382; II — 359
- Шаховський С. М. I — 441; II — 374
- Шашло Т. М. I — 349, 421; II — 77, 122, 146, 192, 351
- Швайко II — 396
- Шванн Теодор I — 258; II — 326
- Шварц О. М. I — 160; II — 304
- Шварцман О. М. I — 49, 100, 108, 444; II — 84—87, 273, 276, 375, 399
- Швачко Костянтин II — 90, 91, 401
- Швермова Марія II — 131
- Швець В. С. I — 448; II — 90—92, 199, 211, 377, 400, 401, 420
- Швець Микола I — 355
- Швець У. Є. I — 421; II — 364
- Шевченко Г. I. II — 137
- Шевченко Т. Г. I — 52, 55, 56, 72, 93, 95—102, 105—111, 117, 123, 126, 136—138, 151, 153, 154, 158, 162, 167, 170, 172, 175, 179, 181, 182, 184, 185, 191—194, 198, 200—207, 209—212, 231, 238, 244, 252, 256—284, 275, 285, 292, 294, 298, 300—306, 311—315, 317—319, 329—334, 337, 341—345, 348—350, 358, 361, 365, 366, 377, 413, 421, 435, 441, 444, 449—457, 461—466, 477, 482, 484, 485, 488; II — 7, 10, 11, 14, 15, 23, 35, 38, 47—51, 82, 86, 91, 103, 109, 119, 120, 136—142, 159, 160, 162, 163, 173, 184, 188, 236, 253—256, 277, 278, 286—291, 293, 295, 299, 300, 302, 303, 306—309, 312—315, 324, 326—328, 333, 337, 342, 345—349, 355, 358, 373, 374, 378—380, 383, 390, 391, 404, 411—413, 416, 418, 427
- Шекспір Вільям I — 15, 154, 162, 200, 202; II — 313
- Шелехес I. С. I — 53; II — 277
- Шеремет М. С. I — 326; II — 344
- Шереметова Галя II — 76
- Ширакаці Ананія I — 220; II — 318
- Ширах Бальфур фон I — 347
- Ширшов П. П. II — 303
- Шишков О. С. II — 109, 404, 405
- Шиян А. I. I — 323, 439, 448; II — 343, 372
- Шіллер Йоганн-Фрідріх I — 96, 436; II — 288, 296
- Шіраз (Жарапетян) О. Т. II — 102, 403
- Школенко Семен I — 355
- Шмідт О. Ю. II — 272
- Шморгун П. М. II — 370
- Шніцлер Артур I — 27, 28; II — 268
- Шовкопляс Ю. Ю. I — 443; II — 375
- Шовкуненко О. О. I — 439, 443, 448; II — 372
- Шолом-Алейхем (Ш. Н. Рабинович) I — 199, 201, 202, 275; II — 312, 313
- Шолуденко Н. М. II — 148, 414
- Шопен Фридерик I — 458; II — 380
- Шопенгауер Артур II — 341
- Шор Є. О. II — 311

- Шостакович Д. Д. I — 215, 356, 472; II — 316, 352
- Шпак (Шпаковський) М. І. I — 102; II — 289
- Шпенглер Освальд I — 85, 441; II — 285
- Шпорта Я. Г. II — 92, 401
- «Штурм» II — 426
- Шувалов І. І. II — 295
- Шульга І. М. I — 443, 448; II — 375
- Шумахер І. Д. I — 230; II — 295
- Шумський (Шомін) Ю. В. I — 448; II — 377
- Шутько II — 358
- Щепкін М. С. II — 48, 159, 391
- Щепкін Петро II — 190
- Щербаківський Д. М. I — 434; II — 369
- Щипун І. В. II — 49, 391
- Щорс М. О. I — 47, 57, 68, 311, 358, 365; II — 91, 184, 275, 276, 279
- Юлій Цезар Гай I — 15; II — 266
- Юнг Александр II — 333
- «Юный ленинец» II — 31, 144, 185, 388, 398, 406
- «Юный пионер» — див. «Юный ленинец»
- «Юный Спартак» — див. «Юный ленинец»
- Юра Г. П. I — 54, 434, 448; II — 278
- Юрезанський (Ніс) В. Т. I — 444; II — 375
- Ющенко О. Я. II — 93, 401, 421
- Яворницький (Еварницький) Д. І. I — 434; II — 369
- Яворський Б. Л. I — 437; II — 371
- Язиков М. М. I — 256; II — 326
- Якір Й. Е. I — 68; II — 281
- Якубович Гервасій — див. Гервасій
- Якубович (Рамшев) П. П. II — 386
- Якутов І. С. I — 388; II — 360
- Якушина Марта II — 144, 414
- Ямпольський І. Г. I — 417, 418; II — 363
- Яновський Ю. І. I — 323—325, 438, 440, 447, 448; II — 343
- Янчук I — 90; II — 287
- Яремчук В. М. II — 77, 122, 146, 192, 397
- Ярослав Мудрий II — 8, 261, 320, 384
- Ярославський О. М. (М. І. Губельман) I — 53, 455; II — 277
- Ярош Ніна I — 348; II — 350
- Ярош Отокар II — 150, 415
- Яснопольський Л. М. I — 445; II — 376

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Павло Тичина. 1941. Фронтиспіс
2. Сторінка автографу статті «Давид Сасунський» . 218
3. О. Є. Корнійчук, кобзар Ф. Д. Кушнерик і П. Г. Тичина. 1940 192--193
4. П. Г. Тичина серед зенітників. 1944 (серед бійців та офіцерів 1083-го зенітно-артилерійського полку) 192—193
5. Нарком освіти П. Г. Тичина на уроці. 40-і роки 192—193
6. П. Г. Тичина з ученицею. 50-ті роки . 192—193
7. П. Г. Тичина серед українських письменників. Початок 30-х років . 224—225
8. П. Г. Тичина серед учасників антифашистського мітингу представників українського народу. Саратов, 1941 224—225
9. П. Г. Тичина на відбудові Хрещатика. 1944 . 224—225

ЗМІСТ

СТАТТІ, РЕЦЕНЗІЇ, ДОПОВІДІ, ВИСТУПИ

Через золоті ворота перемоги	7	384 *
Культура українського народу і німецько-фашистські вандали	10	385
Велика дружба російського і українського народів	13	385
Перші кавалери ордена Богдана Хмельницького	17	387
Моему народу	21	387
Усі виродки не минуть кари	23	387
Автобіографія	26	387
Всей Родине нашей быть свободной и счастливой!	29	388
Ваша задача — учитесь и учитесь .	31	388
Нам сьогодні думать про одне .	32	388
Вічно жива чудодійна сила рідної землі	35	389
Слава героям отважnym!	38	390
[Промова на шостій сесії Верховної Ради Української РСР першого скликання]	40	390
[Виступ на вечорі, присвяченому 130-річчю від дня на- родження Т. Г. Шевченка]	47	390
Селям тебе, Башкирия!	52	392
Сердечный привет с берегов Днепра!	55	393
Слава героям нашим — богатырям радянської землі	56	393
Час розплати настав!	57	393
За культуру і дисципліну в школі .	58	393
Радість, гордість, упевненість .	62	394
В армії великого Леніна	64	394
Дзень добры, Беларусь!	69	395
Сонце щастя над Білоруссю	71	395
[Лист з приводу патріотичного почину жителів села Верхівні Житомирської області]	72	396
Золотая весть	73	396
[Промова на республіканській нараді вчителів 25 лип- ня 1944 р. у Києві]	75	397

* Перша цифра — сторінка тексту, друга — приміток.

Товарищам учителям	79	398
Добре вчітьсь	81	398
Слава тобі, Одесо!	82	398
[Виступ на вечорі, присвяченому пам'яті Ошера Шварцмана, 19 вересня 1944 р.]	84	399
Зелені пагініці .	88	399
Джерела нашої сили	94	401
[Редакції «Учительской газеты»]	99	402
[Вступне слово на радіовечорі, присвяченому вірменським письменникам І. Іоаннісяну, О. Туманяну, А. Акопяну, А. Ісаакяну, 10 жовтня 1944 р.]	101	402
Торжество української культури	104	404
[Вступне слово, виголошене на урочистому вечорі, присвяченому 100-річчю від дня смерті І. А. Крилова]	108	404
Григорій Сковорода .	111	405
[Привітання з новим 1945 роком]	115	406
Любіть свою славну Батьківщину .	116	406
Радянський народ — народ багатирів .	118	406
Редакції газети «Зірка»	124	408
Піднести ідейно-політичну роботу серед учителів	125	408
До Болгарії легимо	131	408
[Виступ на Слов'янському конгресі в Софії] .	135	410
Сила «Кобзаря»	137	413
З новими силами за навчання!	143	414
Торжествуйте, народи!	146	414
Перемога у нас, перемога!	148	414
[Виступ-монтаж по радіо для дітей]	151	415
Будьте гідними батьків і братів ваших!	155	415
За здоров'я російського народу!	158	416
[Виступ на радіовечорі, присвяченому творчості Сайфі Кудаша]	161	416
Всенародная любовь и слава воинам-победителям .	165	416
[Виступ по радіо з нагоди закінчення Великої Вітчизняної війни]	167	416
Свято праці	170	417
[Промова на сьомій сесії Верховної Ради УРСР першого скликання]	173	417
Встреча братьев	180	418
Виховаємо культурне, грамотне покоління .	182	419
[Виступ перед випускниками київських шкіл при врученні атестатів зрілості]	186	419
Початкова школа в системі народної освіти та її завдання	188	419
Молоді — дорогу	209	421

Підсумки виконання Постанови РНК СРСР від 21.VI 1944 р. та завдання шкіл на новий навчаль- ний рік	215	422
До нових успіхів, юні друзі!	230	423
Слава народові-переможцеві!	232	423
[До ювілею Івана Тобілевича]	234	424
Розвиток освіти й культури в Радянській Україні .	235	424

ТВОРИ, НАПИСАНІ В СПІВАВТОРСТВІ

Ленінськими національними шляхами	245	425
Привіт зростаючим кадрам	250	426
Безсмертне народне слово	251	426
Всенародне свято	252	426
[Отзыв о диссертации М. С. Шагинян «Т. Г. Шевченко» на соискание ученой степени доктора филологиче- ских наук]	253	426
Примітки	257	
Показчик імен і назв .	428	
Список ілюстрацій	449	

Академия наук Украинской ССР
Институт литературы им. Т. Г. Шевченко

ПАВЛО ТЫЧИНА

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ДВЕНАДЦАТИ ТОМАХ

Наука, критика, публіцистика

Томы 8—10

Том восьмой

Книга вторая

Статьи, рецензии, доклады, выступления.
1943—1945

Составитель и автор примечаний
АНГЕЛИНА МИХАЙЛОВНА ПОЛОТАЙ

(На украинском языке)

Киев, издательство «Наукова думка»

*Затверджено до друку вченою радою
Институту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР*

Редактор *В. І. Мазний*

Художник *А. Ф. Пономаренко*

Художній редактор *Р. К. Пахолюк*

Технічний редактор *І. М. Лукашенко*

Коректори *Н. О. Луцька, Л. І. Семенюк*

Информ. бланк № 7878

Здано до набору 08.04.86. Підп. до друку 09.10.86. Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 1. Звич. нова гарн. Вис. друк. Фіз.-друк. арк. 14,25+0,125 вкл. Ум. друк. арк. 24,15. Ум. фарбо-відб. 24,15. Обл.-вид. арк. 25,37. Тираж 4770 пр. Зам. 6—243. Ціна 2 крб. 90 к.

Видавництво «Наукова думка». 252601. Київ-4, вул. Рєпіна, 3.

Київська книжкова фабрика «Жовтень»,
252053, вул. Артема, 25.

Тичина П. Г.

Т93 Зібрання творів : У 12 т. : Наука, критика, публіцистика: Т. 8—10 /Редкол.: О. Т. Гончар (голова) та ін.— К.: Наук. думка, 1983 —

Т. 8. Кн. 2 : Статті, рецензії, доповіді, виступи /Упоряд. та приміт. А. М. Полотай; Ред. М. Г. Жулинський.— 1986.— 456 с.— (В опр.): 2 крб. 90 к., 4770 пр.

У книзі друкуються публіцистичні, літературно-критичні статті і дослідження, автобіографічні матеріали, рецензії, написані в 1943—1945 рр.

